

ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2024. №3

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2024. №3

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2024. No.3

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2024

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода *Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи*
Эмомалӣ Сайфиддин *миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи*
Сафармамад *миллии Тоҷикистон*

Муборакшоевич

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон*
ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори кафедраи
назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаммадҷосиф

Сайдали

Юсуфзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ

Носирҷон Салимӣ

Раҳматуллозода

Саҳидод

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ

Назарзода Сайфиддин

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илми Институти забон ва
адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, узви вобастаи АМИТ

Гулназарова Чило

Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Абдуллозода Масрур

Аҳмад

Сирочиддини Эмомалӣ

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кучарзода Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ

Саидов

Ҳалимҷон Азизович

Мамадназаров

Абдусалом

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони
англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети
забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

Ҳочаев Давлатбек

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва
типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дӯстзода Ҳамроҳон

Чума

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири
тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Бахши илмҳои филологӣ

– 2024. – №3. ISSN 2413-516X

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионӣ Федератсияи Русия ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои илмҳои филологиро барои чоп қабул менамояд: **Адабиётшиносӣ; Забоншиносӣ; Журналистика.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионӣ мазкур дар бораи шумораҳои чопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонии расмӣ худро дорад, ки дар он матни муқаммалӣ маводи чопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2024

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета

Муборакшоевич

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

Юсуфзода

Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ

Носирджон Салими

Рахматуллозода

Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ

Сахидод

Назарзода

Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

Сайфиддин

Гулназарова Джило

Доктор филологических наук, профессор Таджикского международного университета иностранных языков им. Сотима Улугзаде

Абдуллозода

Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (Славянского) университета

Масрур Ахмад

Сироджиддини Эмомали

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

Кучарзода

Аламхон

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ

Саидов

Халимджон Азизович

Мамадназаров

Абдусалом

Муродов Мурод

Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета

Нагзибекова

Мехриниссо Бозоровна

Ходжаев Давлатбек

Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

Дустзода

Хамрохон Джума

Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета

Вестник Таджикского национального университета.

**Серия филологических наук.
– 2024. – №3. ISSN 2413-516X**

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Минобрнауки Российской Федерации.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **Литературоведение; Языкознание; Журналистика.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

©ТНУ, 2024

**BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal was established in 2012. Issued 6 times a year.**

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University

Emomali Sayfiddin

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University
Safarmamad

Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Candidate of Philology Sciences, Associate professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University
Karomatullo

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University
Muhammadusuf

Saidali

Yusufzoda Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST

Nosirjon Salimi

Khorkashev

Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAST

Sakhidod

Nazarzoda

Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST

Saifiddin

Gulnazarova Jilo

Doctor of Philology, Professor of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda

Abdullozoda

Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University

Masrur Akhmad

Sirojiddini Imomali

Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University

Kucharzoda

Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the NAST

Alamkhon

Saidov

Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University

Khalimdzhon

Azizovich

Mamadnazarov

Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University

Abdusalom

Murodov Murod

Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University

Nagzibekova

Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University

Mekhrinisso

Bozorovna

Khodzhaev

Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University

Davlatbek

Dustzoda

Candidate of Philology, Assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University

Khamrokhon

Dzhuma

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology

– 2024. – №3. ISSN 2413-516X

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,

Web site: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **Literary studies; Linguistics; Journalism.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2024

ТДУ: 811.21/22-5

**НАҚШИ ВОСИТАҲОИ ГРАММАТИКӢ ДАР ШАКЛГИРИИ МАЪНОИ ШАРТ ДАР
ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБ**

Мирзоева М.Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мавриди воситаҳои грамматикии алоқаи сарчумла ва чумлаи пайрави шарт, мавқеи онҳо дар ташаккули ин навъи чумлаҳои мураккаб муҳаққиқон М.Н. Қосимова [9, с.23], Д. Тоҷиев [18, с.157], К. Қаландаров [8, с.302] маълумоти дақиқ ва ҷолиб додаанд. Андешаҳои онҳо дар мавриди мавқеъ ва роли баъзе воситаҳои алоқа ба ҳам мувофиқ бошад, дар мавриди баъзеи онҳо баҳснок боқӣ мемонад. Ба назари мо, сабаби асосии пайдоиши ин баҳсҳо ба он вобастагӣ дорад, ки муҳаққиқон маҳаки асосии муайян кардани хели чумлаи пайравро дар чӣ мебинанд. Профессорон М.Н. Қосимова ва Д.Т. Тоҷиев дар баробари пайвандакҳои нақши шаклҳои феълӣ – хабархоро (бахусус, хабари чумлаи пайравро [9, с.25]) дар ташаккули чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави шарт махсус қайд мекунад: «...*бояд қайд кард, ки қор фармуда шудани шаклҳои феълӣ дар чумлаи пайрав ва сарчумлаи он аҳаммияти калон дорад, чунки ҳар як намуди шакли феълӣ дар хабари чумлаи пайрав ва сарчумла дар мавриди муайян ва бо маънои муайяне қор фармуда мешавад*» [9, с.24]. «...*дар чумлаи пайрави шарт мутобиқати шаклҳои феълӣ махсусан аҳаммияти калон дорад*» [18, с.157]. Аммо муҳаққиқ К. Қаландаров дар мавриди омӯзиши чумлаҳои пайрави шарт кори ниҳоят пурарзише анҷом дода бошад ҳам, ин ҷиҳатро воситаи асосӣ намеҳисобад. Аз ҳамин сабаб, ба андешаи ин ду муҳаққиқ дар мавриди воситаи асосии алоқа будани шаклҳои феълӣ – хабарҳо мувофиқ бошад ҳам [8, с.322], дар мавриди бо чумлаи пайрави шарт омадани пайвандакҳои **вақте ки**, **ҳар гоҳ ки** чунин назар дорад: «*Мавриди зикр аст, ки пайвандакҳои «вақте ки», «ҳар гоҳ ки»-ро М.Н. Қосимова ва Д.Т. Тоҷиев ба қатори пайвандакҳои шартӣ дохил кардаанд. Аммо, ба фикри мо, пайвандакҳои мазкур ҳосси чумлаи пайрави замонанд. Худи калимаҳои «вақт», «гоҳ» ба замон далолат мекунад*» [8, с.302].

Аммо дар мисолҳои зерин, ки М.Н. Қосимова бо пайвандакҳои **вақте ки**, **ҳар гоҳ ки** меорад, чумлаи пайрав, бешубҳа, шарт аст: «*Вақте ки вақфқорон барои ҳамин вақфи даҳяки сабук ин қадар ошӯб барпо кунанд, магар вақфқорони сеяк ё нисфидеҳ ором менишинанд*» [9, с.69]; «*Ҳар гоҳ ҳукуматҳо ин қорҳои нодурусти комиссияро шунаванд, албатта тафтиши хоҳанд кард ва чораширо хоҳанд дид*» [9, с.69]. Яке аз нишонаҳои асосии чумлаи пайрави шарт будани мисолҳои боло дар шакли аорист омадани хабарҳои чумлаҳои пайрав аст: *...барпо кунанд, ...шунаванд*. Аммо бо мисоли дигар, ки ҳамин муҳаққиқ меорад, наметавон розӣ шуд, ки чумлаи пайрави шарт аст: «*Кӯҳ бо ин ҳама баландӣ, вақте ки одамон азми ба қуллаи он баромаданро мекунад, қомати худро ҳам мекунад*» [9, с.69]. Дар ин ҷо хабари чумлаи пайрав **азм мекунад** феълӣ замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарист. Ҳол он ки худи муҳаққиқ дар ҷое таъкид мекунад, ки: «*Агар пайвандакҳои «ки», «вақте ки», «ҳар гоҳ ки», «модоме ки», «чун» бо чумлаҳои пайрави шартӣ оянд, он гоҳ хабари чумлаи пайрав бо замонҳои сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода меёбад*» [9, с.71]. Муҳаққиқ дар мавриди пайвандаки **модом ки** низ ба ҳамин гуна иштибоҳ роҳ медиҳад: «*Гӯянд: «Марав, ки хуни худ мерезӣ», Модом ки дар каманди ӯям, чӣ кунам?»*» [9, с.70]. Маълум аст, ки дар ин чумла пайвандаки **модом ки** чумлаи пайрави сабабро ба сарчумла тобеъ кардааст. Дар мисоли дигар бошад, М.Н. Қосимова чумлаеро, ки бо таркибҳои аз ҳам дурафтадаи пайвандаки **модоме ки** омадааст, таҳлил мекунад, аммо ба мавқеи аломати вергул дар байни сарчумла ва чумлаи пайрав эътибор намедихад: «*Ман ба вай мегӯям: модоме ту намехостай, (?) ки номаҳрамон рӯйи зани маро бинанд, чаро қаҳатию гуруснагӣ фиристода, маро аз ватанам ронда, ба гарибию мусофиратӣ андохтӣ*» [9, с.70]. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки феълӣ **намехостай** дар хабари сарчумла шакли дар гуфтугӯ маъмули сиғаи шартӣ-хоҳишмандии **намехоста бошӣ** аст.

Дар ин бора профессор Д.Т. Тоҷиев низ хеле равшан гуфтаанд: «*Бояд қайд намуд, ки маҳз ба туфайли шаклҳои феълӣ сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ пайвандакҳои **то**, **чун**, **вақте ки**,*

модоме ки чумлаҳои пайрави шартиро, ки тобишҳои замон ва сабаб низ доранд, ба сарчумла мепайванданд» [18, с.158].

К. Қаландаров бошад, дар мавриди пайвандаки **чун** ақидаи дигари чолиб дорад. Ба андешаи ӯ, **чун** чумлаи пайрави шартро низ ба сарчумла тобеъ карда метавонад, ки хабараш бо замони ҳозира-ояндаи сифаи хабарӣ омада бошад: «*Хабари сарчумлаю чумлаи пайрав бо замони ҳозира-ояндаи сифаи хабарӣ ифода мешавад: Гулом гуфт: ҳала, эй хочаи гофил, чун аз сари худ мегузари, чаро ӯро намекуши*» [8, с.313]. Мо ҳамин ҳолатро дар мисоли профессор М.Н. Қосимова низ дида будем.

Дар мавриди сервазифа будани пайвандакҳои семантикии чумлаҳои пайрав муҳаққиқ М. Норматов чунин андеша дорад: «*Чумлаи пайрави шарт бо пайвандаки то, чун (чу), модоме ки низ ба сарчумла тобеъ мегардад. Ин пайвандакҳо дар забони тоҷикӣ муштарақвазифа буда, чанд чумлаи пайрави дигарро ҳам ба сарчумла алоқаманд мекунанд*» [16, с.285]. Муҳаққиқ мавқеи мутобиқати шаклҳои феълро дар мавриди муайян кардани маънои грамматикӣ пайвандакҳо муҳим медонад: «*Баъзе пайвандакҳо баробари чумлаи пайрави сабаб боз ба чумлаҳои пайрави дигар низ хизмат мекунанд. Дар ин ҳол мутобиқати шаклҳои феълӣ воситаи фарқкунандаи он чумлаҳои пайрав мегардад*» (16, с.276) ва барои исботи андеша чумлаҳои зеринро мисол меорад: «*сабаб: Хайр, модом ки меҳмон овардӣ, сари ҳисоби ягон рӯшноиро меёбам, чароғам (Р.Ҷ.)*.

шарт: Модом ки месӯхта бошам, сӯхтан гирам (С.А.)» [16, с.277].

Дар мавриди мавқеи шаклҳои феълӣ андешаҳои муҳаққиқон, асосан, як хел аст - ҳама роли хабари ҳам сарчумла ва ҳам чумлаи пайравро дар муайян намудани хели чумлаи пайрав ва муносибати сарчумла бо чумлаи пайрав таъкид мекунанд. Танҳо М. Н. Қосимова дар мавриди чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави шарт нақши хабари чумлаи пайравро муқаддам медонад: «*Мавзуи кори мо, ки чумлаи пайрави шартист, дар навбати аввал на шаклҳои феълӣ сарчумла, балки шаклҳои феълӣ чумлаи пайравро ба асос мегирем, ки ин шаклҳо дар сарчумла омадани шаклҳои муайяни феълро талаб мекунанд*» [9, с.25].

Дар мавриди мавқеи корбасти пайвандакҳо дар чумлаи пайрави шарт ҳаминро бояд таъкид намуд, ки пайвандаки **агар** яке аз пайвандакҳои асосии чумлаи пайрави шарт аст, мисолҳои аз адабиёти бадеӣ ва матбуот чамбовардаи мо низ ҳаминро собит менамоянд, чунончи, дар «Субҳи ҷавонии мо»-и С. Улуғзода аз 284 чумлаи пайрави шарт 230-тоаш бо ҳамин пайвандак ба сарчумла тобеъ шудааст. Муҳаққиқи таърихи забони тоҷикӣ профессор М.Н. Қосимова таъкид мекунад, ки: «*Пайвандаки агар дар чумлаҳои пайрави шартӣ яке аз пайвандакҳои асосӣ мебошад. Ин пайвандаки шартӣ дар забони тоҷикӣ аз қадимтарин ва серистеъмолтарин пайвандакҳои шартист, ки дар осори хаттии қадимии халқи тоҷик дучор мешавад*» [9, с.60].

Профессор Д. Тоҷиев низ дар ҳамин ақидаанд [18, с.159]. Аммо назари забоншинос К. Қаландаров ба ин масъала андак дигартар аст. ӯ чумлаҳои пайрави шартро дар осори классикони адабиёти асрҳои X-XIX таҳқиқ карда, ба чунин хулоса меояд: «*...чун яке аз пайвандакҳои асосии чумлаи пайрави шартӣ дар асрҳои X-XIX буда, дар назму наср баробар истифода шудааст*» [8, с.311].

Воқеан, мисолҳои бо пайвандаки **чун** овардаи К. Қаландаров, бешубҳа, чумлаи пайрави шарт буда, андешаи муҳаққиқони дигарро дар хусуси нақши муҳим доштани мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарҳо асоснок мекунад, зеро дар мисолҳои овардаи ӯ маънои шартии чумлаҳои пайрави бо пайвандаки **чун** ба сарчумла тобеъшуда маҳз ба туфайли мутобиқати шаклҳои феълӣ – хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав муайян мегардад.

Пайвандаки **агар** маълум аст, ки маъмулан дар аввали чумлаи пайраве меояд, ки пеш аз сарчумла қарор гирифтааст, аммо мавридҳои муайяне низ ҳастанд, ки ин пайвандак дар аввали чумлаи пайраве меояд, ки пас аз сарчумла омада бошад. Ба назари мо он мавридҳо чунинанд:

1. Агар гӯянда ба имконнопазир будани амал бовар дошта бошад. Ин хусусият дар насри классикӣ бештар ба назар мерасад: *Гуфт: чомаи худ мехоҳам, агар инъом фармой (Гулистон, 383); Ҳоли ман чӣ гуна шавад, агар онро аз лабу дандони маъшуқаи худ бишунавам (Баҳористон, 45); Бархезед ва бигрезед, агар маҷол доред (Бадоеъулвақоъ, 106).*

2. Ба иҷрои амал шубҳа дошта бошад: *Ба сари нобиноён дӯғу даранг мекардагистанд, агар аз ягон хусус касе шиқоят кунанд, (ПК 74: 128).*

Пайвандаки **агар** дар мобайни чумлаи пайрав низ меояд, ки сабаби ин, пеш аз ҳама, таъкид кардани ягон ҳиссаи чумла аст: *Моддаи ишқи ӯ, агар ба чавонони дигар муқоиса шавад, он қадар тез бадал мегардид, ки бародараи Ҳамроҳақа аз ин ҳол саҳт ба таиши афтада буд (ПК 74: 29). Кори чалаширо, агар ниҳоят зарур бошад, ба сардори гурӯҳ супорад (ПК 74: 49).*

Пайвандаки **агар** дар чумлаи пайрави шарт тобишҳои гуногуни маъноиро ифода карда метавонад. Гоҳо он тобиши муқоисавӣ, бадалшавии амали сарчумла бо чумлаи пайравро низ ифода карда метавонад.

Душман **агар** боди зимистон бувад,
Мардуми мо оташи сӯзон бувад (М. Турсунзода).

Агар рӯйи Ҳабиба ба гули гулобӣ монанд бошад, рӯйи ӯ монанди гули сафед буд (С. Айнӣ. Ёддоштҳо).

Пайвандаки сервазифаи **то** гоҳо чумлаҳои пайрави шартро ба сарчумла тобеъ мекунад. М.Н. Қосимова дар ин маврид дуруст қайд мекунад, ки: «*Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин пайвандак дар он аст, ки агар ба маънои шартӣ ояд, пас феъли он дар шакли инкорӣ кор фармуда мешавад*» [9, с.66]. Дар чумлаҳои зер маҳз пайвандаки **то** хабари чумлаи пайравро водор карда истодааст, ки ҳам дар шакли инкорӣ ва ҳам дар шакли аорист ояд: *Одамизод то кулфат накашад, рӯйи шодиро намебинад (СҶ. 67: 91). То ин «навис-навис» мувофиқи дилхоҳи вай ба охир нарасад ва дар рӯйхат ҳамаи ишоратҳои даркорӣ гузошта нашаванд, вай хоб намекард (СҶ. 67: 97).*

Дар бораи вазифаи дигари пайвандаки **то** К. Қаландаров як қайди ҷолиб дорад: «*Баъзан дар ташаккули чумлаи пайрави шартӣ ду пайвандак – агар ва то ба кор бурда мешавад. Дар ин маврид пайвандаки агар дар аввали чумлаи пайрав ояд, пайвандаки то дар охири чумлаи пайрав меояд... Дар ин гуна чумлаҳо пайвандаки агар ба маънои шартӣ ояд, пайвандаки то он маъноро таъкид мекунад*» [8, с.319].

Як хусусияти дигари пайвандаки мазкурро, мутаассифона, ягон муҳаққиқ зикр накардааст. Забоншинос М.Н. Қосимова (1961), профессор Д.Т. Тоҷиев (1981), муҳаққиқон К. Қаландаров (2004), Б. Камолиддинов (2010), М. Норматов (2011) дар бораи пайвандаки **то** ва хусусиятҳои сервазифагии он маълумот дода, мисолҳои фаровоне оварда бошанд ҳам, дар ҷое қайд накардаанд, ки пайвандаки **то** чумлаи пайрави шартро ба сарчумла тобеъ мекунад, ки хабари чумлаи пайрав дар шакли инкорӣ омада бошад. Мисолҳои, ки муҳаққиқони номбаршуда овардаанд, низ ҳамагӣ дар шакли инкорианд: *То мард сухан нагуфта бошад, айбу ҳунараи нуҳуфта бошад* (Гулистон).

Дар аксар мавридҳо хабари сарчумла низ дар шакли инкорӣ меояд: *То пой бар лаби ҷариш бетаг нагузорӣ, манзараи дилнишини дараро аз боло акс кунонидан амри маҳол аст (ПК 1974: 78); – Одамизод то кулфат накашад, рӯйи шодиро намебинад (СҶ. 67: 91).*

Дар ташаккули чумлаҳои мураккаби пайрави шарт интонатсия - оҳанг низ мавқеи муҳим дорад. Як гурӯҳи калони мисолҳои аз адабиёти бадеӣ ҷамъовардаи моро чумлаҳои пайрави шарт ташкил медиҳанд, ки ба сарчумла бо интонатсия тобеъ шудаанд: *Ба мингбоишӣ арз карда, туро қава накунонам, саг бошам! - гӯён таҳдид карда равон шуд (СҶ. 67: 32); Даст расонам, таҳоратам мешиканад, - нимҳазлу нимҷиддӣ карда гуфт сӯфӣ (СҶ. 67: 46).*

Дар ин гуна чумлаҳои мураккаб чумлаи пайрав, маъмулан, пеш аз сарчумла меояд. Ҷолиби диққат аст, ки агар баъзе пайвандакҳо дар шакли ё инкорӣ ё тасдиқӣ имконияти бештар истифода шудан дошта бошанд, интонатсияи тобеъ дар чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави шарт имконияти фаротар дорад. Интонатсия дар баъзе мавридҳо бо аломати тире низ ифода карда мешавад: *Падару модарам нахустфарзанди худро бисёр дӯст медоштанд ва саҳт намегирифтанд, гандагӣ кунад – ҷазо намеоданд (СҶ. 67: 94).*

Дар як гурӯҳи чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак дар услуби муошират маънои шартро калимаҳои модалии **раваду**, **мабодо** ва м. инҳо тақвият медиҳанд: *Раваду Мирзодиккакро ба ягон ҷой партояд ё фурӯхта фиристонад, сонӣ чӣ кор мекунем? (СҶ. 67: 47). Ана олими муҳтарам раваду тафтиш кунад, якта хато бошад, ҳайфи ту Андреич, гӯяд. (ПК 74: 206). – Мабодо ба хона ягон хешу табор биёяду инро сарбараҳна бинад, нағз намешавад (СҶ. 67: 104).*

Таҳлил ва баррасии мисолҳои адабиёти бадеӣ нишон медиҳанд, ки дар фурӯгузор шудани пайвандакҳо нақши худӣ онҳо намоён аст. Чунончи, аз чумлаи мураккаби тобеъ пайвандаки **агар**-ро партофтани бо нигоҳ доштани маъно ва тобишҳои услубии чумлаи мураккаб мумкин бошад, фурӯгузор кардани пайвандаки **то** аз чумла хусусияти дигар

дорад: – *Хоҳӣ, аппарат оварда, дар ҳамин ҷо филм нишон медиҳам (ПК 74: 74); Агар хоҳӣ, сурати ягон нозанина меорам (ПК 74: 74).*

Дар ҷумлаҳои боло пайвандаки **агар** сарфи назар карда ё, баръакс, илова карда шавад, тобиши маъноӣ услубии ҷумла тағйир намеёбад. Аммо, агар пайвандаки **то** аз ҷумла фуруғгӯзор шавад, маъноҳои иловагӣ, ки ин пайвандак ба ҷумла мебахшад, аз байн мераванд. Муҳаққиқ К. Қаландаров дуруст қайд мекунад, ки: «*Ҷумлаҳои пайрави шартӣ, ки бо пайвандаки то ба сарҷумла тобеъ мешаванд, мафҳуми замони доранд*» [8, с.310]. Ин андешаро муҳаққиқони дигар, аз ҷумла Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова низ таъкид кардаанд. Чунончи, дар мисоли зерин пайвандаки **то** тобиши замони бо ишора ба анҷоми амал ифода кардааст: *То ин «навис-навис» мувофиқи дилхоҳи вай ба охир нарасад ва дар рӯйхат ҳамаи ишоратҳои даркорӣ гузошта нашаванд, вай хоб намекард (СҶ. 67: 97).*

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки тарзи мувофиқи ифодаи фикрро дар қолаби ҷумлаи сода ё ҷумлаи мураккаб вазъияти нутқ ва матн муайян мекунад.

Матн яке аз роҳҳои баёни муфассали мақсад буда, ба ғоянда имкон медиҳад, ки фикрашро, пеш аз ҳама, саҳеҳ, баъдан рангин ва нишонрас баён кунад. Ҳамин аст, ки нависанда чи аз забони худ ва чи аз забони персонажи асари бадеӣ аз ин имконот фаровон истифода мебарад. Нависанда гоҳо бо мақсади муассир, қозибанок ва нишонрас ифода кардани фикр сарҳади ҷумлаҳои ҷудо мекунад, ҷумлаи мураккаби тобеъро ба ду ё чанд ҷумлаи мустакил табдил медиҳад. Ин дар назари аввал хилофи қоидаҳои забон намояд ҳам, дар асари бадеӣ гоҳо такрори қолабҳои якхела хонандаро дилгир мекунад. Нависанда ҳам ин чизро пай бурда, ба замми ороиши забони асар, ҳамеша дар пайи такмили қолабҳои нахвӣ мешавад. Чунончи, дар ин ҷо ҷумлаи мураккаби тобеъ ба ду ҷумлаи ҷудогона табдил дода шудааст: *Иброҳимҷон ба ҳамаи ранҷҳо, азобҳо тоб меорад. Ба шарт ки рӯзе ба мақсад бирасад (ПК 74: 96).* Нависанда бо мақсади барҷаста, табиӣ, муассир тасвир кардани ҳолати руҳии қаҳрамон қисматҳои ҷумлаи мураккабро аз ҳам ҷудо кардааст.

Ҳамин гуна тасвирҳои дар услуби Сотим Улуғзода низ фаровон мебинем: – *Намозро аз барои савоб мехонанд-мӣ? Хуб, ин тавр ки бошад, кори ман карда истодагӣ ҳам савоб аст (СҶ. 67: 111).*

Истифода аз қолабҳои гуногуни ифодаи фикр, пеш аз ҳама, талаби вазъияти нутқ аст.

Муҳаққиқи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ С. Атобуллоев қайд мекунад, ки: «*Як гурӯҳ ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайрави шартидоре ҳастанд, ки бевосита ба матн алоқа доранд. Ғоянда, пеш аз ҳама, дар бораи амале ё шахсу предмете сухан меронад, баъд сабабу мақсади он амалро қушоданӣ ва характеру хусусияти он шахсу предметро тавсиф карданӣ мешавад*» [2, с.150]. Мисолҳои овардаи ин муҳаққиқ низ нишон медиҳанд, ки услуби гуфтугӯӣ, агарчи ҳамеша кӯтоҳбаёнӣ талаб мекунад, вобаста ба вазъияти нутқ гоҳо имкон медиҳад, ки ғоянда аз қолабҳои мураккаби ифодаи фикр истифода барад: «*Ҳамаи бераҳагиҳота бас кӯ: ага сар-м-а ба сар-ът мунд-ъм, хок-та мебезъм*» [2, с.150].

Баъзан устувории муносибатҳои байни ҷумлаҳо ба нависанда имкон намедиҳад, ки сарҳади онҳоро аз ҳам ҷудо кунад ва қолаби матн дар ифодаи маъноӣ шарт ба қор бурда шавад. Бинобар ин, гоҳо сохтори ҷумлаи мураккаб якбора чанд маъноӣ шартро муттаҳид сохта, як ҷумларо ташкил медиҳад: *Агар ба ӯ тақлиф мекарданд, ки як рӯз не, балки ҳафтаҳо бо нону об қаноат кунад, ӯ лом нагуфта розӣ мешуд, ба шарт ки ҳамроҳи Хиромон, ҳампаҳлуи ӯ бошад, чехраи ӯро гоҳ-гоҳе бубинад, садои ӯ ҳар замон ба гӯшаи расад, бидонад, ки онҳо аз як ҳаво нафас мегиранд (ПК 74: 248).*

Бар хилофи ин, гоҳо, баҳусус, хангоми тасвири суҳбати персонажҳо маъноӣ шарт дар қолаби ҷумлаҳои кӯтоҳ дар матн оварда мешавад. Чунончи, барои фаҳмиши пурраи мақсади нависанда дар ин ҷо ягон ҷумларо аз матн сарфи назар кардан мумкин нест:

– *Мана тарсондӣ, ошно. Дар дунё ҷӯра мӯлу якта ба эб надиктараи ту, - мелаққид ӯ.*

– *Ҳамон ҳам ба шарт ки минбаъд одами дуруст шавӣ, дамдуздӣ накунӣ, худсарӣ накунӣ, тарбияи мана гирифта, баақтар шавӣ (ПК 74: 281).*

Ба ин тариқ, интиҳоби қолабҳои гуногун дар ифодаи маъноӣ шарт, аз як тараф, ба маҳорати нависанда вобаста бошад, аз тарафи дигар, вазъияти нутқ низ нишон медиҳад, ки интиҳоби кадом қолаби ифода ба мақсад мувофиқтар аст. Агарчи пайвандакҳои ҷумлаи пайрав воситаи асосии алоқай байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бошанд ҳам, дар муайян кардани хели ҷумлаи пайрав нақши хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав калон аст, чунки бештари пайвандакҳо, бо вучуди семантикӣ буданашон, сервазифаанд.

Таҳлил ва омӯзиши маводи насри бадеӣ ва матбуоти тоҷик нишон медиҳанд, ки масъалаи муродифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави шарт ва ҷумлаҳои сода дорон чунин хусусиятҳои онҳо:

1. Дар мавридҳои зерин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҷумлаи сода барнамегардад ё қолаб хосси забони тоҷикӣ нест:

а) хабари ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайрав тасдиқӣ бошанд:

– *Агар ба ту бахту иқбол насиб шуда бошад, он бахту иқбол аз зӯри дастат мерасад* (СҶ. 67: 94) // *Дар сурати ба ту насиб шудани бахту иқбол он бахту иқбол аз зӯри дастат мерасад*;

б) хабарҳои номӣ ё масдарӣ бошанд:

– *Агар ҳама гап ба ҳамин бошад, осон будааст...* (СҶ. 67: 104) // *дар сурати ба ҳамин будани гап осон будааст*.

2. Дар мавридҳои зерин ҷумлаи мураккаби тобеъ ба ҷумлаи сода гоҳе барнамегардад, гоҳе барнамегардад:

а) агар хабари ҷумлаи пайрав тасдиқӣ ва хабари сарҷумла инкорӣ бошад:

Агар вай аз Худою пайгамбар метарсид, хонаи туро намезад (СҶ. 67: 70) // *Дар сурати аз Худою пайгамбар тарсидан хонаи туро намезад*.

Агар ба тақрор шудани дард худи бемор сабабгор бошад, ... ин қадар алам намекард (ПК 74: 94) // *Дар сурати ба тақрор шудани дард сабабгор будани худи бемор ин қадар алам намекард*.

Мисоли аввал намунаи варианти *баргарданда*, мисоли дуюм намунаи варианти *барнагарданда* аст. Дар мисоли якум хабари инкорӣ ҳикоягии сарҷумла бо шакли замони хабари ҷумлаи пайрав мувофиқат кардааст. Ин имкон додааст, ки ҷумлаи мураккаб ба ҷумлаи сода осон баргардад. Дар мисоли дуюм, азбаски хабари сарҷумла дар шакли замони мушаххас (*замони гузаштаи ҳикоягии сигаи хабарӣ*) омадааст, намегузорад, ки хабари ҷумлаи пайрав дар қолаби ҷумлаи сода бо он мувофиқат кунад, аз ин рӯ, хосила хосси гуфтори тоҷикӣ нест.

б) агар хабари ҷумлаи пайрав инкорӣ ва хабари сарҷумла тасдиқӣ бошад:

Агар илоҷе ёфта ӯро гарм накунам, ҳолаш бад мешавад (СҶ. 67: 137) // *Ба шартӣ // Дар сурати илоҷе ёфта ӯро гарм накарданам ҳолаш бад мешавад*.

3. Агар хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав инкорӣ бошанд, ҷумлаи мураккаб осон ба ҷумлаи сода барнамегардад.

– *Одамизод то кулфат накашад, рӯйи шодиро намебинад* (СҶ. 67: 91) // *Одамизод кулфат накашида рӯйи шодиро намебинад*.

4. Дар баргаштани ҷумлаи мураккаби тобеъ ба ҷумлаҳои сода ва баръакс сифаҳои шаклҳои замони нақши муҳим мебозанд.

5. Дар ҷи гуна маъно ё тобиши маъно касб кардани ҷумлаҳои пайрав ба замми шаклҳои феълӣ- хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, семантикаи сарҷумла, ки саволи талабкунанда аз он маълум мегардад, роли муҳим мебозанд.

6. Таҳлилу баррасии муродифоти муносибатҳои шартӣ нишон медиҳад, ки категорияи мазкур фарогири хусусиятҳои гуногуни грамматикӣ услубӣ буда, домони имконоти васеи ифодаи маъноӣ дорад.

7. Агарчи пайвандҳои ҷумлаи пайрав воситаи асосии алоқаи байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бошанд ҳам, дар муайян кардани хели ҷумлаи пайрав нақши хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав калон аст, чунки бештари пайвандҳои, бо вучуди семантикӣ буданашон, сервазифаанд.

8. Дар ташаккули тобишҳои иловагии маъноии муносибатҳои шартӣ пайвандҳои синтаксисӣ нақши муҳим мебозанд, агар маъноӣ шарт бо пайвандҳои семантикӣ мушаххас бошад, пайвандҳои синтаксисӣ чунин хусусият надоранд, дар ин маврид муносибатҳои маъноии ҷумлаи пайрав ва сарҷумла аз мундариҷаи худи онҳо бармеояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Асоев, Р. Чанд сухан оид ба вазифаҳои пайвандҳои «то» (Маҷмуаи илмӣ) / Р.Асоев, Институти давлатии Педагогии ш. Кӯлоб. Сер. филология. - Кӯлоб, 1972. - С.166-174.
2. Атобуллоев, С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.4 / С.Атобуллоев. - Душанбе: Дониш, 1984. - 249 с.
3. Камолиддинов, Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б.Камолиддинов. - Душанбе: Маориф, 1986. - 286 с.

4. Камолиддинов, Б. Имконоти услубии ифодаи сабабу мақсад / Б.Камолиддинов // Маърифат. - Душанбе, 1991. - №6 – С.11-16.
5. Камолиддинов, Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ / Б.Камолиддинов. - Душанбе: Деваштич, 2005. – 132 с.
6. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б.Камолиддинов. - Душанбе: Собириён, 2010. - С.172.
7. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Интерньюс, 2015. – 456 с.
8. Қаландаров, К. Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тобеш дар забони адабии тоҷик (асрҳои X-XIX) / К.Қаландаров. - Душанбе, 2004. – 464 с.
9. Қосимова, М.Н. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. - Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1961. – 77 с.
10. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба як хели ҳол дар забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова // Мактаби советӣ, 1966.-№2.-С.19-22.
11. Қосимова М.Н. Маҷмуаи машқҳо аз синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ / М.Н. Қосимова, Б.Камолиддинов. - Душанбе, 1981. – 78 с.
12. Қосимова, М.Н. Як типии ҷумлаи пайрав дар забони адабии тоҷик. Сер. филол. / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Ирфон, 1967. - Ҷ.55. - С.51-69.
13. Мирзоева, М.Ҷ. Муродифоти грамматикӣ муносибатҳои замон, шарт ва хилоф дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Ҷ. Мирзоева. - Душанбе, 2012. – 127 с.
14. Мирзоева, М.Ҷ. Муродифоти грамматикӣ муносибатҳои сабабу мақсад дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Ҷ. Мирзоева. - Душанбе, 2013. – 107 с.
15. Муҳаммадиев, Ф. Палатаи кунҷакӣ / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 367.
16. Норматов, М. Забони адабии ҳозираи тоҷик / М.Норматов. – Душанбе, 2011. – 285 с.
17. Хусейнов, Х. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Х.Хусейнов. - Душанбе: Дониш, 1961. – 165 с.
18. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеш дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 218.
19. Тоҷиев, Д.Т. Воситаҳои алоқии ҷумлаҳои мураккаби тобеш дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. - Душанбе: Ирфон, 1971. -51с.
20. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С.Улуғзода. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 377.

НАҚШИ ВОСИТАҲОИ ГРАММАТИКӢ ДАР ШАКЛГИРИИ МАЪНОИ ШАРТ ДАР ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБ

Дар ин мақола сухан оид ба воситаҳои грамматикӣ алоқии сарҷумла бо ҷумлаи пайрави шарт меравад. Дар мавриди воситаҳои грамматикӣ алоқии сарҷумла ва ҷумлаи пайрави шарт, мавқеи онҳо дар ташаккули ин навъи ҷумлаҳои мураккаб муҳаққиқон М.Н.Қосимова, Д. Тоҷиев, К. Қаландаров маълумоти дақиқ ва ҷолиб додаанд. Андешаҳои онҳо дар мавриди мавқеъ ва роли баъзе воситаҳои алоқа ба ҳам мувофиқ бошад, дар мавриди баъзеи онҳо баҳснок боқӣ мемонад. Профессорон М.Н. Қосимова ва Д.Т. Тоҷиев дар баробари пайвандакҳои роли шаклҳои феълӣ – хабархоро (бахусус, хабари ҷумлаи пайравро) дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеш бо пайрави шарт махсус қайд мекунад. Аммо муҳаққиқ К. Қаландаров ба андешаи ин ду муҳаққиқ дар мавриди воситаи асосии алоқа будани шаклҳои феълӣ – хабарҳо мувофиқ бошад ҳам (К. Қаландаров 2004: 322), дар мавриди бо ҷумлаи пайрави шарт омадани пайвандакҳои *вақте ки, ҳар гоҳ ки* назари дигар дорад. Ба назари мо, сабаби асосии пайдоиши ин баҳсно ба он вобастагӣ дорад, ки муҳаққиқон маҳаки асосии муайян кардани хели ҷумлаи пайравро дар ҷӣ мебинанд. Яке аз нишонаҳои асосии ҷумлаи пайрави шарт будан дар шакли аорист омадани хабарҳои ҷумлаҳои пайрав аст. Агарчи пайвандакҳои ҷумлаи пайрав воситаи асосии алоқии байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бошанд ҳам, дар муайян кардани хели ҷумлаи пайрав роли хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав калон аст, чунки бештари пайвандакҳо, бо вучуди семантикӣ буданашон, сервазифаанд. Таҳлил ва баррасии мисолҳои адабиёти бадеӣ нишон медиҳанд, ки дар фуруғзор шудани пайвандакҳои нақши худи онҳо намоён аст. Чунончи, аз ҷумлаи мураккаби тобеш пайвандаки *агар*-ро партофта бо нигоҳ доштани маъно ва тобишҳои услубии ҷумлаи мураккаб мумкин бошад, фуруғзор кардани пайвандаки *то* аз ҷумла хусусияти дигар дорад. Дар мисолҳои овардашуда пайвандаки *агар* сарфи назар карда ё, баръакс, илова карда шавад, тобиши маъноии услубии ҷумла тағйир намеёбад. Аммо, агар пайвандаки *то* аз ҷумла фуруғзор шавад, маъноҳои иловагӣ, ки ин пайвандак ба ҷумла мебахшад, аз байн мераванд. Дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби пайрави шарт интонатсия - оҳанг низ мавқеи муҳим дорад. Як гурӯҳи калони мисолҳои аз адабиёти бадеӣ чамъовардаи моро ҷумлаҳои пайрави шарт ташкил медиҳанд, ки ба сарҷумла бо интонатсия тобеш шудаанд. Ҷолиби диққат аст, ки агар баъзе пайвандакҳо дар шакли инкорӣ ё тасдиқӣ имконияти бештар истифода шудан дошта бошанд, интонатсия тобеш дар ҷумлаҳои мураккаби тобеш бо пайрави шарт имконияти фаротар дорад. Интиҳоби қолабҳои гуногун дар ифодаи маънои шарт, аз як тараф, ба маҳорати нависанда вобаста бошад, аз тарафи дигар, вазъияти нутқ низ нишон медиҳад, ки интиҳоби қадом қолаби ифода ба мақсад мувофиқтар аст.

Калидвожаҳо: воситаҳои грамматикӣ алоқа, интонатсия (оҳанг), хабари сарҷумла, хабари ҷумлаи пайрав, аорист, қолабҳои гуногун, тобиши маъно, обуранги услубӣ, вазъияти нутқ, маҳорати нависанда.

РОЛЬ ГРАММАТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ФОРМИРОВАНИИ СМЫСЛА УСЛОВНОСТИ В СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

В данной статье речь идет о грамматических средствах связи главного предложения с придаточным предложением условия. О грамматических связях главного предложения с придаточным предложением условия, их роли в образовании этого типа сложноподчиненных предложений исследователи-языковеды Касымова М.Н., Таджиев Д.Т., Каландаров К. дают точное научное определение. Их размышления о позиции некоторых грамматических средств порой совпадают, а в некоторых случаях остаются спорными. Профессора М.Н. Касымова и Д.Т. Таджиев в формировании сложноподчиненных предложений наравне с союзами, особенно подчеркивают роль глагольных форм (в особенности, сказуемого придаточного предложения – Касымова М. Н.1961: 25). Хотя исследователь К. Каландаров одобряет размышления вышеназванных профессоров по поводу того, что глагольные

формы являются основными грамматическими средствами связи главного предложения с придаточным предложением условия, но он оспаривает их высказывания о том, что союзы *вакте ки* (когда), *ҳар гоҳ ки* (когда - либо) являются союзами придаточного предложения условия. На наш взгляд, основная причина возникновения такой полемики заключается в том, что исследователи по-разному видят критерий определения видов придаточных предложений. Одним из основных признаков придаточных предложений условия является то, что сказуемое этих предложений употребляется в форме аориста. Несмотря на то, что союзы придаточных предложений являются основными грамматическими средствами связи с главным предложением, в определении вида придаточных предложений важную роль играют сказуемые главного и придаточного предложения, ибо большая часть союзов являются многопрофильными. Анализ и изучение примеров художественной литературы показывает, что в сокращении союзов основной причиной является их роль. Например, если из сложноподчиненного предложения убрать союз *агар* (если), семантика и стилистические оттенки предложения не ущемляются, то сокращение союза *то* имеет другие особенности. В приведенных примерах в случае сокращения или добавления союза *агар* (если), смысловое и стилистическое отношение предложения не изменяется. Но если сокращается союз *то* (до), предложение лишается дополнительного смысла, которое добавляет этот союз. В формировании придаточных предложений условия важную роль играет интонация. Большую часть собранных нами примеров из художественной литературы составляют придаточные предложения, которые связаны с главным предложением с помощью интонации. Необходимо отметить, что если некоторые союзы в отрицательной или утвердительной форме часто употребляются в сложноподчиненных предложениях, то интонация в соединении главного предложения с придаточным предложением условия имеет преимущество. Выбор различных моделей в выражении условного смысла, с одной стороны, связан с мастерством писателя, с другой стороны, ситуация речи указывает, какая модель для выражения условия более соответствующая.

Ключевые слова: грамматические средства связи, интонация, сказуемое главного предложения, сказуемое придаточного предложения, аорист, различные модели, смысловой оттенок, стилистическая окраска, ситуация речи, мастерство писателя.

THIS ARTICLE DEALS WITH THE GRAMMATICAL MEANS OF CONNECTING

This article deals with the grammatical means of connecting the main clause with the subordinate clause of the condition. On the grammatical connections of the main clause with the subordinate clause of the condition, their role in the formation of this type of complex sentences, linguist researchers M.N. Kasymova, D.T. Tadzhiyev, K. Kalandarov give an accurate scientific definition. Their reflections on the position of some grammatical means sometimes coincide, and in some cases remain controversial. Professor M.N. Kasymova and D.T. Tadzhiyev in the formation of complex sentences on an equal footing with conjunctions, especially emphasize the role of verb forms (especially the predicate subordinate clause - Kasymova M.N. 1961: 25). Although the researcher K. Kalandarov approves of the above-mentioned professors' reflections on the fact that verb forms are the main grammatical means of connecting the main clause with the subordinate clause of the condition, he disputes their statements that the unions *vaкте ki* (when), *ҳар гоҳ ки* (ever) are unions of the subordinate clause of the condition. In our opinion, the main reason for the emergence of such controversies lies in the fact that researchers see differently the criterion for determining the types of subordinate clauses. One of the main features of the subordinate clauses of the condition is that the predicate of these clauses is used in the form of an aorist. Despite the fact that the unions of subordinate clauses are the main grammatical means of communication with the main clause, the predicates of the main and subordinate clauses play an important role in determining the type of subordinate clauses, because most of the unions are multidisciplinary. Analysis and study of examples of fiction shows that the main reason for the reduction of unions is their role. For example, if the union is removed from the complex sentence *агар* (if) the semantics and stylistic shades of the sentence are not restrained, then the contraction of the union then has other features. In the examples given, in the case of reduction or addition of the union *агар* (if), the semantic and stylistic relation of the sentence does not change. But if the union then (to) is shortened, the sentence loses the additional meaning that this union adds. Intonation plays an important role in the formation of subordinate clauses of conditions. Most of the examples we have collected from fiction are subordinate clauses that are connected to the main clause with the help of intonation. It should be noted that if some unions in a negative or affirmative form are often used in complex sentences, then intonation in the combination of the main clause with the subordinate clause of the condition has an advantage. The choice of different models in the expression of the conditional meaning, if on the one hand, is associated with the skill of the writer, then on the other hand, the speech situation indicates which model is more appropriate for expressing the goal.

Keywords: grammatical means of communication, intonation, predicate of the main clause, predicate of the subordinate clause, aorist, various models, semantic shade, stylistic coloring, speech situation, writer's skill.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Моҳира Чаҳонгировна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии факултаи журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторе: *Мирзоева Моҳира Джаҳонгировна* – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор, кафедра стилистика и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17

Information about the author: *Mirzoeva Mohira Jahongirovna* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17

Абдуллоева Г.З., Раҷабова С.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Наврӯз яке аз чашнҳои писандидаи мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, таърихи чандинҳазорсола дорад. Ин чашни пуршукӯҳ бо зиндагии мардум алоқамандии ногусастаи дошта, якчанд маросимаш бевосита ифодагари рӯзгори ҳаррӯзаи мардуманд.

Наврӯзи ҳуҷастапай бори дигар моро ба олами зардуштӣ мебарад, зеро ин чашни пуршукӯҳ низ ба мисли чашни Сада бо оташ вобастагӣ дорад. Агар иброз намоем, ки чашни Наврӯз ҳам бо афрӯхтани оташ оғоз мегардад, иштибоҳ наменамоем, аз ин лиҳоз, дар ин чашн бештар калимаҳои мавриди истифода қарор мегиранд, ки бо оташ иртибот доранд, аз қабили *нӯкчамонӣ, аловпарак, хасалов, кундаалов, химчаалов* ва ғайра.

Чи тавре ки маълум аст, заноси кӯҳансоли деҳот Наврӯзро бо маросими нӯгчамонӣ (ба шохчаҳои хушки борики дарахт пахтаи хушкро печонида, ба равшан тар карда оташ мезананд) оғоз менамоянд. Дар се гӯшаи дег, се нӯгча гузошта, баъд ҳӯроки наврӯзиро омода месозанд. Вожаи *аловпарак* низ дар ин чашн хеле зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Аз болои оташ паридан низ моро ба расму оини зардуштӣ бурда мерасонад.

Мушоҳидаҳо собит намудаанд, ки суннату анъанаҳои ин чашн на танҳо фарҳангу тамаддуни мардуми тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам машҳуртару маъмултар мегардонанд, инчунин, тавассути гузаронидани ин маросимҳо таркиби луғавии забони мо боз ҳам ғановатмандтар гардидааст. Ҳар шахсе, ки мероси фарҳангии мардуми эронинаҷодро мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор диҳад, ҳатман мебинад, ки иди Наврӯз таърихан аз машҳуртарин идҳост [7, с.14].

Чи тавре ки маълум аст, Наврӯз иди бостонӣ ва анъанавии халқҳои эронӣ баъдтар дар байни дигар халқҳои ғайриэронӣ низ дохил шудааст. Дар ин чашн, инчунин вожаҳои *Фарвардин, шоҳ Ҷамшед, суннати Ҷамшед, Ҳахоманишиён* мавриди истифода қарор мегиранд, ки ҳар яке аз онҳо таърихи баромади худро доро мебошанд.

Ин ид ба рӯзи аввали солшумории шамсӣ 1-уми Фарвардини ҳамал ё 21-уми мартӣ солшумории мелодӣ рост меояд. Заминаи пайдоиши Наврӯз марбут ба қори деҳқонӣ аст. Асосан, пайдоиши чашни Наврӯзро ба шоҳ Ҷамшед мансуб медонанд. Беҳуда нест, ки арабҳо Наврӯзро «Суннати Ҷамшед» мегуфтаанд. Дар аҳди Ҳахоманишиён Наврӯз ба ҳукми анъана даромада, ба чашни расмӣ эронӣ табдил ёфт. Тибқи маълумоти Абурайҳони Берунӣ ва Абулҳайи Гардезӣ шоҳони сосонӣ Наврӯзро дар аввал 30- рӯз ва баъдҳо шаш рӯз чашн мегирифтаанд. Оид ба шаш рӯз чашн гирифтани иди Наврӯз дар байни мардум ақидаҳои мухталиф мавҷуданд. Гӯё дар яқум рӯз осмон, дар рӯзи дуҷум оғтоб, дар рӯзи сеҷум хок, дар рӯзи чорум наботот, дар рӯзи панҷум ҳайвонот ва дар рӯзи шашум одам пайдо шуда бошад.

Бинобар ин, рӯзи шашумро бо шукӯҳу шаҳомати хосса чашн мегиранд. Аз рӯи маълумоти Абурайҳони Берунӣ шоҳони сосонӣ иди Наврӯзро шаш рӯз чашн мегирифтаанд. Онҳо рӯзи аввали Наврӯз мардумро, рӯзи дуҷум мансабдорон ва давлатдоронро ва рӯзи сеҷум мубадонро қабулу пазирай менамуданд. Рӯзи шашуми Наврӯзро худӣ шоҳ ид мекард, бинобар ин, ба худ номи «Наврӯзи бузург»-ро гирифт ва баромади ибораи «Наврӯзи бузург» низ аз ҳамин ҷост. Баъзе аз форсҳо бар он ақидаанд, ки Наврӯз рӯзест, ки Худованд дар он «нур» -ро офаридааст ва он рӯзҳо дар гардишанд. Аз ин ҷост, ки муддати иди Наврӯз шаш рӯз аст ва рӯзи нахустини ид рӯзи аввали моҳи Фарвардин аст ва он моҳи аввали соли нави форсҳост. Онҳо танҳо рӯзи шашуми идро «Наврӯзи бузург» меноманд, зеро дар панҷ рӯзи аввал ид барои анҷом додани қор ва баровардани эҳтиёҷоти мардон бахшида мешуд, вале рӯзи шашумро барои фароғати хеш ва хоссагони хеш, барои айшу ишрат мебахшиданд ва онро Наврӯзи бузург меномиданд [2, с.354].

Оид ба баромади худӣ вожаи «Наврӯз» низ миёни мутафаккирон ақидаҳои ҷолиб вучуд дорад. Ба қавли баъзеи онҳо истилоҳи «Наврӯз» сирф форсӣ буда, аз ду аз ду реша сохта

шудааст: “Наврӯз калимаи форсист, ки аз ду лафз ташкил ёфтааст. Лафзи аввал «нав», яъне чаид ва лафзи дуюм рӯз, яъне «явм». Ба ин маъно Наврӯз маънои иборати арабии “ал явм, ал чаид”-ро ифода мекунад” [7, с.16]. Дар ин ҷашн бештар вожаи “обпошӣ” вирди забони мардуми тоҷик мегардад, ки ин ҳам таърихи баромади худро дорад. Доир ба суннати обпошӣ дар ҷашни Наврӯз дар байни мардум чунин ақидае мавҷуд аст, ки гӯё «обпошӣ» ин ба расми пок кардани баданҳо аз олудаҳое, ки ҳамроҳи дуди оташи шабона ба онҳо часпидааст, сурат мегирад. Аммо баъзе дигарон мегӯянд, ки сабаби обпошии мардум ба ҳамдигар он аст, ки вақте ки Фирӯз ибни Яздигурд сохтмони Сураҷиро дар Исфохони Қадим, комилан, ба итмом расонид, ҳафт сол дар мулкаш борон наборид ва маҳз дар рӯзи якуми фарвардинмоҳ борон рехт. Мардум хурсанд шуданд ва шиддати фараҳмандӣ оби боронро ба якдигар мепошиданд. Ва ҳамин чиз назди эронӣни қадим суннати ҳамала гаштааст [2, с.356].

Намояндагони адабиёти форсу тоҷик беҳтарин навиштаҷоти худро ба васфи баҳору Наврӯз бахшидаанд. Калимаву истилоҳоти зиёдеро мавриди истифода қарор додаанд, ки анъанаву суннатҳои ин ҷашнро таҷассум менамоянд. Мақоми хоссаи иду маросимҳои тоисломии эронӣ, чун Наврӯз ва Меҳргон, дар осори манзуму мансури шоирони ин аҳд мушоҳида мешавад, ки тавачҷуҳи ин адибони фарзонаро ба ойину суннатҳои қадимаи ниёгон ба субут мерасонад.

Шоиру нависандагони классик ва муосири тоҷик он хурсандӣ ва фараҳу шодие, ки мардум бо фарорасии ҷашни Наврӯз эҳсос менамоянд, бо як санъати беҳамтои суҳанварӣ рӯйи варақ оварда, калимаву истилоҳотеро мавриди истифода намудаанд, ки фарогири мафҳумҳои наврӯзӣ мебошанд:

Шаби наврӯзу мавҷи лолазорон гулхани наврӯз,
Тани Робиа ё гулбарг ё пирохани гулдӯз [6, с.83].

Тараннуми Наврӯз, гӯё ба ҳукми анъана даромада, дар адабиёти классикии форсу тоҷик диққати зиёди адибонро ба худ ҷалб карда буд. Корбурди ибораҳои таъкидӣ ба мисли «навбахор омад», «омад баҳори хуррам», «андар омад навбахоре», «омад Наврӯз», «боди наврӯзӣ», «Наврӯз даромад», «Наврӯзи фарруҳ омад», «омада наврӯзмоҳ», «Наврӯз барнигошт» ва ғайра аз ин далолат менамояд.

Фирдавсии бузургвор низ ба мисли дигар ниёгони мо дар осори пурғановати хеш калимаву истилоҳоте, ки ифодагари мафҳумҳои маросимҳои наврӯзӣ мебошанд, хеле моҳирона мавриди истифода қарор додааст:

Ба Ҷамшед- бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро Рӯзи нав хонданд.
Бузургон зи шодӣ биёростанд,
Маю ҷому ромишгарон хостанд [3, с.77].

Дар нуздаҳ қасидаю чор мусаммоти Манучехрии Домғонӣ баҳору Наврӯз ба таври хосса тасвир ёфтаанд:

Бар лашкари зимистон Наврӯзи номдор,
Кардааст рои тохтану қасди корзор.
В-инак биёмадааст ба панҷоҳ рӯз пеш,
Ҷашни Сада талояи Наврӯзи навбахор [5, с.23].

Дар забоншиносӣ ҷанбаҳои гуногуни ин ҷашн мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифтааст. Инчунин, дар истиқболгирии ин ҷашн аён гаштани анъанаҳои мардуми тоҷик ва истифодашавии вожаҳои сирф тоҷикӣ ба назар мерасад. “Яке аз ҷашнҳои бузург ва машҳури мардумӣ-Наврӯз дар маданияти мардумоне, ки фарҳанги деринаи муштарак доранд аз арзишҳои бузурги умумиинсонӣ мебошад, ки дар он падидаҳои фарҳангии анъанавӣ равшану возеҳ акси худро ёфтааст” [9, с.133].

Аз сабаби он ки ин ҷашни аслии мардуми ориёинаҷод маҳсуб меёбаду тоҷикон низ яке аз қавмҳои ориёианд, воҳидҳои луғавие, ки хангоми гузаронидани маросимҳои наврӯзӣ мавриди истифода қарор мегиранд, дорои хусусияти маҳаллианд, зеро аз қавмҳои ориёинаҷод на танҳо тоҷикон ин ҷашнро истиқбол мегиранд, балки ин ҷашн миёни қавму қabilaҳои эронӣ, афғонҳо, асетинҳо низ бо як шукӯҳи хосса истиқбол гирифта мешавад. Профессор Исмолов Ш. ба ин мавзӯ диққати маҳсус дода фикру андешаи хешро оид ба ин масъала ба таври зайл баён

намудааст: «Калимаву истилоҳоти наврӯзӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёданд ва аз нигоҳи семантика ва ифодаи ашёи гуногун аз якдигар тафовут доранд» [4, с.7].

Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ анъанаҳои, ки ба ин ид мансубанд: *бойчечакхонӣ, байтбарак, рубоихонӣ, таронасарой, тухфадиҳӣ* мебошад, ки то айни замон миёни тоҷикон маҳфуз мондаанд. Истилоҳи «тухфа» ин лафзи арабист, ба маънии армуғон.

Расму оинҳои зиёде, ки дар ҷашни Наврӯз гузаронида мешавад, ҳар яке дорои фалсафаи махсус мебошанд. Иддае аз номҳои маросимҳои, ки дар деҳаҳо мардум ҳангоми ҷашнгирии Наврӯзи хучастапай истифода мебаранд, сирф хусусиятҳои маҳаллиро касб намудаанд.

Яке аз ин маросимҳо “гулгардонӣ” ба ҳисоб меравад, ки дар он калимаҳои лаҳҷавӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Дар маросими гулгардонӣ гули сиёҳгӯшро гирифта мегардонанд, ки боз бо номҳои “қарақош”, “қаслоҳшиканак” ва “тағорашиканак” маъмул аст ва рубоёти зерин аз он шаҳодат медиҳад:

Дар дастаки ёракам бошад гули қарақош,
Оталаи кочиро тайёр кардам барош.
Қарақоши дастакаша ба қош молам,
Навруз раваму тамошо кунам симош.

Ира шира хушат ба гулгардонӣ,
Аз рафтору кирдораки ман ҳайронӣ.
Чапчеки наврезета шероз гифтаам,
Ба дардаки бедавои ман дармонӣ.

Дар кӯчаи мо бӯйи гули наврӯзӣ,
Дар дилаки ман ишқи ёри бачагӣ.
Гуфтаам биравам хабар кунам хешоша,
Розиги диҳанд барои астардӯзӣ.

Дар пайдоиши ин рубоӣҳо калимаҳои гулгардонӣ, гули наврӯзӣ, гули қарақош нақши муҳимро бозидаанд. Инчунин, мавқеи калимаҳои лаҳҷавии *гули қарақош, чапонча, шероза, ёри бачагӣ, астардӯзӣ* низ назаррасанд.

Маросими дигари Наврӯз *хонабуророн* мебошад, ки дар баъзе лаҳҷаҳо дар шакли “сиёҳибуророн”, “хонатакӣ” ва байни мардуми Бадахшон бо номи “чидирзе” маъмул аст. Дар ин маросим хонаҳоро рӯбучин менамоянд, оташдонҳоро аз хонаҳо канда, ҳама дудаву сиёҳиро пок менамоянд. Ҳамаи ашёву анҷоми нодаркор ва зарфҳои шикастаро бароварда мепартоянд. Ҳама ҷойро пок менамоянд. Мардум ба пешвози Наврӯз хонаҳоро рӯбучин карда, оро медиҳанд [6, с.66]. Дар рубоӣҳо ин анъана низ инъикос ёфтааст:

Шолаҳои хоная офтов кардем,
Ҷорубаки бастая таров кардем.
Наврӯзаки имсола пурфайз бошад,
Лӯлаҳаку якандоза поков кардем.

Дудаҳаку сиёҳихоя(ро) берун кардам,
Аз қишлоқаки бегона келин кардам.
Наврӯз шудашу, аку идӣ барам барош,
Атласаку адраса тақдим кардам.

Маросими ҷуфтбуророн, ки оғози кишту кори баҳорӣ аст, ки то имрӯз маъруфияташ дучанд гардидааст ва дар дигар лаҳҷаву шеваҳо шаклҳои ҷуфтбуророн, говбуророн, сархуфтӣ маъмул аст. Рубоӣҳо, ки дар онҳо маросими “ҷуфтбуророн” васф карда шудаанд, хеле содаву оммафаҳм буда, мавқеи калимаву истилоҳоти вожагони ифодакунандаи мафҳумҳои наврӯзӣ дар онҳо бениҳоят калонанд:

Эй ёраки ҷон хуфтбурория сар кардӣ,
Ғамҳои дили сӯхта бадтар кардӣ.
Худ гуфта будӣ азизу ғамхори туям,
Аз гапаҳои гуфтагит ҳазар кардӣ.

Ҳамсоҷбача хушат ба хуфтгардонӣ ,
Аз рафтору кирдораки ман ҳайронӣ.
Аз ишқаки ту **дилкабобу** маризам,
Бо ташвишҳои наврӯзекат саргардонӣ.

Авлони сурха(ро) ба шохи говат бастам,
Аз қади баланду китфу бозут мастам.
Аз байнаки йигито (ҳо) туйя (ро) *таги чшим кардам*,
Як лаҳза бишин, ки интизорат ҳастам.

Равғанаки зағера ба шохи гов молӣ ,
Ин дилаки ман аз ишқу ҳавасҳо холӣ.
Эй ёраки чон би бишин дар баракам ,
Буламоқ пазам, ҳам *кочиву чанголи*.

Маросими *аловпарак* (чоршанбесӯрӣ) низ миёни мардуми тоҷик мақоми хосса дошта, яке аз оинҳои зардуштӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин маросим калимаҳои *аловпарак*, *чоршанбе*, *хаси чорраҳа*, *пири кор* мавриди истифода қарор мегирад.

Дар гузашта чашнигирии иди мазкур дар ҳар як ҷамоати зардуштӣ бо он оғоз мешуд, ки пагоҳӣ аҳли ҷамоат дар ибодатхонаи идона, ки ҳамеша ба Аҳурамаздо бахшида мешуд, ширкат варзида, баъд аз анҷоми зиёфати идона ҷамъ мешуданд ва ғизои табаррукиро тановул мекарданд. Ҷашни Бузурги Наврӯз ба шарафи ҳафтумин офариниш ва ҳомии он фариштаи бузург Аша виҳишта (адолати беҳтарин) баргузор мегардид. Дар маросими аловпарак дар ин минтақа, ҳатман хаси чорраҳаро дуд мекунанд, ки рубоӣҳои зерин далели ин гуфтаҳоаст:

Ду *хасаки чораҳая* имруз дуд кардӣ,
Қошои худа бо усма кабуд кардӣ.
Навруз шуду аммо очаҳакат ризо нашуд,
Бо ваъдаи кардагет маро ту нобуд кардӣ.

Эй ёраки чон биё ба *аловпарак*,
Духтароя бин шиштен ин чо қаторак.
Дар байнаки ду чинор ман ҳам шиштем,
Наврӯзаки имсолая ба ман гӯи муборак.

Анъанайи дигари ҷашни Наврӯз ин ороштани хони наврӯзӣ мебошад. Дар Наврӯз занҳои тоҷик навъҳои гуногуни суманакро омода мекарданд, ки ҳар яке аз онҳо бо номҳои махсус миёни мардуми тоҷик маъмулу машҳур гаштаанд, аз қабилӣ *суманаки кулчагӣ*, *суманаки бирёнӣ*, *суманаки ҳавлогӣ*, *суманаки отолагӣ* ва ғайра.

Суманаки *кулчагии* ман сурҳакмӣ?
Ин келинчаки ёфтагии ту пастакмӣ?
Наврӯз равами биёвам келини дигар,
Муҳочирбачаи кенчагии ман созакмӣ?

Суманаки *ҳавлогима* (ро) таксим кардам,
Дар рӯзаки сешанбе ирим кардам.
Муҳочирбачаи раҳдурии ман толеъ дорад,
Омад омадаш шудас гурум кардам.

Яке аз анъанайи дигари наврӯзӣ ин тақдими ширинӣ дар ҷашн аст, ки ҳатто занҳои тоҷик тавонистаанд дар рубоӣҳои наврӯзӣ онро васф карда, калимаву истилоҳоти зиёдеро мавриди истифода қарор диҳанд:

Ҳавлопазбача *ови наво*т рои накард,
Дар байнаки духтаро манака дустдорӣ накард.
Ҷомаҳаки наврӯзиша рои бикунам,
Наврӯз омаду бо ҷӯраҳош бозӣ накард.

Чанбаҳои гуногуни суннату анъана ва маросими марбут ба чашни Наврӯз аз ҷониби донишмандон ва муҳаққиқон ба таври том омӯхтаву пажухиш нагардидааст.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки вожагони ифодакунандаи чашну маросимҳои наврӯзӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Иддае аз ин калимаву истилоҳот хусусиятҳои лаҳҷавиро ба худ касб намуда, тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонро нишон дода метавонанд.

Муқарриз: Назарзода С. – д.и.ф., профессор

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис / С. Айнӣ // Шарқи Сурх. – Сталинобод, 1948. – №11. – С.37-40.
2. Ал-Қалқашандӣ, Аҳмад ибни Алӣ. Субҳ ал-ашъо фи синоат ал- иншо. Шараҳа ва аллака алайҳи қобала нусусаҳу Муҳаммад Хусайн Шамсиддин. Дар чордах ҷилд. Ҷ.1. - Бейрут: Дор ал- кутубал- илмия. - 491 с.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. - Душанбе, 2007. - Ҷ.1. - 474 с.
4. Исмоилов, Ш. Назаре ба луғати наврӯзии забони форсӣ-тоҷикӣ / Ш. Исмоилов // Паёми донишкандан забонҳо. – Душанбе, 2014. - № 2(14). – С.6-11.
5. Манучехрии Домғонӣ. Мунтахабот. Ба ҷоп тайёркунанда Ҷ.Додалишоев. – Душанбе: Ирфон, 1974. - 94 с.
6. Муъмин Қаноат. Осори мунтахаб. – Душанбе, 1982. – 189 с.
7. Раҳмон, Х.Б. Наврӯз дар фаҳанги араб / Х.Б. Раҳмон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалии ДДЗТ ба номи С. Улуғзода таҳти унвони “Наврӯзу навбахорон дар осори адибони арабу аҷам”. – Душанбе, 2017. – С.99-100.
8. Сирочиддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят. – Душанбе, 1992. - 238 с.
9. Хуррамова, Б. Чашнҳои мавсимии мардуми Машриқзамин дар ҷараёни маданияти анъанавӣ / Б. Хуррамова // Материалы международной научно- теоретической конференции, посвящённой «Году развитие туризма и народных ремёсл». – Душанбе, 2018. – С.59-63.
10. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
12. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.
13. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1 [Матн]. – Душанбе, 2016. – 516 с.
14. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн]. – Душанбе, 2020. – 431 с.
15. Эшнӣёзов, М. Диалектологияи тоҷик. Қисми 2 [Матн] / М. Эшнӣёзов. – Душанбе, 1979. - 193 с.
16. Яқубшоҳ, Ю. Тоҷикон / Ю. Яқубшоҳ. – Душанбе, 1994. – 82 с.

НАЗАРЕ БА ВОЖАГОНИ ИФОДАКУНАНДАИ ЧАШНУ МАРОСИМҲОИ НАВРӢЗ

Дар мақола дарҷ гардидааст, ки Наврӯз яке аз чашнҳои писандидаи мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, таърихи чандинҳазорсола дорад. Агар Наврӯз бо афрӯхтани оташ оғоз мегардад гӯем ҳам, иштибоҳ наменамоём, аз ин лиҳоз дар ин чашн бештар калимаҳои мавриди истифода қарор мегиранд, ки бо оташ иртибот доранд, аз қабилӣ *нӯкчамонӣ*, *аловпарак*, *хасалов*, *кундаалов*, *химчаалов* ва ғайра. Инчунин, дарҷ гардидааст, ки суннату анъанаҳои ин чашн на танҳо фарҳангу тамаддуни мардуми тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам машхуртар маъмултар мегардонанд, инчунин, тавассути гузаронидани ин маросимҳо таркиби луғавии забони мо боз ҳам ғановатмандтар гардидааст. Дар ин чашн вожаҳои *Фарвардин*, *шоҳ Ҷамшед*, *суннати Ҷамшед*, *Ҳахоманишиён* мавриди истифода қарор мегиранд, ки ҳар яке аз онҳо таърихи баромади худро доро буда, аз давраҳои аввали рушди забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд. Дар мақола зикр гардидааст, ки оид ба баромади ҳуди вожаи «Наврӯз» низ миёни мутафаккирон ақидаҳои ҷолиб вучуд дорад. Ба қавли баъзеи онҳо истилоҳи “Наврӯз” сирф форсӣ буда, аз ду реша сохта шудааст: “Наврӯз калимаи форсӣ аст, ки аз ду лафз ташкил ёфтааст. Лафзи аввал «нав», яъне ҷадид ва лафзи дуюм рӯз, яъне «явм». Ба ин маъно Наврӯз маънои иборати арабии “ал явм, ал ҷадид”- ро ифода мекунад. Тараннуми Наврӯз, гӯё ба ҳукми анъана даромада, дар адабиёти классикии форсу тоҷик диққати зиёди адибонро ба худ ҷалб карда буд. Корбурди иборатҳои таъкидӣ ба мисли «навбахор омад», «омад бахори хуррам», «андар омад навбахоре», «омад Наврӯз», «боди наврӯзӣ», «Наврӯз даромад», «Наврӯзи фарруҳ омад», «омада наврӯзмоҳ», «Наврӯз барнигошт» аз ин шаҳодат медиханд. Аз сабаби он ки ин чашни аслии мардуми ориёнаҷод махсуб меёбаду тоҷикон низ яке аз қавмҳои ориёнанд, воҳидҳои луғавие, ки ҳангоми гузаронидани маросимҳои наврӯзӣ мавриди истифода қарор мегиранд, дорои хусусияти маҳаллианд, зеро аз қавмҳои ориёнаҷод на танҳо тоҷикон ин чашнро истиқбол мегиранд, балки ин чашн миёни қавму қabilaҳои эронӣ, афғонҳо, асетинҳо низ бо як шукӯҳи ҳосса истиқбол гирифта мешавад. Чанбаҳои гуногуни суннату анъана ва маросими марбут ба чашни Наврӯз аз ҷониби донишмандон ва муҳаққиқон ба таври том омӯхтаву пажухиш нагардидааст. Ҳангоми таҳлили мавод собит гардидааст, ки вожагони ифодакунандаи чашну маросимҳои наврӯзӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Иддае аз ин калимаву истилоҳот хусусиятҳои лаҳҷавиро ба худ касб намуда, тасвири забонии ҷаҳони тоҷикзабонро нишон дода метавонанд.

Калидвожаҳо: Наврӯз, чашну маросимҳои наврӯзӣ, оинҳои мардумӣ, суннату анъана, хусусиятҳои маҳаллӣ, фарҳангу тамаддуни мардум.

ВЗГЛЯД НА ЛЕКСИКУ, ОБОЗНАЧАЮЩУЮ ПРАЗДНОВАНИЕ И ЦЕРЕМОНИИ НАВРУЗА

В статье говорится, что Навруз является одним из самых любимых праздников таджикского народа и имеет тысячелетнюю историю. Навруз также начинается с зажигания огня, не будем заблуждаться, в этом плане слова, относящиеся к огню, такие как нукчамони, аловпарак, хасалов, кундаалов, химчаалов и т.д. Также было отмечено, что обычаи и традиции этого праздника не только делают культуру и цивилизацию таджикского народа еще более известными и популярными в мире, но и благодаря этим обрядам словарный запас нашего

языка стал еще больше. В этом празднике используются слова Фарвардина, царя Джамшеда, Сунна Джамшеда Ахеменида, каждое из них имеет свою историю и берет свое начало с первых периодов развития таджикского языка. В статье отмечается, что среди мыслителей существуют интересные мнения о происхождении слова «Навруз». По мнению некоторых из них, термин «Навруз» чисто персидский и образован из двух корней: Навруз – персидское слово, образованное из двух слов. Первое слово «нав», что означает «новый», а второе слово «день», что означает «явм». В этом смысле Навруз представляет собой арабскую фразу «аль йам, аль джадид». Песня «Навруз», словно вошедшая в традицию, привлекла большое внимание писателей персидской и таджикской классической литературы. Употребление выразительных слов, таких как «пришла новая весна», «пришла новая весна», «пришел новруз», «пришел новруз», «пришел новруз», «пришел новруз». Об этом свидетельствуют «пришел», «наступил месяц Навруз», «наступил месяц Навруз». В связи с тем, что это исконный праздник арийского народа и таджики также являются одним из арийских народов, лексика, используемая во время церемоний Навруза, имеет локальный характер, ведь не только таджики из числа арийских народов приветствуют этот праздник, но этот праздник существует у народов и племен иранцев, афганцев, ацетинцев, он там также встречается с особым величием. Традиции и ритуалы, связанные с праздником Навруз, еще не до конца изучены и исследованы учеными и исследователями. В ходе анализа материала доказано, что в таджикском языке имеется множество слов, обозначающих празднование и обряды Навруза. Некоторые из этих слов и терминов приобрели диалектные характеристики и могут отображать языковую картину мира носителей таджикского языка.

Ключевые слова: Навруз, празднование и обряды Навруза, народные обряды, традиции, местные особенности, культура и цивилизация народа.

VISION ON VOCABULARY DENOTING THE CELEBRATION AND CEREMONY OF NOWRUZ

The article says that Navruz is one of the favorite holidays of the Tajik people and has a thousand-year history. Navruz also begins with the lighting of fire, let's not be mistaken, in this regard, words related to fire, such as nukchamoni, alovparak, khasalov, kundaalov, himchaalov, etc. It was also noted that the customs and traditions of this holiday not only make the culture and civilization of the Tajik people even more famous and popular in the world, but thanks to these rituals, the vocabulary of our language has become even larger. satisfactorily. This holiday uses the words of Farvardin, King Jamshed, Sunn of Jamshed Achaemenid, each of them has its own history and dates back to the first periods of the development of the Tajik language. The article notes that among thinkers there are interesting opinions about the origin of the word "Navruz". According to some of them, the term "Navruz" is purely Persian and is formed from two roots: Navruz is a Persian word formed from two words. The first word is "new", which means "new", and the second word is "day", which means "yavm". In this sense, Nowruz represents the meaning of the Arabic phrase "al yam, al jadeed". The song "Navruz", as if it had become a tradition, attracted great attention from writers of Persian and Tajik classical literature. The use of expressive expressions such as "a new spring has come", "a new spring has come", "a new spring has come", "Novruz has come", "Novruz has come", "Novruz has come", "Novruz has come". This is evidenced by "has arrived", "the month of Navruz has arrived", "the month of Navruz has arrived". Due to the fact that this is the original holiday of the Aryan people and the Tajiks are also one of the Aryan peoples, the vocabulary used during Novruz ceremonies has a local character, because not only Tajiks from among the Aryan peoples welcome this holiday, but this holiday is also celebrated among the peoples and He also greets the tribes of Iranians, Afghans, and Atsetians with special splendor. The complex aspects of traditions and rituals associated with the Nowruz holiday have not yet been fully studied and explored by scientists and researchers. During the analysis of the material, it was proved that in the Tajik language there are many words denoting the celebration and rituals of Navruz. Some of these words and terms have acquired dialect characteristics and can reflect the linguistic picture of the world of Tajik speakers.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Гулрухсор Зиядуллоевна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, н.и.ф, дотсент, кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ. **Суроға:** 734019, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Раҷабова Санифа - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, муаллими калон, кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ. **Суроға:** 734019, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: **(+992) 901-11-63-59**

Сведения об авторах: *Абдуллоева Гулрухсор Зиядуллоевна* - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзаде, к.ф.н., доцент, кафедра лингвистика и журналистика **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Раҷабова Санифа - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзаде, старший преподаватель, кафедра лингвистика и журналистика. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: **(+992) 901-11-63-59**

Information about the authors: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyadulloevna* - Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade, Candidate of Philology, Associate Professor, Department of Linguistics and Journalism **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadieva, Str., 17/6.

Phone: **(+992) 917-11-64-26**

Rajabova Sanifa - Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade, senior lecturer, Department of Linguistics and Journalism. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, st. Muhammadieva, 17/6. Phone: **(+992) 901-11-63-59**

Саидзода М.Б.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тазаккур бояд дод, ки номҳои яҳудӣ тавассути забони арабӣ ва дини ислом ба забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари мардумони мусулмон роҳ ёфтаанд. Ин номҳо ҷанбаи динӣ доранд. Муҳаққиқ А.С. Суперанская дар ин бора менависад: «Номҳои динии яҳудӣ аксаран дар шакли ҷумла бо ифодаи мубтадо, яъне истилоҳи ифодагари «Худо»-*il, el, l, io сурат мегиранд: Иоани [Iāni]-«Худо илтифот мекунад», Рафаил [Rafail]-«шифои Худо», «Измаил [Izmail]-«Худо мешунавад», Данаил [Danail]-«Худои ман довар», Иля [Ilya] – «Худои ман Яҳё» [11, с.32-33].*

Дар низоми антропонимии асар чунин номҳои яҳудӣ мустаъмаланд: а) номҳое, ки дар охири он ҷузъи *il* [Худо] дида мешавад: *Исмоил [Ismoil], Исрофил [Isrāfil] Исроил [Isroil], Дониёл [Dāniyāl] Дониёр [Dāniyār]; б) номҳои яҳудие, ки сохторан мухталифанд: Иброҳим [Ibrāhim], Исо [Isā], Марям [Maryam], Масех [Maseh], Мӯсо [Musā], Дониёл [Dāniyāl], Довуд [Dāvud]* ва ғайра.

Антропонимҳои яҳудӣ падидаю зухуроти тамоман дигар аст. Асос ва заминаи онро номҳое ташкил мекарданд, ки дар китоби Инчил зикр шуда буданд. Бидуни мансубияти этникӣ онҳоро, на фақат яҳудиҳо, балки мисриҳо, шомиҳо, оромиҳо дар шаклҳои махсус истифода менамоянд. Дар ин асосу замина номҳои дигари юнонӣ, лотинӣ ва дигар номҳои Инчил низ ташаккул ёфтаанд, ки ҳама вақт ҳамгуна будаанд. Ниҳоят, антропонимҳои нави яҳудӣ, яъне номҳои фидоӣну шаҳидони муқаддас, афзалан лотинӣ (аксаран, ғайриклассикӣ ва нав ташаккулёфта) ва юнонӣ, ҳамчунин келтӣ, аз асри V ва олмонӣ, дигар номҳо низ лотинӣ буданд.

Дар китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён»-и Эмомалӣ Раҳмон номҳои зерини яҳудӣ омадааст: а) номҳое, ки дар охирашон патроними «*il*» (Худо) дида мешавад: б) номҳои яҳудие, ки сохташон гуногун аст ва ғ. ки шумораашон ба тағи 50 - адад мерасад.

Ҷадвали 1: Антропонимҳои яҳудӣ

№	ном тоҷикӣ	ном арабӣ	транскрипсия	ҷинс	Сохт	забон
1.	Исмоил	اسماعيل	Ismāil	мард	Сода	яҳудӣ
2.	Ҷабраил	جبريل	Ĵabraīl	мард	Сода	яҳудӣ
3.	Иброҳим	ابراهيم	Ibrāhim	мард	Сода	яҳудӣ
4.	Илёс	الياس	Ilyas	мард	Сода	яҳудӣ
5.	Исо	عسى	Isā	мард	Сода	яҳудӣ
6.	Марям	مريم	Maryam	мард	Сода	яҳудӣ
7.	Масех	مسيح	Maseh	мард	Сода	яҳудӣ
8.	Мӯсо	موسى	Musā	мард	Сода	яҳудӣ
9.	Ҳорун	هارون	Hārūn	мард	Сода	яҳудӣ
10.	Довуд	داوود	Dāvud	мард	Сода	яҳудӣ
11.	Сулаймон	سليمان	Sulaymān	мард	Сода	яҳудӣ
12.	Закариё	زكريا	Zakariyā	мард	Сода	яҳудӣ
13.	Яҳё	يحيى	Yahyā	мард	Сода	яҳудӣ
14.	Қорун	قارون	Qārūn	мард	Сода	яҳудӣ
15.	Имрон	امران	Imrān	мард	Сода	яҳудӣ
16.	Яъқуб	يعقوب	Ya`qub	мард	Сода	яҳудӣ
17.	Юсуф	يوسف	Yusuf	мард	Сода	яҳудӣ
18.	Одам	ادم	Ādam	мард	Сода	яҳудӣ
19.	Айюб	ايوب	Ayyub	мард	Сода	яҳудӣ
20.	Ҷолут	جالوت	Ĵālūt	мард	Сода	яҳудӣ

21.	Исҳоқ	اسحاق	Ishāg	мард	Сода	яхудӣ
-----	-------	-------	-------	------	------	-------

Аксари номҳои динии яҳудӣ, ки дар китоби муқаддаси яҳудиён Таврот вомахӯранд, қариб дар антропонимҳои тамоми халқҳои дунё дохил шудаанд.

Иброҳим [Ibrāhim] номи ибрий ба маънои «падари оӣ», номи сураи чаҳордаҳуми Қуръон буда, дорои 52 оят аст. Иброҳим [Ibrāhim] аз паёмбарони Бани Исроил, мулаққаб бо «Халилуллоҳ» [Khalilullāh], падари Исҳоқ [Ishāg] ва Исмоил [Ismāil] аст, ки арабҳо ва яҳудиён худро аз насли он медонанд.

Иброҳим [Ibrāhim] як номи ибрии мардона аст. Асли он «Аброҳим» [Abrāhim] аст. Маънои «Аброҳим» [Abrāhim] «аб»-падари ва «роҳим» меҳрубон буда, маънои луғавиаш «падари меҳрубон» аст. Муҳаққиқон зикр намудаанд, ки ин номро ҳазрати Иброҳим дар 100-солагиаш аз ҷониби фарзандонаш гирифтааст. Баъзе аз забоншиносон вожаи «Иброҳим» [Ibrāhim]-ро баргирифта аз вожаи форсии «Баҳром» [Bahram] медонанд [8, с.65].

Эроншинос З.Г. Исаев мегӯяд: «Номи Иброҳим этимологияи баҳсӣ дорад. Дар яке аз сарчашмаҳо ин вожа туркӣ буда, тарҷумаи русиаш «падари халқҳо» мебошад. Дар «Библия» вожаи «Иброҳим» бо ду шакл зикр шудааст: «Авраам» ва «Абраҳим» [8, с.18]. Дар ҷойи дигар забоншинос Исаева З.Г. вожаи Иброҳимро мардона ва мансуби забони арабӣ донистааст. Ин вожа бо шаклҳои Абраҳам [Abraham], Авраам [Avraam], Иброҳим [Ibrāhim] ва Иброим [Ibrāim] истифода мешавад.

Сипас, номи «Абраҳим» дар тасвири русӣ дар шакли «Иброҳим» [Abrāhim] ва «Ибрагим» [Ibrāhim] омадааст. Ба назари забоншиносони рус «Ибрагим» [Ibrāhim] дар забонҳои қадимаи аврупоӣ дар шакли «Авраам» [Avraam]–«падари миллат», бо забони тарӣ «паёмбар» истифода шудааст.

Т.З. Козирева мегӯяд: «Ибрагим ба арабӣ «إبراهيم»-шакли «Авраам»-ро мегирад, ки маънои «падари оӣ»-ро мефаҳмонад [4, с.254]

Иброҳим [Ibrāhim] дар китоби «Библия» дар шакли «Абром» [Abrām] зикр гардидааст. Муҳаққиқ Аҳмад Дидот дар китоби худ «Библия дар бораи Муҳаммад чӣ мегӯяд?» менависад: Тибқи китоби Библия, Иброҳим пеш аз он ки Худованд номи ӯро тағйир диҳад, Абром ном дошт [8, с.217].

Иброҳим [Ibrāhim] яҳудии қадим–Abrham (падари тамоми халқҳо), дар Таврот–Abram, дар англисӣ–Abraham, дар булғорӣ–Аврам, дар русӣ–Авраам, Авраамий, дар немисӣ–Abraham, дар италявӣ–Abrahamo, испанӣ–Abrahan, дар фаронсавӣ–Abrahan, дар арабӣ إبراهيم, дар лотинӣ–Abrahamus, дар асар бошад, ба шакли арабиаш омадааст [8, с.120].

Ба андешаи мо, «Иброҳим», «Иброҳм» ва «Иброҳом» шаклҳои гуногуни номи Иброҳим аст, ки Иброҳим куҳантарин онҳост. Дар бораи маънои вожаи «Иброҳим» нахустин бахш «аб», «иб» ба маънои «падари» луғати соӣ аст. Ҳамчунин, дуҷумин бахш, яъне «ҳим» ба маънои «дӯст доштан», «баландмартаба» ва «оӣ доништан» маънидод мешавад. «Падари оӣ» ва ё «Мутаоӣ» ҳамчунин маъно, ки барои «Аброҳим» шакли гӯйиши он «Авраҳом» аст: «Як нафар аз сардорони Шомӣ, вақте барои музокира ба урду сипоҳсолори Мухтор мерафт, аз ҷое, ки дохили урду шуд, то ҷое, ки ба хидмати Иброҳим расид, як калимаи арабӣ аз забони сипоҳиён нашунид. Яъне ҳамаи сипоҳиён аз миллатҳои гайри араб буданд» [14, с. 560].

Марям [Miryam]–Як исми байналмилалӣ аст, ки дар кишварҳои мухталифи дунё барои номгузорӣ истифода мешавад. Марям дар забонҳои мухталиф шаклҳои мутафовит дорад. Масалан, дар яҳудии қадим–Miryām, дар лотинӣ–Maria, дар юнонӣ–Mariam, дар англисии қадим–Maria, дар англисии ҷадид–Мэри дар Таврот–Mariam буда, тахминан маъноҳои зеринро дорад: «талхӣ», «муқобилият намудан» ва «хашмгин шудан». Муқоиса карда шавад: словакӣ, полякӣ–Maria, сербӣ-хорватӣ–Marija, Marija, булғорӣ–Мария, русӣ–Мария, даниягӣ, норвегӣ–Marie, немисӣ, голландӣ–Maria, Marie, итолиёвӣ, испанӣ, румӣ–Maria ва франсузӣ–Mariy [8, с.116].

Аксари номҳо ба ҳам мушобеханд. Ҳатто исмҳои мушобеҳи духтарона Марлин [Marlin] ва Май-ро аз решаи Мерӣ [Mary] ё Марям [Miryam] медонанд. Марям [Miryam] номи сураи нуздаҳуми Қуръон аст, ки дорои наваду ҳашт оят мебошад. Марям [Miryam] дар забони англисӣ «Maria» ҳам хонда мешавад ва дар воқеъ шакли лотинии Марям [Miryam] аст. Баъзе муътақиданд, ки решаи вожаи «Марям» [Miryam] лотинӣ аст, ки баъдан тавассути забони оромӣ ба шакли «Mariam» ё «Maryam» даромадааст. Баъзеи дигар, решаи исми

Марямро ибрӣ медонанд (чун номи модари ҳазрати Исо аст), ки «Maryam» навишта мешавад.

Марям [Miryam] дар забони форсӣ илова бар ин ки ёдовари ҳазрати Марям [Miryam] аст, номи гуле мебошад, сафед, хӯшрангу хушбӯй ва дорои атри бардавом. Инчунин, номи гиёҳест, барои зинат додан, ки аз хонаводаи савсан аст. Баъзе олимони муътақиданд, ки Марям [Miryam] аз решаи Мри- «Mri» ё Мр- «mr» аз забони мисрӣ гирифта шудааст, ки маънои «маҳбуб» ва «ишқ»-ро дорад. Дар забони ибрӣ маънои қатъӣ барои вожаи «Марям» [Miryam] зикр нашудааст. Маънои «дарёи талхе», «дарёи ғам», «саркаш», «орзу барои бача» барои исми Марям ривоят шудааст. Марямро бо вожаҳои «Море» [Māre], «Мире» [Mire], «Мирём» [Miryām], «Морё» [Māre] ва «Морёно» [Māryānā] низ зиёд ном мебаранд: «Ба хотири пойдории сулҳ ва хотима додани адовату низои дерина қайсари Рум ҳатто духтараш Марямро ба зании Хусрави Парвиз дод» [14, с.416].

Довуд [Dāvud] аз ҷиҳати сохт сода буда, мансуби забони ибрӣ «דָּוִד» ва ба маънои «маҳбуб», «дӯстдошта» меояд.

Вожаи Довуд ба забонҳои гуногуни дунё шакли навишт ва талаффузҳои мухталифро доро буда, дучори ковишҳои забонӣ гардидааст: абхазӣ «Daut», ба озорбойчонӣ «Davud/Davut», ба албанӣ «Davidi», ба англисӣ «David», ба арабӣ «داؤود» (Da'ud/Da'oud/Da'wud/Da'wood/, ба арманӣ «Դավիթ» (Davít^h)), ба беларусӣ «Давыд», ба боснӣ «Davud/Dawud/Daud/Daut», ба каталанӣ «David», ба корнигӣ «Daveth», ба чеченӣ «David», ба эстонӣ «Taavet», ба финигӣ «Taavetti», ба франсузӣ «David», ба голисӣ «Davide», ба грузинӣ «დავით» (Davít^h)), ба гресенӣ «Δαβίδ/Δαυίδ/Δαυείδ», ба ивритӣ «דָּוִד, דָּוִד (David)», ба венгерӣ «Dávid», ба исландӣ «Dávid», ба ирландӣ «Dáibhídh/Dáibhead/Daithí», ба итолиявӣ «Davide», ба япониягӣ «デイビッド» (Deividdo)), ба қазокӣ «Дәуіт (Däuit)», ба корейгӣ «데이빗, 데이비트, 데이비드», ба лотинӣ «David», ба лотишӣ «Dāvids/Dāvis», ба литовӣ «Davidas/Davydas/Dovydas», ба чинӣ «戴维 (Dài-wéi), 大卫 (Dà-wèi)», ба англисӣ «Davij/Davi/Dav», ба маҷорӣ «Rāwiri», ба форсӣ «داؤود» (Davud)), ба португалӣ «Davi/David», ба руминӣ «David», ба шотландӣ «Dàibheid/Dàibhidh», ба сербиягӣ «Давид (David)», ба славянӣ «Dávid/David», ба испанӣ «David», ба туркӣ «Davut/Davud/Dāvud», ба туркманӣ «Dawut», бо забони украинӣ «Давид/Dafydd/Dewi/Dai (Davyd)» ва ба ирдишӣ «دَوید» (Dóvid)» [16, с. 213].

Ба андешаи мо, антропоними Довуд [Dāvud] аз ҷиҳати сохт сода буда, маънояш «маҳбуб» мебошад «Чунончи, ҳазрати Одам кишоварз буданду Нӯҳ дуредгар, Идрис дӯзанда, Солех тоҷир, Довуд зиреҳбоф, Сулаймон сабадбоф, Мӯсову Шуъайбу Пайғамбари ислом Муҳаммади Мустафо(с) ба ҷӯпонӣ машғул буданд» [14, с.536].

Одам [Ādam]. Антропоними дигаре, ки зимни таҳқиқ дар асар ошкор гардид, ин антропоними Одам [Ādam] аст. Вожаи одам аз ҷиҳати сохт сода буда, мансуби забони яҳудӣ аст. Одам мувофиқи асотири Таврот аввалин инсон, ки Худо ўро аз гил офаридааст ва бо васвасаи Шайтон аз гандуми мамнуъ хӯрда, бо ҷуфташ Ҳавво аз бихишт ронда шудааст. Падари Одамиён, Абулбашар, Одамизод, инсон ва ғ. Ин антропоним ба чанд маънӣ дар фарҳангҳо омадааст: Исми мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «асмар», «сиёхранг», «гандумгун», «мардум», «халоиқ», «навкар», «хизматгор», «шахс», «кас», «башар», «инсон», «Одамизод», «ҳазрати Одам», «ҷуфти Ҳавво», Исми машҳури асотирӣ ва динӣ, нахустинсон, Абулбашар, ҳазрати Одам, ҷуфти Ҳавво. Дар сураҳои «Бақара», «Аъроф», «Анбиё», «Ҳичр», «Тоҳо», «Сод», «Каҳф» аз мавзуоти зер сухан ба миён омадааст: Офариниши Одам, сачдаи фариштагон ва сачда накардани Иблис, фиреб додани Одам тавассути Иблис ва ронда шудан аз бихишт, тавбаи Одам ва ғ. [2, с. 18].

Ба забони ибрӣ вожаи «Одам» ба маънои «хоку замин» меояд. Гарчи решаи ин вожаро аз забонҳои соми медонанд, вале ба боварии баъзе пажуҳишгарон ин шакли тағйирёфтаи вожаи «овтомой» дар забони «санскрит» (аз забонҳои ҳиндуаврупоӣ) ба маънои «инсон» аст. Баъзеи дигар онро баргирифта аз вожаи аврупоии «отам» медонанд [5, с.15].

Ин вожа дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «Одамизод, инсон, башар; кас, шахс; хизматгор, навкар, халоиқ, мардум; одам шудан» маънидод шудааст [12, с.18].

Дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин калимаи «одам» чунин маънидод шудааст: Одам ба маънии шутури сафед ва оҳуи сафед, ки бар пушташ хатҳои сиёҳ бошад, низ омадааст [6, с.21].

Ба андешаи мо, вожаи «Одам» аз решаи «адм» гирифта шудааст, ки ба маънои «чизҳое аст, ки ба ғизо ва нон изофа мешавад», то матбуъ ва лазиз шавад, осуда ва раиси қавм ё хонавода, машхур ва маъруф, ботини ашъ. Вожаи «Одам» бар хилофи вожаҳои «инс» ва «башар», ки арабианд, вожаи ибрӣ буда, ба маънои «хок» аст. Вожаи Одам истифодаи фарох дошта, анқариб дар ҳамаи забонҳо дар шакли ачамии худ мавриди қорбурд қарор дорад. Ин вожа дар забонҳои мухталиф шакли овозии худро тағйир додааст: русӣ–Адам; юнонӣ–Αδάμ, англисӣ–немисӣ–Adam; ибронӣ–אָדָם, [Адам]; туркӣ–Adam ва ғ. «Чунончи, ҳазрати Одам кишоварз буданду Нӯҳ дуредгар, Идрис дӯзанда, Солех тоҷир, Довуд зиреҳбоф, Сулаймон сабадбоф, Мӯсову Шуъайбу Пайғамбари ислом Муҳаммади Мустафо(с) ба чӯпонӣ машгул буданд» [14, с. 536].

Айюб [Ayub] аз ҷиҳати сохт сода буда, дар луғату фарҳангҳои муътамад ба маъноҳои мухталиф зикр гардидааст. Ба андешаи мо, вожаи «Айюб» дар луғати ибрӣ (яхудӣ) [תַּיִב] ба маънои «бозгашткунанда» аст.

Айюб ба ибрӣ [אִיּוֹב], забони русӣ Иов, Иуд, Ийов אִיּוֹב ва ба христианӣ Иов ба туркӣ [Euḳb] ба маънои «баргашт ба сӯи Худо» аст. Аввалин маротиба ин ном дар шакли «Тустҳазкиё» ном бурда шудааст. Айюб номест ибрӣ, ки «Айбуб» ё «Юбоб» низ хонда шудааст. Вожаи Айюбро баъзе эҳтимол баргирифта аз решаи «Айбуб» ба маънои «гиря» ё аз «Айбат» ба маънои «надба» донистаанд. Баъзе шорехони Таврот онро дар асл арабӣ ва тарҷумашуда ба ибрӣ медонанд. Ин вожа ба «айб» ба арабӣ ба маънои «бозгашткунанда ба сӯи Худо» наздик аст.

Айюб [Ayub] дар арабӣ танвин [ан, ин ва ун] нагирифтааст, ин беҳтарин далели ғайриарабӣ будани ин ном аст. Аюб номи паёмбаре аст, ки ба сабри бисёраш ба саҳтиҳо машхур аст: «Дар он даврони асримиёнагӣ аврупоӣҳо ҳанӯз ғарқи хурوفоту ақибмондагӣ буданд, вале мусулмонони соҳибфарҳанг дар он замон тамаддуни исломии мавриди эҳтиромеро офариданд, ки шахсиятҳои бузурги он, чун Абдурахмони Севум, ал-Мансур, Салоҳиддини Айюбӣ ва дигарон аз сарзамини ислом ва уммат дифоъ мекарданд» [14, с.530].

Яъқуб [Ya`qub]. Номи мардонаи ибрӣ аст, ба маънои «он ки пошноро мегирад». Аммо дар луғатномаи «Деҳхудо» ва чанд луғатномаҳои форсӣ ва низ луғатномаи «Лисон-ул-араб» ба маънои «кабки нар» низ омадааст. Номи писари Исҳоқ ва падари Юсуф аст. Ин ном ба сурат «Жоқуб», «Ҳоқуб», «Ёқуб», «Ҷоқуб», «Ҷак» ва ғайра ба қор рафтааст. Шакли чамъаш «яъқоиб» [1, с.54].

Яъқубро аҳли Инчил ба номи Исроил [Isrāil] мешиносанд, ки ба забони ибрӣ ва ё яҳудии қадим маънои «руҳуллоҳ»-ро дорад. Номи дигари Яъқуб [Ya`qub] Исроил [Isrāil] аст ва Банӣ Исроил аз ҳамин ном гирифта шудааст.

**Яъқуб [Ya`qub]** ба забони ибрӣ אִיִּיִבּ буда, ба сурати «Жоқуб» [Žāqub], «Ҳоқуб» [Hāqub], «Ёқуб» [Ya`qub], «Ҷак» [Ĵāk] ва дигар вожаҳо ба қор рафта, дар назди яҳудиён, мусалмонон ва масеҳиён бо номи «Халифаллоҳ» ё «Халифаи Худо» маъруф аст.

Номи Яъқуб [Ya`qub] дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи арабӣ муаррифӣ шудааст [12, с.693].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин антропоним чунин шарҳ дода шудааст: «Яъқуб [Ya`qub]–кабки нар ва номи набӣ алайҳиссалом, ки падари Юсуф [Yusuf] алайҳиссалом буданд ва ин лафз арабӣ нест, ибронист ва номи имом Абуюсуф [Abuyusuf], ки шогирди Имоми Аъзам [Imāmi A`zam] Абуҳанифа [Abuhanifa] буд ва номи марде имом ва мучтаҳиди мазҳаби насоро [аз «Кашф» ва «Бурҳон» ва «Суроҳ» ва ғайри он] [8, с.12].

Ба андешаи мо, ин номвожа ибрӣ буда, маънояш «ҷойгузини макони касе» аст: «Дар атрофи Бишр ибни Сулаймон айёрони Сиистон ва ҷавонмардони музофотҳои атроф гирд омада, тахти сарварии Яъқуби Лайс ба муҳорибаи зидди Тоҳириён шуруъ карданд» [14, с.638].

Исмоил [Ismā'il]. Ин антропоним мансуби забони яҳудӣ буда, аз ҷиҳати сохт таърихан мураккаб аст, зеро аз вожаи «Исмо» ё «асмо» ва пасванди «ил» таркиб ёфтааст. Аммо дар айни замон дар забони тоҷикӣ аз рӯи сохт сода қабул шудааст. Исмоил [ʔxʔʔʔʔʔʔ] мансуби забони ибрӣ буда, ба маънои «Худо ӯро шунид» аст. Исмоил ба забони англисӣ «Ishmael»,

дар асл «Яшимъил» аст. Исмоил ба маънои «ясмаъуллох» [Худоро мешунавад] низ маънидод шудааст. Сабаби номгузориашро исломшиносон мегӯянд, ки вақте, ки Ҳочар ҳангоми таваллуди Исмоил шаш маротиба байни Сафо ва Марва давр зад, об наёфт то ташнагии Исмоилро шиканад, ҳафтумин маротиба дуо кард ва об пайдо шуд ва гуфт, ки «Худо дуоямро шунид» ва ба хотири шукраш писарашро Исмоил номид, то дар ёд дошта бошад, ки чӣ гуна Худованд фарёдашро, ҳангоме ки ба Ё нидо кард, шунид. Исми Исмоил ба исми «Шамуил» бисёр наздик аст ва ихтилофи он дар сарфи феъли «самаъа», яъне «шамаъа»–и ибрӣ аст [8, с.154].

Дар забони арабӣ вожаи «исмо» ба маънои «шунидан» буда, вожаи «ил» дар сарчашмаҳо бо забони сомӣ номи Ҳақ таоллоҳ; ба туркӣ ба маънии сол; дар арабӣ ба маънии «гавазн» ва «бӯзи кӯҳӣ» маънидод шудааст. Агар дар асоси шарҳи алоҳидаи чузъҳо ва ба инобат гирифтани хусусияти асосии вожа [Азроил] таҳлилро чамъбаст намоем, тахминан чунин хулоса баровардан мумкин аст: «бандаи Худо», «онеро, ки Худованд халқ намудааст».

Вожаи «Ил» бештар дар забони ибрӣ дида мешавад. Дар забони аккодӣ вожаи «ил» вожаи одӣ барои истифодаи номи Худо аст. Вожаи «Ил» ба унвони бахше аз исмҳои хос ба шумор меравад. «Ил» дар забони ибрӣ ҳам ба шакли муфрад «El» ва ҳам ба шакли чамъ «Elyon» истифода мешавад. Масалан, «El hay» [Парвардигори Баланд], «El Hai» (Худои Зинда), «El ‘Olam» (Худои Олам), «El Shaddai» (Худои Қодир), «El Gibbor» (Худои Тавоно), «El Elohe» (Худои Исроил), «El Ro’I» (Худои Басир) истифода шудааст. Илова бар ин, ҳамчунин дар сифоти «Қабраил» (Қудрати Худо), «Микоил» «Шабехи Худо», «Рафоил» (Дармони Худованд), «Доноил» (Худованд довари ман аст), «Азроил» (Касе, ки бо Худо ситезаҷӯӣ мекунад), «Моноил» (Худо бо мост) корбурди мушобех дорад [8, с.165-167]. «Пешрафту пирӯзиҳои рӯзафзуни Яъқуби Лайс халифаи Бағдод Муътамидро (870-899) саҳт ба ҳарос афканда, ӯро водор намуд, ки ба ҳиллаву таҷрибаи озмудаи халифаҳои собиқи Аббосӣ рӯ оварад. Ё соли 874 чандин муқаррабонашро зери сарвари қозии вақт Исмоил ибни Исҳоқ бо тухфаҳои муносиб, парчами давлат ва маншури аморати мулкҳои Хуросон, Табаристон, Чурҷон, Рай, Форс ва шӯртай (шаҳрбони) Бағдод фиристод, то ки пешравию ҳучуми ногаҳонии Яъқуби Лайсро ба қониби маркази хилофат– шаҳри Бағдод боздорад» [14, с. 653-654].

Ҳорун [Hārūn]: антропоними дигаре, ки дар асар корбурд дорад, ин «Ҳорун» [Hārūn] аст. Ҳорун [Hārūn] дар «Ғиёс-ул-луғот» ба маънои «номи пайғамбаре, ки бародари калонии Мусо алайҳиссалом буд ва номи халифаи Бағдод, ки ӯро Ҳоруни Рашид мегуфтанд, ба маънии қосид, пайк, нақиб ва посбон» омадааст [6, с.379].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» барои ин вожа чунин маъно оварда шудааст: Ҳорун– «посбон», «нигаҳдор» «қосид», «пайк», «номи бародари бузурги Мусои пайғамбар» [8, с.53].

Ба андешаи мо, Ҳорун дар ибрии қадим ба маънои «шоҳе, ки зангӯла ба тан мебаст, то роҳдорон монеи он нашаванд», «нигаҳбон», «посбон», дар Таврот ба маънои «кӯҳнишин» омадааст. Ҳорун «фурӯмондагӣ» ва «хайрат» буда, аммо ин луғати аҷамӣ аст, форсӣ нест.

Ҳамин тариқ, дар асоси маъхазҳо ва сарчашмаҳои забоншиносӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки вожаи Ҳорун ба гурӯҳи вожаҳои ибрӣ [яхудӣ] шомил буда, маънои «посбон», «нигаҳдор» «қосид», «пайк»-ро дорад: «Ҳатто дар ин давра арбобони завқу ҳунар ашъори наврӯзиро дар китобҳои алоҳида гирдоварӣ намудаанд, ки дар байни онҳо «Ан-наврӯз ва-л-меҳрҷон»-и ал-Ибни Ҳорун, «Ал-ибод ва-н-навориз»-и Мӯсо ибни Исои Касравӣ, «Ал-ашъору-с-соир фӣ-н-наврӯз ва-л-меҳрҷон»-и Ҳамзаи Исфаҳонӣ шухрати зиёд доштаанд» [14, с.686].

Сулаймон [Sulaimān]. Сулаймон ба ибрӣ «Шулуму» [שְׁלֹמֹה], ба арабӣ Сулаймон [سليمان], ба англисӣ Соломон талаффуз мешавад. Номи Сулаймон дар забони сомӣ ба маънои «оштӣ» маънидод шудааст. Сулаймон ҳамчун сарватманд ва паёмбар дар китобҳои Таврот ва Қуръон зикр шудааст [6, с.165-167].

Ба андешаи мо, Сулаймон мансуби забони ибрӣ буда, ба маънои «пур аз саломатӣ» аст. Инчунин, Сулаймон номи ду кӯҳе аст, дар чанубу шарқии Афғонистон. Доманаи кӯҳи Сулаймон маскани паштуҳо аст.

Илѐс [Шуās] мансуби забони ибрї буда, ба ибрї «Илѐх» **יְהוֹאֵל**, ба маънои «Аллоҳ Худои ман аст» меояд ва дар асар бо номи «Илѐс» [Шуās] зикр шудааст. Илѐс [Шуās] ба англисї «Elias» ӛ «Elijah» паѐмбари Бани Исроил аст. Илѐс [Шуās] лафзи ачамї аст [1, с.14].

Ба андешаи мо, вожаи «Илѐс» [Шуās] мураккаб буда, аз чузъи «ил» ва «ѐс» таркиб ѐфтааст. Вожаи «Ил» дар сарчашмаѐ бо забони сомї номи Ӗақ таоллоҳ; ба туркї ба маънии сол; дар арабї ба маънии «гавазн» ва «бӯзи кӯхї» маънидод шудааст. Агар дар асоси шарҳи алоҳидаи чузъѐ ва ба инобат гирифтани хусусияти асосии вожа [Илѐс] таҳлилро ҷамъбаст намоем, тахминан чунин хулоса баровардан ба мақсад мувофиқ аст: бандаи худо, онеро, ки худованд халқ намудааст.

Ӑс [Уās]: Забоншинос С. Абодуллоева менависад, ки «ѐс» як номи духтаронаи сода буда, мансуби забони форсї аст. Маънои вожаи «ѐс», «бемуродї», «ҳирмон», «дилсардї», «дилшикастагї», «сархӯрдї», «ноумедї», «нокомї», «номуродї» ва «навмедї» аст [2, с.97].

Инчунин, вожаи Ӑс [Уās], ҳамчун номи чашма дар ноҳияи Ванчи Ӗумҳурии Тоҷикистон истифода шудааст. Илова бар ин, номи деҳае дар ҷамоати деҳоти Ромити шаҳри Ваҳдат мебошад. Номвожаи ҷуғрофӣ мазкур аз нигоҳи сохт сода аст. Ба маънои мавзеи дар натиҷаи захмати зиѐд зиндагї бурдан мумкин аст, мебошад.

Ба назари мо, вожаи «ѐс» ба маънои «гули сари сабад», «гули зинатї, мансуб ба ҳазрати Заҳро» низ меояд. Баъзе забоншиносон вожаи «ѐс»-ро муҳаффафи «ѐсуман», яъне гулест сурху сафеду кабуд донистанд. Инчунин, дарахтест барои зиннат додан, аз авлоди зайтун. Ин вожа ба маънои «гулдон» низ меояд. Дар китобҳои гиѐхшиносї вожаи «ѐс»-ро дарахте медонанд, ки дар боғѐ кошта мешаваду баландиаш 2-3 метр мебошад. Асли ин гиѐхро аз Эрон дониста, аз ин макон интиқолашро ба тамоми нуқоти олам тасдиқ мекунанд.

Имрон [Imrān]: ба забони ибрї **אַמְרֹן** «Ибром» [Ibrām] хонда шуда, ба маънои «қавми Худои Таоллоҳ» маънидод мешавад. Дар забони арабї дар шакли «Имрон» [Imrān] тағйир ѐфтааст [3, с. 28].

Имрон [imrān]//[Emrān] маънои «ободонї», «созандагї» ва «ободї»-ро дорад. Имронро забоншиносон мансуби забони ибрї дониста, решаашро забони арабї унвон кардаанд. Имрон [Imrān] номи падари Марям ва номи сураи Қуръон аст. «Имрон [Imrān]—«ду остин», «ду гӯштпора», «касе, ки замони дароз зист карда бошад», «касе, ки молу сарвати худро лозим медонад»-ро низ гӯянд. Онро «амарон»-низ гӯянд. Ин вожаро ба замми аввал ва фатҳи дуум талаффуз кунем, «ободониҳѐ» мешавад. Форсиѐн онро бо сукун истеъмом намоянд, маънои «ободон»-ро медиҳад» [5, с.180].

Вожаи Имронро ба замми айн талаффуз кунем, «умрон» мешавад. Дар забони арабї аз решаи «амара» ба маънои «ободї» ва «ободкорї» омоними «харобкорї» аст, аммо «Имрон» ба касри айн вожаи ибрї ва номи шахсе ба номи «Ибром» аст, ки ҳарфи «мим»-и онро забони арабї ба «нун» табдил кардааст. Имрон дар Таврот ба исми «Ибром» мавриди истифода қарор гирифтааст. Тибқи баррасии забоншиносон вожаи «Ибром» мураккаб аст, аз «им» ба маънои «қавм» ва «ими», яъне «қавми ман». Дар ин маврид низ мақсуд аз «им» қавм аст. «Ром» ба маънои «Худо» ва ӛ «олимақому баландмартаба», ки «рома» ӛ «ромут» ифодаи баландмартабагї мекунад. Бинобар ин, маънои вожаи «Ибром» «қавми Худо» ӛ «қавми баландмартаба» аст [8, с.321]. «Аҳли Макка асли баромад ва насаби худро аз Иброҳими Халилуллоҳ дониста, ўро нахустин бунѐдкунандаи хонаи муқаддаси Каъба мешумурданд. Воқеан, дар сураи Оли Имрон дар ин боб чунин омадааст: «Нахустин хонае, ки барои мардум бино шуда, ҳамон аст, ки дар Макка аст» [14, с.426].

Хулоса, дар асар антропонимҳои яҳудї (номҳои одамон) чун дигар онимҳои дар тасвири воқеаѐ ва ҳаводиси он нақши намоѐндоранд. Ӗамчунин, маҳз омӯзиши ин қабати антропонимї дар ошкор намудани арқоми таърихї ва ошкор намудани номвожаѐ кумак расонида, барои рӯйи кор овардани арқоми дурусти ҳаводиси таърихї ва дар забони меъёр ворид намудани калимаҳои фаромӯшшудаи китоб (архаизмҳои) нақши асосиро адо намуданд.

Муқарриз: *Алимї Ӗ.* – д.и.ф., профессори ДДК ба номи А.Рӯдакї

А Д А Б И Ӑ Т

1. Алиакбари Деххудо. Луғатнома. Ӗ.9. - Техрон, 1341. - 500 с.
2. Ваҳоба, А. Тафсири Мунир дар ақида, шариат (аҳком) / А.Ваҳоба. - Техрон: Нашри Эҳсон, 2005. - 2652 с.

3. Давлатов, Э.А. Лингвистическое исследование ономастики «Касас-ул-анбиё» / Э.А. Давлатов. - Душанбе: Адабиёт, 2017. - 156 с.
4. Козырева, Т.З. Осетинская антропонимия древнего и средневекового периода [Ономастики Кавказа] / Т.З. Козырева. - Махачкала, 1976. - 330 с.
5. Чӯраев, Р. Этимология 100 калима / Р. Чӯраев. - Душанбе: Маориф, 1985. - 28 с.
6. Муҳаммад Гӣёсуддин. Гӣёс-ул-луғот. - Душанбе: Адиб, 1988. - Ҷ.2. - 416 с.
7. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.2. / А. Нуров. - Душанбе, 1984. - 608 с.
8. Саидов, М.Б. Ономастикаи Куръон (тахқиқи забоншиносӣ) / М.Б. Саидов. - Душанбе: Матбаа, 2023. - 190 с.
9. Суперанская, А.В. Восточные имена [Текст] / А.С. Суперанская // Ударение в собственных именах в современном русском языке. - М., 1966. - С.108-115.
10. Суперанская, А.В. Как вас зовут? Где вы живете? [Текст] / А.В. Суперанская. - М., 1964. - 95 с.
11. Суперанская, А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология [Текст] / А.В. Суперанская. - М.: Наука, 1969. - 207 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) (нашри дувум). - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010. - Ҷ.1. - 996 с.; - Ҷ.2. - 1095 с.
13. Ш. Рустамшо. Антропонимияи «Таърихи Систон» / Рустамшо, Ш. - Душанбе: Матбаа, 2021. - 200 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (нашри дувум). - Душанбе: Ирфон, 2020. - 704 с.

15. قرآن مجید. مترجم: مهدی الهی قمشه‌ای-قم: چاپخانه‌ی بزرگ قرآن کریم، 1385. 882 ص
 16. محمد پادشاه بن غلام محیی الدین شاد. فرهنگ آندراج. فرهنگ جامع فارسی. چاپ محمد دبیرسیاقی

АНТРОПОНИМҲОИ ЯХУДӢ ДАР КИТОБИ «ТОҶИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ. АЗ ОРИЁН ТО СОМОНИЁН»-И ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Дар мақолаи мазкур оид ба моҳият, мазмун ва ташаккули антропонимҳои яҳудии китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён”-и Эмомалӣ Раҳмон, ки як баҳши илми ономастика ба ҳисоб меравад, сухан ронда шуда, дар бораи ономастика худ ҳамчун як баҳши мустақили илми забоншиносӣ мулоҳиза ронда шудааст. Муаллиф дар мақола ба таҳлилу баррасии антропонимҳои яҳудии асар пардохта, густариши ин баҳши илми ономастикаро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ дода, онро дар давраҳои гуногуни рушди забоншиносӣ қиёс намуда, бобати таърихи тавлид, сохт ва маънои онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст. Ба андешаи муаллиф дар асар антропонимҳои яҳудӣ (номҳои одамон) чун дигар онимҳо дар тасвири воқеаҳо ва ҳаводиси он нақши намоён доранд. “Ҳамчунин, маҳз омӯзиши ин қабати антропонимӣ дар ошкор намудани арқоми таърихӣ ва ошкор намудани номвожаҳо кумак расонида, барои рӯйи қор овардани арқоми дурусти ҳаводиси таърихӣ ва дар забони меъёр ворид намудани калимаҳои фаромӯшшудаи китоб (архаизмҳо) нақши асосиро адо намуданд”. Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба ҳарч додааст, ки антропонимҳои яҳудии асарро дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ ва луғату қомусҳои муътамад таҳлил ва маънидод намояд. Инчунин, муаллиф ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: санъати номгузорӣ, таърихи тавлид, таҳлилу баррасӣ, вожа, омӯзиш, тадқиқ, номҳои одамон, маводи антропонимӣ, этимология, яҳудӣ ва ғ.

ЕВРЕЙСКИЕ АНТРОПОНИМЫ В КНИГЕ “ТАДЖИКИ В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИИ. ОТ АРИЙЦЕВ ДО САМАНИДОВ” ЭМОМАЛИ РАХМОНА

В данной статье рассматриваются сущность, значение антропонимии и образование еврейских антропонимов в книге «Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов» Эмомали Рахмона, считается отраслью науки ономастика, а сама ономастика рассматривается как самостоятельная отрасль науки языкознания. В статье автор приводит анализ и обзор еврейских антропонимов произведения, объясняет развитие этого раздела ономастики от начала исследования до современных условий, сравнивает его в разные периоды языкового развития, говорит об истории их создания, структуре и значении, основываясь на достоверных научных источниках. По мнению автора, значительную роль в описании событий играют еврейские антропонимы (имена людей), как и другие имена. “Также именно изучение этого антропонимического слоя помогло в выявлении исторических личностей и открытии существительных и сыграло главную роль в установлении правильных исторических фигур и введении в литературный язык забытых слов книги (архаизмов)”. В ходе написания статьи автор постарался проанализировать и интерпретировать еврейские антропонимы произведения на основе научных источников и достоверных словарей. Также автор предоставил полную отдельную информацию каждому классифицированному слою на основе данных из достоверных источников и точных исторических цифр.

Ключевые слова: искусство именования, история создания, анализ и обзор, лексика, изучение, исследование, имена людей, антропонимический материал, этимология, еврейский и др.

JEWISH ANTHROPONYM “TAJIKS IN THE MIRROR OF HISTORY. FROM ARYANS TO SAMANIDS” BY EMOMALI RAIMON

In this article about the essence, meaning and formation of Jewish anthroponyms “Tajiks in the mirror of history. From Orians to Somonians” by Emomali Rahman, which is considered a branch of the science of onomastics, and onomastics itself is considered as an independent branch of the science of linguistics. In the article, the author examines the analysis and review of Jewish anthroponyms of the work, explains the development of this section of onomastics from the beginning of the study to modern conditions, compares it in different periods of linguistic

development, talks about the history of their creation, structure and meaning are based on reliable scientific sources. According to the author, Jewish anthroponyms (names of people), like other names, play a significant role in the description of events and their events. “Also, it was the study of this anthroponymic layer that helped in identifying historical figures and the discovery of nouns, and played a major role in establishing the correct historical figures and introducing forgotten words of the book (archaisms) into the literary language”. While writing the article, the author tried to analyze and interpret the Jewish anthroponyms of the work on the basis of scientific sources and reliable dictionaries. The author has also provided complete separate information for each classified layer based on information from reliable sources and accurate historical figures.

Keywords: the art of naming, history of creation, analysis and review, vocabulary, study, research, names of people, anthroponymic material, etymology, Jewish, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Муҳаммад Бегмурод* - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 735360, ш.Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. С.Сафаров, 16. E-mail: Saidzod@mail.ru. Тел.: (+992) 985-29-73-73

Сведения об авторе: *Саидзода Муҳаммад Бегмурод* - Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков. **Адрес:** 735360, Куляб, Республика Таджикистан, ул. С.Сафарова, 16. E-mail: Saidzod@mail.ru. Тел.: (+992) 985-29-73-73

Information about the author: *Saidzoda Muhammad Begmurad* - Kulyab State University named after A.Rudaki, Associate Professor of the Department of Foreign Languages. **Address:** 735360, Kulyab, Republic of Tajikistan, S.Safarova Str., 16. E-mail: Saidzod@mail.ru. Phone: (+992) 985-29-73-73

Шаҳбози Рустамшо

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ба риштаи таҳқику омӯзиш қарор додани осори хаттии қадима ва шохасарҳои пурқимати таърихӣ ҷиҳати пурра омӯхтани масъалаҳои гуногуни илм маводи ҷолиб ва дақиқ дода метавонад. Дар бораи Авасто ва ҷанбаҳои таърихӣ он аз ҷониби муҳаққиқону мутахассисон таҳқиқоти зиёди илмӣ ба анҷом расонида шудааст, аммо барои пурра омӯхтани паҳлуҳои гуногуни маводи ономастикии ин китоби муқаддаси дини зардуштиён, махсусан, гидронимияи Авасто қорҳои илмӣ-таҳқиқотии муқаммал ба анҷом расонида нашудааст.

Ҷойи зикр аст, ки Авасто ҳамчун сарчашмаи нодир барои муайян намудани мафҳумҳои ҷаҳонбинии мардуми гузаштаи ҳиндуэронӣ ва дигар вижагиҳои замони сукувати онҳо маълумоти пурқимати таърихӣ медиҳад. Дар баробари ин, сарфи назар аз теъдоди зиёди асарҳои илмие, ки ба таҳлили муҳтавои матнҳои авастой дар доираи масъалаҳои диншиносӣ, сарчашмашиносӣ, фалсафа, таърих ва илмҳои дигар бахшида шудаанд, то имрӯз бисёре аз вижагиҳои асари мавриди назар ба таври пурра мавриди таҳқиқ қарор дода нашудаанд. Муҳаққиқони соҳа зимни таҳқиқоти илмии худ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, вижагиҳои таърихӣ-забоншиносии ин шохасари таърихро барои рушди илми забоншиносӣ мусбат арзёбӣ менамоянд.

Авасто дар ҳазинаи арзишҳои фарҳангии башарият мақоми махсусро касб намуда, барои пайравони дини зардуштӣ китоби муқаддас эътироф мешавад. Ҳамчунин, таваҷҷуҳи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ба омӯзиши он зиёд буда, таҳқиқи ин китоби маъмули таърихӣ аз хусусиятҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва дар адабиёти бадеӣ истифода шудани матнҳои авастой шаҳодат медиҳад.

Дар Аврупо омӯзиш ва донишҷӯи дигар арзишҳои фарҳангии ҷамъиятии форсизабонон ва юнониён қадим маълумоти зиёд доштанд, аммо аврупоӣҳо дар бораи Авасто, пас аз соли 1771, вақте ки аввалин тарҷумаи муҳаққиқи машҳур Анкетил Дюперрон пайдо шуд, ки аз ҷониби ҷомеаи илмӣ ба таври возеҳ пазируфта шуд, ошно шудаанд. Инчунин, дар миёнаҳои асри XIX таҳқиқоти ҷиддӣ оид ба масъалаҳои гуногуни Авасто аз тарафи гурӯҳи олимони сурат гирифт, ки таваҷҷуҳи дигар олимони ба омӯзиши Авасто зиёд гардид.

Дар китоби Авасто қорбасти зиёди гидронимҳо, аз қабилӣ дарёву дарёчаҳо, шохоби дарёҳо, рӯдҳо, ҷашмаҳо, баҳрҳо ва дигар номгӯӣи мавзӯҳои ифодакунандаи об оварда шудааст. Таҳлилу таҳқиқ, баррасӣ ва маъникушоии гидронимҳо дар айни замон бо дарназардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба сомон расонида мешавад, ки хеле ҷолиби диққат аст. Омӯзиши маводи гидронимӣ дар забоншиносӣ аз масъалаҳои муҳиму мубрами замони муосир ба шумор рафта, таҳлил намудани онҳо ҷиҳати таҳияи як луғати муқаммали гидронимӣ барои доираи васеи хонандагон саривақтӣ ба шумор меравад. Дар сарчашмаҳои таърихӣ ва забоншиносӣ шарҳи луғавӣ-маъноии гидронимҳо зикр шудааст, аммо дар шакли алоҳида мавҷуд нест. Ҷолиби диққат аст, ки як ном дар осори хаттии давраҳои гуногуни таърихӣ ба ҳайси дарё, баҳр, кӯл ва ҷойи дигар маъноҳои зиёд низ истифода мешаванд. Аз рӯйи таҳқиқоти олимони соҳа бисёр аз гидронимҳо ба дигаре омехта шуда, ҳатто андешаҳои онҳо муқобили ҳамдигар омадааст.

Дар замонҳои қадим ниёгони халқҳои ҳозираи Осиёи Миёна дар бораи ҷуғрофиёӣ замин ақидаҳои хосси худро доштанд. Онҳо аслан афсонавӣ ва асотирӣ буданд, аммо маълумоти воқеӣ дар ин ҷо низ хеле нодир буд. Ҳамин тавр, то имрӯз бисёр топонимҳо, оронимҳо ва гидронимҳое, ки дар маънаҳои хаттии қадим зикр шудаанд, боқӣ мондаанд. Маҳалли ҷойгиршавии онҳо дар давраи қадим ва асри миёнагӣ яке аз вазифаҳои асосии омӯзиши географияи таърихӣ маҳсуб меёбад. Номи обанборҳо ва кӯҳҳо дар тули асрҳо ва ҳазорсолаҳо ҳифз шудаанд, аз ин рӯ, омӯзиши гидронимҳо арзиши баланди забонӣ ва таърихӣ дошта метавонад.

Истифодаи маводи гидронимии Авасто, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ номи худро иваз намудаанд ва минбаъд дар осори хаттии давраҳои таърихӣ корбаст гардидаанд, зикр шудаанд. Мавриди тазаккур аст, ки шакли асли ва мабдаи пайдоиши гидронимҳо дар Авасто ба қайд гирифта шудааст, ки ин аз ҷанбаҳои таърихӣ асари мазкур шаҳодат медиҳад. Зимни ҷамъоварии маводи мавриди таҳқиқ маълум шуд, ки аксарияти гидронимҳо то асрҳои X-XII номи худро тағйир надовдаанд ва қисми ками онҳо то имрӯз бо номи аслии худ арзи вучуд доранд.

Агар муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ доир ба ҷанбаҳои луғавӣ-маъноии гидронимии асарҳои таърихӣ таҳқиқоти пурқимате анҷом дода бошанд, вале хусусиятҳои гуногуни гидронимҳо шарҳу тавзеҳ наёфта, аз ҷумла хусусиятҳои этимологию семасиологӣ дар давраҳои рушди таърихӣ, вазифаи гидронимҳо дар тақсимои мавзӯҳои ҷуғрофӣ, хусусиятҳои номгузории онҳо вобаста ба аломат ва монанди инҳо ба таври комил таҳқиқ нашудааст.

Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқони ватаниву хоричӣ оид ба топонимика, махсусан, гидронимия қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд, аз ҷумла Э.М. Мурзаев, О.И. Смирнова, А.Л. Хромов, П. Лурье, Р.Х. Додихудоев, Ҷ.Алимӣ, Н. Офаридоев, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, С.Шералиева, М. Қувватова ва дигарон доир ба масъалаҳои гидронимҳо афқору андешаи ҷолиб пешниҳод кардаанд.

Гидронимҳо дар баробари ҷангу муборизаҳои таърихӣ нақши ҳалқунандаро иҷро намуда, ҳамчун вазифаи ҷудо намудани сарҳади байни гурӯҳҳои гуногуни одамон ва давлатҳои истифода шудаанд. Чунин вазифагузории гидронимҳо дар китоби муқаддас ва сарчашмаи муътамади хаттии зардуштӣ - Авасто низ истифода шудааст, ки дар он қорбасти зиёди номи кӯҳҳо, дарёҳо ва баҳрҳои асосӣ, на танҳо бо воқеаҳои таърихӣ замони қадим, балки сарҳади табиӣ байни иттиҳодияҳои қабилавӣ хизмат намудаанд.

Мо дар ин ҷо истифода ва ҷанномаи гидронимия (номҳои ифодакунандаи мафҳуми дарё, баҳр, ҳавз, ҷашма, шаршара, кӯл ва амсоли инҳо – Ш.Р), шарҳи луғавӣ-маъноӣ ва решашиносии онҳоро мавриди омӯзиши амиқи илмӣ қарор додем. Таҳқиқи мазкур дар асоси маводи китоби Авасто, ки зери назари таҳиягарон, Бобо-Назар Ғафор, Муҳтарам Ҳотам, Муаззами Диловар ба ҷоп расидааст (чилди I. –Душанбе: «Бухоро», 2014. –784 с.), омода шудааст.

Авасто сарчашмаи нодири динӣ-таърихӣ буда, ҳазинаи бойи номвожаҳо ба шумор меравад. Дар илми номшиносӣ истилоҳи лимонимия маҷмуи номи кӯлҳо ва ҳавзҳо, умуман, гидронимҳоеро, ки дар ҳолати оромӣ қарор дошта, ба онҳо об дохил мешавад, лекин худ қорӣ нестанд, ифода мекунанд. Дар Авасто баҳре, ки хеле зиёд васфу ситоиш шудааст, ин баҳри Фарохкарт (Воурукаш) мебошад.

Воурукаша [Vāurukaša]. Дар матни ба хатти кириллӣ ҷопшудаи Авасто танҳо як маротиба зикр шудааст. Дар қавсайн муаллиф шарҳ додааст, ки баҳри мазкур ба номи **Фарохкарт [Farāhkart]** дар асари таҳқиқшаванда серистеъмол аст. Воқеан, нисбат ба дигар гурӯҳи гидронимҳои Авасто номи Фарохкарт ба ҳайси дарё серистеъмол буда, васф ва ҷанномаи он хеле зиёд ба ҷашм мерасад.

Фарохкарт (дар Авасто Воурукаша ва дар паҳлавӣ Фарохкарт ё Фарохкард), ба маънии «фарох бурида», номи дарёест бузург дар асоири Эрон, ки дар саросари Авасто пайваста аз он ном бурда мешавад, шарҳ ёфтааст.

Дар аксари таҳқиқот олимон, аз ҷумла муҳаққиқ Пури Довуд дарёи Фарохкартро ба дарёи Хазар як шуморида, мавқеи ҷойгиршавии онро Ховар ва дар сарҳади Эронвич медонад. Пас аз таҳқиқу омӯзиш ба андешаи Маликушшуаро Баҳор дарёи Фарохкартро ба укёнуси Ҳинд як медонанд.

Ҷиҳати тасдиқи андешаҳои Баҳор ва таҳқиқоти олимон мавқеъ ва маҳалли ҷойгиршавии дарёи Фарохкарт гуногун буда, дар китоби Авасто қисми «Тир йашт», банди 32 ба таври зайл шарҳ дода шудааст, ки «*Он гоҳ меҳ аз он сӯйи Ҳинд, аз кӯҳе, ки дар миёнаи дарёи Фарохкарт ҷой дорад, бархезад*» [8, с.748].

Дар Авасто ситоиши баҳри мазкур хеле хуб инъикос ёфта, ҳамчун як укёнуси ҷаҳонӣ, ихотакунандаи гирду атрофи замин муаррифӣ шудааст. Ташаккулёбии баҳри мазкур дар Авасто аз тамоми обҳои ҷаҳон сарчашма гирифта, ба маънои «обҳои ҷамъанд» (аз ав. арб. *asti hañjaṃpanəm*) гирифта шудааст.

Чандомади дарёи **Фарохкарт [Farāhkart]** дар Авасто 34 маротиба (127, 185, 246, 246, 249, 249, 250, 250, 250, 250, 251, 251, 251, 252, 253, 254, 312, 312, 326, 327, 389, 390, 390, 390, 390, 390, 391, 391, 391, 391, 500, 607, 613) зикр шуда, аз ҷиҳати сохтори калимасозӣ мураккаб буда, аз ҷузъҳои «Фарох» + «карт» ташкил шудааст. Дар асар бо шарҳи «Дарёи Фарохкарт ҷойи гурд омадани ҳамаи обҳост. Дарёи Фарохкартро меситояам» [8, с.613] оварда шудааст.

Дар Авасто баҳри Воурукаша ва соҳили он сахнаи набард байни ситораи Тиштрия ва Апаоша (ав. Апаоша), ки деви хушксолист (Яшт 8, 20-29) истифода шудааст. Дар Авасто дар шакли зайл «*Ҳардувон – Тиштари ројуманди фарраманд ва Апаошаи дев ба ҳам даровезанд*» оварда шудааст [8, с.27]. Инчунин, аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо дар миёни баҳри Воурукаша кӯҳе бо номи Ушинда (ав. Ус.хандава), мавҷуд аст, ки аз он абрҳо баланд шуда, пас аз он ба замин борон меборад, зикр шудааст (Яшт 8, с.32-33).

Баҳри Воурукаш дар Авасто «*қави, зебо, амиқ, фарох*» шарҳ ёфта, аз решаи калимаи авастоии “*amavatō huraodahe jafrahe uruūyārahe*” гирифта шудааст (Яшт 8, 8). Мувофиқи маълумоти Авасто ҷойи сукунати худоён ин баҳри Воурукаша маҳсуб меёбад. Дар асоси маълумоти Авасто, ки баҳри Воурукашаро унсури муҳимми мифология ва тасвири ҷаҳон номидааст, то имрӯз дар эроншиносӣ дар ин масъала ягонагии фикр дар бораи мавзӯҳои зикршуда вучуд надорад. Умуман, ҳатто боварӣ нест, ки баҳри Воурукашаро дар харита ҷойгир кардан мумкин аст. Шояд мо бояд розӣ шавем, ки Воурукаша як ашёи истисноии асотирист, ки дар Авасто аз он хеле зиёд ёд шудааст.

Фарохкард [Farohcard]. Шарҳи дарёи мазкур дар Бундаҳишн ба таври зайл зикр ёфтааст: «Дарёи Фарохкард ба ноҳияти Нимрӯз (номи пешинаи сарзамини Систон-Ш.Р), канори Албурз аст, ки аз се як ҳиссаи ин заминро дар бар дорад. Аз ин рӯ, Фарохкард номида шуд, ки як ҳазор дарё дар ӯ дошта шудааст» [Бундаҳишн, баҳши 29]. Дар тавзеҳоти Авесто, ки ба қалами муҳаққиқ Ҷалили Дӯстхоҳ иншо шудааст, омадааст, ки: «Пури Довуд эҳтимол додааст, ки Воурукаша бо дарёи Хазар як бошад. Аммо Мехрододи Баҳор дар баррасии ҷуғрофиёи асотирии Эрон ин баҳро бо укёнуси Ҳинд як мешуморад». Вай бештар ба пораи зерин таъя кардааст, ки дар «Тиряшт» омадааст: «Он гоҳ меҳ аз он сӯи Ҳинд, аз кӯҳе, ки дар миёни дарёи Фарохкард ҷой дорад, бархезад».

Дар адабиёти авестой **Фарохкард-Воруукаша**, ки рӯди Панҷ қисмате аз он аст ва кӯҳи Албурз-қуллаи ба номи Исмоили Сомонӣ бо Нимрӯз дар ҳамҷаворӣ тасвир ёфтаанд, ки чунин тасвирот ба минтақаи мавриди таҳқиқ мувофиқ меояд.

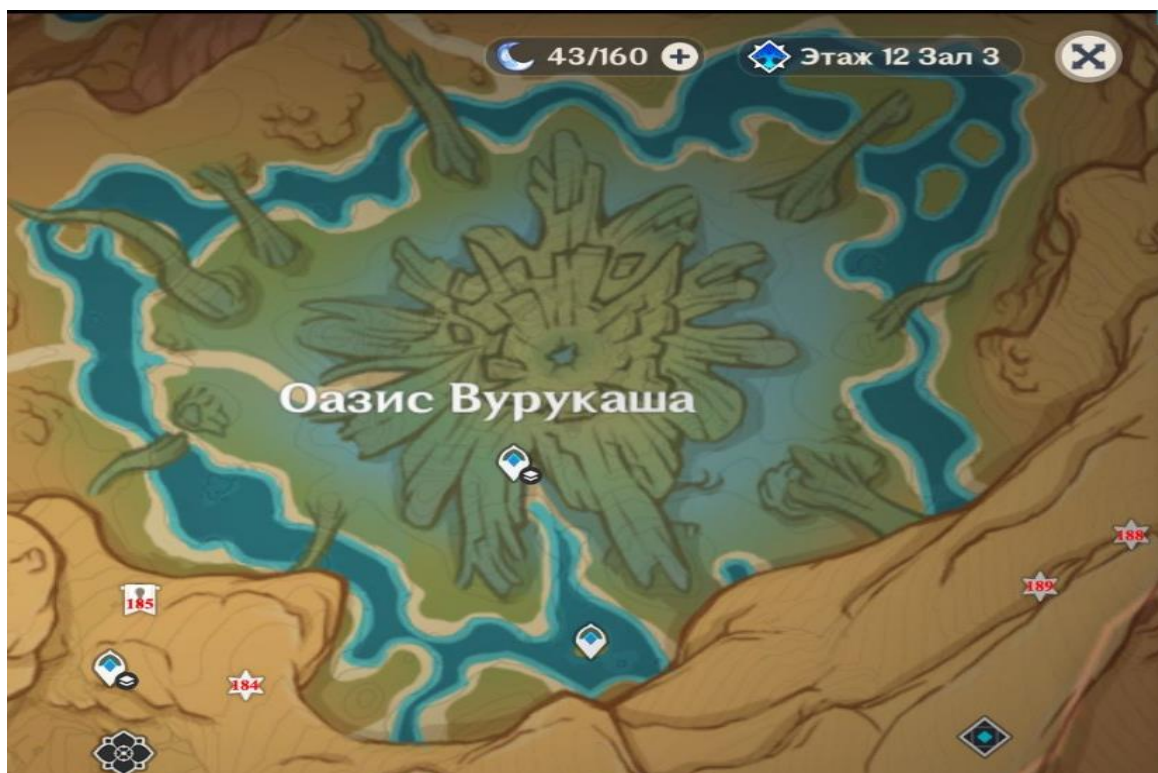
Яке аз шохоби машҳури дарёи Фарохкарт ин **Авжданван [Avždanvan]** мебошад, ки дар Авасто чунин шарҳ дода шудааст: “*Аз он ҷост, ки шохобае ба номи Авжданван аз дарёи Фарохкарт падид омад*” (с.391). Мавриди зикр аст, ки дарёчаи Авжданван дар Авасто 3 мароimba зикр шуда, “*Номи шохоест, ки ҳангоми гурехтани Фарр аз Афросиёб, аз дарёи Фарохкарт падид меояд*” [8, с.619].

Дар Авасто дарёи Фарохкарт бисёр бузург ва муқаддас зикр шуда, сарчашмаи пайдоиши дигар дарёҳо ва обҳо эътироф гардидааст. Номи ин дарё дар дигар осори хаттӣ низ истифода шуда, гуфтаҳои болоро тақвият медиҳад.

Муаллифони китоби «История Таджикского народа» баҳри Каспийро дарёи Воурукаша донистаанд. Агар навиштаҳои Авесторо дар хусуси ин баҳр ва кӯҳи Ҳаро Баразайт, инчунин, дигар ҳолатҳои тасвиршударо таҳлил кунем, Воурукаша ва ё Фарохкард ба баҳри Арал ва рӯди Ому монандӣ мегирад. Дар адабиёти авестой Фарохкард - Воурукаша, ки рӯди Панҷ қисмате аз он аст ва кӯҳи Албурз - қуллаи ба номи Исмоили Сомонӣ бо Нимрӯз дар ҳамҷаворӣ тасвир ёфтаанд, ки чунин тасвирот ба минтақаи мавриди таҳқиқ мувофиқ меояд. Тибқи навиштаҳои Авесто ва «Бундаҳишн» Воурукаша бо кӯлҳои **Чайчаст (Қароқӯл), Фраздон (Рангқӯл), Киёнса-Ҳомун (Яшилқӯл-Суман)** пайваст аст, ки воқеан чанде аз шохобҳои дарёи Панҷ аз ин кӯлҳо сарчашма мегиранд. Ҳоло бо сабаби камшавии обҳо пайвастшавии Рангқӯл бо сарчашмаи Панҷ аз байн рафтааст. Рӯди Ардвисура, ки яке аз шохобҳои рӯди Панҷ - Ванҷрӯд аст, аз кӯҳи Хукар (ба номи Исмоили Сомонӣ) ба рӯди Воурукаш (Панҷ - Омӯ) мерезад. Сарчашма. <https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82>

Хулоса, баҳри Воурукаша, аз рӯи ақидаҳои авестой, унсури муҳимми мифологияи авестой, укёноси ҷаҳонии гирду атрофи замин ва инчунин, ҷойи ҷамъшавӣ ва захираи обҳои ҷаҳонӣ, ки дар системаи гардиши об дар табиат сабт шудааст, оварда шудааст.

Ранҳа [Ranhā]. Истифодаи гидронимҳо дар Авасто серистеъмол буда, нисбат ба дигар гурӯҳи онимҳо мавқеи калонро касб намудаанд. Яке аз дарёҳои асосӣ, ки хеле серистеъмол аст, ин дарёи Ранҳа [Ranhā] мебошад. Чандомади номи Ранҳа дар асари мазкур зиёд тақрор шуда, бо воқеаҳои зиёди таърихӣ алоқаманд аст. Дар Авесто номи дарё дар «Ардвисур-яшт» (с.5, 63, 81), «Михряшт» (с.10, 104), «Рашн-яшт» (с.12, 18-19), «Варахрон (ё Баҳром)-яшт дида мешавад» (с.14, 29), «Рамяште» (с.15, 27) ва дар «Вэндидад» (с.1,19) зикр шудааст [1, с.23-26].

Дарёи Ранҳа дар Бундаҳишн дар шакли *Аранг [Arang]* истифода шудааст. (Бд. 20.1). Дарёи мазкур ҳамчун муқаддас ва фарогирандаи воқеаҳои таърихӣ омадааст, ки дар Авесто тасвир ёфтаанд.

Муҳаққиқ И.М. Стеблин- Каменский ба таъбири дарё ишора карда, қайд мекунад, ки Ранҳа (Рангҳа, Раҳа) монанд ба «раса»-и хиндӣ қадим «*шарбат, рутубат, моеъ*», русӣ «роса» монанд аст [2, с.202].

Ақидаи ягона дар бораи гидронимҳои Авасто дар даст нест. Қисме аз олимони соҳа бар ин назаранд, ки дарёи Рангҳа тибқи гузоришҳои муаллифони қадим, аз ҷумла Птолемей, - номи қадимии дарёи Волга мебошад. Гурӯҳи дигар бар ин назаранд, ки дарёи Ранҳа ин дарёи Белая мебошад, ки бевосита Волга аз он сарчашма мегирад.

Нуктаи назари ҷолибе вучуд дорад, ки ҳангоми кӯчиши қабилаҳои эронӣ аз як ҷо ба ҷойи дигар ҳатман бо истифода аз суннатҳои худ номи макону дарёҳоро бо худ мебаранд. Ин андеша то имрӯз арзи вучуд дорад. Масалан, дар шаҳру ноҳияҳои зиёде мардум ҳангоми кӯч бастан аз як ноҳия ба ноҳияи дигар ҳатман номи деҳа, кӯча ва ё маҳаллаи худро ба ҷойи сукунати нав меоранд. Аз ҷумла, деҳа ва ё маҳаллае, ки ғайр аз ҷойи асосии ҷуғрофӣ «*Ҳазор чашма*» «*Тагноб*», «*Ёл*», «*Сари Хосор*» ва монанди инҳо дар мавзӯҳои дигари ҷуғрофӣ Тоҷикистон ба чашм мерасанд.

Фарзияи дигаре вучуд дорад, ки дарёи Рангҳа бо покию соф будани худ аз байни кӯҳҳо фаввора зада, ҳангоми нурпошии ситораҳо рангҳои гуногунро дар худ нишон медиҳад ва ҳамчун дарёи афсонавӣ маъмул буд ва қабилаҳои эронӣ кӯшиш мекарданд, ки дар наздикиҳои он сукунат намоянд.

Истифодаи дарёи мазкур дар Авасто дар ду шакл Рангха (с.312, 313, 363) ва Раха (с.227, 291, 230, 355) ба қайд гирифта шуд. Аз ҷумла, “*Агар ту дар сарчашмаи рӯди Рангха ҳам боӣш, мо туро ба ёрӣ ҳамехонем*” [8, с.312]; “*К-ӯро Йувишти Фирйонӣ бар одоки оби Раха або сад варза асп бистуд бо ҳазор гов, бевар меш...*” [8, с.230].

Хирманд, Хидманд, Хилманд, Хийрманд [Hirmand, Hidmand, Hilmand, Hirmand]. Дар Авасто рӯди Хирманд ду маротиба (с. 392, 607) зикр шудааст. Дар асар тавсифи рӯди мазкур чунин сураат гирифтааст: “*Фарре, ки аз они касест, ки хостгоҳи шахриёриш вай ҷойи фурӯ рехтани рӯди Хирманд ба дарёчаи Киёнисийа аст, он ҷо, ки кӯҳи Ушедам сар баркашидааст ва аз кӯҳҳои гирдогирди он оби фаровон фароҳам ояд ва сарозер шавад*” [8, с.392].

Зикри дарёи Хилманд ба шакли авастои “**Хаѐтумант**” [**Haētumant**] ифодакунандаи рӯди мазкур истифода шудааст.

Шарҳи он дар сарчашмаҳо гуногун буда, дар шаклҳои Хилманд, Хилман, Хирманд, ки дар Авасто чанд бор аз он сухан рафта, номи рӯдхонаест пуроб, ки аз кӯҳҳои наздики Кобул сарчашма мегирад ва ба дарёчаи Хомун (Каёнса, Зирех) мерезад. Ин рӯд дар Зомё-яшт бо шукӯҳу фарр бо амвоҷи сафеди барангезандаву тугёнкунанда муаррифӣ шуда, ки неруи асбе ва шере ва марде далер дар он аст. Хирманд ба андозае дорои фарри каёнист, ки метавонад мамолики ғайри Эронро ғарқа созад ва душманонро нобуд ва дучори саргаштагию гуруснагӣ кунад. Ин рӯд дар қадим мучиби баракати сарзамини Систон буд ва оби Хомун, ки муқаддасу эзодӣ талаққӣ мешуда, аз ҳамин рӯд таъмин мешудааст. Дар “Китоби муқаддас” аслан сарзамини Систон ба номи ин рӯд “Хирманд” хонда шудааст” [15, с.613].

Зикри дарёи Хилманд дар дигар сарчашмаҳои таърихӣ, аз ҷумла “Таърихи Систон” низ зикр шудааст. Дар асари мазкур дарозӣ ва давомнокии дарёи Хилманд, ҳамчунин, гирди Систон давр задани он ва дар қадом дарё резӣш ёфтани он оварда шудааст: “*Ва дигар рӯди Хидманд (Хилманд) аст. Аз ҳадди Гузгонон бикшојад, аз наздики Гур бар Дургаиш ва Тал ва Бӯст бигзарад ва аз гирди Систон ояд. Ва баъзе ба кор шавад ва баъзе ба дарёи Зараҳ афтад*” [16, с.28].

Аксари авестошиносон дар нигоштаҳои худ Хомуни Хилмандро меҳани Зардушт медонанд, ки “қисмати ҷанубу шарқи Ирони Шарқии ҳазорсолаи дуҷуми то милоди Масих аст” [9, с.134]. Маълумоти дигаре, ки бархе аз авестошиносон дар осори худ зикр менамојанд: “меҳани нахустини ориён-иронӣни Ависто маҳз ҳамин Хомуни Хилманд аст-пахлуи дигари рӯди Хинд” [9, с.135].

Муҳаққиқ ва забоншиноси маъруф О. Ғафуров шарҳи дарёи Хилмандро чунин овардааст: “Асли номи ин дарёи Афғонистон дар асри IV пеш аз мелод Хетумант будааст, ки маънояш тахминан «пулдор» мебошад” [13, с.139].

Авестошинос Бобо Назар Ғафор дараҷаи ҷойгиршавии дарёи Хилмандро чунин шарҳ медиҳад: “*Хилманду гирду ванаи ӯ дурустараи Сийстон, ки Хироту Балх ва кишвари Ариане (ҷанубтари ӯ)-и манбаҳои йунониш пас аз истилои Александри Румиро фаро мегирад...*” [9, с.139].

Дар ономастика баҳши алоҳидае, ки маҷмуи номҳои дарёҳо, номи чашма, шаршара, обанбор ва ҷўйборҳо, яъне гидронимҳоеро, ки дар ҳолати оромӣ қарор надошта ҷорианд, дар бар мегирад, потонимия меноманд. Таърихи баромади калимаи чашма [са̌шм+a] тоҷикӣ буда, аз ҷиҳати сохт сохта мебошад ва аз ҷузъҳои “чашм”-исм ва пасванди “-а” таркиб ёфтааст.

Вожаи чашма тибқи маълумоти сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ва илмӣ-таҳқиқотии олимони риштаи забоншиносӣ ба маънои “манбаъ, сарчашмаи ибтидои ҷўй, ҷўйбор, ибтидоӣ дарёву дарёчаҳо, ҷойи ҷўшида баромадани об аз зери замин шарҳ ёфтааст” [4, с.280].

Дар давраҳои гуногуни таърихӣ оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ баромади калимаи «чашма» ва шаклгирии он дар давраҳои густариши забонҳои зиёди эронӣ ба таври зайл аст, ки дар забони бостон калимаи «чашма» дар форсӣ čašm, вахонӣ čōžm, мунҷонӣ čam, шуғнӣ sem, яғнобӣ tišm, суғдӣ čašm, осетинӣ casm (cans) арзи ҳастӣ намудааст” [4, с.280; 18, с.129].

Ҳангоми таҳқиқи маводи гидронимияи Авасто танҳо номи як чашма - **Аредвисур//Аредвисура [Aredvisur//Aredvisura]** истифода шуда, 4 маротиба (с.517, 201, 439, 438) қорбаст гардидааст.

Авасто дорои маводи зиёди ономастикӣ буда, истифодаи гидронимҳо ва тавсифи онҳо, хусусиятҳои шифобахшӣ, давомнокӣ ва ҷоришавии гидронимҳо вобаста ба фаслҳои сол нишон дода шудааст. Ҷолибияти дигари асар дар он аст, ки мановфеи маводи ономастикий асар дар қиёс ба дигар сарзаминҳо оварда шуда, шакли таърихӣ онҳо зикр шудааст.

Ҳангоми гурӯҳбандӣ ва муайян намудани сохтори калимасозӣ маълум шуд, ки гидронимҳои асари мавриди таҳқиқ бо сохтори калимасозӣ, ки ба воситаи анҷомаҳои гидронимсоз сохта мешавад, ба чашм нарасид. Маврид ба зикр аст, ки яке аз роҳҳои сохташавии гидронимҳо ба воситаи анҷомаҳо илова гардидани анҷомаи “-об” (-ов) [-ow], мебошад, ки хеле серистеъмол аст. Чунин шакли истифодабарии анҷомаҳо дар Авасто пайдо нашуд. Сабаби ин дар шакли қадима ва номи аслии худ омадани гидронимияи асар мебошад. Дар давраҳои минбаъда аксарияти гидронимҳоро бо иловаи анҷомаҳои махсуси гидронимӣ ва ё ифодакунандаи хусусиятҳои онҳо номгузорӣ менамуданд. Маводи ҷолибе, ки дар Авасто вобаста ба гидронимҳост, ин бо номи шахс номгузорӣ намудани дарёчаи Хусрав мебошад, ки дар Авасто хеле васф шудааст. Ҷолиби диққат аст, ки истифодаи гидронимияи Авасто марбут ба номи одамон мебошад. Аз миёни гидронимияи Авасто танҳо як гидронимия ба шакли антропонимия истифода шудааст: “*Фарру подоши маздоофариди, Фарри эронии маздоофариди, Фарри каёнии маздоофариди, Озари Аҳура Маздо, Кайхусрав, дарёчаи Хусрав, кӯҳи Аснаванти маздоофариди, дарёчаи Чайчастии маздоофариди, Фарри каёнии маздоофариди*”... [8, с.444]. Чандомади гидроними мазкур 8 маротиба дар саҳифаҳои (с.444, 374, 374, 356, 356, 224, 390) истифода шуда, бо ҳамин шакл истифода шудааст.

Васфи номҳое, ки марбут ба гидронимияи Авасто аст, тасвири баланди ҷуғрофӣ ва таърихӣ дорад. Дар Авасто дарёчае бо номи *Киёнисийа [Kaunisīya]* (с.392, 395, 601) зикр шудааст, ки дар кӯҳи Ушедам ҷойгир шуда, гирдогирди онро обҳои мусаффо ва фаровон ташкил дода, ҷорӣ мешаванд. Дар асар чунин омадааст: “*Фарре, ки аз они касест, ки хостгоҳи шахриёрии вай ҷойи фурӯ рехтани рӯди Ҷирманд ба дарёчаи Киёнисийа аст, он ҷо, ки кӯҳи Ушедам сар баркашидааст ва аз кӯҳҳои гирдогирди он оби фаровон фароҳам ояд ва сарозер шавад*” [8, с.395].

Дар баробари дигар қисматҳои гидронимияи Авасто номгӯйи зерини мавзӯҳои гидронимӣ чамъоварӣ карда шуд. Номи дарёву шохоби онҳо бо нишон додани саҳифа ва чандомади он чунин аст: *Авжданван [Avždanvan]* (шохоби дарё) с.391; *Аредви [Aredvi]* с.406; *Вангҳаздаҳ [Vanghazdah]* (дарёча) с.390; *Хусрав [Husrav]* с.444, 374, 374, 356, 356, 224, 390; *Чайчаст [Čayčast]* с.260, 260, 259, 444, 224, 374, 374, 375, *Замӣ [Zamī]* с.233; *Заренумант [Zarenumant]* с.437; *Киёнисийа [Kaunisīya]* с.392, 395, 601; *Фарохкарт [Farāhkart]* с.127, 607, 185, 246, 246, 249, 249, 250, 250, 250, 250, 251, 251, 251, 252, 253, 254, 312, 312, 326, 327, 389, 390, 390, 390, 390, 390, 390, 391, 391, 391, 391, 613, 500; *Фраздан [Frazdan]* с.235...

Дар қисми бисёре аз потамонимияи асар вожаи гидронимсози рӯд [*rud*] истифода гардидааст, ки муродифи вожаи об аст ва дар забон барои ифодаи зиёди номвожаҳои ҷуғрофӣ корбаст гардидааст, аммо дар Авасто чунин вижагии рӯдҳо ба чашм нарасид. Масалан: *Вангуҳи//Вангҳеуи Vanguhi//Vanghquš* с.245; *Дайтӣа Daitya* с. 201, 260, 261, 235, 236, 375, 600, 350, 350; *Дайтӣаи// Дайтӣаи нек Daitya// Daityai nek* с.260, 376, 379; *Дареча Dareja* с.600, 602; *Ерезива Ereziva* с.392; *Ҷирманд Hirmand* с.392, 607; *Ҷусна Huspa* с.392; *Рангҳа Ranghā* с.312, 313, 363; *Раҳа Raha* с.227, 291, 230, 355; *Урвада Urvada* с.392; *Уштавадгоҳ Uštavadgāh* с.193, 399, 399, 400, 406, 409, 607; *Уштаваити тавоно Uštavaitī tavānā* с.392; *Фрадата Fradata* с.392; *Хварангҳаити Hvarannghaiti* с.392; *Хвостра Hvāstra* с.392...

Барои тасдиқи фикри худ ба кадом вазифа ё хусусият истифода шудани гидронимияи Авасторо ба шакли кӯтоҳ оварданием, ки фарогирандаи маъноҳои баланди луғавӣ мебошанд:

Хвастра [Hvastra] аз калимаи авастоии “*xvāstrā*” гирифта шуда, ба маънои «ҷарогоҳи хуб», ба номи Ҳашрӯд (Hašrūd) зикр шудааст, воқеъ бо шахри Диларам дар роҳи Қандаҳор то Ҷирот воқеъ будааст;

Хваспа [Hvaspa]. Аз вожаи авестоии “*hvuaspā*” манша гирифта, ба маънои «равзанаи хуб») истифода шудааст. Номи баъдинаи он Хуспас (рӯди Хуспас) зикр шудааст;

Фрадата [Fradata]. Аз авестоии “fradaθā” ба маънои «обод») гирифта шуда, дар шакли Фарахрӯд (Фарахрӯд) омада, воқеъ дар шаҳри Фарах аст. Аз сабаби ҳамин номи рӯди мазкур ба номи шаҳр маъруф аст;

Хваренангайтӣ [Hvarenanggayti] (Hvareṇaṅuhaitī, «пур аз чалоли дурахшон») - Ҳаррутрӯд (Ҳаррут-рӯд), шохоби шимолии дарёи Ҳомун аст;

Уштавайтӣ [Uštavaiti]. (Авест. uštauuaitī, «пур аз саодат») - Хушк-рӯд (Хушк-рӯд) воқеъ миёни Ҳаррут ва Фарах.

Урва [Urva]. (Авест. uruua, uruua-δsa, «чорӣ») - эҳтимолан дар ғарби Ҳаррут ин дарё чойгир аст;

Эрезӣ [Erezī]. (Авест. erezī) - Зиберрӯд, шохоби болои рӯди Бандон, дар ғарби кӯҳи Хоча;

Заренумаитӣ [Zarenumant]. (Авест. Zarenumaitī, «тиллодор»), дарёи Аргандаб (Argandāb), ки бо номи Ҳарахвайти (ruxhad) низ маъруф аст ё канали Шила, ки аз Ҳомун то депрессияи Гауди-Зира меравад.

Гидронимияи Авасто вазифаҳои гуногунро иҷро намуда, ҳамчун мавзёҳои муқаддас, фарогирандаи соҳили ҷароғоҳҳои фаровон, макони ибодати зурдуштиён, чойи чамъомади маросимҳои дини зурдуштӣ ва истиқомати онҳо истифода шудааст.

Хулоса, таҳлил, таҳқиқ ва омӯзиши маводи гидронимии Авасто ҷиҳати ғайбгардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусбат арзёбӣ шуда, таҳқиқу таҳлили амиқ намудани он мавзуи васеи алоҳидаро талаб менамояд. Баромади таърихӣ маводи гидронимии асар гуногун буда, қисми зиёди онҳоро гидронимҳое такшил медиҳанд, ки то имрӯз истифода мешаванд. Дар баробари ин, қисми зиёди гидронимияи асар дар луғатномаҳо шарҳ наёфтаанд. Ҳамчунин, дар асар як гидронимия ба чанд маъно: рӯд, дарё, чӯй, деҳа ва номи одам низ истифода шудааст. Таҳқиқ ва баррасии гидронимияи асар нишон медиҳад, ки гидронимияи Авасто фарогири худуди Эрони қадим, Афғонистон ва ҷумҳуриҳои муосири Осиёи Миёна мебошад. Дар муқоиса бо Авасто манзараи мавқеият ва чойгиршавии баҳру кӯлу дарёҳо дар сарчашмаҳои паҳлавӣ тавсеа ёфта, то Эрон, Ироқ ва Сурия рафта расидааст.

Аз рӯйи таҳқиқоти анҷомдода муайян гардид, ки дар Авасто номи 26 гидроним истифода шудааст. Мувофиқи дигар сарчашмаҳои таърихӣ 18 дарёву рӯдҳо зикр шудаанд, ки онҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: дарёҳое, ки мавқеи чойгиршавии онҳо маълум ва бе шакку шубҳа буда, гурӯҳи дигарашон гидронимҳое, ки мавқеи чойгиршавии онҳо эҳтимолӣ ва шубҳанок мебошад.

Муқарриз: Гуламадшоев Ш. - н.и.ф. дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Абаев, В.И. Скифский быт и реформа Зороастра / В.И. Абаев // АгОг. – 1956. – XXIV.
2. Авеста: избранные гимны. Из Видевдата. Пер. с авест. И.М. Стеблин-Каменского. – М.: Дружба народов, 1993. – 208 с.
3. Авесто. Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ. – Душанбе, 2001. - 792 с.
4. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ.Алимӣ. – Душанбе, 1995. - 196 с.
5. Баҳор, М. Вожаномай Бондаҳишн / М. Баҳор. – Техрон, 1332. - 173 с.
6. Бартоломе, С. Фарҳанги эронии бостон / С. Бартоломе. – Страсбург: нашри Карл Ҷ. Трюбнер, 1904. – 2000 с.
7. Бертельс, Е.Э. История таджикско-персидской литературы / Е.Э. Бертельс. Отв. ред. И.С.Брагинский. - М.: Изд-во Восточная литература, 1960. – Т.1. – 556 с.
8. Бобо-Назар, Ғафор, Мухтарам Хотам, Муаззами Диловар. Авасто. Ҷилди I. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 784 с.
9. Бобо-Назар, Ғафор. Кеши Зардуштӣ (Маҷмуаи мақолаҳо дар зардуштизм ва масоили марбути он). - Душанбе: Ирфон, 2011. - 152 с.
10. Бойс, М. Таърихи зардуштӣ: дар 2 ҷ. / М.Бойс. – Лейден: Брилл, 1975. – Ҷ.1. Давраи аввал. – 350 с.
11. Брагинский, И.С. Адабиёти Эрони бостон / И.С.Брагинский // Шеър ва насри Шарқи бостон. – М., 1973.
12. Брагинский, И.С.Авесто / И.С.Брагинский // Авесто дар тарҷумаҳои русӣ (1861-1996). - Санкт-Петербург, 1997.
13. Ғафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ / О.Ғафуров. - Душанбе: Маориф, 1983. - 144 с.
14. Грантовский, Е.А. Таърихи ибтидои қаблаҳои эронӣни Осиёи Ғарбӣ / Е.А. Грантовский. – М., 1970.
15. Ёҳаққӣ, М. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / М.Ёҳаққӣ. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 748 с.
16. Имомов, М. Таърихи Систон / М.Имомов, А.Абдусаттор. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 352 с.

17. Каримов, А. Таҳлили лексикӣ-грамматикии матнҳои тоҷикӣ қадим / А. Каримов. - Душанбе: УДТ, 1986. - 100 с.
18. Ҳомидов, Д. Топонимияи води Кушрӯд / Д. Ҳомидов. - Душанбе: 2002. - 184 с.
19. Рак, И.В. Авесто / И.В. Рак // Афсонаҳои Эрони қадим ва ибтидои асри миёнагӣ (зардуштӣ). - Санкт-Петербург, 1998.
20. Соколов, С.Н. Забони Авесто / С.Н. Соколов. - Л., 1964. - 415 с.
21. Фарҳанги номҳои Авесто. Таълифи Ҳошим Розӣ. Дар 3 ҷилд. Техрон, 1346.
22. Ҳочаева, Н. Чуғрофияи таърихӣ Осӣи Миёнаи қадим / Н. Ҳочаева // Ахбори тоҷикӣ: Силсилаи илмҳои гуманитарӣ (қисми II). - 2010. - № (60). - С.31-37.
23. Шералиева, С.М. Ташаккули гидронимияи вилояти Хатлон (таҳқиқи таърихӣ лингвистӣ) / С.М. Шералиева. - Душанбе, 2014. - 184 с.
24. <https://farhang.wikipedia.org/wiki>.

ТАҲҚИҚИ ТАЪРИХӢ - ЗАБОНШИНОСИИ ЯКЧАНД ГИДРОНИМИ АВАСТО

Дар мақолаи мазкур таҳқиқи таърихӣ-забоншиносӣ ва хусусиятҳои луғавӣ-маъноии якчанд гидронимияи Авасто мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллиф, Авасто яке аз нодиртарин китоби муқаддаси дини Зардуштӣ маҳсуб ёфта, дар он маводи пурқимати таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ зикр шудааст. Он асари динӣ-фарҳангӣ ва таърихӣ-чуғрофӣ буда, дар он маълумоти муътамади таърихӣ, чуғрофӣ, фарҳангӣ, динӣ ва этнолингвистикаю этнологияро фаро гирифтааст. Ҳамчунин, мавзӯи асар фарогирандаи сарзамини ориёӣ, аз ҷумла сарзамини Эрони Қадим ва Афғонистон буда, дар он маълумоти ҷолиб дарҷ гардидааст. Чуноне муаллиф меафзояд, маводи гидронимии Авасто яке аз бахшҳои асосии асарро ташкил дода, қорбасти он ба масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва таърихӣ-чуғрофии сарзамини Эрон вобастагии зиҷ дорад. Истифодаи лексикаи асар, аз ҷумла гидронимияи сервазифа ва серистеъмол буда, аз ҷиҳати баромад мансубияти забонии онҳо хеле ҷолиб аст. Аслан лексикаи гидронимии Авасторо номҳои гуногуни гидронимҳо ташкил намуда, бештар дарёҳову дарёчаҳо, рӯдҳо, чашмаҳо ва баҳрҳои ташкил медиҳад. Дар мақола таҳқиқи таърихӣ-забоншиносӣ баҳри Воурукашӣ (*vouru. kaša*), ё дарёи Фарохқарт ба таври мушаххасу амиқ шарҳ дода шудааст. Мулоҳизаҳои ҷамъбаст қарда, муаллиф ба ҳулоса меояд, ки истифодаи гидронимияи Авасто дар байни дигар гурӯҳи номвожаҳо мавқеи марказиро касб намуда, дар асар ҳодисаҳои таърихӣ, ки бевосита дар Эрони Қадим ба вуқӯъ омадаанд, инъикос гардидааст. Қисми зиёди онҳо дар давраҳои таърихӣ номи худро тағйир дода, номи ҳозираи онҳо аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Гидронимияи Авасто вазифаҳои гуногунро иҷро намуда, ҳамчун мавзӯҳои муқаддас, фарогирандаи соҳили ҷароғоҳои фаровон, макони ибодати зурдуштиён, ҷойи ҷамъномади маросимҳои дини зурдуштӣ ва зиндагии онҳо истифода шудааст. Таҳлил, таҳқиқ ва омӯзиши маводи гидронимии Авасто ҷиҳати ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ мусбат арзёбӣ шуда, омӯзиши амиқи масъалаи мазкур таҳқиқи алоҳидаро талаб менамояд. Маълум гардид, ки дар Авасто номи 26 гидроним истифода шуда, онҳоро аз рӯи хусусиятҳои таърихӣ ва мавқеи ҷойгиршавиашон ба ду гурӯҳи қалон: дарёҳое, ки мавқеи ҷойгиршавии онҳо маълум ва бе шакку шубҳа буда, гурӯҳи дигарашон гидронимҳое, ки мавқеи ҷойгиршавии онҳо эҳтимоли ва шубҳанок мебошад.

Калидвожаҳо: номҳо, гидронимия, сарчашмаҳои қадима, хусусиятҳои таърихӣ, таҳқиқи таҳлил, забон, луғавӣ-маъноӣ, таърихӣ-забоншиносӣ, гидронимҳо, дарё, калимасозӣ, шарҳи маъно, чандомад, Авасто, зардуштӣ, Воурукаша, расму ойин ва ғайра.

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НЕСКОЛЬКИХ ГИДРОНИМОВ АВЕСТЫ

В данной статье изучается и обсуждается историко-лингвистическое исследование лексико-семантических особенностей некоторых гидронимов Авесты. По мнению автора, Авеста - редчайшая священная книга зороастрийской религии, в ней имеется ценный исторический, культурный и религиозный материал. Это религиозно-культурный и историко-географический труд, содержащий достоверную историческую, географическую, культурную, религиозную, этнолингвистическую и этнологическую информацию. Также в предмет работы входят земли ариев, в том числе земли Древнего Ирана и Афганистана. Как добавляет автор, гидронимический материал «Авесты» является одной из основных частей произведения, и его использование тесно связано с социальными, экономическими и историко-географическими проблемами земли Ирана. Использование лексики произведения, в том числе гидронимии, многозадачно и многообразно, при этом очень интересна их языковая принадлежность. Фактически гидронимический словарь «Авесты» состоит из различных названий гидронимов, в основном рек и прудов, ручьев, родников и морей. Историко-лингвистическое исследование моря Воурукаши (*вурӯ каша*), или реки Фарохқарт, является специфическим и подробно объяснено в статье. Подводя итоги рассуждений, автор приходит к выводу, что употребление гидронимии «Авесты» завоевало центральное положение среди других групп имен собственных, и он упомянул об этом в работе при показе исторических событий, происходивших непосредственно в Древнем Иране. Большинство из них меняли свои имена в исторические периоды, а их нынешние названия изучены исследователями. Гидронимия Авесты выполняла различные функции и использовалась как священное место, прикрывающее берег обильных пастбищ, место поклонения зороастрийцев, место сбора зороастрийских религиозных церемоний и их жизни. Анализ, исследование и изучение гидронимических материалов «Авесты» получили положительную оценку, с точки зрения обогащения словарного запаса таджикского языка, а глубокое изучение данного вопроса требует отдельного изучения. Оказалось, что в «Авесте» использовались 26 гидронимов, которые по своим историческим характеристикам и местоположению были разделены на две большие группы: реки, местонахождение которых известно и не подлежит сомнению, и другая группа - гидронимы, местонахождение которых вероятно и сомнительно.

Ключевые слова: имена, гидронимия, древние источники, исторические особенности, исследование и анализ, язык, лексика, семантика, историко-лингвистический, гидронимы, река, словообразование, интерпретация значения, частотность, Авеста, зороастризм, вурукраша, ритуал и др.

HISTORICAL AND LINGUISTIC STUDY OF SEVERAL HYDRONYMS OF THE AVESTA

This article studies and discusses historical and linguistic studies of the lexical and semantic features of some hydronyms of the Avesta. According to the author, Avesta is a rare sacred book of the Zoroastrian religion; it contains valuable historical, cultural and religious material. This is a religious-cultural and historical-geographical work containing reliable historical, geographical, cultural, religious, ethnolinguistic and ethnological information. The subject of the work also includes the lands of the Aryans, including the lands of Ancient Iran and Afghanistan. As the author adds, the hydronymic material of the Avesta is one of the main parts of the work, and its use is closely related to the social, economic and historical-geographical problems of the land of Iran. The use of the vocabulary of the work, including hydronymy, is multitasking and reusable, and from the point of view of output, their linguistic affiliation is very interesting. In fact, the hydronymic dictionary of the Avesta consists of various names of hydronyms, mainly rivers and ponds, streams, springs and seas. The historical and linguistic study of the Vorukashi Sea (Vuru Kasha), or the Farokhkart River, is specific and is explained in detail in the article. Summing up the reasoning, the author comes to the conclusion that the use of the hydronymy Avesta has gained a central position among other groups of proper names, and he mentions this in the work when showing historical events that took place directly in Ancient Iran. Most of them changed their names during historical periods, and their current names have been studied by researchers. Hydronymy Avasto served various functions and was used as a sacred place covering the shore of abundant pastures, a place of worship for Zoroastrians, a gathering place for Zoroastrian religious ceremonies and their lives. Analysis, research and study of Avasta's hydronymic materials have received a positive assessment from the point of view of enriching the vocabulary of the Tajik language, and an in-depth study of this issue requires separate study. It turned out that 26 hydronyms were used in the Avesta, which, according to their historical characteristics and location, were divided into two large groups: rivers, the location of which is known and beyond doubt, and another group - hydronyms, the location of which is probable and doubtful.

Keywords: names, hydronymy, ancient sources, historical features, research and analysis, language, vocabulary, semantics, historical-linguistic, hydronyms, river, word formation, interpretation of meaning, frequency, Avesta, Zoroastrianism, Vurukasha, ritual, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шаҳбози Рустамшо* - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, доктори фалсафа (Ph.D), докторанти ҳабилитат. **Суроға:** 735360, ш.Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. С.Сафаров, 16. E-mail: rustamshoh-90@bk.ru. Тел.: (+992) 988-49-10-10

Сведения об авторе: *Шаҳбози Рустамшо* - Кулябский государственный университет им.А.Рудаки, доктор философии (Ph.D), докторант хабилитат. **Адрес:** 735360, г.Куляб, Республика Таджикистан, ул.С.Сафарова, 16. E-mail: rustamshoh-90@bk.ru. Тел.: (+992) 988-49-10-10

Information about the author: *Shahbozi Rustamsho* - Kulyab State University named after A.Rudaki, Doctor of Philosophy (Ph.D), doctoral student of Habilitation. **Address:** 735360, Kulyab, Republic of Tajikistan, S.Safarova Str., 16. E-mail: rustamshoh-90@bk.ru. Phone: (+992) 988-49-10-10

ТДУ: 81.821.08

**ВИЖАГИҲОИ САРФӢ ВА ВАҶҲИ КОРБУРДИ ВАЗНҲОИ АРАБӢ ДАР ТАШАККУЛИ
КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР «ТАРЧУМАИ ТАЪРИХИ ЯМИНӢ»**

Юзмуҳамедов Р.Т., Бӯҳоваддинов О.И.

Донишгоҳи федералии Қазон, Институти муносибатҳои байналмилалӣ

Забони тоҷикӣ аз замоне, ки ба пояи забони расмиву коргузори давлати абаркудрати Сомониён (асрҳои IX-X) расид, чандин давраву марҳилаи рушду нумӯро аз сар гузаронида, то ба вазъи имрӯзаи худ расидааст. Дар ҳар давра марҳила ба кадом поя қарор доштани забони адабӣ ва вазъи иҷтимоиву сиёсии он дар инъикоси забони осори адибон ба мушоҳида мерасад. Муҳаққиқи вижагиҳои луғавию услубии осори боқимондаи устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Қ. Мухторӣ доир ба ин масъала ибрази андеша намуда, қайд мекунад, ки баррасии осори устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз нигоҳи луғатшиносӣ ё ҳазинаи забон метавонад ба масъалаҳои зиёд равшанӣ андозад. Якум, пуртаҷрибаю маҳорати шеърэҷодкунии шоир ва корбурди луғат дар офариниши асари бадеӣ, дуум, пурғановатии ҳазинаи забон дар даврони мушаххаси таърихӣ ва охирон, дар муайян кардани тарзи баён ва равиши эҷоди адиб [6, с.12: 1, с.80-84; 2, с.117-122].

Бояд гуфт, ки «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ», ки унвони китоби мазбур аст, ба қалами Абушшараф Носеҳ ибни Зафар ибни Саъди Ҷурфодиконӣ тааллуқ дорад. Ӯ дар таърихи илму адаби мо ба ҳайси муншӣ, адиб, шоир муаррифӣ мешавад, вале дар шухрати хеш Ҷурфодиконӣ бештар маҷнун тарҷумаи «Таърихи Яминӣ» аст, ки аслан ба қалами Абӯнаسر (Абӯназр) Муҳаммад ибни Абдулҷаббори Утбӣ (ваф. с. 427/1035-1036) тааллуқ дорад. Сабаби «Таърихи Яминӣ» ном гирифтани асари Утбӣ ба лақаби султон Маҳмуд – «Яминуддавла» вобаста мебошад, зеро Утбӣ дар асари хеш шарҳи салтанати Сабуктегин ва Султон Маҳмудро аз соли 365/975 то соли 412/1021-1022 меорад, яъне он шомили воқеаҳои таърихӣ аз солҳои охири ҳукмронии Сомониён то замони Маҳмуди Ғазнавӣ аст. Дар ин асар мо тафсилоти ҷузъитарин воқеаҳои солҳои 975-1021-ро метавонем пайдо кунем, ки дар мутуни дигари таърихӣ ба ҷашм намерасанд ё такрор аз «Таърихи Яминӣ»-и Утбӣ мебошанд. Утбӣ лашкаркашиҳои султон Маҳмудро ба Ҳинд, аз қабиле Ғаҳотия, Мултон, Норин, Нордин, Тонишар ва ғайраро шарҳи муфассал дода, ба ибораи д-р Ҷаъфари Шиор «дар ин замина доди суҳанро дода ва гӯё қадам ба қадам ба дунболи султон рафтааст».

Аз байни тарҷумаҳои ин асар тарҷумаи Ҷурфодиконӣ қадимтар ва мукамалтар мебошад ва он, то андозае, ҳамчун асари ҷудогона пазируфта шудааст. Номи пурраи мутарҷим Абушшараф Носеҳ ибни Зафар ибни Саъди Ҷурфодиконӣ мебошад.

Ҷунонки аз насаби вай бармеояд, ӯ аслан аз мардуми Ҷурфодикон будааст. Ле Стренҷ «Ҷурбодикон» ё «Ҷурфодикон»-ро муарраби «Гулпоягон» маҳсуб дониста, таъкид аз он мекунад, ки номи қадими он «Гурбоигон» мебошад. Ҷамдуллоҳи Мустафӣ, ба қавли ӯ, онро «Гулбодгон» навишта ва гуфтааст, ки ба маънии «гулободгон» бошад ва онро зимни шарҳи вилояти Чибол ёд мекунад.

Бо вучуди қурбати ин асар ба асл тарҷумаи Ҷурфодиконӣ аз матни аслии «Таърихи Яминӣ» фарқ мекунад, зеро мутарҷим ба охири китоб бо номи «Хотимаи Яминӣ» иловаеро замима мекунад, ки аз иншои худӣ ӯ буда, ҳодиса ва воқеаҳои замони Ҷурфодикониро фаро мегирад. Ин қисмат аз лиҳози ҳаҷм начандон калон аст, вале он аз назари таърихӣ дорои арзиши бисёр муҳим аст, зеро муаллифи хотима шоҳиди бевоситаи ин ҳодисаҳо мебошад. Забони ин қисмати асар ҳам аз ҷузъи асосии он фарқи ҷиддӣ дорад, зеро муаллиф ба соданависӣ гаравида, комилан аз истифодаи санъатҳои бадеӣ ва ибораҳои иқтибосии арабии мушкул даст кашидааст. Дар ҳамин «Хотимаи Яминӣ (Ҳаводиси айём)» марсияи арабии иншокардаи худӣ Ҷурфодиконӣ иборат аз 42 мисраъ оварда мешавад, ки дар қатли ваҳшиёнаи султон Туғрал ба Рай – охири султони Салҷуқиёни Ироқ навишта шудааст.

Гуфтан ҷоиш аст, ки муаллифи асари мавриди таҳқиқ дар сохтани шаклигирии вожаҳои нав, яъне дар ташаккули як силсила калимаҳои мураккаб, аз ҳазинаи пурбори ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам арабӣ ба таври зиёд баҳрабардорӣ кардааст. Аз маводи гирдовардаи мо аён мешавад, ки онҳоро барои инкишофи рушди забони муосири тоҷикӣ низ мавриди корбурд қарор додан

мумкин аст, зеро барномаи рушди батадричи забон дар замони соҳибистиклолии мамлакат, тавре Пешвои миллат, Президенти маҳбуби мамлакатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон онро пайваста таъкид мекунад: «Мо барои равнақи забони модарии худ боз ҳам бештар ғамхорӣ хоҳем кард, онро ҳамчун гавҳари қиматбаҳои миллӣ ҳифз хоҳем кард» [8; 9], ба ин мусоидат мекунад.

Бояд гуфт, ки устод Носирҷон Маъсумӣ омӯзиши таърихи забони адабии тоҷикро (асрҳои X-XIX) мавриди баррасӣ қарор дода, бо эҳсоси салоҳият баёни андеша карда гуфтааст: «Таърихи зиёди беш аз ҳазорсолаи забони адабии тоҷикӣ, ганҷинаи пурғановати забони адабии тоҷикӣ ва вазъи муосирӣ он муайян мекунад, ки масоили беши забони адабии тоҷикӣ ва дастурии он ҳанӯз ҳаматарафа мавриди қарор нагирифтааст [5, с.128; 15, с.33-38; 16; 17, с.87-96; 18, с.69-80]. Аз таълифи асари устод Н. Маъсумӣ замони беш сипарӣ гардида бошад ҳам, дар пояи баррасии паҳлуҳои зиёди таърихи забони адабӣ проблема мавҷуд аст. Ин нуктаи назарро забоншинос М.Н. Қосимова низ баён доштааст: «...баррасиву омӯзиши забони адабии тоҷикӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ чиҳати ошкор кардани вижаҳои лексикӣ, дастурӣ ва услубии забони адабии қарнҳои мухталиф кумаки бузург мерасонад» [4, с.3], зеро ба «воситаи омӯзиши таърихи забони тоҷикӣ ва таърихи забони адабии тоҷикӣ гавҳари носуфтаву нономаёни забони тоҷикӣ ошкор мегардад ва кашфи онҳо омили пурғановат шудани забоншиносӣ ва маданияти маънавии халқамон мегардад. Ҳамчунин дар даврони нави иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ баррасиву таҳлили чиҳатҳои дастуриву луғавии забони тоҷикӣ моҳияти умумибашариро молик мегардад» [4, с.6]. Муҳаққиқ А.Ҳасанов ҳам бар ин андеша аст, ки мавҷудияти калимаҳои ноёб, вожасозҳои аҷоиб, қорбасти унсурҳои лексикӣ бо гунаҳои мухталиф, бо муодилҳои махсус истеъмол ёфтани онҳо, дар иҷрои маънову вазифаҳои ғайриодӣ қорбурд гардидани воҳидҳои луғавӣ, ошкор кардани қисмати минбаъдаи баъзе аз чунин вожа аз қабилҳои масоилеанд, ки то кунун нигарони таҳқиқи ҷиддиву домангустурдае мебошанд» [14, с.42].

Вожаҳои мураккаби навъи тобӣ

Гуфтан ҷои аст, дар забони тоҷикӣ роҳи тобӣ вожасозӣ, махсусан дар пояи ҳиссаҳои нутқи исму сифат, қолиби сермаҳсул аст. Дар қолиби номбурда «ҷузъҳои калимаҳои алоқаманд нобаробар буда, мувофиқи маълумоти манбаъҳои илмӣ аз ин ҷузъҳо яке асосӣ ва дигаре бар эзоҳи якумӣ омада ба он тобӣ гардида, муносибатҳои гуногуни робитаи ҷузъҳоро ба вучуд меорад. Ин алоқаҳои байни ҷузъҳоро метавон чун, алоқаи тобӣ ҳоли, пурқунандагӣ ва муайянқунандагӣ, субъектӣ ном бурд» [3, с.122].

Бояд гуфт, ки доир ба масоили мушкили грамматика дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла Ш.Рустамов, С.Ҳалимов ва чанде дигарон баёни андеша кардаанд ва дар таълифоти худ то қадри имкон роҳи ҳалли ин масъаларо ёфтаанд. Аз ҷумла, забоншинос Ш.Рустамов ҳангоми таҳқиқи исм ҳамчун ҳиссаи нутқ андешаҳои қолиби аз ибораҳои мухталиф созмон ёфтани исмҳои мураккаби тобӣро зикр мекунад, ки исмҳои мураккабсохти забони тоҷикӣ ба рушди назарияи умумии илми забоншиносӣ роҷеъ ба вожасозӣ кумак карда метавонад [10, с.57].

Аз қорҳои таҳқиқоти донишмандони соҳа маълум аст, ки исмҳои мураккабсохти навъи тобӣ дар асоси ибораҳои изофӣ ва ғайриизофӣ шакл мегиранд ва ибораҳо манбаи пайдоиши калимаҳои мураккаби навъи тобӣ доништа мешавад. Ибораҳо чун сарчашмаи шаклгирии калимаҳои мураккаби тобӣ, маъмулан, аз компонентҳои мустақил ва тобӣ таркиб меёбанд. Дар робита ба ин, исмҳои мураккаб ба ду даста гурӯҳбандӣ мешаванд: а) вожаҳои, ки компоненти аввалашон асосӣ ҳисобида шуда, компоненти пасон (ҷузъи дуюм) тобӣ он аст ва б) вожаҳои мураккабе, ки дар он компоненти дуюм асосӣ ва компоненти якум ба он тобӣ аст.

Умуман, асмои мансуби дастаи мураккаб бо ҳазф шудани бандҳои изофии **-и**, ки онро дар забоншиносӣ роҳи факки изофат мегӯянд, шакл гирифта, ин тарз аз усулҳои маъмули вожасозӣ доништа мешавад ва эҳтиёҷ ба тавзеҳ надоранд. Вожаҳои мураккаби хели тобӣ, ки дар асари мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, дар қолабҳои номбурда шакл гирифтаанд.

а) Вожаҳои мураккаби бо усули факки изофат шаклгирифта

Ёдрас бояд кард, дар байни истилоҳҳои забоншиносӣ истилоҳи факки изофат аз истилоҳоти маъруфи забоншиносии қадимаи тоҷикӣ маҳсуб меёбад, ки доир ба роҳҳои ифодаёбии он ва таърихи таҳаввулу тағйироти шакливу таърихиаш яке аз забоншиносони тоҷик А.Халилов бештар ибрози андеша кардааст [13]. Муаллифи фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» Муҳаммад Ғиёсуддин дар моддаи луғавии “Изофа” доир ба факки изофат низ баёни андеша карда, аз ҷумла зикр

мекунад, ки аз чанд лафзҳои муайяну маълум бинобар зарурату тақозои ашъор ё истифодаи зиёд (касрати истеъмол) ё ғолибияти муайяншаванда бар муайянкунанда, яъне исмият музоф бар музофилайҳ чунон аввалтар бошад ва бандаки изофиро аз охири муайяншаванда берун кунад, ки он ҳолатро фақки изофат гӯянд [7, с.69]. Исмиҳои мураккабсохти гурӯҳи аввал дар «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ», ки бо роҳи фуру мондани бандаки изофат ё фақки изофат ташаккул ёфтаанд, яъне бо ихтисор шудани бандаки изофӣ аз ибораҳои гуногуни изофӣ калимаҳои мураккаб сохта шудаанд, ба мисли **соҳиби қирон** (соҳибқирон), **соҳиби иёлат** (соҳибиелат), **шаҳри ёр (шаҳрёр)** ва ғайра дар асар хеле зиёд буда, чойгоҳи муайяни худро дороянд: аз он **шаҳрери** олитабори некукирдор мастури рақам баён гардад [11, с.5]; ... шаҳриёри сипехрэхтиром **соҳибқирони** олимақом... амири **кабири чаннатмақон** амири Маъсум... [11, с.6]; Амири **соҳибқирони нусратнишон** бо сипоҳи бекарон аз **доруссалтанати** Бухорои шариф ба саодату ба иқбол ва ба давлати бе ҳамол наҳзат намуда баромада, рӯ ба роҳи мақсад ниҳод ва яке аз муътамадони **воломанишро** чиҳати забти Бухоро ва Арки воло фармон дод [11, с.129]; Чун номаи **саросархангомаро** гушода мутолаа намуда, аз мазмуну мундариҷаи он иттило ҳосил гардид, аз рӯи норасоӣ ва **камфитратӣ** чаҳли он ғолиб гардида, ба сухани чанде аз бӯзахорон даромада, бе машварати ақлу **савабандешӣ** дасти часорат ба таҳриқи силсилаи фитнаю фасод бикшод ва дар андак замон лашқари **яъҷучнишон** аз худуди Андиҷону Марғинов ва Чусту Косон ва аз элу улуси қирғизу қазоқ ва аз қабоиلى читаву қалмоқ чамъ оварда маа чандин сардори номдор ба чониби Уротеппа фармоиш намуда, худи ӯ ҳам аз таоқуби лашқарӣ паёпай омада ба вилояти Хучанд қарор гирифт. Аммо дар дилаш беихтиёр хавфеву ҳаросе муставлӣ гардида буд, зеро ки аз ин пештар хоби шӯридае дида буд [11, с.136].

Дар ин дастаи вожаҳо ё исмиҳои компоненти аввал исми буда, асосӣ маҳсуб меёбад ва он шарҳёбанда буда, бо вазнҳои мухталифи арабӣ асос ёфтаанд, ки яке аз вожаҳои мураккаби сермаҳмуланд.

Дар воқеъ, дар байни ин унсурҳои шаклгирифта муносибати чузъҳо муайянкунандагӣ ё нишондиҳандагӣ (атрибутивӣ) буда, аз нигоҳи мансубияти худ ба нишондиҳандаи грамматикӣ ба гурӯҳҳои зайл тасниф мегарданд: исм – сифат ва исм – исм. Асмои зикргардида аз чиҳати маънӣ нишондиҳандаи намуди берунӣ ё зоҳирӣ ва ё ифодагари хусусиятҳои мансуб ба шахсҳо мебошанд.

б) Вожаҳои мураккаби исми

Гурӯҳи дигари асмои мураккабсохт бо чойгоҳи чузъҳо тафовут дорад. Асосан, гурӯҳи мазқури калимаҳо ба қавли забоншиноси эронӣ Парвиз Хонларӣ дар пояи ибораҳои ғайриизофии исмии ҳамнисбат шакл гирифта, дар чойи дуҷум чузъи асосӣ меоянд: **динпаноҳ**, **чаҳоновора**. Ин навъи қолаби калимасозӣ дар забони тоҷикӣ басо машхур буда, дар пурбор гардидани ҳазинаи забон саҳми муайян дорад. Исмиҳои номбурда дар «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ» ҳам мавриди қорбурди фаровон қарор гирифтаанд. Сохтори морфологӣ ё сарфии онҳоро ба таври зерин дастабандӣ қардан айни муддаост:

а) **исм+исм**. Баъзе аз калимаҳои мураккабсохти ба қолиби мазқур мувофиқбуда вижагиву нишоная ашхос ва ашъҳои дигарро ифода мекунад – **аморатпаноҳ (афоъа+исми тоҷикӣ)**. Чун рояти нусратшиор, яъне лашқари қаррори подшоҳи қомқори зафарқирдор дар атрофи Зомин расида, перомунӣ ҳисорро фуру гирифтанд ва ба расми муҳосара ба гирдогирди ҳисор фуруд омаданд, чунончи ки **аморатпаноҳ** Остонақули эшиқоқобошӣ қабл аз муҳосираи Ём ба фармоиши шаҳаншоҳи некуфарҷом маа қули Дизақ ва лашқарияи Кӯҳистон омада, қасабаи Зоминро муҳосира намуда, ба танг оварда буд [11, с.145].

– **иёлатогоҳ (ифоъат+ исми тоҷикӣ)**.

Ҳасбулфармони олий **аморатпаноҳон**, **иёлатогоҳон** Эрвонаи парвонаҷии манқит ва Иброҳимбии додхоҳ, ҳар ду **давлатхоҳи (фаъала+исми тоҷикӣ)** ҳашматогоҳ, дар таҳти дарвозаи қӯрғон расида, қӯрғониевро ба навиди истихлос шодқом гардонида ва Абдулалӣ додхоҳ ва дигар сардорони он қавми гумроҳро талабида, аз ҳар чониб суханҳо ронда, паймонро ба аймон муаққад сохта ва ҳамаи он чамоатро ба итбою ашъ аз тохту тороҷ муҳофизат намуда, аз қаровул гузаронида роҳӣ намуданд [11, с.149].

– **шафқатпаноҳ (фаъалат+исми тоҷикӣ)** – маъноӣ вожаи шафқат меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, марҳамат, тараҳхум буда, дар шакли **шафқатпаноҳ**, ки маъноӣ посбони меҳрубонӣю дилсӯзӣ аст, дар фарҳангҳо дида нашуд. Ин вожаи мураккаби тобеъ эҷоди худи муаллифи асар аст:

Ҳазрати амири **шафқатпаноҳ диёнатогоҳ** низ хатти афв бар чароими онҳо кашида, бароти озодии ҳар ду ҷамоатро ба муҳри олий музайян намуда, ҳамаро ба мароҳими хусравонӣ сарафрозӣ бахшида навозиш фармуд [11, с.19].

– **диёнатогоҳ (фиёлат+исми тоҷикӣ)** – маънои вожаи **диёнат** диндорӣ, *мачозан* бовичдонӣ, росткорӣ, ҳалолкорӣ буда, диёнатогоҳ ба маънои аз қору амали дини мубини ислом огоҳро ифода мекунад. Ин вожаи мураккаби тобеъ эҷоди худӣ муаллифи асар аст: Ҳазрати амири **шафқатпаноҳ диёнатогоҳ** низ хатти афв бар чароими онҳо кашида... [11, с.19].

– **сикандарнишон** (сикандар+нишон) – маънои ин вожаи мураккаби тобеъ чун Сикандари таърихӣ (Александри румӣ) нишастани шоҳи давр аст ва ин вожаро муаллифи асар чун ташбех истифода кардааст: Амири соҳибқирони **сикандарнишон** элчии омадаро ба боргоҳи фалак иҷтибоҳ бор дода, муҳосалаи мазмуни мундариҷаи ароизи онро ба гӯши хуш истимоъ фармуда, маъзаратҳои Дониёлатолиқро ба сарҳади талавдӣ пазируфта, ҳукми олий содир шуд, ки илғор гузошта Дониёлатолиқ қасабаи Чироғчиро ба мулозимони дарбори Гетимадор супорида, худӣ онҳо бе масоибӣ ҳарос баромада, ба ватани маълуфи худҳо раванд [11, с.28].

– **соҳибқирон (фӯбил+фӯбол)** – маънои ин вожаи таърихӣ дар қолаби вожаи мураккаби тобеъ шакл гирифта, маънояш «1. он ки дар вақти наздик шудани сайёраи Зухра бо Муштарӣ ё Зухра бо Офтоб таваллуд ёфтааст, ки ин дар илми аҳкоми нучум аломати хушбахтӣ ба шумор мерафт. 2. маҷ. хушбахт, саодатманд; зафарманд. 3. лақаби баъзе подшоҳони қадим аст» [12, ҷ.2, с.273]: Амири **соҳибқирони** зафарқарин яке аз умарои номдор ба вилояти Чироғчӣ ҳокими билистиклол намуда, аз он ҷо нақораи мурочаат фуру кӯфта, ҳуккоми завиюлэхтиром, атрофи ҷавонибро руҳсати инсироф арзонӣ фармуда, худ ба давлат ва пирӯзии тамом музаффару мансур бозгашт намуда, баъд аз тайи мароҳил ба вилояти Қаршӣ дохил гардида, он валоро ба юмни мавдами воло, **рашқдихандаи** ҷаннати аъло гардонид [11, с.34].

– **аморатпаноҳ (аморат+паноҳ)** – маънои ин вожаи мураккаби тобеъ ниғаҳбони аморат, яъне подшоҳи давр аст: Ва низ **аморатпаноҳи** ҷалолатогоҳ дар асл сафед аст, ки ҳукумати он вило ба ӯ тааллуқ дошт, ӯ низ бо ҳамроҳии сипоҳи ҳашаматҷойгоҳ ба шарафи рикоббӯсӣ фоиз гардида, русуми пойандозу қонуни пешкаш ба ҷой оварда, аз алтофи подшоҳӣ ва аз мароҳими хусравонӣ сарафроз гардида [11, с.34].

б) Вожаҳои мураккаб бо ҷузъҳои сифат+фӯел ва сифат+исм мафҳуми аломати ашӯро баён менамоянд: **бадниход...: –бадниход** (бад+ниход) ба маънои ниҳоди бад меояд: ...муфсидони **бадниход...** атрофи вилояти маҳрусаро тохту тороч намуда фуқарои туманотро маъа мутаваққинони лаби обӣ ба танг оварда буд... [11, с.24].

– **бадқирдор** (бад+қирдор) ба маънои қирдори бад меояд: Баъд аз он ки муддати **фитнаву фасод** ва бапо адовати элотияи муфсид ба тул анҷомида, аз **бадқирдории** худҳо ба матлабе нарасиданд фи санаи 1245 буд... [11, с.25].

– вожаҳои мураккаб бо ҷузъҳои **исм+исм, исм+сифат, исм+фӯел** ва **сифат+исм** омада, мафҳуми гуногунро баён менамоянд: – **маъзаратҳоӣ** (маъзарат+ҳоӣ) ба маънои хостани маъзарат меояд: ...маъзаратҳоӣ бароварда, суми тақовари ҳазрати амир сайиди саодатнишонро бӯса дода, аз самими қалб **маъзаратҳоӣ** намуда ....[11, с.45].

– **тақовар** (тақ+овар) ба маънои оваранда ба поёнро ифода мекунад: сумми **тақовари** ҳазрати амир сайиди саодатнишонро бӯса дода...[11, с. 45].

– **саодатнишон** (саодат+нишон) ба маънои хушбахту хуштолеъ аст: сумми тақовари ҳазрати амир сайиди **саодатнишонро** бӯса дода, аз самими қалб маъзаратҳоӣ намуда... [11, с.46]; Баъд аз он амири **соҳибқирони саодатнишони** гетиситон марқаби тезгоми давлат зери рон зафар дар рикоб, нусрат ҳамъинон бо роҷаи фатҳоят, ба саодату ба иқболи беҳамол рӯӣи уббаҳату ҷалол ба савби дорулмулки Хучанд ниҳода, бо хуҷули лашқар ва бо шукӯҳи аз ҳарчи тамотар равон гардид [11, с.165].

г) вожаҳои мураккаб бо ҷузъҳои **исм+фӯел** омада, мафҳуми ғайримод-диرو баён менамоянд:

– **олампаноҳ** (олам+паноҳ) унвони баланд нисбат ба шоҳон аст: чанде аз уламои шариятшиор ва машоихи қибор аз вачҳи мусолаҳа ва маъзаратҳоӣ миёнҷӣ карда, ба подшоҳи **олампаноҳ** узрҳоӣ намуданд [11, с.34]; Дар таърихи санаи 1243 (1827-1828) буд, ки амири **ҷамҷоҳи маъдалатогоҳи шариятҷойгоҳ**, аънӣ султони **олампаноҳ** ҳазрати амир Ҳайдарподшоҳ дар бозгашт аз сафари Насаф дар асноӣ роҳ сикле дар табиати муборақаш ориз гардида, ба ҳамин

ҳолати ногувор тайи масофат намуда, омада дохили пойтахт мустақарри сарири салтанат гардида, ба сипоҳ як бор кӯриниш дода, баъд аз як ҳафта руҳи покаш аз нишемани хок ба савби афлок сууд намуда, аз **дорулмиҳани** мулки фонӣ ба сӯи **аълоиллийини** боқӣ рехлат фармуд [11, с.16].

ғ) Вожаҳои мураккаб бо чузъҳои **исм+миёнванд+исм** омада, мафҳуми давомнокиро баён менамоянд: Баъд аз истихфофи ҳодисот **саросари** офот бар атрофу акнофи вилоёт як чавде хотирчамъӣ рӯйдод шуда, сағиру кабир ва барною пир ба шукргузории эзид машғул гардиданд. ...**шаҳзодаи сикандарнишони зафартавъамон** сайид Мирнасуллоҳ... бо ҳазор дуда дар атрофи олам гардида, ...**дурри шохвор** наяфтода [11, с.24].

д) Вожаҳои мураккаб бо чузъҳои **сифати феълӣ+исм** омада, мафҳуми аломатро баён менамоянд:

– **хучастафарзанд** (хучаста+фарзанд) ба маънои фарзанди хучаста, яъне неку хуб аст: Аз чиҳати тафоул ва таёмунноми номии он **хучастафарзанди** гиromoи сайид Мирмузаффарсултон ном ниҳода сури мавфуруссурур ораста, фархон гардиданд [11, с.45]; Мардуми раоё ва соири фуқаро аз омадани ин ҷамъи **соҳибтахаввур** молмоли баҳчат ва сурур гардида, подшоҳи замонро беихтиёр дуои хайр намуданд. Алғараз баъд аз фиристодани илғар, ки филвокеъ пешхонаи лашкар аст, шоҳи **олампаҳо** дари ҳазоини чуду карам кушода, лашкариро ончи боист аз асбу асбоб ва аз ҳар боб ҳамаро комёб гардонид, аз авотифи султони сарафроз ва аз дунявӣ бениёз гардонид. Назм:

Сари ганҷ бикшод соҳибкирон,
На чандон, ки онро шумурдан тавон.
Бибашид чандон, ки шуд оз сер,
Зи бахшиш натарсад хидеви далер [11, с.127].

е) **вожаҳои мураккаб бо чузъҳои исм+асоси замони ҳозираи феъл**. Ин гурӯҳи вожаҳои мураккаб ба чигунагиву ҳолату кайфияти ашё далолат менамоянд: ...дар айёми салтанати ҷовиди тирози абади **дамсози** он подшоҳи **дӯстнавоз** ва **душмангудоз** рӯйдод шуда, то фатҳи баъзе мамолик, ки ба самсоми хуношоми муҷоҳидони давлати абад иртасом мафтӯҳ гардида буд, дар арсаи баён оварда шавад ва биллоҳит-тавфиқ [11, с.56].

Ҳамин тавр, дар «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ» микдори зиёди калимаҳои мураккаб мавриди қорбурд қарор гирифтааст, ки онҳоро аз рӯи навъашон ба калимаҳои мураккаби пайваст ва калимаҳои мураккаби тобеъ чудо намудем. Микдори калимаҳои мураккаби пайваст хеле кам буда, калимаҳои мураккаби тобеъ хеле зиёданд. Муаллифи асар дар эҷоди калимаҳои мураккаб хунари худро нишон дода, барои сифатчинӣ калимаҳои ниҳоят зебои мураккаби тобеъро созмон додааст, ки дар боло чанде аз онҳоро мо ҳамчун намуна овардем.

Муқарриз: Ашрапов Б.П. – н.и.ф., дотсенти ДДХ
ба номи Б Ғафуров

А Д А Б И Ё Т

1. Ашрапов, Б.П. Способы образования суффиксальных наречий в "Тухфат-ул-хони" Мухаммадвафо Карминаги / Б.П. Ашрапов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2015. – № 4-2(163). – С.80-84.
2. Ашрапов, Б.П. Таҳлили киёсии вежагиҳои морфологии зарфҳои мураккаб (дар мисоли асари М.Карминағӣ ва «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ) / Б.П. Ашрапов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2022. – №. 5. – Р.117-122.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 356 с.
4. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷикӣ. Асрҳои XI-XII / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Сино, 2016. – Ҷ. 2. – 240 с.
5. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – Ҷ. II. – 352 с.
6. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
7. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 398 с.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – Ҷ. 1. – 516 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – Ҷ. 2. – 432 с.
10. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 256 с.
11. Тарҷумаи Таърихи Яминӣ. Муқаддима, таҳия, таълиқот, луғот ва феҳристи Н.И. Ғиёсов. - Хучанд: Ношир, 2013. - 420 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). – М.: Сов. энциклопедия, 1969. - Ҷ.1. – 951 с.; - Ҷ.2. – 1904 с.; Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – Ҷ.1. - 949 с. - 2008. – Ҷ.2. - 944 с.
13. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри X). Дастури таълимӣ / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1979. – 96 с.

14. Ҳасанов, А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X-XII дар ғӯйиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) / А.Ҳасанов. – Хучанд, 2003. – 289 с.
15. Ashrapov, B.P. Comparative Analysis of Morphological Peculiarities and Level of Usage of the Nominal Su x -zor in the Tajik Literary Language Referring to the 18th and 20th centuries / B.P. Ashrapov // Stephanos. – 2023. – No. 5(61). – P.33-38. – DOI 10.24249/2309-9917-2023-61-5-33-38.
16. Ashrapov, B.P. Morphological peculiarities and level of usage of the suffix -он in the Tajik literary language referring to the 19th century (on the example of the historical writing “Zafar-Name” by Khusravi) / B.P. Ashrapov // Studia Humanitatis. – 2023. – №.3.
17. Ghiyosov, N.I. Morphological Peculiarities and Level of Usage of Weights of Arabic Broken Plural Forms in “Tarjumai Ta'Rikhi Yamini” by Jurfodiqoni / N.I. Ghiyosov, B. P. Ashrapov // Bulletin of Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences. – 2023. – №. 2(95). – P.87-96. – DOI 10.24412/2413-2004-2023-2-87-96.
18. Giyasov, N.I. Morphological Peculiarities and Level of Usage of Composite Adverbs in Tajik Literary Language Referring to the 18th Century (on the example of the historical writing entitled as “Tuhfat-ul-khoni” by Muhammadvafo Karminagi) / N.I. Giyasov, B.P. Ashrapov // Stephanos. – 2023. – No. 3(59). – P.69-80.

ВЕЖАГИҲОИ САРФӢ ВА ВАҚҲИ КОРБУРДИ ВАЗНҲОИ АРАБӢ ДАР ТАШАККУЛИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР «ТАРЧУМАИ ТАЪРИХИ ЯМИНӢ»

Дар мақола масъалаҳои омӯзиши вежагиҳои сарфӣ ва вақҳи корбурди вазнҳои арабӣ дар ташаккули калимаҳои мураккаби тобеъ дар «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Маълум аст, ки вожаҳои мураккаби тобеъ дар асоси ибораҳои изофӣ ва ғайриизофӣ шакл мегиранд ва ибораҳо манбаи пайдоиши онҳо доништа мешаванд. Ибораҳо чун сарчашмаи шаклгирии калимаҳои мураккаби тобеъ, маъмулан, аз компонентҳои мустақил ва тобеъ таркиб меёбанд. Дар робита ба ин вожаҳои мураккаб ба ду даста ҷудо мешаванд: а) вожаҳое, ки компоненти аввалашон асосӣ ҳисобида шуда, ҷузъи дуюм тобеи он аст ва б) вожаҳои мураккабе, ки дар он компоненти дуюм асосӣ ва компоненти якум ба он тобеъ аст. Ҳамин тавр, дар «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ» муаллифи асар дар эҷоди калимаҳои мураккаб хунари худро нишон дода, барои сифатчинӣ калимаҳои ниҳоят зебои мураккаби тобеъро созмон додааст, ки дар боло ҷанде аз онҳоро мо ҳамчун намуна овардем. Гуфтан ҷои аст, ки муаллифи асари мавриди таҳқиқ дар сохтани шаклгирии вожаҳои нав, яъне дар ташаккули як силсила калимаҳои мураккаб, аз ҳазинаи пурбори ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам арабӣ ба таври зиёд баҳрабардорӣ кардааст. Аз маводи ғирдовардаи мо аён мешавад, ки онҳоро барои инкишофи рушди забони муосири тоҷикӣ низ мавриди корбурд қарор додан мумкин аст, зеро барномаи рушди батадриҷи забон дар замони соҳибистиқлолии мамлакат, тавре Пешвои миллат, Президенти маҳбуи мамлакатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон онро пайваста таъкид мекунад, ба ин мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: вежагиҳои сарфӣ, вақҳи корбурд, вазнҳои арабӣ, ташаккули вожаҳои мураккаб, мураккаби тобеъ ва пайваст, «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ», забони тоҷикӣ, вожаҳои иқтисоии арабӣ, ибораҳо.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И УРОВЕНЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРАБСКИХ ВЕСОВ ПРИ ОБРАЗОВАНИИ ПОДЧИНИТЕЛЬНЫХ СЛОЖНЫХ СЛОВ В «ПЕРЕВОДЕ ИСТОРИИ ЯМИНИ»

В статье рассматриваются вопросы изучения морфологических особенностей и уровня употребления арабских весов при образовании подчинительных сложных слов в «Перевод истории Ямини». Общеизвестно, что придаточные сложные слова образуются на основе изафатных и неизафатных словосочетаний, и словосочетания рассматриваются как источник их происхождения. Словосочетания как источник образования придаточных сложных слов обычно состоят из самостоятельных и придаточных компонентов. Поэтому составные слова делятся на две группы: а) сложные слова, в которых первый компонент считается главным, а второй компонент - придаточным, и б) сложные слова, в которых второй компонент является главным, а первый компонент является подчиненным. Так, в «Перевод истории Ямини» автор показал свое мастерство в образовании сложных слов и составил очень красивые сложные придаточные слова для прилагательных. Следует отметить, что автор исторического сочинения во многом воспользовался богатством как таджикского, так и арабского языков при составлении и образовании новых слов, то есть при образовании ряда сложных слов. Из собранных нами материалов видно, что они могут быть использованы для развития и эволюции современного таджикского языка, в качестве программы поэтапного развития языка в период независимости страны, как постоянно подчеркивает Лидер Нации, Его Величество Президент нашей страны Эмомали Рахмон.

Ключевые слова: морфологические особенности, уровень употребления, арабские веса, образование сложных слов, подчинительные и сочинительные сложные слова, «Перевод истории Ямини», таджикский язык, арабские заимствованные слова, словосочетания.

MORPHOLOGICAL PECULIARITIES AND LEVEL OF USAGE OF ARABIC WEIGHTS IN THE FORMATION OF SUBORDINATE COMPOUND WORDS IN “TRANSLATION OF YAMINI’S HISTORY”

The article dwells on the issues beset with the study of morphological peculiarities and level of usage of Arabic weights in the formation of subordinate compound words in “The Translation of Yamini’s History”. It is common-knowledge that subordinate compound words are formed based on izafat and non-izafat phrases, and phrases are considered to be as source of their background. Phrases, as a source of formation of subordinate compound words, usually consist of independent and subordinate components. In reference to it, compound words are divided into two groups: a) compound words in which the first component is considered the main one, and the second component is subordinate one, and b) compound words in which the second component is the main one and the first component is subordinate one. Thus, in “The Translation of Yamini’s History”, the author showed his mastership in compound words formation and composed very beautiful compound

subordinate words for adjectives, some of which we have given above as examples. It is worth mentioning that the author of the historical writing has greatly benefited from the wealth of both Tajik and Arabic languages while composing and forming new words, that is, in a series of compound words formation. From the materials we have collected, it is clear that they can be used for the development and evolution of modern Tajik language, because the program of gradual development of the language during the country`s independence, as constantly emphasizes the Leader of the Nation, his majesty the President of our country Emomali Rahmon.

Keywords: morphological peculiarities, level of usage, Arabic weights, compound words formation, subordinate and coordinate compound words, “The Translation of Yamini`s History”, Tajik language, Arabic borrowed words, phrases.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юзмухамедов Рамил Тагирович* - Донишгоҳи федералии Қазон, Донишкадаи равобити байналмилалӣ, н.и.ф., дотсенти шуъбаи макотиби олии муносибатҳои байналмилалӣ ва шарқшиносӣ. **Суроға:** Федератсияи Россия, ш. Қазон. E-mail: **6197600@gmail.com**. Тел.: **+79534903367**

Бӯҳоваддинов Олимҷон Илҳомҷонович - Донишгоҳи федералии Қазон, Донишкадаи равобити байналмилалӣ, магистри курси 2-юми шуъбаи макотиби олии муносибатҳои байналмилалӣ ва шарқшиносӣ. **Суроға:** Федератсияи Россия, ш. Қазон. E-mail: **6197600@gmail.com**. Тел.: **+79661765669**

Сведения об авторах: *Юзмухамедов Рамиль Тагирович* - Казанский федеральный университет, Институт международных отношений, к.ф.н., доцент отделение высшая школа международных отношений и востоковедения. **Адрес:** Российская Федерация, г.Казан. E-mail: **6197600@gmail.com**. Тел.: **+79534903369**

Бӯҳоваддинов Олимҷон Илҳомҷонович - Казанский федеральный университет, Институт международных отношений, магистр 2-ого курса отделение высшая школа международных отношений и востоковедения. **Адрес:** Российская Федерация, г.Казан. E-mail: **6197600@gmail.com**. Тел.: **+79661765669**

Information about the authors: *Yuzmukhamedov Ramil Tagirovich* - Kazan Federal University, Institute of International Relations, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of higher school of international relations and oriental studies. **Address:** Russian Federation, Kazan-city. E-mail: **6197600@gmail.com**. Phone: **+79534903369**

Buhovaddinov Olimjon Ilhomjonovich - Kazan Federal University, Institute of International Relations, 2-nd year master`s degree of the department of higher school of international relations and oriental studies. **Address:** Russian Federation, Kazan-city. E-mail: **6197600@gmail.com**. Phone: **+79661765669**

КОРБУРДИ ВОЖАГОНИ (ИСТИЛОҲОТИ) СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ВА БОҒДОРӢ
ДАР АСАРҲОИ СОРБОН

Холов Ф.К.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Забон аз калимаву истилоҳоти зиёде иборат аст, ки ба самте ё соҳае равона карда шудаанд. Ин калимаву истилоҳот дар давоми фаъолияти чандасраи инсон пайдо шуда, таркиби луғавии онро боз ҳам ғаниву мукамалтар гардондаанд.

Тавре ки маълум аст, пешаи кишоварзӣ таърихи куҳан дошта, ба замонҳои пайдоиши насли инсон марбут мебошад. Бинобар ин, аз он замон то имрӯз вожаву истилоҳоти зиёде ба вучуд омада, то замони мо шумораи онҳо густариш ёфтааст. Оид ба вожагони соҳаи кишоварзӣ то айни замон асари алоҳидае, ки тамоми ҷанбаҳои мавзуи мазкурро фарогир бошад, вучуд надорад. Бо вучуди ин, муҳаққиқони тоҷик аз қабиле Н.Гадоев [11], Ш.Исмоилов [10], Г.Абдуллоева [1.] ва дигарон дар масъалаи баррасии вожагони соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ бетараф набуда, онро дар дохили лаҳҷаву шеваҳои тоҷик таҳлилу таҳқиқ намудаанд. Инчунин муҳаққиқ С. Ҳалимова ҳангоми таҳлили лексикаи ҳунармандии осори Сайиди Насафӣ ба ин гурӯҳи калимаҳо диққати махсус додааст [20].

Гарчанде оид ба таҳлили вожагони соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ қайду ишораҳо вучуд дошта бошанд ҳам, вале доираи омӯзиши ин мавзӯ фарроҳ аст. Аз ин лиҳоз, тасмим гирифтём, ки ин вожагонро дар осори нависандаи машҳури тоҷик – Сорбон таҳлил намоем.

Сорбон дар повесту ҳикояҳои худ бо меҳру ихлоси беандоза нисбат ба ин пешаи аҷдодии мардуми тоҷик тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, намояндагони ин пешаро даравгарон, боғбонҳо, ҷуфтгарон, деҳқонон, кишоварзон номидааст ва барои баррасии ходисаҳои воқеӣ ин гурӯҳи калимаҳоро хеле моҳирона истифода намудааст. Чунончи:

- Хуб, мегири, ҷавоб дод бригадир ва як дасташро пешу пушт ҳаракат дода, аз назди даравгарон дур шуд [38, с.113].

Касби даравгарӣ дар ҳаёти моддӣ ва иҷтимоиву фарҳангии тоҷикон мавқеи калон дорад. Дар Осиеи Марказӣ, хоссатан дар Мовароуннаҳр, дарави гандум баъди дарави ҷав, моҳи Ҷавзо сураат мегирад [7, с.303].

Азбаски лаҳҷаву шеваҳои тоҷикии вожагони соҳаи кишоварзӣ ва боғдорӣ хусусияти фарқкунандаи худро доро мебошад, лаҳҷашинос Н. Гадоев дар ифодаи калимаи ҷуфтгар дар лаҳҷаи Тағнов вожаи “**ҷуфтакӣ**”-ро ба мушоҳида гирифтааст [11, с.62-63].

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи истеъдоди нависандагии Сорбон дар он аст, ки ӯ мавридҳои истифодаи вожаҳоро дуруст интиҳоб менамояд: **Ҷуфтгарон** омочхоро бар сари сина тир карда, ба замин фуру медоданд [38, с.104].

Калимаи **ҷуфтгарон** аз решаи калимаи **ҷуфт** тавассути ҳамроҳ кардани пасвандҳои –**гар** ва –**он** сохта шудааст.

Нависанда инчунин калимаи **омоч**-ро истифода намудааст, ки бевосита ба пешаи кишоварзӣ тааллуқ дошта, аз давраҳои аввали рушди забонамон дарак медиҳад.

Бо вучуди техникаву саноат ин касб дар байни мардуми мо аз байн нарафт ва меҳри беандоза доштан нисбати ин касб ва ҳатто дар байни мардуми тоҷик маросиме бо номи «**ҷуфтгарон**» вучуд дорад, ки маҳз дар арафаи иди Наврӯз гузаронида мешавад. Маҳз **ҷуфтгарон** оғозгари соли нав, ризку баракат ва сериву пурии рӯзгори халқ буда, дар фолклорашон низ таҷассум ёфтааст:

Дар кучаи мо ҷуфтбуророна сар карданд,
Йигитои кӯча заминоя дубар карданд.
Гуфтам биравам кичирира сар бикунам,
Нағма карда обета бегаҳ карданд [4, с.21].

Дар асарҳои нависанда истифодаи калимаи **даштбон** низ ба мушоҳида мерасад. Аслан ин калима умумистеъмол буда, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” маънои он “посбоникунандаи дашт, посбони киштзор, муҳофизи зироатгоҳ” шарҳ дода шудааст. Сорбон низ дар повести “Занги аввал”-и худ ин калимаро моҳирона истифода кардааст.

Пас ба ман гӯшаи чашм андохта, оҳиста аз **даштбон** пурсид:

- Бобо, ҳамин занак чӣ хел занак? [38, с.54].

Чи тавре ки дар боло зикр намудем, нависанда ба вожаҳое рӯй овардааст, ки содаву оммафаҳм буда, бештар хусусияти умумиистеъмолиро зоҳир менамоянд:

Кишту кор дер монда буд, **деҳқонон**, пахтакорон, махусан роҳбарони республика, вилоят, район ва колхозу савхозҳоро ғам гирифт [38, с.354]. ... Ва ҳамчун **деҳқони каландзан** ба кафи дастонаш пуф карда соиш дод... [38, с.136].

Калимаи деҳқон-ро Муҳаммад Ғиёсуддин дар “Ғиёс-ул-луғот”-и худ чунин шарҳ додааст: "Деҳқон - муарраби деҳгон аст, ки мураккаб аз деҳ, ки ба маънии қария бошад ва лафзи **гон**, ки калимаи лаёқат ва нисбат аст" [5, с.350]. Дар забони муосири тоҷик ин калима асосан ба ҳамин маъно маъмул аст ва Сорбон ин вожаро низ ба маънои аслии худ истифода кардааст:

Дар луғати устод Айнӣ шарҳи ин калима васеътар аст: "Деҳқон -заминдори калон ва соҳиби деҳ, арабишудаи "деҳгон" аст, ки дар забони тоҷикии қадимӣ "соҳибдеҳ" ва "соҳибдеҳа" гуфтан аст. Аммо дар замонҳои охир ин калима умуман ба маънои қасони ба кишукор машғулшаванда ва аз ҳосили замин ғайдабаранда кор фармуда шуд" [4, с.100].

Дар осори Сорбон мо маънии дигари ин вожаро, ки **кишоварз** мебошад, дар шакли **кишоварз+он** вохӯрдём.

Кишоварзони ботаҷрибаю рӯзгордида чунин аҳволро фоли нек надонистанд [38, с. 440].

Баъзе калимаҳои ин соҳа аз исм ва асоси замони ҳозираи феъл –**чин**, яъне **чидан** сохта шуда, чамъоварикунандаи ҳосилро ифода менамояд: пахтачинӣ, ангурчинӣ

Ҳочӣ фаҳмид, ки **ӯ пахтачин** набудааст [39, с.92].

Соли оянда ҳам ҳамин чо **пахтачинӣ** биёстон.... [39, с.92].

Ҳочӣ пахтазори Шаҳритус, сояи чаноре, ки доим Офтоб аз теппаи он мегузашт, он тарафи шаҳр, киштӣ ва симои пахтачиндухтаронро пеши назар оварда ба хаёл рафт [39, с.92].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо сабаби инкишофи маънӣ пайдо шудани вожагони соҳаи зироаткорӣ ва бо ин восита бой гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ роиҷ аст.

Калимаҳои ифодакунандаи ҳар як соҳа метавонанд дар навбати худ ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо шаванд. Мо низ вожаҳои марбут ба соҳаи зироаткориро аз рӯйи намуд ва хусусияташон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудем:

Албатта, ҳар як анвои зироат ба худ номи мушаххас дорад ва дар осори Сорбон фаровон ба кор рафтааст. Аз ин лиҳоз, мо аз асарҳои адиб ҷумлаҳоеро меорем, ки чунин вожаҳоро ба кор бурдааст:

– Кампирҳои садсола ҳам бо мадади набераҳо **кадуву лӯбиё**, **гарбузу харбузаашонро** ба ганҷурхона дароварданд [35, с.247].

Пеш аз он ки калимаи “лӯбиё”-ро шарҳ диҳем, мо “ганҷурхона”-ро бояд фаҳмонем, зеро он маънои “анборхона”-ро дорад, ки айни замон бештар калимаи “рӯзгорхона” низ дар гуфтугӯ ба назар мерасад ва ба андешаи мо калимаи “ганҷурхона” гӯшнавозтар мебошад.

Лӯбиё як навъи зироате мебошад, ки мардуми тоҷик онро дар хӯрокҳои алоҳида истифода мебаранд.

Лӯбиё – бот. ғалладонаи хӯроқӣ, вале гурдашакл, ки дар ғилофакҳо мерасад [19, с.80-81].

Лӯбиё – чинси растаниҳои яксола ва бисёрсола аз лӯбиёҳо. Пояи рост ё печон, себаргаи дароздумча, гули сафед, сурх, бунафш ва ғ., ғилофакмева дорад. Дар дунё 180 намуди лӯбиё маълум буда, асосан дар мамлакатҳои тропикии Осиё, Африка ва Америка паҳн шудааст ва 20 (дар СССР 7) намуди онро кишт мекунанд. Дар РСС Тоҷикистон 3 намуди лӯбиё (лӯбиёи муқаррарӣ, лӯбиёи сурх ва мош) кишт мешавад [28, с.231].

Сорбон барои тасвири ҳақиқати воқеӣ калимаи ғалладонаро низ бо як истеъдоду маҳорати беҳамто истифода намудааст: **Ғалладонаро** шуста дар офтоб хушконида гирифтём [1, с.247].

Дар фарҳангҳо шарҳи ин калима гуногун оварда шудааст: **Ғалладона** غلادانه растаниҳои хӯшадор аз қабилҳои гандум, ҷав ва ғ.; ғалла: киштҳои ғалладона, чамъоварии ғалладона [17, с.385].

Дар ин усули корбаст мо метавонем фаҳмем, ки сухан дар бораи умуман ғалладона меравад, аммо маҳз кадом навъи он аст, муайян карда наметавонем, зеро ҳама гуна зироати хӯшадорро ғалла ё ғалладона меноманд, вале бештар шустану хушк кардан ба гандум нисбат дода мешавад, зеро чавро ҳайвоноту парандагон истеъмол мекунанд ва орди чавин дар замони мо аҳён-аҳён ба назар мерасад. Гандумро бошад, дар хочагии қишлоқ бештар шуста хушк мекунанд ва аз он орд тайёр менамоянд.

Калимаи **биринч**, ки дар осори ниёгонамон дар бештари ҳолатҳо дар шакли гурунч мавриди истифода қарор гирифтааст, дар осори нависанда хеле зиёд корбаст гардидааст: Пораҳои гӯштро болои ҳам бо донаҳои равшаншори **биринч** байни панҷаи хузарбаш фишурда наволаи сеқабата мегирифт [1, с.267].

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ин калима чунин шарҳ дода шудааст: **Биринч** **برنج** навъе аз ғалладонаҳои хӯроқӣ, ки дар кишварҳои гарми сернам мекоранд; дони шолӣ, ки баъд аз чувоз кардан ҳосил мешавад, гурунч: **биринчи девзира**, **биринчи лӯнда**, **биринчи оқпар**; **биринчи миёнколӣ** а) биринчи оббардоре, ки вақти ош пухтан бисёр меёзад [17, с.217].

Биринч – гурунч, маҳсулоти хӯроқворӣ, дони шолӣ. Биринҷҳои девзира, оқпар, чойдорӣ, миёнколӣ, кенча, сурх «карис», оббардор ва ғайра маълум аст. Биринҷҳо ба ҳисоби миёна 14% об, 75,2% ангиштоб (асосан оҳар), 7,7 сафеда, 0,4% равшан, 2,2% клетчата ва 0,5% хокистар дорад. Аз биринҷ палав, ширбиринч, шавла, мастоба, мошубиринч, кичирӣ барин бештар аз 25-30 навъи таом мепазанд. Биринҷро барои истехсоли орд, оҳар, спирт ва пиво низ истифода мекоранд [26, с.451].

Гандумпарварӣ пешаи аҷдодии мардуми куҳанбунёди тоҷик ба шумор меравад, аз ин рӯ, истифодаи ин гурӯҳи калимаҳо дар нутқи мардуми тоҷик хеле зиёд ба назар мерасад. Ин ҷиҳати корро ба инобат гирифта, Сорбон барои муъҷаз гаштани асарҳояш ва нишон додани рӯзгори аслии мардуми деҳот, ин гурӯҳи калимаҳоро чунон моҳирона корбаст намудааст, ки ҳангоми хондани ин ҷумлаҳо шахс худро иштирокчии он ҳодисаву воқеаҳо меҳисобад: Маълум, ки ӯ мушхонаҳоро кофта **гандум** гирифтани будааст, вале қувват накарда, дар як чойи кофтааш пору афтида мурдааст [1, с.311]. Чизе нагуфта ба хона даромад, пас аз фурсате як карсон **гандум**, чормағзу тутмавиз гирифта баромад [1, с.332]. Халтачаҳояш **орд**, **гандум**, мавиз ва бурдаҳои нони қоқ дошт [1, с.397].

Ин калима дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаву шеваҳои он мавқеи хоссаро касб намуда, инчунин бо ин калима калимаҳои мураккаби зиёде ташаккул ёфтаанд, аз қабилӣ гандумҷушак, гандумкӯча, гандумбон, гандумдарав, гандумбирён, гандумбодкун, кандумкор, гандумбон ва ғайра.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ин калима хеле дуруст дода шудааст: **Гандум** **گندم** навъе аз ғалладона, ки аз орди он нон ва хӯроқҳои дигар мепазанд ва ҳамчун ғизои асосии инсон истеъмол мешавад; **гандуми баҳорӣ** гандуме, ки дар аввали баҳор кишта мешавад; **гандуми тирамоҳӣ** гандуме, ки дар тирамоҳ мекоранд ва зимистон дар зери барф мехобад; **гандуми тухмӣ** гандуме, ки барои кишт ҷудо карда мешавад; **гандуми хол** киноя аз холи гандуммонанди маҳбуба; **тухми гандум** гандуми тухмӣ; **гандум аз гандум бирӯяд**, **чав зи чав** (зарб.) барои таъкиди ба аслаш кашидани ҳар чиз гуфта мешавад; **гандум ҳама чо**, **пазанда чо-чо** (зарб.) ба ҳар кор мутахассис лозим аст [17, с.310].

Истилоҳи дигари марбут ба соҳаи кишоварзии тоҷик **гандумзор** ба ҳисоб рафта, дар лаҳҷаву шеваҳои тоҷик низ бо гунаҳои майдони гандум, полизи гандум, замини гандум ба назар мерасанд: Сангиной!» – аз даруни **гандумзор** меомад ин садо, «Сангиной!» – аз паси хирмани **чав** меомад ин овоз, «Сангиной!» аз даруни ҷўйбор, аз палаи шолӣ, аз Себзор, аз шохи дарахти тут, аз зери барги тотину ширешак, испаноғ меомад садо, аммо Сангиной ин садои зерилабии шиносро аранге мешуниду соҳибашро намедид [4, с.10].

Гандумзор **گندمزار** ҷойи кишти гандум, замини саросар гандум кошташуда: **замини гандумзор** [17, с.311].

Вожаи **ғалла** низ ба вожагони соҳаи кишоварзӣ марбут буда, бештар хусусияти умумиточикиро зоҳир менамояд: Берун аз шаҳри Самарқанд, дар як ҷое, ки на ғалла мерӯиду на касе ба он замин эътибор меод, чодарҳо зада буданд [1, с.318]. Аз сабаби он ки доираи истеъмоли калимаи ғалла дар забони тоҷикӣ фарох аст, ин калима дар фарҳангҳо тафсири худро ба тарзҳои гуногун ёфтааст: **Ғалла** а. غله ҳосили киштҳои донадор аз қабилӣ гандум, чав, ҷуворӣ ва ғ.; кишти ғалла, зироати ғалладона: **анбори ғалла**, **дарави ғалла**,

зи роати ғалла; ғаллаву дона ниг. ғалладона; ғалла бардоштан ҳосили кишти ғалларо гундоштан [17, с.385].

Яке аз маросимҳое, ки бевосита бо гандумпарварӣ иртибот дорад, ин маросими **хирманкӯбон** ба ҳисоб меравад. Гарчанде дар луғат ин калима дар шакли хирманкӯбӣ дода шуда бошад ҳам, аммо маънову мухтавояш бо хирманкӯбон як аст: **Хирманкӯб** 1 خرمنکوب. хирманкӯбанда. 2. олат ва воситаи хирманкӯбӣ: **мошини хирманкӯбӣ** [18, с.455].

Нависанда бештар диққати хешро ба тасвири зиндагонии мардумони гандумпарвари дехотӣ равона намуда, ҳатто ба хусусиятҳои чузъии ин гурӯҳи калимаҳо диққати махсус додааст: “Муҳаммадшариф дар ҳувули ало гандум гирифта ба осие омад ва баъди салому алейку пурсупос ҳамроҳи осиебон Қонҷӣ ҳувули алоро аз пушти хари сиёҳ фароварданд ва даст дода, бардошта даруни осие дароварда, пахлуи посутуни миёна рост гузоштанд” [4, с.272].

Осие II آسیا. дастгоҳе, ки дар он ғалладонаро орд мекунад. 2. ҷойи ғалла орд кардан; **осие ба навбат** (мақ.) ҳар кор ба навбати худ, ба навбат бояд риоя кард; **санги зерини осие** маҷ. устувор, барқарор, собит; **як осие об** обе, ки тавоноии гардондани як осиеbero дорад; **ба осие(б)и касе об рехтан** ба пешрафти кори касе боис шудан [18, с.37].

Воқеан, нависанда ба ин пешаҳои мардумӣ хеле ҳассосона муносибат намуда, ҳар як калимае, ки фарогири ин мафҳумҳоянд, оварда тавонистааст:

“Муҳаммадшарифро зуъм гирифт ва ба ин ҳарфи **осиебон** чизе нагуфта дарун даромад [4, с.273].

Нависанда ин калимаро айнан бо он маъно овардааст, ки дар забони адабии тоҷик мавҷуд аст: **Осиебон** آسیابان он, ки осиебонӣ мекунад; соҳиби осие” [18, 37].

Гарчанде барои мардуми тоҷик дар ифодаи мафҳуми калимаи **офтобпараст** истифодаи вожаи иқтибосии русии “семичка” бештар ба назар расад ҳам, аммо нависанда эҳтиром ба забони миллиро ба ҷой оварда вожаи тоҷикии офтобпарастро, ки ба соҳаи кишоварзӣ мансуб аст, мавриди истифода қарор додааст: “Гули коку ҳамчун **офтобпараст** сӯйи офтоб менигарад” [1, с.362].

Дар китобҳо (фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ) низ калимаи **офтобпараст** айнан дар шакле, ки нависанда истифода намудааст, омада, тафсираш низ ба ҳақиқат наздик аст: **Офтобпараст** آفتاب پرست 1. кхн. Он, ки офтобро парастид мекунад, зардуштӣ. 2. бот. гиёҳи соқабаланди калонбарге, ки сараш ҳамеша ба тарафи офтоб моил аст, донаҳои онро таф дода мехӯранд ё аз онҳо равшан мекашанд [18, с.45].

Дар ин ҷумла гарчанде офтобпараст ба кор рафта бошад ҳам, он бо мақсади монандкунӣ ба хусусияташ ба кор рафтааст. Дар истифодаи васеъ қарор доштани он дар ҳаёти маишии мардум ба назар мерасад, зеро аз он равшан, ҳалво, хӯроки чорво тайёр намуда, донаҳояшро дар шакли хом ё бирён истеъмол менамоянд.

Мардуми тоҷик аз қадим ба шоликӯрӣ диққати махсус дода, дар нутқашон калимаву истилоҳоти ин пешаро хеле зиёд мавриди истифода қарор медиҳанд. Зиндагии мардуми дехот бо ин пешаи аҷодидиамон иртиботи ногустастанӣ дорад. Бинобар ин, нависанда барои нишон додани хусусиятҳои хосаи зиндагонии мардуми дехот ин гурӯҳи калимаҳоро бо як истеъдоди баланд истифода намудааст:

Шолӣ, ки ба зер нишаст, лойоба такшин мешавад ва як парда лой ба зер **шолӣ** меафтад [1, с.366].

Дар нутқи мардумӣ айнан ба он маъно корбаст мешавад, ки дар фарҳангҳо дарҷ ёфтаанд: **Шолӣ I** شالی биринчи ҳанӯз ноқӯфта ва аз пӯстлох ҷудокардана шуда [18, с.684].

Дар луғату фарҳангҳои забони тоҷикӣ калимаҳои дигаре ба назар мерасанд, ки дар таркиби онҳо яке аз решаҳо ё умуман, реша аз калимаи **шолӣ** иборат мебошад: “шоликӯр, шолӣпая, шолӣзор, шолӣкӯрӣ, шолӣкӯбӣ, шолӣкӯб, шолӣкӯбак, шолӣпахол”, ки ба соҳаи зироаткӯрӣ марбутанд, вале мо дар осори адиб танҳо вожаи “шолӣ”-ро пайдо намудем.

Инчунин, миёни мардуми тоҷик калимаҳои шолӣкӯбон, шолӣдарав, шолӣбодкунӣ, шолӣхишова, шолӣкашонӣ ва овҷувоз, овҷувозхона, ҷувозбарӣ вучуд доранд, ки инҳоро низ нависанда истифода намудааст: Не-е-е... Боз офтоб барояд, боз **ҷувозу** обҷувозу осиеб гардон шавад [4, с.358].

Аз гузаштаи дур мардуми тоҷик ба парвариши ҷав ҳамчун як зироати лозимӣ шуғл варзида, ҳатто онро ҳамчун маводи доруворӣ истифода мекарданд. Инчунин ҷав хӯроки чорво низ ба ҳисоб меравад: “Пирамард бо **ҷав** тухм омехта ба асп медод” [1, с.409].

Қайд кардан зарур аст, ки дар забони тоҷикӣ навъҳои гуногуни ҷавҳо вучуд доранд ва онҳо дар фарҳангҳо низ оварда шудаанд: “**Ҷав** ۞ ғаллае, ки бештар ба чорпоён мидиҳанд ва аз ордаш нон ҳам мепазанд; **орди ҷав**; **ҷави баҳорӣ** ҷаве, ки баҳор кишт мешавад; **ҷави тирамоҳӣ** ҷаве, ки дар тирамоҳ кишт мегардад; **ҷаве, як ҷав** каме, андаке, ба қадри як ҷав; **аз охури баланд ҷав хӯрдан** бо имтиёз зиндагӣ кардан, ба зиндагии имтиёзноқ одат кардан; **як ҷав наарзидан** ҳеҷ арзиш надоштан; **ҳисоб ҷав-ҷав, баҳшиш лаг-лаг** (зарб.) ҳисоби аниқ дар ҷойи худ, баҳшиш ҳам ба ҷойи худ; ҷав-ҷав маҷ. кам-кам” [18, с.599].

Тамокукашӣ яке аз одатҳои мардон буда, дар Тоҷикистон низ ба парвариши ин мавод машғул буданд. “**Тамоку** – танбоку чинси гиёҳи яксола ва буттаест аз оилаи авранчиҳо. Баргаш бедандона, гулаш гуногунранг, ғӯзааш сертуҳм. Дар дунё беш аз 60 намуди тамоку мерӯяд. Дар СССР 2 намуди онро мепарваранд. Дар бисёр кишварҳои дунё чун гиёҳҳои нашъамандӣ кишт мекунанд. Баъзан аз тамокуи худрӯй низ чилим тайёр мекунанд. Баъзе навъҳои тамокуро, ки гулҳои базеби қифшаклу хушбӯй доранд, дар гулзори чорбоғҳо мепарваранд” [30, с.242].

Нависанда барои нишон додани вазъи он замон калимаи мазкурро низ дар асарҳои мавриди истифода қарор додааст: “Ҳамин ки об ба танаш расид, – Омад! омад! – гӯён хӯрсандӣ мекунад ва ҷуволӣ пур аз барги **тамокуро** боз каме пештар кашада, даста-деста баргро гирифта дар об тар, сони кафмоли карда мешӯяд, шакаракҳои ҷавро меравонад ва дар паҳлуаш ғарам мекунад” [3, с.13].

Бояд гуфт, ки гарчанде дар тафаккури мардумони деҳот ин калима ҳамчун як маводи хушҳолкунанда ҷой шуда бошад ҳам, вале дар фарҳанги забони тоҷикӣ тамоман дигар ҳел тафсири ҷавро додааст: **Тамоку** ټماکو барги гиёҳи тамоку, ки онро хушку майда карда мекашанд (дар чилим ё ба қоғаз печонда); **тамокуи духтарпеч** навъи аълои чилимтамокуи ҷойдорӣ; **тамокуро партофта** - тамокукаширо бас кардан [17, с.312].

Нахӯдпарварӣ низ пешаи кӯҳан ба ҳисоб меравад. Ин ҷиҳати қорро ба инобат гирифта, Сорбон дар матнҳои офаридаи худ барои муҳр задан ба говрон ин калимаро хеле зиёд истифода намудааст: “**ӯ** говҳоро хӯб баст, болои бандҳои пошида ду-се давр гардонд ва адои ин хизматро ба ман фармуд: «Намон, ки **нахӯдро** хӯранд, нагзор, ки болои хирман тар кунанд, саргин ҳам накунанд...»” [4, с.237].

“**Нахӯд** نخود донҳои чинси лӯбиё, вале аз он хурдтару саҳттар: **нахӯди бирён** ниг. **нахӯдбирён**; **шӯрбӯи нахӯд** нахӯдшӯрбо; **♦ нахӯди пеши қошук** киноя аз шахси ба ҳар қор мудохилакунанда, пешдасти ҳар қор” [18, с.908].

Зағирпарвариро низ нависанда ҳамчун пешаи асосӣ эътироф намуда, дар асарҳои худ ин гурӯҳи вожаҳоро дар нутқи мардумони тоҷик нишон додааст:

Бӯйи ғализи равғани **зағир** меомад аз оташи параҳаҳои кундаи ҷувоз; бӯйи гуворои равғани зағир не, балки бӯйи ғализи дуди он меояд ва парешон мекунад [4, с.354].

Ҳангоми мушоҳидаҳо собит намудем, ки шарҳу тафсири калимаи “**зағир** زغیر растании алафие, ки аз донҳои он равған мекашанд ва аз нахҳои пояи он матои катон мебофанд; **равғани зағир** равғани аз тухми зағир гирифта” [17, с.523]. Бо маънои истифоданамидаи Сорбон як аст:

Доираи истеъмоли вожаҳои марбут ба зироаткорӣ дар забони тоҷикӣ хеле фарох буда, ҳатто ҳолатҳои ба мушоҳида мерасанд, ки онҳо бо номи одамон пайваст шудаанд, аз қабилӣ Ашӯри пахтакор, Зарифи гандумкор, Холи шоликор, Аҳмади нахӯдкор ва ғайра.

Нависанда тавонистааст, мавқеи ин вожагонро хеле моҳирона дар асарҳои нишон диҳад: “Аз дер мондани зимистон **пахтакорон** ҳамин қадар ғойда карданд, ки ягон тоба замини ношудгор намонда буд” [3, с.3].

Агар ба шарҳу тафсири калимаи **пахтакор** диққат диҳем, ин калима то айни замон тағйири маъно накардааст: “**пахте** کار он ки пахта кишт мекунад, он ки пахта мерӯёнад” [17, с.84].

«Кишт дер монд, **дарав** тул кашид, хошк намерасад» [4, с.178].

Ба баррасии вожаҳои зироаткорӣ, агар жарфтару амиқтар назар афканем, онҳо аз ҳиссаҳои нутқи гуногун ташаккул ёфтаанд. Масалан, исми **дарав** барои ташаккулёбии вожаи даравгар, ки ифодакунандаи касб мебошад, мавқеи муҳим дорад. “Кампири Чинӣ, ки мисли ҷӯғиён дигар дар бинои умраш аввалин бор **даравгарӣ** мекард, гӯё ҳамчу тифлони навқадам лаҳза ба лаҳза меафтид” [1, с.378].

Дарав درو бо дос ё мошин бурида ни алаф, пояи чаву гандум ва ғ. аз киштзор ва марғзор: **вакти дарав, дарави дуюми юнучка, дарав кардан, ба дарав даромадан; мошини дарав** механизми махсуси даравкунандаи алаф, чаву гандум ва ғ. [27, с.424].

Даравгарӣ دروغرى дарав кардан, даравидан; амали даравгар [17, с.424].

Ресмони гарданашонро кушод ва дуртар ронд, то ба хирман наздик нашаванд [4, с.38].

Хирман 1 خرمن. тӯдаи ғаллаи ноқӯфта ва боддоданашуда; чойи хирманкӯбӣ. 2. тӯда, тӯб, хар чизи дар як чой тӯб ва тӯдакарда: **хирмани гул, хирмани пахта; хирман кардан** - тӯда кардан, тӯб кардан; **хирман бод кардан** ғалларо аз коҳ ҷудо намудан; **хирман кӯфтан** бо қувваи гову асп ё мошин ғалларо аз хӯшаҳо ҷудо кардан; **хирман-хирман** тӯб-тӯб, гала-гала, бисёр, фаровон [18, с.455].

Даравгарон бандҳои чойҳои чигна (чигина) намегаштаро пушторою савора карда, ба **хирманчо** оварда буданд ва охирин бандҳоро амаки Амон ба чигнааш бор карда меовард [4, с.236].

Хирмангоҳ خرمنگاه ҷое, ки хирманро барои кӯфтан тӯб кардаанд, чойи хирманкӯбӣ [18, с.455].

Зиндагӣ онҳоро ба чунин ҳол овард, вагарна вақти **хирманкӯбии** ман набуд [1, с.236].

Ҷувоз جواز дастгоҳест иборат аз кундаи миёнокфтаи калон ва тири сутунӣ, ки ба он асп ё говро баста чарх занонда аз кунҷид, зағир ва ғ. равған мекашанд: **ҷувози равғанкашӣ, аспӣ ҷувоз, ҷувози дари хона** киноя аз гови дӯшӣ [18, с.634].

Ва пеши чашмаш **ҷувозхона** жарф фурутар рафт ва аз миёни пардаи тира чашмони Ҷирани мохрӯ дурахшиданд [4, с.356].

Ҷувозхона جوازخانه ҷое, ки дар он бо ҷувоз равған мекашанд [18, с.634].

Дастгоҳҳои халқамон чу пистони модар зинда доранд моро: Ҷувозу осиеб, **обҷувозро** кордор нашаванд [4, с.357].

Обҷувоз آب جواز дастгоҳи равғанкашӣ ё шоликӯбӣ, ки бо об кор мекунад [17, с.14].

Хулоса, аз таҳлил ва баррасии истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва боғдорӣ дар асарҳои Сорбон ба чунин натиҷа расидем, ки Сорбон истилоҳоти соҳаҳои номбурдари хеле моҳирона ба кор бурдааст.

Аз маводи мавҷудаи дар ихтиёрдошта ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки забони тоҷикӣ аз вожаву истилоҳоти соҳавию суннатии бунёди куҳандошта хеле ғановатманд буда, аз он донишмандон ва забоншиносон барои рамзкушоии осори тоҷикон ба таври фаровон истифода намудаанд. Сорбон низ аз ин гуна вожаҳо хеле хуб ва бамаврид истифода намудааст, ки мо бархе аз онҳоро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додем.

Муқарриз: Сафарова Г.Ф. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ
ба номи С.Улуғзода

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоева, Г.З. Луғати анъанавии соҳаи зироаткорӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Г.З. Абдуллоева // Паёми Донишқадаи забонҳо. – № 1(33). – Душанбе, 2019. – С.5-10.
2. Абдуллоева, Г.З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г.З. Абдуллоева. – Душанбе, 2018. - 156 с.
3. Абдуллоева, Г.З. Ҷанбаҳои этнолингвистикии луғати соҳаи боғдорӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Г.З. Абдуллоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020.
4. Абдуллоева, Г.З. Ҷанбаҳои этнолингвистикии рӯбиёти наврӯзӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Г.З. Абдуллоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. - №5. - С.18-24.
5. Айни, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С.Айни // Куллийет. - Душанбе: Ирфон, 1976. - Ҷ.12. - 560 с.
6. Гиёсуддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 1987. – 490 с.
7. Гиёсуддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Ҷ.2. – Душанбе: Адиб, 1988 – 480 с.
8. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе, 2015.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Китоби дарсӣ). Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Китоби дарсӣ). Қисми 1. – Душанбе, 1982. – 462 с.
11. Исмоилов, Ш. Лексикаи лаҳҷаи Рашт / Ш.Исмоилов. – Душанбе, 2018. – 306 с.
12. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1 / Ҳ.Маҷидов. - Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 240 с.
13. Н. Гадоев. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Гадоев Н. - Душанбе, 2021. - С.62-63.
14. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. - Душанбе, 1972. – С.55-69.
15. Рустамов, Ш. Масъалаҳои муҳими маданияти сухан / Ш.Рустамов // Маданияти сухан (Матолити конференсияи маданияти сухан), аз 24-25 ноябри соли 1988. – Душанбе, 1990. – 70 с.

16. С.Мирзозода. Баррасии истилоҳоти марбут ба касбу ҳунар / Мирзозода, С. // Маҷмуаи мақолаҳои Конференцияи илмии байналмилалӣ. – Душанбе, 2016. - С.258-273).
  17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қ.1. – 1969. – 951 с.
  18. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қ.2. – 1969. – 950 с.
  19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - Душанбе, 2008. - 949 с.
  20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - Душанбе, 2008. - 943 с.
  21. Ҳалимов, С. Забони ҳозираи тоҷик / С.Ҳалимов, К.Шукурова. – Душанбе, 1988. – 100 с.
  22. Ҳалимиён, С. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайиди Насафӣ / С.Ҳалимиён. – Душанбе, 2014. – 152 с.
  23. Хусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и С.Айнӣ / Х. Хусейнов. - Душанбе: Ирфон, 1973. – С.51-63
  24. Шукуров, М. Чанд мулоҳиза оид ба терминологияи тоҷикӣ / М.Шукуров // Маориф ва маданият, 10.11.1964. – С.4.
  25. Шукуров, М. Забони мо - ҳасти мост / М.Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1991. - 232 с.
  26. Шарофов, Н. Калимаҳои русию интернационалӣ дар забони адабии тоҷик / Н.Шарофов. - Душанбе, 1972. - 169 с.
  27. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.1. – Душанбе, 1978. - 666 с.
  28. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.2. – Душанбе, 1980. - 634 с.
  29. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.3. – Душанбе, 1981. - 634 с.
  30. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.4. – Душанбе, 1983. - 633 с.
  31. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.5. – Душанбе, 1985. - 640 с.
  32. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.6. – Душанбе, 1986. - 628 с.
  33. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.7. – Душанбе, 1987. - 632 с.
  34. Энциклопедияи советии тоҷик. Қ.8. – Душанбе, 1988. - 587 с.
- Манбаъ
35. Сорбон. Занги аввал. – Душанбе: Маориф, 1985. – 440 с.
  36. Сорбон. Аз барфрезӣ то барфхезӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 368 с.
  37. Сорбон. Зарафшон. – Душанбе: Адиб, 1988. – 352 с.
  38. Сорбон. Куллиёт. Ҷ.1. – Душанбе: Истеъдод, 2009. – 488 с.
  39. Сорбон. Куллиёт. Ҷ.11. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 448 с.

КОРБУРДИ ВОЖАГОНИ (ИСТИЛОҲОТИ) СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ВА БОҒДОРӢ ДАР АСАРҲОИ СОРБОН

Дар мақола оид ба лексикаи боғдорӣ ва зироаткорӣ дар осарҳои Сорбон сухан меравад. Муаллиф қайд намудааст, ки дар осарҳои Сорбон вожаҳои марбут ба боғдорӣ ва кишоварзӣ ҳеле фаровон истифода шудаанд. Дар мақола диққати муҳаққиқ бештар ба истифодабарии лексикаи боғдориву зироаткорӣ дар осарҳои Сорбон равана гардидааст. Исбот карда шудааст, ки ин намуди вожаҳо дар осарҳо бо шаклҳои мухталиф ва дар мавридҳои гуногун истифода шудаанд. Аз таҳлил ва баррасии истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ ва боғдорӣ дар осарҳои Сорбон муҳаққиқ ба чунин натиҷа расидааст, ки Сорбон истилоҳоти соҳаҳои номбурдаро ҳеле мохирона ба қор бурдааст. Аз маводди мавҷудаи дар ихтиёрдошта ба чунин хулоса расидан мумкин аст, ки забони тоҷикӣ аз вожаҳои истилоҳоти соҳавию суннатии бунёди қуҳандошта ҳеле ғановатманд буда, аз он донишмандон ва забоншиносон барои рамзкушоии осори тоҷикон ба таври фаровон истифода намудаанд. Сорбон ин гуна вожаҳоро ҳеле хуб ва бамаврид истифода намудааст, ки муаллиф бархе аз онҳоро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: лексика, кишоварзӣ, боғдорӣ, зироаткорӣ, забоншиносӣ, истилоҳ, чувоз, лӯбиё, хирман, даравгар, зағир, пахта.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЕКСИКИ (ТЕРМИНОВ) САДОВОДСТВА И ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОРБОНА

В статье рассматривается употребление лексики садоводства и земледелия в произведениях Сорбона. Автор отмечает, что в произведениях Сорбона используются многие слова, которые связаны с садоводством и сельским хозяйством. В статье особое внимание уделяется исследованию садоводческой лексики в творчестве Сорбона. Доказано, что данные группы слов использовались в произведениях в разных формах и в разных контекстах. Из обзора и анализа терминов земледелия и садоводства в произведениях Сорбона автор пришел к выводу, что Сорбон очень умело использовал слова и термины упомянутых отраслей. Из анализа собранных материалов можно прийти к выводу, что таджикский язык очень богат древними традиционными словами и терминами. Лингвисты часто использовали их для толкования скрытых смыслов в художественных произведениях. Сорбон очень уместно использовал такие слова, а некоторые из них автор рассматривал в семантическом плане.

Ключевые слова: лексика, земледелие, садоводство, языкознание, терминология, ячмень, фасоль, обмолот, жнец, лен, хлопок.

USE OF VOCABULARY (TERMS) OF GARDENING AND AGRICULTURE IN SORBON'S WORKS

The article examines the use of the vocabulary of gardening and agriculture in the works of the Sorbonne. The author notes that the works of the Sorbon use many words that are associated with gardening and agriculture. In the article, the researcher pays special attention to the use of horticultural vocabulary in the works of Sorbonne. It has been proven that these word groups were used in works in different forms and at different moments. From a review and analysis of the terms of agriculture and horticulture in the works of the Sorbon, the author came to the conclusion that Sorbon very skillfully used the words and terms of the mentioned industries. From the analysis of the collected materials, we can come to the conclusion

that the Tajik language is very rich in ancient traditional words and terms. Linguists have used them extensively to create hidden meanings in works of art. Sorbon very skillfully and appropriately used such words, and the author examines some of them in semantic terms.

Keywords: vocabulary, agriculture, gardening, linguistics, terminology, barley, beans, threshing, reaper, flax, cotton.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холов Фарҳод Кенҷабоевич* – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва рӯзноманигорӣ. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: **(+992) 880-53-14-14, 907-12-58-68**

Сведения об авторе: *Холов Фарход Кенджабоевич* – Таджикский международный университет иностранных языков имени С.Улугзаде, старший преподаватель кафедры лингвистики и журналистики. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: **(+992) 880-53-14-14, 907-12-58-68**

Information about the author: *Kholov Farhod Kenjaboevich* - Tajik International University of foreign languages named after S.Ulughzoda, senior teacher at the Department of Linguistics and Journalism. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Mukhammadiev Str., 17/6. Phone: **(+992) 880-53-14-14, 907-12-58-68**

Насимов Н.И.

Анҷумани тоҷикон ва форсизабони чаҳон – «Пайванд»

Мақсаду маром аз таҳияи мақолаҳо бо номгӯи ҷузъиёти воҳидҳои луғавии забон ба роҳ мондани таҳқиқот дар доираи талаботи омӯзиши илми **лингвофолклористика** ва рушди он дар забони тоҷикӣ аст.

Гул калимаи асли ва хосси захираи луғавии забони тоҷикӣ ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъноҳои зерин тафсир шудааст: гунча ва ё мугҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, шукуфаи кушода, баргҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳон дар шохҳои худ ҳосил мекунад ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ё мева ба вучуд меояд; гули садбарг, вард, ки аксар хор дорад; гиёҳҳои, ки барои гулҳои рангоранг ва хушбӯяшон мекоранд [ниг.: 20, с.281; 24, с.335].

Калимаи **вард** низ ба маънои гул, гули сурх ва гули садбарг шарҳ ёфтааст [20, с.225].

Баъзан кӯшиш мегардад, ки таърихи баромад, пайдоиш ва ташаккули овозии калимаҳо исбот карда шавад. Аммо ин нуқтаи назар ва амал на ҳама вақт воқеан ба мақсуд мерасонад.

Калимаи **гул** барои ҳар як сокини мавзеи тоҷикнишин, ки аз ҳам даҳҳо фарсах дуранд, ҳазорҳо сол боз маълуми машҳур аст. Ҳол он ки садҳо сол қабл ягон намуди алоқа мавҷуд набуд. Ва мумкин буд, ки тағйироти овозие дар забони сокинони як гӯшаи диёр ба вучуд меомад. Аммо он ба дигар гӯша ба зудӣ намерасид ва мерасид ҳам онро шояд қабул намедоштанд. Агар тағйироте мешуд, шояд дар дигар шакл сурат мегирифт.

Аз ин хотир, баромад, пайдоиш ё эҷоди овозии калима моли як ё ду фард нест, ки муаллифаш дар натиҷаи таҳқиқ ё ҷустуҷӯ муайян шавад. Калимаҳо ва забон моли умуманд. Бинобар ин, исботи ҳақиқии таърихи пайдоиш ё баромади ҳар як калимаи забон ва ё тағйироти ташаккули овозии он воқеан аз доираи мақсаду хоҳишҳо болотару дуртар меистад.

Дар «Бурҳони котеъ» [15] бо калимаи **гул** бештар аз 30 калима ва дар «Ғиёс-ул-луғот» [16] зиёда аз 20 калима ворид гардидааст.

«Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» [18] бо **гул** 10-калимаро дар бар гирифтааст.

Ба «Фарҳанги осори Ҷомӣ» [17] бо **гул** 33 калима рост омадааст.

Дар фарҳангҳои зикргардида бо **гул** асосан калимаҳои зерин шарҳ ёфтаанд: **гул, гуландом, гулбарг, гулбун, гулбӯй, гулгашт, гулгун, гулдаста, гулзор, гулистон, гулоб, гулранг, гулрез, гулруҳ, гулрӯй, гулшакар, гулшан.**

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [20] бо **гул** зиёда аз 60 калима ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [24] бештар аз 160 калима шомил шудааст.

«Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ» [22] бо **гул** афзунтар аз 110 калима дорад.

Дар «Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ» [26] бо калимаи **гул** 33 номи духтарона ва 21 номи писарона омадааст.

Бо калимаи лаҳҷавии **гъл** дар «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» [14] бештар аз 20 калима воমেҳӯрад.

Дар асарҳои илмӣ, аз қабиле «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [11] бо калимаи **гул** мисолҳои зерин оварда шудааст: **гулзор** [с. 4], **гулоб** [с. 33], **гулобӣ** [с. 55], **гулистон** [с. 105], **гул** [с. 105], **Гулбибиҳо** [с. 115], **гулгун** [с. 189], **гулфом** [с. 189], **гулкалон** [с. 193], **гулобирани** [с. 193], **гулдор** [с. 193].

Вобаста ба имло номи умумии гулҳо бо ҳарфи хурд навишта мешаванд: бунафша, лола, садбарг ва ғ. Номи намудҳои гулҳо бошад, ҳарфи калон мегиранд. Гулҳо намудҳои гуногун доранд, ки метавон чанде аз онҳоро номбар кард. Масалан, гули *бунафша* ба намудҳои Виттрока, Парма, Сорория, гули *лола* намудҳои Грейга, Кауфман, Фостер ва гули *садбарг* намудҳои *Лимбо*, *Мандарин* ва Флорибунда номгузори шудаанд.

Калимаи **гул**, ки дар забони тоҷикӣ хеле маъмулу серистеъмол ва машҳур аст, натиҷаи омӯзишаш дар фарҳангҳо, асарҳо ва лаҳҷаҳо ба ҳулосае овард, ки мавҷеи истифодаи он дар

фолклор низ муайян карда шавад. Барои ин матнҳои фолклории Сари Хосор аз асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2] интихоб гардиданд.

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар фолклори Сари Хосор калимаи **гул** дар ҳамин шакл 13 маротиба ва ба шакли лаҳҷавии **гъл** 80 маротиба, дар маҷмӯъ 93 маротиба алоҳида ва дар таркиби калимаҳо омадааст, ки 0,3 фоизи маҷмӯи умумии калимаҳоро ташкил медиҳад.

Калимаи **гул** дар ҳамин шакли адабиаш 12 маротиба дар матнҳои фолклории назмӣ ва як маротиба ҳамчун матни насрӣ дар зарбулмасал ба назар расид.

Илоҳо, ошиқи зорам ту кардӣ,
Дарахти гул будам, хорам ту кардӣ,
Дарахти гул будам дар шаҳри Кобул,
Ба хоки кӯча яксонам ту кардӣ! [2, с.63].

Боло меравӣ, боло шамоло дора,
Гул мешкуфа, лола тамошо дора,
Савдогара бин молоша савдо дора,
Мо месузем, мардум чӣ парво дора [2, с.65].

Кафтар ба сари чинор ман бандаи ту,
Бишкуфта гули сафед аз хандаи ту,
Аз хандаи ту маро ба куштан бибаранд,
Хуни мани бегуноҳ дар гардани ту [2, с.70].

«Ҷар гул ба буттаи худ бу дора» [2, с.215].

Бо **гул** калимаҳои **гулдаста** ва **гулзор** сохта шудааст.

Идора сафед, пуштаки идора сафед,
Оли меоя котиббача – куртасафед.
Котиббача қадът ҳамели писта,
Да минай дигарон туи гулдаста [2, с.227].

Ман хоб будам, ба хотирам ёр расид,
Бедор шудам ба чигарам хор расид.
Рӯзе ки танам ба хонаи ёр расид,
Ду булбули шӯрида ба гулзор расид [2, с.71].

Дар фолклори Сари Хосор шакли ҳолиси лаҳҷавии калимаи **гул** – **гъл** 59 маротибаро дар бар мегирад. Аз ҷумла 51 маротиба дар матнҳои фолклории насрӣ ва 8 маротиба дар матнҳои фолклории назмӣ истифода гардидааст.

Калимаи **гъл** дар сурудҳои фолклори Сари Хосор, ки байтҳо аз онҳо мавриди дарҷи мисол қарор меёбанд.

Гъли сияҳгуши секуша,
Миёни гандъмъ ғуза,
Дилат бар мо намесуза.
Буҳори нав муборак бод! [2, с.29].

Гъли бълълакъм,
Шохи рангинакум,
Шона шамшод биёр,
Бар сари бегинакум [2, с.34].

Истифодаи калимаи **гъл** дар рубоӣҳои фолклори Сари Хосор мавқеи хос дорад, ки намуна аз онҳо оварда мешавад.

Ай омаданът агар хабар медоштъм,
Дар рӯй раҳът гъли съман мекоштъм.
Гъл мекоштъм, ки пота дар хок назанӣ,
Хоки қадамта ба дида мевардоштъм [2, с.49].

Ман хоб бўдам, як гъл ба дарвоза гъзашт,

Нъмоли саръш чорбоға молида гъзашт.
Мардум меган: «Чита гул бѣд, ки гъзашт?»
И гъл **набѣд**, кадом паризода гъзашт [2, с.70].

Э кафтараки съфеди гардан гъли хор,
Гоҳ дар сари гъл бѣшї, гоҳ дар сари хор,
Зурѣт, ки намераса ба гърѣфтани ѳр,
Ай дургї бест, пасаки калата бѣхор! [2, с.59].

Гъл дар матнҳои назмии эпоси «Гӯрӯғлї» истифода гардидааст.

Паси сарда тумбул дора,
Зий кокул зад гълора,
Чолой то кади пора,
Часпонд ситораҳора,
Гъл пушиду кавшора [2, с.99].

Калимаи гъл дар матнҳои назмии драмаҳои фолклори Сари Хосор низ омадааст.

Навдаи яктор, кърта гъли нор,
Ошъки хундор ҳама дар боғи латиѳа [2, с.267].

Истифодаи калимаи гъл дар матнҳои насрии афсонаҳо ба назар мерасад.
«– Биѳем, ага гъл накардай, решаву почата меканѣм, фърѣт метѣм» [2, с.283].

Гърѣфт, хуйѣш кард, ису усъ лав кард бахмала қатї пахтаҳо, ки руба тилло бастаст,
кадди гъл хъшрувай [2, с.305].

«– Ма яг зан доштѣм, ба дастаи гъл бодѣш мекардѣм [2, с.305].

Дар фолклори Сари Хосор калимасозї бо гъл сурат гирифтааст: **гъларусак, гългардон, гълдаста, гълдор, гълҳавз, каҳгъл, пъргъл.**

Гъларусак мура бѣбанд,
пага вадай рафтанаї.
Мура баста чї кнѣм,
набастанѣм бетарай [2, с.33].

Бѣбин, бѣбин, айѳера,
Ҳавор кад пичаҳора,
Усма кашид қошора.
Хол чъкондай рѣхсора,
Сарқасабои гълдора [2, с.100].

Дар сабза нашин, ки сабза гълзори манай,
Бар ҳар сари сабза манзили ѳри манай.
Ҳар чо рафтї, дарахти пъргъл бинї,
Сангѣш назанї, ки сурати ѳри манай [2, с.73].

Калимаи гъл дар номи одамон ба назар мерасад.

Зинатгъл хест у ай чо:
Апат бѣмбѣра дар чоло,
Нѣх бухчама бѣгї биѳ.
Либосои қиматбаѣҳо [2, с.99].

Гъл дар лақаб ѳ тахаллус омада, сохти мураккаби калимаҳоро ташаккул додааст.

Эй тупи сѣвор, ба тѣ мегум,
Қамчингълинор, ба тѣ мегум,
Рафта тѣ мушака бѣгу,
Ҳамелагушака бѣгу [2, с.148].

Бо калимаи гъл морфемаҳои шаклсоз, аз ҷумла пешоянд-пасоянди **-да** (дар) ва пасванди **-ҳо** пайваст шудааст.

Лави гълҳавзда рафт, ки ҳаму дѣхтара дидак [2, с.277].

И қадаки борикакта меларзонї,

Гълҳора ба сар задай, мерезонӣ,
Гълҳора ба сар задай лоиқ дора,
И чигари сухтагира месузонӣ [2, с.66].

Дар натиҷа собит гардид, ки дар фолклори Сари Хосор калимаи **гул (гъл)** ҳамчун калимаи асли ва як ҷузъи захираи луғавии забони тоҷикӣ истифода гардида, мавқеи хосро доро мебошад. Ифодаи ин калима муассирии сухан ва бадеияти матнҳои фолклорӣ ва шавку завқи хонандаро афзун сохта, ба руҳияи маънавии он малҳам мебахшад.

Оху ба сари куҳ гъли лола чарид,
И къртаи ёр мъсли гъли лола дарид.
Мардум мега: «Къртаи ёр бахчӣ дарид?»
Ҷонона кашиду мо кашидем, ки дарид [2, с.323].

Муқарриз: Гаффаров А. – д.и.ф., профессори ДДОТ
ба номи С.Айнӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика. (Назария ва амлия) / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – 552 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Бобунова, М.А. Динамика народно-песенной речи: (на материале фитонимической лексики в необрядовой русской народной лирической песне): автореф. дис. ... канд. филол. наук / М.А. Бобунова. – Воронеж, 1990. – 22 с.
4. Бурмистрова, Т.Н. Сакральная фитонимия: лингвокультурологический аспект: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т.Н. Бурмистрова. – Екатеринбург, 2008. – 24 с.
5. Гадоев, Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 209 с.
6. Гадоев, Н. Хусусиятҳои луғавию семантикии воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб) / Н. Гадоев. – Душанбе, 2019. – 334 с.
7. Гафарова, К.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках: дис. ... канд. филол. наук / К.Т. Гафарова. – Душанбе, 2007. – 164 с.
8. Гул [Манбаи электронӣ] – / Ҳолати дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki/Гул>.
9. Дадабаева, О. Словарь научных и местных названий лекарственных растений Северного Таджикистана (на тадж. яз.) / О. Дадабаева. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 132 с.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Маориф, 1982. – 464 с.
12. Касимов, О.Х. Лексика «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: атореф. дис. ... док. филол. наук / О.Х. Касимов. – Душанбе, 2011. – 54 с.
13. Летова, А.М. Семантические особенности фитонимов в русском фольклоре: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.М. Летова. – М., 2012. – 23 с.
14. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ). Ҷилди 1 / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.
15. Муъаммадҷусайни Бурён. Бурёни котеҳ. Ёилди 3. – Душанбе: Адиб, 2014. – 400 с.
16. Муъаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ёилди 2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
17. Нуров, А. Фаръанги осори Ёомӣ / А. Нуров. – Душанбе, 1983. – 536 с.
18. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 369 с.
19. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / Мураттибон: М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
22. Фаръанги имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2013. – 320 с.
23. Фарҳаги мухтасари «Шоҳнома». – Душанбе: Адиб, 1992. – 496 с.
24. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
25. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
26. Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 128 с.

КАЛИМАИ ГУЛ ВА МАВҚЕИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Мақсаду маром аз таҳияи мақолаҳо бо номгӯии ҷузъиёти воҳидҳои луғавии забон ба роҳ мондани таҳқиқот дар доираи талаботи омӯзиши илми лингвофолклористика ва рушди он дар забони тоҷикӣ аст. Гул калимаи асли ва хосси захираи луғавии забони тоҷикӣ ва дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ба маъноҳои зерин тафсир шудааст: гунча ва ё муғҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, шукуфаи кушода, барғҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе дарахтон ва гиёҳон дар шоҳҳои худ хосил мекунанд ва баъд аз муддате ба ҷойи он тухм ё мева ба вучуд меояд; гули садбарг, вард, ки аксар хор дорад; гиёҳҳои, ки барои гулҳои рангоранг ва хушбӯйшон мекоранд. Мушоҳидаҳои нишон доданд, ки дар фолклори Сари Хосор калимаи **гул** дар ҳамин шакл

13 маротиба ва ба шакли лаҳҷавии **гъл** 80 мартиба, дар маҷмӯъ 93 маротиба алоҳида ва дар таркиби калимаҳо омадааст, ки 0,3 Ҷоизи маҷмӯи умумии калимаҳоро ташкил медиҳад. Калимаи **гул** дар ҳамин шакли адабиаш 12 маротиба дар матнҳои фолклории назмӣ ва як маротиба ҳамчун матни насрӣ дар зарбулмасал ба назар расид.

Калидвожаҳо: калима, гул, фолклор, лингвофолклористика, Сари Хосор, фарҳанг, забон, лаҳҷа, барг, гунча, гиёҳ, дарахт, рангоранг, хушбӯ, хор.

СЛОВО ЦВЕТОК И ЕГО ПОЛОЖЕНИЕ В ФОЛЬКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

Целью написания статей с подробным перечнем лексических единиц языка является проведение исследования в области языкового фольклора и его развитие в таджикском языке. Цветок – оригинальное и характерное слово словарного запаса таджикского языка. Слово «цветок» в таджикском языке трактуется в следующих значениях: бутон или бутон растений и деревьев, раскрытый цветок, соединенные друг с другом разноцветные листья, которые некоторые деревья и растения выпускают на своих ветвях, и через некоторое время вместо них рождается семя или плод; цветок розы, роза, имеющая множество шипов; растения, которые выращивают ради ярких и ароматных цветов. Наблюдения показали, что в фольклоре Сари Хосар слово «цветок» встречается в этой форме 13 раз, а в диалектной форме - 80 раз, всего 93 раза отдельно и в составе слов, что составляет 0,3% от общего количество слов. Слово «цветок» в литературной форме встречается 12 раз в поэтических фольклорных текстах и один раз в прозаическом тексте, в пословице.

Ключевые слова: слово, цветок, фольклор, лингво-фолклористика, Сари Хосор, культура, язык, диалект, лист, бутон, трава, дерево, красочный, аромат, шип.

THE WORD OF FLOWER AND ITS POSITION IN THE FOLKLORE OF SARI KHOSOR

The purpose of preparing articles with a detailed list of lexical units of the language is to conduct research within the requirements of studying the science of linguistic folklore and its development in the Tajik language. Flower is the original and characteristic word of the Tajik language vocabulary. And the word flower in the cultures of the Tajik language is interpreted in the following meanings: a bud or bud of plants and trees, an open flower, colorful leaves that are connected to each other, which some trees and plants produce in their branches, and after a while, instead of it, seeds or the fruit is born; rose flower, rose, which has many thorns; plants that are grown for their colorful and fragrant flowers. Observations showed that in the folklore of Sari Khosar, the word flower appears in this form 13 times and in the dialectal form of flower 80 times, in total 93 times separately and in the composition of words, it is 0.3% of the total number of words. The word flower appeared in this literary form 12 times in poetic folklore texts and once as a prose text in a proverb.

Key words: word, flower, folklore, linguo-folkloristics, Sari Khosor, culture, language, dialect, leaf, bud, plant, tree, colorful, fragrance, thorn.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Насимов Нуриддин Исоевич* – Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон - «Пайванд», н.и.ф., раис. **Суроға:** 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 137. E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru. Тел.: (+992) 902-77-88-99

Сведения об авторе: *Насимов Нуриддин Исоевич* – Исполнительный комитет Ассоциации таджиков и персоязычных народов мира – «Пайванд», к.ф.н., председатель. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 137. E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru. Тел.: (+992) 902-77-88-99

Information about the author: *Nasimov Nuriddin Isoevich* - Executive Committee of the Association of Tajiks and Persian-speaking peoples of the world - “Payvand”, candidate of philological sciences, Chairman. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave. 137. E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru. Phone: (+992) 902-77-88-99

ШАКЛҲОИ ХУРДӢ, НАВОЗИШ ВА КАМИЯТ ДАР СИФАТҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА МУРОДИФИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Маликов А.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз хусусияти хосси сифатҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва забони муосири фаронсавӣ аз он иборат аст, ки дар натиҷаи бо сифатҳои асли ба ҳам омадани хосиятҳои грамматикӣ ба монанди **хурдӣ**, **навозиш**, **камӣ** ва **эҳтиёт** ифода мегарданд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ин гурӯҳи сифатҳо агар хурдӣ, навозиш ва камии аломати предметро ифода кунанд ҳам, аз дараҷаҳои қиёсии сифат бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо муқоисаи як предмет аз предмети дигар дида намешавад.

Оид ба масъалаи мазкур академик В.В. Виноградов қайд мекунад, ки дар забони русӣ шаклҳои дараҷаҳои сифатро аз баҳои субъективии аломатҳо чудо кардан зарур аст [5, с.242].

Забони тоҷикӣ низ дорои чунин шаклҳо буда, онҳо бидуни муқоисаи аломати предметҳо аз ҳолати одӣ кам будан ва ё ба дараҷаи одӣ нарасидани аломатро метавонанд ифода намоянд. Ақидаи забоншинос К. Шукурова оид ба чунин шаклҳо ин аст: «Ин гуна сифатҳо дар таҳти унвони сифатҳои камӣ ё сифатҳои ноқис, хурдӣ, таҳсину навозишро ифодамекардагӣ, номбар карда мешаванд» [16, с.101].

Калима ва пасвандҳои зерин дар забони тоҷикӣ воситаҳои ба шумор мераванд, ки метавонанд берун аз муқоиса **сустшавӣ**, **камият** ва ё **навозишро** дар натиҷаи ба сифати асли ҳамроҳ шудан ифода намоянд, ки мо дар асоси мисолҳои муътамад метавонем вариантҳои фаронсавии онҳоро дида бароем. Инҳо асосан пасвандҳои «**-ча**», «**-тоб**», «**-ина**», «**-ак**», «**-акак**» ва ғайра мебошанд.

Пасванди «**-ча**» яке аз пасвандҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ ба шумор рафта, хангоми бо сифати асли ҳамроҳ шуда омадани ин пасванд сифатҳои сохта мешаванд, ки ба дараҷаи одӣ нарасидани аломати предметро нишон медиҳанд. Оид ба пасванди мазкур забоншиносон Ҳалимов С., Шукурова К. дар асари хеш «Забони ҳозираи тоҷик» дар қисми дараҷаҳои ғайриқиёсии сифат маълумот дода, оид ба пасванди мазкур чунин иброз мекунанд: «Ин суффикс танҳо бо сифатҳои маъноӣ ранг омада, аз ранги муътадил кам, яъне ба он нарасидани аломати предметро мефаҳмонад: ордбирёни **сурхча**, ранги захир**ча**, пардаи сиё**хча**» [15, с.63].

Муаллифи асари «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ» Шавкат Ниёзӣ дар қисми калимасозии сифат оид ба пасвандҳои сифатсози **-ин (гин)**, **-ӣ (-гӣ, -вӣ)**, **-о, -он, -она (-гона)**, **-манд, -а (-я)**, **-ак, -чак, -ук, -ик, -вор, -вар, -гун** ва амсоли инҳо қайдҳои ҷолиби диққат баён намуда, аммо оид ба масъалаи пасванди «**-ча**» чизе нагуфтааст.

Дар зерфаҳми ифодаи маъноӣ хурдӣ ва навозиш дар сифат оид ба пасвандҳои «**-ак, -акак**» маълумоти мухтасар дода, чунин қайд мекунад: «Суффикси **-ак, -акак** бо сифатҳо омада, ба он маъноӣ навозиш ва ё хурдӣ медиҳад» [11, с.41].

Дар асари «Забони адабии ҳозираи тоҷик», ки баъдтар аниқтараш дар соли 1973 зери таҳрири Ниёзмӯҳаммадов Б. рӯйи чоп омад, оид ба ифодаи камӣ ва хурдию навозиш дар сифат нисбат ба асари «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ»-и Ш. Ниёзӣ маълумоти мукамалтар дода шуда, пасвандҳои сифатсози «**-ча**», «**-тоб**», «**-ина**» бо иловаи пасвандҳои дар боло номбаршуда дарҷ гардидаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки «Сифат шаклҳои махсус дорад, ки аз ҳолати одӣ паст будан ва ба дараҷаи одӣ расида натавонистани аломати предметро мефаҳмонад» [12, с.19].

Ҳамчунин пасвандҳои хурдию навозишро шарҳ дода, онҳоро ба ифодакунандаи камият ва таҳсину навозиш рабт дода, дар асоси мисолҳои муътамад мазмуни қиёсии надоштани онҳоро исбот менамояд.

Аз гуфтаҳои боло оид ба пасванди «**-ча**» қайд карданием, ки ин пасванд ба сифатҳо пайваست шуда, суст будани аломати предметро ифода мекунад. Масалан, ранги **сурх** аломати одии предметро ифода карда, бо илова намудани пасванди «**-ча**» мо аломати

пешинаро тасаввур накарда, балки сустшавии он ё ба дараҷаи пешина баробар набудани онро дар назар дорем, яъне аломати баъдина аз пешина суст, агар дигар хел ифода намоем, **сурхи бенур** мебошад. Пасванди «-ча» аксар вақт бо сифатҳои ифодакунандаи рангҳо меояд, ки онро дар ҷумлаҳои зерин дар забонҳои мавриди таҳқиқ дида мебароем: *Вай (Асо) ҷавоне буд қадбаланд, чорпаҳлу, бо дасту поҳои баҳодуруна, кулҷарӯӣ, шаҳлоҷашм ва гандумгун, ба гирди лабааш акнун сиёҳча зада мӯйлаб мебаромад* [7, с.106]. - *Asso rougit et baissa les yeux. C'était un jeune homme de haute taille aux épaules larges, aux mains fortes, il avait le teint bronzé, de grands yeux brillants, sa lèvre supérieure était à peine couverte d'un fin duvet...* [21, с.128].

Чигунае ки дар боло қайд намудем пасванди «-ча» бештар бо сифатҳои ифодакунандаи ранг меояд ва дар ҷумлаи мазкур мебинем, ки пасванди «-ча» бо сифати «сиёҳ» омада, ин дар забони фаронсаӣ тавассути калимаҳои «**d'un fin duvet**» тарҷума шудааст, ки маънояш «**мӯйлаби навбаромадаи тунук**» мебошад. Гарчанде ки тарҷума аз рӯи семантика дуруст омада бошад ҳам, аммо аз рӯи хусусиятҳои морфологӣ мувофиқат намекунад.

Ҳамчунин дар забони тоҷикӣ ба дараҷаи одӣ нарасидани аломати предетҳоро ба воситаи илова намудани калимаи «**тоб**» ба дараҷаи одии сифат ифода мекунад. Пасванди мазкур ба сифати асли ҳамоҳанг шуда, маънои асосии калимаро аз ҷиҳати миқдори аломат тағйир медиҳад. Оид ба калимаи «**тоб**» на дар ҳама грамматикаҳои забони тоҷикӣ забоншиносон фикру андешаҳои ҳешро иброн намудаанд.

Масалан, дар рафти таҳқиқот аз рӯи асарҳои Ю.А. Рубинчик «Современный персидский язык», Ниёзӣ Ш.Н. «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ» дар қисмати калимасозии сифат муаллифон оид ба пасвандҳои сифатсоз маълумоти мухтастар додаанд, аммо дар бораи калима ё пасванди «**тоб**» чизе нагуфтаанд.

Дар қисмати ифодаи камӣ ва хурдию навозиш дар сифат забоншинос Ниёзмухаммадов Б. дар асари «Забони адабии ҳозираи тоҷик» оид ба ҳамоҳанг шудани калимаи «**тоб**» ба сифати асли маълумот додааст. Муаллиф ҳамчунин хотиррасон менамояд, ки «баъзан барои ифодаи маънии камият ба як вазифа суффикси -ча ва калимаи **тоб** ба кор бурда мешавад» [12, с.190].

Аз таҳқиқоти гузаронида мо метавонем калимаи «**тоб**»-ро ба гурӯҳи пасвандҳои сифатсоз ворид намоем, зеро ин пасванд хусусияти калимасозӣ дошта, ба калимаҳо ва сифатҳои мавҷуда маънои нав ворид мекунад. Пасванди «-тоб» метавонад бо сифатҳои ифодакунандаи ранг ё ин, ки хусусиятҳои одамону ҳайвонот омада, дараҷаи ғайриқиёсии сифат ва камии онро ба монанди оби оташ**тоб**, мӯйи нукрат**тоб**, бачаи фиребгарт**тоб**, пири качалакт**тоб** ифода кунад: *Аз қабати шахҳо пайраҳаҳои нурпечут**тоб** намудоранд, ки дар бачагиам онҳо морро ба хотирам меоварданд* [13, с.86]. - *Ces rochers sont sillonnés de sentiers qui, lorsque j'étais enfant, me faisaient penser à des serpents* [20, с.79].

*Як сайёд орзу доштаст, ки рӯбоҳи бӯри сиёҳ**тоб** ба даст оварад* [13, с.97]. - *Sa vie durant, un chasseur avait rêvé d'attraper un renard argenté* [20, с.88].

Ҳангоми «сиёҳ» гуфтан, метавонем ранги муайяни предметро тасаввур кунем, аммо дар вақти бо «**тоб**» якҷо омадани ин калима предмети зикршуда маънои ба ранги сиёҳ пурра молик набуда, фақат дорои тобиши ин гуна рангро ифода мекунад. Калимаи «**тоб**» бештар барои ифодаи рангҳои гуногуни предметҳо ба кор бурда мешавад, аммо баъзан вақт хусусиятҳои гуногуни предмет, одамону ҳайвонотро низ ифода карда метавонад, ба монанди фиребгарт**тоб**, ночӯрт**тоб**, нурпечут**тоб** ва ғайра: *Ба сараи як рӯймоли фарангии зардчат**тоб**, ба танаи куртаи шоҳии якранги гулобӣ, дар гӯшаи ҳалқаи «холак»-и бебез, фақат дар як ангуштаи ангуштарини майдаи алмос барқ мепошид* [7, с.24].

*Аз қабати шахҳо пайраҳаҳои нурпечут**тоб** намудоранд, ки дар бачагиам онҳо морро ба хотирам меоварданд* [13, с.86].

Пасванди «-ча» ва калимаи «**тоб**», ҳамчунин якҷоя ба сифат пайваст шуда, ба сифати одӣ нарасидани аломати предметро ифода карда метавонад: *Осмон сабзчат**тоб** гаишта буд, ман худро хушҳолу ором ҳис мекардам* [3, с.39]. - *Le ciel était vert, je me sentais content* [18, с.42].

Дар ҷумлаи асл, ки аз забони фаронсаӣ мебошад, сифати ифодакунандаи ранг «**vert**» дар шакли одӣ омада, тарҷумон дар тарҷумаи тоҷикӣ онро бо калимаи «**сабзчат**тоб****», ки аз пасванди «-ча» ва калимаи «**тоб**» ба сифати «**сабз**» ҳамоҳанг шудаанд, баргардон кардааст.

Дар шакли якҷо омадани пасванди «-ча» ва калимаи «тоб» тобиши маъноӣ дошта, барои дақиқ кардани норасоии аломати предмете истифода бурда мешавад. Бо вучуди он ки пасвандҳои номбурда ба норасоии аломати предмет ишора мекунад, мазмунан онҳоро тамоман як ҳисобидан мумкин нест, зеро ҳар яке аз онҳо тобиши махсусе доранд. Яъне онҳо метавонанд ҳамдигарро аз рӯи мазмун пуркуват кунанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар забони тоҷикӣ пасванди дигари хурдсоз ин пасванди «-ина» буда, аз ҷиҳати маъно бо пасвандҳои болоӣ як мафҳумро доро мебошад. Оид ба пасванди мазкур қариб дар ҳама грамматикаҳои забони тоҷикӣ забоншиносон гуфта гузаштаанд. Муаллифи очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ Шавкат Ниёзӣ дар ҷузъи 7-ум, ки вобаста ба исм ва сифат дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст, чунин қайд менамояд: Суффикси **-ина** бо исм, сифат, зарф омада сифат сохтааст. Бо исм омада маъноӣ аз кадом материал буданро мефаҳмонад: «Ресмони пашмина ришта...пайпоқҳои гарм мебофад – Р.Ҷ.» [11, с.37].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик оид ба пасванди «-ина» низ қайдҳои махсус ҷой доранд: «Суффикси **-ина** каммаҳсул аст. Бо исм ва сифат омада сифатҳое месозад, ки аз кадом материал сохта шуданро мефаҳмонанд ва ба аломате соҳиб буданро ифода мекунад: ҷавони сабзина, одами қоқина, бачаи зардина» [12, с.195].

Мисол: *Келин чашиҷҳои калон-калони сиёҳ, абрӯвони борик ва думдароз, бинии андак мегадори калон ва рӯи дарози сабзина дошт* [7, с.135]. – *Magfirat avait de grands yeux noirs, des sourcils fins, un nez aquilin, le teint mat et le visage allongé* [21, с.163-164].

Чашимони бодомии сиёҳ, қавоқҳои баланд, миҷғони дароз ва абрӯи пайваста дошт. Ранги нӯстаи сабзинаи банамак, овози маҳин ва форам, ҳудои қадбаланди нозукандом буд [7, с.88]. - *Elle avait de grands yeux noirs en amande, des cils longs et épais, des sourcils bien dessinés, un visage au teint mat et agréable, une voix douce, la taille fine. Elle était très belle* [20, с.107].

Муаллифони забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) Ҳалимов С. ва Шукурова К. пасванди «-ина» - ро баръақси гуфтаҳои боло ба гурӯҳи пасвандҳои сермаҳсул дохил намуда, чунин қайдҳоро раво медонанд: «Суффикси **-ина** дар сохтани сифатҳо сермаҳсул аст. Вай аз ҳиссаҳои зерини нутқ сифат месозад:

а) аз исм сифат месозад, ки аз кадом материал сохта шудан ё ба кадом ҷинс нисбат доштани предметро ифода мекунад: дастшӯи мисина, ресмони пашмина, меҳмони мардина;

б) аз сифат сифат месозад, ки ба ранг ва аломат нисбат медиҳад: духтари сабзина, ҷавони зардина, зани қоқина;

в) аз зарф сифате месозад, ки муносибати замони ро ифода мекунад: асрҳои баъдина, ҷӯраи дерина, кори фардоина, пешина» [15, с.68-69].

Яке аз навъҳои дигари ифодабӣ аломати предмет, ки ба камият ва навозиши сифат далалат мекунад, ин тавассути пасванди «-ак» ифода гардидани сифатҳо мебошад. Пасвандҳои серистеъмоли «-ак», «-ча» дар сифат бо ду вазифа истеъмом мешаванд: **шаклсоз** ва **калимасоз**, ки дар мақолаи хеш танҳо дар вазифаи шаклсозии онҳо гуфта мегузарем.

Пасванди «-ак (-як)» ба сифати асли якҷо шуда, ба аломати предмет маъноҳои гуногун мебахшад: *Ман ҳанӯз дар хотир дорам, ки ин мактаб ба назари ман ба он катаки хурдтараке, ки мо доштем ва дар он ҷо модарам ҷӯҷа хобонида буд ва мокиёни мо бештарин вақтҳо ҷӯҷаҳои худро ба он ҷо дароварда, дар зерини худ гирифта меҳобид, монандӣ дошт* [1, с.7]. - *Je me souviens encore maintenant que cette école me fit penser au poulailler exigü, où ma mère mettait les poules à couvrir, et où, parfois, les mères poules passaient la nuit avec leurs poussins cachés sous l'aile* [17, с.8].

Дар мисолҳои мазкур пасванди «-ак» маъноӣ хурдиро додааст. Гарчанде ки пасванди «-ак (-як)» ба дараҷаи ғайриқиёсии сифат дохил шуда, мафҳуми камӣ, хурдӣ ва навозишро дорад, дар мисоли болоӣ на ба шакли одии сифат, балки ба дараҷаи қиёсии сифат васл шуда омадааст.

Хусусияти дигари пасванди мазкур дар он аст, ки вай метавонад бо сифат якҷо омада, баробари хурдиро ифода кардан, маъноӣ навозишро низ ифода кунад, ки мо инро дар мисолҳои зерин дида мебароем: *Сафия он қадар соҳибҷамоли паризод набошад ҳам, духтарчаи дӯстрӯяк ва ширин буд* [7, с.75]. - *Ça n'était pas une beauté, mais elle était très mignonne et très agréable* [21, с.92-93].

Ногуфта намонад, ки пасванди «-ак (-як) бо баъзе сифатҳо ҳамроҳ шуда, ба онҳо тобиши нотавонӣ, истехзо, пастӣ ва таҳқирӣ низ илова мекунад: *Оқсақол, ки як мардаки гафси нурзӯре буд, Бибиробиаи харобахро чун кӯдак бардошта канор бурд ва оҳиста гуфт: ... [7, с.94]. – L'aksakal, un homme grand et fort, se dégagea de l'emprise de Bibirobia, la secoua - comme un enfant, la repoussa et dit calmement: ... [21, с.113].*

Дар чумлаи забони тоҷикӣ пасванди «-ак» бо сифати «хароб» омада маънои нотавониро додааст, аммо тарҷумон дар тарҷумаи фаронсавии он на сифати «хароб» ва на пасвандро наовардааст.

Оид ба пасванди «-акак» бошад чунин қайд карданием. Пасванди мазкур ба сифат ҳамроҳ шуда, ба маънои хурдӣ ва навозиш ишора кардани аломати предметро нишон медиҳад: *Аз нури лампаи хурдакак хона нимравшан ва ба ғайр аз ҳиқ-ҳиқи гирияи Фирӯза, дигар овозе шунида намешуд [7, с.147]. - Une lampe minuscule éclaire à peine la pièce où règne une demi-obscurité. Tout est silencieux, on n'entend que les soupirs de Firouza [21, с.178].*

Аз мисолҳои болоӣ бармеояд, ки сифати «хурдакак» аз сифати «хурд» ва пасванди «-акак» иборат буда, ҳам маънои хурдӣ ва ҳам навозишро додааст. Тарҷумон барои пайдо намудани ҳаммаънои сифати «хурдакак» дар забони фаронсавӣ калимаи «*minuscule*»-ро истифода намудааст, ки айнан тарҷумаи «*майдаяк, хурдакак*»-ро медиҳад.

Мо ба автобус нишаста, аз Алҷазира чанд километр дуртар, ба пляжи хурдакаке рафтем, ки дар байни шохҳо пинҳон буд, аз самти хушкӣ онро қамишҳо панаҳ мекарданд [3, с.50]. - Nous avons pris un autobus et nous sommes allés à quelques kilomètres d'Alger, sur une plage resserrée entre des rochers et bordée de roseaux du côté de la terre [18, с.53-54].

Дар мисоли овардашуда пасванди «-акак» бо сифати аслии «хурд» яқчо омада, хурд будани пляжро нишон медиҳад, аммо дар забони фаронсавӣ сифати «*resserré*» истифода шудааст, ки маънои аслиаш **танг, борик, камбар** мебошад.

Пасванди «-якак» бо пасванди «-акак» ҳаммаъно буда, бо сифат яқчо омада, маънои хурдию навозишро ифода мекунад: *Ҷ чавони қоматбаланд, тануманд ва шонавасеъ буд, занаш бошад, хурдҷусса, лундаякак ва чехракушод, аз лаҳҷааш маълум, ки парижист [3, с.70]. - C'était un grand type, massif de taille et d'épaules, avec une petite femme rond et gentille, à l'accent parisien [18, с.75].*

Агар мо сифати *лундаякак*-и тавассути пасванди «-якак» ифодашударо дар байни забонҳои фаронсавӣ ва тоҷикӣ муқоиса кунем, ин сифати *rond* дар тоҷикӣ тавассути сифати *лундаяк* тарҷума шудааст.

Бо вучуди баъзе номувофиқатиҳо дар тарҷумаҳои сифатҳо боз ҳастанд ҳолатҳои, ки тарҷума дуруст ба роҳ монда шудааст. Пасванди «-акак» дар мисолҳои зерин бо сифати аслии омада, баробари хурдиро ифода намуданаш ба камият ва ихчамии аломат ишора кардааст: *Асо ба даруни ҳавличаи хурдакаки машкоб даромада, ба лаби суфаи настаки он нишаст [7, с.185]. - Dans la toute petite cour du porteur d'eau, Asso s'installa au bord de la terrasse et se mit à parler, le regard fixé à terre [21, с.224].*

Чигунае ки дар боло оид ба мувофиқати баъзе ҳолатҳо қайд намудем, аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки тарҷумон ҳангоми баргардон кардани тарҷумаи чумлаи асл ба фаронсавӣ ба ҷойи сифати *хурдакак* сифати *petite* –ро на бо пасванду пешвад, балки бо калимаи қувватдиҳандаи *toute* истифода намудааст.

Дар таҳқику омӯзиши пасвандҳои сифатсоз як зумра олимони корҳои назаррас ба анҷом расонидаанд. Омӯзиши ҳамачонибаи сифат ва пасвандҳои сифатсози забони фаронсавӣ рӯз то рӯз вусъат ёфта, дар таҳқику омӯзиши он саҳми забоншиносон, амсоли Е.О. Костетская, В.И. Кардашевский, В.В. Виноградов, В.Г. Гак, Шарл Балли (Charles Bally), Морис Гревис (Morice Grevisse), Жак Дамурет (Jacques Damourette), Жан Клод-Шувалие (Jean Claude-Chevalier) ва дигарон бағоят бузург аст [4, с.59].

Гуруҳи забонҳои романӣ низ дорoi пасвандҳои ифодакунандаи хурдӣ, навозиш ва камӣ буда, аксар вақт дар забон барои ифода намудани эҳсосот ва ибрази чунин маъноҳо истифода мешаванд. Пасвандҳои ифодакунандаи хурдӣ, навозиш ва камӣ дар забони фаронсавӣ барои ифодаи шаклҳои нарму меҳрубонии исму сифатҳо истифода мешаванд.

Чунин пасвандҳо метавонанд барои ифодаи на танҳо предметҳо, балки барои нишон додани хусусияту хосияти ҳайвонот ва одамон низ истифода шаванд. Онҳо ба калимаҳо

тобиши мулоимтар ва чолибтар илова намуда, аксар вақт дар нутқ истифода мешаванд, хусусан ҳангоми муошират бо кӯдакон ё наздикон.

Пасвандҳои ифодакунандаи тобиши хурдӣ, навозиш ва камие, ки бо сифатҳо якҷо омада шаклҳои нав месозанд, инҳо мебошанд: **-âtre, -et, -ot**.

Пасвандҳои мазкур аз сифат сифатҳои ифодакунандаи тобиши камӣ ва хурдӣ месозанд.

Оид ба пасвандҳои сифатсозии хурдӣ, навозиш ва камӣ дар асари «**Introduction à la lexicologie – Муқаддимаи луғатшиносӣ**»-и Lehmann, Alise - Martin-Berthet, Françoise чунон маълумотҳо дода шудааст.

Пасванди **-et (te)** барои ифода кардани дараҷаи ғайриқиёсии сифат ва шаклҳои хурдӣ, навозиш ва камӣ истифода мешавад [22, с.207]: *gentillet – нагзакак, propret – тозаяк, озодаяк, longuet – дарозак, jeunet – навҷавон, simplet – содаяк, осонак, mignonet – хушрӯйяк, зебоаяк.*

Сифати **mignonet** танҳо барои ифода кардани чинси занона истифода мешавад: *elle est mignonnette – вай хушрӯйяк (зебоаяк) аст.*

Ҳамчунин пасванди **-et (te)** ба сифатҳое, ки дигар пасвандҳоро бо худ қабул намудаанд, меояд: *blondin (малламӯй) / blondinet (малламӯйяк) [22, с.187-188].*

Пасвандҳои зерин ба сифат ҳамроҳ шуда, хусусияти одамон ва предметҳоро нишон медиҳанд:

- «-let / -lette»: *maigre, maigrelet; rond, rondelet;*
- «-ouillet / -ouillette»: *gras, grasouillet, grasouillette;*
- «-ounet / -ounette»: *triste, tristounet, tristounette;*
- «-inet / -inette»: *blon, blondinet, blondinette* (пасванди мазкур ба гурӯҳи пасвандҳои сифатсозии камистеъмол дохил шуда, бештар дар сохтани исм фаъол мебошад);
- «-ot (te)»: *jeunot, pâlot, fiérot (fier), petiot (petit), vieillot (vieux) etc.;*
- «-ichon (ne)»: *pâlichon, maigrichon, folichon, godichon etc.* Сифати *folichon*, ки аз сифати *fou / folle* пайдо шудааст, танҳо дар шакли инкории ҷумла меояд: *ce n'est pas folichon (ce n'est pas très drôle, plaisant).*

Сифати **godichon** ниҳоят камистеъмол буда, аз сифати **godiche – нобоб, носоз, ноқулай, беақл** пайдо гардида, ҳамеша дар забони гуфтугӯӣ истифода мешавад. Яъне, гарчанде ки сифати мазкур дар забони фаронсавӣ тавассути пасванд сохта шуда бошад ҳам, аммо тарҷумаи тоҷикиаш тавассути сифатҳои пешванддор сурат гирифта, маънои камӣ ва норасоиро нишон медиҳад.

Пасванди «**-ulé (e)**» барои сохтани сифатҳои ифодакунандаи предметҳои техникӣ, биологӣ ва илмӣ истифода мешавад: *denticulé – дандонадор, onguiculé – нохундор, granulé – доначадор etc.*

Сифатҳое, ки дар забони фаронсавӣ тавассути пасванди «**-ulé (e)**» сохта мешаванд дар забони тоҷикӣ ба сифатҳое, ки тавассути пасванди «-дор» ифода меёбанд, мувофиқ мебошад.

Ҳамчунин муаллифони асари «**Introduction à la lexicologie – Муқаддимаи луғатшиносӣ**»-и Lehmann, Alise - Martin-Berthet, Françoise пасвандҳои зеринро ба гурӯҳи пасвандҳои сифатсоз, ки мафҳуми камӣ ва норасоиро доранд, дохил мекунанд [22, с.208]:

- «**-âtre**»: *verdâtre – сабзча, сабзина, jaunâtre – зардина, rougeâtre – сурхча, сурхина, сурхтоб etc.;*
- «**-asse**»: *fade, fadasse – бенамак, бемаза;*
- «**-asson**»: *mou, molasson – мулоимак;*
- «**-aud**»: *court, courtaud – бегӯш, гӯшбурида, бедум, думбурида; lourd, lourdaud – ногувор, носоз, ноухдабаро.*

Албатта, дар доираи як мақола наметавонем оид ба пасвандҳои сифатҳои хурдию навозишсоз маълумоти муфассал дода бошем, аммо то кадри имкон дар доираи пасвандҳои гуногуни сифатсоз дар забони тоҷикӣ ва муродифоти онҳо дар забони фаронсавӣ таҳқиқот гузаронида, ба ҳулосае омадем, ки бо вучуди мавҷуд будани баъзе аз пасвандҳои сифатсозе, ки маънои хурдӣ, навозиш ва камиро дар забони фаронсавӣ ифода мекунанд, тарҷумонҳо ҳангоми багардон намудани ҷумлаҳои асл аз забони тоҷикӣ ба забони фаронсавӣ онҳоро истифода нанамуданд.

Боз дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ дорои пасвандҳои зиёд буда, тавассути онҳо калимаҳои нав, сифатҳои нав сохтан мумкин аст.

Муқарриз: Бойматова Д.М. – н.и.ф., и.в. дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Мактаби куҳна. Повест / С. Айнӣ. - Душанбе: Истикбол, 2010. – 56 с.
2. Айнӣ, С. Одина / С. Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1988. – 163 с.
3. Албер Камю. Бегона / Камю, Албер. - Душанбе: Деваштич, 2007. – 150 с.
4. Басманова А.Г. Именные части речи во французском языке / А.Г. Басманова, Б.И. Турчина. – Москва: Просвещение, 1991. – 160 с.
5. Виноградов, В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. - М.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. Дар зери таҳрири профессор Б.Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
7. Икромӣ, Ҷ. Духтари Оташ / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе: Адиб, 2009. - 557 с.
8. Костецкая, Е.О. Практическая грамматика французского языка для неязыковых вузов / Е.О. Костецкая, В.И. Кардашевский. Изд. 7-е, перераб. Учеб. Пособие. - М.: Высш.школа, 1973. – 278 с.
9. Маликов, А. Сифат ҳамчун ҳоли тарзи амал дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ / А.Маликов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Маҷаллаи илмӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 2020. - №2 (85). - С.59-61
10. Маликов, А. Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, бахшида ба «Чашни Наврӯзи байналмилалӣ» ва амалигардонии «барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. 11.03.2023. - С.102-105.
11. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш.Ниёзӣ. - Сталинобод: Нашр. Акад. фанҳои РСС Тоҷикистон, 1954. – 47 с.
12. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Фонетика ва морфология. Барои синфҳои 5-6-уми мактабҳои ҳафтсола ва миёна. Қисми I / Б.Ниёзмӯҳаммадов, Ш.Ниёзӣ, Л. Бузургзода. - Сталинобод: Нашриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1959. – 108 с.
13. Расул, Ғамзатов. Доғистони ман / Ғамзатов Расул. - Душанбе: Ирфон, 1972. – 300 с.
14. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке [Текст] / Д.Т. Таджиев. М-во высш. образования СССР. Таджики. гос. ун-т. - Сталинабад: [б. и.], 1955. - 72 с.
15. Ҳалимов, С. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С.Ҳалимов, К.Шукурова. – Душанбе, 1988. – 100 с.
16. Шукурова, К. Сифатҳои аслии дар забони ҳозираи адабии тоҷик (диссертатсия барои гирифтани унвони номзади илмҳои филологӣ) / К. Шукурова. - Душанбе – 1970. – 158 с.
17. Aïni, S. La mort de l'Usurier. Nouvelles Traduites du tadjik et du russe par S. Borodine et V. Voinot. Les éditeurs français réunis 24, rue Racine. - Paris (VIe) 1957. – 70 p.
18. Albert Camus. L'Etranger. - France: Gallimard, 1942. - 145 s.
19. Chevalier Jean – Claude, Claire Blanche – Benveniste. Grammaire du français contemporain. - Paris: Larousse, 1964. - 495 p.
20. Gamzatov R. Mon Daghestan / R. Gamzatov. - Moscou: Edition du Progrès, 1971. - 253 p.
21. Ikrami Dj. La Fille du Feu / Dj. Ikrami. - Moscou: Édition progrès, 1966. – 608 с.
22. Lehmann, Alise - Martin-Berthet, Françoise, Introduction à la lexicologie: sémantique et morphologie. - Paris, Armand Colin 2008. – 520 с.

ШАКЛҲОИ ХУРДӢ, НАВОЗИШ ВА КАМИЯТ ДАР СИФАТҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА МУРОДИФИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Калимасозӣ яке аз беҳтарин воситаи ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон ба шумор рафта, ҳар як ҳиссаи нутқ тарз ва воситаҳои махсуси калимасозии хешро доро буда, ба тӯфайли калимаҳои нави сохташуда доираи истеъмоли он ҳиссаи нутқ васеъ мегардад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ яке аз роҳҳои сермаҳсули калимасозӣ ин тарзи калимасозии морфологӣ ба шумор меравад. Дар ин тарзи калимасозӣ аффиксҳо (пешванду пасванд ва миёнованд) ҳамчун воситаи асосии калимасозӣ ба назар мерасанд. Мақолаи мазкур фарогири баҳси мавзӯи калимасозии сифат буда, муаллифи он оид ба шаклҳои хурдӣ, навозиш ва камияти сифатҳо, ки бевосита дар забони тоҷикӣ тавассути иловаи пасвандҳо сурат мегирад, таҳқиқот гузаронида, муродифоти онҳоро дар забони фаронсавӣ нишон додааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба дараҷаҳои ғайриқиёсии сифат таъия намуда, қайд менамояд, ки ин гурӯҳи сифатҳо агар хурдӣ, навозиш ва камии аломати предметро ифода кунанд ҳам, аз дараҷаҳои қиёсии сифат бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо муқоисаи як предмет аз предмети дигар дида намешавад. Дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидааш, муаллиф оид ба пасвандҳои сифатсози ифодакунандаи хурдӣ, навозиш ва камият қайдҳои ҷолиби диққат намуда, пасвандҳои **-ча**, **-тоб**, **-ина**, **-ак**, **-акак** ва ғайраро дар забонҳои мавриди таҳқиқ баррасӣ намуда, монандӣ ва фарқияти онҳоро дар шакли муқоисавӣ дар мсиолҳо нишон додааст. Фикру андешаҳои забоншиносони тоҷику франсузро ба инобат гирифта, муаллиф кӯшиш намудааст, ки беҳтарин ақидаҳо ва пешниҳодотро оид ба

пасвандҳои сифатсоз мавриди баррасӣ қарор диҳад. Дар рафти таҳқиқот муаллифи мақола аз маводи осори бадеии асл ва тарҷумаи фаронсагии онҳо ба монанди «Духтари оташ»-и Чалол Икромӣ, «Мактаби кухна»-и Садриддин Айни, «Доғистони ман»-и Расул Ғамзатов ва дигарон ба таври фаровон истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: сифат, пасванд, муқоисавӣ, мутобиқат, калима, инкорӣ, хурдӣ, навозиш, зардҷатоб, тарҷума, тарҷумон.

ФОРМЫ ВЫРАЖЕНИЯ УМЕНЬШИТЕЛЬНОСТИ, НЕБРЕЖНОСТИ И МАЛОСТИ ПРЕДМЕТА У ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Словообразование считается одним из лучших средств обогащения лексического состава языка, каждая часть речи имеет свой способ и особые средства словообразования, а благодаря вновь созданным словам расширяется диапазон употребления этой части речи. В таджикском и французском языках одним из наиболее продуктивных способов словообразования является морфологическое словообразование. При таком способе словообразования аффиксы (приставки, суффиксы и междометия) выступают в качестве основного средства словообразования. В данной статье освещена дискуссия на тему словообразования прилагательных, а ее автор провел исследование уменьшительно-ласкательных форм, склонения и количества прилагательных, которое происходит непосредственно в таджикском языке посредством присоединения суффиксов, и показал их соответствия во французском языке. В данной статье автор акцентирует внимание на несравнительных степенях качества и отмечает, что хотя эта группа качеств и выражает уменьшительность, небрежность и малость признаков предмета, они отличаются от сравнительных степеней качества тем, что не сравнивают один объект с другим. На основе своих исследований автор сделал интересные замечания об окончаниях прилагательных, обозначающих малость, ласку и количество, рассмотрел окончания *-ча, -тоб, -ина, -ак, -акак* и др. Сравнительная форма показана в примерах. Принимая во внимание мнения таджикских и французских лингвистов, автор постарался обсудить лучшие идеи и предложения по поводу суффиксов, образующих прилагательные. В ходе своего исследования автор статьи использовал оригинальные художественные произведения и их французский перевод, такие как «Дочь Огня» Джалала Икромии, «Старая школа» Садриддина Айни, «Мой Дагестан» Расула Ғамзатова и другие.

Ключевые слова: прилагательное, суффикс, сравнительный, сочетаемость, слово, отрицание, уменьшительность, ласкательность, желтоватый, перевод, переводчик.

FORMS EXPRESSING DIMINUTIVENESS, NEGLIGENCE AND SMALLNESS OF OBJECT IN ADJECTIVES IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

Word formation is one of the best means of enriching the lexical composition of the language, each part of speech has its own way and special means of word formation, and thanks to new words created, the range of use of that part of speech expands. In the Tajik and French languages, one of the most productive ways of word formation is the morphological word formation. In this way of word formation, affixes (prefixes, suffixes and interjections) appear as the main means of word formation. This article covers the debate on the topic of word formation of adjectives, and its author conducted a study on diminutive forms, declension and quantity of adjectives, which takes place directly in the Tajik language through the addition of suffixes, and showed their correspondence in the French language. In this article, the author focuses on non-comparative degrees of quality and notes that although this group of qualities expresses the smallness, carelessness of the characteristics of an object, they differ from comparative degrees of quality in that they do not compare one object with another. Based on his research, the author made interesting comments about the endings of adjectives denoting smallness, affection and quantity, examined the endings *-ча, -тоб, -ина, -ак, -акак, etc.* The comparative form is shown in the examples. Taking into account the opinions of Tajik and French linguists, the author has tried to discuss the best ideas and proposals regarding suffixes that form adjectives. In the course of his research, the author of the article used original works of fiction and their French translations, such as “Girl of Fire” by Jalal Ikromi, “Old School” by Sadriddin Aini, “My Dagestan” by Rasul Gamzatov and others.

Keywords: adjective, suffix, comparative, compatibility, word, negation, diminutiveness, endearment, yellowish, translation, translator.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маликов Абдулвоҳид Расулҷонович* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забони фаронсавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: kafedra.usnt@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-53-35, 918-91-53-35

Сведения об авторе: *Маликов Абдулвоҳид Расулҷонович* – Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, к.ф.н., старший преподаватель кафедры французского языка. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. E-mail: kafedra.usnt@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-53-35, 918-91-53-35

Information about the author: *Malikov Abdulvohid Rasuljonovich* - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, к.ф.н., senior teacher at the Department of French language. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: kafedra.usnt@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-53-35, 918-91-53-35

ШАРҲИ МАЪНО ВА МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ВА ИБОРАИСТИЛОҲОТИ АМНИЯТӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Илёсова Ф.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Амният ин маҷмуи тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, маъмурӣ, сиёсӣ, ки дар онҳо муҳофизати манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа, давлат аз ҳодисаҳо ва таъсироти зарарноки муҳити зист, ҳамчунин аз дигар навъи таҳдидҳои дохиливу хориҷӣ мадди назар гирифта мешавад. Ин истилоҳ дар даврони муосир хеле маъмул буда, ба аксари ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсатшиносӣ ворид шудааст.

Файласуфи Юнони қадим – Арасту, ба масъалаи амният диққати махсус додааст. Ба андешаи ӯ, хушбахтии шахрвандон арзиши олии ҳар як давлат мебошад. Барои таъмини хушбахтии одамон шарту шароити зерин заруранд: хӯрду хӯрок, хунармандӣ, яроку аслиҳа, захираи зарурии пулу мол барои эҳтиёҷоти худро таъмин намудан, эҳтиёҷоти ҳарбӣ, ғамхорӣ нисбат ба урфу одат ва анъанаҳо, дар муносибати байни одамон ҳифз намудани арзишҳои ҷамъиятӣ ва таъмин намудани адолат [2, с.126].

Ҷомеа ва арзишҳои моддию маънавии он, давлат ва соҳти конституционӣ, истиқлол ва тамомияти ҳудуди он аз объектҳои асосии амнияти шахс ва ҳуқуқу озодиҳои он махсуб меёбад.

Арбоби сиёсии Рими қадим Ситсерон низ дар атрофи амният андешаронӣ намуда, чунин зикр намудааст: «Ҳар як организми зинда табиатан барои ҷимоя намудани худ кӯшиш менамояд. Онҳо (организмҳои зинда) барои ҷимоя намудани ҳаёти худ аз ҳар чизе, ки зараровар мебошад, дурӣ мечӯянд ва барои зинда мондан мубориза мебаранд, инчунин барои пешбурди ҳаёт доимо дар ҷустуҷӯ мебошанд, аз ҷумла дар ҷустуҷӯи хӯрок, паноҳгоҳ ва монанди инҳо» [16, с.61].

Амният ҳамчун падидаи мураккаби сиёсӣ дар доираи низоми мавҷудаи муносибатҳои байналхалқӣ баррасӣ мегардад. Фаҳмиши универсалии мафҳуми «амният» мавҷуд аст, ки фарогири тамоми бахшҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад ва на ҳама ба моҳияти асосии ин падида дуруст сарфаҳм мераванд.

Мавриди зикр аст, ки амнияти миллӣ, пеш аз ҳама, устувории манфиатҳои асосӣ ва ҳаётан муҳиму бақодории миллатро, ки аз истиқлолияти миллӣ, тамомияти арзии давлат ва ҷимояи аҳоли иборат мебошанд, дарбар мегирад ва ҳолати ҷимоятшавандагии онҳоро қафолат медиҳад.

Файласуфи дигари Юнони қадим Афлотун низ дар асарҳои худ ба масъалаи амнияти давлат таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, аз байн бурдани зарар ва безарар намудани падидаҳои зиёноварро ҳолати бехатарии ҷомеа муаррифӣ намудааст. Ӯ дар бораи амнияти давлати идеалӣ мулоҳизаронӣ намуда, ба масъалаи ташаккули табақаи ҳарбиён таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудааст. Ба андешаи Афлотун, табақаи ҳарбиён бояд амнияти дохилӣ ва берунии мамлакатро таъмин намояд. Бинобар ин, омода намудани ҳарбиён бояд аз овони кӯдакӣ оғоз гардад. Ба ақидаи файласуф, «ҳарбиён давлатро аз душманони беруна ҷимоя намуда, дар дохили мамлакат муносибатҳои дӯстонаро бояд ҳифз намоянд, то ки шахрвандон хоҳиш ва душманони беруна қудрати зарар расониданро надошта бошанд». Афлотун дар асари худ «Қонунҳо» қайд менамояд, ки душманӣ на танҳо дар байни давлатҳо, балки дар дохили давлат ва дар дохили инсонҳо доимо вучуд дорад. Ба андешаи файласуф, таъмин намудани сулҳи дохилӣ ва оромии ботинии одамон мақсади асосии давлат бояд бошад [14, с.181].

Мутафаккири италиявӣ Никколо Макиавелли дар асари худ «Подшоҳ» вобаста ба амният андешаҳои хеле ҷолиб пешниҳод намудааст. Ӯ роҳу усулҳои идоракунии давлатиро баррасӣ намуда, ҳолатҳоеро, ки ҳокимон аз ҳисси нафрат ва бадбинии халқ эмин мемонанд, муайян кардааст. Ба андешаи Макиавелли: «Ҳокимонро ду хатар доимо таъқиб менамояд: хатари аввал аз дохили мамлакат, аз ҷониби тобеон ва хатари дуюм аз берун, аз ҷониби ҳамсояҳои қудратманд. Хатари берунаро бо ёрии артиши хуб ва иттифоқчиёни садоқатманд бартараф намудан мумкин аст. ... Агар хатари беруна аз байн бурда шавад,

пас дар дохили мамлакат низ сулҳу субот пойбарчо боқӣ мемонад, ба истиснои сӯиқасди пинҳоние, ки дар дохили мамлакат хоинон анҷом медиҳанд. ... Барои аз байн бурдани хатари сар задани сӯиқасди дохилӣ ҳокимон бояд кӯшиш намоянд, ки нисбат ба худ хашму газаб ва нафрату бадбинии тобеонро ба вучуд наоваранд ва ҳимояи манфиатҳои ҳалқро дар мадди аввал гузоранд» [11, с.56].

Аз чунин мулоҳизаронӣ ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки Н.Макиавелли на танҳо ба амнияти берунӣ, балки ба амнияти дохилии мамлакат низ таваччуҳи махсус зоҳир намудааст.

Дар солҳои минбаъда мутафаккирони замони нав Т.Гоббс, Ҷ.Локк, Ж.Ж. Руссо, Б.Спиноза ва дигарон дар концепсияҳои илмию фалсафии худ мазмуну мундариҷаи амниятро ба таври муфассал шарҳ додаанд. Аз ин давра сар карда, мафҳуми амният дар доираҳои илмию сиёсии давлатҳои Фарб ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегирад.

Томас Гоббс дар асари худ «Левиафан» пайдоиши амниятро асоснок намуда, онро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ муаррифӣ карда, амнияти шахс, ҷомеа ва давлатро ҳамчун унсурҳои ҷудогонаи бо ҳам алоқаманд донистааст. Ба андешаи Т.Гоббс, одамон аз тарси марг ҳаёти ҷамъиятӣ ва дастаҷамъиро интиҳоб менамоянд. «Ягона қувваи таҳриқдиҳандаи одамон ба сӯйи сулҳу субот - ин тарси марг мебошад ва ин гуна тарс одамонро маҷбур менамояд, ки барои расидан ба ҳаёти арзанда майлу хоҳиш дошта бошанд ва барои қонён намудани талаботи худ саъю талош варзанд» [13, с.11]. Бинобар ин, барои таъмини амнияти шахс ва ҷомеа дар байни одамон қоидаҳои рафтори байниҳамдигарӣ бояд ба вучуд оварда шаванд. Т.Гоббс муътақид буд, ки барои аз байн бурдани «ҷанги ҳама ба муқобили ҳама» ва таъмини суботи дохилии мамлакат шаҳрвандон бояд ба ҳокими қудратманд тобӣ бошанд ва ҳоким бошад дар навбати худ, ба шаҳрвандон аз байн бурдани ҷанги шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу суботро ваъда диҳад. Ба андешаи ӯ таъмини амният мақсади асосии давлат бояд бошад.

Амнияти миллӣ ин стратегияе мебошад, ки ба таъмини ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳимми мамлакат равона гардидааст. Чунин аст муносибати классикии воқеъбинона нисбат ба ин масъала.

Ҳуди падидаи «**амнияти миллӣ**» дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» ба таври зерин ташреҳ ёфтааст: «Амнияти миллӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишвар аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии дохиливу берунӣ» мебошад [7. №1283]

Дар ҳолати дигар, амнияти миллӣ вазъи муҳофизатшавандагии шахс, ҷомеа ва давлат дар ҳудуди як мамлакат мебошад. Дар ҳар сурат, таъмини амнияти миллӣ ташкилу фароҳамоварии шароитҳои объективӣ мебошад, ки барои ҳимояи бозғатимоди манфиатҳои миллӣ зарур аст [17, с.321].

Мафҳуми «амнияти миллӣ», моҳият ва унсурҳои таркибии он ҳамчун талабот ба амнияти кишвар баррасӣ гардидаанд. Ҳамзамон, маълум аст, ки таъмини амнияти миллӣ дар заминаи мақсадҳои миллӣ ва афзалиятҳои миллӣ ба вучуд оварда мешавад, ки имрӯз хатар ва таҳдидҳои нави замонавӣ онҳоро низ фарогир аст.

Бояд тазаққур дод, ки гуфтугузориҳои нави амнияти миллӣ бошиддат таҳти таъсири мафҳуми «ҷаҳонишавӣ» ба миён омадаанд. Дар ин гуфтугузор амнияти миллӣ дигар дар набудани таҳдид тавзеҳ намешавад, балки бар асоси моҳияти сабабу натиҷа дар назди шаҳрвандон бунёд меёбад.

Маълум аст, ки амнияти миллӣ ба маҷмуи имкониятҳои пешбарии кишвар барои муваффақ шудан ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ таъя мекунад ва «набудани таҳдид» асос ва заминаи ҳуқуқи он ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар замони дигаргуниҳои нави ҷаҳонӣ омӯзишу таҳқиқи мақсадҳои миллӣ ва афзалиятҳои миллие, ки моҳият ва хусусиятҳои амнияти миллиро ифода менамоянд, барои рушди устувор ва пешрафти Тоҷикистон зарурияти воқеӣ дорад. Албатта, бояд дар таҳлили амнияти миллӣ ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ ба он нукта бояд эътибор дода шавад, ки дар самти таъмини амният пешбинии комил имконнопазир аст, аммо таваччуҳ ба ин ҳолат ва даҳолат ба он дар қабули қарорҳо аҳаммияти хеле зиёд дорад. Омӯзишу таълими фанни мазкур арзиши умумимиллӣ дошта, барои барканор намудани унсурҳои зиддиҷамъиятӣ ва дарку таъмини амнияти миллӣ фазои мусоид фароҳам оварда метавонад.

Мафхуми «амният миллӣ» - ро Циганков П.А. дар китоби худ «Теория международных отношений» чунин шарҳ додааст: “Амнияти миллӣ вазъи муҳофизатшавандагии шахс, ҷомеа ва давлат дар ҳудуди як мамлакат мебошад. Дар ҳар сурат, таъмини амнияти миллӣ ташкилу фароҳамоварию шароитҳои объективӣ мебошад, ки барои ҳимояи бозғатимоди манфиатҳои миллӣ зарур аст” [17, с.321].

Амнияти миллӣ, дар навбати худ, аз рӯи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ боз ба шаклҳои гуногун ҷудо мешавад. Чунинчун: амнияти сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, иттилоотӣ, экологӣ, зехнӣ, демографӣ ва ғ. Инчунин, омилҳои дохилӣ ва хориҷии амниятро низ аз ҳам фарқ менамоянд, ки онҳоро баъзан амнияти дохилӣ ва хориҷии давлат муаррифӣ намудаанд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» амнияти иқтисодӣ, озӯқаворӣ, ҷамъиятӣ, ҳарбӣ, экологӣ, иттилоотӣ, дохилӣ ва берунӣ ҳамчун шаклҳои зоҳиршавии амнияти миллӣ муаррифӣ гардидаанд [13, с.35].

Дар замони шуравӣ то миёнаҳои солҳои 1980 мафхуми «амнияти миллӣ» умуман истифода бурда намешуд, аммо мафхумҳои «амнияти давлатӣ» (амнияти сиёсӣ) ва «амнияти байналхалқӣ» (амнияти хориҷӣ, амнияти ҳарбӣ) ба таври васеъ мавриди истифода қарор доштанд. То оғози давраи бозсозӣ амнияти ҳарбӣ ва сиёсӣ унсурҳои асосии мафхуми «амнияти миллӣ» ба шумор мерафтанд.

Дар дохили амнияти миллӣ **манфиатҳои миллӣ** низ мавҷуд аст, ки маҷмуи эҳтиёҷоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва эҳтиёҷоти дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз амалишавии онҳо қобилияти давлат дар таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шаҳрванд, арзишҳои ҷамъият ва ниҳодҳои асосии давлатдориро амалӣ менамояд.

Манфиатҳои миллӣ бар пояи мероси фарҳангӣ ва арзишҳои маънавии халқи тоҷик асос ёфта, манфиатҳои ҳаётан муҳими шаҳрвандон, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд ва ба ҳимояи истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон нигаронида шудаанд.

Бинобар ин, манфиатҳои миллӣ ҳамчун маҳаки ташкилкунандаи давлат аз рӯи чунин меъёрҳо фарқ мекунад: аз рӯи дараҷаи умумият: шахсӣ, гурӯҳӣ ва ҷамъиятӣ; аз рӯи самт: иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавий; аз рӯи характери субъект: миллӣ, мазҳабӣ, иҷтимоӣ; аз рӯи дараҷаи даркшавандагӣ: стихиявӣ ва ё дар асоси барномаи амалкунанда; аз рӯи имкониятҳои иҷрошавандагӣ: воқеӣ ва ғайривоқеӣ (хаёлӣ); аз рӯи ҷараёни тараққиӣ ҷомеа: пешқадам, зараровар ва қафомонда.

Бархе аз муҳаққиқон чор манфиати миллии дарозмуҳлатро зикр кардаанд: талабот ва ҳимояи ватан, баланд бардоштани некуаҳволии иқтисодии миллат, барпо намудани тартиботи мусоиди ҷаҳонӣ ва паҳн намудани арзишҳои демократӣ. Инчунин чор дараҷаи баҳодихии манфиатҳоро пешниҳод намудаанд: манфиатҳои ҳаётан муҳимму зарурӣ, ҳаётан муҳим, муҳим ва музофотӣ. Ин чор манфиати асосии таркибии миллӣ проблемаҳои дарозмуҳлате мебошанд, ки дар шуури ҷомеа ва ҳангоми тақсим намудани захираҳои ҳукумати байни якдигар рақобат мекунанд.

Истилоҳбориҳои дигар - **объектҳои амният** мебошад, ки инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодиҳои онҳо, ҷамъият ва арзишҳои моддию маънавии он, давлат, соҳти конституционӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии онро дар бар мегирад.

Дар баробари субъекти амният (давлат), ки он ҳуқуқи пешбурди фаъолияти муҳофизатиро дорад, инчунин объекти амният низ мавҷуд аст. Ҳар он чизе, ки бояд ҳимоя ва ҳифз шавад, ба сифати объекти амният баромад менамояд. Вобаста ба чунин мулоҳизаронӣ номгӯи объектҳои амнияти миллиро хеле зиёд нишон додан мумкин аст. Аммо ба таври умумӣ объектҳои асосии амнияти миллиро ба таври зерин нишон додан мувофиқи мақсад мебошад:

1. Шахс-ҳуқуқу озодиҳои инсон, шароити арзанда барои пешбурди қору фаъолият, сатҳу сифати зиндагӣ, дастрасӣ ба хизматрасониҳои гуногун, имкониятҳои баробар ва ғ.;

2. Ҷомеа -арзишҳои моддию маънавии ҷомеа, рушди демократия ва арзишҳои демократӣ, ҳифзи фарҳанг ва маънавиёт, ташаккули давлати иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, таҳкими ваҳдати миллӣ;

3. Давлат -сохтори конституционӣ, истиқлолият, тамомияти ҳудудӣ, имиҷи дохилӣ ва байналхалқии давлат ва миллат, устувории сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа, волоияти қонун ва тартиботи ҷамъиятӣ, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ.

Ба ибораи дигар, манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахс, ҷомеа ва давлатро объектҳои амнияти миллии муаррифӣ намудан мумкин аст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» объектҳои амниятро ба таври зерин муайян намудааст: «инсон ва шахрванд, ҳуқуқу озодиҳои онҳо, ҷамъият ва арзишҳои моддию маънавии он, давлат, соҳти конституционӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии он». Объектҳои амнияти миллии дар аксар маврид ба таври мукамал ва маҷмӯи садо медиҳанд. Ба сифати объектҳои амнияти миллии вазифаҳои давлат ва тарзи ҳаёти ҷамъияти баромад менамоянд.

Субъектҳои амният ин давлат, шахрвандон, ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашонро дар назар дорад.

Субъекти амнияти миллии онҳое доништа мешаванд, ки ҳуқуқи таъмин намудани онро доранд ва инчунин барои иштирок намудан дар раванди таъмини амният вазифадоранд ва аз ин рӯ, барои ҳимояи шахс, ҷомеа ва давлат уҳдадор мегарданд. Бинобар ин, субъекти асосии таъмини амнияти миллии давлат ба шумор меравад. Зеро он дар соҳаи таъмини амнияти миллии ба воситаи мақомоти давлати вазифаҳои танзимнамоӣ, муҳофизати ва мудофиавиро анҷом медиҳад.

Ҳар як шахрванд бояд донанд, ки **таҳдидҳо ба амният** ин маҷмӯи шароит, раванд ва омилҳои, ки барои амалишавии манфиатҳои миллии монеа мешаванд, ё ба онҳо хатар эҷод мекунанд.

Таҳдидҳо ба амнияти миллии хатарҳои мебошанд, ки дар самти ҳимояи манфиатҳои миллии монеа эҷод менамоянд ва онҳо доимо аз ғайрияти субъектҳои дигари манфиатдор вобастаанд. Яъне, сӯиқасд ба манфиатҳои миллии ва нияти зарар расонидан ба онҳо доимо бо ғайриятиҳои мақсадноки нерӯҳои иҷтимоӣ сиёсӣ алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, таҳдидҳо ба амнияти миллии бо манфиатҳои миллии алоқаманданд. Агар манфиатҳои миллии мавҷуд набоянд, таҳдидҳо низ вучуд дошта наметавонанд. Сиёсатшиноси амрикоӣ Ганс Моргентау (1904-1980) роҷеъ ба ин масъала хеле бамаврид қайд намуда буд. Ба андешаи ӯ, давлатҳо дӯстон ва ё душманони доимӣ надоранд, балки онҳо манфиатҳои доимӣ доранд.

Ятимов С.С. дар робита бо ин масъала тавачҷӯх намуда, чунин ибрази андеша намудааст. Ба ақидаи ӯ, «... ҳар як давлат системаи ягонаи таъмини амнияти миллии худро дорад. ... Ашхосе, ки дар роҳи хиёнат ба манфиатҳои миллии хеш ворид мегарданд, аз системаи таъмини амнияти миллии Ватани худ берун гашта, дар системаи таъмини амнияти миллии давлати бегона ворид мегарданд ва ғайрият мекунанд» [20, с.272].

Қайд кардан ба маврид аст, ки рафтори ин гуна ашхос дар зери таъсири сиёсати давлатҳои дигар ва нерӯҳои носозгор қарор гирифта, ба муқобили манфиатҳои миллии худ равона карда мешавад ва онҳо амнияти миллии кишвари худро зери таҳдиду хатарҳо қарор медиҳанд. Ҳамин тариқ, манфиатҳои субъектони алоҳида сарчашмаи асосии таҳдидҳо ба шумор мераванд.

Таъмини амният - ин татбиқи сиёсати ягонаи давлати дар соҳаи таъмини амният ба воситаи низоми тадбирҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва дигар хусусиятҳо, ки ҷавобгӯи таҳдид ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми инсон ва шахрванд, ҷамъият ва давлат мебошанд. Ба ибораи дигар, таъмини амният тадриҷан ба яке аз талаботҳои муҳимтарини ҳаёти инсонӣ табдил ёфтааст. Кӯшиши қонеъ намудани ин талабот мардумро муттаҳид намуда, минбаъд сабаби ба вучуд омадани шаклҳои гуногуни сохторҳои қудратӣ, ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ гардидааст. Ҳатто таъсиси СММ низ бо масъалаи таъмини амнияти башарият асоснок карда мешавад.

Амнияти иқтисодӣ бунёди амнияти миллии, ки боигарҳои табиӣ, захираҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ, амволи ғайриманқул, захираҳои моддӣ (молӣ), инсонӣ, сохторҳои хоҷагӣ, оила, шахсӣ ва амсоли инҳоро фарогир аст. Яъне, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва болобурди сатҳи рақобатпазирии мамлакат, ҳифзи манфиатҳои иқтисодии шахсӣ, ҷамъияти, давлатӣ, аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ дар амон будан фаҳмида мешавад.

Косташавии амнияти иқтисодӣ ба хоҷагии ҳар мамлакат таъсири манфӣ расонда, манфиатҳои иқтисодии шахс, ҷамъият ва давлатро маҳдуд месозад.

Амнияти озӯқаворӣ ин вазъи иқтисодиёти давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бехатарии озӯқавории кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму ғайриҳо ва рушди демографияи ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад.

Амнияти озуқаворӣ, пеш аз ҳама, вазъи иқтисодӣ, мақсади сиёсати аграрӣ ва иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин мегардад. Мафҳуми “амнияти озуқаворӣ”, пеш аз ҳама, имкониятҳои номаҳдуди давлату ҷамъиятро дар таъмини аҳоли бо озуқаворӣ ифода менамояд. Амнияти хӯрокворӣ ҳамон вақт таъмин ҳисобида мешавад, ки агар хӯроквории мувофиқ (аз нуқтаи назари миқдор, сифат, беҳатар будан) мавҷуд ва дастрас бошад, чунин хӯроквориро ҳамаи табақаҳои ҷомеа барои таъмини ҳаёти фаъол ва солим доимо истеъмол намоянд.

Амнияти ҷамъиятӣ, ин ҳифзи ҳуқуқӣ-сиёсӣ, маънавӣ-ахлоқӣ ва иҷтимоии ҳаёт, саломатӣ ва некуахлоқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин арзишҳои ҷамъият аз хатар ва таҳдидҳои имконпазире, ки ба онҳо зарар расонида метавонанд;

Амнияти ҳарбӣ, ин ҳолати муҳофизатии давлат аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии хусусияти ҳарбидошта ба соҳибистиклоли ва тамомияти арзии мамлакат мебошад.

Таҳдидҳои дорои характери ҳарбӣ шакли олитарини хатарҳо мебошанд, ки бевосита ба амнияти давлатӣ даҳолат менамоянд. Маъмулан, таҳдидҳои мазкур дар шаклҳои зерин ба назар мерасанд: 1) ба намоиш гузоштани омодагии ҳарбӣ ва иқтидори ҳарбии мамлакат; 2) ба таври пинҳонӣ амалӣ намудани омодагии ҳарбӣ ва гузаронидани машқҳои ҳарбӣ; 3) вазъияти ҳарбию сиёсӣ, ки дар он эҳтимоли сар задани низоъҳои ҳарбию сиёсӣ дида мешавад (масалан, даъвоҳои сарҳадӣ) [13, с.88].

Амнияти экологӣ - ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳимми инсон ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлат аз таҳдидҳои, ки дар натиҷаи таъсири антропогенӣ ва дигар таъсиррасониҳо ба муҳити зист ба вучуд меоянд.

“Амнияти экологӣ, пеш аз ҳама, қисми таркибии амнияти миллий ва байналмилалӣ мебошад, ки бо вазъи муҳити атроф (захираҳои табиӣ, об, атмосфера, замин, олами растанӣ ва ҳайвонот) алоқаманд аст ва пайдоиши бӯҳронҳои экологӣ ва офатҳои табииро, ки ба мавҷудият ва фаъолияти муътадили одамон таҳдид мекунад, пешгирӣ мекунад” [1, с.25].

Амнияти иттилоотӣ - ҳолати муҳофизатии манбаъҳои давлатии иттилоотӣ, инчунин ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои ҷамъият дар соҳаи иттилоот.

Амнияти иттилоотӣ, ки баъзан ба InfoSec ихтисор карда мешавад, маҷмуи амалияҳоест, ки барои эмин нигоҳ доштани маълумот аз дастрасии беиҷозат ё тағйирот пешбинӣ шудаанд.

Амнияти иттилоотӣ барои муҳофизати чопӣ, электронӣ ё ҳама гуна шаклҳои дигари иттилоот ё маълумоти махфӣ, хусусӣ ва махфӣ аз дастрасии беиҷозат, истифода, сӯиистифода, ифшо, нобуд кардан, тағйир додан ё халалдоршавӣ тарҳрезӣ ва амалӣ карда мешавад.

Амнияти берунӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳдидҳои, ки аз ҷониби давлатҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандони хориҷӣ бармеоянд.

Амнияти дохилӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳимми шахсият, ҷамъият ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ мебошад.

Субъекти асосии таъмини амният давлат мебошад, ки вазифаҳои худро дар ин соҳа ба воситаи мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ менамояд.

Шаҳрвандон ва ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, субъектҳои таъмини амният ба шумор рафта, тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, инчунин мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ки дар доираи салоҳияташон дар ин соҳа қабул карда шудаанд, дорои ҳуқуқи уҳдадориро оид ба иштирок намудан дар таъмини амният мебошанд.

Амнияти байналмилалӣ - низом ва услуби муносибатҳои байналмилалӣ, ки шомили суботи бомароми рушди иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар муносибатҳои байни давлатҳо буда, ба рафъи таҳдидҳои таҷовузи беруна, таъмини ҳамзистии осоиштаи давлатҳо дар пояи баробарҳуқуқӣ, истиқрори истиқлоли миллий, соҳибхитиёрӣ ва мустақилияти комили халқҳо асос меёбад. Фароҳам овардани чунин шароити мусоид яке аз вазифаҳои умда ва муҳимму пурмасъули ҳар як давлат буда, дар ҳуқуқи байналхалқии муосир, аз ҷумла дар Оинномаи СММ ифода ёфтааст.

Хулоса, дар мақолаи мазкур сараввал мафҳуми амният, муҳимияти ин мақомот дар байни мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи мамлакат баррасӣ шуда, фаъолияти аслии он баҳри ошкор сохтан ва пешгирӣ намудани ҷинойтҳо ба муқобили сохти мавҷудаи давлатӣ (конститусионӣ) ва амнияти дохилию хориҷии кишвар зикр гардидааст.

Инчунин дар мақола қайд шудааст, ки Мақомоти амнияти давлатӣ таърихи ҳазорсола дошта, ибтидои таъсисёбии он то ба давраи пеш аз милод рафта мерасад. Чунин мақомот ханӯз дар як қатор давлатҳои қадимтарин мавҷуд буд ва амал менамуд. Мақомоти амнияти давлатӣ ҳатто аз мақомотҳои мубориза бо тамоми ҷинойткорихо (вазифаи имрӯза мақомоти қорҳои дохила) пештар тавлид ёфта буд.

Айни ҳол чунин соҳаҳои амният мавҷуданд: амнияти миллӣ, манфиатҳои миллӣ, объектҳои амният, субъектҳои амният, таҳдидҳо ба амният, таъмини амният, амнияти иқтисодӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти ҷамъиятӣ, амнияти ҳарбӣ, амнияти экологӣ, амнияти иттилоотӣ, амнияти берунӣ, амнияти дохилӣ.

Муқарриз: *Низомова С.Ф.* – д.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Амнияти байналмилалӣ ва қобилияти дифоии давлатҳо. – Москва, 1998. – 25 с.
2. Аристотель. Политика // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Т.1. - М.: Мысль, 1997. – 126 с.
3. Афғонистон дар масири амният ва тавсеа. - Кобул, 1388. - С.14-15.
4. Воизӣ, Маҳмуд. Авомили бесуботӣ дар Қафқоз ва рӯйкарди амниятӣ/ Маҳмуд Воизӣ // Фаслномаи мутолиоти Осиеи Марказӣ ва Қафқоз. - 1389. - №44. – 12 с.
5. Дар бораи таъсис кардани Кумитаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барҳам додани Кумитаи амнияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуи қарорҳои Президент ва Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1991. - № 12 (392). - С.7-8.
6. Ифтихорӣ, Асғар. Мароҳили бунёдини андеша дар мутолиоти амнияти миллӣ / Асғар Ифтихорӣ. – Теҳрон, 1381. – С.257.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 15.03.2016 с. - №1283.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» аз 27.11.2014. - №1146.
9. Ленин, В.И. Полное собрание сочинение. Т.44 / В.И. Ленин. – Москва, 1982. - С.328-329.
10. Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ (1917-1991). Справочник. - Москва, 2003. – С.14.
11. Макиавели, Н. Государь / Н. Макиавели. – Москва: Планета, 1990. – С.56.
12. Махмадов, А.Н. Амният ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ (таҷрибаи таҳлили иҷтимоию сиёсӣ) / А.Н. Махмадов, Раҷабов, Ш.А. – Душанбе, 2007. – 104 с.
13. Махмадов, А.Н. Амнияти миллӣ / А.Н. Махмадов, Х.Қ. Сафарализода. - Душанбе, 2019. – 221 с.
14. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Т.3. - М.: Мысль, 1994. - С.181.
15. Сафаров, Х.С. Актуальные проблемы законодательного регулирования и квалификация терроризма (на материалах Республики Таджикистан и стран СНГ) / Х.С. Сафаров. - Душанбе, 2006. – С.69.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2. ҷилд. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. – С.59.
17. Циганков, П.А. Теория международных отношений. Учебное пособие / П.А. Циганков. – М.: Гардарки, 2005. – С.321.
18. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. - М.: Наука, 1974. – С.61
19. Шаваев, А.Г. Разведка и контрразведка. Фрагменты мирового опыта истории и теории / А.Г. Шаваев, С.В. Лекарев. – Москва, 2003. – С.25.
20. Ятимов, С.С. Политический субъект и национальная безопасность / С.С. Ятимов // «Народная газета». – 2018. – 25 июля. – №30 (20156).

ШАРҲИ МАЪНО ВА МАФҲУМИ ИСТИЛОҲ ВА ИБОРАИСТИЛОҲОТИ АМНИЯТӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур пайдоиш ва таърифи истилоҳи амният мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Инчунин мазмуну мундариҷа ва унсурҳои таркибии амният ҳамчун падидаи иҷтимоию сиёсӣ баррасӣ шуда, манфиатҳои миллӣ, хавфу хатар ба амнияти миллӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Бояд гуфт, ки манфиатҳои ҳаётан муҳим ва бақодорӣ низ дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳамеша эҳтиёҷ ба амният доранд. Қайд кардан зарур аст, ки фаҳмиши универсалии мафҳуми «амният» мавҷуд аст, ки фарогири тамоми бахшҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад ва на ҳама ба моҳияти асосии ин падида дуруст сарфаҳм мераванд. Илова бар ин, амнияти миллӣ, пеш аз ҳама, устувории манфиатҳои асосӣ ва ҳаётан муҳимму бақодорӣ миллатро, ки аз истиклолияти миллӣ, тамомияти арзии давлат ва ҳимояи аҳоли иборат мебошанд, дарбар мегирад ва ҳолати ҳимоятшавандагии онҳоро қафолат медиҳад. Ҳамин тавр, новобаста аз ҷолиби таваҷҷуҳ будани тасаввуроти универсалӣ дар бораи амният, гумон аст, ки ҳамаи онҳоро ҳамчун дастурамали ягона қабул кардан мумкин бошад. Ба андешаи мо, ҳеҷ як қоидаи амният, айни замон, имкони пурра инъикос кардани тамоми зухуроти ҳастии ин мафҳумро надорад ва шарҳи маъноӣ он низ мутахассисони ин соҳаро қонеъ гардонидани наметавонад.

Калидвожаҳо: амният, амнияти миллӣ, манфиатҳои миллӣ, объектҳои амният, субъектҳои амният, таҳдидҳо ба амният, таъмини амният, амнияти иқтисодӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти ҷамъиятӣ, амнияти ҳарбӣ, амнияти экологӣ, амнияти иттилоотӣ, амнияти берунӣ, амнияти дохилӣ.

РАЗЪЯСНЕНИЕ СМЫСЛА И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРМИНОВ И ФРАЗ, СВЯЗАННЫХ С БЕЗОПАСНОСТЬЮ, НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается происхождение и определение термина «безопасность». Также рассматриваются содержание и компоненты безопасности как общественно-политического явления, изучаются национальные интересы, риски и угрозы национальной безопасности. Следует сказать, что жизненно важные интересы и выживание также всегда нуждаются в безопасности в процессе глобализации. Важно отметить, что существует универсальное понимание понятия «безопасность», охватывающее все сферы общественной жизни, и не все понимают основную суть этого явления. Кроме того, национальная безопасность включает в себя, прежде всего, стабильность основных и жизненно важных интересов и выживание нации, которые состоят из национальной независимости, территориальной целостности государства и защиты населения, а также гарантирует состояние их защищенности. Таким образом, какой бы привлекательной ни была универсальная концепция безопасности, маловероятно, что она может быть принята как единое руководство. По нашему мнению, ни одно из правил безопасности в настоящее время не имеет возможности в полной мере отразить все проявления и существование этого понятия, а объяснение его значения не может удовлетворить специалистов в данной области.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, национальные интересы, объекты безопасности, субъекты безопасности, угрозы безопасности, безопасность, экономическая безопасность, продовольственная безопасность, общественная безопасность, военная безопасность, экологическая безопасность, информационная безопасность, внешняя безопасность, внутренняя безопасность.

EXPLANATION OF THE MEANING AND DEFINITION OF SECURITY TERMS AND PHRASES IN TAJIK LANGUAGE

Annotation: This article discusses the origin and definition of the term security. Also, the content and components of security are considered as a socio-political phenomenon, and national interests, risks and threats to national security are studied. It should be said that vital interests and survival also always need security in the process of globalization. It is important to note that there is a universal understanding of the concept of "security" that covers all areas of public life, and not everyone understands the main essence of this phenomenon. In addition, national security includes, first of all, the stability of the main and vital interests and survival of the nation, which consist of national independence, territorial integrity of the state and protection of the population, and guarantees their state of protection. Thus, however attractive the universal conception of security may be, it is unlikely that all of them can be accepted as a single manual. In our opinion, none of the security rules currently have the opportunity to fully reflect all the manifestations and existence of this concept, and the explanation of its meaning cannot satisfy the experts in this field.

Keywords: security, national security, national interests, security objects, security entities, security threats, security, economic security, food security, public security, military security, environmental security, information security, external security, internal security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Илёсова Фарангис Туйчиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: farangis.jon@mail.ru. Тел.: (+992) 918-26-42-49

Сведения об авторе: *Илёсова Фарангис Туйчиевна* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры иностранных языков, факультет журналистика. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: farangis.jon@mail.ru. Тел.: (+992) 918-26-42-49

Information about the author: *Pyosova Farangis Tuychievna* – Tajik National University, competitor of the department of foreign languages, faculty of journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki, Ave., 17. E-mail: farangis.jon@mail.ru. Phone: (+992) 918-26-42-49

ЛЕКСИКА ВА ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИМОЙ - СИЁСӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАДҚИҚОТИ ИЛМӢ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОӢ

Замонов З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ягон мафҳуме, ки дар соҳаи конкретии ҳаёти инсон пайдо мешавад ба калима ва ё вожа арзи ҳастӣ карда наметавонад. Маҳз вожа ва ё калима асоси ҳамаи ақидаҳои қаблан зикргардида мебошад. Мо метавонем, ки калимаро ҳамчун нишони фарқкунанда номгирӣ намоем. Яъне ибораҳои пурпечутоб ва вожаҳои калонҳаҷм чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони олмонӣ ҳангоми истифода метавонанд кӯтоҳ карда шаванд ва аз рӯи сохтори синтаксисии худ тақсимот шаванд ва ҳатто метавонанд дар бисёр мавридҳо ҳамчун вожаҳои кӯтоҳкардашуда (аббревиатура) ё ин ки акроним мавриди истифода қарор дода шаванд [2, с.121].

Моделҳои гуногуни вожасозӣ дар натиҷаи мукамалшавӣ қобилияти ба таври типикӣ муқоиса намудани онҳо, мунтазам ҳангоми муошират мавриди истифода қарор додани онҳо пайдо шуда, дар забон мавқеи худро соҳиб мешаванд. Дар марҳилаҳои гуногуни таърихи забон сохт ва ташаккули вожасозӣ дар пойгоҳи вожаҳои пеш истифода мешуда, кордихандаи ин ё он модел пайдо шудаанд. Дар ин ҷо мо метавонем феҳристи моделҳоро дар марҳилаи конкретии рушду нумуи забон пешниҳод намоем ва мебинем, ки чунин марҳила бепоён аст, яъне раванди вожасозӣ дар забон охир надорад ва ҳатто дар ҷойи хушқу холӣ низ метавонад пайдо бишавад. Лекин қобили тазаккур аст, ки ин мафҳум (яъне вожа - термин) мафҳуми ба маънои тоҷаш озод нест. Ёро танҳо дар ин ё он вожа ба таври конкретӣ таҳлил намудан зарур аст ва ҳар як пажухишгар онро аз нуқтаи назари худ ва қобилияти зехнии худ инъикос менамояд.

Фонди луғавии ҳар як забони милли аз системаи мураккабе иборат буда, дар баробари луғати умумихалқӣ лексикаи махсусро низ дар бар мегирад. Ин қабати лексикӣ бештар дар суҳан ва муносибатҳои коммуникатсионии шахсоне ба кор бурда мешавад, ки дар ин ё он соҳаи илму техника, адабиёту фарҳанг ва истеҳсолот ба фаъолияти касбӣ машғул мебошанд. Ба ибораи дигар, лексикаи махсус як қисми вожаҳои забони милли мебошад, ки аз ҷиҳати истеъмол, пеш аз ҳама, ба забони муошират ва муносибатҳои коммуникатсионии одамони дорой як касбу кор ё касбу кори ба ҳам наздик тааллуқ дорад. Таркиби луғавии ҳар як забони миллиро чун манзумаи мураккабе муоина кардан мумкин аст, ки бунёди онро дар баробари луғати оммавӣ ҳамчун луғати махсусе ё худ вожагон ташкил медиҳанд, ки истеъмоли умум надорад [4, с.51].

Ин навъи луғат дар гуфтору навиштори шахсоне бештар истифода мешавад, ки дар ин ё он соҳаи таҳассусӣ фаъолият доранд. Қисмати зиёдтарини воҳидҳои луғавии забони илмиро истилоҳот ва номвожагон ташкил медиҳанд. Воҳидҳои луғавии забони илм (яъне истилоҳот ва номвожагон) барои ифодаи номи чизу ҳодисаҳои илмие истифода мешаванд, ки дар шароити табиӣ ба инсон маълум набуданд ва танҳо дар раванди аз тарафи инсон шинохта шудани табиат ошкор мегарданд [5, с.123]. Даҳсолаҳои охири асри XX ва ибтидои асри XXI мумкин аст ҳамчун давраи пешрафти босуръати илмии шадидан афзоишбанда муайян карда шаванд. Рушди пайвастаи маърифати инсон дар назди забон вазифаи таъмин намудани ҳамаи ҷонибҳои ҳаёт ва фаъолияти инсонро бо номҳои нав мегузорад. Натиҷаи таркиби иттилоотӣ «таркиби истилоҳотӣ» гардид – афзоиши назарраси шумораи истилоҳоти навин ва ҳамчунин ба вучуд омадани истилоҳоти ҷадид, ки бо пайдоиши соҳаҳои нави дониш ҳамрадиқ ҳастанд. Ин, дар навбати худ, рушди босуръати чунин соҳаи забоншиносиро монанди луғатшиносии истилоҳшиносӣ ё истилоҳшиносии муайян намуд.

Истилоҳшиносии бо истилоҳшиносӣ робитаи бевосита дорад, ки низоми мафҳумию истилоҳии соҳаҳои мухталифи донишро аз нуқтаи назари воситаҳои забонии ифодаи мафҳумҳо, созмондиҳии мантиқию забоншиносии низоми мафҳумҳо ва истилоҳот таҳқиқ менамояд. Ба сифати мақсади асосии истилоҳшиносӣ омӯзиши хусусияту қонуниятҳои ташаккул ва рушди истилоҳот барои таҳияи тавсияҳо мутабоқи такмил, мурағабсозӣ ва

истифодаи бештари самарабахши онҳо чудо мешавад [10, с.131]. Мавзуи истилоҳнигорӣ, ғайр аз таҳияи воситаҳои методологии мураттаб намудани фарҳангҳои махсус, усули (принсипҳои) тасниф ва типологияи истилоҳот, таҳияи принсипҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокӣ интиҳоби лексика, муайян намудани принсипҳои созмондиҳӣ ва интиқоли воҳидҳои истилоҳӣ ба фарҳангҳои махсус барои эҷоди шароити муносиби истифодаи онҳо мебошад. Тавре ки объекти таҳқиқоти истилоҳнигорӣ истилоҳоти ин ё он соҳаи фан мебошанд, пас барои мураттибони луғат муайян намудани мақоми истилоҳ, муайян намудани вижагиҳои он шартӣ ҳатмӣ мебошад, ки онҳо дар маҷмӯъ ба он барои дар моддаи луғат ишғол намудани ҷойи муносиб имкон медиҳанд.

Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки терминҳо калимаҳои махсус буда, дорои як маъноянд ва бо ин хусусиятҳои худ аз калимаҳои одии муқаррарӣ махсусан полисемия фарқ мекунанд. Истилоҳ ба монанди калимаи одии сермаъно ба матн эҳтиёҷ надорад. Вай на танҳо дар доираи забон, балки дар доираи соҳаи худ бояд як маъноро ифода кунад, зеро сермаъноӣ камбудӣ ва норасоии термин аст [3, с. 48]. Истилоҳот ин ҷамъи калимаҳои мебошанд, ки дар соҳаҳои гуногуни илм ва техника ба кор бурда мешаванд. Масалан, ҳар соҳа истилоҳоти хосси худро дорад. Омӯзиши луғати иҷтимоӣ сиёсӣ низ дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ ба шумор рафта, таваҷҷуҳи пажӯҳишгарон нисбати таҳқиқи ин соҳаи илм хеле зиёд ба чашм мерасад.

Вобаста ба нақши баланд бардоштани муоширати сиёсӣ, таҳлили намунаҳои фаъолияти коммуникатсионӣ ба омӯзиши луғати сиёсӣ афзоиш меёбад. Бо вучуди шумораи зиёди корҳои дар ин самт иҷрогаштаи омӯзиши луғатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ аз тарафи пажӯҳишгарон, ҳоло ҳам як қатор тадқиқотҳои илмӣ ҳалношуда вучуд дорад. Ҳамин тариқ, таъсиси заминаи муайян барои рушди лексикаи сиёсӣ, муайян кардани худуди мавзӯӣ, инчунин ташаккули луғатнигорӣ дар ин ё он соҳа дар таҳқиқоти ояндаи илмӣ забоншиносон бояд корҳои зиёде ба сомон расонида шавад. Тавре ки ба ҳамагон маълум аст, қабати лексикаи забон ҳангоми тағйирот дар забон хеле ҳассос мебошад [8, с.13.].

Ҳамзамон, раванди тағйир додани қабати лексикаи қариб якҷайл аст, ки ин пайвасти системаи забон бо дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ масалан, (сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ) мебошад. Комилан аён аст: чӣ қадаре ки дигаргуниҳои шадидтар дар сиёсат дар ҳар як марҳилаи тараққиёт дида шавад, ҳамон қадар дигаргунӣ дар таркиби луғавии забон низ ба чашм мерасад. Махсусан, дар соҳаи лексикаи иҷтимоӣ - сиёсӣ тағйиротҳои назаррас ба мушоҳида мерасад, ки ин ба ҳаёти ҳаррӯзаи мо вобастагӣ дорад. Мо ҳамарӯза калимаҳо ва ибораҳои навро дар маводҳои рӯзнома ва маҷаллаҳо, ки мазмуни иҷтимоӣ сиёсиро дар бар мегиранд, дида метавонем [15, с.23.].

Ин нишондодҳо дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ, намунаҳои воқеияти ҳаёти дохилӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давлатҳои олмонизабон ва дигар кишварҳо дида мешаванд. Онҳо дар атрофи мушкилоти марбут ба ҳаёти муосири сиёсии байналмилалӣ ва дохилӣ, инчунин нишонаҳои устувори он нишон медиҳанд, ки пайдоиши далелҳо ва концепсияҳои он дар ин соҳаи ҷомеа, ё луғатнигорӣ, алоқаи нишон додани фаҳмиши мувофиқи муҳимро инъикос мекунанд.

Лексикаи иҷтимоӣ - сиёсӣ мазмуну мундариҷаи ба худ хос дорад. Аз як тараф, худуди мавзуии он хеле васеъ ва сарҳади номуайяно доро буда, ки инҳо истилоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, корҳои ҳарбӣ ва ихтисорот, перифразаҳо (ба таври дигар баён кардан) ва ғайраро дар бар мегиранд [16, с.51]. Аз тарафи дигар, ибораҳои маҷозӣ ва ҳатто номи шахсии онҳо метавонанд маҷмуи ғояҳо ва мафҳумҳои сиёсиро доро бошанд. Ин намуди истилоҳот ҳамон маънои иловагиро, ки дар контекст муваққатан омадааст, нишон медиҳад. Ба сабаби истифодаи чунин калимаҳои сиёсӣ, ки дар контексти махсус истифода шудааст, ҳар як забон таркиби луғавии худро бой мегардонад. Қадом намуди муносибати мутақобила байни ЛИС (луғати иҷтимоӣ сиёсӣ) ва ИИС (истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ) дида мешавад? Баъзе муаллифон ва забоншиносон бар он ақидаанд, ки ИИС (истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ) як қисми ЛИС (луғати иҷтимоӣ сиёсӣ) мебошад.

Аз чунин нуқтаи назар (агар ҷониби ЛИС- луғати иҷтимоӣ сиёсӣ як навъи маҷмуи истилоҳот фаҳмида нашавад), пас ин пешниҳод ғайриқонунӣ мебошад [10, с.83]. Аввалан, тавре ки инро қайд кардем, як қисми ИИС (истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ) фақат дар матнҳои махсус ва муоширати шифоҳии мутахассисон истифода шуда, ба нутқи гуфтугӯӣ

намегузарад ва чузъи ЛИС (луғати иҷтимоӣ сиёсӣ) шуда наметавонад. Дуюм, ҳатто он гурӯҳҳое, ки элементҳои чи ЛИС ва чи ИИС мебошанд, дар ҳар яке аз ин системаҳо вазифаҳои гуногун доранд, ки ба мазмуни он нигаронида шудааст, аз ин рӯ ба таври қотей метавон гуфт, ки калимаи «гуманизм» ҳамчун истилоҳи этикӣ ва ҳамчун калима ба таври васеъ истифода шуда, аммо дар муоширати байни омма он қадар истифода намешавад [15, с.63].

Мо чунин мешуморем, ки луғатнигорӣ ва истилоҳот аз якдигар тафовут дошта, аммо аз ҷиҳати сохтор ва тартиб дар илми забоншиносӣ алоқаи ба ҳам зич доранд. Дар шароити имрӯза амали якҷоя байни истилоҳот ва лексикаи иҷтимоӣ - сиёсӣ бештар аз он вобастаанд, ки баъзе аз истилоҳҳои иҷтимоӣ сиёсӣ вобаста ба тараққиёти ҷамъият мавқеи худро васеъ намуда, аз ҷиҳати маъно ва мазмун аз воҳидҳои луғавӣ фарқ надоранд. Ин раванд махсусан дар забоншиносӣ дар ҷамъияти сотсиалистӣ амал мекунад. Дар асрҳои XVIII-XIX ҳамкориҳои системаҳои забонӣ дар мавриди баррасӣ бештар дар самти муқобил қарор дошт - элементҳои луғати сиёсӣ қатъ карда шуда, дар натиҷаи он унсурҳои нави яқлухт бо тамоми хусусиятҳои хосси шартҳои ин системаи истилоҳсозӣ пайдо шуданд [12, с.134].

Ҳоло баъзан чунин равандро метавон дар ҷамъияти капиталистӣ мушоҳида намуд. Масалан, калима ё ибораҳо аввалан дар забони муоширати оммавӣ пайдо шуда, сипас ба лексикаи илмӣ ворид карда мешаванд. Дар забонҳои, ки дар ҷомеаи сотсиалистӣ амал мекунанд, чунин падидаҳо камтар маъмул аст [5, с.123]. Бояд қайд кард, ки истилоҳ ва луғат мутобиқи дараҷаи ҳаракат аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд. Истифодаи истилоҳ нисбатан устувортар аст. Бойшавии захираи луғавӣ дар ҷамаи забонҳо, асосан ба охири XIX ва оғози асри XX рост меояд. Дар идеология (мафкура) мафҳумҳои нав дар ҷараёни босуръати рушди иҷтимоӣ, бойшавии забон, ба тарзи нав ё васеъ фаҳмидани мафҳуми асосии маънои истилоҳ, ки ин ҷама хангоми истифодаи муоширати байни мардум ба вучуд меоянд, пайдо мешаванд.

Бешак, дар соҳаи сиёсат ва иқтисодиёт низ баъзан вақт истилоҳ ё калимаи нав дида мешавад, аммо ин шумора нисбатан камтар аст. Хусусияти хосси дигаргуншавии истилоҳоти сиёсӣ ин дар ибораҳои рехта (идиомаҳо) дар муоширати оммавӣ низ ба назар мерасад.

Ин табиист, зеро онҳо зухуроти кунунӣ ва ҷорабиниҳои ҷорӣ ҳаёти босуръат тағйирёбандаро нишон медиҳанд. Дар ҳақиқат, чунин вожаҳо ибораҳо, ки дар саҳифаҳои матбуоти Шуравӣ ва дар матнҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва дигари муоширати оммавӣ нашр мешуданд, айни ҳол вобаста ба дигаргуншавии ҳаёти ҷамъиятӣ аз истеъмол дур гаштаанд. Дар бораи нисбатан устувор мондани номҳои муассисаҳо, ташкилотҳо ва партияҳо ин намуди калимаву ибораҳо дида мешаванд. Албатта, бо мурури замон номҳои партияҳо, ташкилотҳо, муассисаҳои нав дар ин ё он ҷамъият пайдо мешаванд. Масалан, ба қарибӣ номҳои Кумитаи анти-сионистии ҷамъияти Шуравӣ, Ҳизби сабз (дар Олмон), ки чандин солҳо вучуд доштанд, мақому манзалати онҳо қатъ гашта, номҳояшон аз луғати фаъл нопадид гаштаанд [2, с.93].

Инчунин, вожаҳои **совхоз, колхоз, правления, коммунист, бригада, комиссариат** ва ғайра низ аз ҳамин қабиланд. Бо вучуди ин, чунин зухурот характери оммавӣ дошта наметавонад. Қисми бештари истилоҳоти сиёсӣ, мафҳуми ибораҳо ва воқеият хусусияти системаҳои гуногуни ҷамъиятиро дар бар мегиранд. Ба ғайр аз ин, дар ҳаёти иҷтимоӣ вобаста ба пешрафти ҷамъият мафҳумҳои нав пайдо мешаванд, аз ҷониби дигар, вобаста ба пайдоиши вожаҳои нав ва баъзе зухурот калимаҳои кухнашуда (архаистӣ) аз истеъмол нопадид мегарданд. Масалан, калимаҳои: **плани панҷсола, кулак, батрак, помещик, княз, капиталист, феодал, сотсиалистӣ, коммунизм, болшевик, меншевик** бо мурури замон аз таркиби луғавии забон баромада, ба калимаҳои архаистӣ мубаддал гаштаанд. Дар пайдоиши вожаҳои нави иҷтимоӣ - сиёсӣ дар забони олмонӣ истилоҳот нақши асосиро мебозанд. Аз як тараф, калимаҳои наве, ки бо ин ё он касб алоқамандӣ доранд, вобаста ба тараққиёти ҷамъият ва воридшавии калимаҳо дар забони гуфтугӯӣ мавқеи истеъмоли худро васеъ мегардонанд, ба ғайр аз ин дар дохили лексикаи сиёсӣ метавонанд истилоҳоти навро пайдо кунанд. Ин раванд бо се омилҳои асосӣ муайян карда мешавад [1, с.103].

Аввалан, аз сабаби маълумотнок шудани аҳоли ва саводнокии сиёсӣ доштани онҳо метавонанд мафҳумҳои мураккаби иҷтимоиро дар як муддати кӯтоҳ азхуд намоянд (ин

падидаҳо, пеш аз ҳама, ба ҷомеаи сотсиалистӣ хос аст). Дувум, дар натиҷаи рӯйдодҳои муайяне, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ руҳ додаанд, ҳама гуна мафҳумҳои илмҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ метавонанд барои пайдоиши истилоҳ ё вожаи нав нақши асосӣ бозанд (чунин раванд метавонад ба шароити иҷтимоӣ вобаста бошад). Сеюм, тарғиботчиёни буржуазӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки бо ҳар роҳу восита истилоҳот ё вожаҳои иҷтимоӣ - сиёсии бегонае, ки ба паст гардидани ҷавҳари ахлоқии инсоният таъсири манфӣ мерасонанд, ташвику тарғиб намуда ба боварии хонандагон ва шунавандагон дароянд.

Аз тарафи дигар, бо гузашти вақт, вохидҳои алоҳида унсурҳои ғаёли худро дар зерсохторҳои лексикаи иҷтимоӣ - сиёсӣ қатъ мекунанд. Ин раванд чун қоида, аз сабаби он ки чунин калима ё истилоҳ муҳиммияти пайдоиши худро гум мекунад, рӯй медиҳад [10, с.56]. Ҳар як соҳибзабон бояд дар ғаёлияти касбии худ истилоҳоти мувофиқро барои истифода дошта бошад. Истилоҳоти самтҳои муайяни дониш танҳо ба мутахассисон ғаҳмо аст. Ҳамин тариқ, мафҳуми **экономайзер** (иқтисодиёт), нишондиҳандаи нақш, **петиненсивӣ** (информатика), **латетит**, **гумус** (геология) ба шумораи зиёди нафароне, ки соҳибони забони русӣ мебошанд, ноғаҳмо аст. Аммо ин мафҳумҳои забон: 1) мувофиқи қонунҳои забони русӣ буда; 2) муносибатҳои синтагмавии русиро дар таркиби ибораҳо ва ҷумлаҳо амалӣ месозанд. Дар ниҳоят, талаботи муоширатӣ метавонад гузариши ин ё дигар мафҳумҳои лексикиро ба категорияи мафҳумҳои умумиистифодашаванда таъмин намояд.

Аз ин нуқтаи назар, истилоҳот ба осонӣ ба забони адабӣ мувофиқат мекунад ва бояд ҳамчун зерсохтори алоҳидаи калимаҳои забони адабӣ тавсиф карда шавад, ки иҷрои вазифаи муҳимтарини иҷтимоии забон – муоширати маҳсули касбиро таъмин менамояд. Мафҳуми истилоҳ ба шарҳи мавҷудаи истилоҳи забони адабӣ, ки воситаи рушди ҳаёти иҷтимоӣ, пешрафти моддӣ ва маънавии одамон, воситаи муборизаи иҷтимоӣ, воситаи тарбияи оммаи одамон комилан мувофиқ мебошад, ки онҳоро минбаъд ба дастовардҳои фарҳанги миллӣ, мардумӣ шинос мекунонад [5, с.110].

Истилоҳотро ҳамчун зерсохтори сохти лексикии забони адабӣ матраҳ намуда, бояд муносибатҳои терминологияро бо чунин зерсохторҳои функционалӣ ҳамчун фонетика, морфология ва синтаксис дарк намуд. Бояд қайд кард, ки 1) иборасозии истилоҳӣ, сохтани ибораҳои истилоҳӣ асосан ба қонунҳои умумии забонӣ тобеанд; 2) функцияи морфологӣ - синтаксисӣ аз ғаёлияти модели шабеҳи калимаҳо ва ибораҳои маъмул дар матнҳои адабӣ истифода шуда фарқ мекунанд; 3) дар матнҳои маҳсус, дар қатори истилоҳ, калимаҳои умумӣ низ амал мекунанд [16, с.81].

Мафҳуми истилоҳшиносӣ дар қисматҳои гуногуни сохти забонӣ, ки қисматҳои гуногуни ғаёлияти иҷтимоии одамонро таъмин менамоянд, дар истилоҳоти услуби забон ва услуби нутқ тасвир шудааст. Аз нуқтаи назари сохтори этимологӣ, пайдоиши қисми зиёди луғатҳои нави иҷтимоӣ сиёсӣ дар забони олмонӣ аз забонҳои бегона ва байналмилалӣ иборат мебошанд. Лексика ва фразеологияи бегоназабон эҳтиёҷоти зиндагии ин соҳаи ҷамъиятиро дар қорбурди истилоҳот хуб қаноатманд мекунад. Модом ки ба истифодабарандагони дигар забон мафҳуми маъноӣ чунин вожаҳо нодаркор буда, (маҳсусан, дар забони олмонӣ) чунин калимаҳои бегона ҳангоми муоширати истифодабарандагони ин забон тезу тунд ва оташин садо медиҳанд.

Рушди истилоҳоти муосири сиёсии Олмон дар шароити фарқиятҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ байни ду кишвари олмонизабон баръало дида мешавад, ки дар ин байн, Ҷумҳурии Демократии Олмон якумин давлати сотсиалистӣ ба шумор мерафт. Ҷумҳурии Федеративии Олмон, ки давлати капиталистӣ мебошад, дар фарҳанги вай тағйиротҳо дар баҳши истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсӣ чи дар таркиби луғавии забон ва чи дар муошират камтар дида мешавад. Ҳамин тариқ, мундариҷаи лексикаи иҷтимоӣ - сиёсии забони муосири олмониро, ки аз ду қабати маҳсули лексикӣ иборат аст, метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд:

1) луғат ва калимаҳои нави, ки ба проблемаҳои ҳаёти байналмилалӣ сиёсӣ равона карда шудааст;

2) луғат ва фразеологияи иҷтимоӣ - сиёсӣ, ки ба реалий (воқеияти)-и забони олмонӣ нигаронида шудааст [15, с.89].

Хулоса, истилоҳоти иҷтимоӣ - сиёсӣ қабатҳои гуногуни таърихӣ забонро тай намуда, то андозае сода ва суфта гардида бошанд ҳам, раванди воридшавии наввожаҳо дар қолаби мазкур идома дорад. Ҳолатҳои ба маъниҳои мухталиф омадани истилоҳоти сиёсӣ ба

мушоҳида мерасад, ки хосияти истилоҳотиро вайрон месозад, чунки сермаъноӣ бар хилофи меъёрҳои истилоҳот мебошад. Бархе аз истилоҳоти овардашуда ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ шомил буда, қисми дигар умумиистеъмол ва боқимонда наввожаҳоро ташкил мекунанд.

Муқарриз: Чумаев Т.Б. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Большой немецко-русский словарь. - М.: Русский язык, 2001. - 400 с.
2. Буйков, А.И. Немецкий язык / А.И. Буйков, И.Б. Литвин. - М. Госздат, 1994. – 200 с.
3. Головин, Б.Н. Терминоведение. Учебное пособие / Б.Н. Головин. - Москва: Выс.школа, 1992. – 270 с.
4. Гринев, С.В. Введение в терминоведение. Учебное пособие / С.В. Гринев. – М.: Московский лицей, 1993. – 289 с.
5. Даниленко, В.П. Терминология и наука: предмет, задачи, проблематика / В.П. Даниленко // Гуманитарные термины. Учебник. – Москва: Наука, 1987. – 312 с.
6. Историко-этимологический словарь современного русского языка. - М.: Русский язык, 1994. - 1020 с.
7. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии тоҷик. Воситаи таълимӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 107 с.
8. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот. китоби дарсӣ / С. Назарзода. – Душанбе: Эр-граф, 2003. – 267 с.
9. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти ҷамъиятиву сиёсии забони тоҷикӣ дар асри ХХ. Китоби дарсӣ / С. Назарзода. – Душанбе: Эр-граф, 2004. – 359 с.
10. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М.Норматов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 176 с.
11. Нуров, П. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ / П. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2006. – 222 с.
12. Раҳманов, И.В. Немецко-русский синонимический словарь / И.В. Раҳманов. - М.: Русский язык, 1983. - 704 с.
13. Реформатский, А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. - М.: Аспект-Пресс, 2008. - 536 с.
14. Реформатский А.А. Вопросы терминологии / А.А. Реформатский. - М.: Аспект, 2005. - 403 с.
15. Розен, Е.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке / Е.В. Розен. - М.: Просвещение, 1991. - 300 с.
16. Wahring G. Deutsches Wörterbuch mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre / G.Wahring. - München: Mosaik, 1991. - 1493 s.

ЛЕКСИКА ВА ИСТИЛОҲОТИ ИҶТИМОӢ - СИЁСӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАДҚИҚОТИ ИЛМӢ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили масъалаҳои истилоҳотшиносӣ дар системаи забонҳо, ки дар маҷмӯъ бо истилоҳу истилоҳотшиносӣ ва нақши истилоҳоти иҷтимоӣ- сиёсӣ бахшида шуда, дар он нуктаи назари олимони забоншинос оиди воридшавии калимаҳои нав ба ин забон оварда шудааст. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёт, дар роҳи пешрафти босуръати илму техника, рушди технологияи компютерӣ, усулҳои идоракунии муосир ва нақши он дар ҳаёти ҳаррӯза басо назаррас мебошад. Дар мақолаи мазкур моҳият ва маънои истилоҳотшиносии расмӣ иҷтимоӣ - сиёсӣ дар забони олмонӣ нишон дода шудааст. Муаллиф асосан хусусиятҳои фарқкунандаи маъно, тарҷумаи луғат ва истилоҳро дар забони олмонӣ бо мисолҳо нишон медиҳад. Барои тасдиқ қардани ақидаи худ, таҳқиқгар аз қорҳои илмӣ олимони забоншиносии рус (Литвин И.Б., Лейчик В.М., Бурячок А.И. ва дигарон) иқтибосҳо меорад, ҳамчунин маводи мушаххаси аз қорҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ ба даст овардашудаи олимони мавриди таҳқиқу таҳлили ҷиддӣ қарор мегиранд. Ҳар як соҳибзабон бояд дар фаъолияти касбии худ истилоҳоти мувофиқро барои истифода дошта бошад. Истилоҳоти самтҳои муайяни дониш танҳо ба мутахассисон фаҳмо аст. Аз ин нуктаи назар, истилоҳот ба осонӣ ба забони адабӣ мувофиқат мекунад ва бояд ҳамчун зерсохтори алоҳидаи калимаҳои забони адабӣ тавсиф қарда шавад, ки иҷрои вазифаи муҳимтарини иҷтимоии забон – муоширати махсуси касбиро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: лексика, истилоҳ, истилоҳотшиносӣ, забон, луғат, забоншиносӣ, тадқиқот, муошират, калимаҳои бегона, фразеология, калимаҳои нав, эҳтиётот, давра.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА И ТЕРМИНОЛОГИЯ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Данная статья посвящена анализу общественно- политической лексики и терминологии как объекта научного исследования в системе немецкого языка. В современных условиях развития информатики и экономики на пути ускорения научно-технического прогресса, современных методов управления терминология в системе языка приобретает особое значение. Исследование общественно-политической лексики представляет большой лингвистический интерес. В связи с возросшей ролью политической коммуникации, в настоящее время возрастает интерес к изучению политической лексики к анализу закономерностей коммуникативной деятельности. Несмотря на большое количество трудов, разнообразие тематик и областей исследования общественно-политической лексики, ряд задач остается нерешенным. Так, установление временных рамок развития политического словаря, определение тематических границ, а также лексикографическое представление вербального политического пространства нуждаются в дальнейших разработках. Знакомство с научными трудами показывает, что в определении этапов становления терминологии в отдельных языках встречаются значительные расхождения. Для подтверждения своих взглядов исследователь приводит цитаты из научных трудов русских и советских ученых (Литвин И.Б., Лейчик В.М., Бурячок А.И. и др.), а также тщательно анализирует конкретные материалы, извлеченные из научных и

исследовательских работ. С точки зрения всего этимологического состава, новая общественно-политическая лексика в значительной степени состоит из иноязычных слов - интернационализмов и их немецких калек. Иноязычная лексика и фразеология отлично удовлетворяют потребность этой сферы жизни общества в терминологичных и безобразных названиях, поскольку она лишена для носителей другого языка (в данном случае немцев) понятной мотивации значения. К тому же иноязычное слово в силу своего особого звучания часто воспринимается носителями языка как более экспрессивное и сильное средство выражения.

Ключевые слова: лексика, термин, терминология, язык, словарь, лингвистика, исследование, коммуникация, иноязычная лексика, фразеология, новые слова, потребность, этап.

PUBLIC AND POLITICAL VOCABULARY AND TERMINOLOGY AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

This article is devoted to the analysis of publicly political vocabulary and terminology as an object of scientific research in the German system. In modern conditions, the development of computer science and economics on the way of accelerating scientific and technological progress, modern methods of controlling terminology in the language system acquires a special meaning. The study of socio-political vocabulary represents a large linguistic interest. In connection with the increased role in the study of political communication, the analysis of the patterns of communicative activities is currently growing to the study of political vocabulary. Despite the large number of works, a variety of subjects and regions of the study of socio-political vocabulary, a number of tasks remain unresolved. Thus, the establishment of a time framework for the development of a political dictionary, the definition of thematic boundaries, as well as the lexicographic representation of verbal political spaces in need of further development. Acquaintance with scientific works shows that in determining the stages of the formation of terminalogs in some languages there are significant discrepancies. To confirm their views, the researcher leads quotes from the scientific papers of Russian and Soviet scientists (Litvin I.B., Leicheik V.M., Buryachka A.I. et al.) and also carefully analyzes specific materials learned from scientific and research and research work. From the point of view of the whole etymological composition, the new socio-political vocabulary consists of a large extent consisting of foreign language words - internationalism and their German cripples. Initious vocabulary and phraseology perfectly satisfy the need for this sphere of society in the terminological and ugly names, since it is deprived of carriers of another language (in this case of the Germans) of the understandable motivation of the value. In addition, the foreign language word due to its special sound is often perceived by the speakers of the language as more expressive and severe funds.

Keywords: lexical, terms, terminology, language, vocabulary, linguistics, coimunication, research, foreign language, phraseology, new words.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Замонов Замон* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсент, кафедраи забонҳои хориҷӣ, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 919-55-86-80

Сведения об авторе: *Замонов Замон* – Таджикский национальный университет, доцент, кафедра иностранных языков, факультет Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 919-55-86-80

Information about the author: *Zamonov Zamon* - Tajik National University, docent of the Department of foreign languages, faculty of the Asia and Europa. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. Phone: (+992) 919-55-86-80

Абубакров Ш. Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон олотест, ки инсоният бо он муошират мекунад, фикру ақидаашро баён мекунад. Сиёсатмадор В.И. Ленин забонро муҳимтарин воситаи алоқаи инсонӣ номид. Забон баробари пайдо шудани ҷамъият пайдо шудааст. Забон ганҷинаи пурбаҳои маънавист, ки муносибати насли навро барқарор, таърих, фарҳанг, илм ва маданиятро ҳифз мекунад ва ба ояндагон ба мерос мегузорад.

Офаридгори ҳар як забон ин халқият аст ва офаридгори забони тоҷикӣ ин халқи бо фарҳанг ва бо маданияти тоҷик мебошад. Забони тоҷикӣ дар асрҳои IX ва X ташаккул ёфтааст.

Забони тоҷикӣ дар тули таърих марҳилаҳои гуногуни таҳаввул ва рушдро паси сар карда, то замони мо чун забони комилу аз ҷиҳати сохтори сарфию наҳвӣ ташаккулёфта омада расидааст. Дар ҳар марҳилаи таърихӣ вижагиҳои нотақрори рушд ва тавсеаро касб карда, вобаста ба шароити таърихӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ тағйир ёфтааст. Новобаста аз ҷӣ гуна будани вазъи таърихӣ ва шароити иҷтимоӣ арзишҳои аслии худро ҳифз намудааст. Агар ба гузаштаи пайдоиш ва рушди забони тоҷикӣ тавачҷух кунем, дар ҳар давра дар забони мо дигаргунӣ ба вуҷуд омадааст, ки боиси ташаккул ва рушду устувории сохти грамматикӣ забони тоҷикӣ гардидаанд, яъне дар ҳар марҳилаи таърихӣ забони тоҷикӣ тавонистааст ҳешро чун забони тавоно дар риштаҳои гуногуни илм муаррифӣ кунад.

Забони тоҷикӣ ба оилаи забонҳои хиндуаврупой дохил мешавад, аз ин рӯ, бо забони олмонӣ аз як оилаанд. Таҳқиқ ва муқоисаи қисматҳои гуногуни он, аз ҷумла грамматикаи ин забонҳо барои омӯзиш ва рушди минбаъдаи забоншиносии тоҷик муфид аст.

Пешояндҳои содаи номӣ дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикӣ-немисӣ) калимаҳои ёрирасон буда, якҷо бо исми ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои нутқ омада, муносибати онҳоро бо дигар калимаҳои ифода мекунад. Пешояндҳо дар ҷумла ва ибора муносибатҳои масоҳат, замон, сабабу мақсад, соҳибияту тарзро нишон медиҳанд.

Пешояндҳои содаи номӣ ҳиссаи ёрирасони нутқ буда, муносибати калимаҳои аҳаммиятнок (муҳим)- ро бо дигар калимаҳои хангоми калимасозӣ ба расмият мебарорад ва онҳо бештар муносибати исмиҳои муайянро ифода мекунад [Шведова, 1980, 106 стр.]. Ба ин масъала забоншиносон (Б.Н. Аксененко 1956; Р.Л. Неменова 1954; Э.С. Улуғзода 1959; В.Н. Съедин 1963; М.Б. Хусейнов 1969; А.Е. Кибрик 1970; Ҷ. Лич 1970; М.Ф. Исмаилов 1971; А.Р. Камолова 1971; Л.А. Черезова 1974; Д. Беннет 1975; Б. Визе 1994; К. Ванделауз 1994; С. Гэррод, А. Сэнфорд 1989; А. Герсковиц 1985; Р. Джеккендофф, Б. Ландау 1991; Р. Дирвен 1993; Х.Б. Эромс 1981; В.З. Златкин 1974; Ҷ. Миллер 1985; Т.Н. Маляр 2001; О.Н. Селиверстова 1998; Л. Талми 1983; И.В. Баринава 1999; Г.С. Бурҳонов 2006; Ю.Н. Хоружая 2007) ва дигарон сару кор гирифтаанд. Пешояндҳои забони тоҷикӣ ҳамчун шоҳаи муайяни илм аз ҷониби муҳаққиқон (Бозидов, 1976; Камолова, 1971; Неменова, 1956; Расторгуев, 1954; Смирнова 1958) ва дигарон таҳқиқ шудаанд.

Падидаи хеле муҳим ва нав дар ин давра, ки ба илми забоншиносии миллии тоҷик тақдир бузург дод, ин таҳқиқи осори забоншиносии ниёгон ва таҳқиқи осори забоншиносии қадимии тоҷикӣ ва ҳамгироии форсизабонон дар ин самт аст. Махсусан ба заминаҳои таърихии забоншиносии миллии тавачҷух бештар гардид.

Таърихи таҳқиқи вижагиҳои сарфию наҳвӣ забони тоҷикӣ дар асоси маводи гуногун хеле зиёд ба мушоҳида мерасад, махсус пешояндҳои номии забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар то ҳанӯз таҳқиқ нагардидаанд. Тибқи мушоҳидаи мо аксари ин муҳаққиқон ба анъанаи забоншиносии рус таъя намуда, ба таърихи забоншиносии миллии мо кам эътибор додаанд.

Улуғзода қайд намудааст: «намудҳои гуногуни калимасозӣ ин ба махсусият ва сохти ҳамон ҳиссаи нутқ асос ёфтааст» [Улу. Э.С. 1959-3-14].

Ҳарчанд доир ба пешояндҳо ва корбурди онҳо корҳои илмӣ ба анҷом расида бошад ҳам, аммо боз паҳлуҳои ба таҳқиқ ниёздоштаи онҳо ҳоло ҳам мавҷуд аст. То ба ҳол корҳои илмӣ-таҷқиқотӣ дар ин самт идома дорад. Дар Олмон олимони равияи забоншиносӣ дар асрҳои IX-XX ба таҳқиқи паҳлуҳои илми забоншиносӣ машғул шуда буданд: Jung W. 1994; Rolland M.Th. 1997; Wiese B.1994; Schröder J.1987.

Дар байни калимаҳои ёвар пешоянд нақши муҳимро мебозад. Оид ба ин масъала Л.С. Пейсиков чунин гуфтааст: «Вазифаи лексии пешоянд аз онҳо баровардани моҳият мебошад. То андозае, ки пешоянд муносибати байни калимаҳоро ифода мекунад, вай дар ҳамамон замон нақши ҳалқаи байни ҳиссаҳоро бозида наметавонад» [16, с.17].

Пешояндҳо дар забонҳои гуногун ба маъноҳои гуногуни хос истифода мешаванд.

Дар охири асри XX дар илми забоншиносӣ тоҷик ба пайдоиши пешояндҳои номӣ диққати махсус дода шуд. Муҳаққиқони имрӯза барои муайян кардани ҷой ва барориши пешояндҳои миёни дигар ҳиссаҳои нутқ кӯшиш карда истодаанд.

Аз нуқтаи назари Астафева пешояндҳо ба калимаҳои ёрирасон дохил мешаванд, сабаб он аст, ки онҳо одатан танҳо ба сифати аъзои мустақили ҷумла кор фармуда намешаванд [1, с.3].

Пешояндҳои забони тоҷикӣ аз оғози пайдоишашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд.

Пешояндҳои асли;

Пешояндҳои номӣ.

Пешояндҳои асли, ки аз оғози пайдоиши илми забоншиносӣ пайдо шудаанд, ҳамқадами илми забоншиносӣ мебошанд.

Пешояндҳои номӣ дертар ба вуҷуд омада, дар марҳилаи миёнаи илми забоншиносӣ тараққӣ кардааст. Айни ҳол пешояндҳои номӣ ба таври васеъ дар забон мавриди истифода қарор мегиранд. Дар давраҳои гуногуни тараққиёти таърихӣ забоншиносӣ, дар системаи пешояндҳо тағйиротҳои кулӣ ба амал омадаанд. Яке аз дигаргуниҳои асосӣ дар системаи пешояндҳо ин сермаъногии онҳо дар илми забоншиносӣ мебошад [4, с.286]. То ба ҳол пешояндҳои номӣ дар забоншиносӣ мавриди баҳсу таҳқиқ қарор гирифта, аз ҷиҳати маъно бой, ғанӣ ва мукамал гашта истодаанд. Пешояндҳои номии забони тоҷикӣ дар системаи грамматика ҷойгоҳ ва мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Дар системаи грамматикаи забони тоҷикӣ аз он сабаб пешояндҳои номӣ номгузорӣ шудаанд, ки калимаҳои номӣ маъно ва нишонаҳои асосии худро гум карда, маънои нав қабул мекунанд ва ба гурӯҳи калимаҳои ёридиханда мегузаранд. Агар мо ба сарчашмаҳои илмӣ назар афканем вожаи «номӣ» ба ду маъно дар маъхазҳо ба кор бурда мешавад: а) номӣ ба маънои номдор, овозадор, машхур; б) номӣ- грамм. Мансуб ба ном (хоҳ чинс бошад ва хоҳ хос). Якҷанд омилҳои пайдоиши пешояндҳои номӣ дар системаи забони тоҷикӣ мавҷуд аст:

1. Бархе калимаҳои номӣ ба вазифаи зарф истифода шуда, тадричан ба гурӯҳи калимаҳои ёрирасон мегузаранд.

2. Сермаъноӣ ва маъноӣ маҷозӣ заминаи пайдоиши пешояндҳои номӣ мегардад.

Пешояндҳои номии забони тоҷикӣ аз рӯйи сохти морфологиашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд.

1. Пешояндҳои номии изофии сода: **пешӣ, назди, рӯӣ, болоӣ, пасӣ, ғайри, хангоми, вақти, паҳлуӣ**

2. Пешояндҳои номии изофии таркибӣ: **ба пешӣ, аз пешӣ, дар назди, дар пешӣ, ба рӯӣ, аз рӯӣ, дар рӯӣ, дар пасӣ, аз пасӣ, аз сари, ба лаби, ба пушти.**

3. Пешояндҳои номии изофии такрор: **лаб-лаби, пеш-пешӣ, рӯ-рӯӣ, қад-қадӣ, сар-сари, пеш-пешӣ, тағ-тағӣ, дарун-даруни, гирд-гирди.**

4. Пешояндҳои номии ғайриизофӣ: **пеш аз, пас аз, баъд аз, берун аз, назар ба, доир ба, рочъ ба.**

Пешояндҳои номӣ дар забони тоҷикӣ аслан калимаҳои мустақилмаъноанд, аммо дар забони олмонӣ ҳамчун пешояндҳои умумӣ ё муштарақ ифода меёбанд. Пешояндҳои номӣ мисли калимаҳои мустақил суффикс, бандакҷонишин ва баъзе хусусиятҳои забониро қабул мекунанд.

Аз рӯйи шумора микдорӣ пешояндҳо нисбат ба пасояндҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик зиёданд. Ба гурӯҳи пешояндҳои номӣ ҳама калимаҳое дохил мешаванд, ки дар алоҳидагӣ маъно ва мафҳуми аниқ доранд ва ин вожаҳо бо пешояндҳои асли ва бандакӣ изофӣ ҳамроҳ шуда, пеш аз исмҳои пешояндҳои номӣ ташкил медиҳанд.

Пешояндҳои номии изофии сода аз калимаҳои мустақилмаъно ва бандакҳои изофӣ ташкил ёфтаанд; пеши, паси, сари, пушти, лаби, тули, баробари, охирӣ, поёни, байни, нисфи, болои, рӯи, шароити, мухити, сурати, хузури ва ғ.

Мисол: Ман аз **пеши** саллохҳо қассоби худро ёфтам, ки вай дар он ҷо дар **пеши** чашми худ гӯсфандонашро мекушонид [4, с.203]; Ich habe meinen Metzger **vor** dem Turbanen gefunden, wo hält sie ihre Schafen **vor** ihren Augen töten (*Абубакров III.*). Ман як рӯз барои гӯшт **пеши** қассоб рафтам, ки ӯ нест, аммо дуконаш кушодааст [4, с.203]; Eines Tages ging ich **zu einem** Metzger, um Fleisch zu holen, ist er nicht da, aber sein Geschäft ist offen (*Абубакров III.*). Ҳанӯз рӯз сафед нашуда мо ба Регистон, ки майдончае буд дар **пеши** дарвозаи арки амир, расидем [4, с.203]. Es wird nicht Morgen und sind wir im Registon, der **vor der** Terrasse war das Tor des Amir-Bogens angekommen (*Абубакров III.*).

Пешояндҳои номии изофии таркибии дар пеши, дар назди ва дар хузури дар асл маъноӣ масоҳавиро доранд, ки ин аз семантикаи ҷузъи номии онҳо маълум аст. Ин пешояндҳои зикргардида вобаста ба маъноӣ луғавӣ дар ҷумла муносибати замонино низ дар худ таҷассум мекунад. Як нуктаро дарҷ кардан зарур аст, ки ҳангоми муносибати замонино ифода кардани ин пешояндҳо исм, шахс, ҷонишини соҳибӣ ва бандакҷонишинҳо ширкат мекунад.

Паси: Дар **паси** он сарои хархонае, ки дар рӯ ба рӯи сахни мадраса бино ёфтааст, як чуқурии калони обгурез ҳаст. Обҳои барфу борони ин кӯча дар ҳамон чуқури маравад [3, с.203]; **Dahinter** eine Scheune gegenüber dem Deck die Medresse ist gebaut, es gibt eine große Abflussgrube. Wasser, Schnee und Regen in dieser Straße gehen in der gleichen Tiefe (*Абубакров III.*). Вақте ки даста ба ҳавлӣ даромада ба дари хонае, ки амир нишастааст, рӯ ба рӯ шуд, удайчӣ бо овози баланд ном ва амалҳои иштироккунандагонӣ он дастаро як-як гуфта барои салом ва дуо омадани онҳоро изҳор мекунад ва удайчӣ ва шиғовул бо дастони худ аз **паси** сари аҳли даста зер карда онҳоро ба таъзим намудан ишорат мекунад [4, с.215]. Wenn ein Team in den Hof betritt und geht zur Tür des Hauses, in dem Amir sitzt, Udaichi laut: Name der Teammitglieder spricht nacheinander, um Hallo zu sagen und das Gebet drückt ihre Ankunft aus, Udaichi und shigovul stecken ihre Hände **hinter** den Köpfen ihre Teamkollegen aus und drehen sie zu Verbeugung (*Абубакров III.*).

Сари: Дидем, ки машқ ба зудӣ сар намешавад, мо ҳам ба тарафи шимоли майдон, ки бадбӯиаш камтар буд, ба як девори боғ таъя карда **сари** дупо нишаста дам гирифтём [4, с.215]; Da wir sehen dass das Training nicht in dieser Zeit beginnen, werden wir auch die nördliche Seite des Stadions, die wenige stinckend war, wurde zu einem Garten lehnte sich zurück, um sich zu setzen und sich auszuruhen (*Абубакров III.*). Саркарда, баъд аз он ки «гуноҳи он се нафар сарбозро исбот кард», **сари** худро пас гардонда ба сарбозони бемилтиқи ҷӯдастдор ишорате намуд [4, с.223]. Anfang, nach dem « drei Soldaten seine Schuld bewiesen haben» **der Kopf** zurück zeigte zu den unvergleichlichen Bogenschützensoldaten (*Абубакров III.*).

Пушти: Ҷӯдастдорон ҳам ба **пушти** бараҳнаи Нурбой баробари баромадани садои музика ва ба вай ҳамоҳанг шуда задан гирифтанд [4, с.223]; Sobald die Musik erklang, begannen sie, auf Nurbays nackten **Rücken** zu schlagen (*Абубакров III.*).

Лаби: Дар рӯзхое, ки бориш набошад, албатта, ӯ ба **лаби** ҳавзи Девонбегӣ, ки ягона сайронгоҳи Бухорои амирӣ буд, мерафт ва дар он ҷо бар **лаби** боми яке аз сартарошхонаҳо, ки аз сахни хонақоҳи Девонбегӣ як газ баландӣ дошт, биниашро кофта менишаст ва агар ягон каси ба худаш мақбул аз пешаш гузарад, ӯро ҷеғ зада оварда, ба паҳлуи худ мешинонд ва бо ӯ қадаре суҳбат мекард [4, с.217]; An Tagen, an denen es nicht regnete, ging er natürlich an **den Rand** des Devonbegi-Teichs, der die einzige Touristenattraktion im Emirat Buchara war, und setzte sich dort **auf die** Dachkante eines der Friseurläden war nur einen Steinwurf von der Terrasse des Devonbegi-Palastes entfernt und kratzte sich an der Nase. Wenn jemand, den er mochte, an ihm vorbeikam, hob er ihn hoch, setzte sich neben ihn und redete mit ihm (*Абубакров III.*). Одамони раис самоворхонаҳои **лаби** ҳавзро давр зада, касеро дошта оварданд ва ба раис тақдим карданд, ки ӯ «кисабур аст». Раис барои кисабурӣ ӯ аз одамони холис гувоҳӣ пурсид [4, с.276]. Die Leute des Vorsitzenden gingen um die Samowarhäuser **am** Teich herum, fingen jemanden und stellten ihn dem Vorsitzenden vor und sagten, er sei ein „Taschendieb“. Der Vorsitzende forderte ehrliche Menschen auf, seine Kurzsichtigkeit zu bezeugen (*Абубакров III.*).

Пешоянди «ба болои», «ба рӯйи». Тафовути асосии ин ду пешоянд аз он иборат аст, ки вожаҳои боло дар луғатномаҳои тоҷикӣ маънои дар боло қарор гирифтани ашӯро ифода кунанд, яъне ҳаракат аз поин ба боло сурат мегирад, вожаи **рӯйи** ба маънои мушаххаси дар рӯйи предмет ҷойгиршавии ашӯро ифода мекунад. Аз лиҳози мавқеи ҷойгирии предмет фарқ доранд [8, с.408].

Болои: Қорӣ Неъмат дар гузари Хоча Аспгардони Бухоро (дар байни лаби ҳавзи Дастархонҷӣ ва мадрасаи модари хон) ҳавлӣ дошт ва бар **болои** роҳрави ҳавлиаш як болохонача бино ёфта буд, ки он меҳмонхона ба шумор мерафт [4, с.291]; Qori Nemat hatte einen Hof im Durchgang von Khoja Aspgardon Buchara (zwischen dem Rand des Dastarkhanchi-Teichs und der Madrasa der Mutter des Khans) und **auf dem** Weg zu seinem Hof wurde ein Dachboden gebaut, der als Hotel galt (*Абубақров Ш.*). Ба **болои** ин шароити пӯшок аз ҳад зиёд бад буд: ман бо ҳамон либосҳоям, ки аз саҳро пӯшида омада будам, хизмат мекардам. Дар зери хизматҳои саҳти бисёр либосҳоям тамома аз қор бароманд [4, с.291]; **Darüber** hinaus waren die Bekleidungsbedingungen zu schlecht: Ich diente in der gleichen Kleidung, die ich auf dem Feld getragen hatte. Meine Kleidung war durch die harten Dienste völlig abgenutzt (*Абубақров Ш.*). Дар айёми тобистон сарои Олимҷонро, ки вақфи ин мадраса буд, таъмир намудан ва шикастурехтҳояшро дуруст кардан лозим шуд. Мутаваллӣ маро бурда, ба **болои** иморат ба сифати сарқор қор фармуд ва худаш, ки беҳату савод буд, рӯйхати хароҷотро ҳам ба ман менависонд [4, с.299]. Im Sommer war es notwendig, die Olimjan-Sara, die das Stiftungsvermögen dieser Madrasa darstellte, zu reparieren und ihre Risse zu reparieren. Mutawalli brachte mich als Aufseher **auf** die Spitze des Gebäudes und er selbst, der Analphabet war, schrieb eine Liste der Ausgaben für mich (*Абубақров Ш.*).

Сурати: Ба суғуртагирандагон одатан ширкатҳои қалони бой ҳастанд, ки ба ҳар гуна моли пурқимат, дар **сурати** талаф шуданаш, товоно дода метавонанд, [4,с.324]; Bei den Versicherten handelt es sich in der Regel um große, vermögende Unternehmen, die im Verlustfall etwaige Wertgegenstände entschädigen können (*Абубақров Ш.*). Бинобар ин, тақлифи онҳоро дар **сурати** қатъӣ рад карда ва ба рад кардан сабаб нишон дода гуфт:– Ман ҳоло хондани ҳудро тамома накардаам, бинобар ин, то хатми дарси мадраса ҳаёли хонадор шудан надорам ва дигар ин ки ман хонаю ҷой надорам ва агар хонадор шавам, зани ҳудро дар кучо мешинонам? [4, с.359]. Daher lehnte er ihr Angebot kategorisch ab, begründete die Ablehnung und sagte: - Ich habe mein Studium noch nicht abgeschlossen, daher habe ich nicht vor zu heiraten, bis ich mit der Schule fertig bin, und außerdem habe ich kein Zuhause und keinen Ort, und wenn ich heirate, wo soll ich das tun? meine Frau setzen? (*Абубақров Ш.*).

Рӯйи: Вақте ки Мулло Вафо аз дидани маҳбубаи худ дар кӯчаҳо даст кашида, шабҳои дарози хичрон дар ҳаёли **рӯйи** ҷонан бо оҳу нолаву афғон дар ғамхонаи худ менишастагӣ шуд, он маҳбуба дар ҳаёли ӯ боз ҳам соҳибҷамолтар ва зеботар намудан гирифт [4, с.358]; Als Mulla Wafa aufhörte, seine Geliebte auf der Straße zu sehen, und die langen Nächte des Hijran damit verbrachte, unter Stöhnen und Stöhnen an die Gesichter der Seelen in seinem Haus zu denken, begann diese Geliebte in seinem Kopf noch schöner und schöner zu werden (*Абубақров Ш.*). Мо дар он боғ пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ дар сарҳавз нишаста, шабона бар **рӯйи** суфаи меҳмонхона – пеши гулзор меҳобидем. Соҳиби боғ, ки Нурмуҳаммад ном дошт, як одами қариб шастсола буда, чехраи сиёҳчатоб, риши кулӯтаи сиёҳи камсафедӣ ва чашмони сиёҳи обдор, лекин андуҳгин, пешонаи васеъ, лекин пурчин дошт [4, с.364]. Früher saßen wir morgens im Garten und abends im Pool und nachts schliefen wir **auf dem** Sofa des Hotels – vor dem Blumengarten. Der Besitzer des Gartens, der Nurmohammed hieß, war ein Mann von etwa sechzig Jahren, mit dunklem Gesicht, einem schwarz-weißen Bart, wässrigen, aber traurigen schwarzen Augen und einer breiten Stirn. , aber sie war voll (*Абубақров Ш.*).

Дар мисолҳои боло таҳлилҳо нишон доданд, ки пешояндҳои номии сода дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ мавқеи ҷойгиршавии ашӯро “бар **рӯйи** суфаи меҳмонхона”, “ба **болои** иморат”, “ба **лаби** ҳавзи Девонбегӣ” ифода мекунад. Азбаски дар забони олмонӣ пешояндҳои номӣ гуфтани чиз нест, дар баъзе ҷумлаҳо бо пешояндҳои умумӣ ифода шудаанд ва дар баъзе ҷумлаҳо дида нашудаанд.

Аз рӯи ақидаи муҳаққиқ Н.П. Равченко «Муаррифии ашӯҳои субъективӣ, ки дар гуфтор таъсири объективӣ доранд, бо ёрии калимаҳое, ки сермаъно ҳастанд ва дар вазифаҳои гуногун қор фармуда мешаванд, сохта шудаанд» [17, с.11].

Пешояндҳои номии сода дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ асосан як вазифаро доро мебошанд, вале тобишҳои маъноӣ ё вижагиҳои маъноии онҳо тавсеа ёфтаанд ва вобаста ба матн хусусиятҳои хешро зохир мекунанд.

Пешояндҳои номӣ дар забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ вазифаи яхела дошта, бо вижагиҳои грамматикӣ худ то андозае тафовут доранд. Азбаски дар забони тоҷикӣ системаи падежӣ аз байн рафтааст, пешояндҳои номӣ новобаста аз мавқеи қорбурд ва ҷинсиату ба қадом падеж тааллуқ доштан, як хел мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳангоми тарҷума бештар ҷихати маъноӣ ва услубии истифодаи пешояндҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Аз ҷихати таҳқиқ пешояндҳои забони олмонӣ доираи васеи таҳқиқро фаро гирифта, бештар омӯхта шудаанд. Пешояндҳои забони тоҷикӣ, махсусан аз лиҳози таърихи пайдоиш ва таърихи таҳқиқ хеле кам мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муқарриз: Замонов З. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики. Под ред. В.М. Жирмунского, М.М. Гухман, С.Д. Кацнельсона. Изд. 2-е стереотипное / В.Г. Адмони. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 104 с.
2. Айни, С. Фуломон 3 ҷ. / С.Айни. - Сталинобод, 1960. - 611 с.
3. Айни, С. Осори баргузида: дар ду ҷ. Ҷ.2 / С.Айни. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 463 с.
4. Айни, С. Ёддоштҳо / С. Айни. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. - 470 с.
5. Аристотель. Сочинение: в 4 т. - М., 1976. - 1т. - 550 с.; - 1978. - 2т. - 687 с.
6. Айтемирова, А.Х. Функционально-семантическая характеристика послелогов аварского языка и предлогов немецкого языка. дисс. канд. филол. наук / А.Х.Айтемирова. - Махачкала, 2007. - 149 с.
7. Апресян, Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю.Д. Апресян // Семиотика и информатика. - М.: ВИНТИ, 1986. Вып. -28. - С.5-34.
8. Абубакров Ш.Дж. Структурно-семантический анализ составных именных предлогов в таджикском и немецком языках / Ш.Дж. Абубакров // Международная научно-практическая конференция «НАУКА и ТЕХНОЛОГИИ». Сост.: Б.Куспанова и т.д – г.Алматы, Казахстан, 2023.
9. Арзуманов, С.Д. Забони тоҷики / С.Д. Арзуманов. – Сталинобод, 1951. – 431 с.
10. Артыкова, Х.А. Первообразные предлоги русского языка, употребляющиеся с дательным падежом и их эквиваленты в таджикском языке / Х.А. Артыкова // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общ.наук, 1961. - Вып. 4 (27). - С.20-36.
11. Артемова, Н.А. Немецкий язык. Время грамматики. Пособие для эффективного изучения и тренировки грамматики для младших школьников. 2-е изд. / Н.А.Артемова, Т.А. Гаврилова. - М.: Эксмо, 2013. – 112 с.
12. Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. / Н.Д. Арутюнова. Факт. (Отв. Ред. Г.В. Степанов). - М.: Наука, 1988. – 341 с.
13. Арутюнова, Н.Д. Наивные размышления о наивной картине языка / Н.Д. Арутюнова // Язык о языке. - М.: Языки русской культуры, 2000. - С.7-19.
14. Архипова, И.В. Зависимый таксис немецкого языка(на примере высказываний с предложно-девербальными конструкциями): дис. канд. филол. наук / И.В. Архипова. - Новосибирск, 1998. - 234 с.
15. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. - М.: Изд. - I иностр. лит., 1955. - 416 с.
16. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. - М.: Изд-во Московского университета, 1975. - 207 с.
17. Радченко, О.А. Язык как мирозидание: Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства. Изд. 2-е, испр. и доп. / О.А. Радченко. - М.: Едиториал УРСС, 2005. - 312 с.

УСУЛИ ИСТИФОДАИ ПЕШОЯНДҲОИ СОДАИ НОМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар мақолаи илмӣ мазкур усули истифодаи пешояндҳои содаи номӣ дар ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Маълум аст, ки ҳангоми баррасии ин мавзӯ тафовут миёни забонҳои ҳамҷинс, яъне пешояндҳои содаи номӣ дар забони тоҷикӣ ва ифодаи онҳо дар забони немисӣ дида мешавад. Дар мақола мисолҳо дар ду забон - забони тоҷикӣ ва олмонӣ аз забоншиносони шарқ муқоиса гардидааст. Забони тоҷикӣ ба оилаи забонҳои ҳиндааврупоӣ дохил мешавад, аз ин рӯ, бо забони олмонӣ аз як оилаанд. Таҳқиқ ва муқоисаи қисматҳои гуногуни он аз ҷумла грамматикаи ин забонҳо барои омӯзиш ва рушди минбаъдаи забоншиносӣ тоҷик муфид аст. Пешояндҳои содаи номӣ дар забонҳои муқоисашаванда (тоҷикӣ-немисӣ) калимаҳои ёрирасон буда, яқчо бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои нутқ омада, муносибати онҳоро бо дигар калимаҳо ифода мекунанд. Пешояндҳо дар ҷумла ва ибора муносибатҳои масоҳат, замон, сабабу мақсад, соҳибияту тарзро нишон медиҳад. Пешояндҳои номии изофии сода аз калимаҳои муस्ताқилмаъно ва бандаки изофӣ ташкил ёфтаанд; **пешӣ, пасӣ, сарӣ, пушти, лаби, тули, баробарӣ, охири,**

поёни, байни, нисфи, болон, рӯи, шароити, мухити, сурати, хузури ва ғ. Аз рӯи шумора миқдори пешояндҳо нисбат ба пасояндҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик зиёданд. Ба гурӯҳи пешояндҳои номӣ ҳамон калимаҳои дохил мешаванд, ки дар алоҳидагӣ маъно ва мафҳуми аниқ доранд ва ин вожаҳо бо пешояндҳои аслии ва бандҳои изофӣ ҳамроҳ шуда, пеш аз исми пешояндҳои номиро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, забони форсӣ-тоҷикӣ, грамматика, пешоянд, таҳлил, муқоиса, пешояндҳои содаи номӣ, омӯзиш, сермаъноӣ, пеши, пушти, байни.

МЕТОД ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОСТЫХ ИМЕННЫХ ПРЕДЛОГОВ В ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

В данной научной статье рассматривается метод использования простых префиксов существительных в таджикских и немецких предложениях. Понятно, что при рассмотрении этой темы существует разница между языками, то есть простыми приставками существительных в таджикском языке и их выражением в немецком языке. В статье сравниваются примеры на двух языках – таджикском и немецком – от восточных лингвистов. Таджикский язык относится к семье индоевропейских языков, следовательно, он принадлежит к той же семье, что и немецкий язык. Исследование и сравнение различных его частей, в том числе грамматики этих языков, полезно для изучения и дальнейшего развития таджикского языкознания. Простые именные приставки в сопоставляемых языках (таджикско-немецком) являются вспомогательными словами, они соединяются с существительными, местоимениями и другими частями речи и выражают свою связь с другими словами. Предлоги в предложениях и словосочетаниях указывают на отношения пространства, времени, причины и цели, владения и способа. Простые дополнительные именные приставки образуются от самостоятельных слов и дополнительных придаточных; **пеши, паси, сари, пушти, лаби, тули, баробари, охири, поёни, байни, нисфи, болон, рӯи, шароити, мухити, сурати, хузури** и другие. По количеству в современном таджикском литературном языке префиксов больше, чем суффиксов. В группу именных приставок входят те слова, которые имеют определенное значение и значение их изолированно, причем эти слова сочетаются с исходными приставками и вспомогательными предложениями и образуют именные предлоги перед существительными.

Ключевые слова: языкознание, персидско-таджикский язык, грамматика, предлог, анализ, сравнение, простые именные предлоги, обучение, смысловое, переднее, заднее, между.

METHOD OF USING SIMPLE NOMINAL PREPOSITIONS IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This scientific article discusses the method of using simple noun prefixes in Tajik and German sentences. It is clear that when considering this topic, there is a difference between same-sex languages, that is, simple noun prefixes in the Tajik language and their expression in German. The article compares examples in two languages – Tajik and German – from oriental linguists. The Tajik language belongs to the family of Indo-European languages, hence it belongs to the same family as the German language. The study and comparison of its various parts, including the grammar of these languages, is useful for the study and further development of Tajik linguistics. Simple nominal prefixes in the compared languages (Tajik-German) are auxiliary words; they are connected to nouns, pronouns and other parts of speech and express their connection with other words. Prepositions in sentences and phrases indicate the relations of space, time, cause and purpose, possession and manner. Simple additional nominal prefixes are formed from independent words and additional subordinate clauses; **пеши, паси, сари, пушти, лаби, тули, баробари, охири, поёни, байни, нисфи, болон, рӯи, шароити, мухити, сурати, хузури**. There are more prefixes than suffixes in the modern Tajik literary language. The group of nominal prefixes includes those words that have a specific meaning and meaning in isolation, and these words are combined with the original prefixes and auxiliary clauses and form nominal prepositions before nouns.

Keywords: linguistics, Persian-Tajik language, grammar, preposition, analysis, comparison, simple nominal prepositions, teaching, semantic, front, back, between.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абубакров Шохин Ҷумаевич* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: schohin_1988@mail.ru. Тел.: (+992) 935-58-84-70

Сведения об авторе: *Абубакров Шохин Джумаевич* - Таджикский национальный университет, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: schohin_1988@mail.ru. Тел.: (+992) 935-58-84-70

Information about the author: *Abubakrov Shohin Jumaevich* – Tajik National University, Senior teacher of the department of German and French languages, **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: schohin_1988@mail.ru. Phone: (+992) 935-58-84-70

Ҳакимов Ф.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар нимаи дуҷуми қарни гузашта масъалаи ҷумлаҳои мураккаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷуҳи махсуси бисёр забоншиносонро ба худ ҷалб намуд. Ҳаминро бояд тазаққур дод, ки дар ин муаммоҳои забони тоҷикӣ ҳам ба таҳқиқоти илмии минбаъда ниёздошта, ҷойи муҳимро масъалаи ҷумлаҳои мураккаб ҳамчун воҳиди махсуси наҳвӣ ва алоқаи мавҷудбудаи байни ҷузъҳои он ишғол менамояд.

Масъалаи омӯзиши ҷумлаҳои мураккаб дар қатори самтҳои нави илми забоншиносӣ таҳқиқ карда мешавад. Омӯзиши ин падида (ҳодисаи) дар солҳои 40-ми асри XX оғоз шудааст. Муассиси омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби забони англисӣ аз рӯйи маълумоти мо аъзои муҳбирони академияи илмҳои ИҶШС В.Н. Яртсева мебошад, ки ханӯз қори илмии худро дар соли 1940 ба ин мавзӯ бахшида буд. Дар забоншиносии тоҷик нахустин масъалаи омӯзиши ҷумлаҳои мураккаб ба таълифоти забоншиносони машҳури тоҷик ба мисли Ш.Ниёзӣ, Н. Махсумӣ ва Р.Набиева алоқаманд мебошад.

Охири солҳои 60-уми садаи гузашта ду мақолаи Ҳ.Қаҳҳорова доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст нашр шудааст. Баъзе маълумотҳо доир ба ҷумлаҳои мураккаб дар қисми дуҷуми китоби дарсии забони тоҷикӣ барои мактабҳои олии оварда шудааст, ки соли 1963 аз нашр баромадааст. Дар давоми ҳамин солҳо масъалаи марбутаро забоншиносони тоҷик ба монанди А. Эшонҷонов, Ш. Рустамов, Ф.К. Зикриёев таҳти омӯзиш қарор додаанд. Якҷанд маълумоти дигар доир ба ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ дар грамматикаи академӣ низ оварда шудааст.

Вобаста ба тобишҳои модалии ҷумлаи пайрави пуркунанда феълҳои таркибӣ дар созмони ҷумлаи пайрав нақши босазо доранд, ки хабари ҷумлаи пайрави пуркунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисиро муайян мекунад:

Воситаи асосии алоқаи ҷумлаи пайрави пуркунанда бо пайвандаки *ku – that* мебошад. Ин пайвандак на танҳо нутқи мазмунан, балки айнан нақлшударо ҳам ба сарҷумла тобеъ менамояд: *Дар рӯзе, ки ман аввалин бор ин ҳавлиро ба ёди худ гирифтаам, хонаи ҷанубӣ ва рӯйи суфа нур аз меҳмони мардина буда, хонаи шимолӣ нур аз меҳмонзанон буд [1, с.16]. - The first memory I have of this yard was on a day when the south building and sufa were full of men and the north building was full of women [13, p.59].*

Ҷумлаи пайрави пуркунандае, ки калимаҳои ҳамнисбати сарҷумларо эзоҳ медиҳад, ба сарҷумла одатан бо пайвандаки *ku – that* тобеъ мешавад: *Ман худро аз бачагони дигар ҳам хурсандтар ҳис мекардам, чунки дар он рӯз дар тани ман ҷунон либосҳои буд, ки ман пеш аз он монанди онҳоро напӯшида будам, ё ин ки нӯшида бошам ҳам, дар ёд надоштам: дар барам курта-лозимии сафеди суфта буд ва аз рӯйи вай ҷомае нӯшида будам, ки гулҳои порча-порча дошт ва дар сарам каллапӯши нав буд, ки модарам гулдӯзӣ карда буд [1, с.17]. - I was standing with the other boys in front of the musicians, watching and listening to them I felt doubly happy because I was wearing such fine new clothes as I had never worn before a smooth white tunic and matching points, and over this an embroidered tiered juma, as well as a new cap, which my mother had embroidered with flowers [13, p.59].*

Бо пайвандаки *дар бораи он ки* ба сарҷумла ҷумлаҳои пайрави пуркунандае тобеъ мешаванд, ки объекти муҳокимаро мефаҳмонанд: *Модарам қадре мунтазир шуда истод, дид, ки ӯ дар бораи он кор чизе намегӯяд, аз вай пурсид:*

– Ҷӣ кор кардед?

– Ҳоло аз вачҳи он қори ман ба қасе чизе гуфтан дуруст нест. Ту ҳам аз он вачҳ ба қасе чизе нагӯй, – гуфт ва ба шарҳи қори қардаи худ даромад:

– Ман дидам, ки мاردуми туман тамоман бехонумон мешаванд ва рӯди нав ҳам намебарояд [1, с.87].

My mother waited for a while, saw that he did not say anything about it, asked him:

- *What did you do?*

- *It is not right for me to say anything to anyone now. "Don't tell anyone about that," he said, and began to explain what he had done.*

- *I saw that the people of Tuman become completely homeless and the new river does not even appear [13, p.97].*

Калимаҳои пайвандакии *гуфта* ва *гӯён* аслан феъли ҳол буда, барои ба ҳам тобеъ намудани чумлаи пайрав бо сарчумла истифода мешаванд. Дар чунин вазифа аз хусусиятҳои феълӣ ва ҳолии онҳо қариб ҳеч чиз боқӣ наместонад, зеро вазифаи пайвандакиро иҷро мекунанд. Аз ин рӯ, ба инҳо истилоҳи калимаҳои пайвандаки муносиб доништа шуд [2, с.123]: *Дар ариза рафти корро ба тарзе, ки ҳозир гуфта гузаштам, шарҳ додам. Ва талаб кардам, ки барои пеш бурдани кори ҳашар ягон каси худотарсро фармояд, ки ин кор зудтар тамом шавад. Дер мондани ин кор ҳам ба халқ зарар дорад, ҳам ба давлат. Зеро вақте ки рӯд кофта нашавад ва об ҷорӣ нагардад, албатта, заминҳо аз кишт мемонанд, дар он сурат подшоҳ хироч ва молиётро аз қучо мегирад?*

- *Аризаро аз номи кӣ навиштед? – гуфта модарам пурсид [1, с.88].*

In the application, I explained the work process in the way that I have already mentioned. And I demanded that someone who fears God should order this work to be completed as soon as possible. Delaying this work will harm both the people and the state. Because when the river is not dug and the water does not flow, of course, the lands will remain uncultivated, in that case, where will the king get the fees and taxes?

- *On whose behalf did you write the application? - my mother asked [13, p.88].*

Калимаҳои *гуфта* ва *гӯён* бо пайвандаки "ки" ҳам умумият доранд ва ҳам аз якдигар фарқ мекунанд. Умумият дар он зоҳир мешавад, ки: 1) ҳам гуфтаю гӯён ва ҳам ки муштараквазифа мебошанд, онҳо сарчумла, чумлаҳои пайрави гуногуни пурқунанда, мақсад, сабаб ва ғайраро тобеъ менамоянд; 2) бо феълҳои гуногун, ки тобишҳои маъноии муносибат, гуфтугӯ, амру фармон, фикркунӣ ва ҳолатҳои гуногунро мефаҳмонанд, чумлаи пайравро тобеъ ба сарчумла менамоянд 3) онҳо инчунин алоқаи сарчумлаю нутқи айнан ва ё мазмунан нақлшуда - чумлаи пайрави пурқунандаро барқарор менамоянд. Аммо онҳо аз якдигар бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд:

а) доираи истеъмоли *гуфта* ва *гӯён* он қадар фарох набуда, балки онҳо сарчумларо, асосан, нақлҳоро тобеъ менамоянд, ки он ё аз тарафи шахсе изҳор карда шудааст ва ё ҳуди нутқкунанда аз фикр гузаронида аст: *Тағоиям ба таъзими шогирдона ҳам шуда бо ӯ вохӯрдӣ кард ва падарамро ҳам "язнаам" ва "барои зиёрати шумо омадам" гуфта шиносо кунонид [1, с.91]. - My uncle bowed deferentially to his teacher, exchanged greetings, then introduced my father as "my brother-in-law, who has come to pay his respects" [13, p.122].*

- *Шояд ба шумо ҳамин хуш ояд гуфта фикр кардам, – гуфтам дар ҷавоб [1, с.105]. - Maybe you will like this, I thought, - I said in response [13, p.111].*

б) чумлаҳои пайрави пурқунанда бо калимаҳои пайвандакии *гуфта*, *гӯён* бар хилофи чумлаҳои пайрави пурқунанда бо пайвандаки "ки" пеш аз сарчумла меоянд: *Ман аввал тааҷҷуб кардам, баъд оташин шудам ва баъд аз он хандаам гирифт: тааҷҷуб кардам барои ин, ки ман ба бадали хизмати хатбардории худ ин гуна "музд" мегирам гуфта ҳеч наандешида будам: оташин шудам –чунки он ҷазо тамоман ноҳақона буд: хандаам омад – чунки ӯ дар сухани худ "...ҳар фалоне, ки ӯ хӯрдааст, ту шарм накарда – начакконда оварда ба рӯи ман мезанӣ" гӯён худаи худаширо ҳақорат карда буд [1, с.108]. - I was surprised at first, then I got angry, and then I started laughing: I was surprised because I didn't think that I would receive such a "salary" for my courier service: I got angry - because that punishment was completely unfair: I laughed - because he insulted himself in his words "...everything that he ate, you brought it to my face without being ashamed" [13, p.114].*

в) пайвандаки "ки" одатан дар аввали чумлаи пайравии пурқунанда меояд, пайвандакҳои *гуфта* ва *гӯён* бошанд, пас аз чумлаи пайрави пурқунанда меоянд: *Нимишабӣ "дузд омад" гӯён галогула шуда зуд хомӯш гардид [1, с.113]. Ҳама "духтари гуреза, никоҳи қозихонагӣ" гӯён бо якдигар завққунон гап мезаданд [1, с.113]. - In the middle of the night, as if a "thief came", there was a ruckus and it quickly died down [13, p.113]. All the "refugee girls, arranged marriages" seemed to be talking to each other with pleasure [13, p.13].*

Агар ҳол ҳамин бошад, инҳо бе он ки кореро бароранд, ғаллаҳои дар анбор ва канор мондари хӯрда тамом мекунанд, *гӯён* изҳори дилтангӣ намуд. Ғайр аз ин, пайвандаки "ки" ба услуби адабии китобӣ, вале *гуфта* ё *гӯён* ба гуфтугӯии хос мебошад. Сабаби дар асарҳои

бадеӣ бо нутқи айнан нақлшуда омадани онҳо низ дар ҳамин зоҳир мешавад: *Он ҳодиса ба ин тариқа рӯй дода буд: рӯзе падарам барои намози пешин ба масҷид рафт ва зуд баргаишта омада дар роҳрави ҳавлӣ истода маро чег зад ва "зуд биё" гӯён шитобкорона баргаишта рафт. Ман ҳам аз дунболи ӯ давидам [1, с.119]. - The incident happened in this way: one day my father went to the mosque for the first prayer and quickly came back and stood in the yard and called me, saying "come quickly" and hurried back. I also ran after him [13, p.19].*

Дар чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак бо чумлаи пайрави пуркунанда асосан ду намуди оҳанг (интонатсия) мушоҳида мешавад.

1. **Интонатсияи эзоҳӣ.** Дар ин ҳолат дар охири сарчумла оҳанг заиф мегардад.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бештар аз ҳама феъли модалии **хостан** дар таркиби сарчумла меояд. Чумлаҳои пайраве, ки бо оҳанги (интонатсияи) эзоҳӣ ба сарчумла тобеъ шудаанд, бештар ҳамин феъли **хостанро** эзоҳ медиҳанд: *Ман мехостам чӣ гуна шеър гуфтани он касро пурсам, лекин ин муяссар нашуд – магар вақти намози пешин расида буд, ки падарам маро аз девор фуруварда монд ва шояд ӯ суоли дар дили ман омадаро ҳис карда бошад, ки:*

– *Ҳоло хона рав. Ман баъди аз намоз омаданам шеърҳои он касро ба ту хонда медиҳам, – гуфт ва худ ба тарафи масҷид нигоҳ карда давон рафт [1, с.120].*

I wanted to ask him what kind of poem he was reciting, but I couldn't do it - unless it was time for the first prayer, when my father let me down from the wall, and maybe he felt the question in my heart:

- Go home now. I will read that person's poems to you after I come from prayer, - he said and looked towards the mosque and ran away [13, p.20].

Азбаски феъли **“хостан”** бо интонатсияи хеле заиф талаффуз меёбад ва чумлаи пайрав қариб бо ҳамон оҳанг ибтидо меёбад, аксар вақт дар байни сарчумла ва чумлаи пайрав ҳеҷ гуна аломати китобатӣ гузошта намешавад, ки онро метавон хилофи қоидаи грамматикӣ номид: *Баъд аз рафтани он одам, ман ба пеши падар рафтам ва мехостам дар пеши ӯ як дурӯғи худро иқрор кунам. Аммо шарм меоштам. Бинобар ин, хомӯш мондам [1, с.167]. - After that man left, I went to my father and wanted to confess a lie to him. But I was ashamed. Therefore, I remained silent [13, p.67].*

2) **Интонатсияи баёнӣ.** Дар интонатсияи баёнӣ сарчумла бо оҳанги қатъӣ ва қадре баланд якбора бурида мешавад ва чумлаи пайрав бо оҳанги қадре пастар оғоз меёбад. Инро ҳукумат барои он ҷорӣ кардааст, ки нишон диҳад: дар ин ҷо, дар мактаб, ҳамаи шумо якранг ва баробар ҳастед ва ҳеҷ як шумо аз дигаре бартарӣ ва зиёдатӣ надоред. Хабарӣ чумлаҳои пайрави пуркунанда, ки ба сарчумла бо интонатсияи бадеӣ тобеъ мешаванд, аксар бо феълҳои гуфтор ва фикри тахайюл (*гуфтан, фармудан, фикр кардан...*) ифода меёбанд [2, с.121]: *Вақте ки талаба бо фармоиши муллоён аз Мулло Туроб сабаби «гарч-гарч» кардани кафиширо ва урусҳо дар магзи вай чӣ гузоштанишонро пурсидааст, ӯ дар ҷавоб гуфтааст, ки «ин кафиширо русҳо надӯхтаанд, балки тоторҳои Қазон дӯхтаанд ва дар даруни вай чӣ буданиро ва чаро «гарч-гарч» карданиро ман намедонам» [1, с.288]. - When the student, on the orders of the mullahs, asked Mullah Turob why his shoe was "twisted" and what the Urus put in his brain, he replied that "this shoe was not made by the Russians, but by the Tatars of Kazan, and what was inside it and why I don't know how to "swing" [13, p.28].*

Чумлаҳои пайрави пуркунандае, ки ҷонишинҳои ишоратиро эзоҳ медиҳанд, нисбат ба чумлаҳои пайрави пуркунанда, ки хабарӣ сарчумларо пурра мекунад, миқдоран хеле кам мебошанд, таносуби истеъмолиашон низ маҳдуд аст.

Ҷонишинҳои ишоратӣ дар таркиби сарчумла бештар ҳангоми ба вай задаи мантиқӣ додани гӯянда, ки диққати шунавандаро маҳз ба ҳамон ҷалб намудан меҷӯяд, истифода мешаванд: *Тамошобинон ҳаминро медиданд, ки дар вақти бардошта шудани ҳар ҷӯб нӯстпораҳои пушти бандӣ ба он ҷӯб часпида аз ҷояи мехест ва аз ҷойи ҷароҳат чакраҳои хун ба ҳар тараф пош мехӯрданд [1, с.354]. - The audience could see that when each stick was lifted, the pieces of the back of the band stuck to that stick, and blood flowed from the wound in all directions [13, p.34].*

Барои бештар таъкид намудани ҷонишинҳои ишоратӣ калимаҳои ёридиҳанда ва ҳиссачаҳо низ истифода мешаванд: *Дурбинӣ ва дурандеиӣ ҳаминро талаб мекунад, ки ҳар дуи онҳо якҷоя ва якбора нест карда шаванд, то ки "пай абадулабад гум шавад" [1, с.398]. - Foresight and foresight require that both of them be destroyed together and at once, so that "the trace is lost forever" [13, p.38].*

Чи хеле ки аз мисолҳои зикргардида маълум гардид, ҳиссаҳои "**фақат - only**" барои аз дигар ҳодисаҳои ҳамчинсаш чудо кардани он ки дар ҷумлаи пайрав гуфта шудааст ва барои таъкид намудани он ки аз ҳамаи онҳо ҳамин заруртар аст, истифода шудааст: *Бинобар ин, бо сангзаниҳои он бачаи мағрур хурсандие, ки маро аз он курта-лозимӣ пайдо шуда буд, кам нагардид, **фақат** нафратам ба он бача, ки маро чанд бор дар кӯча – дар вақти бозӣ зада буд, зиёда гардид [1, с.17-18]. - Therefore, the stoning of that proud boy did not diminish the joy that I had from that shirt, but my hatred for that boy who beat me several times on the street - while playing - increased [13, p.18-19].*

Барои таъкиди ҷонишини ишоратӣ ва ба туфайли он барои ба ҷумлаи пайрав ҷалб намудани диққати шунаванда ҳиссаҳои "**ҳам - too**" низ истеъмоли меёбад. Вале мавқеи истеъмоли вай то андозае дигартар аст: вай на барои чудо кардан, балки дар қатори дигар ҳодисаю воқеаҳо аз ҳама охир қайд кардани яке аз ҳодисаҳои муҳимро нишон медиҳад: *Бачагони дигар бошанд, пеш-пешӣ нақорачиҳо давида ба умеди тӯйхонаи дигар мерафтанд ва маро **ҳам** ҳар замон ба тарафи худ имо мекарданд [1, с.18]. - As for the other children, they ran in front of the dancers in the hope of another wedding, and they always beckoned to me [13, p.16].*

Вобаста ба хусусият таъкиди калимаҳои ҳамнисбат хабарҳои сарҷумларо бештар бо сифаҳои зерин ифода менамояд.

1. Ба сифаи амрӣ. Ин тарзи ифодаебии хабари сарҷумла аз ҳамаи тарзҳои дигар зиёдтар воমেҳурд: *Ин гуна пурсишиҳо **ҳаминро** нишон медиҳанд, ки пурсандаи аввал мадрасаҳои Бухоро монанди университетҳои замони мо гумон кардааст ва пиндоштааст, ки ҳар талаба ба як мадраса даромада, бояд дар хобгоҳи умумии вай зиндагонӣ намуда, дар дарсхонаи вай дар пеши мударрисони махсусаш, то тамоми кардани ҳамаи солҳои таҳсил, дарс хонда бошад: пурсандаи дуюм гумон кардааст, ки бояд мадрасаҳои Бухоро монанди университетҳои замони мо ба факултетҳо тақсим шуда, ҳар талаба ба майл ва хоҳиши худ яке аз он факултетҳоро тамоми карда, ба фанне мутахассис мешуда бошад [1, с.221]. - Such inquiries show that the first questioner thought that Bukhara's madrasas were like the universities of our time and thought that every student entering a madrasa should live in its common dormitory and in its classroom in front of its special teachers until the end of all the years. studied, studied: the second questioner thought that Bukhara madrasas should be divided into faculties, like the universities of our time, and every student should graduate from one of those faculties and become a specialist in a subject according to his desire and desire [13, p.21].*

2. Бо феълҳои модалӣ, ки одатан дар ҷумлаҳои бешаҳс меоянд: *"Бо шунидани ин суҳанҳои меҳрангез ишқи ман ба он духтари волоназар яке бар сад афзуда, ҳаяҷони қалби маро ба ҷодае расонда буд, ки чӣ карданамро ва чӣ гуфтаниамро намедонистам ва ман **ҳаминро** медонистам, ки ман ўро девонавор дўст дошта будам ва аз галаёни сўзиши ишқ ва шавқ чун мўйи оташдида ба худ печидам [1, с.430]. - After hearing these loving words, my love for that beautiful girl increased one hundred times, and my heart was so excited that I didn't know what to do and what to say, and I only knew that I was madly in love with her, and I was madly in love with her. I curled up like burnt hair [13, p.43].*

Баъзан ин гуна хабарҳо бандакҷонишинҳо қабул мекунанд ва сарҷумла ҳамчун ҷумлаи муайяншаҳс намудор мешавад. Дар ҳамин гуна ҷумлаҳо ҳам танҳо шахси яқум (асосан шахси яқуми танҳо) мушоҳида мешавад, аммо миқдори онҳо ниҳоят кам аст: *Дар ин ҷо бояд **ҳаминро** зикр кунам, ки ман аввалин бор бо Ҳочӣ Абдулазизи самарқандӣ дар ҳамин ҷо шинос шудам, нагмаи дотор ва овози дилнавози ўро дар ин ҷо шунидам [1, с.21].*

3. Бо сифаи хабарӣ. Бо ҳамаи шаклҳои сифаи хабарӣ ифода ёфтани хабари сарҷумла дида шавад ҳам, хусусиятҳои **мусоҳиба, фармон, талаб ва хулоса** доштани он равшан ҳис мегардад. Ин аст, ки бештар шакли ҳикоягии сифаи хабарӣ мушоҳида мешавад корбурди дигар шаклҳои сифаи хабарӣ дар ниҳоят кам аст: *Дар ин ҷо **ҳаминро** нақл карданам даркор аст, ки кампири 80-солаи умраишро дар саҳтӣ гузаронида бо гуфтани як-ду ҳикоя ё шуг-афсона монда мешуд, лекин бачагон ўро танг мекарданд, ки боз гӯяд [1, с.59]. - It is necessary to tell here that the 80-year-old old woman spent her life in hardship, telling one or two stories or jokes, but the children pressed her to tell again [13, p.9].*

Бо сифаи хоҳишмандӣ омадани ҷумлаи пайрави пурқунанда ниҳоят кам дучор мешавад: *Ман **ҳаминро** гуфтани ҳастам, ки беҳуда хунрезӣ мекунед. I mean, you are bleeding in vain.*

1) Ҷонишинҳое, ки бештар аҳаммияти услубӣ дошта, дар таркиби сарҷумла наомада ҳам метавонанд:

2) Ҷонишинҳое, ки дар таркиби сарҷумла омадани онҳо ҳатмист ва онҳо барои сурат гирифтани хабари сарҷумла низ ёрӣ мерасонанд.

Чи хеле ки аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ҷонишинҳои ишоратӣ ба феълҳои гузаранда вобаста шуда меоянд ва ҳамчун пурқунандаи бевосита воқеъ мегарданд, нисбат ба пурқунандаҳои бавоситаи ҷонишинҳои ишоратӣ ифодаёфта озодтар мебошанд, дар сарҷумла зикр наёфтанишон мумкин аст. Аммо аксарияти пурқунандаҳои бавосита дар сарҷумла наомада наметавонанд, онҳо ба хабарҳо як навъ мустақилият мебахшанд, барои сурат гирифтани онҳо ёрӣ мерасонанд.

Ҷонишинҳои ишоратӣ барои таснифоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ёрии калон мерасонанд, онҳо имконият медиҳанд, ки ҷумлаҳои пайрав аниқ карда шаванд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҷумлаҳои пайраве ҳастанд, ки тобишҳои зиёди маъноӣ доранд, ё худ ба як хабар якҷанд ҷумлаи пайрав тобеъ шуда метавонанд. Барои ба кадом гурӯҳ дохил кардани ин гуна ҷумлаҳои пайрав ҷонишинҳои ишоратӣ ёрӣ мерасонанд [2, с.124].

Маълум аст, ки сарҷумла нисбат ба ҷумлаи пайрав мустақилтар аст, алалхусус дар ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пурқунанда, ки сарҷумла бештар ва қариб ҳамеша дар аввал меояд. Аммо дар ҷумлаҳои мураккабе, ки дар таркиби сарҷумлаи онҳо ҷонишинҳои ишоратӣ ҷой доранд, ҳамон мустақилияти нисбӣ ҳам барҳам меҳӯрад, сарҷумла бо интонатсия ба анҷом мерасад, ки ноқисии эзоҳталабӣ ва ба ҷумлаи пайрав ниҳоят эҳтиёҷ доштани вай равшан ва барҷаста зоҳир мегардад. Ғайр аз ин, дар чунин ҷумлаҳо мақсади асосӣ аксар дар ҷумлаи пайрав баён карда мешавад. Ҳамин тавр, алоқа ва муносибати сарҷумлаву ҷумлаи пайрав, ки дар таркиби сарҷумлашон ҷонишинҳои ишоратии эзоҳталаб доранд, нисбат ба алоқа ва муносибати сарҷумлаю ҷумлаи пайраве, ки дар таркиби сарҷумлашон чунин ҷонишинҳо нестанд, зичтар ва устувортар мебошад: "*Ман ҳамин қадар гуфта метавонам, ки он рӯйи зебо бо он бинии латифи дилрабо, бо он чашмони сиёҳи муҳаббатнигоҳи меҳрафзо, бо он миҷгонҳои дарози дилнавози шавқангез, бо он абрӯвони мушқинмӯйи нӯгтез, бо он пешонаи меҳрубони нишонаи латифомез – бисёр шинам, бисёр дилкаш ва бисёр хушнамо афтода буд, ки одам аз диданиш сер намешуд* [1, с.418]. - "I can say this much that that beautiful face, with that charming nose, with those black eyes of loving care, with those long charming eyelashes, with those pointed eyebrows, with that kind forehead of a charming mark - very nice, very charming and it was so beautiful that a person could not get enough of seeing it [13, p.18].

Аксарияти ҷумлаҳои пайрави пурқунанда пас аз сарҷумла меоянд ва ин табиист, чунки ҷумлаҳои пайрави пурқунанда асосан хабари сарҷумларо пурра мекунанд, ки вай бештар дар охири ҷумла меояд.

Дар ин гуна ҷумлаи мураккаби тобеъ сарҷумла танҳо зоҳиршавии аломатро мефаҳмонад, вале соҳиби аломат дар ҷумлаи пайрав ифода меёбад. Агар ҷумлаи пайрав ба ибора табдил дода, дар мақоми мубтадои сарҷумла гузошта шавад, ҷумлаи содаи дутаркиба ҳосил мегардад. Ба таври мисол: *Сар то поям ҳанӯз ҳам месӯхт, аммо монанди ҳезуми тари нимсӯхта, ки аз ҳезуми хушкӣ шуълавар дур афтода бошад, қӯрдудқунон месӯхт ва дуди ин сӯзиш дар димоғам зада мағзи сарамро метарконид* [1, с.421]. - *I was still burning from head to toe, but like half-burnt wet wood that fell far from dry burning wood, it was burning black and the smoke of this burning hit my throat and exploded my brain* [13, p.41].

Хабари сарҷумла бештар дар тарзи мафъулии феъл меояд. Ин яке аз аломатҳои муҳими ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аст, ки дар таркибашон ҷумлаи пайрави мубтадо доранд. Мисол: - *Маълум мешавад, ки ҳоло зиндагонист ба ҳубӣ мегузарад, - гуфтам ман бо оҳанги суол* [1, с.426]. - *It turns out that your life is going well now, - I said in a questioning tone* [13, p.26].

Дар ҳамаи сарчашмаҳо ишора шудааст, ки ҷумлаи пайрави пурқунанда пас аз сарҷумла меояд.

Дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна қайд шудааст, ки ҷойи ҷумлаи пайрав ба таври умумӣ пеш аз сарҷумла, дар байни аъзоҳои сарҷумла ва пас аз сарҷумла аст. Дар бораи ҷойи ҷумлаи пайрави пурқунанда дар он ҷо ҳарфе назадаанд. Ҷумлаи пайрави пурқунанда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба тарзи зерин меояд:

1. Дар ҳақиқат, аксарияти чумлаҳои пайрави пуркунанда пас аз сарчумла меоянд ва ин табиист, чунки чумлаҳои пайрави пуркунанда асосан хабари сарчумларо пурра мекунад, ки вай бештар дар охири чумла меояд, инчунин ҷонишинҳои ишоратие, ки чумлаи пайрав эзоҳ медиҳад, ба хабар тобеъ мебошад ва аксар пеш аз он меоянд.: *Ин духтар ягона фарзанди ман аст, ки саробони хонаи маро мекунад. Ман ӯро ба касе медиҳам, ки ба ман хонадомод шавад* [1, с.427]. - *This girl is my only child who takes care of my house. I will give him to someone who will become my son-in-law* [13, p.47].

2. Чумлаҳои пайрави пуркунанда пас аз хабар оянд ҳам, метавонанд, ки дар байни аъзоҳои сарчумла воқеъ гарданд. Ин ҳолат вақте рӯй медиҳад, ки хабарҳои сарчумла чида шуда оянду чумлаҳои пайрав онҳоро ё ки яке аз хабарҳои пеш аз охиринро пурра кунанд: *Ман ҳам дар қатори қаровулон будам, ки ба даст шамшер гирифта дар пеши раҳнае қаровул меистодам* [1, с.338]. - *I was also among the guards, holding a sword and standing guard in front of a trench* [13, p.33].

3. Агар хабарҳои сарчумла чида ва ё такрор шуда оянду ҳамаи хабарҳо чумлаи пайрави пуркунанда гиранд, ба ғайр аз чумлаи пайраве, ки хабари чида ва ё такрори охиринро эзоҳ медиҳад, дигарҳо дар байни сарчумла меоянд: *Баъд аз хӯрда тамом кардани пиёзҳо боз хандида аз зиёд шудани дарди сараш ба шикоят даромад Мулло Ҳомид ба ӯ маслиҳат дод, ки ба гуслхонаи мадраса чанд офтоба оби сардро аз сараш резад. Дар он вақт дарди сараш бартараф хоҳад шуд* [1, с.265]. - *After finishing eating the onions, he laughed again and started complaining about his headache. Mulla Hamid advised him to pour cold water over his head in the madrasa bathroom for a few days. At that time, his headache will disappear* [13, p.26].

4. Чумлаҳои пайрави пуркунанда, ки ба сарчумла ба воситаи калимаҳои "гуфта" ва ё "гӯён" тобеъ мешаванд ду хел воқеъ мегарданд.

а) Чумлаҳои пайрави пуркунанда пеш аз сарчумла меояд: *Ана ҳамин тариқа шуда, мо дигар ба дарёбод моли чортои худро набурдем ва онҳоро дар заминҳои, ки киштҳои он гундошта шуда буданд ва дар истилоҳи онвақта "ангор" номида мешуданд, чаронида гашидем* [1, с.208-209]. - *In this way, we no longer took our cattle to the river and grazed them in the lands where the crops were planted and were called "storage" in the term of that time* [13, p.221-222].

б) Чумлаҳои пайрави пуркунанда дар байни аъзоҳои сарчумла меоянд: *Аждаҳо танҳо аз шамол метарсад ва ҳар вақт, ки шамол хест, ӯ ба нолиши медарояд* [1, с.61]. - *The dragon is only afraid of the wind, and whenever there is a wind, it begins to howl* [13, p.61].

Ҷойи чумлаҳои пайраве, ки ҷонишинҳоро эзоҳ медиҳанд, низ ҷолиби диққат аст. Ин гуна чумлаҳои пайрав аксар вақт пас аз хабари сарчумла меоянд. Азбаски ҷой ва тарзи ифодаи ҷонишинҳо дар таркиби сарчумла мухталиф аст, баъзан, пас аз ҷонишинҳо дар байни аъзоҳои сарчумла омадани чумлаи пайрави пуркунанда мушоҳида карда мешавад: *Ғарибмазор пур аз ҷангали хордор буд, ки дар миёни он ҷангал касе даромада наметавонист* [1, с.61-62]. - *Garibmazar was full of maple forest, in the midst of which no one could enter* [13, p.60-61].

Лозим ба ёдоварист, ки ҷойи масдар дар чумла озод аст, вай на танҳо дар пахлуи хабар, балки дар аввал ва мобайни аъзоҳои чумлаи сода омада метавонад. Бинобар ин, агар чумлаи пайрав ҷонишинеро эзоҳ диҳад, ки ба масдари дар аввал ё мобайни сарчумла омада тобеъ аст, он гоҳ чумлаи пайрав дар байни аъзоҳои сарчумла меояд.

Барои фаҳмидани он ки чунин сифатҳо ҳамчун зарф ва феъли ҳол хеле мувофиқ ифода меёбанд, мисолҳои болоро бо ин мисолҳои аз "Ёддоштҳо"- и С.Айнӣ гирифта шуда, муқоиса кардан ба маврид хоҳад буд.

Баъзан ҷонишинҳои ишоратӣ баъд аз хабар вале чумлаи пайрав пас аз ҷонишинҳо меояд. Инверсия одатан бо мақсадҳои услубӣ, барои ба чумлаи пайрав ҷалб намудани диққати шунаванда истифода карда мешавад: *Падарам бо шунидани ин сухани тағомам аз шодӣ гӯё қад-қад мепарид ва ба назарам чунон менамуд, ки дар ҷойи нишастагиаш, гӯё, қадаш ба тарафи осмон баланд шуда рафта истодааст ва гарданаширо рост карда сари синаширо ба тарафи пеш мебаровард. Маълум мешуд, ки хурсандии аз ин хабар пайдошуда ба дилаш намегунҷид ва сандуқи синааш васеъ шуданро мехост* [1, с.89]. - *When my father heard these words of my uncle, he jumped for joy and it seemed to me that in his sitting place, his height was rising towards the sky and he was straightening his neck and pushing his chest forward. It was clear that the joy arising from this news did not resonate with his heart and his chest wanted to expand* [13, p.99].

Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда бепайвандак хеле бисёр кор фармуда мешавад. Аксарияти онҳо ба нутки шифоҳӣ хос буда, одатан ҳангоми суҳбат ва гуфтугӯ истеъмом меёбанд. Дар ин гуна лаҳзаҳо, агар мақсад ва мазмуни асосӣ дар чумлаи пайрав ифода ёфта вай таъкид карда шавад, пеш аз сарчумла меояд: - *Ман корро ба ҳамин тартиб ниҳодам, ки аз паси ҳашарчиён об ҳам меояд. Ҳашарчиён, ки дар вақти кори душвори худ самараи вайро дар пеши назараи мебинанд, қувват ва ғайраташ дучанд мешавад* [1, с.95]. - *I put the work in such a way that water comes from behind the insects. Hasharchiyan, who sees the results of his hard work in front of his eyes, his strength and zeal doubles* [13, p.95]. Дар чунин чумлаҳои мураккаби тобеъ одатан хабари сарчумла акс меёбад, ки он пас аз чумлаи пайрав меояд, аммо ба кадом шахс тааллуқ доштани феъли эзоҳшаванда аз бандакҷонишинҳо, маълум мешавад: - *Ҳозир падарам ҳам ҳамин ҷавон ҳаст, модарам ҳам* [1, с.114]. - *Now my father is the same young man, and so is my mother* [13, p.14].

Хулоса, чумлаҳои пайрави пуркунанда ва ифода кардани хабари сарчумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, пуркунандаи бевосита ва роҳҳои ифодаи он, пуркунандаи бевосита аз ҷиҳати таркиб, мавқеи пуркунандаи бевосита дар чумла, чумлаҳои пайрави пуркунанда ва эзоҳ додани ҷонишинҳои ишоратӣ, тобишҳои маъноии чумлаҳои пайрави пуркунанда, воситаҳои грамматикӣ алоқаи чумлаи пайрави пуркунанда бо сарчумла ва ҷойи чумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди омӯзиш ва баррасии ҳамачониба қарор гирифтанд.

Чумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ ҷиҳати эзоҳи хабари сарчумла омада, онро пурра мекунад. Чунин чумлаи пайрав ба саволҳои чӣ?, бо чӣ? ҷавоб мешавад. Он барои эзоҳи калимаю таркибҳои ҳамнисбате низ меояд, ки ба вазифаи пуркунандаи сарчумла омадаанд. Чумлаи пайрави пуркунанда, маъмулан, хабарҳои феълии сарчумларо мефаҳмонад.

Калимаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарчумла ҳам пуркунандаи бевосита ва ҳам пуркунандаи бавосита мешаванд.

Бояд гуфт, ки нақш ва ҷойгоҳи чумлаи пайрави пуркунанда дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ басо ҳам доманадор ва васеъ аст. Гузашта аз ин, мавзуи мазкур яке аз мавзӯҳои меҳварии бахши наҳв маҳсуб ёфта, бори нахуст бо диду назари нав ба риштаи таҳқиқ ва муқоиса кашида шудааст.

Муқаррир: *Ҷӯраев Х.А.* – н.и.ф., дотсенти ДДОТ
ба номи С.Айнӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С.Айнӣ. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. - 464 с.
2. Бозидов, Н. Пуркунандаи бавосита / Н.Бозидов. - Душанбе: 1965. - 123 с.
3. Гузеева, К.А. Справочник по грамматике английского языка / К.А. Гузеева. – СПб., Союз, 1997. - 205 с.
4. Иванова, И.П. Грамматика английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепсов. – Москва, 1981. - 205 с.
5. Каменский, А.И. Грамматика английского языка. Часть 1 / А.И. Каменский, И.Б. Каменская. – Харьков, 2002. - 145 с.
6. Тошов, А.Ю. Сравнительно-сопоставительный анализ категории залога (страдательный) в таджикском, английском и русском языках (сопоставительный аспект): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / А.Ю. Тошов. - Душанбе, 2013. - 167 с.
7. Уфимцева, А.А. Об особенностях семантики глагольных лексем английского языка / А.А. Уфимцева // Теория языка. Кельтология. Институт языкознания АН СССР. - М.: Наука, 1976. - С.141-151.
8. Хлебникова, И.Б. Некоторые вопросы типологического сопоставления видо-временных систем / И.Б. Хлебникова // Структурно-типологическое описание современных германских языков. - М.: Наука, 1966. - С.62-73.
9. Шахматов, А.А. Очерк современного литературного языка / А.А. Шахматов. – М., 1988. – 420 с.
10. Ярцев, В.Н. Категории активности и пассивности в английском языке / В.Н. Ярцев. - Л, 1946. - 266 с.
11. Ilyish, V. History of the English language / V. Ilyish. - Leningrad, 1973. - 202 p.
12. Ioffic, L.L. Readings in the theory of English Grammar / L.L. Ioffic, L.P. Chakhoyan. - Leningrad: Prosvechenie, 1972. - 308 p.
13. Sadriddin Aini. The Sands of Oxus, Boyhood Reminiscences. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. - Mazda publishers, 1998. - 350 p.

НАҚШИ ВОСИТАҲОИ ГРАММАТИКӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДАИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои сохторӣ-маъноии ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки дар соҳаи ин навъи ҷумлаҳо нақши воситаҳои грамматикӣ чун пайвандҳои тобеъқунанда ва шаклҳои хабарии феълӣ бағоят бузург аст. Илова бар ин, дар ташаккули ин намуди ҷумлаҳо хусусиятҳои умумиву шабоҳатнок дар муқоиса бо тафовут бештар ба назар мерасад. Ҳадафи асосии мақолаи мазкур таҳлил ва таҳқиқ намудани нақши воситаҳои грамматикӣ дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Пеш аз он ба ҳар як масоил даст занем, мо бояд дар пеши худ як мақсади амик дошта бошем. Мақсади асосии муаллиф масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисиро мавриди муқоиса қарор додан аст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар он ошкор мегардад, ки бори нахуст муҳаққиқи ҷавон ба таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври як мақолаи илмӣ таҳқиқот анҷом додааст. Аҳамияти назарии таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки ҳалли масъалаҳои дарпешгузошта имконият медиҳад, ки вижаҳои ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар пояи маводи ғуноварда баррасӣ карда шавад. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он мебошад, ки натиҷагирӣ ва маводи он метавонад ҳангоми таҳқиқоти корҳои дигар, дар мавриди таҳия ва таълифи грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, назарияи грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, забоншиносии муқоисавӣ ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олӣ, ҳангоми таҳияи курсҳои амалии ин се фанни мазкур истифода шаванд.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, забони тоҷикӣ, забоншиносӣ, грамматика, забоншиносии муқоисавӣ, воситаҳои грамматикӣ, сарҷумла, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи мураккаби пайваст, ҷумла, феъл, ҷонишинҳои ишоратӣ, ҷумлаи пайрави пурқунанда, пурқунанда, шаклҳои хабарии феъл, пайванд, пайвандҳои тобеъқунанда ва пайвастқунанда.

РОЛЬ ГРАММАТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ФОРМИРОВАНИИ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматриваются структурно-семантические особенности сложноподчиненного предложения с дополнительным придаточным предложением в таджикском и английском языках. В процессе исследования было выявлено, что в формировании данных предложений роль грамматических средств, таких как соединительные союзы и формы глагола - сказуемого очень велика. Кроме того, в образовании предложений этого типа имеется больше общих и сходных черт, чем различий. Основная цель данной статьи - проанализировать и исследовать роль грамматических средств в формировании дополнительных придаточных предложений в таджикском и английском языках. Прежде чем приступить к решению какой-либо проблемы, мы должны поставить перед собой ясную цель. Основной целью автора является сравнение проблемы обучения и исследования дополнительного придаточного предложения таджикского и английского языков. Результаты исследования проявляются в том, что молодой исследователь впервые провел исследование дополнительного придаточного предложения таджикского и английского языков в форме научной статьи. Теоретическая значимость исследования очевидна, так как решение вышеизложенных проблем позволяет на собранном материале рассмотреть особенности дополнительного придаточного предложения таджикского и английского языков. Практическая значимость исследования заключается в том, что его результаты и материалы могут быть использованы при исследовании других работ, при разработке и составлении грамматики таджикского и английского языков, теории грамматики таджикского и английского языков, сравнительного языкознания и учебных методических указаний для высшей школы, при разработке практических курсов по этим трем дисциплинам.

Ключевые слова: английский язык, таджикский язык, лингвистика, грамматика, сравнительное языкознание, грамматические средства, главное предложение, сложноподчинённое предложение, сложносочинённое предложение, предложение, глагол, указательные местоимения, дополнительное придаточное предложение, дополнение, формы глагола - сказуемого, союз, подчинительные и сочинительные союзы.

THE ROLE OF GRAMMATICAL OF MEANS IN THE FORMATION OF THE OBJECT CLAUSE OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the structural and semantic features of complex sentences with an object clause in the Tajik and English languages. During the research process, it was revealed that the role of grammatical means such as connecting conjunctions and the predicate form of the verb in the formation is very large. In addition, in the formation of sentences of this type there are more common and similar features than differences. The main aim of this article is to analyze and explore the role of grammatical means in the formation of an object clause in the Tajik and English languages. Before we begin to solve any problem, we must set ourselves a deep goal. The main goal of the author is to compare the problem of teaching and researching an object clause in the Tajik and English languages. The results of the study are manifested in the fact that the young researcher for the first time conducted a study of an object clause in the Tajik and English languages in the form of a scientific article. The theoretical significance of the study is obvious in the fact that the solution to the above problems allows, using the collected material, to consider the features of the object clause of the Tajik and English languages. The practical significance of the study lies in the fact that its results and materials can be used in the study of other works, in the development and compilation of grammar of the Tajik and English languages, the theory of grammar of the Tajik and English languages, comparative linguistics and educational guidelines for higher education, in the development of practical courses in these three disciplines should be used.

Keywords: English language, Tajik language, linguistics, grammar, comparative linguistics, grammatical means, principal sentence, complex sentence, compound sentence, sentence, verb, demonstrative pronouns, object clause, object, predicate forms of the verb, conjunction, subordinating and coordinating conjunctions.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимов Файзали Исмадуллоевич* – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ, факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқ. **Суроға:** 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 121.
Тел.: (+992) 889-99-88-29

Сведения об авторе: *Хакимов Файзали Исмадуллоевич* – Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, соискатель кафедры языкознания и сравнительной типологии, факультет английского и восточных языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 889-99-88-29

Information about the author: *Khakimov Faizali Ismatulloevich* – Tajik State Pedagogical University named after S.Aini, applicant for the Department of Linguistics and Comparative Typology, Faculty of English and Eastern Languages.
Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 121. Phone: (+992) 889-99-88-29

**РАВАНДИ ВОРИДШАВИИ ВОЖАҲОИ ЗАБОНИ ПАШТУ БА ЗАБОНИ ДАРӢ ВА
СОҲАҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОНҲО**

Саъдизода Шаҳбоз Муллоидӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муносибати дучонибаи забонҳои дарӣ ва пашту бо ду сабаби асосӣ масъалаи махсуси илмӣ ба ҳисоб меравад: аз як тараф, наздикии таърихии ин ду забон, яъне сарчашмаи ягонаи пайдоиш доштани онҳо ва аз чониби дигар, дар як ҳудуди муайян дорои мақоми расмии баробар будани ҳарду забон.

Дар мақолаи мазкур мо танҳо як паҳлуи робитаи байниҳамдигарии забонҳои дарӣ ва паштуро мавриди омӯзиш қарор медиҳем, яъне раванди воридшавии вожаҳои забони пашту ба забони дарӣ ва соҳаҳои асосии истифодабарии онҳо.

Бояд гуфт, ки табодули байниҳамдигарии арзишҳои забонӣ – яке аз нишонаҳои муҳими рушди забон, баҳусус, баҳши адабии он ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи табодули байниҳамдигарӣ ва ё иқтибос гирифташ аз якдигар таъсири муайяне ба соҳаҳои гуногуни забонҳо мерасад. Лексикаи (таркиби луғавӣ) ҳар як забон дар гули инкишофи таърихии худ пайваста ба дигаргуниҳои назаррас дучор мешуд ва ин раванд ҳанӯз ҳам идома дошта, дар натиҷаи он забони мавриди назар аз ҳисоби калимаҳои иқтибосии дигар забон боз ҳам пурратар мегардад.

Раванди иқтибосгирӣ бахшҳои мухталифи таркиби забонро фаро мегирад ва яке аз қисматҳои аз ҳама таъсирпазир дар ин маврид таркиби луғавӣ ба шумор меравад, зеро калима – унсури ҳаракаткунанда ва қобили кӯчиши озоди забон мебошад [10, с. 5].

Аз нигоҳи этимологӣ тамоми лексика ба асли ва иқтибосӣ ҷудо мешавад. Яъне, ҳар забон дар баробари шумораи муайяни калимаҳои худӣ, ҳамчунин як қатор вожаҳои бегона низ дорад, ки онҳоро ё аз рӯи зарурат ва ё бо сабабҳои дигар аз забонҳои ғайр иқтибос гирифтааст.

Чи тавре ки маълум аст, иқтибосгирии лексикаи забонҳои бегона аз рӯи аломатҳои гуногун, баҳусус, вақт, хусусият, усули иқтибосгирӣ, аломатҳои морфологӣ лексикаи мазкур ва ғайра, ба навъҳо ҷудо мешавад. Пеш аз ҳама, иқтибосҳоро ба шифоҳӣ ва хаттӣ тақсим мекунанд. Иқтибосоти шифоҳӣ нисбатан бештар ва намоёнтар мебошанд. Онҳо дар натиҷаи робитаҳои бевоситаи соҳибони забон ба миён меоянд ва хусусиятҳои субъективӣ, тағйирпазирии фонетикӣ ва ноустуворӣ доранд. Дар баробари ин, иқтибосоти хаттӣ, ки дар давраи нав васеъ паҳн шудаанд, маҳсули таъсири васоити ахбори омма, адабиёти илмӣ-техникӣ ва ғайра мебошанд. Айни замон навъи охирини иқтибосот бештар баргарӣ дорад [4, с.8].

Иқтибосгирии лексика натиҷаи наздикшавии халқҳо дар заминаи робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Аксаран калимаҳои иқтибосӣ ба забон ҳамчун восита барои номидани ашё ва ифодаи мафҳумҳои қаблан номуайян ворид мешаванд. Калимаҳои иқтибосӣ ҳамчунин метавонанд номи дуҷум ва ё иловагии ашёву зухуроти аллақай маълум бошанд. Ин дар ҳоле ба амал меояд, ки агар калимаи иқтибосӣ барои тавсифи каме фарқкунандаи ягон ашё истифода шавад, агар он истилоҳи байналмилалӣ умумистеъмол бошад ва ё калимаҳои хориҷӣ бо роҳи зӯрӣ ба забон ворид карда шаванд.

Бояд гуфт, ки дар мавриди иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона на ҳама ақидаҳо мусбат мебошанд. Дар ин масъала андешаҳои пуристӣ (пуризм - кӯчиши аз ҳад зиёд барои тоза нигоҳ доштани забон, мубориза ба муқобили ҳар гуна калимаҳои бегона ва навоварихҳои услубӣ) [13, с.45] низ ҷой доранд, ки мувофиқи онҳо иқтибосгирӣ забонро нопок гардонид, ба он зарари ҷуброннопазир мерасонад. Аммо ин ақида бо баъзе далелҳои воқеӣ, махсусан, мавҷуд будани шумораи зиёди калимаҳои иқтибосӣ дар бисёре аз забонҳои бой ва пешрафтаи дунё (англисӣ, олмонӣ, русӣ, ҷопонӣ) муҳолифат мекунад. Масалан, афзуншавии фаъоли таркиби луғавӣ забони англисӣ аз ҳисоби воҳидҳои лексикӣ дигар забонҳо зарурати омӯзиши таносуби байни калимаҳои аслии ин забон бо вожаҳои иқтибосии воридшударо ба миён овардааст. Ба андешаи Г.Б.Антрушина, наздики 70%

калимаҳо дар таркиби забони муосири англисӣ вожаҳои иқтибосӣ мебошанд, ки ин ҳолат аз таърихи бойи кишвар ва робитаҳои доимии байналмилалӣ он шаҳодат медиҳад [1, с. 5].

Гузашта аз ин, калимаи бегона (вожаи иқтибосӣ) ба китоб, фарҳанги китобдорӣ, услуби китобии забон алоқаманд аст ва сершумории калимаҳои иқтибосӣ ба ҳеҷ вачҳи нишонаи заифии забон нест, баръакс, аломати кушодагӣ ва таъсирпазир будани фарҳанги халқ ба ягон чизи бегона мебошад [1, с.9]. Илова бар ин, дар бештари мавридҳо иқтибосгирии вожаҳои бегона бо азхудкунии навгониҳои мухталифи технологӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва ғайра якҷоя амалӣ мегардад.

Воридшавии вожаҳои бегона ба ҳар забон маъмулан ё бо вуруди воситаҳои илмиву техникӣ ва технологияҳои нав, монанди: телефон, интернет, сайт, компютер ва ғайра ё бо кашфиёт дар ягон соҳаи илм, мисли: микроб, оксиген ва ғайра ё бо расму одат ва ниҳодҳои ноошное, ки дар кишвари забони вомгиранда мушобех надоранд, чун: бонк, почта, буфет, театр ва ғайра, ҳамроҳ аст.

Ба андешаи Ч.Ҳоккет, дар ҳар як забон ҳамеша метавон далел ва ё сабабҳоеро пайдо кард, ки дар асоси онҳо калимаҳои дигар забон иқтибос гирифта мешаванд. Инҳо далели нуфуз (эътибор) ва далели иқтибосгирӣ аз рӯи зарурат мебошанд [11, с.6]. Далели иқтибосгирӣ аз рӯи зарурат нисбатан намоёнтар аст, зеро бо пешрафти илм, техника ва фарҳанг мафҳум ва вожаҳои нав пайдо мешаванд. Аммо, омилҳои нуфуз низ мавқеи муайян дорад. Баъзан вожаҳои иқтибосӣ ба ҷойи муродифҳои аллакай дар забони иқтибосгиранда мавҷудбуда, бо мақсади таассурот гузоштан ва нишон додани дараҷаи саводнокӣ истифода мешаванд.

Таркиби луғавии забонҳои муосири адабии дарӣ ва пашту, ки аз маҷмуи калимаҳои аслий ва шумораи муайяни вожаҳои забонҳои бегона иборатанд, далели равшани ҳолати болозикр аст.

Вазъи забон дар Афғонистон дорои хусусиятҳои хосси худ мебошад. Дар ҳудуди Афғонистон зиёда аз 30 забон ва шеваҳои гуногун мавҷуданд, ки қариб ба ҳама оилаҳои забонии Аврусиё тааллуқ доранд. Дар миёни онҳо ҳам забонҳои дорои анъанаи адабии чандинасра ва ҳам забонҳои дар ҳолати шеваҳои бидуни хат (алифбо) қарордошта, ҳамчунин, забонҳои халқиятҳои замоне сершумор ва забонҳои аз байн рафтаистодаи дорои шумораи ками гӯяндагон ҳастанд.

Таърихи ташаккул ва рушди таркиби луғавии ҳар як забон бо таърихи кишвар, сарнавишти таърихӣ соҳибони забони мазкур, бо дастовардҳои фарҳанги моддиву маънавии он, бо дигаргуниҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии дар давраҳои мухталифи рушди таърихӣ он ҷойдошта, алоқамандии зич дорад.

Дар нимаҳои асри XVIII, пас аз таъсиси давлати мустақили Афғонистон, дар ин сарзамин шакли махсуси дузабонӣ ташаккул ёфт, яъне, дар қатори забони халқияти ҳоким (забони пашту), ки қаблан доираи истифодаи он хеле маҳдуд буд, дар доираҳои расмӣ забони дорои нақши бузурги таърихӣ дар минтақа ва ҳамзамон забони модарии бахши зиёди аҳолии кишвар (забони дарӣ) низ мақоми махсусро касб кард. Минбаъд, афзоиши бемайлоии аҳаммияти забони пашту ва вусъати мунтазами вазифаҳои он, аломатҳои хосси вазъияти забониро дар Афғонистон ва мушкилоти таносуби ин ду забон бошад мундариҷаи асосии сиёсати забонии давлатро ташкил намуданд.

Дар давоми асрҳои XVIII-XIX, дар шароити ҷомеаи феодалии Афғонистон, забони адабӣ-ҳаггии дарӣ ба андозаи назаррас аз шифохӣ-гуфтугӯӣ мустақил шуд. Тағйироти кулӣи вобаста ба шаклҳои адабӣ ва халқии забон дар давраи нав, пас аз пайдоиши робитаҳои буржуазии ҷамъиятӣ, таҳкими худшиносии миллӣ ва эҳёи умумии ҳаёти фарҳангӣ (охирӣ асри XIX – аввали XX), ба вучуд омад. Аввалин чунбишҳои воқеӣ дар соҳаи забон ва услуб ба фаъолияти равшанфикрони афгон бо роҳбарии Маҳмуд Тарзӣ ва нашри ҳафтаномаи машҳури тараққиҳононаи Шарқи миёна – “Сироч-ул-ахбор” вобаста мебошанд. Дар саҳифаҳои ин ҳафтанома бори аввал маҷмуи қоидаҳои нав оид ба масъалаи инкишофи забон мухтасар ифода гардиданд, аз ҷумла қарор дар бораи ду забони миллӣ – пашту ва дарӣ эълон гардида, зарурияти демократикунории забони адабӣ ва наздиксозии он ба забони халқӣ-гуфтугӯӣ асоснок карда шуд [12, с.5].

Марҳалаи таърихӣ дар роҳи навсозии адабиёт ва забони адабӣ, замони соҳибистиклол шудани Афғонистон дар соли 1919 ва ҳаракати фарҳангии пас аз он ба вучуднома буд. Аз ибтидои солҳои 30-юм сар карда, матбуот бо суръати баланд рушд намуда, як қатор

муассисаҳои муҳими фарҳангӣ сохта шуданд: шуъбаи нашр, кумитаи радио ва ҷамъияти адабӣ, ки дар ташаккули адабиёт бо забони дарӣ нақши бузург бозиданд. Дар охири солҳои 30-юм дар сиёсати забони давлат гардиши ба ҳама маълум ба миён омад: соли 1936 забони пашту ба сифати забони давлатӣ қабул гардид ва зуд ба истифодаи муассисаҳои давлатӣ, системаи маориф ва матбуот ворид карда шуд.

Дар солҳои минбаъда як қатор чораҳои ҳавасмандкунандаи ҳукумат ба баргаришти муваққати забони пашту дар соҳаҳои асосии ҳаёти давлатӣ оварда расонид. Аммо, забони дарӣ аҳамияти худро ҳамчун забони расмӣ (муносибатҳои хориҷӣ, қисман коргузори) ва адабӣ ҳанӯз ҳам нигоҳ медошт.

Дар солҳои 60-ум то як андоза мувозинат дар миёни ин ду забон ба вучуд омад. Конститутсияи соли 1964 ҳам забони пашту ва ҳам дариро забонҳои миллӣ эълон кард. Бо ҳамин дузабонии воқеӣ расман қорӣ гардид. Имрӯз забонҳои пашту ва дарӣ дар ҳудуди як давлат бо ҳам пайванди ноғусастани доранд. Ҳарду забон забонҳои илм, адабиёт ва мактаб ба ҳисоб мераванд.

Дар мавриди истифодаи вожаҳои бегона дар забони дарӣ бояд қайд кард, ки пайдоиши қисмати асосии иқтибосоти лексии забонҳои хориҷӣ дар забони дарӣ бо ҳодисаҳои муҳимтарини таърихӣ дар ҳаёти халқҳои Афғонистон, бо робитаҳои бевоситаи забонӣ дар солҳои амалиёти ҷангӣ ва дар давраҳои ҳамзистии осоишта, бо барқарорсозӣ ва тавсеаи муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Афғонистон бо дигар кишварҳо алоқаманд мебошад.

Таърихи минтақаи паҳншавии забони дарӣ дорои мушкилот ва ҷоҳаҳои сиёсии зиёд мебошад. Дар давраҳои гуногун дар ин ҳавза ҷангҳои доимӣ сурат мегирифтанд, истилогарон паёпай ҳамла менамуданд, анбуҳи калони одамон бо ҳам омехта мешуданд. Заминҳое, ки афғонҳо дар он маскунанд, тули асрҳо ба ҳайати бузургтарин давлатҳои Шарқ дохил мешуданд: Хилофати Араб, сулолаҳои Ғазнавиён, Муғулҳо, Куртҳо, Темуриён, Сафавиён ва империяи паҳновари Нодиршоҳ. Новобаста аз он ки ҳокимони ин сарзаминҳо намояндагони дигар миллатҳо буданд, дар тамоми давраҳо забони форсӣ – сарнасли забонҳои муосири тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ, ҳамеша дар қори давлатдорӣ нақши калидӣ ва халқунанда дошт.

Табиист, ки амалиётҳои фаъоли ҳарбӣ тайи солҳои дароз дар таърихи кишвар ба таркиби луғавии забони муосири адабии дарӣ бетаъсир намондааст. Афғонҳо муддати тулонӣ бо муғулҳо ҷангиданд, сипас зарурати ҳифзи истиқлолияти худ дар муборизаҳои саҳт бо мустамликадорони англис пеш омад. Се маротиба (солҳои 1838-1842, 1878-1881 ва 1919) англисҳо кӯшиши забти Афғонистон ва ба мулкҳои мустамликаӣ худ дар Ҳинд ҳамроҳ намудани онро карданд. Баъд аз ин даҳ соли ҳузурӣ низомии Иттиҳоди Шуравӣ дар ин кишвар (1979-1989) сурат гирифт. Мудохилаи ҳарбии ИМА бо ҷалби доираҳои ҳарбии кишварҳои эътилоф аз соли 2001 низ омили мусоидаткунандаи раванди иқтибосгирӣ аз забонҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад [4, с.35].

Шиддатнокии иқтибосгирии калимаҳои забонҳои хориҷии бо роҳи табиӣ ба забони дарӣ воридшуда ва то имрӯз истифодашаванда, ҳамчунин воридшавии унсурҳои алоҳидаи ин бахши таркиби луғавӣ ба забони дарӣ дар давраҳои гуногуни инкишофи забон тағйир ёфтааст. Воридшавии вожаҳои арабӣ пас аз истилои Афғонистон аз ҷониби арабҳо дар асри VIII ва паҳншавии ислом оғоз гардид. Иқтибосоти забонҳои туркӣ-муғулӣ ва ҳиндӣ бештар дар асрҳои XIII-XVI ба ин забон ворид шудаанд. Калимаҳои иқтибосии аврупоӣ бошанд дар забони дарӣ миёнаҳои асри XIX пайдо шудаанд ва ҳамин тавр, бахши аз ҳама ҷавонтарини иқтибосоти луғавӣ ба ҳисоб меравад. Оид ба таърихи воридшавии вожаҳои пашту ба забони дарӣ поёнтар истода мегузарем. Бояд қайд намуд, ки агар иқтибосгирии калимаҳои пайдоиши арабӣ, туркӣ-муғулӣ ва ҳиндӣ дошта муддати тулонии давраи рушди забон сурат гирифта, айни ҳол қариб комилан қатъ шуда бошад, раванди воридшавии вожаҳои иқтибосии аврупоӣ ва пашту ҳанӯз ҳам идома дорад [7, с.65].

Аз рӯи сарчашма ва ҳаҷми иқтибосот дар забони дарӣ дар эроншиносӣ давраҳои зеринро ҷудо мекунанд: 1) давраи пеш аз ислом; 2) давраи ислом; 3) давраи пас аз ислом [8, с.54].

1) Манбаъҳои иқтибосоти забонҳои бегонаро дар давраи пеш аз ҳуҷуми араб ёнонии қадим, лотинӣ, оромӣ, ҳиндӣ ва як қатор забонҳои дигар ташкил медиҳанд. Ҳаҷми

ин лексика, бинобар баъзе сабабҳои таърихӣ, он қадар зиёд набуда, асосан ба зиндагии рӯзмарра алоқаманд аст.

2) Шумораи нисбатан зиёдтари иқтибосот дар давраи истилои араб, аз асри VIII то миёнаҳои асри XIX, аз забони арабӣ ба забони дарӣ ворид шудааст. Забонҳои туркӣ низ ҳамчун сарчашмаи дигари давраи мазкур шинохта шудаанд. Лексикаи ин давра, пеш аз ҳама, масъалаҳои динӣ, ҳамчунин зиндагии рӯзмарра, соҳаҳои ҳарбӣ, тичорат ва сиёсатро дарбар мегирад.

3) Дар давраи нав ва навтарин забонҳои аврупоӣ бо таркиби лексикии худ, ки сарчашмаи он забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, русӣ ва якҷанд забони дигар мебошанд, таъсири худро ба забони дарӣ расонидаанд. Ҳаҷми маводи ин давра хеле назаррас мебошад. Лексикаи мазкур асосан ба ташаккулёбии истилоҳоти илмӣ-техникӣ, техникӣ ва ҳарбӣ мусоидат намудааст [8, с.65].

Тавре ки қайд намудем, калимаҳои иқтибосии забони муосири адабии дарӣ дар умум вожаҳои забонҳои гуногуни ҷаҳонро фаро мегиранд, аммо қисми бештари онҳоро калимаҳои арабӣ, аврупоӣ, туркӣ-муғулӣ ва ҳиндӣ, ҳамчунин, вожаҳои даҳили забони пашту, забони халқияте, ки ҳамзистии дуру дароз ва робитаҳои доимии он ба мубодилаи фаъоли лексикӣ мусоидат намудааст, ташкил медиҳанд.

Новобаста аз он ки ин ё он лексикаи иқтибосии ба забони дарӣ воридшуда ба кадом давра ва кадом забонҳо тааллуқ дорад, он аз системаи лексикӣ-грамматикӣ забони дарӣ гузаронида шуда, то як андоза ба қонуниятҳои расмӣ-семантикӣ забони мазкур мутобик гардидааст.

Пашту ва дарӣ аз ҷумлаи забонҳои мебошанд, ки бо доштани решаи муштарак ва марзҳои талаффузи ягона дар ҳудуди Афғонистони имрӯза, бо ҳам робитаи наздик доранд. Аз ин рӯ, таъсири ин ду забон ба якдигар бисёр амиқ ва назаррас мебошад. Ин ду забон на танҳо монандии зиёди бостониро то ба имрӯз дар худ нигоҳ доштаанд, балки дар баъзе мавридҳо аз якдигар шумораи муайяни калимаву ибораҳоро ба худ гирифтаанд. Сарчашмаи ягонаи пайдоиш ва ҳамнишиниву омезиши чандинасраи ин ду забон боис гардидааст, то дар ҳолатҳои зарурӣ, барои ифодаи дақиқтар ва ё бо сабабҳои дигар, аз захираи луғавии забони муқобил калимаву ибороти фаҳмотар иқтибос шуда, мавриди истифода қарор гиранд.

Чи тавре ки Афғонистон бахше аз роҳи бузурги абрешим аст, ҳамон гуна роҳи табодули фарҳангҳо низ ҳаст. Чи гунае ки ин сарзамин барои Осиё ҳамчун қалб нақши муҳим дорад, ба ҳамон андоза забони мардуми ин кишвар низ ҳам дар адабиёт ва ҳам дар соҳаҳои дигари ҳаёти минтақа мақоми махсусро доро мебошад. Забони пашту ба унвони яке аз ду забони расмиву давлатии Афғонистон ва дорои гузаштаи бою рангин, дар дарозии таърих ба дигар забонҳои роиҷи ин маҳал, бахусус забони дарӣ, бетаъсир набудааст. Аз ҷумла, ин таъсир дар бахшҳои лексика ва фонетика назаррастар мебошад.

Дар масъалаи вожаҳои даҳили забони пашту дар забони дарӣ, оғози раванди воридшавӣ, роҳу воситаҳои дохилшавӣ ва шумораи калимаҳои воридшуда забоншиносон андешаҳои гуногун доранд.

Чун мабдаъ ва асоси пайдоиши забонҳои дарӣ ва пашту ягона маҳсуб мешавад, яъне чун ҳарду забон аз як модарзабон бархостаанд, метавон гуфт, ки оғози табодули вожаҳои миёни ин забонҳо ҳамон оғози таърих, ибтидои ташаккулёбии онҳост. Аммо, ба таври мушаххас, додугирифтӣ калимаҳои байни забонҳои дарӣ ва пашту дар асрҳои миёна, пас аз рушду такомули назаррасии забонҳои мазкур сурат гирифтааст.

Ҳамзистии дурудароз ва робитаҳои доимии гӯяндагони забони дарӣ бо истифодабарандагони забони пашту ба табодули фаъоли лексикӣ миёни ин ду забон мусоидат намуданд. Бо назардошти дузабонии устувори аҳоли, метавон натавон дар бораи ҳамкорӣ (таъсири мутақобила), балки дар бораи воридшавии дутарафаи таркиби луғавии ҳарду забонҳо низ сухан ронд. Аммо бояд гуфт, ки на ҳамаи вожаҳо бо роҳи табиӣ аз забони пашту ба забони дарӣ ворид шудаанд.

Иқтибосоти забони пашту дар забони дарӣ чунин навъи лексикаи хориҷӣ мебошанд, ки воридшавии он аз як тараф, бо роҳи табиӣ, яъне дар натиҷаи ҳамзистии тулонии ду халқ дар ҳудуди як давлат сурат гирифтааст ва аз ҷониби дигар, қисмати бештари иқтибосотро вожаҳои ба тариқи сунъӣ, дар доираи сиёсати давлатӣ оид ба воридкунии истилоҳоти гуногуни маъмурӣ ва маъмул аз забони пашту роҳёфта ташкил медиҳанд [4, с. 37].

Калимаҳои иқтибосии забони пашту дар забони дарӣ доираи васеъ ва қишрҳои мухталифи ҷомеаро фаро мегиранд.

Бештар аз ҳама забони дарӣ аз забони пашту калимаҳои бо ҳаёти кӯчманчигӣ (бодиянишинӣ) ва муносибатҳои қавмӣ-қабилавии афғонҳо алоқаманд, ҳамчунин вожаҳои марбут ба соҳаҳои ҳарбӣ, илму фарҳанг ва адабиёту маорифро иқтибос гирифтааст.

Мукамалсозии захираи системаи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони дарӣ ҳам аз ҳисоби калимасозии дохилӣ, ҳам бо роҳи иқтибосгирии бевоситаи лексикӣ ва ҳам бо усули калкакунӣ (айнан тарҷума кардани калима) сурат мегирад. Дар ин раванд, иқтибосгирӣ аз забонҳои хориҷӣ нисбат ба ду навъи дигари пуррасозии захираи луғавии соҳаи ҳарбӣ зиёдтар ба назар мерасад [4, с.25].

Айни замон, қисми бештари иқтибосоти хориҷиро дар дилхоҳ забон истилоҳот ташкил медиҳанд. Истилоҳот яке аз бахшҳои серҳаракат ва таъсирпазири таркиби луғавии забон ба ҳисоб мераванд. Бахусус, истилоҳоти ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ, бо назардошти таҳаввули мунтазами восита ва усулҳои сохтори ҳарбӣ, пайваста дар рушду такомул мебошанд. Серҳаракатии махсус дар бахши истилоҳоти ҳарбии забони дарӣ, пеш аз ҳама, ба пурра анҷом наёфтани раванди ташаккулёбии истилоҳот, махсусан, дар соҳаи ҳарбӣ-техникӣ вобаста мебошад. Раванди истилоҳосозӣ дар ин самт хеле шиддатнок сурат мегирад. Дар баробари ин, воридшавии иқтибосоти хориҷӣ, аз ҷумла иқтибосоти забони пашту ба лексикаи ҳарбии забони дарӣ низ бо суръати баланд амалӣ мегардад.

Бояд қайд кард, ки қисми зиёди иқтибосоти забони паштуро дар забони дарӣ истилоҳоти расмии пашту, ки дар солҳои 40-ум аз ҷониби Академияи пашту ба истифода дода шудаанд, ташкил медиҳанд. Инҳо номи муассисаҳои расмӣ (давлатӣ), баъзе истилоҳоти маъмурӣ, унвонҳо, ҳамчунин вожаҳои ифодакунандаи сохторҳои ташкилӣ-штатии қувваҳои мусаллаҳ (аз он ҷумла номи қисмҳои ҳарбӣ ва ҷузъу томҳо, рутба ва вазифаҳои ҳарбӣ, аломатҳои шӯба ва ҳадамотҳои вазорат ва ситодҳо), амрҳои низомӣ, истилоҳоти муҳити хизматчиёни ҳарбӣ ва ғайра мебошанд.

Тамоми вожаҳои арабӣ ва ҳиндӣ барои ҳарду забон умумӣ мебошанд. Иқтибосоти аврупоӣ одатан дар як вақт аз ҷониби ҳарду забон азхуд карда мешаванд ва вожаҳои байналмилалӣ низ барои ин забонҳо умумианд: “کانوینشن” [конвеншан]-(созишнома), “حاکمیت” [ҳокимият]-(ҳокимият; истиклолият) ва ғайра.

Вобаста ба миқдори вожаҳои забони пашту дар забони дарӣ низ муҳаққиқон ба як назар нестанд.

Ба ақидаи аксари донишмандон калимаҳои иқтибосии забони пашту дар забони дарӣ он қадар зиёд нестанд, зеро забони дарӣ, дорой нуфузи нисбатан назаррастарии фарҳангӣ-таърихӣ ва сохтори лексикии инкишофёфтатар буда, баръакс, худ дар муддати дурударози таърихӣ ба забонҳои халқиятҳои ҳамсоя, аз ҷумла забони пашту, ки дар он шумораи иқтибосот аз забони дарӣ хеле зиёд мебошад, таъсири бузург расонидааст [12, с.5].

Ин андешаро қисми зиёди забоншиносони ҳам дохили Афғонистон ва ҳам берун аз он, аз ҷумла муҳаққиқони эронӣ, намояндагони кишварҳои Шуравии собиқ ва шарқшиносони маъруфи Ғарб, иброз медоранд.

Гурӯҳи дигари пажӯҳишгарон бар ин назаранд, ки шумораи вожаҳои пашту дар забони дарӣ ба маротиб зиёдтар аст. Аз ҷумла, профессор Сиддикуллоҳ Риштин дар “Лексикологияи забони пашту” таъкид кардааст, ки дар забони дарӣ зиёда аз чорсад калимаҳои пашту мавҷуданд, ки дар давраҳои гуногун ба ин забон ворид гардидаанд ва имрӯз мавриди истифодаи васеъ қарор доранд [9, с.16].

Мавриди зикр аст, ки ҳамаи истилоҳоти аз забони пашту иқтибосшуда, новобаста аз он ки ба таври табиӣ ворид шудаанд ва ё бо роҳи сунъӣ, қонуниятҳои фонетикаи забони дариро риоя менамоянд, яъне зада ба ҳиҷои охири мегузарад, ҳамчунин, чамъшавии ҳамсадоҳо бо роҳи *эпентеза* (*воридсозии садонокҳо*) бартараф карда мешавад; ҳамсадоҳои комӣ бо ҳамсадоҳои одӣ иваз карда мешаванд; африкатаҳои “خ” [тс] ва “ح” [дз] мутаносибан ба [с] ва [з] табдил дода мешаванд; дифтонги “ى” [Эй] ба “ى” [ай] табдил меёбад; садонокҳои [Э]-[зваракай] бо [а] ифода карда мешавад [6, с.9].

Хулоса, хусусияти хосси раванди иқтибосгирӣ дар забони дарӣ ба махсусияти вазифаҳои иҷтимоии он дар Афғонистони имрӯза, ки сиёсати расмӣ давлатӣ ба таҳкими нақши иҷтимоии забони пашту равона гардидааст, низ вобаста мебошад. Бо вучуди ин, нуфузи баланди фарҳангӣ-таърихии забони дарӣ боис гаштааст, то сиёсати давлатии ба

заифсозии вазифаҳои чамбиятии он равонагардида то як андоза номуваффақ боқӣ монад. Истилоҳоти бо роҳи сунъӣ аз забони пашту воридшуда дар сохторҳои махсуси истилоҳотӣ (бахусус ҳарбӣ) каму беш ҷойи худро меёбанд, аммо амалан дар захираи луғавии асосии забони дарӣ мақоми устувор надоранд. Илова бар ин, бинобар зиёд будани шумораи иқтибосоти забони дарӣ дар забони пашту, истилоҳоти аз забони пашту ба забони дарӣ воридмешуда аксаран вожаҳои мебошанд, ки қаблан аз забони дарӣ ба забони пашту иқтибос шудаанд ва ба тағйироти муайяни фонетикӣ дучор гардидаанд. Ҳолати охири раванди иқтибосгирии забони дариро аз забони пашту зухуроти боз ҳам махсустар ва ба худ хос инъикос менамояд.

Муқарриз: Саидзода Ҷ. – н.и.п., ИЗА ба номи А.Рӯдакӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Антрушина, Г.Б. Лексикология английского языка / Г.Б. Антрушина. - Москва: Дрофа, 2000. – 288 с.
2. Асланов, М.Г. Афганско-русский словарь (пушту) / М.Г. Асланов. - Москва, 1966. – 831 с.
3. Барышников, А.Ф. Лексикология и фразеология языка дари. Курс лекций / А.Ф. Барышников. - Москва: ВУ, 1997. – 120 с.
4. Белоконов, В.В. Иноязычные заимствования в лексическом составе современного литературного языка дари (в сопоставлении с персидским и другими близкородственными языками): дис. канд. филол. наук / В.В. Белоконов. - Москва, 2006. – 203 с.
5. Виноградова, С.П. Карманный дари-русский словарь.: Ок. 9600 слов. / С.П. Виноградова, Л.А.. Пирейко. - Москва: Рус. яз., 1989. – 365 с.
6. Гадилия, К.Т. Пути становления интернациональной лексики современного языка дари: автореф. дисс.канд. филол. наук / К.Т. Гадилия. - Москва, 1987. – 17 с.
7. Киселева, Л.Н. Язык дари Афганистана / Л.Н. Киселева. - Москва: Наука, 1985. – 128 с.
8. Сайнбаяр, В. Иноязычная лексика и особенности её использования в путевых записках Петровского времени: автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. Сайнбаяр. - Москва, 1987. - 27с.
9. Энциклопедический словарь. - Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 465 с.
10. Hockett, Ch.F. The Origin of Speech / Ch.F. Hockett. - New York: Scientific American, 1960. – 12 с.
11. جنګ واژه ها در افغانستان. – کابل، ۱۳۹۵ خ. – ۹ص.
12. حمیدالله مفید، برخی ویژه‌گی‌های درست‌نگاری در زبان فارسی‌دری، تازنمای آریائی.
13. صدیق الله رښتین، پښتو گراهر. / ص. رښتین. – خیبر، ۱۹۹۴ م. – ۴۹۰ص.
14. محمد الله نجیب، تاریخ و زبان در افغانستان. / م. نجیب. – تهران، ۱۳۷۱ خ. – ۲۱۰ص.
15. نجیب مایل هروی، تاریخ و زبان در افغانستان، چاپ دوم. / ن. هروی. – تهران، ۱۳۷۱ خ. ص ۷۰.

РАВАНДИ ВОРИДШАВИИ ВОЖАҲОИ ЗАБОНИ ПАШТУ БА ЗАБОНИ ДАРӢ ВА СОҲАҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОНҲО

Дар мақола масъалаи воридшавии калимаҳои пашту ба забони дарӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ҷараёни таҳлил ва омӯзиши мавзӯ, муаллиф сараввал, оид ба робитаи байниҳамдигарии забонҳо, таъсири он ба таркиби луғавии ҳар як забон ва вазъи печидаи забонҳо дар Афғонистон маълумот додааст. Сипас ба шарҳи таърих ва шароити воридшавии вожаҳои забони пашту ба забони дарӣ пардохтааст. Ҷамҷунин, соҳаҳои истифодашавии калимаҳои иқтибосии забони пашту дар забони дарӣ ва шумораи тахминии онҳо низ нишон дода шудаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки танҳо як паҳлуи робитаи байниҳамдигарии забонҳои дарӣ ва паштуро мавриди омӯзиш қарор додааст, яъне раванди воридшавии вожаҳои забони пашту ба забони дарӣ ва соҳаҳои асосии истифодабарии онҳо. Пас аз омӯзиш ва таҳлили масъала муаллиф ба хулоса меояд, ки воридшавии вожаҳои пашту ба забони дарӣ аксаран ба сиёсати расмӣ давлатӣ, ки муддати тулонӣ ба таҳкими нақши иҷтимоии забони пашту равона гардида буд ва имрӯз низ идома дорад, вобаста мебошад. Бояд қайд кард, ки муаллиф дар мақолаи мазкур фикру андеша ва назарияи олимону муҳаққиқони соҳаро низ оид ба масъалаи мазкур овардааст.

Калидвожаҳо: таркиби луғавӣ, вожаҳои аслӣ, калимаҳои иқтибосӣ, забони дарӣ, забони пашту, истилоҳот, истилоҳоти ҳарбӣ, пуризм, воҳидҳои лексикӣ, дузабонӣ, сиёсати забонии давлат, забони расмӣ, табодули лексикӣ.

ПРОЦЕСС ВХОЖДЕНИЯ СЛОВ ЯЗЫКА ПУШТУ В ЯЗЫКЕ ДАРИ И ОСНОВНЫЕ СФЕРЫ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье рассматривается вопрос вхождения слов пушту в язык дари. В процессе анализа и изучения темы автор в первую очередь предоставил информацию о взаимосвязи языков, ее влиянии на лексику каждого языка и сложном положении языков в Афганистане. Затем он обратил внимание на историю и условия вхождения слов пушту в язык дари. Также указаны области употребления слов, производных от языка пушту в языке дари, и их примерное количество. Автор отмечает, что он изучил лишь один аспект взаимодействия языков дари и пушту, а именно процесс вхождения слов пушту в язык дари и основные сферы их использования. Изучив и проанализировав вопрос, автор приходит к выводу, что вхождение слов пушту в язык дари зачастую связано с официальной государственной политикой, которая долгое время была направлена на усиление социальной роли языка пушту и продолжается по сей день. Следует отметить, что в данной статье автор также привел мнения и теории ученых и исследователей в данной области по данному вопросу.

Ключевые слова: словарный состав, коренные слова, заимствованные слова, язык дари, язык пушту, терминология, военная терминология, пуризм, лексические единицы, билингвизм, языковая политика государства, официальный язык, лексический обмен.

THE PROCESS OF THE ENTERING OF PASHTO WORDS IN TO DARI LANGUAGE AND THE MAIN SPHEARES OF THEIR USING

The article discusses the question of the entry of Pashto words into the Dari language. In the process of analyzing and studying the problem, the author first of all provided information on the relationship of languages, its impact on the vocabulary of each language and the difficult situation of languages in Afghanistan. Then he turned his attention to the history and conditions for the entry of Pashto words into the Dari language. Also indicated are the areas of use of words derived from the Pashto language in the Dari language and their approximate number. The author notes that he studied only one aspect of the interaction between the Dari and Pashto languages, that is, the process of the entry of Pashto words into the Dari language and the main areas of their use. After studying and analyzing the issue, the author comes to the conclusion that the entry of Pashto words into the Dari language is often related to the official state policy, which for a long time was aimed at strengthening the social role of the Pashto language and continues today. It should be noted that in this article the author also presented the opinions and theories of scientists and researchers in this field on this issue.

Keywords: lexical vocabulary, original words, loanwords (borrowings), Dari language, Pashto language, terms, military terms, purism, lexical unit, bilingualism, state linguistic policy, official language, lexical exchange.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саъдизода Шаҳбоз Муллоидӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи филологияи Эрон, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: falcon_91@inbox.ru. Тел.: (+992) 92-727-23-97

Сведения об авторе: *Саъдизода Шаҳбоз Муллоиди* - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры Иранской филологии, факультет языков Азии и Европы. Адрес: 734025 г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: falcon_91@inbox.ru. Тел.: (+992) 92-727-23-97

Information about the author: *Saadizoda Shahboz Mulloidi* - Tajik National University, competitor of the Department of Iranian Philology of the Faculty of Asian and European Languages. Address: 734025 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: falcon_91@inbox.ru. Phone: (+992) 92-727-23-97

Фуломова Ф.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар ҷаҳони муосир баробари пешрафти ҷомеа ва бахшҳои гуногуни илм, соҳаи забоншиносӣ низ рушд мекунад. Ҳар рӯз бо ворид гардидани мафҳумҳои нав захираи луғавии ин ё он забон бо калимаҳои нав (неологизмҳо) пур мешавад ва баъзе истилоҳот ба рӯйхати архаизмҳо интиқол дода мешаванд. Захираи луғавии соҳаи ҳарбӣ (истилоҳоти низомӣ) низ дар қанор намондааст ва он низ пайваста таҳким меёбад.

Ҳар як забон бо роҳҳои гуногун захираи луғавии (лексика) худро пурра месозад. Аз ҷумла: бо роҳи тағйир додани мазмуни семантикии калима; ба воситаи - вандафзӣ (аффиксҳо, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд); бо иқтибос гирифтани аз дигар забонҳо, ҳамчунин ба воситаи *ихтисораҳо*.

Давоми садсолаҳо башарият бо истифода аз усулҳои мухталифи эҷоди калима вожа ва истилоҳоти гуногунро ба вучуд меорад. Масалан, аз нигоҳи забоншинос В.П.Даниленко ташаккули истилоҳот ба се намуд тақсим мешавад: семантикӣ, синтаксисӣ ва морфологӣ. Дар баробари онҳо ин вазифа бо роҳи иқтибосӣ, пайгирӣ ва *ихтисор* низ иҷро мешавад [8, с.87]. Як гурӯҳ забоншиносон ба иловаи ин се усул, ҳамчунин иқтибосгирӣ ва истифода аз усули ихтисоротро ҳам қайд менамоянд [2, с.5-13].

Низомии истилоҳот, бахусус истилоҳоти ҳарбӣ дар ҳама даврҳо бо тағйир ёфтани вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ техникаи ташаккули истилоҳот ва калимаҳои нави соҳаҳои болозикро талаб мекунад.

Дар илми забоншиносии имрӯза пажӯҳишгарон ҷиҳати ғани гардонидани захираи луғавии соҳаи ҳарбӣ, аз навъ ва усулҳои мухталифи воҳидҳои ихтисоршуда истифода менамоянд.

Усули мазкури номгузорӣ ба эҷоди истилоҳоти нисбатан кӯтоҳ ва мухтасар шароит фароҳам меорад. Истифодаи васеи номҳои ихтисоршуда ё ихтисорот дар истилоҳот, бахусус дар соҳаи истилоҳоти низомӣ, бо зиёд шудани ҳаҷми иттилоот ва зарурати интиқоли ин маълумот дар шакли фишурда бо мақсади сарфаи вақт ва захираҳои забонӣ алоқаманд аст.

Дар ҳамаи забонҳои олам ихтисорот вучуд доранд ва дар тамоми забонҳо онҳо як баҳши асосиро ташкил медиҳанд. Раванди афзоиши истифодаи ихтисорот дар соҳаҳои гуногуни забон аз ибтидои асри ХХ оғоз гардидааст. Забоншиносон қайд мекунанд, ки «дар нимаи аввали асри ХХ, тақрибан дар як вақт дар забонҳои Аврупо як навъ «таркиши ихтисорот» ба амал омад» ва «дар ибтидои асри ХІ ихтисорот мавқеи торафт пурзӯртарро ишғол мекунад...» [9, с.52-55].

Чи тавре ки қайд карда шуд, ихтисорот қариб дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ истифода мешаванд. Ихтисорот ҳамчун ҳодисаи забонӣ дар системаи калимасозии забон бо мақсади бамавҷеи истифода бурдани воситаҳои калимасозӣ дар раванди муошират ҷалб карда мешаванд.

Ихтисороти ҳарбӣ бо роҳҳои гуногун ба вучуд оварда мешаванд. Шумораи зиёди ихтисороти ҳарбӣ аз истилоҳоти мураккаб ё ибораҳои истилоҳотӣ сохта шудаанд, бинобар сабаби монандии вазифаҳои ихтисорот ва истилоҳот, ивазкунандаи якдигар будани онҳо, тарҷумаашон фарқияти зиёд надорад. Мушкилии асосие, ки дар масъалаи ихтисораҳо ҷой дорад, рамзкушоӣ ва шарҳи онҳо мебошад. Ҳанӯз бархе аз ихтисораҳои ҳарбӣ дар фарҳангҳо ҷой дода нашудаанд ва танҳо қисми ками онҳо дар луғатҳо мавҷуданд.

Бинобар сабаби дар фарҳангҳо мавҷуд набудани аксарияти ихтисораҳои мураккаб, тарҷумон бояд ихтисоротро ба қисмҳои таркибии он тақсим намуда, ҳар як қисро дар алоҳидагӣ рамзкушоӣ кунад.

Дар соҳаи ҳарбӣ усулҳои мухталифи рамзкушоии ихтисороти ҳарбӣ васеъ истифода мешаванд. Ҷиҳати истифодаи дурусти ихтисорот дар оянда, бояд ихтисороти номаълум дар луғати махсус сабт гардида, ба рӯйхати ихтисораҳои нав илова карда шаванд. Рамзкушоии ихтисороти ҳарбӣ аз тарҷумон талаб мекунад, ки донандаи истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳарбӣ бошад.

Чи тавре ки гуфта шуд, дар забон пайдоиши калимаҳои нав бо роҳҳои гуногун сурат мегирад ва яке аз роҳҳои зиёдшавии фонди луғавии ҳар як забон ин ихтисорот мебошад, ки захираи лексикиро пурра мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки дар шарҳи мафҳуми ихтисора забоншиносон андешаҳои гуногун баён намудаанд.

Ихтисора (калимаи кӯтоҳшуда) – калимае мебошад, ки мувофиқи зарурат ҳарфҳои қисман партофта мешаванд. Мисол, **ЧТ** (Чумхурии Тоҷикистон), **ВҚД** (Вазорати қорҳои дохилӣ), **СММ** (Созмони милали муттаҳид), **ДДОТ** (Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон) ва ғайра [1, с.12].

Ихтисора исмест, ки аз калимаҳои буридаи ба ибораи асли дохилшуда ё ҷузъҳои буридаи калимаи мураккаби асли иборат аст. Ҷузъи охирини ихтисора метавонад як калимаи пурра (ихтисорнашуда) бошад.

Инҷо ихтисораҳоро дар доираи истилоҳоти низомии олмонӣ муфассалтар баррасӣ мекунем.

Барои возеҳтар дарк намудани масъалаи инкишофи ихтисорот дар истилоҳоти ҳарбӣ дар забони олмонӣ ба баъзе хусусиятҳои хоси нутқ диққат додан лозим аст.

Пеш аз ҳама, бояд дар назар дошт, ки дар ҷараёни нутқ ҳамаи унсурҳо бо пайдарпайии катъӣ муайяншуда якдигарро пайгирӣ мекунанд.

Ҷанбаи дигари муҳими дарки масъалаи ихтисораҳо зиёдати беандозаи забон ва тақсими нобаробари иттилоот дар унсурҳои алоҳидаи ҷараёни нутқ мебошад. Яъне, баъзе унсурҳои ҷараёни нутқ ҳеҷ гуна иттилооти нав надоранд ва воқеан, маълумоти дар унсурҳои дигар мавҷудбударо такрор мекунанд. Аз ин рӯ, ҳангоми истифодаи ихтисораҳо бояд танҳо ба унсурҳои муҳим ва асосӣ диққат дода шавад.

Оид ба масъалаи ихтисороти ҳарбии олмонӣ инҳо тадқиқотҳо анҷом додаанд: Завгородний И.А., Кочарян Ю.Г., Гамов А.Н. Стрелковский Г.М., Олшанский И.Г., Гусева А.Е., Хенцен В., Гримм Я., Беккер Ф., Фляйшер Ф., Степанова М.Д., Кубрякова Е.С., Левковская К.А. ва дигарон.

Аксарияти онҳо ба ин ақидаанд, ки дар эҷоди истилоҳоти ҳарбӣ ихтисорот васеъ истифода бурда мешаванд.

Умуман, раванди ташаккули ихтисорот ҳамчун иваз кардани истилоҳоти устувор ё ибораи истилоҳотӣ бо аломати кӯтоҳтаре, ки робитаҳои семантикиро бо он нигоҳ медорад, муайян карда мешавад [3, с.87].

Дар забони олмонӣ муосир ташаккули истилоҳоти нави ҳарбӣ бо истифода аз усулҳои маъмулии калимасозӣ, бахусус ба воситаи ихтисораҳо имконпазир аст.

Бояд таъкид кард, ки проблемаи ташаккули мафҳумҳои сохтори ҳарбӣ дар забони олмонӣ дар асарҳои сершумор, ки натиҷаҳои онҳо аз ташаккули системавии ин соҳа дар забони олмонӣ шаҳодат медиҳанд, актуалӣ буд ва мемунад.

Дар истилоҳоти ҳарбии олмонӣ ихтисораҳо (аббревиатураҳо) низ васеъ паҳн шудаанд.

Ҳамаи ихтисораҳои истилоҳоти ҳарбии олмониро аз рӯи истифодаи онҳо метавон ба ихтисорасоҳе, ки танҳо дар нутқи хаттӣ истифода мешаванд ва ихтисорасоҳе, ки ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам шифохӣ истифода мешаванд, ҷудо намуд.

Бархе аз ихтисораҳои нави «овозӣ», ки ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам дар нутқи шифохӣ истифода мешаванд, ё калимаҳои асли ҳастанд, ё дар роҳи табдил шудан ба вожаҳои асли қарор доранд. Ин ихтисоротро калимаҳои ихтисоршуда номидан ба мақсад мувофиқтар аст. Дар ин воҳидҳои лексикӣ **Flak** - Flugabwehrkanone, **Jabo-Jagdbomber** дар байни садо ва маънои онҳо робитаи мустақим барқарор шудааст.

Рамзкушоии ихтисораҳои байналмилалӣ нави «овозӣ», ки аз забони англисӣ иқтибос шудаанд (**Laser**, **Napalm**, **Radar** ва ғайра), метавонад комилан ба ҷойи дуум гузарад.

Ду намуди ихтисораҳои дар боло зикршуда маҳсули яке аз роҳҳои калимасозӣ буда, ҳуди онҳо низ истилоҳоти нав ташкил карда метавонанд: **Flakausweichmanöver** - манёври зиддимушакӣ (противозенитный маневр), **Jabo-Kette** – звенои авиатсионӣ қиркунандабомбаандоз (истребительно-бомбардировочное авиационное звено), **Maser-Strahl** - нури мазер (луч мазера), **Napalmbombe** - бомбаи авиатсионӣ напалмӣ (напалмовая авиационная бомба), **Radartarnfarbe**- ранги зиддирадарӣ (противорадиолокационная краска) [18, с.1182].

Калимаҳои ихтисоршудаи ба вожаҳои аслии серистеъмом мубаддалшуда, дар ҷумла аз ҷиҳати грамматикӣ мукамал баромад намуда, мисли исмҳои одӣ тасриф мешаванд ва шакли ҷамъро қабул мекунанд.

Ба калимаҳои ихтисоршуда ҳамчунин калимаҳои буридаи навъи **Akku** – аккумулятор, **Labor** – лабораторияро, ки дар истилоҳоти ҳарбии олмонӣ чандон рушд наёфтаанд, аммо метавонанд ба сифати ҷузъи таркибии калимаҳои мураккаб амал кунанд, низ дохил кардан лозим аст, масалан: **Akkuraum** – аккумулятор, **Labor** – лаборатория, **Heli-Trainer** - дастгоҳи машқи ҷарҳбол (вертолетный тренажер), **Info-Zentrum** - маркази иттилоотӣ (информационный центр), **Munidepotkompanie** – ротаи анбори ҳадамоти таъминоти хӯрокворӣ (складская рота службы боевого питания).

Ихтисори воҳидҳои лексикӣ бештар бо роҳи афтодани як ё якчанд ҷузъи истилоҳи бисёрҷузъа ба амал меояд. Дар ин ҳолат, сохторҳои ба ном эллиптикӣ ба вучуд меоянд: **Abschussgewicht** (Abschussraketengewicht) - вазни ибтидоӣ (*мушакҳо*) (стартовый вес (*ракеты*)), **Panzer** (Panzerkampfwagen) - зирехпӯш (мошини зирехпӯши ҷангӣ) (танк).

Чунин падидаҳо хангоми иваз шудани ҷузъи охири истилоҳи бисёрҷузъа бо пасванди сермаҳсули-er мушоҳида мекунем: **Bomber** (Bombenflugzeug) - ҳавпаймои бомбаандоз (бомбардировщик); **Militärberichter** (Militärberichterstatter) - муҳбири ҳарбӣ (военный корреспондент).

Айни замон дар лексикаи ҳарбӣ ихтисороти нопуррае, ки дар онҳо ҷузъҳои якҷузъа, дучузъа ё бисёрҷузъаи истилоҳ дар шакли ихтисор (навъи аввал) дода шуда, ҷузъи боқимонда пурра истифода шудааст, васеъ истифода мешаванд: **B-Stelle** (Beobachtungsstelle) – нуқтаи мушоҳидавӣ (наблюдательный пункт), **IR-Zielsuchkopf** (Infrarotzielsuchkopf) - аломати инфрасурхи худнишонагир (инфракрасная головка самонаведения), **KCBAufkludrung** (Kernstrahlungs-, chemische und biologische Aufkludrung)- разведкаи радиатсионӣ, химиявӣ ва биологӣ (радиационная, химическая и биологическая разведка), **VTOL-Flugzeug** (Vertical Takeoff and Landing Flugzeug) - ҳавопаймои амудипарвоз ва амудинишин (самолет вертикального взлетаи посадки).

Намуди сохтани **Lande-T-** фуруд, нишаст (посадочное) ҷойи маҳсусро ишғол мекунанд; **S-Kurve** –қаҷи баръакс; гардиши дукарата (обратная кривая; двойной поворот), **X-Antenne** мавҷгири диполӣ бо унсурҳои конусӣ мебошад, ки дар он ба ҳайси як ҷузъ на ихтисораи заминаи лексикӣ мувофиқ истифода мешавад, балки аломати рамзӣ, ки аз сабаби шабоҳати берунии худ ба объекти тақлидшудаи воқеият имкон медиҳад, ки мафҳумҳои ба қайд гирифта шаванд, ки барои онҳо аломатҳои забонӣ вучуд надоранд [11, с.16].

Мавриди зикр аст, ки ихтисораҳои ҳарбӣ, вобаста аз истифода шуданашон дар ҳуҷҷатҳои ҳарбӣ, аз рӯйи меъёрҳои гуногун ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд. Пеш аз ҳама, ихтисороти лексикӣ ва графикаро бояд аз ҳам фарқ кард.

Ихтисороти **лексикӣ** одатан ҳам дар нутқи хаттӣ ва ҳам дар нутқи шифоҳӣ бидуни рамзкушоӣ истифода мешаванд. Онҳо, аллақай, ба калимаҳои муқаррарии захираи луғавии ҳар як забон табдил ёфтаанд. Масалан, **MG** – das Maschinengewehr (пулемёт – пулемет), **PKW** – der Personenkraftwagen (автомобили сабукрав – легковой автомобиль), **Flak** – die Fliegerabwehrkanone (тупи зидихавоӣ (тупи зенитӣ – зенитная пушка), **LKW** – Lastkraftwagen (мошини боркаш – грузовой автомобиль), **Fla** – Fliegerabwehr (мудоғиаи ҳавоӣ – противовоздушная оборона), **MK** – Maschinenkanone (тупи автоматӣ – автоматическая пушка), **EloKa** – Elektronische Kampfführung (мубориза бо таҷҳизоти радиои душман; ҷораҳои электронӣ – борьба с радиотехническими средствами противника; радиоэлектронное противодействие), **MAN** – Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg (заводи мошинсозии Аугсбург-Нюрнберг – машиностроительный завод Аугсбург-Нюрнберг), **SEM** – Sender/Empfänger mobil (ирсолкунанда, радиостансия интиқолдиҳанда – радиостанция, приёмопередатчик), **SLT** – Schwerlasttransporter (мошини боркаши дорои иқтидори зиёди борбардорӣ – грузовой автомобиль большой грузоподъёмности).

Ихтисороти **графикӣ** бошад, навъи аз ҳама қадимтарин ба ҳисоб рафта, танҳо дар нутқи хаттӣ истифода мешаванд ва дар нутқи шифоҳӣ онҳо ҳамеша дар шакли рамзкушоӣшуда талаффуз мешаванд. Масалан, **Zg** – der Zug (взвод (*ҷузъи рота, эскадрон ё батарея*) – взвод), **Kp** – die Kompanie (рота (*қисми қӯшун, ки як ҷузъи баталон мебошад*) – рота), **Btl** – das Bataillon (баталон (*қисми ҳарбие, ки аз якчанд рота иборат аст*) – батальон),

Br – die Brigade (бригада – бригада), **TEP** – der Truppenentgiftungsplatz (нуқтаи коркарди махсус, **HKM** – пункт специальной обработки, ПСО), **SPz** – Schützenpanzer - мошини чангии пиёданисом – боевая машина пехоты, **PS** – Pferdestärke (қувваи асп – лошадиная сила), **TMG** – Turmmaschinengewehr (пулемёт – башенный пулемёт), **MKF** – Militärkraftfahrer (ронандаи ҳарбӣ – военный водитель), **MSA** – Modulare Schutzausstattung (таҷҳизоти муҳофизати модуль – модульные средства защиты, модульное защитное снаряжение), **NMWA** – Nebelmittelwurfanlage (дастгоҳ барои ихроҷи дуд – установка для дымопуска), **Rh** – Rheinmetall (истехсолкунандаи таҷҳизоти низомӣ ва аслиҳа дар Олмон ва Аврупо – немецкий концерн «Рейнметалл» (производитель военной техники и вооружения в Германии и Европе), **TAF** – Taktische Forderungen (талаботи тактикӣ (барои истехсоли техникаи ҳарбӣ) – тактические требования (к производству военной техники), **WBG** – Wärmebildgerät (дастгоҳи гармидиҳӣ – тепловизионная установка).

Огоҳ будан аз чунин тақсимоти ихтисорот ба **графикӣ** ва **лексикӣ** барои тарҷумон бисёр муҳим мебошад.

Ихтисороти ҳарбӣ аз рӯи тарзи ташаккул низ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Аз қабилӣ: ҳарфӣ, ҳичоӣ, омехта ва қисман мухтасар.

Ихтисороти ҳарфӣ бо роҳи ҷудо кардани ҳарфи аввал ё ҳарфҳои аввали як калима, унсурҳои таркибии истилоҳоти мураккаб ё ибораи истилоҳотӣ сохта мешаванд ё бо ибораи дигар ихтисороти ҳарфӣ калимаҳои мебошанд, ки аз ҳарфҳои ибтидоии калимаҳо сохта шудаанд: Масалан, **D** – dringend (фаврӣ, фавран – срочно), **Demob.** – Demobilmachung (демобилизатсия – демобилизация).

Баъзан ихтисороти ҳарфӣ танҳо бо ҳамсадоҳо нишон дода мешаванд. Масалан, **P** – Panzer- (танк – танк), **Bg** – Berg (кӯҳ – гора), **Mrs-Mörser** (миномёт – миномет).

Аз байни навъҳои ихтисороти ҳарфӣ, ихтисороти ҳарфии аз ҳарфҳои аввали ҷузъҳои таркибии истилоҳот иборатбуда зиёдтар ба назар мерасанд. Масалан, **AAN-** Ausrüstungsanordnung (рӯйхати амвол — табељи имушества), **a.B.** – auf Befehl (мувофиқи фармон — по приказу), **BGmR** – ballistisches Geschöß mittlerer Reichweite (тири тӯпи баллистикаи миёнапарвоз – баллистический снаряд средней дальности), **D.a.B.** – Dienstanzbord (хизмат дар кишти – корабельная служба), **E.R.** – Eiserne Ration (захираи эҳтиётӣ озуқа – неприкосновенный запас продовольствия), **FSO** – Flugsicherheitsoffizier (афсари ҳадамоти таъмини парвозҳо – офицер службы обеспечения полетов).

Ихтисороти ҳичоӣ маъмултарин навъи ихтисораҳо дар соҳаи ҳарбӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо одатан дар ҳичоӣ аввал кӯтоҳ карда мешаванд. Масалан, **mil** – militärisch (ҳарбӣ — военный), **PI.** – Pionier (муҳандисӣ, сапёрӣ — инженерный, саперный), **Vis.** – Visier (ҳадаф — прицел).

Ихтисороти ҳичоӣ метавонанд аз якҷанд ҳичоӣ ҳар як ҷузъи истилоҳ ё ибораи мураккаб сохта шаванд. Масалан, **BallWeZg** – ballistischer Wetterzug (взводи баллистикӣ-метеорологӣ — баллистическо-метеорологический взвод), **Flambo** – Flammenbombe (бомбаи оташзананда (авиатсионӣ) — зажигательная (авиационная) бомба), **Jabo** – Jagdbomber (ҳавопаймои бомбаандози қиркунанда — истребитель-бомбардировщик), **Kom. Adm.** – Kommandierender Admiral (фармондеҳи қисми киштиҳо бо рутбаи адмирал — командующий соединением кораблей в звании адмирала).

Як қисми ихтисороти ҳичоӣ бо калимаҳои бурида ё кӯтоҳшуда низ ифода карда мешаванд. Масалан, **Akku** – Akkumulator (аккумулятор — аккумулятор), **Anm.** – Anmerkung (эзоҳ — примечание), **Befh** – Befehlshaber (фармондеҳ — командующий), **Kampfw** – Kampfswagen (мошини чангӣ — боевая машина), **Pist.** – Pistole (таппонча — пистолет).

Ихтисороти омехта дар таркиби худ ҳам ҳарф доранд ва ҳам ҳичо. Пайдарҳамии ҳарфҳо ва ҳичоҳо метавонанд гуногун бошанд. Навъи зерини ихтисорот дар адабиёти олмонӣ хеле маъмул аст. Масалан, **ABCabwAusbKp** – ABC-Abwehrausbildungskompanie (ротаи таълимии ABC – учебная рота ABC), **Abt.Fz.** – Abteilung Feldzeugwesen (шуъбаи амволи ҳарбӣ-техникӣ – отдел военно-технического имущества), **Disz.Vorg.** – Disziplinarvorgesetzter (сардори бевосита – прямой начальник), **Fu.Wg.** – Funkwagen (радиостансияи ҳаракаткунанда – подвижная радиостанция), **NFluwa** – Nachtflugwache (дидбонгоҳи шабонаи назоратии ҳавоӣ ва огоҳкунанда — ночной пост воздушного наблюдения и оповещения).

Калимаҳои қисман ихтисоршуда маҷмуи истилоҳи ихтисоршуда ва калимаҳои пуррае мебошанд, ки бо яке аз усулҳои болозикр сохта мешаванд. Масалан, **0-Punkt** - Nullpunkt (маркази таркиши ядрои; нуқтаи нишонгирӣ; - эпицентр ядрого взрыва; точка прицеливания), **B-Stelle** - Beobachtungsstelle (нуқтаи назоратӣ - наблюдательный пункт), **U-Kreuzer** - Unterseekreuzer (киштии зеробии крейсери - крейсерская подводная лодка), **U-Jagdausrüstung** - Unterseebootjagdsausrüstung (силоҳи зеробии зиддиқайқӣ - противолодочное вооружение), **W-Linie** - Widerstandslinie (хатти мудофия - рубеж обороны), **KMBoot** - Küstenminensuchboot (киштии ҳарбие, ки минаҳои зеробиро медорад - базовый тральщик; катер-тральщик), **ABC-Waffe** (силоҳи қатли ом - оружие массового поражения), **Fla-Maschinengewehr** (пулемети зенитӣ - зенитный пулемёт), **Fla-Lenkrakete** (мушаки зенитии идорашаванда - зенитная управляемая ракета) [14, с.189].

Истилоҳоти ихтисоршудаи ҳарбӣ, яъне калимаҳои ихтисоршудаи истилоҳоте, ки дар истифодаи ҳамаҷуз ба ҳаде маъмул гаштаанд, ки худ онҳо ба истилоҳот табдил ёфтаанд: **U-Boot** (киштии зеробӣ - подводная лодка), **ABC** - atomar, biologisch und chemisch (зидди ядрои, зиддибиологӣ ва зиддиқимёвӣ; марбут ба силоҳи қатли ом - противоядерный, противобиологический и противохимический; относящийся к оружию массового поражения), **Az.o.v.** - Aufschlagzunder ohne Verzögerung (маводи таркандаи фаври - ударный взрыватель мгновенного действия) [5, с.380].

Ихтисороти соҳаи ҳарбию дар маҷмуъ аз рӯи сохтори маъноӣ метавон чунин тасниф кард:

Ихтисораҳое, ки ба таъсиси қўшун, ҷузъу томҳо, қисмҳои ҳарбии артиш мансубанд. Масалан, **Trp** - Trupp (шуба, звено, гурӯҳ - отделение; звено; группа), **Gr** - Gruppe (шуба - отделение), **Rgt** - Regiment (полк - полк), **Div** - Division (дивизия (қисми ҳарбӣ, ки аз якчанд полк ё бригада иборат аст) - дивизия), **Kps** - Korps (корпус (қисми артиш, ки аз чанд дивизия иборат аст) - корпус), **A** - Armee (артиш - армия), **HGr** - Heeresgruppe (гурӯҳи артиш - группа армий).

Бештари ихтисороте, ки ба ташкили қўшунҳо марбутанд, ихтисороти мураккаб мебошанд. Ин ихтисорот мансубияти пурраи истилоҳоти ҳарбию на танҳо ба ҷузъу томҳо, балки ба бахшҳо ё қисмҳои қувваҳои мусаллаҳ низ нишон медиҳанд. Масалан, **FAK** - Flugabwehrkommando (фармондеҳии мудофияи ҳавоӣ - командование ПВО), **FErsBtl** - Feldersatzbataillon (баталони саҳроии эҳтиётӣ - полевой запасный батальон), **LLDiv** - Luftlandedivision (дивизияи ҳавоӣ - десантӣ - воздушно-десантная дивизия), **PzGrenKp** - Panzergrenadierkompanie (ротаи пиданизоми савора - мотопехотная рота), **GebPiBtl** - Gebirgspionierbataillon (баталони сапери қисми пиданизоми қўҳӣ - саперный батальон горнопехотного соединения), **LwAusbBrig** - Luftwaffenausbildungsbrigade (бригадаи таълимии нерӯҳои ҳарбӣ-ҳавоӣ - учебная бригада ВВС), **PzZg** - Panzerzug (взводи танкӣ - танковый взвод).

Ихтисороте, ки дар сарлавҳаҳои ҳуҷҷатҳои ҳарбӣ, дар имзоҳо, дар ҳисобҳои почтавӣ ва харитаҳо мавҷуданд: **Aktenzeichen** (рамзи ҳуҷҷат - шифр документа); **Tagebuchnummer** (рақам аз рӯи журнали амалиёти ҷангӣ - номер по журналу боевых действий), **Nr** (рақами тартибӣ аз рӯи дафтари қайд - порядковый номер по журналу учета), **BRV** - Befehl für die Regelung der Versorgung (фармоиш барои ташкили таъминот - приказ по организации снабжения), **BFV** - Befehl für die Führung der Versorgungstruppen (фармоиш барои идоракунии ақибгоҳ - приказ по управлению тылом) [14, с.189].

Метавон гуфт, ки истифодаи ихтисорот ҳангоми гузаронидани гуфтушуниҳои ҳарбӣ сарфаи вақтро ба таври назаррас коҳиш медиҳад, зеро ихтисорот ба сода кардани муоширати ҳарбӣ равона гардидаанд. Дар истилоҳоти низомии забони олмонӣ аксар вақт ихтисороти нав пайдо мешаванд, ки ин ҳолат бо тағйирот дар сиёсати ҳарбӣ алоқаманд мебошад.

Чи тавре ки қайд намудем, истилоҳоти ҳарбӣ аз бисёр системаҳои истилоҳоти дигар бо мавҷудияти шумораи зиёди ихтисорот фарқ мекунад, ки ин яке аз хусусиятҳои хоси истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ мебошад. Ихтисорот ҳам дар нутқи шифоҳии хизматчиёни ҳарбӣ ва ҳам дар ҳуҷҷатҳои гуногуни хаттии ин забон васеъ паҳн шудааст.

Дар масъалаи зарурат ва ҷиҳатҳои мусбии истифодаи ихтисораҳо дар соҳаҳои гуногун муҳаққиқ А. Брагина қайд мекунад, ки ихтисорот дар баробари сарфаи забонӣ моҳияти

андешаро гум намекунад. Баръакс водор месозад, ки эквивалентҳо, синонимҳо дар рафти чудо шудани маъноҳо назорат карда шавад [4, с.189].

Ҳамин тариқ, вазифаи ихтисорот ин таъмини интиқоли ҳадди аксари иттилоот (муҳтавои семантикӣ) бо истифодаи ҳадди ақали қабати моддии забон (қабати садо ва шакли графикӣ), яъне баланд бардоштани самаранокии вазифаи коммуникативии забон мебошад.

Аз таҳлили маводи гуногуни илмӣ метавон ба хулоса омад, ки ихтисора ҳамчун воситаи ташаккули воҳидҳои лексикӣ ихтисоршуда, дар илми истилоҳшиносии ҳарбии забони олмонӣ нақши муҳим дорад.

Омилҳои дар боло зикршуда мутахассисони имрӯзаву ояндаи соҳаи илми ҳарби водор месозад, ки ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи мустақилият ва такмили минбаъдаи малакаҳои кории худ ин қабати лексикиро ҷиддӣ ва ҳаматарафа азхуд намоянд.

Муқаррир: *Мухторов З.* – д.и.ф. профессор

А Д А Б И Ё Т

1. Алишери Муҳаммадӣ. Ёднома / Муҳаммадӣ, Алишер. – Душанбе, 2008. - 12 с.
2. Бахарлу, Х.М. Алияри Шорехдели, М. Шоджаи / Х.М. Бахарлу // Филол. науки в МГИМО. – Москва, 2017. – № 1 (9). – С.5-13.
3. Борисов, В.В. Сокращения в английской военной лексике / В.В. Борисов // В прилож. к Англо-русскому военному словарю. Под общ. ред. Г.А. Сузиловского. – М., 1968. – 317 с.
4. Брагина, А.А. Неологизмы в русском языке / А.А. Брагина. - М.: Наука, 1973. – 224 с.
5. Виноградов, В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. - М., 1975. - 559 с.
6. Гуломова, Ф.А. Луғати олмонӣ-тоҷикӣ-русии истилоҳоти ҳарбӣ / Ф.А. Гуломова. - Душанбе: МО ҚДАМ ҚТ, 2023. - 80 с.
7. Гуломова, Ф.А. Феълҳои серистеъмоли ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ-олмонӣ-русӣ / Ф.А. Гуломова. - Душанбе: МО ҚДАМ ҚТ, 2024. - 60 с.
8. Даниленко, В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1997. – 246 с.
9. Иванова, Н.К. Английские аббревиатуры-неологизмы: особенности образования и написания / Н.К. Иванова // Вестник Пермского научного центра, 4/2013. – С.52-55.
10. Лутс, Ж. Луғати олмонӣ ба тоҷикӣ / Ж.Лутс, Х. Сайфуллоев. – Душанбе, 2010. – 645 с.
11. Моисеев, А.И. О языковой природе термина / А.И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. - М., 1970. - С.127-138.
12. Назарзода, С. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди II. / С.Назарзода, А. Сангинов. – Душанбе, 2008. – 945 с.
13. Нелюбин, Л.Л. Введение в технику перевода / Л.Л. Нелюбин. - М.: Изд-во Флинта, 2009. - 216 с.
14. Стрелковский, Г.М. Теория и практика военного перевода: Немецкий язык / Г.М. Стрелковский. - М.: Воениздат, 1979. - 272 с.
15. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики и терминологии таджикского литературного языка / Н.А. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1988. – 136 с.
16. Шевчук, В.Н. Справочник военного переводчика / В.Н. Шевчук. - СПб.: Изд-во «Русь», 2016. - 400 с.
17. Duden. Das Bedeutungsworterbuch. 2 Auflagen. Dudenverlag. Mannheim -Wien Zurich, 1985. – 797 s.
18. Meyer, R.M. Die militärischen Titel / R.M. Meyer // Zeitschrift für deutsche Wortforschung. - Göttingen, 1910 б. - Bd. 12.

ИХТИСОРОТИ ҲАРБӢ ВА НАВЪҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ОЛМОӢ

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳимми забоншиносӣ, «ихтисороти ҳарбӣ ва навъҳои он дар забони олмонӣ» бахшида шуда, намунаҳои калимасозии ихтисораҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва таърифи истилоҳи ҳарбӣ ва хусусиятҳои онҳо пешниҳод мегардад. Инчунин, дар мақола андешаҳои забоншиносону муҳаққиқон дар атрофи мавзӯи истилоҳ ва истилоҳофаринӣ оварда шудаанд. Муаллиф ҳосиятҳои гуногуни имлоӣ ва морфологияи ихтисорот дар истилоҳоти низомии олмониро нишон додааст. Дар мақола асосҳои назариявии ташкили калимасозии вожагонӣ ва истилоҳоти ҳарбӣ дар забони олмонӣ баррасӣ шудааст. Марҳалаи ҳозираи инкишофи илми забон дар назди муҳаққиқон масъалаи аз нав дида баромадани ин масъалаҳоро дар асоси истифодабарии усулҳои муосир мегузорад, ки яке аз онҳо усулҳои омӯзиши маводи забон ҳамчун як системаи ягона мебошад. Бо истифода аз фарҳангҳои тафсирий якҷанд вожа ва ибораҳои калидии соҳаи ҳарбӣ шарҳ дода шуда, бо истилоҳи ҳарбӣ мисолҳо ва иқтибосҳо оварда шудаанд. Пайдоиши лексикаи ҳарбӣ дар забонҳои муқоисасаванда низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф ба хулосае расидааст, ки истилоҳофарии ҳарбӣ имрӯзҳо низ мавриди истифода қарор гирифта, дар оянда ҳам боқӣ хоҳад монд.

Калидвожаҳо: ҳарбӣ, ихтисораҳо, конверсия, истилоҳофаринӣ, морфология, забони олмонӣ, лексика, инкишоф, истилоҳот.

АББРЕВИАТУРЫ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ИХ ВИДЫ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена одной из важных тем языкознания «аббревиатуры военной терминологии и их виды в немецком языке», а также рассмотрены примеры формулировок аббревиатур. В данной статье представлены понятие и определение военных терминов и их характеристика. Также в статье представлены мнения лингвистов и исследователей по вопросу терминологии и терминологии. Автор показал различные орфографические и морфологические особенности сокращений немецких военных терминов. В статье рассматриваются теоретические основы организации лексики и военной терминологии в немецком языке. Современный этап развития науки о языке ставит перед исследователями задачу переосмысления этих вопросов на основе использования современных методов, одним из которых является метод изучения языкового материала как единой системы. Некоторые ключевые слова и фразы военной области были объяснены с использованием толковой лексики, а примеры и цитаты были приведены с использованием военных терминов. Обсуждается также происхождение военной лексики в сопоставимых языках. Автор пришел к выводу, что военная терминология используется до сих пор и останется таковой в будущем.

Ключевые слова: военные, аббревиатуры, конверсия, терминология, морфология, немецкий язык, лексика, развитие, термины.

ABBREVIATIONS OF MILITARY TERMINOLOGY AND THEIR TYPES IN GERMAN

The article is devoted to one of the important topics of linguistics, «abbreviations of military terminology and their types in German» and examples of wording of abbreviations are discussed. This article presents the concept and definition of military terms and their characteristics. Also, the article presents the opinions of linguists and researchers on the subject of terminology and terminology. The author has shown various spelling and morphological properties of abbreviations in German military terms. The article discusses the theoretical foundations of the organization of vocabulary and military terminology in the German language. The current stage of the development of language science presents researchers with the task of reconsidering these issues based on the use of modern methods, one of which is the method of studying language materials as a single system. Several key words and phrases of the military field were explained using interpretive vocabulary, and examples and quotations were given using military terms. The origin of military vocabulary in comparable languages is also discussed. The author came to the conclusion that military terminology is still used today and will remain so in the future.

Keywords: military, abbreviations, conversion, terminology, morphology, German language, vocabulary, development, terms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фуломова Фотима Абдурахмоновна* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, докторант. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 555-57-06-55

Сведения об авторе: *Гуломова Фотима Абдурахмоновна* - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, докторант. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 555-57-06-55

Information about the author: *Gulomova Fotima Abdurahmonovna* - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, doctorate. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 121. Phone: (+992) 555-57-06-55

Солиҳов Н.Х.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

«Лисон-ул-араб» – яке аз фарҳанги бузурги тафсирии Абулфазл Ҷамолиддин Муҳаммад ибни Муқарраи Рувайфии Африқоӣ ба шумор меравад, ки муаллифи он дар таърихи фарҳангшиносии араб бо номи Ибни Манзур маъруф аст ва анғезаи аслии шуҳрати Ибни Манзур ҳамин асари номбурдаи ӯст. «Лисон-ул-араб» аз лиҳози тафсил, фаровонии маводи луғавӣ ва далелу истинодоти забонӣ дар миёни фарҳангҳои тафсирии қадимаи забони арабӣ беҳамтост.

Аллома Ҷамолуддин Муҳаммад ибни Муқаррам ибни Манзур (630-711 ҳиҷрӣ)-ро метавон аз бузурғтарин донишмандони арсаи илму адаб донист, ки бо таълифи «Лисон-ул-араб» худро машҳури ҷаҳониён кардааст. Дар тули ҳаёти 60-солааш, ки қаламбардор буд, беш аз панҷсад чилди таълиф аз худ боқӣ гузошта, умри пур аз заҳмат ва қори пайваста доштааст. Айёми кӯдакии ӯ дар муҳити илмӣ ва ҳам дар миёни аҳли илму файз ба камол расидааст. Чунон ки Суютӣ гуфтааст: «Ибни Манзур донишманди наҳв, забоншинос, муаррих ва нависандаи лаёқатманд буд» [1, с.106].

Ақидаи мавриди эътимод ин аст, ки вай волии Тароблус буд, сипас барои инкишофи таҳассуси илмӣ ба Миср рафта, раёсати девони иншоро бар уҳда гирифт ва то охири умр дар он ҷо боқӣ монд [7, с. 156-157]. Ҳамаи ровиён ва муаррихон бар ин назаранд, ки Ибни Манзур дар моҳи муқарраи соли 930 ҳ. ба дунё омадааст [5, с. 524]. Аммо дар мавриди зодгоҳ ихтилофи назарҳо вучуд доранд, ки иддае бар он ақида доранд, ки Ибни Манзур дар Миср ба дунё омадааст ва баъзеи дигар зодгоҳашро Тароблуси Фарб ва инчунин Тунис зикр намудаанд [8, с. 546].

Ибни Манзур дар хонаводаи шариф ва донишманд тарбия ёфта, аз хурдӣ ба омӯзиши илм машғул буда, бобояш ва падари олимаш ӯро барои омӯхтани улуми илмӣ ва адабӣ ҳамроҳӣ кардаанд [8, с. 547]. Ибни Манзур низ қалами раво ва хатти зебодост, ки гӯё «Сиҳох»-и Ҷавҳарино бо хатти зебодост дар як чилд китобат намудааст [6, с. 276] ва дар қатори мардон ва уламои илму дониш аз қабиле Юсуф ибн ал-Муҳайял, Абдурахмон ибн ат-Туфайл ва Муртазо ибни Ҷотам ибн ал-Муқайяр касби илм намуда [6, с. 275], шогирдони зиёдеро ба мерос гузоштааст. Аз ҷумла, Муҳаммад ибни Аҳмад аз-Заҳабӣ, Тоҷиддин ас-Сабкӣ ва нафари сеюми онҳо писари Ибни Манзур Қутбиддин мебошад, ки нависанда ва котиби девони иншои Миср буд [11, с. 8].

Гуфта мешавад, ки Ибни Манзур дар охири умраш бо сабаби пайваста навиштан аз бинояш маҳрум шуда [9, с. 264], соли 711 ҳиҷрӣ (1311 мелодӣ) дунёи фониро падруд гуфтааст [6, с. 276].

Шуҳрати Ибни Манзур бештар ба фарҳанги бузурги таълифнамудааш зери унвони «Лисон-ул-араб» алоқаманд аст. Ин китоб аз лиҳози шарҳу тафсил ва фаровонии маводи луғавию истинодот дар миёни фарҳангҳои забони арабӣ аз ҷойгоҳи хоса бархӯрдор аст.

Ибни Манзур ба ихтисори китобҳои муфассал таваҷҷуҳ дошт. Чи тавре ки дар бораи ӯ гуфтаанд: «Дар миёни китобҳои муфассали адабӣ чизе боқӣ намонда, ки вай онро ихтисор накарда бошад». Дар байни китобҳои мухтасарнамудаи ӯ метавон асарҳои зеринро номбар кард:

а). Китобҳои нашршуда:

1. «*Мухтор-ул-ағонӣ фи-л-ахбор ва-т-таҳонӣ*», порчаҳо аз асари «ал-Ағонӣ»-и Абулфараҷи Исфаконӣ;

2. «*Мухтасару тарихи Димашиқ*», аз Ибни Асокир, ки дар он илова бар ҳазфи бештари манобеъ хабарпардозӣ кардааст.

б). Китобҳои нашрнашуда:

1. Ихтисори «*Китоб-ул-ҳайвон*»-и Ҷоҳиз;

2. «*Мухтор табақот-ил-кубро*»-и Ибни Саъд [2, с. 78].

Муҳимтарин хусусияти «*Лисон-ул-араб*» аз нигоҳи мавод фарогир будани он аст ва маъмулан вожаҳоеро, ки дар луғатҳои дигар пайдо намешавад, метавон дар он ба даст овард. Ибни Манзур «*Лисон-ул-араб*»-ро дар асоси усули ривоят бо назардошти тамоми луғатҳои пешин таълиф кардааст. ӯ дар китобаш қариб ҳаштод ҳазор вожаи аслиро (бе назардошти муштақоти ҳар як вожа) гирд овардааст.

Сарчашмаҳои Ибни Манзур дар таълифи фарҳанги «*Лисон-ул-араб*», чунонки худи ӯ дар муқаддимаи китоб онҳоро «Асосҳои ҳамса» номидааст, инҳоянд:

1. «*Таҳзиб-ул-луға*»-и Азҳарӣ (ваф. 370 ҳичрӣ);
2. «*Сиҳоҳ*»-и Ҷавҳарӣ (ваф. 393 ҳичрӣ);
3. «*Ал-Муҳкам*»-и Ибни Сида (ваф. 458 ҳичрӣ);
4. «*Ат-Танбеҳ ва-л-изоҳ*»-и Ибни Баррӣ (ваф. 582 ҳичрӣ);
5. «*Ан-Ниҳоя фи ғариб-ил-ҳадис ва-л-асар*»-и Ибни Асири Ҷазарӣ (ваф. 606 ҳичрӣ).

Ибни Манзур дар муқаддимаи «*Лисон-ул-араб*» пас аз шиносӣ ва баёни имтиёзоти ҳар як сарчашмаи мазкур, ҳадафи худро аз таълифи китобаш то гирдоварии матолиби ҳамаи асарҳои қаблӣ дар як маҷмуа ва гуруҳбандии онҳоро муаррифӣ карда менависад: «дар таълифи ин китоб ҳеҷ фазилате нест, ки ман онро ба худ нисбат диҳам, ба ҷуз ҳамаи матолиберо, ки дар он китобҳои мазкур пароканда буданд, дар як ҷо гирд овардам ва ба андак қонеъ нашудам, зеро толиби илм гурусна аст. Аз ин рӯ, касе, ки дар ин китоб чизи дуруст ё нодуруст ва ё комил ё нуқсонеро дарёбад, масъулияти он бар уҳдаи муаллифи аввал аст. Инчунин, мадҳу ситоиш ё мазаммати он низ аз ҳамон китобест, ки ман аз он иқтибос овардам, зеро ман айни ҳамон матолиби китобҳоро бидуни ҳеҷ ихтисору дигаргунӣ навишта, амонати илмиро ҳифз намудаам» [2, с. 79].

Ибни Манзур ба гирдоварии ҳамаи вожаҳои фарҳангҳои пешина маҳдуд нагашта, балки матолиби он фарҳангҳоро низ мураттаб намудааст. ӯ дар муқаддимаи китоб менависад: «Ҳеҷ яке аз луғатшиносони қаблӣ ду ҷанбаи гирдоварӣ ва сомондиҳиро дар як ҷо такмил надодаанд».

Ба андешаи Ибни Манзур «*Лисон-ул-араб*» тавонистааст, андешаҳои парокандаи фарҳангшиногонҳои Шарқу Ғарбро гирдоварӣ кунад ва ба ин луғат, ки гузаштагон ба далели надоштани иқтибосҳои мукамал аз луғатномаҳо ба он расида натавонистаанд, хосияти шумулият бахшад.

Ин ду вижагӣ боис шудааст, ки «*Лисон-ул-араб*» фарҳангест, ки дар охири садаи 8-уми ҳичрӣ таълиф шуда, аз назари арзишу эътимод ҳамчун манобеи аввалиндараҷаи луғавӣ доништа шудааст [2, с. 80].

Ибни Манзур дар фарҳанг манбаъҳои луғавии қадимаро бидуни илова кардани матлабе аз худ ба тартиб даровардааст. Тавре худи ӯ мегӯяд, дар истинод ба сарчашмаҳо муътақид аст, ба ҷуз ин, ки аксар вақт манбаи иқтибосро зикр накардааст ва гоҳе дар иқтибос аз матни асл як ибораро ҳам тарк кардааст.

Ҳамчунин, фаровонии вожаву истинод ва ҳамбастагии иқтибосҳои мухталиф сухани ӯро дар баъзе мавридҳо печида ва такрор намудааст.

«*Лисон-ул-араб*» аз он сабаб, ки дорои истинодоти шеърӣ, қуръонӣ, ривоятҳои фаровон ва зарбулмасалу мақолҳои зебост, пайваста тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст [2, с. 80].

Ибни Манзур дар ин китоб решаҳои вожаҳоро дар пайравӣ аз Ҷавҳарӣ бар асоси низоми қофия ба тартиб даровардааст. Тибқи ин низом, аввал тартиби алифбоии решаҳо, ҳарфи охири ва баъд ҳарфи аввал ва ниҳоят ҳарфи мобайнӣ бахши асосии сохтори фарҳанг мебошад.

Ибни Манзур «*Лисон-ул-араб*»-ро дар пояи тартиби ҳуруфи алифбо ва бар мабной ҳарфҳои аслии калимаҳо, яъне ҳарфи охири (лом-ул-феъл), баъд ҳарфи аввал (фо-ул-феъл) ва ниҳоят ҳарфи миёна (айн-ул-феъл) ба тартиб даровардааст. Ба ин тартиб, баробари теъдоди ҳуруфи алифбо ба 28 боб тақсим шуда, дар ҳар боб калимаҳои мавҷуданд, ки лом-ул-феъли онҳо ҳарфи дилхоҳро дар бар мегирад. Сипас, дар ҳар боб аз рӯи ҳуруфи алифбо, дар асоси фо-ул-феъл фаслҳои зикр гардида, ҳар фасл нишондиҳандаи вожаҳоест, ки зерин он боб фо-ул-феълашон ҳамон ҳарф аст ва дар тартиби вожаҳои ҳар фасл айн-ул-феъл мавриди тавачҷуҳ қарор дошта, аз аввал то охир бо тартиби алифбо қарор хоҳад гирифт. Дар ин тартиб, калимаҳои чорҳарфаву панҷҳарфа пас аз сеҳарфа гузошта мешаванд [2, с. 81]. Масалан, маънои калимаҳои «أيد», «أير», «أيط» ва «أحد»-ро метавон дар бобҳои мухталиф

пайдо намуд, яъне калимаи «أب» дар боби дол (د) ва дар фасли ҳамза (إ) қарор гирифта, тибқи тартиб қабл аз калимаи «أحد» чой дорад, зеро дар тартиби ҳуруфи алифбо ҳарфи бе (ب) қабл аз ҳарфи ҳе (ح) мавқеият дорад. Ҳамчунин, калимаи «أب» дар боби ро (ر) ва фасли ҳамза (إ) зикр гардидааст. Аз ин лиҳоз, Ибни Манзур дар ин луғатнома равиши анъанавиро пеша карда, решаҳои калимаҳоро дар пайравӣ ба Чавҳарӣ бар пояи низоми қофия тартиб додааст, ки ин усулро баъд аз ӯ Маҷдуддини Фирӯзободӣ дар фарҳанги «*ал-Қомус-ул-муҳит*»-и худ идома додааст [3, с. 42].

Ибни Манзур дар тартиб додани мавзӯҳо ва матолиби зери ҳар як вожа усули махсусро пеш гирифтааст. Ӯ пас аз зикри решаи вожа барои таъйини мафҳуми вожа, агар он вожа яке аз номҳои Худои таоло бошад, нахуст маънии он вожаро баён мекунад ва дар мавриди сифоти Худои таоло тавзеҳ медиҳад. Агар аз Қуръон ояте фарогири калимае бошад, ҳамон оятро зикр мекунад. Ба ҳар ҳол, дар оғози шарҳи ҳар як вожа қарор гирифтани оятҳои Қуръони карим аз авлавиятҳои фарҳанги «*Лисон-ул-араб*» махсуб меёбад [2, с. 81].

Сипас, бо истинод ба далелҳои гуногун маъниҳои мухталифи масдар ва феъли сулосии муҷарради ҳамон вожаро тавзеҳ дода, баъдан маъниҳои мухталифи бобҳои сулосии мазидро бо истинод ба далелҳо пай дар пай баён мекунад. Дар охир маънои исми он калима ё ба ибораи дигар шаклҳои мухталифи исмҳои муштакӣ он калима ё калимае ба он иртибот дорад, ду эҳтимоли метавонад шаклҳои феълий аз он муштак гардад, чой дода, маънии онҳоро зикр мекунад [2, с. 82].

Ибни Манзур дар муқаддимаи фарҳанги «*Лисон-ул-араб*» бар шеваи ниғориши фарҳанги «*ал-Айн*»-и Халил эрод гирифта мегӯяд: Поягузори ин илм, яъне Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ усули наву зебоеро ихтироъ карда, барои сайёҳон як марғзори руҳбахшро омода кардааст. Аммо иштибоҳи ӯ ин буд, ки аз доираи ин илм баромада, ба чой он ки бо илми луғат саруқор дошта бошад, дар бораи духарфай музоаф, мақлуб, лафиф, муътал ва рубоию хумосӣ ва дигар навъҳои он пардохтааст. Ин боиси он гардидааст, ки анғезаи асли ва ҳадафи ин илм, ки оғоҳӣ аз маонии вожаҳову ибораҳост, фаромӯш гардидааст [4, с. 7].

Ӯ мегӯяд: Ман миёни фарҳангномаҳо зеботар аз «*Таҳзиб-ул-луга*»-и Абумансур Муҳаммад ибни Аҳмади Азҳарӣ ва мукамалтар аз китоби «*ал-Муҳкам*»-и Абулҳасан ибни Сидаи Андалусӣ наёфтам, ки ин китобҳо аз умдатарин фарҳангномаҳо ба шумор мераванд.

Абунасер Исмоил ибни Ҳаммоди Чавҳарӣ низ китоби чолиб, мурағтаб ва мухтасар навиштааст. Ин китоб ба далели ниғориши осону сода шуҳрати зиёде пайдо карда, мавриди истифодаи васеъ қарор гирифт. Аммо ин китоб низ хеле ноқис ва бо илова бар хатоҳои мавҷуда дар баҳри луғат қатрае беш нест.

Интиқоди Ибни Манзур аз дигар фарҳангҳои маъруфи замони худ ин аст, ки аксаран тартиб ва услуби ҷаззоб надоранд ва матолибро ба осонӣ дар ихтиёри хонанда қарор намедиханд.

Илова ба ин, Ибни Манзур дар муқаддима дар мавриди тафсири ҳарфҳои бурида (муқаттаъа)-и Қуръон ва дар бораи сифот ва хосиятҳои ҳарфҳои таҳқиқи мухтасару судманд кардааст [4, с. 13].

Роҷеъ ба таҳқиқ ва омӯзиши «*Лисон-ул-араб*»-и Ибни Манзур қорҳои зиёде ба анҷом нарасидааст. Тавре Ҳусайн Нассор таъкид менамояд, шояд иллати адами пажӯҳиш дар бисёрҷилдии асар мазкур бошад. Лекин муҳаддисон чойгоҳи ин асарро баланд бардошта, онро чун манбаъ дар таҳқиқотҳои худ мавриди истифодаи васеъ қарор додаанд [10, с. 452].

Дар робита ба ин масъала ду асар дар нақд ва ислоҳи ин фарҳанг қобили тавачҷуҳ аст, ки яке «*Тасҳеҳу лисон-ил-араб*»-и Аҳмади Темур (Қоҳира 1334-1343 ҳ.қ.) ва дигаре «*Таҳқиқот ва танбеҳот фи муъҷам лисон-ил-араб*»-и Абдуссалом Ҳорун (Бейрут 1407 ҳ.қ.).

«*Лисон-ул-араб*» бори аввал дар Булоқи музофоти Қоҳира дар 20 ҷилд бо муқаддимаи Аҳмад Форис Шодёк дар солҳои 1299-1308 ҳ.қ. нашр шудааст. Пас аз он борҳо ба ҷоп расидааст, аз ҷумла дар Бейрут дар солҳои 1374-1375 ҳ.қ. дар 15 ҷилд ва ҳамчунин дар ҳамон ҷо дар соли 1389 ҳ.қ. дар 3 ҷилди бузург бо унвони «*Лисон-ул-араб-ил-муҳит*» бо замимаи истилоҳоти нави илмӣ. Дар нашри охирин ва баъзе нашрҳои навин, решаҳо мувофиқи шеваи маъмулӣ бо тартиби ҳарфҳои аввал чойгир карда шудаанд [4, с. 13].

«*Лисон-ул-араб*» аз он сабаб, ки далелҳои зиёди шеърӣ дорад, пайваста тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст. Ҳамидуллоҳ худуди соли 1960 м. ҳама далелҳои

шеърӣи онро бароварда, мувофиқи қофияҳояшон ба тартиб оварда, маҷмуаи дастхатҳои онҳоро дар шакли нусхаҳои тасвири дар ихтиёри муҳаққиқони фаронсави қарор дод.

Дар соли 1407 х.к. Халил Аҳмад Амоиз феҳристи муфассали ин китобро дар 7 ҷилд тартиб дода, 3 ҷилди аввалро ба феҳристи оятҳо, ҳадисҳо, ривоятҳо ва шахсиятҳо ва 4 ҷилди охириро ба далелҳои шеърӣ бахшидааст, ки чопи ин китоб дар Бейрут ба анҷом расидааст [4, с. 13].

Аз таҳлилу барраси мавзуи мавриди назар метавон ба ин натиҷа расид, ки «*Лисон-ул-араб*»-и Ибни Манзур аз зумраи фарҳангномаҳои шомии қадимаи араби мебошад, ки бештари калимаҳои забонро фаро гирифта, ҳонандаи худро барои мурочиат ба дигар фарҳангҳои қаблӣ то андозае бениёз мегардонад.

Муқарриз: Саломов А. Ҷ. - н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурахмон ибни Абубақри Суютӣ. Бугъат-ул-вуот фи табакот-ил-луғавийин ва-н-нуҳот. Таҳқиқ: Муҳаммад Абулфазл Иброҳим ва Алӣ ал-Ҷовӣ. – Қоҳира: Исо ал-боб ал-ҳалабӣ, 1384 х.к.
2. Даромаде бар луғатшиносӣ. Дафтари тадвини мутуни дарсии ҳавзаҳои илмия.
3. Муҳаммад Аҳмад Абулфараҷ. Ал-Маъҷим-ул-луғавия фи завъи диросоти илми-ил-луғат-ил-ҳадис. – Бейрут: Дор-ун-наҳзат-ил-арабия, 1430 х.к.
4. Муҳаммад ибн Муқаррам ибн Манзур ал-Ансори ал-Ифриқӣ ал-Мисри. Лисон-ул-араб. Ал-Мучаллад-ул-аввал. – Бейрут: «Дор-ул-кутуб-ил-илмия», 1424 х. / 2004 м.
5. Муҳаммад ибни Шоқир ал-Кутайбӣ. Фавот-ул-вафаёт. – Қоҳира: ан-Наҳзат-ул-мисрия, 1951 м.
6. Салоҳиддин Сифдӣ. Нукт-ул-ҳимён фи нукт-ил-ъимён. – Қоҳира: ал-Матбаат-ул-ҷамолия, 1911 м.
7. Умар Мухтор Аҳмад. Ибн Манзур ал-луғавӣ ал-ҳоир байна Миср ва Либия ва Тунис. – Миср: ал-Маъҳад-ул-мисри ли-д-диросот-ил-исломия, шумораи 18, 1393 х.к.
8. Фориқ Маҳмуд ал-Ҳабубӣ. Манҳаҷ Ибн Манзур фи лисон-ил-араб. Одоб-ур-рофидин, шумораи 7, 1394 х.к.
9. Шаҳобиддин Аҳмад ибн Алӣ ибн Ҳачар ал-Асқалонӣ. Ад-Дурар-ул-комина фи аён-ил-миат-ис-сомина. Ал-Мучаллад-ур-робий. Маҷлис доират-ил-маориф-ил-усмония, 1350 х.к.
10. Хусайн Нассор. Ал-Муъҷам-ул-араби: нашъатуҳу ва татаввурӯҳу. Ал-мучаллад-ус-сонӣ. Дор Миср ли-т-тибоъа, 1408 х. / 1988 м.
11. Ҷамолиддин Муҳаммад ибн Муқаррам ибн Манзур. Лисон-ул-араб. – Бейрут: Дор содир, 1414 х.

ҶОЙГОҲИ «ЛИСОН-УЛ-АРАБ»-И ИБНИ МАНЗУР ДАР МИЁНИ ЛУҒАТНОМАҲОИ ҚАДИМАИ АРАБИ

«*Лисон-ул-араб*»-и Ибни Манзур дар таърихи фарҳангшиносии араб аз лиҳози тафсир, фаровонии маводи луғавӣ ва далелу истинодоти забонӣ дар миёни фарҳангҳои тафсирии қадимаи забони араби беҳамтоаст. Муҳимтарин хусусияти «*Лисон-ул-араб*» аз нигоҳи мавод фарогир будани он аст ва маъмулан вожаҳоеро, ки дар луғатҳои дигар пайдо намешавад, метавон дар он ба даст овард. Ибни Манзур «*Лисон-ул-араб*»-ро дар асоси усули ривоят бо назардошти тамоми луғатҳои пешин таълиф карда, тавонистааст, андешаҳои парокандаи фарҳангшиносии Шарку Фарбро гирдоварӣ намуда, ва ба ин асари мондагори худ хосияти шумулият бахшад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, фарҳангшиносии луғатшиносии забони араби, нависанда, усули ривоят, сарчашма, иқтибос, истилоҳ, решаи калима.

МЕСТО «ЛИСАН-УЛ-АРАБ» ИБН МАНЗУРА СРЕДИ ДРЕВНИХ АРАБСКИХ СЛОВАРОВ

«*Lisan-ul-arab*» Ибн Манзура в истории арабской лексикографии уникален с точки зрения интерпретации, обилия лексического материала и языковых свидетельств и упоминаний среди древних лексикографией толкования арабского языка. Важнейшей особенностью «*Lisan-ul-arab*» является его полнота материала, в нем можно найти слова, которых нет в других словарях. Ибн Манзур написал «*Lisan-ul-arab*» по методу повествования с учетом всех предыдущих словарей, ему удалось собрать разрозненные мнения культурологов Востока и Запада, и придать этому уникальному произведению характеристику инклюзивности.

Ключевые слова: словарь, лексикография, лексикограф, арабский язык, писатель, способ повествования, источник, заимствование, термин, корень слова.

PLACE OF “LISAN-UL-ARAB” IBN MANZUR AMONG ANCIENT ARABIC DICTIONARIES

«*Lisan-ul-arab*» by Ibn Manzur in the history of arab dictionary is unique in terms of interpretation, abundance of lexical material and linguistic evidence and references among ancient lexicography of interpretation of the arabic language. The most important feature of «*Lisan-ul-arab*» is its completeness of material; in it you can find words that are not in other dictionaries. Ibn Manzur wrote «*Lisan-ul-arab*» using the narrative method, taking into account all previous dictionaries, he managed to collect disparate opinions of dictionaries scholars of the East and West, and give this unique work the characteristic of inclusivity.

Key words: dictionary, lexicography, lexicographer, arabic language, writer, method of narration, source, borrowing, term, root of the word.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Солихов Насриддин Ҳамдамович* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи Шарқи Наздик, факултети забонҳои Осиё. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: najmiddin83@bk.ru. Тел.: (+922) 935-27-84-28

Сведения об авторе: *Солихов Насриддин Ҳамдамович* – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, дотсент кафедры филологии Ближнего Востока факультета языков Азии. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул.Мухаммадиев, 17/6. E-mail: najmiddin83@bk.ru. Тел.: (+922) 935-27-84-28

Information about the author: *Solihov Najmiddin Hamdamovich* – International University of foreign languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Near Eastern philology faculty Asian languages. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, prospect Muhammadiev, 17/6. E-mail: najmiddin83@bk.ru. Phone: (+922) 935-27-84-28

Масимов О. М., Нагзибекова М.Б.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни,
Таджикский национальный университет

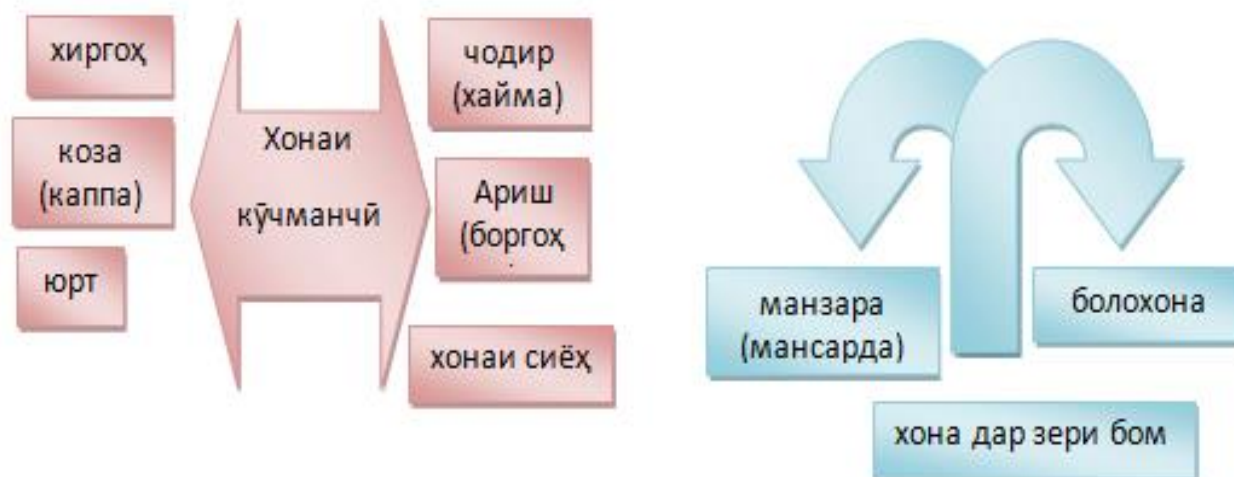
В таджикском языке имеются две лексические единицы, которые имеют разные оттенки лексического значения, выражая одно и то же значение в русском языке – это лексема «дом». Нам следует определить главные оттенки соответствия и различия в словах *хона* и *ҳавлӣ*.

В таджикском языке отображено 40 лексических единиц. Источниками работы явились «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» под редакцией С. Назарзода, А. Сангинова, С. Каримов и Мирзо Ҳасан Султон и «Фарҳанги забони тоҷикӣ» - «Словарь таджикского языка» в 2-х томах, под редакцией М.Ш. Шукуровой, В.А. Капрановой, Р. Хашима и Н.А. Масуми.

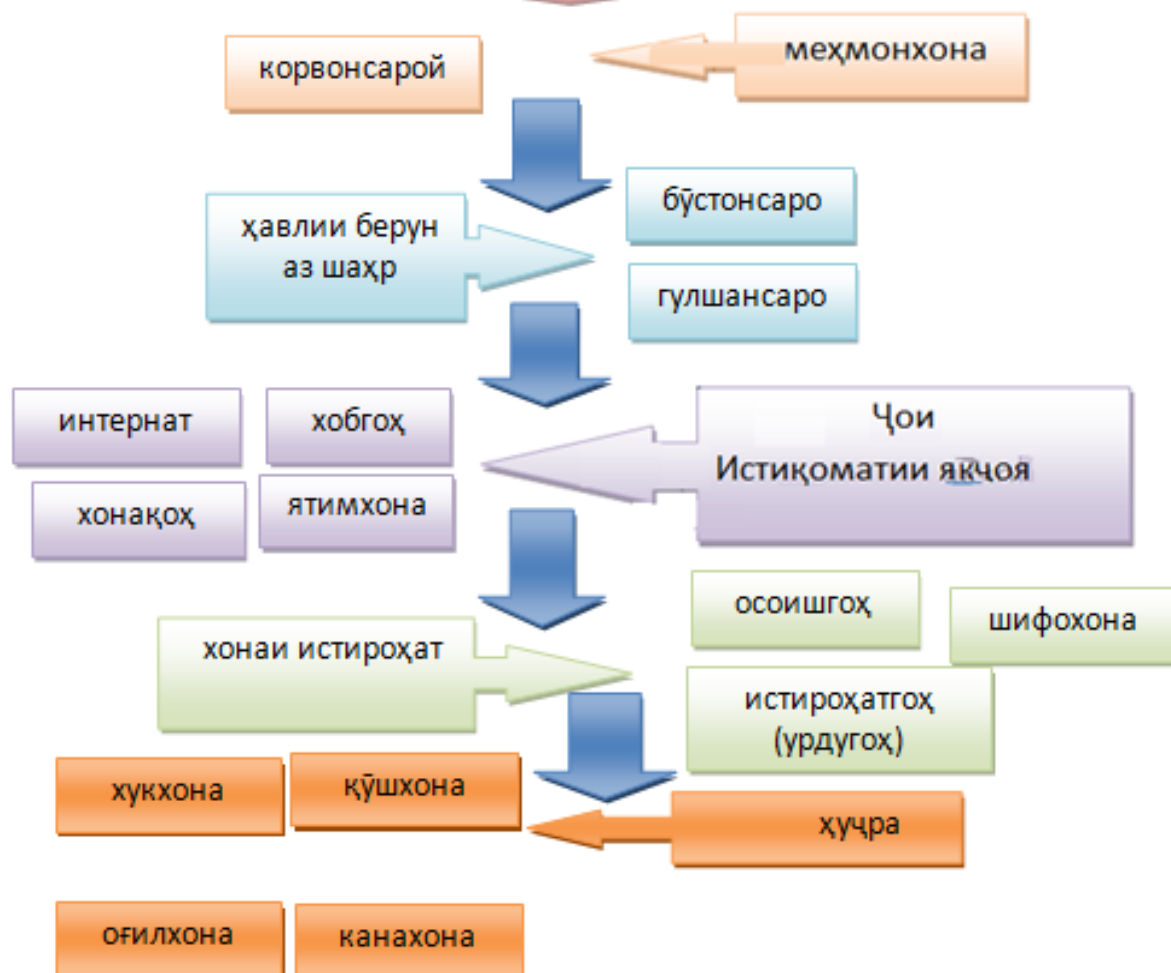
В этой статье особое внимание уделяется лексемам, основывающимся на периферии ядра лексико-семантического поля «дом/жилище». Как уже отмечалось, лексемы – «*хона*, *ҳавлӣ*» в таджикском языке, и лексемы «*жилище*, *дом*» в русском языке будут ядром.

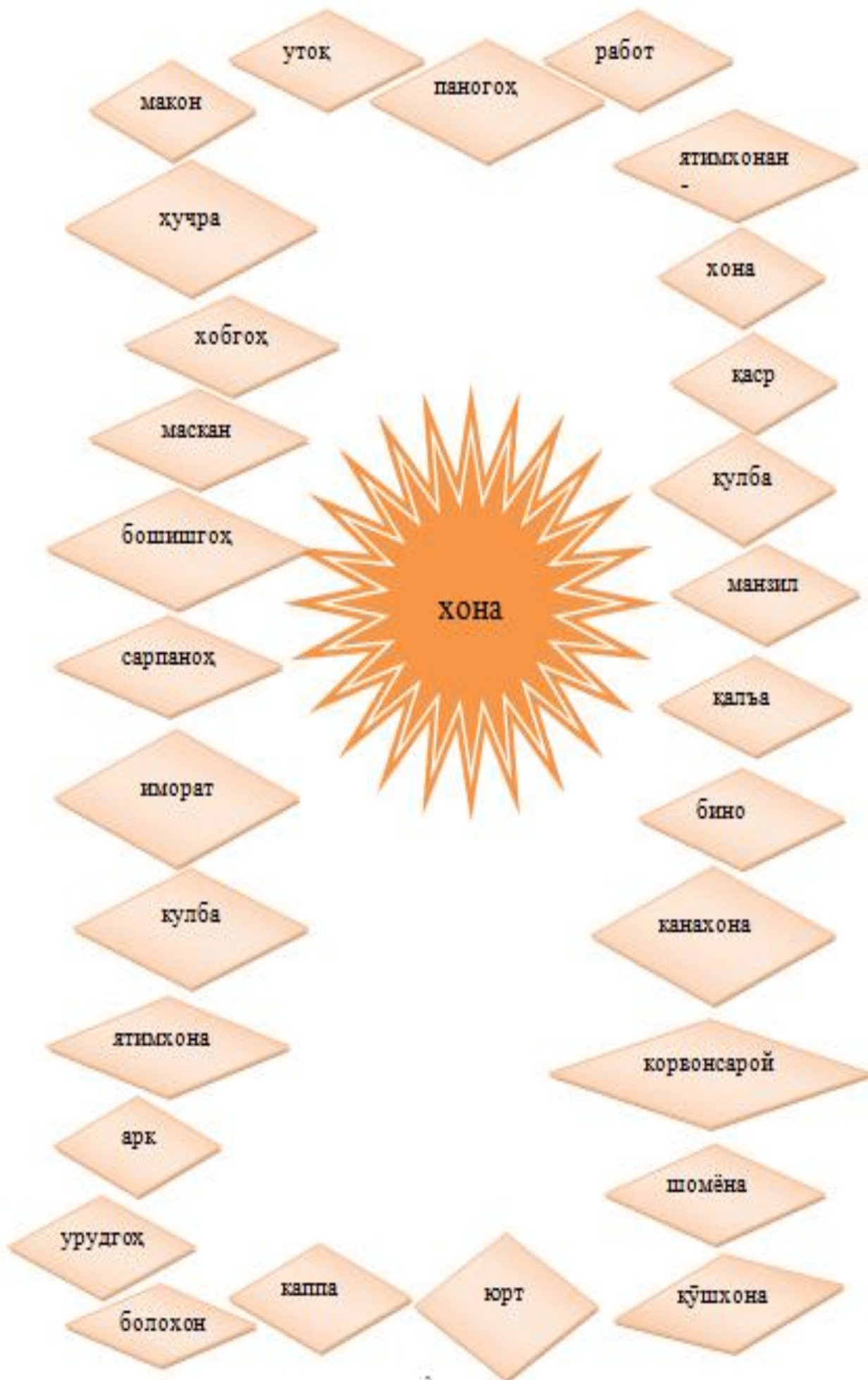
Для полного анализа соотношения идиом с лексемами «*хона*, *ҳавлӣ*» в таджикском языке, «*дом*, *жилище*» в русском языке отражено в следующих таблицах.

В данных таблицах, как и в таблице русского языка, показано лексико-семантическое поле *хона*, разделенное лексическими единицами, обозначающие постоянное место проживания (жильё) и временное место проживания (жильё).

Истиқоматгоҳи муваққатӣ

Изначально термин – **хона** (*дом*) в том и в другом словарях толкуются по сути одинаково: **хона** 1. маскан, як истиқоматгоҳ дар ҳавлӣ.

2. иморат, ҳавлӣ, ки чанд ҳучра дорад.

Бар шамъ чӣ гириям, ки парвона касе нест.

Зулфат ба дари дил чи нишастаст, ки дил рафт,

Ин ҳалка задан чист, чу дар хона касе нест [4, с.63].

1. макон, ҷой; хонаи бачагон; хонаи фарҳанг бинои фарҳанг ва паҳн кардани маърифат дар байни халқ; хона сохтан, макон сохтан; бино кардан, ҷои зист гирифтан; хона мондан (дар ҷое) хона сохтан, ошён сохтан, лона сохтан (парандаҳо, ҳашарот); хона сохтан хона бино кардан;

Дигарон ҳам дастони худро бар рӯ кашида аз хона баромаданд, аз биёбон гарду зубор бархост, аз суми аспи Абдураҳмон сардор [7, с.17].

Ашӯр чароғро ба хона дароварда ба чароғнояи ҷӯбине, ки дар миёнаи хона истода буд, гузошт [7, с.69].

Меҳмонон яке аз паси дигаре аз хона баромадан гирифтанд [8, с.63].

Данная лексема в таджикском языке очень употребительна и имеет огромное количество синонимичных слов, поэтому слово **хона** можно использовать в таджикском языке почти для всех видов жилого помещения: **хона** 1. Маскан, уток, як истиқоматгоҳ дар ҳавлӣ.

Ҳама хона буд аз карон то карон,

Пур аз мушку динору пур заъфарон. (Фирдавсӣ).

Ҷория гурехт, ба хонае даромад ва дарро аз қафо занҷир кард. (Садри Зиё).

Падари ӯ дар ин деҳаи кӯчак, дар ин пайроҳаҳои танг роҳгардиро омӯхта, дар шаҳри калон маскан (хона) гирифт. (А. Зоҳир “Бозгашт”). 2. иморат, ҳавлӣ.

Об сандуқро ба хонаи Фиръави бурд ва дар богчаи хона дар миёни дарахт монд. (Маҷмаъ-ул-ансоб).

Нозимӣ танҳою хайрон монд, хона ба сараи чарх гаит [6, с.84]. *Падараш дар хона, руи якандози дарози бахмали сурх дароз кашида буд* [6, с.100].

Другая лексическая единица - *манзил (жилище)* – приобрела широкое понятие в словарях, поэтому мы определяем значение слова **манзил** а: 1. ҷойи поён омадан, фурумадгоҳ, истгоҳ.

2. мусофирхона (работ)-е, ки дар масофаи муайяни роҳҳои корвонгузор бино карда мешуд.

Мард дар ҳар қадам ба атроф нигоҳ мекард, манзиле бошад, ки дар он ҷо паноҳ барад, ё одаме барояд [7, с.73].

Маро ба манзиле роҳбари кун [7, с.73].

Ҷондозе, ки дар ин манзили хомӯшон асарӣ зиндагӣ нишон меод, танҳо юрмонҳо буданд [7, с.103].

3. *гуфт*. қабр, гӯр; баъд аз тайи чанд манзил, ду манзилро гузошта, дар ин роҳ моҳ аввалин манзил буд; манзил қандан *гуфт*. қабр (гӯр) қандан (барои майит). В таджикской разговорной лексике лексема **манзил** имеет также понятие как “кладбище”, “могила”.

Мо вайро ба манзил расондем, рӯҳаш шод бод, Худо гуноҳашонро бахшад, одами нағз ва бохирад буд, ҳама аз ӯ розӣ;

Писараш ӯро гӯру ҷӯб кардаба хок сунурд ва саҳар боз ба манзилаш омад (Ҳазору як шаб).

Модом ки ҷон сокини манзилгаҳи хок аст,

Дилро зи сари кӯйи ту рағӣи сафара нест.

Также **манзил** употребляется как перевалочный пункт, строение для привала между большими расстояниями.

Работе (манзиле), ки дар масофаи муайяни роҳ барои дамгирии корвониён бино карда мешуд, ҷойи дамгирии мусофирон.

Ду раста дурри дандон чун аз лабат битобад,

Гӯй, магар Сурайё дар моҳ кард манзил (Қамоли Исмоил).

ЛСП «дом/жилище» в таджикском языке также можно пополнить такой лексемой, как **истиқоматгоҳ** ҷойи зист, маҳалли иқомат, манзилгоҳ, эти лексические единицы синонимичны.

Акнун биёед, дафтархонаҳо ва ҷойҳои истиқоматию ин биноро тамошо кунед: Се тарафи иморати мошинхона ва ҳаллоҷихона майдони фароҳе аст [12, с.40].

Чойи истиқоматаш ҳам дар гояти фалокат буд [12, с.44].

- *Як истиқоматгоҳ медоштам, ман розӣ* [11, с.21].

В первом примере оно имеет значение места расположения, а в двух других показывает своё прямое предназначение к жилому помещению.

Лексема **маскан** (жильё) в словаре С. Назарзода имеет такую характеристику: **маскан** а. маҳалли сукунат, чои иқомат, бошишгоҳ; маскан харидан дар чое сокин шудан, истиқомат кардан; маскан доштан дар чое муқим будан; макон доштан.

Ва онҳо барои харидани маскан қарзи дарозмуддат гирифта, онро ҳар моҳ кам-кам аз маоши худ пардохт мекунанд. (А. Холиқзода “мочарои рафта”).

Ба гуфтаи Охон, маскан гузидани бобояш Худоназар дар манем тахминан ба солҳои 1960 рост меояд. (Қ. Аламшоев “Достони муаллим”).

Тем не менее в таджикском языке данному слову соответствует множество близких и частоупотребительных терминов, таких как:

➤ **чой** 1. макон, мавзеъ, маҳал. 2. Манзили истиқомат, бошишгоҳ, манзил.

То наёрӣ қадам аз манзили ҳастӣ берун,

Солҳо гар биравӣ роҳ, ба чойе нарасӣ [4, с. 154].

Аз ваҷҳи хонаву чой шумо гам нахуред. [9].

➤ **макон** чой, маҳал; манзил, бошишгоҳ;

Пас аз суфа то охири долон боз як қатор суфаҷаҳои равоқдори пешгоҳашон ҳуҷранок ҳастанд, ки ин ҷо макони мерганони дарвозабон буд. [8, с. 201].

Хусраво, гӯи фалак дар хамаи чавғони ту бод!

Соҳати кавну макон арсаи майдони ту бод! [4, с.65].

➤ **бошишгах/бошишгоҳ** 1. Маҳалли зист, истиқоматгоҳ, маскан, манзил, ҳавлию чой; қароргоҳ. Также переводится на русский как беседка и летний лагерь (временное жильё). 2. айвоне, ки дар саҳро барои дамгирӣ ва хӯрокхӯрӣ сохта шудааст, шипанг: бошишғаи саҳроӣ; бошишғаи тобистонаи мактабиён чои махсус барои дар тобистон истироҳат кардани мактаббачагон.

Ин ҷо ба касе бошишгоҳи шуда наметавонад ва дар ин ҷо шаб хобидан ҳам мумкин нест, қаравулон нахоҳанд гузошт [12, с.96].

Қалъаи берунӣ бошишгоҳи сардорон ва аскарони Муқаннаъбуда, қалъаи дарунӣ, чунон ки гуфташуд, чойи хоси худи ӯ буд [10, с.137].

Как видно из вышеперечисленного, одна лексема **бошишгоҳ** в таджикском языке может обозначать как постоянное место, так и временное, и такие лексеммы в таджикском языке можно встретить очень часто.

Лексема **хучра** (комната) в 2-томном “Толковом словаре таджикского языка” М.Ш. Шукуровой получила следующую характеристику: **хучра** а. 1. хонаҷаҳои хурди мадрасаҳо, ки талабаҳои мадраса мезистанд.

Ҳар вақт ки он дар хучраашон дарс мегӯянд, овозашон аз дарвозаи мадраса берун баромада ба кӯча паҳн мешавад [7, с.185].

2. умуман хонаи хурд.

Чанде аз хучраҳои савдогарнишини ин саройро бо диққати ҷудоғона покиза карданд, дар онҳо паласҳои қиматбаҳо паҳн карданд. [7, с. 148].

Дар охир ба як хучра расидем. [11, с. 27].

Одамон ба хучра даромада, палав хурданд ва мерафтанд, лекин ӯ дар паҳлӯи ман нишафта, сипас аз соҳиб хоҳиш кард, ки чой бидиҳад. [11, с. 16].

Дари хучрае, ки Меҳрубони модар хобидааст, кушода шуд. [6, с. 70].

Лексеме **бино** (помещение, строение) во всех словарях таджикского языка дается следующее значение: “**бино** 1. иморат, хона: бинои ис-тиқоматӣ, бинои мактаб.

Дар бинои салтанаи дубораи амир як ҳаракати аз одат берун сар шудааст [8].

Чи тавре, ки бино аз хиштҳо бунёд меёбад, давлат ҳам аз оилаҳо ташиқил мегардад (Д. Шарифов “Ахтари хирад”).

В отличие от понятия этой лексеммы в русском языке, в словаре таджикского языка образуются толкование многих слов, которые при переводе дают эту же лексемму.

Ҳар гоҳ аз дарвоза ба дарун қадам ниҳед, ба миёнсарое медароед, ки аз се гунбази қатори ниммусаттаҳи мунаббаткорӣ **бино** ёфтааст [8, с.136].

Ин **бино** ду дарвозаи паҳлӯи ҳам дошт: яке бисёр бузург, ки танҳо дар вақти даромад-баромади аробаҳо кушода мешуд, дуввумӣ ду газ қад, як газ бардошта, ба даромади пиёдагон махсус буда, ҳамеша боз буд. (С. Айнӣ “Одина” саҳ 35).

Иморат в таджикком языке относится к величественным и богатым домам, но, к сожалению, в толковых словарях ему даётся объяснение двумя терминами: 1. бино, хона.

Акнун меравам, дар он ҷо **иморат** карда фақирхонаесозам, ҳам дар лаби дарёи Кофарниҳон ҷойҳои маҳмул ҳаст, ки дар он ҷо осие ва обҷувоз андозам [8, с.39].

2. сохтмон, бинокорӣ; иморат доштан, дар ҷое муқим будан; иморат кардан, бунёд намудан, бино сохтан.

Иморати ин мадраса аз хишти пухта, тарафи пешаи дуошӣёна ва аз тарафи берун дуқатора (болову поён) равоқдор аст [8, с.136].

Шумо қадре заҳмат кашида, бо ҳамин зинаоя ба ошёнани дувуми ин **иморат** боло равед [12, с.35].

Термин в **мақсура** таджикском языке также относится к понятию лексико-семантического поля “дом/жилище”, С. Назарзода в толковом словаре даёт этому термину такое толкование **мақсура** 1. Хонача, хилватхона, хучра. 2. Хонаи хурди махсус барои имом дар назди масҷид. Также его можно дополнить лексемами: **зовия** а. 1. кунҷ, гӯша.

Ҳоло метавон инфичори Хучандро аз ин **зовия** баррасӣ кунед.

Аз ҳамон зовияи худам ба боғча негоҳ мекардам (С. Хусайнӣ “До”).

2. Кулба; **кулба** 1. хоначаи ҳақирона ва торику сиёёх, хучра.

Дар кунҷи дигари **кулба** коҳин мейстод (Армуғони Ҳинд. Ҳикояҳо).

Диданд сиришкам ҳама ҳамсояву гуфтанд:

Ин сел аҷаб, гар набарад хонаи моро.

Дил гарчи хароб аст зи гам, чун ту дарой,

Обод кунӣ **кулбаи** вайронаи моро [4, с.33].

Ҳавлият чанд **кулба** дорад? – нурсид судя аз Бала Чандран. (Армуғони Ҳинд. Ҳикояҳо).

Утоқ (комната) в таджикском языке имеет широкие совпадающие значения, тем не менее в толковых словарях даётся очень скудное толкование этого слова: **утоқ** ҷойи ҷудогонаи аз ҳамдигар бо деворҳо ҷудо шуда дар даруни хона ё иморат, бино; хучра: утоқи корӣ, утоқ барои хоб.

Дар зери ин **утоқ** манзили истиқомати воқеъ аст [11, с.27].

Чирозро гирифта ба [Қори Ишқамба] **утоқи** боло баромад [11, с.32].

Лексема **хобгоҳ/хобгаҳ** фиксируется в том и в другом словаре, где дается следующее определение: ҷойи хоб, хонаи хоб.

Сухан гуфта омад нихуфта ба роз,

Дари **хобгаҳ** нарм карданд боз (Фирдавсӣ).

Зиреҳпӯш хуспанд мардавжанон,

Ки бистар бувад **хобгоҳи** занон (Саъдӣ).

Каме ба худ лмадаму боз ба **хобгоҳ** баргаштам (Х. Давлатмамадова “Мавҷу авчи зиндагӣ”).

Донишгоҳ дорои **хобгоҳ** мебошад, ки аз 6 ошён ва 636 хучра иборат аст. (Фараж).

Лексическая единица **меҳмонхона** (гостиница), (гостиная) при сходстве словарного определения толкуется следующим образом: 1. утоқи махсус барои пазирии меҳмонон; хонаи меҳмоннишини дар ҳавлӣ.

Пас аз он ба **меҳмонхона** мебаромад ва дар он ҷо талабаҳое, ки ҷамъ шудаанд, дарс меод [7, с.58].

Дар кунҷи **меҳмонхона** дар назди сандали як одами рӯсафед нишаста буд [11, с.51].

2. бинои бисёрхонадор дар шаҳрҳо барои истиқомати мусофирон. Дар даври ҳозира меҳмонхонаҳои баландошён хеле бисёр шудаанд. Меҳмонхонаи “Пойтахт” барои қабули саёҳон омода аст.

В таджикском языке лексема **корвонсаро(й)** (гостиница, придорожная гостиница) близка по значению и трактуется так: сарои бузурги дорои меҳмонхона дар шаҳрҳо ва сари роҳҳои корвонгард, ки корвону корвониён дар он манзил мегирифтанд.

Акрамбой, соҳиби **корвонсарой**, хабарҳои таскиномезро гӯшкарда, бо овози баланд хандид [7, с.50].

Корвонсарои Таки Шӯр аз ду ошён иборат буд [8, с.167].

Аз дари **корвонсарой** як марди босавлати даромад [8, с.173].

В этот же синонимический ряд можно отнести лексему **РАБОТ** (придорожная гостиница) хавлӣ ё маҳалли истиқомати мусофирон, корвонсарой, мусофирхона.

Дар рӯ ба рӯи дарвозаи **работ**, дар даруни он, як хонаи сиёҳи ҷудогона барпо карда буд [7, с.9].

Аммо дар ин **работ** бо ин ҳама бузургӣ бошандагон кам буданд [7, с.148].

Лексема **қаср** (дворец) обьясняется как: 1. кох, сарой; кӯшкӣ подшоҳӣ;

Вай бо доду ғизон ба тарафи Арк давид, дар ҷое ки биноҳои оли ва **қасри** Амир воқеъ буд. [11, с. 101].

Ба худ гуфт: “Албатта, чунин **қаср** аз хӯрдани холӣ нахоҳад шуд.” (Ҳазору як шаб).

2. бинои оли пурҳашамат: (переносное значение “развлекательные центры”) чорабиниҳои: қасри фарҳанг, қасри таърихӣ; ба тариқи истиора: қасри дилкушо, қасри нур, қасри саодат, қасри зулмо хароб кардан, қасри ситамро сарнагун кардан, ба қасри илму фан оташ задан, пойдор кардани қасри сулҳу амният.

Дар **Қасри фарҳанг** чорабини барои “75-солагии иди Ғалаба” гузаит.

Маҷлис дар Қасри фарҳанги хотима ёфт (А. Сайфуллоев “Шаби беҳобӣ”).

К данной лексической единице можно также добавить устаревшие слова **давлатсаро**, **давлатхона** и **дарбор**, имеющие значение қароргоҳи амиру ҳоким, арк, боргоҳ; қасри подшоҳӣ, сарой;

Соҳтмони нави **давлатсаро** ва маҷлис дар Душанбе дар замин аз майдони “Дӯстӣ” то меҳмонхонаи “Тоҷикистон” сохта шуд.

Боядки дар ин **давлатсаро** эълон кунад, то аз **давлатхона** зане номзадӣ ӯ шавад.

Пас аз намози бомдодро дар ҳуҷраи ибодатхонааш бо хизматгоронаш, ё дар ҷомеи арк бо оммаи аҳли **дарбор** худ имом шуда бо ҷамоат адо мекард [7, с.58].

Дар **дарбори** салтанати дубораи амир як ҳаракати аз одат берун сар шудааст [12, с.259].

Лексема **арк** (цитадель, крепость) определяется как “қалъаи амир, хон ё ҳокимнишин дар даруни ҳисори шаҳр, қалъаи хурд дар миёни қалъаи бузург”.

Як вақт аз амирони Бухоро амир Шохмурод бо аркони давлати худ аз **арк** фууромада савора ба тарафи лаби ҳавзи Девонбегӣ рафта истода будааст [7, с.454].

Овози азони намози шом аввал аз дарвозаи **арк**-аз нақорахона баланд шуд [8, с.186].

Близкая по значению лексема **қалъа** (крепость) определяется как

1. ҳисор бо деворҳои баланду ғафс ва бурҷ ҷойи мустаҳкам, ки барои муҳофизат аз душман ва муқовимат ба он сохта шудааст; 2. қалъаи хурд дар миёни қалъаи калон, арки шоҳу ҳокимниши;

Дар ҷазира аз **қалъа** асар намонда буд, аммо дар ҷойи вай як кулбаи пастак менамуд, ки тобдонаш рӯшноии чароге ба назар намоён мегардид [10, с.75].

Вақте ки қувваташон тайёр шуд, 22 рамазони соли 1171 хичрӣ ба **қалъаи** Дехнав ҳуҷум карда шаҳрро гирифтанд [8, с.122].

Как и в русских постройках, в постройках таджикских домов тоже имеются жилые помещения между потолком и крышей дома **Манзара** (мансарда): 1. дидгоҳ, назаргоҳ, нишемангоҳи баланде, ки аз он ҷо атроф намоён мешавад.

Бар манзарае нишаста буд, аз саропардае дид, ки **манзара** назора мекард. (Авфӣ).

Фирдавси ро садо карданд, вай аз манзара фуруд омад (С. Улуғзода “Фирдавсӣ”).

Баниёт ба кох барнишаста шароб меҳӯрд ва аз **манзара** назора мекард. (Таърихи Наршаҳӣ).

2. болохона.

Аммо **болохона** ҳам гариб ва холӣ буд, аз гилему сандуқ ва кӯрпаву болиңҳои писандида осоре наменамуд. (С. Турсун “Се рӯзе як баҳор”).

Вай аз **болохона** фууромадаоҳста-оҳиста гардишкунон ба тарафи меҳмонхонаи даруни бог равон шуд (С. Улуғзода “Фирдавсӣ”).

Из анализа вышеперечисленных таджикских лексем, которые входят в лексико-семантическое поле “дом/жилище” может сложиться такое мнение, что большинство лексических единиц являются синонимами друг к другу и в толковании почти каждого слова встречается та или иная лексема.

Временные строения ЛСП “дом/жилище” в таджикском языке являются следующими: **коза** (*шалаш*) каппа, хонае, ки дар киштвора ва полиз аз чўбу шоху хас месозанд; кулба.

Сипахро зи бисёрӣ андоза нест,

Бар ин дашт як мардро коза нест (Фирдавсӣ).

Эй фарзанд, ба коза дарой, ки инак канизакон омаданд ва Саида пас аз Эшон хоҳад расид. (Ҳазору як шаб).

“Хонаам коза бошад дилам тоза бошад”, гуфтагӣ барин рӯзгорашон хоксорона, вақташон чоқ буд. (А. Сайфуллоев “Шаби беҳобӣ”).

Суфа (*беседка, сводчатые возвышения*) нишастангоҳе, ки дар пеши хонаҳо ё дар майдонҳои боғ аз замин баландтар (бештар аз лой) сохта мешавад.

Ба рӯи суфайи ин сарҳавз чор нафар мард бо ба паҳлу дароз кашида буданд [8, с.86].

Пас аз суфа то охири долон боз як қатор суфаҷаҳои равоқдори пешгоҳашон хучранок ҳастанд, ки ин ҷо макони мерганони дарвозабон буд [8, с.201].

Или **бачкам** (*беседка*) хонаи тобистонӣ, хонае, ки гирдогирдаш панчара кашида шудааст, башкам; **ғард** (*беседка, летний домик*) устаревшее - хонаи тобистонӣ.

Две другие лексемы широко используемые, некоторые ученые предполагают, они могут быть очень близкими по значению: **бўстонсаро** и **гулшансаро**. В русском языке это слова одного синонимического ряда, но по конструкции строения различаются: *дача* и *вилла*, но у таджикской аудитории нельзя найти различия этих двух лексических единиц.

Бўстонсаро хонаи боғчадор, хонаи боғу бўстондор.

Дар ин бўстонсароҳар лолаву гулро, ки мебинам,

Ба андоза лаби майгуни ӯ паймона месозад (Соиб).

Дар лаби Варзоб - дар бустонсаро (Л. Шерали «Мунтахаби ашъор»).

Гулшансаро боғсарой, боғчасарой, бўстонсаро, ҳавлии боғчадор.

Гомро пай мекунам дар сояи девори ту,

Баҳри ман хуштар аз ин гулшансаро кошо на нест (Баҳори Аҷам).

Последние лексемы, относящиеся к ЛСП “дом/жилище” и обозначающие переносное жильё, - это лексемы **гирдак**, **чодар**, **шомиёнаҳ** в значении (*шатёр, палатка*).

Дар доманаҳои хомаҳои рег, ки монанди дараҳои кӯҳистон ба назар менамуд, хонаҳои сиёҳ, чодирҳо ва каптаҳо барпо карда буданд ва дар инҷо чорводороне, ки бо хонаводаҳои ба сари ғўсфандон кӯчида баромада буданд, ҷойгир шуда буданд [7, с.128].

Ба чодирҳои босмаҷиён наздик меомаданд [7, с.390].

Нишемангоҳҳо тайёр карда, хайма ва хиргоҳҳо заода, чодир ва шомиёнаҳо барпо намуда зиёфати бисёр олие омода кардааст [8, с.248].

Приводя все эти доводы, необходимо заметить, что, если исследовать лексические единицы в русском и таджикском языках, можно прийти к такому выводу, что понятия большинства слов в этих языках идентичные. Здесь же мы имеем возможность установить такой довод, что выражения терминов практически не трансформировались, и до сих пор активно используются обеими народами в их языке. Однако большая часть лексических единиц в лексике таджикского языка малоупотребительна или же вышла из обихода. Должно быть, поэтому их нельзя услышать в разговоре сегодня. Несмотря на эту ситуацию, в общих чертах можно отметить, что анализируемые нами лексические семы создают свою цепочку вокруг центральной лексемы «дом/жилище». Другими словами, они образуют лексико-семантическое поле.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков: научное издание. Отв. ред. Ф.К. Зикрияев; Рос.-Тадж. (слав.) ун-т. / М.Н. Азимова. - Душанбе, 2006.
2. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. - М.: Наука, 1974.

3. Богатова, Н.Н. Концепт «дом» как средство исследования художественной картины мира Вирджинии Вульф: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / С.М. Богатова. - Омск, 2006.
4. Кароли Хучандӣ. Мунтахаби газалиёт. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008.
5. Карасик, В.И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Сб. науч. тр. Под ред. И.А. Стернина. - Воронеж, 2001.
6. Кароматулло Мирзоев. Дар орзуи падар. Повест ва хикояҳо. - Душанбе: Адиб, 1990.
7. С.Айни. Ғуломон. – Сталинобод: Нашриёти давлатии тоҷикистон, 1960.
8. С.Айни. Дохунда. - Душанбе: Ирфон, 1984.
9. С.Айни. Ёддоштҳо. – Душанбе: Ирфон, 1958.
10. С.Айни. Исёни Муканнаъ. – Душанбе: Адиб, 1980.
11. С.Айни. Марги сутхур. – Душанбе: Ирфон, 1966.
12. С.Айни. Одина. – Душанбе: Ирфон, 1960.
13. Т.Усман. Жемчужины таджикской поэзии / Усман, Т. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1961.
14. Толковый словарь. Под редакцией М.Ш. Шукурова. – Душанбе, 2006.
15. Толковый словарь. Под редакцией С. Назарзода. - Душанбе, 1975.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
17. Шпеер, О.Л. О роли компонентного анализа в изучении механизма изменения лексического значения / О.Л. Шпеер // Очерки по лексике и фразеологии. - Ростов-на-Дону, 1976.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКӢИ КАЛИМАИ “ХОНА/МАНЗИЛ” ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола хусусиятҳои луғавӣ-семантикӣи калимаи “хона/манзил” дар забони тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Ҳар як лексема алоҳида-алоҳида ба таҳқиқ фаро гирифта шуда, монандӣ ва тафовути забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ва дар навбати худ шарҳу мазмуни ҳар як калима баён карда мешавад. Агарчи хусусиятҳои луғавӣ-семантикӣи калимаи «хона/хона» дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чандон назаррас набошад ҳам, дар баъзе мавридҳо хусусиятҳои фарқкунанда доранд. Бо камали боварӣ гуфтан мумкин аст, ки бартарии миқдори лексемаҳои ба маънои «хона/манзил» истифодашаванда дар забони тоҷикӣ нисбат ба лексемаҳои забони русӣ, асосан аз ҳисоби миқдори зиёди синонимҳои онҳо ба амал меояд. Дар забони тоҷикӣ калимаи хона (дом) асоси майдони маъноӣ-луғавӣи ин ғурӯҳи калимаҳо мебошад. Ин вожаҳо дар бештари луғатҳои тафсирии забони тоҷикӣ дидан мумкин аст. Лексемаи хона чунин маънидод мешавад: 1. Маскан, як истиқоматгоҳ дар хавлӣ. 2. Иморат, хавлӣ, ки чанд хучра дорад. 3. Ҷой, хонаи бачагон. 4. Хонаи фарҳанг, бино. Лексемаи дигаре, ки дар майдони луғавӣ-семантикӣи васеъ истифода шудааст, ин манзил (жилище) мебошад. Манзил дар луғати тафсирии забони тоҷикӣ, бо таҳрири Назарзода С. ва Шукурова М.Ш., чунин тафсир шудааст: «Манзил -а, ҷойи поён омадан, фурумадгоҳ, истгоҳ; қабр, ғӯр. Инчунин ин лексема ба маънои нуқтаи интиқол низ истифода мешавад. Аз матнҳои бадеӣ низ мисолҳо оварда шудаанд. Истифодаи таҳлили ҷузъӣ барои омӯзиши маъноҳо ҳамчун яке аз воситаҳои муассири муайян кардани ҷанбаҳои алоҳидаи маъно, ки моҳияти онро пурратар ифода намуда, аз моҳияти дигар маъноҳо фарқ мекунад, хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: хона, хавлӣ, лексема, хусусиятҳои луғавӣ-семантикӣи калимаи, бино, манзил, макон, мафҳум, луғат, тафсир, забони тоҷикӣ, истилоҳ, тафсир, силсилаи синонимҳо, биноҳои муваққатӣ.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «ДОМ/ЖИЛИЩЕ» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается лексико-семантическое поле «дом/жилище» в таджикском языке. Рассматривается каждая лексема в отдельности, их сходства и различия в таджикском и русском языках, а также объяснение значений всех слов. Хотя лексико-семантическое поле лексем «дом/жилище» в таджикском и русском языках незначительно, в некоторых случаях они имеют отличительные черты. Можно с уверенностью сказать, что количественное преобладание лексем со значением «дом/жилище» в таджикском языке значительно по сравнению с лексемами русского языка, преимущественно за счет богатого синонимического ряда. Начальной лексемой лексико-семантического поля таджикского языка является хона (дом). Данное слово можно обнаружить во многих толковых словарях таджикского языка. Лексема **хона** толкуется как: 1. Маскан, як истиқоматгоҳ дар хавлӣ. 2. Иморат, хавлӣ, ки чанд хучра дорад. 3. Ҷой, хонаи бачагон. 4. Хонаи фарҳанг, бино. Другой лексемой в лексико-семантическом поле, которое приобрело широкое распространение, является манзил (жилище). Манзил в толковом словаре таджикского языка, под редакцией Назарзода С. и Шукуровой М.Ш., обладает следующим толкованием: «Манзил -а, ҷойи поён омадан, фурумадгоҳ, истгоҳ; қабр, ғӯр. Также употребляется в значении “перевалочный пункт”. При этом приводятся примеры из художественных текстов. Применение компонентного анализа для исследования значений служит одним из эффективных средств выявления отдельных сторон значения, которые наиболее полно выражают его сущность, отличая их от других значений.

Ключевые слова: дом, двор, лексема, лексико-семантическое поле, строение, жилое помещение, место, понятие, словарь, толкование, таджикский язык, термин, трактуется, синонимический ряд, временные строения.

LEXICO-SEMANTIC FIELD "HOUSE/DWELLING" IN TAJIK LANGUAGE

The article deals with the lexico-semantic field of "house/dwelling" in Tajik language. It considers each lexeme separately, similarities and differences in Tajik and Russian languages, and in turn explanations of meanings of each word. Although the lexico-semantic field of the lexeme "house/dwelling" in Tajik and Russian languages is not significant, in some cases they have distinctive features. Again, we can say with certainty that the quantitative predominance of lexemes with the meaning of "house/dwelling" in the Tajik language overshadows the lexemes of the Russian language mainly due to the rich synonymic series. The initial lexeme from the lexical-semantic field of the Tajik language is **khona** (house). This word can

be found in many explanatory dictionaries of the Tajik language. The lexeme **khona** is interpreted as: 1. Maskan, yak istikomatox dar xavli. 2. Imorat, havli, ki chand hujra dorad. 3. Joi, khonai bachagon. 4. Khonai farhang, bino. Another lexeme in the lexico-semantic field, which has become widespread, is **manzil** (dwelling). **manzil** in the explanatory dictionary of the Tajik language edited by Nazarzod S. and Shukurova M. Sh. has the following interpretation: "**Manzil** -a, joi poyon omadan, furumadgox, istgoh; qabr, gʻyr. It is also used as a transshipment point. Examples from fiction texts are also given. The application of component analysis to the study of meanings serves as one of the effective means of revealing those individual aspects of a meaning that express its essence most fully, distinguishing it from the essence of other meanings.

Keywords: house, yard, lexeme, lexico-semantic field, structure, dwelling, place, concept, dictionary, interpretation, Tajik language, term, interpreted, synonymic series, temporary structures.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Масимов Олимбек Масимович* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, унвонҷӯи кафедраи типологияи муқоисавӣ ва забоншиносӣ. **Суроға:** 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 121. E-mail: olim.mas@mail.ru. Тел.: (+992) 907-40-86-65

Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессор, кафедраи назария ва амалияи иртиботи байнифарҳангӣ. **Суроға:** 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ 17. E-mail: mnagzibekova@mail.ru. Тел.: (+992) 915-14-68-77

Сведения об авторах: *Масимов Олимбек Масимович* - Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, соискатель кафедры сопоставительной типологии и языкознания. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки 121. E-mail: olim.mas@mail.ru. Тел.: (+992) 907-40-86-65

Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна - Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор, кафедра теории и практики межкультурной коммуникации. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки 17. E-mail: mnagzibekova@mail.ru. Тел.: (+992) 915-14-68-77

Information about the authors: *Masimov Olimbek Masimovich* - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, candidate of the Department of Comparative Typology and Linguistics. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 121. E-mail: olim.mas@mail.ru. Phone: (+992) 907-40-86-65

Nagzibekova Mehrinisso Bozorovna - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of Theory and Practice of Intercultural Communication. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: mnagzibekova@mail.ru. Phone: (+992) 915-14-68-77

**ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ МИКРОПОЛЯ ПРЕДШЕСТВОВАНИЯ,
ВЫРАЖЕННЫЕ ВРЕМЕННЫМИ ПРЕДЛОГАМИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ
ЯЗЫКАХ**

Садилова Б.Д.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Традиционно предлог относится к служебным частям речи в тех языках, в которых присутствует данный класс слов. Как служебная часть речи предлог является выразителем грамматических связей между словами в словосочетаниях и предложениях [8, с.126]. Эта функция остаётся за предлогом на протяжении многих эпох, следовательно, его можно определить как исторически устойчивое явление в языке. В последние годы предлоги как класс служебных слов находятся в фокусе исследований многих лингвистов. Изучению подвергается как семантические признаки предлогов, так и грамматические, представленные в работах таких грамматистов, как А.Х. Востоков, А.А. Потебня, К.С. Аксаков, Л. В. Щерба, В.В. Виноградов, Г.А. Шиганова, Е.Т. Черкасова, С.И. Суровцева и многие другие.

Что касается лексического значения предлога, определяющего характер таких смысловых отношений как пространственные, причинные, временные между соединяемыми предлогами словами, то оно представляет собой результат совмещения грамматического значения с функцией выражения отношения и релятивного значения предлога. В этом случае мы согласимся с исследователями Г.А. Шигановой и Усмоновым К., которые утверждают, что «лексическое значение предлога представляет собой производное от грамматического значения, совпадающего с сигнификативной функцией» [6, с.214].

В области семантики в особенности временных предлогов английского языка большой вклад внесла И.В. Баринава. Применяя гипотетико-дедуктивный метод, она провела детальный анализ английских предлогов, на основе понятийного аппарата. При описании слов И.В. Баринава отнесла к существенным особенностям характер соотношения описываемого события с осью времени [1, с.156].

Точное семантическое описание системы предлогов, выражающих пространственно-временные отношения в таджикском и немецком языках, выявление в этом плане сходства и различия между восточно-иранскими и германскими языками рассматриваются в работе Мамадасламова М.С. Важность его работы определяется теоретическим и практическим значением изучения категории пространственно-временных отношений предлогов в разносистемных языках, их выражения в языке особенно в таджикском языке, и их переводов на русский язык [4, с.89].

Более углубленное и всестороннее изучение некоторых аспектов современного языкознания, в частности, анализ семантики предложных конструкций глагольных словосочетаний таджикского языка и способы их перевода на английский язык исследуется в работе Рахимова М.С. [5, с.93].

Выявление закономерностей образования отымённых предлогов причины как новых лексико-грамматических средств, предназначенных для выражения причинных отношений, и их функционирования в речи исследуется в работе Гун Цзинсун. Предлоги причины как ядерная часть функционально-семантической категории причинности, и закономерности формирования производных предлогов этой группы отражают тенденции развития этой ФСК. Устойчивый интерес к средствам выражения каузальной семантики в русском языке, явно обозначившийся в русистике второй половины XX века [3, с.124].

В работе Чуеакаев Тханапхан впервые представлены результаты изучения контекстного поведения производных предлогов со значением соответствия, установлена семантическая специфика каждого предлога, также выявляется сходство и различие контекстного функционирования предлогов и их роль в формировании отношений соответствия в русском языке [7, с.39].

Целью данной статьи является семантический анализ темпоральных предлогов, выражающих предшествование одного события другому в определённый момент.

Актуальность статьи определяется семантической стороной предлогов, которая является предметом активного обсуждения на современном этапе развития языковедческой науки. Поэтому мы рассматриваем не все предлоги, а лишь предлоги темпоральной семантики в английском и таджикском языках. Как таковой язык является продуктом продолжительного процесса развития и изменений, обусловленных как лингвистическими, так и экстралингвистическими причинами.

Новизна заключается в осуществлении семантической классификации предлогов, выражающих временные отношения с позиции её полевой организации, то есть микрополе предшествования как структурно-семантического образования.

В рамках относительного времени в качестве особого семантического признака временного компонента предлога в микрополе предшествования выступает конкретный момент предшествования и времени до момента действия.

Темпоральный дифференциальный семантический признак момента предшествования, обозначаемый компонентом предлога, содержит подвидовые семантические признаки: а) семантический признак «до, совершения определенного временного момента», б) семантический признак «перед определенным моментом речи», в) семантический признак «действие, совершающееся раньше определенного момента речи».

Темпоральные семантические признаки микрополя предшествования, выраженные предлогами, реализуются в лексико-семантических вариантах следующих временных предлогов английского языка: *before* (его синоним *afore*), *ere*, *till*, *until*, *by* и др. Отношения предшествования передаются в таджикском языке предлогами *то*, *неи аз*, *қабл аз*.

Предлог *неи аз* образован от полнозначительного именного слова *неи* и основного предлога *аз* со значением «до, перед - прежний, ранний» развилось и его временное значение как служебной грамматической части [2, с.56]:

Темпоральный предлог *before* – это основное средство обозначения момента предшествования. Семантическая структура этого временного предлога имеет разные семантические признаки. Они объясняются функциональной спецификой использования этого предлога в речи.

Предлог *before* обозначает предшествование во времени, момент действия ‘до, раньше совершения’ или ‘перед каким-нибудь (любим) промежутком времени или действием’: *before you arrive – до вашего приезда – то омадани шумо; She regularly goes for a run before breakfast. – Она регулярно делает пробежки перед завтраком – Ў одаман неи аз хуроки нахорӣ медавад* [24, р.137].

В темпоральной семантической структуре предлога *before* в микрополе предшествования имеются следующие основные лексико-семантические признаки для выражения времени:

а) семантический признак «до совершения определенного временного момента» предлога *before* в английском языке соответствует предлогу *то* в таджикском языке. Обстоятельные временные конструкции с предлогом *то* выражают широкое и недифференцированное значение предшествования (*то чанг*, *то ид*, *то фардо*):

There are two more hours before the sun sets and maybe he will come up before that [25 p.59] – До захода солнца осталось два часа, может быть, она еще выплывет за это время [23, с.22].

Меҳмонро бояд эҳтиром кард, лекин аз рӯйи инсоф бигӯед, марде, ки аз субҳ то шом барои таъмини зиндагӣ ва фароҳам кардани шароитҳои рӯзгору осоиши шумо талош мекунад, - Гостя надо уважать, но будем честны, человек, который работает с утра до ночи, чтобы обеспечить вашу жизнь и обеспечить вам комфортные условия проживания [16, с.85]...

По семантической специфике временной предлог *afore* синонимичен предлогу *before*. Предлог *afore* в английском языке малоупотребителен, является устаревшим, архаическим словом, обычно он чаще всего употребляется в диалектной или в устной речи. В литературном языке он употребляется в устойчивых сочетаниях, например: *He died the day afore yesterday. – Он умер позавчера*; здесь реализуется семантический признак ‘прежде’ (т.е. ‘до вчерашнего дня’).

He ought to be here afore sundown [29, p.76] – Он должен быть здесь до наступления сумерек [19, с.64].

Аз нияти Музаффар пай бурда, гуфтам: сода нашавад, ба ин кор қодир нестам, дар ин муддат, яъне то фардо китоби калонеро варақ задану порчаҳои зиёди шеърӣ аз ёд намудан аз иқтисори банда берун аст. - Заметив намерение Музаффара, я сказал: не упрощайте, я не способен на это - за это время, т. е. до завтра, мне не по силам прочесть большую книгу и запомнить множество стихотворений [18, с.93].

Семантика предшествования включает соотношение с определенным моментом и соответствующим периодом. Период времени до самого момента действия реализуется в семантической структуре темпоральных предлогов *afore, before, ere*.

Предлог *ere* имеет значение «до», так, например, в следующих предложениях:

Cigars had been lighted ere this; the men remained smoking them with those sleepless German waiters still bringing fresh supplies of drink [27, p.249] – Мужчины еще до этого закурили сигары и остались их докурить, а бессонные немцы-лакеи подносили им все новые напитки – Мардон то ин дам сигор даргиронда буданд ва мехостанд сигорро то вакте, ки лақайҳои немисҳо беҳоб ба онҳо нӯшоки меоварданд, тамом кунанд [27, с.253].

Вале медонам, ки дери дераш то беғоҳ, ҷудо ҳиммат кунанд, пас аз дар муҳити оила қисса кушодан, маро мутлақо фаромӯш месозанд. - Но я знаю, что рано или поздно до вечера они решатся открыть историю в семейной среде, они меня совсем забудут [10, с.116].

Английские предлоги *by, till* и *until*, выражающие предшествование одного действия другому с семантическим признаком **до совершения определенного временного момента**, соответствует предлогу **то** в таджикском языке, например, предлог **by**:

By midday the irk of his pack became too oppressive [28, p.10] – До полудня он совсем выбился из сил [17, с.15].

То омадани шумо ман намозро хонда мегирам. - Я буду молиться, до вашего приезда [12, с.147].

Предлог *till* также со значением времени выражает момент предшествования посредством семантического признака «до».

He watched him go till he passed over the crest and disappeared [28, p.5] – Следил до тех пор, пока Билл не скрылся из виду, перевалив за гребень [17, с.7].

Намехоҳанд маро нигаҳбонӣ кунанд, ин тавр мегӯяд. Ман ниҳоятан то фардо хуб мешавам ва метавонам роҳ биравам. - Они не хотят обо мне заботиться, вот что он говорит. До утра я буду в порядке и смогу идти сам [23, с.59].

The pursuit was renewed, till the water was again muddied [25, p.10] – Он опять принялся за ловлю и ловил до тех пор, пока вода опять не замутилась [21, с.12].

Вай то пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ вакили мардумӣ дар Шурои Олии ИҶШС буд - Он был народным представителем в Верховном Совете Советского Союза до распада Советского Союза [9, с.184].

Выражая семантический признак «до»; предлог *till* синонимичен предлогу *until*. Синонимичные отношения этих предлогов так ярко выражены, что иногда они становятся вариативными, поэтому возможна их взаимозаменяемость:

She will wait till/until ten (o'clock). – Она будет ждать до десяти часов.

I'll stay here till/until Monday. – Я останусь здесь до понедельника.

The boat moved ahead slowly and he watched the airplane until he could no longer see it. [25, с.77] – Лодка медленно плыла вперед, и он провожал глазами самолет, до того момента, пока тот не скрылся [21, с.35].

Ҳасан то се моҳ дар назди эшон ба айшу шодӣ ба сар бурд. Ҳасанро кор ба ин чо расид ва аммо пас аз он ки Ҳасан сафар кард, зани Ҳасан як ду рӯз бо модари ӯ бинишаст. - Хасан счастливо прожил с ними до трех месяцев, но позже ему пришлось путешествовать и его жена осталась на пару дней с его матерью.[22, с.314].

б) семантический признак **‘перед определенным моментом речи’**:

The sharks did not hit him again until just before sunset [25, p.107] – Акулы напали на него снова только перед самым заходом солнца [21, с.57].

Ман рӯзи дигар пеш аз баромади офтоб ба пеши он гулбуттаҳо рафтам, ки барои Ҳабиба гул чинам. – На следующий день, перед восходом солнца, я пошел к тем цветочным кустам, чтобы собрать цветы для Хабибы [11, с.187].

Собранный нами материал свидетельствует о том, что основным для предлога *afore* является использование его в целях обозначения семантического признака непосредственного предшествования перед моментом какого-либо действия, например:

Now I think out, he told me that circumstance this very morning, afore we started [29, p.76] – Только сегодня утром он рассказал мне эту историю, как раз **перед** нашим отъездом [19, с.64].

Аммо вирди панчум – аз намози дигар то фурӯ шудани офтоб бувад, бояд ки пеш аз намози дигар ба масҷид ояд ва чаҳор рақъат намоз кунад, ки расул алайҳиссалом гуфтааст: «Худой раҳмат кунад бар касе, ки пеш аз фаризаи аср чаҳор рақъат намоз кунад»[14, с.163].

...might I, afore I go, ask a question of these here young lambs of yours [26, p.342] - ...**позвольте мне перед** уходом задать один вопрос вашим деточкам...[26, с.318].

Основным в семантической структуре предлога *ere* служит признак «**перед**» здесь является одним из составляющих: *we hope you will return ere long*. – Мы надеемся, вы возвратитесь скоро.

But first, ere he sat down at table, he must stroll out and around. [27, p.143] – Но **прежде чем** сесть за стол, Таруотер пожелал пройтись и оглядеться – Аммо пеш аз он ки ба сари миз нишинад, Тарвоотер мехост гирду атрофро давр занад ва ба атроф нигарад [27, с.144].

Сабаби сӯхтор ҳар чӣ бошад - бошад, бо ин кор даҳҳо рехтагарон, ки ҳар кадом аз шайх панҷсад танга, ҳазор танга бунақдор буданд ва пеш аз адо кардани ин қарз дар он корхонаи пурдуди захролуд беаҷал мурда мерафтанд, ҳамагӣ аз он гуломии озодношудани яқбора озод шуданд - Какова бы ни была причина пожара, десятки литейщиков, каждый из которых был должен шейху по пятьсот монет или по тысяче монет и которые немедленно умерли бы на этой дымной фабрике, прежде чем выплатить долг, были освобождены от этого неизбежного рабства [11, с.257].

В английском языке предлог *ere* является архаичным, и поэтому малоупотребительным. Он исчезает из живого употребления, сохраняется лишь в нужных стилистических ситуациях литературного языка и в устойчивых сочетаниях в своем исконном значении.

ere night – до ночи; *ere then* – до тех пор; *ere this* – уже; *ere long* – вскоре и др. Предлог – *ere* имеет синонимические отношения с предлогом *before* и другими.

в) семантический признак '**раньше, действие совершающееся раньше определенного момента речи**' выражается предлогом *before*:

But before this, they had daubed my face and both my hands with a sort of ointment very pleasant to the smell, which in a few minutes, removed all the smart of their arrow [30, p.37]. – Еще **раньше** они помазали мое лицо и руки каким-то составом приятного запаха, который в несколько минут успокоил жгучую боль, причиненную их стрелами [20, с.30].

Як рӯз пеш аз сафари охират Сафоро дар танҳой ба наздаш хонд. Дурудароз ба чеҳраи замолуди фарзандаш нигарист - За день до смерти он позвал к себе наедине Сафу. Он долго смотрел на грустное лицо своего ребенка [15, с.159].

Английский предлог *before* в микрополе «предшествование» выражает семантические признаки «до», «перед», «раньше» и в таджикском языке соответствуют предлогами «то», «пеш аз» и «қабл аз». Предлог «қабл аз» является синонимом предлога «пеш аз». Такое также встречается и в английском языке, например, предлог *afore* является синонимом предлога *before*, который стал архаизмом.

He had pushed his straw hat hard down on his head, before he hooked the fish and it was cutting his forehead [25, p.59] - **Перед** тем как поймать рыбу, он плотно натянул соломенную шляпу на лоб, и теперь она больно резала ему кожу [21, с.22].

Қабл аз набард Зоир парчами Тоҷикистонро рӯйи даст гирифта, онро бо эҳтиром бӯсид ва аз руҳи бузурги қахрамонони гузашта, ки тимсоли олии нангу номуси меҳанпарастии миллатдӯстӣ мебошанд, мадад хост. - Перед боем Зоир взял в руку флаг Таджикистана, почтительно поцеловал его и попросил помощи у великого духа героев прошлого, которым высшая честь и честь патриотизма и национализма [13, с.117].

Общее значение предшествования с временным предлогом *before* имеет место в устойчивых сочетаниях: *the day before yesterday* – позавчера, третьего дня; *before Christ* - до Рождества Христова; *long before* – задолго до; *before long* – скоро, вскоре.

Темпоральный предлог *before* вступает в синонимические отношения с другими словами. Производный от наречия предлог *before* имеет живую лексико-семантическую связь с

однокоренными словами (*here to afore, before hand*) и неоднокоренными словами (*earlier, previously*).

Предлог *till* со значением времени выражает момент предшествования посредством таких семантических признаков '**временной момент, совершающийся до, раньше другого момента**', например: *He did not write us till last week.* – До. Выражая семантический признак '**до, вплоть до**'; предлог *till* синонимичен предлогу *until*.

Таким образом, для определения предлога целесообразно взять какую-либо из характеристик основополагающей, а другие рассматривать в качестве дополнительных критериев. Исследование предлогов с такой точки зрения внесло огромный вклад в их изучение. Так, в работах, посвящённых предлогам английского и таджикского языков, преобладающим мнением является признание наличия собственного лексического значения у предлогов. Безусловно то, что это значение специфично, так как не наполнено каким-либо «вещным» содержанием. Одной из проблем грамматик английского и таджикского языков является тот факт, что предлогам обычно посвящено буквально 2–3 страницы. Это влечёт за собой постоянные трудности в выборе того или иного предлога при изучении сопоставляемых языков. Анализ лингвистических исследований предлогов в английском и таджикском языках показывает, что данный класс слов постоянно пополняется новыми единицами. Причём приумножение корпуса предлогов происходит, большей частью, с помощью имеющегося внутреннего ресурса языков. К таковым относится, безусловно, конверсия в словообразовании, являющаяся разновидностью транспозиции. На настоящий момент наблюдается особенно оживлённый процесс количественного увеличения состава предлогов темпоральной семантики в анализируемых языках. Малоисследованными являются также вопросы, касающиеся синонимии и антонимии темпоральных предлогов в английском и таджикском языках, поэтому в настоящей статье предоставляется возможным коснуться специфичности предложных систем с указанием на временные отношения. Валентные особенности предлогов темпоральной семантики различны у каждого предлога в исследуемых языках.

Рецензент: Джамшедов П. - д.ф.н., профессор, НАНТ

ЛИТЕРАТУРА

1. Баринаова, И.В. Семантика предлогов, выражающих временные отношения в современном английском языке. / И.В. Баринаова: дис. канд. филол. наук. – М., 1999. – 211 с.
2. Гун, Цзинсун. Прагматика и семантика отымённых предлогов причины в современном русском языке / Цзинсун Гун: дис. канд. филол. наук. – М., 2019. – 182 с.
3. Грамматикаи забони адабии хозираи тоҷик. Ҷилди I. Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
4. Мамадасламов, М.С. Выражение пространственно-временных отношений в системе предлогов и послелогов в разностемных языках (на базе шугнанского, немецкого и таджикского языков) / М.С. Мамадасламов: дис. док. филол. наук. – Душанбе, 2019. – 386 с.
5. Рахимов, М.С. Предложная конструкция глагольных словосочетаний таджикского языка (с привлечением материалов английского языка). / М.С. Рахимов: дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 2018. – 166 с.
6. Усмонов, К. Сравнительная грамматика английского и таджикского языков / К. Усмонов. – Худжанд: Нури маърифат, 2017. – 380 с.
7. Чуеакаев, Тханапхан. Система производных предлогов со значением соответствия в современном русском языке. / Тханапхан Чуеакаев: дис. канд. филол. наук. – Владивосток, 2018 – 135 с.
8. Шиганова, Г.А. Система лексических и фразеологических предлогов в современном русском языке / Г.А. Шиганова: дис. док. филол. наук. – Челябинск, 2001. – 621 с.
9. Абдуманнон, А. Фурӯғи чехраҳо / А. Абдуманнон – Душанбе: Шарқи озад, 2015. – 212 с.
10. Абдуғаффори, А. Барфи охирин. / А. Абдуғаффор. – Душанбе: Адиб, 2015. – 128 с.
11. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. Қисми 4. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 427 с.
12. Айнӣ, С. Чаллодони Бухоро / С. Айнӣ. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949. – 350 с.
13. Бист соли пуршараф. Коллектив, 2011. – 190 с.
14. Ғазолӣ, М. Кимиёи саодат (Ҷилдҳои I ва II) / М. Ғазолӣ. - Техрон: Суруш, 1999. – 350 с.
15. Диловари М. Хунёгар / М. Диловар. - Душанбе: Адиб, 2012. – 211 с.
16. Курбонӣ, Д. Розҳои оиладорӣ / Д. Курбонӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. - 128 с.
17. Лондон, Дж. Любовь к жизни. Рассказы / Дж. Лондон. - М.: Детская литература, 1973. – 78 с.
18. Маҳмадшоҳ, А. Зинда будан кам аст / А. Маҳмадшоҳ. – Душанбе: Адиб – 2014. – 210 с.
19. Рид Т.М. Всадник без головы / Т.М. Рид. – Душанбе: Адиб, 1987. – 445 с.
20. Свифт, Дж. Путешествия Гулливера / Дж. Свифт. – М.: Художественная литература, 1980. – 287 с.
21. Хемингуэй, Э. Старик и море / Э. Хемингуэй. – М.: Знание, 1977. – 88 с.
22. Ҳазору як шаб. Ҷилди 5. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон 1963 – 630 с.
23. Ҳусайнӣ, С.З. До. / С.З. Ҳусайнӣ. – Душанбе: Шарқи озад, 2015. – 150 с.

24. Dixon R.M. English Prepositions: Their Meanings and Uses. / R.M. Dixon – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 464 p.
25. Hemingway E. The Old Man and the Sea. / E. Hemingway – Moscow: Progress, 1971- 128 p.
26. Henry. O. Amusing stories = О. Генри. Забавные истории. / О. Henry – М.: Эксмо, 2012. – 208 с. – (Билингва. Слушаем, читаем, понимаем).
27. London. J. All Gold Canyon = Дж. Лондон. Золотой Каньон. / J. London – М.: Эксмо, 2011. – 316 с. – (Билингва. Слушаем, читаем, понимаем).
28. London J. Love of life <http://sunsite.berkeley.edu/London/Writings/LoveLife/life.html>.
29. Reid T.M. The Headless Houseman. / T.M. Reid – Moscow: Eksmo, 2013. – 522 p.
30. Swift. J. Gulliver's Travels. / J. Swift – Moscow: High School Publishing House, 1973. – 330 p.

ИФОДАЁБИИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМОНИИ МИКРОМАЙДОНИ БА ВУҚУЪ ОМАДАНИ ЯК АМАЛ ПЕШ АЗ АМАЛИ ДИГАР БО ПЕШОЯНДҲОИ ЗАМОНИ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Мақола ба омӯзиши пешвандҳои замони забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст, ки дар таркиби замони феъл истифода мешаванд ва навҳои гуногуни самтгириро дар замон нишон медиҳанд. Ҳангоми таҳлили маънои пешояндҳое, ки муносибатҳои замони ифода мекунанд, маҳз он пешояндҳое таҳқиқ шудаанд, ки ба вуқӯъ омадани як амалро пеш аз лаҳзаи дигар дар забонҳои муқоисашаванда нишон медиҳанд. Дар мақола инчунин масъалаи шабоҳат, синоними пешояндҳо ва мувофиқати як пешванди забони тоҷикӣ ба бисёр пешояндҳои забони англисӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф мақсади хизмати пешояндҳоро ҳамчун ҳиссаҳои нутқ нишон дода, хусусиятҳои пешояндҳоро дар ҳар ду забон аз ҷиҳати сохти семантикии онҳо таҳқиқ менамояд. Мақсади мақолаи мазкур таҳлили семантикии пешояндҳои замони мебошад, ки ба вуқӯъ омадани як ҳодисаро пеш аз лаҳзаи мушаххаси дигар ифода мекунанд. Ҷониби маъноии пешояндҳо дар марҳалаи кунунии рушди илми забоншиносӣ мавзӯи баҳси ғаёл мебошад. Аз ин рӯ, дар ин мақола на ҳама пешвандҳо, балки танҳо семантикаи пешояндҳои замони дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мешаванд. Муаллиф дар рафти таҳлили ин масъала ба рисолаҳои илмӣ оиди пешояндҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, адабиёти муосир ва адабиёти Ғарб таъямуфта, мисолҳои муътамад меоварад.

Калидвожаҳо: ҷузъи ёридаанда, пешванд, пешоянди замони, таҳлили маъноӣ, давра, лаҳза, афзалият, серманогӣ, аломат.

ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ МИКРОПОЛЯ ПРЕДШЕСТВОВАНИЯ, ВЫРАЖЕННЫЕ ВРЕМЕННЫМИ ПРЕДЛОГАМИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена исследованию временных предлогов английского и таджикского языков, употребляемых в составе обстоятельства времени и указывающих на различные виды ориентации во времени. Анализируя значения предлогов, передающих временные отношения, выделяются именно те предлоги, которые указывают на предшествование определенного временного момента в сопоставляемых языках. В статье также рассматриваются вопросы сходства, синонимии предлогов и соответствия одного предлога таджикского языка многим предлогам английского языка. Автор, указывая на служебное предназначение предлогов, как частей речи, исследует особенности предлогов обоих языков по предмету их семантической структуры. Целью данной статьи является семантический анализ темпоральных предлогов, выражающих предшествование одного события другому определенному моменту. Семантическая сторона предлогов является предметом активного обсуждения на современном этапе развития лингвистической науки. Поэтому в данной статье рассматриваются не все предлоги, а лишь предлоги темпоральной семантики в английском и таджикском языках. В процессе анализа данной проблемы автор опирается на материалы научных исследований по предлогам английского и таджикского языков, современной художественной и западноевропейской литературы, приводит достоверные примеры.

Ключевые слова: служебная часть речи, предлог, темпоральный предлог, семантический анализ, период времени, момент, предшествование, семантика, признак.

TEMPORAL RELATIONS OF THE MICROFIELD OF PRECEDENCE, EXPRESSED BY TEMPORAL PREPOSITIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to the study of temporal prepositions of English and Tajik which are used as part of the circumstance of tense and indicating different types of orientation in time. Analyzing the meanings of prepositions that convey temporal relations, we highlight precisely those prepositions that indicate the precedence of a certain time moment in comparable languages. The issue of similarity, synonymy of prepositions and the correspondence of one preposition of Tajik to many prepositions of English are also discussed in the article. The author, pointing to the service purpose of prepositions as parts of speech, explores the features of prepositions in both languages in terms of their semantic structure. The purpose of this article is the semantic analysis of temporal prepositions that express the precedence of one event before another determined moment. The semantic side of prepositions is the subject of active discussion at the present stage of development of linguistic science. Therefore, this article does not consider all prepositions, but only prepositions of temporal semantics in English and Tajik languages. In the process of analyzing this problem, the author relies on materials reach works on prepositions of English and Tajik languages, modern fiction and Western European literature, and gives the necessary examples.

Keywords: auxiliary part of speech, preposition, temporal preposition, semantic analysis, period of time, moment, precedence, semantic, sign.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Садирова Бибинисо Давлатшоевна* - Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи англис. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода 30. E-mail: bibiniso.sadirova.86@bk.ru. Тел.: (+992) 985-63-36-99

Сведения об авторе: *Садирова Бибинисо Давлатшоевна* - Российско-Таджикский (Славянский) университет, к.ф.н., доцент кафедры английской филологии. **Адрес:** 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: bibiniso.sadirova.86@bk.ru. Тел.: (+992) 985-63-36-99

Information about the author: *Sadirova Bibiniso Davlatshoevna* - Russian-Tajik (Slavonic) University, Candidate of philology sciences, associate professor of the Department of English Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursunzade, Str., 30. E-mail: bibiniso.sadirova.86@bk.ru. Phone: (+992) 985-63-36-99

СИСТЕМА ТЕРМИНОВ РОДСТВА КАК ОСОБОЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ

Эгамназаров Х.Х.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Существует множество проблем, стоящих перед изучением мировых языков. Эти проблемы ждут своего решения. Например, в таджикском, узбекском и английском языках, отличающихся друг от друга, есть черты, сходства, близости и однородности, которые мы хотим исследовать, как бы ни отличались структуры таджикского, узбекского и английского языков, таких как до сих пор нет серьезных работ в этой области. Фактически терминология родства и свойства считается одной из самых древних в базовом словарном составе языка. В последние годы значение терминов родства и свойства разных языков изучается различными исследователями, в том числе лингвистами, этнографами и социологами [17; 18; 19].

Ф. Энгельс в своем гениальном труде "Происхождение семьи, частной собственности и государства" пишет о значении термина «родство» в этих семейных формах "Отцы, сыновья, дочери, братья и сестры", которые имеют торжественные и взаимные обязательства, и совокупность этих обязательств составляет неотъемлемую часть социальной структуры этих народов» [15, с.211].

Термины родства таджикского языка широко представлены в лексикографических, диалектологических и этнографических исследованиях. Изучение терминов родства было положено этнографами, изучавшими различные аспекты таджикской семьи и историю семейно-брачных отношений.

В дальнейшем были составлены двуязычные словари, такие как "Фарҳанги забони тоҷикӣ" [16, ч.І. 951, ч.ІІ. 947] и включены также термины родства, используемые в южном народном языке. Термины родства приводились в основном в диалектологических работах таджикских ученых.

А.З. Розенфельд в статье «Материалы по языку и этнографии припамирских таджиков» отмечает: «...терминов родства, часть которых является общей и таджикскому языку, как литературному, так и его различным говорам: ака//старший брат, апа//старшая сестра, таға//дядя, брат матери, яна// сестра мужа, кайсангыл//сестра жены, свояченица, янга//жена брата» [14, с.211].

А.З. Розенфельд свидетельствует о том, что «...бадахшанская лексика содержит ряд особенностей, которые наряду с грамматической и фонетической системами позволяют выделить эти говоры в самостоятельную группу в составе юго-восточных говоров таджикского языка» [13, с.22].

Вывод А.З. Розенфельд заключается в том, что в лексических отличиях в каждом говоре можно выделить определенный слой, характерный и для данного говора.

Термины родства на материалах таджикского языка изучены А.К. Писарчиком в его статье «О некоторых терминах родства таджиков». Основным объектом исследования А.К. Писарчика являются термины родства в таджикском языке. В нем отмечается, что «...при сравнительном исследовании собранного материала выясняется, что в качестве официальных терминов для наименования основных категории родства, т.е. в качестве терминов упоминания, употребляемых в разговоре с официальными представителями администрации, с малознакомыми людьми и т.д. повсюду фигурирует слова таджикского литературного языка, такие как *падар//отец, модар//мать, бародар//брат, хоъар//сестра, писар//сын, духтар//дочь*» [11, с.177].

Изучение терминологических систем родства в разноструктурных языках или группе языков мира представляет большие трудности вследствие того, что «...в диалектах, особенно в качестве терминов обращения, слова не являются повсеместно употребительными и часто заменяются другими словами, различными для различных мест» [13, с.177-178].

Автор исследования справедливо пишет «... система наименования степеней родства у предков современных таджиков была гораздо более обобщенной, чем та, которая даже можно находиться у припамирских таджиков» [13, с.182].

Термины родства изучены З.А. Мухамадиевой, Ш.З. Зиёвуддиновой в их статье «Термины родства двоюродный брат и двоюродная сестра и их значение в таджикском и английском языках» [5, с.182]. В статье основное внимание уделено словарным значениям терминов родства, прослежены их семантические изменения. З.А. Мухамадиева и Ш.З. Зиёвуддинова указывают на ряд терминов родства, заимствованных из других языков, в том числе термины родства с согдийскими и тюркскими следами, а также ряд смешанных терминов с таджикско-тюркскими и арабо-согдийскими компонентами: писархола [pisarxāla] (двоюродный брат – со стороны матери), духтархола [doxtarxāla] (двоюродная сестра – со стороны матери), писарамма [pisaramma] двоюродный брат – со стороны отца, духтарамма [doxtaramma] (двоюродная сестра – со стороны отца) [8, с.140].

На основании изученных материалов таджикского и английского языков термины родства по структуре разделили на простые, сложные и составные группы.

1. Простые термины кровного родства: *dodo* [dādā] (отец), *амак* [amak] (дядя по отцу), *холак* [xālak] (дядя со стороны матери), *хола* [xāla] (тетя), *жута* [žuta] (сын), *гайк* [γayk] (дочь), *хор* [xār] (сестра), *вирот* [virāt] (брат), *оча* [āčā] (мать), *ана* [apa] (старшая сестра) и т.д.

2. Сложные термины кровного родства *хухарзода*//*хохарзода* [xuxarzāda // xāharzāda] (двоюродный брат (сестра), *писартаго* [pisartaγā], *писархола* [pisarxāla] (двоюродный брат – со стороны матери), *писарамма* [pisaramma] (двоюродный брат - по отцу) и т.д.

3. Составные термины кровного родства, например, ягнобского языка - *холаки жута* [xālaki žuta] (двоюродный брат - со стороны матери), *холаки гайк* [xālaki γayk] (двоюродная сестра - со стороны матери), *аммаи жута* [ammai žuta] (двоюродный брат по отцу), *аммаи гайк* [ammai γayk] (двоюродная сестра по отцу) и т.д.

Вывод З.А. Мухамадиевой, Ш.З. Зиёвуддиновой заключается в том, что «...семантические заимствования происходят особенно легко в близкородственных языках. Многие заимствования под влиянием системы, в которую они вошли, претерпевают значительные фонетические, и даже семантические изменения, приспособляясь, соответственно, к фонетическим и семантическим законам данной системы» [8, с. 140].

Значение терминов родства таджикского языка зафиксировано в коллективной монографии «Љамбасти шеваџои љануби» и в «Кратком таджикско-русском и русско-таджикском словаре терминов родства», так как *амакбача*//*двоюродный брат (по отцу), двоюродная сестра (по отцу); аммабача*//*двоюродный брат (по отцу), двоюродная сестра (по отцу); аммадухтар*//*двоюродная сестра (по отцу); духтари амак*//*двоюродная сестра (по отцу); духтари амма*//*двоюродная сестра (дочь тети со стороны отца); духтари таџо*//*двоюродная сестра (дочь дяди по матери); духтари хола*//*двоюродная сестра (дочь тети со стороны матери); таџобача*//*двоюродный брат (со стороны брата матери), таџо духтар*//*двоюродная сестра (со стороны брата матери); холабача*//*двоюродный брат (со стороны матери), холадухтар*//*двоюродная сестра (со стороны матери)* [13, с.182].

В узбекском языке термины родства анализируются на основе различных лингвистических источников. Хотя эти работы имеют много положительных моментов в изучении значения терминов родства в тюркских языках, они не соответствуют современному положению терминов родства в узбекском языке. Поскольку терминов родства в современных материалах узбекского языка много, а сфера их употребления, лексические и морфологические значения также разнообразны. Характер этих исследований различен. Одни из них носят общетеоретический характер и публикуются в виде статей, другие имеют монографический характер. Многие работы содержат этимологический анализ терминов родства. Л.А. Покровская не рассматривает в своей работе конкретный тюркский язык, поэтому данная работа носит общетюркологический характер. Основным объектом статьи А.А. Покровской являются термины родства в тюркских языках. В них автор отмечает, что "...терминология родства относится к наиболее архаическим пластам лексики. В этой лексико-семантической группе названия, отражающие главнейшие родственные отношения, бесспорно, входят в основной словарный фонд каждого языка.

Изучение терминов родства в конкретном языке или языковой группе также весьма затруднительно, поскольку «...форма семьи изменяется быстрее, чем система родства, и поэтому у самых различных народов наблюдаются несоответствия между сохранившейся с давних времен системой родственных отношений и современной формой семьи. Такое же явление наблюдается и у тюркских народов» [12, с.86]. В исследовании А.А. Покровской было проанализировано 27 родственных имен, из которых термины родства были разделены на две группы:

1) Термины родства по крови (оғул//сын, кыз//дочь, ана//мать, ата//отец, ача, эже//бабушка, прабабушка, аба//дед, апа//старшая сестра, синил//младшая сестра, аға//ака, ини//младший брат, карындаш//кардаш//родственник, уруг//род, туған/тунма//родной, родственник, тай//дайы//дядя со стороны матери, йеген//племянник, боло//двоюродный брат, двоюродная сестра, угей//;

2) Термины родства по браку (кадын/хатун//женщина, жена, куйеу//зять, келин//невеста, йезне//зять (муж старшей сестры), йенге//невестка, бажа//свояк, кайын//шурин, куда//сват, тул//вдова, вдовец.

Важную роль в изучении терминов родства в тюркских языках играет статья М. Нарзиевой «Компонентный анализ названий кровного родства и свойства». М. Нарзиева разделила названия кровного родства на две группы: в первой части она проанализировала термины кровного родства, а во второй - названия, относящиеся к послебрачному периоду [9].

В первую группу входят названия типа духтар//кыз//дочь, хоһари калон//опа//старшая сестра, бародари калон//ака//старший брат, льян//жиян//племянник(-ца), тағо//тоға//дядя по матери, набера//невара//внук //внучка, бобо//бобо//дед, модари калон//буви//бабушка и т.д.

Второе название, относящееся к послебрачному периоду как амаквачча //писар, духтари амак//двоюродный брат или двоюродная сестра по линии отца, хушдоман//кайна//тёща.

Х.Г. Юсупов описал появление терминов родства в других языках настоящего времени и их диалектные особенности [20]. Известно, что любые термины, в том числе и термины родства, сколь бы устойчивыми они ни были, с течением времени, изменениями в обществе, новыми формами семьи, формами брака, изменениями отношений между ними расширяется диапазон значений употребляемых терминов родства, появляются новые типы.

Современный этап развития языкознания ставит перед исследователями задачу пересмотреть эти вопросы на основе современных методов, одним из которых является метод изучения языковых материалов как своеобразной системы. Это объясняется тем, что язык и его ярусы представлены как единая система, включающая лексику со своими слоями, совокупностью которых она и является. Каждый слой лексики представлен как система, каждое слово и, соответственно, каждое понятие занимает определенное место в этой системе, ограниченное его связями с другими словами и понятиями. Лексическая система языка является не только наименее изученной, но и очень сложной по своей организации и структуре. Она содержит такое количество элементов, связанных между собой различными отношениями, что ее системность трудно представить и даже поставить под сомнение. Она включает в себя нерегулярные явления, требует большого количества правил для описания и тесно связана с экстралингвистическими факторами. Такая сложность характерна и для терминологических микросистем родства и подкрепляется сопоставительными исследованиями материала из языков с различной грамматической структурой. Лексико-семантическое поле термины родства отражает систему родственных отношений, характерную для народа, говорящего на данном языке. По мнению А.И. Моисеева, родство - это отношение между людьми, происходящими от обоих родителей или по обеим линиям.

Лексико-семантическая группа терминов родства привлекает внимание лингвистов тем, что обладает рядом качеств, делающих ее одним из наиболее удобных объектов для анализа, и для нее характерна достаточно строгая системность и построение по принципу терминологических полей. Системность, количественная ограниченность, устойчивость, четкость определений и стабильность парадигматических связей терминов родства послужили причиной того, что эта ЛСГ является объектом для проведения исследований в области семантического и семного анализов, а также комбинаторной методики построения смыслов имен. Активное использование терминологии родства в диалоге носителей языка делает ее востребованной в учебной и общенаучной литературе. Следует учитывать древнее происхождение лексико-семантической группы терминов родства.

В современной семантике заметны различия между интегральным и дифференциальным пониманием структуры лексического значения.

Общность базовой лексики разных языков проявляется и в лексике родства, поэтому термины родства являются прекрасной темой для сопоставительной лингвистики. Спектр терминов родства в таджикском и узбекском языках имеет ряд общих явлений.

Основой этого факта является их изначальная принадлежность к разной группе языков. В процессе развития языков в обоих языках произошли изменения, которые в каждом отдельно взятом языке шли по своему пути. Лексико-семантическое поле родства является частью межличностного микрополя ЛСП отношений внутри данного микрополя термины объединяются семантическим компонентом проявления отношения. Термины родственных отношений входят в часть микрополя, ядро которого включает в себя семы 'отношение'. Интегральным семантическим признаком, лежащим в основе группы, является понятие родства.

Все термины родства анализируются в зависимости от отношения к "я" (ман//мен).

По отношению к "я" термины родства делятся на:

1) старше меня; *надар//ота* "отец", *модар//она* "мать", *бобо//бобо* "дед", *оча//буви* "бабушка", *бародар//ака* "старший брат", *ана//она* "старшая сестра";

2) младше меня: *писар//ўғил* "сын", *духтар//қиз* "дочь", *ука//ука* "младший брат", *хоъар//сингил* "младшая сестра", *љиян//жиян* "племянник", *набера//невара* "внук", *абера//эвара* "правнук", *чабера//чевара* "праправнук";

3) нейтрален (по отношению к "я"): *таго//тога* "дядя по линии матери", *хола//хола* "тетя по линии матери", *амак//амаки* "дядя по линии отца", *амма//амма* "тетя по линии отца".

Вместе с тем, было отмечено, что в отдельных случаях лица, обозначаемые терминами родства *таго//тога*, *амак//амаки*, *амма//амма*, могут быть старше или младше субъекта – говорящего (меня), т.е. возникает явление дизъюнкции.

Термины родства узбекского языка по отношению к потомству делят на первое, второе и третье; по отношению к естественному роду – на три: мужской пол, женский пол, нейтральный пол.

Термины родства типа *ота* "отец", *она* "мать", *ака* "старший брат", *она* "старшая сестра", *ука* "младший брат", *сингил* "младшая сестра", *ўғил* "сын", *қиз* "дочь" характеризуется как непосредственные по отношению к степени родства; *бобо* "дед", *буви* "бабушка", *тога* "дядя по линии матери", *жиян* "племянник", *амаки* "дядя по линии отца", *невара* "внук, внучка", *эвара* "правнук, правнучка", *чевара* "праправнук, праправнучка" – опосредствованные.

Большинство признаков семантической структуры терминов родства имеет универсальный характер. Например, сема (признак) "лицо мужского пола" является господствующей для семантических структур терминов родства *ота* "отец", *бобо* "дедушка", *ака* "старший брат", *ука//уни* "младший брат", *тога* "дядя по линии матери", *амаки* "дядя по линии отца" и т.д. Также сема "лицо женского пола" – для семантических структур терминов родства *она* "мать", *буви* "бабушка", *она* "старшая сестра", *сингил* "младшая сестра", *хола* "тетя по линии матери", *амма* "тетя по линии отца" и т.п. В литературе отмечается, что реализация универсальных сем "...в различных языках создаёт весьма сложные и причудливые отношения. Этот вопрос ведётся в области сопоставительного изучения языков".

Дифференциация по старшинству лет совершенно отсутствует в материнском родстве, но зато в нём строго соблюдается старшинство по поколениям, которое, в свою очередь, совершенно не принимается во внимание в отцовском родстве. Так, например, по отцовскому родству дядя, брат отца, по возрасту может быть моложе племянника, но называет последнего же, как старшего брата или своего дядю, и наоборот - сам носит название младшего брата. Дядя же по материнской линии имеет один только термин, независимо от возраста [1; 2; 3; 4; 6].

Целесообразно рассмотреть отношение терминов родства к единицам терминологии - единицам метаязыкового характера.

Семасиология – одно из направлений лексикологии – стремится рассматривать лексические единицы не отдельно, а в связи друг с другом, как объединения, имеющие разные связи и объем. Объединения строятся на основе общих (интегральных) семантических признаков, а благодаря дифференциальным признакам единицы внутри объединения противопоставляются друг другу. Лексико-семантическая группа слов (ЛСГ) – одно из ключевых понятий семасиологии. Это самая

обширная по объему своих членов организация слов, которая объединена базовым семантическим компонентом. Семантический компонент обобщает несколько различных гиперсем (родовых сем), обозначая класс классов, предметов, признаков, процессов, отношений. Базовый семантический компонент лексико-семантической группы «родственники» мы определили как наличие / отсутствие семейных связей. Этот компонент включает в свою смысловую сферу следующие гиперсеммы:

- 1) кровного родства: мать / отец, родители, дети, бабушка / дедушка и т.д.
- 2) некровного родства: муж, свёкор / свекровь, тесть / теща, невестка, золовка, и т.д.;
- 3) отсутствия родственников: сирота, вдовец и т.п..

Таким образом, базовый семантический компонент этой лексико-семантической группы представляет собой обобщающую гиперсему-1 (наличие / отсутствие семейных связей), которая включает несколько однородных, более конкретных по значению гиперсем-2. В этом случае лексико-семантическая группа состоит из нескольких гиперогипонимических парадигм. Так, слово «мать» – одна из конкретных номинаций в группе, объединённой гиперсемой кровное родство, которая в свою очередь представляет собой гипосему по отношению к гиперсеме наличие / отсутствие семейных связей. Второй особенностью лексико-семантической группы является интегрально-дифференциальные соотношения семного состава членов группы. Интегральной семой ЛСГ является гиперсема-1 – базовый семантический компонент всей группы. Интегральной семе противопоставлены дифференциальные семы, в составе которых выделяются: а) гиперсема-2, означающая классы объектов в частных парадигмах, и б) гипосемы, означающие различительные конкретные свойства этих классов объектов. Третья особенность лексико-семантической группы состоит в том, что в ее составе может быть несколько различных по семантике парадигм. Например: 1) антонимические парадигмы: родители – дети, мать – мачеха и т.д. 2) синонимические парадигмы: муж – супруг, отец – папа – батя и т.д.; 3) тематические парадигмы: а) характеристика по возрастным отношениям: прабабушка, бабушка, мать, дочь, внучка, правнучка и т.д.; б) характеристика по половому признаку: муж – жена, дочь – сын и т.д. Рассмотрение парадигматических отношений слов показывает, что парадигматика – это особая организованная система. В ней отсутствует единый семантический показатель членения, что усложняет исследование, но она состоит из больших или меньших по объему групп, каждая из которых объединяется на основе общих для нее интегральных элементов и обладает дифференциальными элементами в каждом из своих членов. Парадигматика структурирует лексику по группам, между которыми нет непроницаемых границ, поскольку многие слова, взятые в одних и тех же значениях, выступают одновременно членами нескольких парадигм. Например, слово «мать» может входить в: 1) тематические парадигмы характеристика по полу (родитель женского пола, а не мужского, как отец), по возрасту (старше, чем дочь) и др.; 2) в гиперо-гипонимическую парадигму: кровное родство и т.д. Парадигматические связи слов обусловлены отношением общего и частного в лексическом значении, что объединяет и отличает слова друг от друга.

Таким образом, можно предположить, что частота употребления отдельных номинаций указывает на значимость людей, выступающих в данном качестве, отношений между ними. Хорошо видно, что наиболее значимы отношения между близкими родственниками, возникающими в результате брака: муж – жена, невестка – свекровь / свёкор, зять – тесть / теща. Вероятно, интерес они представляют из-за конфликтности. Сделанные выводы являются предварительными. В дальнейшем мы предполагаем расширить анализируемый материал.

Рецензент: Пулодова Н.Ю. – к.ф.н., доцент ХГУ им. Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашрапов, Б.П. Вежагиҳои сарфӣ ва вачҳи корбурди вазнҳои арабӣ дар таркиби сифатҳои мураккаби забони адабии тоҷикӣ қарнҳои XIX-XX / Б.П. Ашрапов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2022. - №6. - С.91-96.
2. Ашрапов, Б.П. Таҳлили қиёсии вежагиҳои морфологии зарфҳои мураккаб (дар мисоли асари «Тухфат-ул-хонӣ»-и М.Карминағӣ ва «Баҳористон»-и Абдуррахмони Чомӣ) / Б.П. Ашрапов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2022. - №5. - С.117-122.
3. Исмоилов, О.Б. Вежагиҳои сарфӣ ва вачҳи корбурди пасвандҳои исми маънисоз дар забони адабии тоҷикӣ қарни XVIII / О.Б. Исмоилов, Б.П. Ашрапов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2022. - №5. - С.18-23.

4. Кононов, А.Н. К этимологии слова огул"сын" / А.Н. Кононов // Филология и история монгольских народов. Памяти академика Б.Я. Владимирцева. - М., 1958. - С.175-176.
5. Маниязова, Р.А. Краткий таджикско-русский и русско-таджикский словарь терминов родства / Р.А. Маниязова. - Душанбе, 1999. - С.19-26.
6. Мирмухамедов, О.Т. Баъзе мулохизаҳо рочеш ба унсурҳои вожаосоз дар забони адабии тоҷикии қарни XVIII (дар мисоли пешвандҳои феълосоз) / О.Т. Мирмухамедов, Б.П. Ашрапов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2022. - №6. - С.36-42.
7. Мусаев, К.М. Основные проблемы изучения лексики языков / К.М. Мусаев // Советская тюркология. - 1978. - №3. - С.33-41.
8. Мухаммадиева, З.А. Термины родства двоюродный брат и двоюродная сестра и их значение в таджикском и английском языках / З.А. Мухаммадиева, Ш.З. Зиёвуддинова. - Душанбе, 1999. - 240 с.
9. Нарзиева, М. Қон-қариндошлик номларининг компонент таҳлили / М.Нарзиева // Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 1986. - №5. - С.47-48.
10. Писарчик, Н.К. О некоторых терминах родства таджиков / Н.К. Писарчик // Сб. статей по истории и философии народов Средней Азии. - Сталинабад, 1953. - С.177-185.
11. Писарчик, А.К. О некоторых терминах родства таджиков / А.К. Писарчик // Издательство Академии наук Таджикской ССР. Том XVII. - 1953. - С.177-185.
12. Покровская, А.А. Термины родства в тюркских языках / А.А. Покровская // Историческое развитие лексики тюркских языков. - М.: Изд-во АН СССР, 1961. - С.11-86.
13. Розенфельд, А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка / А.З. Розенфельд. - Л., 1971. - 220 с.
14. Розенфельд, А.З. Материалы по языку и этнографии припамирских таджиков / А.З. Розенфельд // Страны и народы Востока. - М., 1975. - Вып. XVI. - С.210-222.
15. Уринбаев, Б. Категория вокативности в современном узбекском языке: автореферат канд. дисс... / Б.Уринбаев. - Самарканд, 1964. - 25 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар 2 ҷ. Зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳашим, Н.А. Маъсуми. - М., 1969. - Ҷ.1 - 951 с.; - Ҷ.2. - 947 с.
17. Эгамназаров, Х.Х. О характере синхронно-конфронтативного изучения отдельных терминов родства узбекского и английского языков / Х.Х. Эгамназаров // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. - 2021. - № 2(87). - С.143-158.
18. Эгамназаров, Х.Х. Система значений свойства женского пола как своеобразная логико-семантическая категория / Х.Х. Эгамназаров // Вестник Педагогического университета. - 2022. - №6-2(101). - С.94-98.
19. Эгамназаров, Х.Х. Таҳлили лингвистии истилоҳоти хешутаборӣ дар забонҳои гуногунсохт (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ) / Х.Х. Эгамназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2022. - №4. - С.120-125.
20. Юсупов, Х.Г. Термины родства в башкирском языке / Х.Г. Юсупов // Вопросы башкирской филологии. - М., 1959. - С.123-135.

СИСТЕМАИ ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРӢ - ЯК СОҲАИ ХОССИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАВӢ

Системаи истилоҳоти хешутаборӣ - як соҳаи хосси лексикӣ-семантикӣ дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва ўзбекӣ баррасӣ мешавад, ки аз ҷониби мутахассисони маъруфи ҷаҳон қайд карда шуда, инчунин фарқи онҳо аз ҳамдигар, хусусиятҳои зиёд, аз қабилӣ шабоҳат, наздикӣ ва яқхелагӣ дар баробари дигар масъалаҳо, ки мавриди таҳқиқ қарор доранд, новобаста аз он ки сохтори забонҳои тоҷикӣ, ўзбекӣ ва англисӣ ҳар қадар тафовут дошта бошад ҳам, дар ин самт қори қиддӣ ба сомон расонида нашудааст. Ба сифати маводи тасвирӣ истилоҳоти инфиродӣ хешутаборӣ дар забонҳои тоҷикӣ, ўзбекӣ ва англисӣ истифода шудаанд. Хулоса мешавад, ки аз рӯи хусусияти ифодаи дараҷаи робита онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1) истилоҳоти одӣ хешутаборӣ; 2) шартҳои мураккаби хешутаборӣ; 3) истилоҳоти таркибии хешутаборӣ. Лексемаҳо (ва фраземаҳо)-е номбар шудаанд, ки нисбат ба ашхосе, ки муносибатҳои хешутаборӣ бо онҳо дар марҳилаи фаромӯшӣ қарор доранд, истифода мешаванд. Ба аҳамияти омӯзиши истилоҳоти хешутаборӣ дар забонҳои сохти гуногун низ тавачҷуҳи махсус дода мешавад. Майдони лексикӣ-семантикии истилоҳоти хешутаборӣ низоми муносибатҳои хешутаборӣ, ки ба мардум ва ғояндагонӣ ин забон хос аст, инъикос меёбад. Умумияти луғатҳои асосии забонҳои гуногун дар луғати хешутаборӣ низ зоҳир мегардад, бинобар ин, истилоҳоти хешутаборӣ мавзӯи умдаи забоншиносии муқоисавӣ мебошад. Доираи истилоҳоти хешутаборӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ як қатор падидаҳои умумӣ доранд. Шартҳои муносибатҳои хешутаборӣ як қисми микромайдон мебошанд, ки дар наздикии асосии он семаҳои «муносибат»-ро дар бар мегиранд. Хусусияти ҷудонашавандаи семантикии асосии гурӯҳи мафҳуми хешутаборӣ мебошад. Ҳамин тариқ, метавон тахмин кард, ки басомади истифодаи номинатсияҳои инфиродӣ аз аҳамияти одамоне, ки дар ин вазифа амал мекунанд ва муносибатҳои байни онҳоро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: хешутаборӣ, хосиятҳо, тахмин, усулҳои таҳлил, воситаҳои забонӣ, сема, аломати интегралӣ ва дифференциалӣ, гипрозема, парадигма, гипоним.

СИСТЕМА ТЕРМИНОВ РОДСТВА КАК ОСОБОЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ

Рассматривается система терминов родства, своеобразное лексико-семантическое поле в таджикском, английском и узбекском языках, которые отмечаются известными специалистами мира, а также отличающиеся друг от друга и обладающие многими чертами, такими как сходство, близость и однородность, как бы ни отличались

структуры таджикского, узбекского и английского языков. В этой области до сих пор нет серьезных работ. В качестве иллюстративного материала использованы отдельные термины родства таджикского, узбекского и английского языков. Сделан вывод, что по характеру выражения степени родства их можно разделить на две группы: 1) простые термины кровного родства; 2) сложные термины кровного родства. 3) составные термины кровного родства Перечислены лексемы (и фраземы), которые употребляются по отношению к лицам, родственные отношения с которыми находятся на стадии забывания. Также особое внимание уделяется важности изучения терминов родства в разноструктурных языках. Лексико-семантическое поле терминов родства отражает систему родственных отношений, характерную для народа, говорящего на данном языке. Общность базовой лексики разных языков проявляется и в лексике родства, поэтому термины родства являются прекрасной темой для сопоставительной лингвистики. Спектр терминов родства в таджикском и узбекском языках имеют ряд общих явлений. Термины родственных отношений входят в часть микрополя, ядро которого включает в себя семы 'отношение'. Интегральным семантическим признаком, лежащим в основе группы, является понятие родства. Таким образом, можно предположить, что частота употребления отдельных номинаций указывает на значимость людей, выступающих в данном качестве.

Ключевые слова: родство, свойство, предположение, методы анализа, языковые средства, сема, интегральный и дифференциальный признаки, гипросема, парадигма, гипоним.

THE SYSTEM OF KINSHIP TERMS BEING AS A SPECIAL LEXICAL-SEMANTIC FIELD IN THE COMPARATIVE LANGUAGES

The system of kinship terms is considered - a peculiar lexical-semantic field in the Tajik, English and Uzbek languages, which are noted by famous experts of the world, as well as their differences from each other and having many features, such as similarity, proximity and homogeneity, along with other issues that want explore, no matter how different the structures of the Tajik, Uzbek and English languages are, there is still no serious work in this area. Individual terms of kinship in the Tajik, Uzbek and English languages were used as illustrative material. It is concluded that, according to the nature of expressing the degree of relationship, they can be divided into two groups: 1) Simple terms of consanguinity; 2) Complex terms of consanguinity; 3) Compound terms of consanguinity The lexemes (and phrasemes) that are used in relation to persons with whom kinship relations are at the stage of being forgotten are listed. Special attention is also paid to the importance of studying kinship terms in differently structured languages. The lexical-semantic field of kinship terms reflects the system of kinship relations characteristic of the people and speakers of a given language. The commonality of the basic vocabulary of different languages is also manifested in the vocabulary of kinship, so kinship terms are an excellent topic for comparative linguistics. The range of kinship terms in the Tajik and Uzbek languages have a number of common phenomena. The terms of kinship relations are part of the microfield, near the core of which it includes the semes 'relationship'. The integral semantic feature underlying the group is the concept of kinship. Thus, it can be assumed that the frequency of use of individual nominations indicates the significance of the people acting in this capacity and the relationships between them.

Keywords: kinship, properties, assumption, methods of analysis, linguistic means, seme, integral and differential feature, hyposeme, paradigm, hyponym.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эгамназаров Ҳамза Ҳақназарович* - Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, микрорайони 17, бинои 1. E-mail: hamzajon_19@mail.ru. Тел.: (+992) 92-875-57-54

Сведения об авторе: *Эгамназаров Ҳамза Ҳақназарович* - Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, канд. филол. наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, 17 Микрорайон, дом 1. E-mail: hamzajon_19@mail.ru. Тел.: (+992) 92-875-57-54

Information about the author: *Egamnazarov Hamza Haqnazarovich* - Tajik State University of Law, Business and Politics, candidate of philological sciences, Associate Professor, head of the department of foreign languages. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, 17 Microdistrict, building 1. E-mail: hamzajon_19@mail.ru. Phone: (+992) 92-875-57-54

СТРУКТУРА СЛОВАРНОЙ СТАТЬИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Хусейнова Г.А.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Словарная статья представляет собой отрезок текста, знакомящий читателя с отдельной словарной единицей. Она имеет чётко определённую структуру и включает заглавную единицу, текст, объясняющий заглавие, описывающий его главные характеристики. Главной целью толковых словарей является объяснение значения единицы речи. Кроме толкования лексического значения в ней имеются указания по правописанию языковой единицы, её произношению, использованию в речи.

Структура словарной статьи, как и структура словаря, во многом зависит от самого типа словаря. Таким образом, информация, содержащаяся в словарной статье, может быть основной и дополнительной по своему характеру. Так, в энциклопедических словарях, описывающих различные факты, события, явления реальной действительности, не указываются ни транскрипция слова, ни тем более его грамматические формы, стилистический статус, этимология и т.п. Структура словарной статьи лингвистических словарей также разнообразна. В толковом словаре произношение, этимология слова, его синонимы, антонимы и т.п. являются дополнительной информацией, а в этимологическом словаре толкование значения слова может быть дополнительной информацией. Формирование словарной статьи является одной из актуальных проблем лексикографии. Словарная статья представляет собой своеобразное «уравнение» между левой и правой частью, где первая является объясняемой, а правая – объясняющей. Левая представлена леммой (lemma), которая состоит из: а) вокабулы, б) грамматической и фонетической информации о слове.

Правая часть имеет более сложную структуру, поскольку в ней представлены: экспликация семантики слова, иллюстративный материал, показывающий функционирование слова в реальном контексте, фразеологические единицы. В правой части семантика вокабулы (заглавного слова) эксплицируется в одноязычных словарях в основном посредством словарного определения (definition), а в двуязычных и многоязычных – посредством эквивалентных соответствий из соответствующего языка.

Л. Згуста в числе основных лексикографических средств описания лексического значения называет:

- 1) словарное определение (the lexicographic definition);
- 2) расположение в системе синонимов (the location in the system of synonyms);
- 3) иллюстрацию примерами употребления в контексте (the exemplification);
- 4) пометы (the glosses) [16, с.252].

В толковых словарях таджикского и английского словарях структура словарной статьи приведена по-разному. Рассмотрим основные элементы и структуру словарных статей в таджикском толковом словаре (2008).

Словарное определение должно быть в достаточной степени точным, но не чрезмерно полным. Язык словарного определения в толковых словарях имеет большое значение. В толковом словаре таджикского языка словарные определения написаны простым языком, точным и объективным по содержанию:

ДҶУЛОНА دُولَانَه *бот.* дарахте, ки бештар дар кӯххо мерӯяд ва меваи зарду сурхранги туршу ширин дорад (дерево, которое растет в основном на холмах и имеет желтые и красные кислые и сладкие плоды) [10, с.485].

Все заглавные слова расположены в алфавитном порядке и выделены жирным крупным шрифтом, затем даются грамматические, стилистические или другие пометы, потом произношение этих слов арабскими буквами. В некоторых словах даются сначала пометы, потом эти же слова на арабском алфавите, в других, наоборот, например:

ЧАРТЕР *англ.* چرتير шартномаи ҳамлу нақл тавассути киштӣ ва ё ҳавопаймо (договор перевозки морским или воздушным транспортом) [11, с.539].

ШИМОЛ *а.* شمال 1. яке аз чор тарафи асосӣ: муқоб. **чануб**. 2. маҳалле, ки дар ҳамин тараф воқеъ шуда бошад. (1. одна из четырех основных сторон: обложка. юг 2. место, расположенное с этой стороны) [11, с.642].

ШИНОР *кит.* شنار шиноварӣ, обдонӣ, обварзӣ (плавание, водные виды спорта) [11, с.643].

ЯКЧИНСА *биол.* كجنسه иборат аз як чинс, якхела (состоящие из одного пола, идентичные) [11, с.688].

Сфера применения помет (glosses) очень широка почти во всех словарях. Они могут указывать на этимологию слова, его положение на «шкале времени», и на сферу его применения [1, с.8].

В толковом словаре таджикского языка (ТСТЯ) в списке сокращенных помет приведено в общем 100 различных грамматических, стилистических, специальных и других помет курсивным шрифтом, такие как: *а.* – арабӣ арабский, *адш.* – адабиётшиносӣ литературный, *англ.* – англисӣ английский, *забш.* – забоншиносӣ лингвистический, *зарб.* – зарбулмасал пословица, *биол.* – биологӣ биологический, *ва ғ.* – ва ғайра и так далее, *грам.* – грамматика, *гуфт.* – гуфтугӯй разговорный, *иқт.* – иқтисодӣ экономический, *пешв.* – пешванд предлог, *тиб.* – тиббӣ медицинский, *кит.* – китобӣ книжный, *ю.-* юнонӣ греческий, *яп.* – японӣ японский и др. на таджикском языке, которые использованы (даны) почти во всех заглавных словах.

ПАНДОМ *кит.* پندام варам, омос (опухоль) [11, с.64].

РАФОҚАТ *а.* رفاقت дӯстӣ, ёрӣ, рафиқ шудан, ҳамроҳӣ кардан, ҳамроҳӣ. (дружба, помощь, товарищество, сопровождение) [11, с.153].

СЕЙСМОЛОГ *ю.* سيسمالات *ниг.* зилзилашинос (сейсмолог) [11, с.230].

ФАСОН II *фр.* фасан ягон тарзи буриши либосе, намунаи буриш ва дӯхти либосе; (любой способ кроя одежды, схемы кроя и пошива одежды;) [11, с.395].

ФИРЪАВН *а.* فرعون 1. унвони подшоҳони Мисри Қадим. 2. *мач.* одами золиму ситамкор. (1. титул царей Древнего Египта. 2. *метафора.* жестокий человек) [11, с.403].

ДОТСЕНТ *лот.* داتسينت унвони илмии муаллими мактаби олӣ (*мобайни профессор ва муаллими калон*), ки ба номзадҳои илм ва муаллимони мустақилона дарсгӯянда дода мешавад. (научное звание преподавателя высшей школы (*промежуточное между профессором и старшим преподавателем*), которое присваивается кандидатам наук и самостоятельным преподавателям) [10, с.468].

Если слово не употребляется отдельно или его трудно пояснить отдельно, после записи его как существительного ставится знак препинания, а затем словосочетание или структура, в составе которых это слово обычно встречается, указывается маленьким жирным шрифтом и комментариями:

ГИРДСҶЗ *گردسوز:* **чароғи гирдсӯз** чароғе, ки пилтааш ба таври мудаввар чойгир шудааст. (**круглая лампа** - лампа с круглым фитилем) [10, с.323].

ДУТАБАҚА *دوطبقه:* **дари дутабақа** дари ду табақа дошта (**двустворчатая дверь** имеет двойную дверь) [10, с.481].

КОРА *كاره:* **кора кардан** асар кардан, таъсир бахшидан, коргар афтодан. (влиять, воздействовать) [10, с.623].

Толкования и переводы в толковом словаре таджикского языка уточняются пояснениями, примерами. Примеры (иллюстрации) разъясняют слова в контексте, показывают, какие дополнительные оттенки значения оно приобретает в речи, сообщают сведения внеязыкового характера об обозначаемом предмете. Основным источником слов и словосочетаний для толкования этого словаря является огромная сокровищница страниц-слов с примерами до 80-х годов прошлого века из произведений художественной, общественно-политической, научной и отраслевой литературы, из периодических изданий, официальных документов, учебников и из переводов различных художественных произведений – сборник, созданный сотрудниками отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Рудаки.

Также, помимо лексики и компонентов нормативного языка, в словаре часто используется ряд лексических единиц из живого языка народа, красивых и изящных по структуре, безупречных по смыслу, и они часто используются в произведениях поэтов и писателей. Этот опыт сыграл важную роль в возрождении исконных таджикских слов и их дальнейшем использовании.

В английской лексикографии термин «толковый» не используется. Словари подобного типа чаще всего называются *General dictionaries или Monolingual dictionaries*. В таджикской лексикографии термин «толковый словарь» по некоторым данным закрепился с XVI в.

Структура словарной статьи в толковом Оксфордском словаре ставит перед собой задачу дать все слова английского языка начиная с 1150 г. и до последнего времени, описать изменения значений и форм этих слов, по мере возможности дать подробную этимологию, указать на правильное произношение слов и проиллюстрировать все это примерами в виде цитат из текстов различного характера. Словарь не только отражает литературные нормы английского языка на разных этапах его развития, но также пытается отразить все словарное богатство языка. Поэтому здесь можно найти и диалектизмы, и жаргонизмы, и вульгаризмы, и неологизмы и пр.

Порядок сведений о словах, даваемых в этом словаре, прост и логичен. Все заглавные слова выделены другим шрифтом, представлены в исходной (основной) форме и в некоторых случаях сопровождается несколькими вариантами написания:

crazy /kreɪzɪ/ *adj., noun* **•adj.** (cra zier, crazi est) (informal) (especially NAmE) not sensible; stupid: Are you crazy? We could get killed doing: that [14, с.359].

Произношение слова даётся сразу же после заглавного слова, обычно одна рекомендуемая форма или с другими принятыми вариантами, включая и американский вариант. **factory** /fæktri; -təri/ *noun (pl. -ies)* a building or group of buildings where goods are made: a car factory ◊ factory workers [14, с.546].

Далее следуют грамматические характеристики (часть речи, основные формы глаголов, степени сравнения прилагательных, множественное число существительных и т. д.).

gift /gift/ *noun, verb*

▪ **noun** a thing that you give to sb, especially on special occasion of to say thank you SYN PRESENT: The Watch was a gift from my mother.

▪ **verb** (BrE) (used especially in JOURNALISM) to give sth to sb without their having to make any effort to get it: [VNN] They gifted their opponents a goal ◊ [VN] They gifted a goal to their opponents [14, с.652].

Стилистические пометы даются и после описания отдельных значений слова, если такие значения имеют особый характер употребления или особые стилистические свойства.

После стилистических помет дается система значений слова. Обычно эти значения даны под соответствующими цифрами. Внутри значений, выделенных цифрами, проводится дальнейшее деление на значения, выделяемые буквами алфавита.

Словарь уделяет большое внимание употреблению фразеологических сочетаний и идиом для каждого из значений слова, и словарная статья заключается цитатами, иллюстрирующими употребление слова в разных его значениях с указанием автора и даты.

juice (ключ) /dʒu:s/ *noun, verb*

IDM see stew v.

PHR V **juice sth** ↔ **up** (informal, especially NAmE) to make sth more exciting or interesting [14, с.836].

Толковый Оксфордский словарь (*The Advanced Learner's Dictionary of English Словарь английского языка для продвинутых учащихся*) выдержал множество переизданий. Он по праву может называться самым популярным учебным словарем английского языка. По мнению авторитетных специалистов в области лексикографии, его практическое значение трудно переоценить [7, с.47].

Главной целью редакторов Оксфордского словаря (2007) было проследить историю каждого слова, включенного в словарь с момента его появления в языке и до наших дней. Эта цель достигается в словаре при помощи цитат-иллюстраций с точным указанием даты

источника цитаты. На каждый столетний период развития данного слова приводится цитата

Умение анализировать словари, оценивать адекватность композиции словаря и словарной статьи, самостоятельно определять их качество позволит повысить эффективность применения словаря того или иного типа для решения профессиональных задач.

Итак, из приведённого анализа структуры словарной статьи в толковых словарях таджикского и английского языков можно сделать выводы, что оба словаря являются бесценной сокровищницей своего народа. В них даются разные характеристики слова: орфографическая, орфоэпическая, грамматическая, этимологическая и т.д. Структура словарной статьи в обоих словарях использована по-разному. Есть между ними сходство и различие, которые можно наблюдать из вышеприведенных примеров.

Сплошной алфавитный порядок, гнездовое расположение и словарная дефиниция (толкование) являются основными признаками словарей. Также использование грамматических, стилистических и др. помет к заглавному слову, примеры, синонимы, антонимы и поговорки встречаются в обоих словарях.

Однако отличий структуры словарной статьи в словарях тоже не мало. Самое первое, что наблюдается - это отсутствие транскрипции в толковом словаре таджикского языка. Так как транскрипция нужна для понимания правил чтения английского языка, в таджикском языке она не требуется. В Оксфордском словаре использованы некоторые символы, которые не наблюдаются в толковом словаре таджикского языка, например: ~ заменяет заголовок, ■ показывает новую часть речи в слове, ► производная(ые) части слова, ● в заглавном слове показывает, где можно ставить слог, также много других знаков.

По мнению Тренча, словарь должен включать все слова языка и основываться на историческом принципе, что предполагает установление даты появления каждого слова и отражение всех изменений значений слова и его написания на протяжении всего существования слова в языке [6, с.41].

В обоих сопоставляемых языках существуют следующие продуктивные способы образования новых слов: аффиксация (суффиксация и префиксация), словосложение, конверсия и сокращение.

Ещё одним из источников развития лексики как таджикского, так и английского языка является заимствование. В обоих толковых словарях расширен круг заимствованных слов из других языков, которые имеют свои существенные особенности.

Таким образом можно сказать, что толковые словари таджикского и английского языков занимают важное место в истории таджикской и английской лексикографии и являются самыми большими и популярными лексикографическими справочниками. Их составители, с одной стороны, положили начало новой эре в создании толковых словарей, а с другой стороны, показали тесную связь между классическим и современным таджикским и английским литературным языком.

Рецензент: *Мамадназаров А.* – д.ф.н., профессор ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю.Д. Лексикографическая концепция нового большого англо-русского словаря / Ю.Д. Апресян // Новый большой англо-русский словарь. В 3 т. Под общ. рук. Ю.Д. Апресяна, Э.М. Медниковой, А.В. Петровой. - М., 2001. - Т.1. - С.6-17.
2. Гальперин, И.Р. Лексикология английского языка / И.Р. Гальперин, Е.Б. Черкасская. - М.: Гос. центр. курсы заоч. обучения ин. яз. «ИН-ЯЗ» Мин-ва просвещения РСФСР, 1956. - С.298.
3. Городецкий, Б.Ю. Проблемы и методы современной лексикографии / Б.Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. - М., 1983. - Вып. 14. - С.5-22.
4. Ермолович, Д.И. Предисловие: Новый большой русскоанглийский словарь как отражение нового в лексике двух языков на рубеже тысячелетия / Д.И. Ермолович, Т.М. Красавина // Новый большой русско-английский словарь. Под общ. рук. Д.И. Ермоловича. - М., 2004. - С.VI-XV.
5. Карпова, О.М. К вопросу о классификации словарей писателей (на материале словарей английских и американских писателей) / О.М. Карпова // Вопр. филологии. - Л., 1977. - С.79-86.
6. Ричард Ченевикс Тренч, архиепископ: Письма и мемориалы. Под редакцией автора Чарльза Лоудера (Мария Тренч). - Том 2. - 1888 г.
7. Ступин, Л.П. Словари современного английского языка / Л.П. Ступин. - Л.: Ленинград. ун-т, 1973. - С.67.
8. Ступин, Л.П. Теория и практика английской лексикографии / Л.П. Ступин. - Л.: Ленинград. ун-т, 1982. - С.76.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. - М.: Слово/Slovo, 2000. - С.624.

10. Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ). Том 1 (А-Н). Под редакцией С. Назарзода А.Сангинов, С.Каримов, М.Х. Султон. - Душанбе, 2008. - 950 с.
11. Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ). Том 2 (О-Я). Под редакцией С. Назарзода А.Сангинов, С.Каримов, М.Х. Султон. - Душанбе, 2008. - 945 с.
12. Bryson, B. *Made In America An Informal History of the English Language in the United States*. - B. Bryson. - N.Y.: Perennial, 2001. - P.417.
13. Burchfield, R. *The English Language* / R.Burchfield. – Oxford: Oxford University Press, 2002. - P.208.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary (OALD), Publisher: Oxford University Press; 7th edition, 2005. - 1780 p.
15. Structural Development of Oxford Advanced Learners' Dictionary, Ivana Ivančić, Ivo Fabijanić. *Journal of Literature and Art Studies*. - May 2017. - Vol. 7. - No.5. – P.588-607.
16. Winchester S. *The Meaning of Everything. The Story of the*. Oxford English dictionary. - Oxford: Oxford University Press, 2004 - P.260.
17. Zgusta, L. *Manual of lexicography* / L.Zgusta. - Praha: Academia, 1971. - P.360.

СОХТОРИ ВОХИДҲОИ ЛУҒАВӢ ДАР ФАРҲАНҲОИ ТАҒСИРИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола сохтори воҳиди луғавӣ дар фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мешавад. Тавре ки маълум аст, (ахбороти) маълумоти дар воҳиди луғавӣ мавҷуд буда, дар луғатҳои тафсирий хусусияти асосӣ ва иловагӣ дошта метавонад. Ташаққули воҳиди луғавӣ яке аз масъалаҳои муҳими лексикография мебошад. Воҳиди луғавӣ як навъ “муодила” байни тарафҳои чап ва рост аст, ки дар он қисми рост шарҳдиҳанда ва чапи он тавзеҳдиҳанда мебошад. Аз таҳлили дар боло зикргардидаи сохтори моддаҳои луғавӣ дар фарҳангҳои имрӯзаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳар ду фарҳанг ганҷинаи бебаҳои забони худ ба шумор мераванд. Онҳо хусусиятҳои гуногуни имлоӣ, орфоэпӣ, грамматикӣ ва этимологӣ калимаро нишон медиҳанд. Сохтори воҳидҳои луғавӣ дар ҳар ду фарҳанг ба тарзҳои гуногун истифода шудааст. Байни онҳо шабоҳатҳо ва фарқиятҳо мавҷуданд, ки онҳоро аз мисолҳои дар боло овардашуда мушоҳида кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: луғатҳои тафсирий, англисӣ, тоҷикӣ, лексика, этимология, синонимҳо, таркиби калимаҳо ва фразеология, сохтори фарҳанг.

СТРУКТУРА СЛОВАРНОЙ СТАТЬИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В настоящей статье рассматривается структура словарной статьи в толковых словарях таджикского и английского языков. Как уже известно, информация, содержащаяся в словарной статье, может быть основной и дополнительной по своему характеру в толковых словарях. Формирование словарной статьи является одной из актуальных проблем лексикографии. Словарная статья представляет собой своеобразное «уравнение» между левой и правой частью, где первая является объясняемой, а правая – объясняющей. Из приведённого анализа структуры словарной статьи в толковых словарях таджикского и английского языков можно сделать выводы, что оба словаря являются бесценной сокровищницей своего народа. В них даются разные характеристики слова: орфографическая, орфоэпическая, грамматическая, этимологическая и т. д. Структура словарной статьи в обоих словарях использована по-разному. Есть между ними сходство и различие, которые можно наблюдать из вышеприведенных примеров в статье.

Ключевые слова: толковые словари, английский язык, таджикский язык, лексика, этимология, синонимы, словосочетания и фразеология, структура словаря.

STRUCTURE OF A DICTIONARY ENTRY IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the structure of the dictionary entry in the explanatory dictionaries of the Tajik and English languages. As is already known, the information contained in a dictionary entry can be basic and additional in nature in explanatory dictionaries. The formation of a dictionary entry is one of the urgent problems of lexicography. A dictionary entry is a kind of "equation" between the left and right parts, where the first is explanatory, and the right is explanatory. From the above analysis of the structure of the dictionary entry in the current dictionaries of the Tajik and English languages, it can be concluded that both dictionaries are an invaluable treasury of their people. They give different characteristics of the word: spelling, orthoepic, grammatical, etymological, etc. The structure of the dictionary entry in both dictionaries is used in different ways. There are similarities and differences between them, which can be observed from the above examples in the article.

Key words: explanatory dictionaries, English language, Tajik language, vocabulary, etymology, synonyms, word combinations and phraseology, dictionary structure.

Маълумот дар боран муаллиф: *Хусейнова Гулпарӣ Аҷикуллоевна* - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, кӯч. Нахимова 64/14. E-mail: Gulpari786@mail.ru. Тел.: (+992) 918-73-09-58

Сведения об авторе: *Хусейнова Гулпарӣ Аҷикуллоевна* – Таҷикский государственный финансово-экономический университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедра иностранных языков. **Адрес:** 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Нахимова 64/14. E-mail: Gulpari786@mail.ru. Тел.: (+992) 918-73-09-58

Information about the author: *Khuseynova Gulpari Ajikulloevna* - Tajik State University of Finance and Economics, candidate of Philology, associate professor of the department of foreign languages. **Address:** 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimova Str., 64/14. E-mail: Gulpari786@mail.ru. Phone: (+992) 918-73-09-58

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С НАЦИОНАЛЬНЫМ КОЛОРИТОМ В РОМАНЕ
«РАБЫ» САДРИДДИНА АЙНИ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК**

Нозилишоев Дж.Б.

**Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе
Душанбе**

В процессе художественного перевода каждый переводчик сталкивается со сложностями, и это перевод фразеологических единиц. Во-первых, восприятие основного значения и смысловых оттенков для переводчика, для которого таджикский язык не родной, весьма кропотливая работа. Во-вторых, данный языковой элемент отличается национальным и художественным колоритом, образностью, устойчивостью семантики от своего лексического синонима, и эти аспекты не дают возможности, свободно и без трудностей передать их на другой язык. Перевод должен осуществиться так, чтобы в результате сохранилось значение.

По поводу перевода фразеологических единиц существует множество мнений, однако ученые придерживаются различных позиций. Болгарские исследователи С. Влахов и С. Флорин, всесторонне изучив точки зрения других ученых по поводу перевода фразеологизмов, разработали следующий план:

1. Необходимые знания по фразеологии.
2. Узнавание фразеологических единиц в контексте.
3. Собственно перевод, к которому относятся не только значение, но и экспрессивно-стилистические функции фразеологических единиц [4, с.180].

Работа переводчика начинается с распознавания устойчивых выражений. Фразеологизмы своей характеристикой создают трудности для переводчика, поскольку компоненты составных словосочетаний не отличаются от простых слов. В случае неправильного определения фразеологизмов переводчик переводит их как свободные словосочетания на уровне слов. Или принимая во внимание их внешнюю слитность, связывает с индивидуальным стилем писателя. В этом случае говорить об успешном переводе становится невозможно.

Как мы уже упоминали выше, каждый фразеологизм содержит разный уровень значения. После распознавания фразеологизма текста понимание его смысла является еще одним шагом работы переводчика. Большинство фразеологизмов имеют переносное значение. По этой причине буквальный перевод не всегда уместен. Непонимание смысла искажает текст.

Знание фразеологизмов языка оригинала недостаточно, так как значения и семантические нюансы в них выражены очень скрыто, незаметно и тонко, что затрудняет глубокое и полное понимание этого аспекта. Помимо нюансов стилистического значения (коннотации), большое значение имеет и место употребления фразеологизмов. Третий аспект – изменения, вносимые каждым писателем в зависимости от текста и ситуации речи. Эти три важных аспекта представляют собой другой вопрос: как выразить суть текста в переводе: выразить его словами – выходит сухо, выразить фразеологизмом – выходит образно или неуместно.

Идеальным способом перевода фразеологизмов на другой язык является фразеологический, т.е. замена единицы исходного языка аналогичной единицей переводного. Проиллюстрируем: *гули сари сабад – сливки общества, ӯарчи бодо бод – будь что будет, гурги борондида – стреляный воробей, тёртый калач, чаим дӯхтан – устремить взор, дар ӯолати ногувор монондан – ставить в неловкое положение, чаим накандан – не отрывать взгляд* и т.д.

В случае отсутствия аналога или эквивалента переводчику необходимо найти другой способ передачи единицы исходного языка. Для этого теоретики перевода С. Влахов и С. Флорин предложили нефразеологический способ передачи фразеологизмов. Нефразеологический перевод осуществляется посредством лексических единиц, существующих в переводном языке. Как правило, к данному способу переводчики обращаются в том случае, если в языке перевода не находят соответствующий готовый рецепт. Безусловно, нельзя назвать такой перевод полноценным, так как передавая содержание, переводчик рискует утратить образность, эмоциональность, смысловые оттенки фразеологических единиц.

Существуют три способа нефразеологического перевода: строго лексический, буквальный и описательный.

Строго лексический перевод используется в том случае, если в языке оригинала понятие выражено фразеологизмом, а в переводном, в силу отсутствия эквивалента, – словом, близким исходной единице по значению. Этим способом переводятся в основном идиомы.

Буквальный перевод используется тогда, когда становится невозможным выразить исходную единицу другими способами, т.е. для верного восприятия фразеологизма единица переводится дословно, чтобы читатель смог уловить цель писателя.

Описательный перевод также используется в случае отсутствия соответствующей единицы в языке перевода. Посредством данного способа передаётся не собственно фразеологическая единица, а её содержание, т.е. толкование. Данный способ не имеет столь большого значения, так как переводчик постарается передать содержание фразеологизма [4, с.194-196].

Русский теоретик перевода А.В. Федоров предлагает три способа перевода фразеологических единиц (перевод содержания; изменение внутренних компонентов фразеологических единиц; аналог) [14, с.162-163], Я.И. Рецкер четыре (полное сохранение образа другого языка; частичное изменение образа; полное изменение образа; нейтральное выражение) [10, с.161-162], А.В. Кунин шесть основных способов перевода фразеологических единиц: полный фразеологический эквивалент, частичный фразеологический эквивалент, аналог, калька, описательный перевод, комбинированный и лексемный перевод [5, с.52-58] и т.д. Как мы видим, почти все теоретики перевода первоначально отдают предпочтение эквиваленту, т.е. равной единице в языке перевода. Безусловно, не забывают решающую роль текста в выборе и употреблении языковых единиц.

Устойчивые метафорические выражения охватывают различную степень мотивированности, точности внутренней формы и национальный колорит. В силу этого они требуют точного аналога в языке перевода, отдаленного от прямого значения слова, но взаимосвязанного с ним. Если в языке перевода наблюдается обилие соответствующих аналогов, то абсолютное большинство фразеологизмов подлинника заменяются соответствующим вариантом. К примеру, идиомы поддерживают синонимические отношения со словами и в случае отсутствия равного эквивалента объясняется словом. А. В. Федоров считает, что буквальный перевод не уместен по отношению к фразеологизмам, так как если дословно перевести фразеологизм *чаим дўхтан* (устремить взоры), то получится нелепое выражение *сшить глаза*. В этом случае можно заменить внутренние компоненты: *тяжёлая рана – плохая рана*. Выбор слов и сочетаний связан с лексическими и морфологическими особенностями определенного языка. В процессе перевода стилистические потребности того или иного контекста создают дополнения и упущения [14, с.169].

Английский ученый Т. Савори в своём труде «Искусство перевода» предлагает переводчикам несколько принципов перевода:

1. Перевод должен отражать мысль подлинника;
2. Перевод должен охватить слова исходного текста;
3. Перевод должен читаться как подлинник;
4. Перевод должен охватить стиль подлинника;
5. Перевод должен читаться как современное произведение периода жизни переводчика;
6. В переводе уместны добавления и упущения... [8, с.7].

Указанные выше принципы являются общими, но относятся ко всем лексическим пластам языка, в частности фразеологическим единицам.

Кроме того, отметим, что переводчик должен знать фразеологическое богатство своего языка, смысловые оттенки и позиции его употребления. В этом случае текст можно будет перевести на другой язык еще более красочно и эффектно. Возможно, перевод произведений тех писателей, которые весьма обильно употребили фразеологизмы, отличался от других писателей. Переводчику следует отличать сухую образную речь автора от красочного языка пожилых персонажей.

Узбекский исследователь Г. Саломов в своей работе «Язык и перевод» (Тил ва таржима) считает возможным перевести фразеологизмы художественного произведения следующими способами:

1. Замена фразеологии оригинала фразеологизмами языка перевода; 2. Приравнять фразеологизм переводимого языка к фразеологии оригинала; 3. Перевести фразеологию оригинала дословно [12, с.243].

Автор отмечает, что перевести с одного языка на другой - это нелегкая задача, так как несмотря на единое мышление народов, отличаются их политические, экономические условия, историческое развитие. С другой стороны, каждый язык имеет свои особенности. К примеру, если в английском языке в общении употребляют только *Вы (Шумо)*, то в обращении к Богу говорят только *Ты (ту)*. В некоторых других, наоборот, существует только формула *ты-общения (ту)* [12, с.245].

В переводческой практике В. Г. Белинский определил один принцип: «В художественном переводе упущения, добавления и замена не уместны. Если в произведении существует недостаток, то он должен правильно отражаться в переводе. ... Подобные переводы должны предоставить им возможность насладиться оригиналом и рассуждать о нем» [3, с.127].

Исследователь З.О. Мулладжанова в своих работах по переводу рассматривает некоторые проблемы художественного перевода и излагает свою позицию. Она сторонник того, что все описываемые эпизоды должны быть в центре внимания переводчика. Переводчик должен скрупулёзно относиться к своей работе. С другой стороны, автор переводимого произведения должен сотрудничать с переводчиком, т.е. быть постоянным переводчиком писателя. «... постоянный переводчик имеет возможность ознакомиться с индивидуальным стилем писателя, точно воспринимать национальные и конкретные аспекты его произведения, точно описать дух времени, отраженный в произведении» [7, с.124].

В «Словаре по переводу» указаны следующие способы перевода фразеологизмов: 1) использование эквивалентов (абсолютных и относительных); 2) использование фразеологического аналога (варианта); 3) калькирование; 4) описательный перевод [9, с.77].

Как мы ранее отмечали, первым шагом переводчика в процессе перевода фразеологизмов будет узнавание и выделение их в исходном тексте. Помимо этого, как известно, они могут выражать несколько значений. Задача переводчика воспринять эти смысловые оттенки и точно знать цель писателя. Если он (она) не отличит их от свободных синтаксических конструкций и переведёт дословно, то можно исказить логику предложения. Например, в таджикском языке наравне с фразеологизмами существует ряд свободных словосочетаний, которые имеют сходство по звуковому оформлению, такие как *барги сабз* (относится к дереву – свободное словосочетание) и *барги сабз* (скромный дар – фразеологизм), *сар бардоштан* (поднять голову – свободное словосочетание) и *сар бардоштан* (восстать – фразеологизм). В этот ряд можно отнести словосочетания *ба по хестан* (подниматься, вставать на ноги), *дарди сар* (головная боль) в прямом и переносном значениях. На прямое значение указывают свободные словосочетания, а на переносное – фразеологизмы. В этом случае у переводчика возникнут сложности, и он может неправильно передать значение единицы. Аналогичная ситуация произошла с метафорическим выражением *ланъоли хушк* (сухой скандал (букв.); вариант - *сухани хушку холи*), его синонимами-фразеологизмами *даъвои нони қоқ* (иск сухого хлеба – букв. // иск по незначительной причине), *тап-тапи загома* (шлёпанье загомы (деревянная коробка с кожаным дном, заменяющая чашу весов) – букв. // беспочвенное дело):

– Як *ланъоли хушк*, як *даъвои нони қоқ!* – мулозим *лавоб дод*.

– Чаро *ланъоли хушк ва даъвои нони қоқ будааст*, як *ланъоли панъоњтиллоист* ... (Гулумон, с. 83).

Перевод:

– *Пустой. Из-за куска чёрствого хлеба!* – ответил чиновник.

– *Нет, не из-за чёрствого хлеба, а из-за пятидесяти золотых* (Рабы, с. 63).

Содержания текста перевода позволяет предположить, что какой-то голодный человек затеял драку из-за куска сухого хлеба. Читатель, не знающий таджикского языка, воспримет его именно так. Однако цель оригинального текста - подчеркнуть бессмысленность и беспочвенность скандала. Выражение *ланъоли хушк* переводчик передал одним словом – *пустой*. *Пустой* – 1. пустой; 2. пер. легкий, безвкусный; 3. беспочвенный, бестолковый, безвкусный; 4. пер. пустословие, ерунда [11, с.910]. Из смысловых оттенков исходному тексту подходит третий. Если

переводчик немного изменил бы форму слова, то достиг бы желаемого. Точнее было бы использовать сочетание *в пустую* вместо *пустой*.

Не правильно поняв смысл второй фразы, переводчик заменил его русским фразеологизмом *кусочек черствого хлеба*, который употребляется в значении «хлеб насущный, прожиточный минимум». Это выражение по форме похоже на таджикскую единицу, возможно, переводчик увидел выражение «*нони ко́к*» (сухой хлеб) и перевел его так. *Даъвои нони қоқ* в «Таджикско-русском словаре» («Фарҳанги толық ба русӣ») переведено *необоснованные претензии* [13, 194]. На наш взгляд, было бы лучше, если переводчик описательным способом передал содержание исходной единицы.

Более удачным можно считать перевод указанной единицы в следующем примере:

Дуруст аст, ки ин ҳоло як сухани хушқу холӣ аст, як тап-тапи зағома аст (Гуломон, с. 198).

Перевод: *Всё это пустые слова* (Рабы, с. 147).

В тексте перевода метафорическое выражение *сухани хушқу холӣ* заменено русским аналогом, который вполне охватывает мысль, но фразеологизм *тап-тапи зағома* сокращен, хотя его можно было бы выразить аналогичной единицей *пустой звук* и текст перевода мог бы иметь следующую форму: *Конечно, это всё пустые слова, пустой звук*. А причина упущения, на наш взгляд, это национальный колорит. *Тап-тапи зағома* – это свойственное таджикам выражение. Эта ФЕ во фразеологическом словаре таджикского языка «Фарҳанги ибораҳои рехта» толкуется следующим образом: 1. Не столь привлекательное движение, незначительное движение; 2. Пустая угроза, пустое запугивание [16, с.168]. В приведенном примере данная ФЕ применилась во втором значении и подчеркивает первое. Она ограничена в употреблении и имеет отрицательную эмотивную окраску.

В жизни всех народов и национальностей существуют элементы, свойственные только им, и перевод этих данных порою невозможен. Поэтому переводчик должен выбрать те выражения, которые могут передать смысл исходной единицы на язык перевода, т.е. заменив образную основу, свойственную своему читателю, должен донести до него цель писателя. По этому поводу В.Г. Белинский отмечал: «Близость к подлиннику состоит в предании не буквы, а духа создания. Каждый язык имеет свои, одному ему принадлежащие средства, особенности и свойства до такой степени, что для того, чтобы передать верно, иной образ или фразу, в переводе их должно совершенно изменить. Соответствующий образ, так же, как и соответствующая фраза, состоит не всегда в видимой соответствии слов, надо чтобы внутренняя жизнь переводного выражения соответствовала жизни подлинника» [3, с.429].

К примеру, слово *кулча* обозначает «небольшая круглая лепёшка; кулич», а в составе фразеологизма оно указывает на одно целое значение. Фразеологическое выражение “*кулчаҳои ширмол сӯхт*” (сгорели молочные лепешки – букв.) соответствует значению «неудачное начало работы, неудачное продолжение дел» и иллюстрирует недостижение человеком поставленной цели. Например:

Каландар аспӣ аз димоғаш хун чакида истодаашро даст гирифта омада, ин холро дида, лаълиҷаи дар зерӣ по пачақшуда афтодаашро гирифта бар хӯрљинаш андохт ва сӯтаашро ба даст гирифта, ба аспаш савор шуда: — Дар ин миён кулҷаҳои ширмоли ман сӯхт, - гӯён ин ҳам гурехт (Гуломон, с.139).

В выражении *кулҷаҳои ширмол сӯхт* существует слово *кулча* (маленькая лепешка), вообще не имеющее отношения к событию, о котором идет речь в тексте. Оно соответствует значению ‘мечта, замысел, цель’, а лексема *сӯхтан* (гореть) выражает полную неудачу. На наш взгляд, данный фразеологизм сформирован по форме фразеологизма *меънати касе сӯхт* (сгорел чей-либо труд // не достиг цели). Писатель в зависимости от ситуации речи со стилистической целью создал вариант фразеологизма.

Перевод указанного выше фразеологизма осуществлен описательно:

...*дервиш стоял, держа пойманную лошадь, у которой из рассеченной морды капала кровь. – Я на этом деле потерял лишь сдобные лепешки,* – проговорил дервиш. Вскочив в седло, он ускакал от места... [Рабы, с.130].

В каждом языке существует ряд устойчивых единиц, выражающих религиозные понятия. К примеру, *фотиња хондан* (читать молитву), *даст ба рӯ кашидан* (провести руками по лицу в знак подтверждения) имеют религиозный характер:

Пирамард даст бардошта *фотиња хондан* гирифт, дигарон ӯам дастӯшонро бардошта сарӯшонро хам карда «омин, омин» гӯён истоданд. Пас аз фотињаи дуру дарози пирамард дастӯ ба рӯи кашида шуданд (Ғуломон, с.6).

В тексте перевода наблюдаются лексические элементы, отсутствующие в исходном тексте. Переводчик добавил их от себя:

Старик простер к небу руки, и за ним все подняли руки, вверх ладонями, и, слушая, как старик читает молитву, возглашали: «Аминь!»

После долгого чтения старик провел ладонями по лицу, по бороде... (Рабы, с. 9).

Как мы видим, в исходном тексте отсутствуют слово *небо* и сочетание *по бороде*. В переведенном тексте отсутствуют некоторые фразы исходного текста: *фотиња хондан гирифт*, *сарӯшонро хам карда* и действие в тексте оригинала происходит во множественном, а в переводе – в единственном числе. Уместнее было бы перевести предложения следующим образом:

Старик, подняв руки вверх, начал читать молитву, и другие также подняв руки, склонив голову, возглашали «аминь, аминь». После долгой молитвы старика они провели по лицу ладонями.

Фразеологизм *рӯ овардан* в значении «обращаться» имеет нейтральный оттенок. Но иногда в тексте в сочетании с другими лексическими элементами он приобретает немного другую семантику – религиозную. Например: Халифа ба ӯар кадоми меъмони худ як доштӣ зағора дод ва аз лояш бархосту *рӯ ба кибла оварда* рост истод. Дигарон ӯам аз лӯишон хеста *рӯ ба кибла шуданд* (Ғуломон, с. 10).

Кибла (кибла) – это сторона, к которой обращаются мусульмане лицом во время молитвы (намаза), а также когда уезжают в поездку, отправляются в дальний путь, в путешествие и т.д. Как правило, кто-то из старших, стоя лицом к кибле, желает доброго пути. Эта добрая традиция мусульман, в частности таджиков, узбеков, во время проводов. Русская версия выглядит следующим образом:

Наставник дал каждому по просяной лепешки, и, обратившись в сторону Мекки, встал на молитву. Остальные встали позади Клыч-халифы, и он, подняв руки, молился (Рабы, с.13).

Выражение *рӯ ба кибла овардан* переведено *обратившись в сторону Мекки*. На наш взгляд, следовало бы слово *кибла* передать посредством транслитерации: *кибла*. «Кибла – это точно установленное направление в сторону священной Каабы, расположенной в Заповедной мечети (Мекка, Саудовская Аравия). Во время молитвы мусульмане всего мира поворачиваются лицом в этом направлении, где бы они ни находились» [Википедия, <https://support.google.com/faqs/answer/7364753>]. А **Мэ́кка** - священный город мусульман. Её считают «колыбелью Ислама». В 630 году, усилив свою позицию, мусульмане мединской общины во главе с пророком Мухаммадом... [Википедия, <https://ru.wikipedia.org/wiki>].

Слово *халифа* можно было оставить без перевода (наставник), так как оно является реалией, и в собственном имени *Клыч-халифа* данный элемент оставлен без изменения. Подобные тексты должны передаваться точно, без изменений, так как читатель получит неточные сведения.

Иногда дословный перевод фразеологизмов лишает их образности, эффектности. Аналогичную ситуацию мы наблюдали в переводе следующего отрывка:

– *Ба даст дароред, ба даст наафтед*; пахш кунед, пахш нашавед; Хизру Илѐс ёратон; чорѐр мадагоратон бод! – гӯён халифа дастони худро бар рӯ кашид (Ғуломон, с.10).

Это своего рода пожелания в форме молитвы, которую произнёс халифа. Однако эффектность данного текста в русской версии не чувствуется:

– Берите в руки, но не давайте в руки! Покоряйте, но не покоряйтесь! Да помогут вам Хизр и Ильяс, и да будет с вами помощь божья!

Фразеологизм *ба даст дароред* обозначает *завладейте, поймайте*, а *ба даст наафтед* – не попадайтесь, пахш кунед – нападите, пахш нашавед – не сдавайтесь. Толкование данных фразеологизмов, слов и выражений свидетельствует о том, что перевод неполноценный.

Выражение *чорёр мадагоратон бод* указывает на праведных **халифов** – сподвижников Пророка Мухаммада ﷺ Абу Бакр ас-Сыддык, Умар ибн аль-Хаттаб, Усман ибн Аффан и Али ибн Абу Талиб. Поскольку в русском языке отсутствует аналог данного выражения, переводчик удачно заменил его фразой *да будет с вами помощь божья!*

Таким образом, передача национального колорита, который выражается в образном описании героев, сравнениях, пословицах и поговорках, а также посредством реалий и фразеологизмов, является одним из актуальных вопросов в практике перевода. Передавая указанные единицы, переводчику необходимо всегда учитывать непрерывную связь формы с содержанием, правильно и уместно выбирать языковые средства для воссоздания духа оригинала, так как именно передача национального колорита в тексте перевода ставит переводчика в затруднительную ситуацию. В этом случае он должен детально изучить переводимый объект, найти приблизительный аналог или выражение, описываемое его. Только тогда он может распознать суть единицы языка перевода. Неверное толкование или перевод произведений устода Айни грозит тем, что иноязычный читатель не сможет узнать реального талантливого таджикского писателя. Поэтому знакомство с великим мастером слова должно осуществляться по близкому его стилю переводу.

Рецензент: *Дустзода Х.Дж.* – к.ф.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Рабы (пер. С. Бородина) / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 423 с.
2. Айни, С. Фуломон. Куллиёт. Ҷ. 3. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960.
3. Белинский, В.Г. Полн. собр. соч. [Текст] / В.Г. Белинский. - М.: Изд - во АН СССР, 1954. – 163 с.
4. Влахов С. Непереводимое в переводе / С.Влахов, С.Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
5. Кунин, А.В. О переводе английских фразеологизмов в англо–русском фразеологическом словаре / А.В. Кунин // Тетради переводчика. – 1964. – №2. – С.52-58.
6. Левицкая, Т.Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1963.
7. Мулладжанова, З.А. Стиль оригинала и перевод / З.А. Мулладжанова. – Душанбе: Дониш, 1976. – 136 с.
8. Мухтор, Ш. Замон ва тарљумон / Ш.Мухтор. – Душанбе, 1989. – С.7.
9. Нагзибекова М.Б., Мирзоева М.М. Словарь по переводу (русско-таджикский язык) / М.Б. Нагзибекова, М.М. Мирзоева. - Душанбе, 2021. – 134 с.
10. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М.: Наука, 1974. – 451 с.
11. Русско-таджикский словарь (под ред. Осими М). – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
12. Саломов, Ё. Тил ва тарљима / Ё.Саломов. – Тошкент: Фан, 1966. – 381 с.
13. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе, 2006. - 784 с.
14. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Фёдоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 304 с.
15. Фозилов, М. Фаръанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ / М.Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Љ.П. – 802 с.
16. Фозилов, М. Фаръанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ / М.Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – Љ.І. – 952 с.

Электронные ресурсы:

1. <https://support.google.com/faqs/answer/7364753>.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ БО ТОБИШИ МИЛЛӢ ДАР РОМАНИ «ФУЛОМОН»-И САДРИДДИН АЙНИ ВА РОҲҲОИ ИНТИҚОЛИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола сухан дар бораи фразеологизмҳои маравад, ки тобиши миллӣ доранд ва тарзи интиқоли онҳо ба забони русӣ дар мисоли романи «Фуломон» - и устод Айни баррасӣ гардидааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар ҷараёни тарҷумаи асари бадеӣ яке аз мушкилоти тарҷумонҳо ин интиқоли воҳидҳои фразеологӣ мебошад. Азбаски фразеологизмҳо як маъноӣ яқлуктро ифода мекунанд ва дар сатҳи сохторӣ устувор мебошанд, онҳо наметавонанд ба таври возеҳ интиқол дода шаванд. Барои интиқоли онҳо мувофиқати забони тарҷума зарур аст. Аммо, на ҳамеша махсулоти тайёри забони тарҷумашаванда ба воҳиди забони ибтидоӣ мувофиқат мекунад, зеро он тобиши миллӣ дорад. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар матни муаллифи хориҷӣ ҳамеша ранги миллӣ мавҷуд аст. Дар матнҳои нависандагони шарқӣ он аз ҷаҳонбинии онҳо вобаста аст. Ибораҳои фразеологӣ чунин матнҳо нисбат ба муодили тарҷумашудаи онҳо хеле пурмазмунтаранд. Шоир, нависанда, ки нобиғаи ҷаҳонбинии шарқӣ нест, инчунин тарҷумон наметавонад дар матнҳои ибтидоӣ ва тарҷумашуда хусусиятҳои менталитети шарқиро ифода кунад. Ҳамин тариқ, хангоми таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ бо ранги миллӣ дар романи «Фуломон»- и устод Айни ва муқоиса бо муодили русӣ, муаллиф ба ҳулосае меояд, ки на ҳамеша фразеологизмҳо бо воҳиди баробар дар матни тарҷума иваз карда мешаванд, зеро ифодаи тобишҳои миллӣ, ки барои намоёндагони миллатҳои дигар бегона аст, душвор

ва баъзан тамоман ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, ин воҳиди аслиро бо усули тавсифӣ тарҷума кардан мумкин аст. Барои интиқоли тобиши миллий, таърих, фарҳанг, анъанаро омӯхтан ва маълумоти заруриро дар бораи маводи тарҷумашаванда гирифтани лозим аст.

Калидвожаҳо: тобиши миллий, воҳидҳои фразеологӣ, семантика, воқеият, тарҷума, усули фразеологӣ, усули нефразеологӣ, тарҷумаи дуруст, мувофиқат, номувофиқатӣ.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С НАЦИОНАЛЬНЫМ КОЛОРИТОМ В РОМАНЕ «РАБЫ» САДРИДДИНА АЙНИ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются фразеологизмы, имеющие национальный колорит и способы их передачи на русский язык на примере романа «Гуломон» (Рабы) устода Айни. Автор отмечает, что в процессе перевода художественного произведения одна из сложностей, возникающих у переводчиков – это передача фразеологических единиц. Поскольку фразеологизмы обозначают одно цельное значение и являются устойчивыми в структурном плане, то не могут передаваться дословно. Для их передачи необходимо соответствие в языке перевода. Однако не всегда готовый продукт переводимого языка соответствует единице исходного, так как та несёт национальный колорит. Автор подчеркивает, что в тексте зарубежного автора национальная окраска всегда присутствует. В текстах восточных писателей она обусловлена его мировоззрением. Фразеологические выражения таких текстов намного насыщеннее, нежели их переводная версия. Не являясь носителем восточного мировоззрения, поэт, писатель и переводчик не могут передать в исходном и переводном текстах особенности восточного менталитета. Таким образом, исследуя фразеологические единицы с национальным колоритом в романе «Гуломон» устода Айни и сопоставив их с русской версией, автор приходит к выводу, что не всегда фразеологизмы заменены равной единицей в тексте перевода, так как выражение национальных оттенков, чуждых для представителей другой национальности, удаётся с трудом, а иногда совсем невозможно. В силу этого данную единицу подлинника можно перевести описательным способом. Для передачи национального колорита необходимо изучить историю, культуру, традиции и получить необходимые сведения о переводимом материале.

Ключевые слова: национальный колорит, фразеологические единицы, семантика, реалии, перевод, фразеологический способ, нефразеологический способ, верный перевод, соответствие, несоответствие.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH NATIONAL COLOR IN THE NOVEL “SLAVES” BY SADRIDDINA AINI AND METHODS OF THEIR TRANSMISSION INTO THE RUSSIAN LANGUAGE

The article deals with phraseological units that have a national flavor and the method of their transmission into Russian using the example of the novel “Gulomon” (Slaves) by Ustoda Aini. The author notes that in the process of translating a work of art, one of the difficulties that translators encounter is the transfer of phraseological units. Since phraseological units denote one integral meaning and are structurally stable, they cannot be conveyed verbatim. To convey them, there must be a correspondence in the target language. However, the finished product of the translated language does not always correspond to the unit of the source language, since it carries a national flavor. The author emphasizes that in the text of a foreign author, national coloring is always present. In the texts of Eastern writers it is determined by their worldview. Phraseological expressions of such texts are much richer than their translated version. Not being a bearer of the Eastern worldview, the poet, writer, and translator cannot convey the features of the Eastern mentality in the source and translated texts. Thus, by examining phraseological units with national flavor in the novel “Gulomon” by Ustoda Aini and comparing them with the Russian version, the author comes to the conclusion that phraseological units are not always replaced by an equal unit in the translation text, since the expression of national shades that are alien to representatives of another nationality This is difficult and sometimes completely impossible. Because of this, this unit of the original can be translated descriptively. To convey national flavor, it is necessary to study history, culture, traditions and obtain the necessary information about the material being translated.

Keywords: national color, phraseological units, semantics, realia, translation, phraseological method, non-phraseological method, correct translation, compliance, inconsistency.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нозилшоев Ҷумахон Бегмаҳмадович* – Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, унвонҷӯ. **Суроға:** 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Бохтар, 35/1. E-mail: Nozilshoev92@mail.ru. Тел.: (+992) 918-79-97-70

Сведения об авторе: *Нозилшоев Ҷумъахон Бегмаҳмадович* – Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в городе Душанбе, соискатель. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Бохтар 35/1. E-mail: Nozilshoev92@mail.ru. Тел.: (+992) 918-79-97-70

Information about the author: *Nozilshoev Dzhumakhon Begmakhmadovich* – Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in the city of Dushanbe, applicant. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, st. Bokhtar 35/1. E-mail: Nozilshoev92@mail.ru. Phone: (+992) 918-79-97-70

Ахмедова З.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Динамическое развитие терминологии аэропорта свидетельствует о востребованности данного терминологического пласта для продуктивного обмена информацией, ее обработки и перевода. Данный факт обуславливает проявление различных сложностей в структуре этих терминов, что говорит о ее недостаточной системности, которая проявляется в совокупности элементов, связанных внутренними отношениями с авиационными терминами [8]. Бесспорно и то, что разграничение данных пластов является производственной необходимостью ввиду отсутствия специализированных словарей. Сбор практического материала методом сплошной выборки потребовал привлечения не только лексикографических источников, а также учебников, методических пособий, руководств к использованию тех или иных воздушных средств. Передача информации и специальных знаний происходит преимущественно посредством константно развивающейся терминологии, что в очередной раз подтверждает необходимость обращения особого внимания на выявление сходств и различий в структуре сопоставляемых терминов.

С точки зрения структурной специфики, терминология аэропорта состоит из однокомпонентных и поликомпонентных терминов [4]. В пополнении терминологического состава доминирующую роль играют актуальные способы словообразования сопоставляемых языков. В целом, на основе реализации формальных способов словообразования в терминологии аэропорта нами были выявлены несколько общих параметров.

Сопоставляемая терминология представлена простыми терминами, состоящими из одной лексемы, т.е. одного морфологического элемента. Например: *чинта* – *ticket* – билет; *ҳаво* – *air* – воздух; *садама* – *accident* – происшествие; *ҳодиса* – *incident* – инцидент; *қоида* – *rule* – правило; *хизмат* – *service* – услуга; *мошин* – *vehicle* – автомобиль; *бағоч* – *baggage* – багаж; *ангар* – *hangar* – ангар; *таъмир* – *repair* – ремонт; *майдон* – *area* – зона; *ҳаракат* – *traffic* – движение; *интиқол* – *transfer* – трансфер; *марказ* – *hub* – узел; *толор* – *hall* – холл; *мусофир* – *passenger* – пассажир; *бор* – *cargo* – карго; *хӯрок* – *meal* – питание; *хат* – *way* – полоса; *реҷа* – *mode* – режим; *роҳ* – *way* – трасса; *фазо* – *space* – пространство; *вақт* – *time* – время; *гардиш* – *turn* – разворот; *таъхир* – *delay* – задержка; *амният* – *security* – безопасность; *гарав* – *pledge* – залог; *иҷро* – *perform* – выполнение; *муҳаррик* – *engine* – двигатель; *фуруд* – *land* – посадка; *долон* – *passage* – коридор; *минтақа* – *area* – зона; *муҳандис* – *engineer* – инженер; *ҳайат* – *crew* – экипаж; *рамз* – *code* – код; *ароба* – *stroller* – тележка; *утоқ* – *room* – комната; *марҳила* – *stage* – этап; *шӯъба* – *section* – отдел; *маишарат* – *advise* – консультация; *самм* – *direction* – направление; *оғоз* – *start* – начало; *асбоб* – *facility* – объект; *озмоиш* – *test* – опробование; *сифат* – *quality* – качество; *чароғ* – *light* – огни; *ҷадвал* – *schedule* – расписание; *дастур* – *manual* – руководство; *анбор* – склад; *ҷой* – *slot* – слот; *гумрук* – *customs* – таможня; *нуқта* – *post* – пункт; *соҳа* – *field* – сфера; *аъзо* – *member* – член [5].

Вышепредставленные практические примеры репрезентируют терминологию аэропорта как транспортного предприятия международного и местного значения. Категория локативности заключается в ключевом термине «аэропорт» – это территория, целый пассажирский и грузовой комплекс инженерных сооружений и технических средств, лётное поле, полосы, рулѐжные дорожки, места стоянки самолѐтов, рабочая площадь. При выборе примеров мы руководствовались критерием частотности употребления терминов в сопоставляемых языках, но в количественном плане наблюдается их явная ограниченность.

Пополнение и объективация терминов аэропорта в сопоставляемых языках напрямую зависит от продуктивности способов словообразования, выбор и применение которых, на наш взгляд, носят не только национальный но и специфический характер, поскольку эти процессы целиком подчинены влиянию интралингвистических и экстралингвистических факторов [3].

Для таджикского языка наиболее используемыми являются: морфологический (суффиксация, префиксация); морфолого-синтаксический (словосложение, изафетные,

изафетно-глагольные, изафетно-предложные, предложные терминологические словосочетания); лексико-семантический; калькирование.

1) морфологический:

а) суффиксация

Суффикс **-от** арабского происхождения, заимствованный, образует существительные с собирательным значением [7, с.543]: *тартибот* – *regime* – режим; *хадамот* – *station* – станция; *маълумот* – *information* – сведения; *муҷозот* – *sanction* – санкция; *таҷҳизот* – *equipment* – оборудование; *иншоот* – *building* – сооружение; *воридот* – *import* – ввоз; *маҳсулот* – *products* – продукция; *содирот* – *export* – вывоз; *муросилот* – *transportation* – перевозка; *талабот* – *demand* – спрос; *иттилоот* – *information* – информация; *тақсимот* – *division* – разделение; *таъминот* – *provision* – обеспечение; *наҷот* – *rescue* – спасение; *муромилот* – *obligation* – обязанности; *имкониот* – *parameters* – параметры; *ташкилот* – *enterprise* – организация; *хароҷот* – *expense* – расход; *мақомот* – *organ* [3].

Суффикс **-анда** образует сложносоставные причастия настоящего времени от основы настоящего времени. Практические примеры представлены именами существительными, большинство из них подвержены субстантивации. Например, *гиранда* – *recipient* – получатель; *парвозкунанда* – *crew* – экипаж; *оваранда* – *bearer* – предьявитель; *истифодабаранда* – *user* – пользователь; *фурушанда* – *seller* – продавец; *тозакунанда* – *water treatment* – очистные сооружения; *намоянда* – *agent/representative* – агент; *харакаткунанда* – *moving* – движущийся; *бошанда* – *resident* – резидент; *назоратишаванда* – *controllarea* – зона контроля; *наҷотдиҳанда* – *rescuer* – спасатель; *гуселкунанда* – *usher* – провожающий; *интиқолдиҳанда* – *carrier* – перевозчик; *идорашаванда* – *manned* – пилотируемый; *рушноидиҳанда* – *lighting* – свет; *фурубаранда* – *absorbing* – поглощающий; *истифодабаранда* – *user* – пользователь [6].

Суффикс **-гоҳ** образует термины со значением локативности, места, определённой территории в терминологии аэропорта: *фурудгоҳ* – *airport* – аэропорт; *пойгоҳ* – *maintenance* – база; *паноҳгоҳ* – *hangar* – ангар; *таваққуфгоҳ* – *parking* – стоянка; *ҷойгоҳ* – *space* – место; *истгоҳ* – *stop* – место остановки; *гузаргоҳ* – *jetwalk* – трап [5].

Суффикс **-ӣ** с двойным значением является многофункциональным и продуктивным в терминологии аэропорта таджикского языка:

а) образует прилагательные от существительных: *ҳавоӣ* – *air* – воздушный; *умумӣ* – *general* – общий; *давлатӣ* – *state* – государственный; *шаҳрвандӣ* – *civil* – гражданский; *байналхалқӣ* – *international* – международный; *тиҷоратӣ* – *trade* – торговый; *дохилӣ* – *interior* – внутренний; *заминӣ* – *ground* – наземный; *нақшавӣ* – *scheduled* – плановый; *умумичаҳонӣ* – *universal* – всемирный; *боркашонӣ* – *cargo* – грузовой; *равшанӣ* – *lighting* – светосигнальный; *иловағӣ* – *additional* – дополнительный; *интизорӣ* – *waiting* – ожидание; *шахсӣ* – *personal* – личный; *расмӣ* – *official* – официальный; *наклиётӣ* – *transportation* – пассажирский; *муҳандисӣ* – *engineering* – инженерный; *иттилоотӣ* – *informational* – информационный; *машваратӣ* – *advisory* – консультативный; *ҳамоҳангсозӣ* – *coordination* – координация; *тиббӣ* – *medical* – лечебно-профилактический; *маҳаллӣ* – *local* – местный; *ибтидоӣ* – *starting* – стартовый; *яхбандӣ* – *icing* – обледенелый; *ҷустуҷӯӣ* – *searching* – поисковой; *беҳатарӣ* – *security* – безопасный; *таъҷилӣ* – *medical* – медицинский; *гумрукӣ* – *customs* – таможенный; *ҷорӣ* – *current* – текущий; *иқтисодӣ* – *economic* – экономический; *ниҳойӣ* – *final* – конечный; *омодағӣ* – *readiness* – готовность [5].

Кроме того, данный суффикс образует сложные имена действия, присоединяясь к словам, состоящим из существительного, прилагательного и глагольной основы настоящего времени. Также он образует абстрактные существительные от прилагательных и существительных: *наҷотдиҳӣ* – *rescue* – спасение; *сӯхторхомӯшкунӣ* – *firefighting* – пожаротушение; *ҳавопаймой* – *airline* – авиационный; *хизматрасонӣ* – *service* – обслуживание; *нигоҳдорӣ* – *current repair* – досмотр; *озуқаворӣ* – *food* – провизия; *идоракунӣ* – *control* – управление; *сӯзишворӣ* – *fuel* – топливо; *ҷойгиришавӣ* – *location* – местоположение; *фармондеҳӣ* – *command* – командный; *гармдиҳӣ* – *heating* – отопление; *тамокукашӣ* – *smoking* – курение; *саркашӣ* – *evasion* – уклонение; *ҷамъоварӣ* – *gathering* – сбор; *равшанидиҳӣ* – *lighting* – освещение; *ҳавосанҷишӣ* – *weather monitoring* – метеорологический; *бақайдгирӣ* – *registration* – регистрация; *наздикишавӣ* – *approach* – заход; *камбудӣ* – *malfunction* – неисправность; *қонунгузорӣ* – *legislation* – законодательство; *дастгирӣ* – *support* – поддержка; *маҳсулоттайёркунӣ* – *catering service* – заготовка

общественного питания; *ичозатномадиҳӣ* – *licensing* – лицензирование; *пайвастишавӣ* – *connection* – стыковка; *бакайдгирӣ* – *check-in* – регистрация; *фурудшавӣ* – *disembark* – высадка; *саворшавӣ* – *boarding* – посадка; *харбикунонӣ* – *paramilitary* – военизированный; *отаишфишонӣ* – *fire* – пожарный; *бастабандӣ* – *packing* – упаковка [6]. Данные практические примеры относятся к сложным суффиксальным сочетаниям (composite derivatives), образуются от двух основ и суффикса *-ӣ* сочинительная связь отражает подчинение предшествующему компоненту терминологического сочетания.

б) префиксация:

Префикс *бе-*, будучи продуктивным, указывает на отсутствие какого-либо качества или признака предмета, образует наречия или прилагательные [8]: *бетасдиқ* – *non-confirmed* – неподтверждённый; *бехатарӣ* – *safety* – безопасность; *бесарнишин* – *untanned* – беспилотный; *бебоҷ* – *duty free* – беспошлинный; *беназорат* – *uncontrolled* – неконтролируемый; *бекафолат* – *unsecured* – негарантированный; *бебахра* – *non-interest* – беспроцентный; *бебозхонд* – *non-callable* – безотзывной; *бедаромад* – *non-earning, non-profit* – недоходный; *бенақша* – *planless* – беспланный [5].

Префикс *бо-* образует прилагательные со значением наличия качества или признака: *бокафолат* – *guarantee, secure* – гарантийный; *ботаъмин* – *provided* – обеспеченный; *бодархост* – *claimed* – востребованный; *боэътибор* – *functioning* – действующий; *боэътимод* – *authorized* – доверенный; *боимтиёз* – *privileged* – льготный; *боарзиш* – *valuable* – ценный [6].

Словообразование посредством аффиксации в таджикском языке можно отнести к недостаточно продуктивным способам [8]. В результате выборки практических примеров выявлено, что не все суффиксы и префиксы таджикского языка получают одинаково активное применение. Анализ показал относительную малопродуктивность аффиксации в вопросе расширения терминологии аэропорта.

Именное словообразование сложносоставных слов в таджикском языке репрезентирует сочинительные (composite copulative) и детерминативные (composite determinative) связи терминологических сочетаний.

В терминологии аэропорта функционируют парные терминосоответствия, которые грамматически независимы друг от друга, и каждый терминокомпонент обладает и сохраняет своё самостоятельное значение.

2) морфолого-синтаксический:

словосложение

а) composite copulative: *ҳавонаймо* – *aircraft* – воздушное судно; *корхона* – *enterprise* – предприятие; *меҳмонхона* – *hotel* – гостиница; *роҳбалод* – *attendant* – бортпроводник; *устохона* – *workshop* – мастерская [5].

б) (composite determinative):

существительное+существительное: *ваколатнома* – *letter of attorney* – доверенность; *багоҷнома* – *baggage check* – багажная квитанция; *масдиқнома* – *certificate* – сертификат; *асоснома* – *memorandum* – меморандум; *борнома* – *waybill* – накладная; *пардохтнома* – *pay slip* – платёжная ведомость; *шартнома* – *agreement* – договор; *гувоҳинома* – *certificate* – сертификат; *дастуруламал* – *instruction* – инструкция; *ичозатнома* – *license* – лицензия; *шиноснома* – *passport* – паспорт [6].

существительное + основа настоящего времени: *парвоз* – *flight* – полёт; *қаламрав* – *area* – территория; *камарбанд* – *carousel* – лента; *қарордод* – *contract* – контракт, *боркаш* – *cargo* – грузоперевозки; *нигоҳдошт* – *withholding* – удержание; *роҳрав* – *sidewalk* – тротуар; *фармондеҳ* – *commander* – диспетчер; *коркун* – *personnel* – персонал; *мусофирбар* – *passenger* – пассажирский; *нардбон* – *ladder* – трап; *мусофиркаш* – *passenger transportation* – перевозка пассажира [5].

наречие + глагольная основа прошедшего времени: *пеирафт* – *progress* – прогресс; *таҳхона* – *basement* – подвал; *насрафт* – *regress* – регресс; *беруннавишт* – *extract* – выписка; *басомад* – *frequency* – частота; *камомад* – *loss* – порча.

существительное + глагольная основа настоящего времени: *интиқолдиҳанда* – *carrier* – перевозчик; *фурудомадан* – *landing* – посадка; *боркардан* – *loading* – загрузка [5].

Опираясь на иерархическое строение языка от минимальных единиц языка, необходимо провести анализ терминологических словосочетаний. Данный тип словообразования занимает лидирующую позицию, так как вышепредставленные практические примеры полноценно отражают семантику терминологии аэропорта в поликомпонентных терминосочетаниях. В них кроется специфическая тематическая принадлежность, посредством которой иллюстрируется концептуальность анализируемой терминологии как в сфере фиксации, так и функционирования.

Изафетные терминологические словосочетания можно считать универсальной структурной моделью, а атрибутивность как важный связующий синтаксический параметр, который реализуется посредством изафета «и». Вследствие этого образуются два и более терминологических словосочетания, репрезентирующих терминологическое пространство.

Структурные модели передают определительные отношения терминов: изафетные словосочетания **N + и + N**: *парвозҳои ҳавонаймо* – *aircraft flights* – *полёты воздушных судов*; *чинтаи ҳавонаймо* – *air ticket* – *авиабилет*; *фуруши чинтаҳо* – *ticket sales* – *продаже билетов*; *кирояи ҳавонаймо* – *aircraft rental* – *аренда воздушного судна*; *фаъолияти фурудгоҳ* – *airport activities* – *деятельность аэропорта*; *интиқоли бағоч* – *baggage transfer* – *перевозка багажа*; *рахи фуруд* – *runway* – *взлетная полоса*; *рахи парвоз* – *runway* – *посадочная полоса*; *таъхири парвоз* – *flight delay* – *задержка рейса*; *муҳарриқи ҳавонаймо* – *aircraft engine* – *авиадвигатель*; *рабудани ҳавонаймо* – *aircraft hijacking* – *захват воздушного судна* [6].

Именные терминологические словосочетания весьма распространены в количественном плане как в сфере фиксации, так и функционирования, по грамматической структуре термин – существительное является стержневым. Модели терминологических словосочетаний способны полноценно отразить роль термина существительного, части речи, которая входит в основной состав отраслевых терминологий.

Терминологические словосочетания репрезентируют семантическое поле опорного термина «аэропорт», определительные отношения несут в себе, прежде всего, тематическую соотнесённость, а термин-прилагательное может являться носителем или обладателем признака.

Определительные отношения N + и + Adj: *пойгоҳи ҳавоӣ* – *air base* – *авиационная база*; *гурӯҳи ҳавоӣ* – *air group* – *авиагруппа*; *интиқолдиҳандаи ҳавоӣ* – *air carrier* – *авиаперевозчик*; *амнияти ҳавоӣ* – *aviation security* – *авиационная безопасность*; *нақлиёти ҳавоӣ* – *air transportation* – *авиационная перевозка*; *ҳаракати ҳавоӣ* – *air traffic* – *авиа движение*; *бехатарии парвоз* – *flight safety* – *безопасность полетов*; *мусофири тиҷоратӣ* – *business passenger* – *бизнес-пассажир*; *парраҳои ҳавоӣ* – *air feathers* – *воздушные перья*; *нақлиёти ҳавоӣ* – *air transport* – *воздушный транспорт*; *парвози нақшавӣ* – *scheduled departure* – *рейс по расписанию*; *ҳаракати ҳавоӣ* – *air traffic* – *воздушное движение*; *парвози байналмилалӣ* – *international flight* – *международный полёт*; *ҳавонаймоҳои давлатӣ* – *civil aircraft* – *гражданский самолет*; *парвози намоиши* – *demonstration flight* – *демонстрационный полёт*; *назорати муҳоҷират* – *immigration control* – *иммиграционный контроль*; *корношоямии ҳавонаймо* – *aircraft malfunction* – *неисправность воздушного судна*; *назорати сарҳадӣ* – *border control* – *пограничный контроль*; *гузаргоҳи бехатарӣ* – *security checkpoint* – *пункт досмотра*; *чинтаҳои электронӣ* – *e-tickets* – *электронные билеты* [6].

Объектно-объектные отношения: *хадамоти наҷотдиҳӣ* – *rescue service* – *аварийно-спасательная станция*; *хадамоти сӯхторхомӯшкунӣ* – *firefighting service* – *пожарная станция*; *ширкати ҳавонаймоӣ* – *airline company* – *авиакомпания*; *манораи идоракунӣ* – *control tower* – *диспетчерская вышка*; *коркунони ширкати* – *company staff* – *персонал компании*; *ҳавонаймои идорашаванда* – *tapped aircraft* – *пилотируемое воздушное судно* [6].

Данная разновидность смысловых отношений выражает отношение объекта к объекту конкретного ведомства.

Пространственные отношения: *фурудгоҳи парвоз* – *departure airport* – *аэропорт отправления*; *маркази ҳавоӣ* – *air hub* – *аэроузел*; *толори тиҷоратӣ* – *business lounge* – *бизнес-зал*; *пойгоҳи фурудгоҳ* – *airfield base* – *база аэропорта*; *майдони аэродром* – *airfield area* – *район аэродрома*; *хати парвоз* – *runway* – *взлетная полоса*; *хатҳои ҳавоӣ* – *air lines* – *воздушные линии*; *роҳи ҳавонаймо* – *airway* – *воздушная трасса*; *фазои ҳавоӣ* – *фазои ҳавоӣ* – *воздушное пространство*; *паноҳгоҳи ҳавонаймо* – *aircraft hangar* – *ангар*; *терминали ҳавоӣ* – *air terminal* – *аэровокзал*; *таваққуфгоҳи фурудгоҳ* – *airport parking* – *гоночная стоянка*; *толори интизорӣ* –

waiting hall – зал ожидания; *долони сабз* – *green passage* – зеленый коридор; *долони сурх* – *red passage* – красный коридор; *минтақаи парвоз* – *departure area* – зона вылета; *минтақаи назорат* – *control zone* – зона контроля; *минтақаи интизорӣ* – *waiting area* – зона ожидания; *минтақаи беназорат* – *uncontrolled zone* – неконтролируемая зона; *таъмини амнияти авиационӣ* – *ensuring aviation security* – обеспечение авиационной безопасности; *таъмини парвози ҳавонаймо* – *aircraft flight support* – обеспечение полетов воздушных судов; *таваққуфгоҳи ҳавонаймоҳо* – *aircraft parking areas* – парковочные зоны для самолетов [6].

Таким образом, категория пространства в анализируемой терминологии занимает приоритетную позицию, терминологическое словосочетание «воздушное пространство» тесно коррелирует в функциональном аспекте с терминами, передающими значения локативов, ведомств, находящихся на территории аэропорта.

Рецензент: Хасанова Т.Г. – д.ф.н., Филиал МГУ им. М.В. Ломоносова
в г. Душанбе

ЛИТЕРАТУРА

1. Джураев, Т.К. Отраслевая техническая терминология таджикского языка (в сопоставлении с русским, персидским и дари): дис. ... док-ра. филол. наук: 10.02.20 / Т.К. Джураев. – Душанбе, 2009. – 328 с.
2. ИКАО Doc 9835 AN/42, Doc 9835 AN/42 Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www4.icao.int/aelts/uploads/icao%20doc9835%20nd%20edition.pdf> (Дата обращения: 2.02.2024)
3. Как работать над терминологией. Основы и методы. Сост. С.И. Коршунов, Г.Г. Самбунова, отв. ред. В.С. Кулебакин. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
4. Каримов, Ш.Б. Структурно-семантический анализ авиационных терминов в таджикском и английском языках: дис. ... кан-та филол. наук: 10.02.20 / Ш.Б. Каримов. – Душанбе, 2014. – 286 с.
5. Общие авиационные правила Республики Таджикистан. «Развитие транспортного комплекса Республики Таджикистан на 2010-2025 гг.», утвержденные постановлением правительства страны в 2009 г., воздушным законодательством Республики Таджикистан.
6. Правила аэронавигационного обслуживания: Организация воздушного движения (Doc 4444 ATM / 504)». Doc 4444 Air Traffic Management [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.navcanada.ca/EN/media/Publications/ICAO-Doc-4444-EN.pdf> (Дата обращения: 12.01.2024)
7. Расторгуева В.С. Таджикско-русский словарь / Расторгуева В.С. [и др.]. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 792 с.
8. Сабирова, С.Г. Когнитивно-сопоставительное моделирование экономического дискурса (на материале таджикского, английского и русского языков): дис. ... д-ра филол. наук: 5.9.8. / С.Г. Сабирова. – Душанбе, 2024. – 506 с.
9. Сергеева, Л.И. Лексические инновации в немецкой терминологической лексике по космическим исследованиям: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л.И. Сергеева. – Киев, 1981. – 24 с.
10. Сложеникина, Ю.В. Основы терминологии: Лингвистические аспекты теории термина / Ю.В. Сложеникина. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 120 с.
11. Хаитова, Ш.И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка XI-XII вв.: диссерт. док. филол. наук: 10.02.22 / Ш.И. Хаитова. – Душанбе, 2014. – 350 с.
12. Хайдарова, Д.А. Особенности медицинской терминологии в таджикском и английском языках: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Д.А. Хайдарова. – Душанбе, 2007. – 26 с.
13. Хайдарова, С.А. Сопоставительный анализ формальных моделей терминологических словосочетаний в английском и таджикском языках: диссерт. канд. филол. наук: 10.02.20 / С.А. Хайдарова. – Душанбе, 2016. – 144 с.

ПАРАМЕТРҲОИ СОҲТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ФУРУДГОҲ БО ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола далели рушди динамикии истилоҳоти фурудгоҳ дар заминаи талабот ба ин қабати истилоҳотӣ барои табодули пурсамари иттилоот, коркард ва тарҷумаи он тасдиқ карда мешавад. Таҳлил набудани систематикӣ истилоҳоти мазкурро нишон дод, ки он дар маҷмуи унсурҳои марбут ба муносибатҳои дохилӣ бо истилоҳҳои авиационӣ зоҳир мешавад. Пешниҳод мешавад, ки ҳудуди ин қабатҳо аз сабаби зарурати истеҳсоли ба далели набудани луғатҳои махсус сурат гирифтааст. Аҳамияти мубодилаи ғайри иттилоот ва мубодилаи донишҳои махсус қайд карда мешавад, ки асосан тавассути истилоҳоти доимо инкишофёбанда ба амал меояд. Муаллиф аз нуқтаи назари хусусияти сохторӣ муайян мекунад, ки истилоҳоти фурудгоҳ аз истилоҳоти яқчӯзӣ ва бисёрчӯзӣ иборат аст. Таъкид мешавад, ки дар ташаккули истилоҳот усулҳои феълӣ калимасозӣ забонҳои муқоисаванда нақши муассир доранд. Дар мақола дар асоси татбиқи усулҳои расмӣ калимасозӣ дар истилоҳоти фурудгоҳ мо яқчанд параметрҳои умумиро муайян кардем. Дар мақола истилоҳоти муқоисаванда бо истилоҳоти содаи иборат аз як лексема, яъне як унсурӣ морфологӣ нишон дода шудааст. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки пурра ва объектикунӣ истилоҳоти фурудгоҳ дар забонҳои муқоисавӣ мустақиман ба маҳсулнокии усулҳои калимасозӣ вобаста аст, ки интиҳоб ва истифодаи онҳо на танҳо хусусияти миллий, балки хусусияти хос дорад, зеро ин равандҳо қомилан ба таъсири омилҳои дохилизабонӣ ва экстралингвистикӣ гирифта мешаванд. Ҳамин тариқ, барои забони тоҷикӣ усулҳои бештар

истифодашаванда инхоянд: морфологӣ (суффикс, префикс), морфологӣ-синтаксисӣ, лексикӣ-маъноӣ, пайгирӣ.

Калидвожаҳо: истилоҳот, системаи истилоҳот, калимасозӣ, таркиб, семантика, морфология, забони тоҷикӣ, фурудгоҳ.

СТРУКТУРНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ТЕРМИНОВ АЭРОПОРТА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье утверждается факт динамического развития терминологии аэропорта в контексте востребованности данного терминологического пласта для продуктивного обмена информацией, ее обработки и перевода. Проведенный анализ показал недостаточную системность данной терминологии, которая проявляется в совокупности элементов, связанных внутренними отношениями с авиационными терминами. Высказывается предположение о том, что разграничение данных пластов вызвано производственной необходимостью ввиду отсутствия специализированных словарей. Отмечается актуальность активного информационного обмена и обмена специальными знаниями, что происходит преимущественно посредством постоянно развивающейся терминологии. Автор, с точки зрения структурной специфики, определяет, что терминология аэропорта состоит из однокомпонентных и поликомпонентных терминов. Подчеркивается, что в пополнении терминологического состава доминирующую роль играют актуальные способы словообразования сопоставляемых языков. В статье на основе реализации формальных способов словообразования в терминологии аэропорта нами были выявлены несколько общих параметров. В работе сопоставляемая терминология представлена простыми терминами, состоящими из одной лексемы, т.е. одного морфологического элемента. Автор приходит к выводу, что пополнение и объективация терминов аэропорта в сопоставляемых языках напрямую зависит от продуктивности способов словообразования, выбор и применение которых носят не только национальный, но и специфический характер, поскольку эти процессы целиком подчинены влиянию интралингвистических и экстралингвистических факторов. Так, для таджикского языка наиболее используемыми способами словообразования являются: морфологический (суффиксация, префиксация), морфолого-синтаксический, лексико-семантический, калькирование.

Ключевые слова: терминология, терминосистема, словообразование, структура, семантика, морфология, таджикский язык, аэропорт.

STRUCTURAL PARAMETERS OF AIRPORT TERMS IN THE TAJIK LANGUAGE

The article asserts the fact of the dynamic development of airport terminology in the context of the demand for this terminological layer for the productive exchange of information, its processing and translation. The analysis showed the lack of systematicity of this terminology, which is manifested in the totality of elements associated with internal relations with aviation terms. It is suggested that the delimitation of these layers is caused by production necessity due to the lack of specialized dictionaries. The relevance of active information exchange and exchange of special knowledge is noted, which occurs mainly through constantly evolving terminology. The author, from the point of view of structural specificity, determines that airport terminology consists of single-component and multi-component terms. It is emphasized that in replenishing the terminological composition, the dominant role is played by the current methods of word formation of the compared languages. In the article, based on the implementation of formal methods of word formation in airport terminology, we identified several common parameters. In the work, the compared terminology is represented by simple terms consisting of one lexeme, i.e. one morphological element. The author comes to the conclusion that the replenishment and objectification of airport terms in the compared languages directly depends on the productivity of word formation methods, the choice and application of which are not only national, but also specific in nature, since these processes are entirely subject to the influence of intralinguistic and extralinguistic factors. Thus, for the Tajik language the most used are: morphological (suffixation, prefixation), morphological-syntactic, lexical-semantic, tracing.

Keywords: terminology, terminological system, word formation, structure, semantics, morphology, Tajik language, airport.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ахмедова Заррина Анварбеговна* – Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, аспиранти кафедраи филологияи англисӣ, факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода, 30. E-mail: mailto:zarina_akhmedova_1992@mail.ru. Тел.: (+992) 55-780-57-57

Сведения об авторе: *Ахмедова Зарина Анварбеговна* – Российско-Таджикский (Славянский) университет, аспирант кафедры английской филологии, факультет иностранных языков. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М.Турсунзаде, 30. E-mail: mailto:zarina_akhmedova_1992@mail.ru. Тел.: (+992) 55-780-57-57

Information about the author: *Akhmedova Zarina Anvarbegovna* – Russian-Tajik (Slavonic) University, graduate student of the English Philology Department of Foreign Languages Faculty. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursunzade Str., 30. E-mail: mailto:zarina_akhmedova_1992@mail.ru. Phone: (+992) 55-780-57-57

СЕМАНТИЧЕСКОЕ МИКРОПОЛЕ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ПРЕДЛОГОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРИБЛИЗИТЕЛЬНОСТИ УКАЗАНИЯ МОМЕНТА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Садилова Б.Д.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

«Предлоги – это служебные слова, выражающие синтаксическую зависимость существительного или местоимения-существительного от других слов в составе словосочетания» [6, с.311].

Несмотря на то, что наличие лексического значения у предлогов как служебных слов не отрицается, определение сущности предлогов основывается исключительно на функциональном признаке, что закономерно вытекает из того, как характеризуется природа лексического значения служебных слов.

В соответствии с концепцией М.В. Всеволодовой, предлог выполняет семантическую, формально-синтаксическую и морфо-синтаксическую функции [5, с.109]. В связи с этим в данной статье рассматривается семантика временных предлогов, выражающих приближенность совершения действий в английском и таджикском языках.

Значения и функции предлогов английского языка впервые рассматриваются в работе Е.А. Рейман, где в отдельном разделе дается полное описание значений, употребления и функционирования темпоральных предлогов [16, с.154].

В области семантики в особенности временных предлогов английского языка большой вклад внесла И.В. Баринаева. Применяя гипотетико-дедуктивный метод, она провела детальный анализ английских предлогов, на основе понятийного аппарата, при описании слов она отнесла к существенным особенностям характер соотношения описываемого события с осью времени [2, с.13].

В учебниках по грамматике таджикского языка рассматриваются, как правило, лишь первичные основные предлоги, которые выделяются в особую группу служебных слов. В учебнике по морфологии таджикского языка. Б. Ниязмухаммедова и Л. Бузургзода в разделе предлоги рассматриваются употребление, функционирование и взаимозаменяемость первичных предлогов [11, с.60].

Впервые более полно, выделяя и временные предлоги, представлены классификация предлогов и их морфологический состав в «Учебнике таджикского языка для взрослых» С. Д. Арзуманова. Автор делит предлоги по значению на шесть основных групп: локальные, **временные**, направительные, исходные, инструментальные и комитативные, относительные [1, с.233-235].

Наиболее детальная характеристика предлогов содержится в «Очерках по таджикской диалектологии» В.С. Расторгуевой [14, с.10]. Автор на материалах описываемых говоров даёт подробное описание системы предлогов как первичных (основных), так и вторичных (изафетных), анализируя их значения и функциональные особенности.

Основные морфологические разряды предлогов таджикского языка, их семантика и грамматическая функция рассматриваются в работе Р.Л. Неменовой [10, с.36].

Таджикский и английский - языки аналитического типа, и поэтому употребление предлогов и их семантическое значение гораздо шире, чем в русском языке. При тщательном изучении предлогов английского и таджикского языков можно найти множество семантических значений одного предлога таджикского языка, соответствующих нескольким предлогам английского языка.

Целью данной статьи является семантический анализ темпоральных предлогов, выражающих приближенность указания момента в сопоставительном аспекте, на основе которого выявляются сходство и соответствие предлогов изучаемых языков.

Актуальность статьи – в ней впервые рассматривается семантическая сторона темпоральных предлогов, указывающих на приблизительность совершения действий в сопоставительном аспекте (в таджикском и английском языках).

Новизна заключается в семантической классификации предлогов, выражающих приблизительность указания момента в темпорально-семантическом микрополе.

Темпоральные отношения микрополя приблизительности указания момента посредством предлогов формируют выражение не очень точного, хотя в определенной мере близкого к истинному временному моменту.

Семантическое микрополе приблизительности, неопределенности времени формируется на основе дифференциального семантического признака, в формировании которого участвуют различные предлоги. Для обозначения приблизительности временного момента действия в английском языке используются предлоги *about, around, near, toward/ towards*.

Наиболее индивидуализированным для выражения данного семантического признака предлогом является отыменный предлог и составные предлоги *қариби, дар қарибиш, ба қарибиш*. В целом, нами установлены следующие предлоги, выражающие значение приблизительности в таджикском языке: *қариби, наздики, дар қарибиш, ба қариби, дар арафай*, и т.д.

Временные промежутки приблизительны в том отношении, что любой из них допускает уточнения. Например: *Қарибиш нимрӯзи дар осмон абрҳо пайдо шуданд. – Около полудня (часа в три) показали тучи; Қарибиҳои сахар борони сахт борид. – К утру (приблизительно утром) пошел сильный дождь* и др.

В данной статье анализируется семантика временных предлогов, которые содержат подвидовые признаки темпорального микрополя предлогов со значением приблизительности указания момента в английском и таджикском языках.

На перечисленных значениях основываются семантические признаки, которые реализуются в значении предлога при его использовании в качестве способа выражения временных отношений. Рассматриваются такие семантические признаки темпоральных предлогов, как «приблизительность», «к», «почти» и «около».

а) семантический признак 'приблизительно':

Темпоральный предлог about является производным от наречия, поэтому и как предлог он сохраняет эксплицитное выражение смыслового понятия производящей от наречной основы слова при употреблении как способ обозначения временных отношений. Следует отметить, что это темпоральное микрополе, по-видимому, имеет общеупотребительную специфику, что находит отражение не только в сопоставляемом таджикском языке, но и в других языках мира (в частности, в русском, китайском и других).

About ten weeks' time I was able to understand most of his questions and in three months could give him some tolerable answers [26, с.214] – **Приблизительно** через десять недель я уже способен был понимать большинство вопросов моего хозяина, а через три месяца мог давать на них довольно сносные ответы [18, с.205].

Здесь следует отметить особенность функционирования временного производного предлога *near* и в форме сравнительной степени (*near*). Категория сравнения не характерна для служебных слов, но она сохранилась как реликтовая форма прилагательного и наречия и широко частотна в таджикском и других языках, может быть, как следствие неполноты утраченного полнозначного значения. Семантический признак 'приблизительности' 'к' (надо сказать, что этот признак темпорального микрополя приблизительности свидетельствует о полном переходе наречия с такой семантикой во временную группу предлогов), например:

The time was nearly ten o'clock at night and it was cold [23, с.40] – **Время приближалось к десяти часам** вечера, было очень холодно [23, с.41].

Темпоральный предлог around в микрополе временных отношений реализует семантические признаки 'приблизительно к', например:

I think approximately in it happened around 1957. – Я думаю, это в нем случилось **приблизительно к 1957 г.**

The brief darkness around midnight came and went [24, с.8] – **Приблизительно к полуночи** стемнело, но не надолго [24, с.9].

Семантический признак приблизительности в таджикском языке выражается предлогом **қариби**.

Предлог қариби. Как отмечалось выше, предлог **қариби** является наиболее индивидуализированным в выражении признака приблизительности временных отношений в таджикском языке: *Кадом сол киштии нафткаиши мо «Туапсэ» - ро нӯкарони Чан Кай-ши аз роҳ дошта, дарёнавардонии моро қариби ду моҳ кину азоб дода буданд, ки аз Ватани худ рӯй тобанд* [12, с.134] – *Не помню, в каком это году чанкайшисты задержали наш танкер «Туапсе» и приблизительно два месяца пытали наших моряков, добываясь от них отречения от родины* [13, 36].

Усто Истад меҳмонҳоро бо шӯрбои бомазза, нони гарм ва чойи кабудии талх зиёфат кард; онҳо қариби офтобшинам ба роҳ баромаданд. - Мастер Истад угощает гостей вкусным супом, горячим хлебом и зелёным чаем; приблизительно к закату они выступили в путь [4, с.82].

Семантический признак ‘**приблизительно**’ и ‘**к**’ в английском языке выражаются предлогами **about**, **nearly** и **around**, а в таджикском языке они соответствуют только одному изафетному предлогу **қариби**.

б) семантический признак ‘**около**’, ‘**к**’:

Семантический признак ‘**около**’, ‘**к**’ выражается предлогами **about**, **near**, **toward** и **around**, теперь пример с темпоральным предлогом **about**.

And producing his credentials under the Signet Royal, which he applied close to my eyes, spoke about ten minutes, without any signs of anger but with a kind of determinate resolution [26, с.36]. – *Он предъявил свои верительные грамоты с королевской печатью, приблизив их к моим глазам, и обратился с речью, которая продолжалась около десяти минут и была произнесена без малейших признаков гнева* [18, с.30];

And continued to do so about a fortnight, during which time the Emperor gave order have a bed prepared for me [26, с.42]. – *Таким образом, я проводил ночи около двух недель, в течение которых по приказанию императора для меня была изготовлена постель* [18, с.35];

Предлог near используется для выражения временных значений предлогов ‘**к**, **около**, **почти**’ (близкий к какому-либо времени, возрасту):

Near the beginning of the year. – К началу года или короткий период времени; near the end of the war. – Около конца войны.

Вышеназванные семантические признаки формируют временные микрополе приблизительности предлога **near**. Предлог **near** характеризует действие, происходящее около названного времени:

Performance is lowest between 3 a.m. and 5 a.m., and reaches a peak near midday... – Исполнение самое низкое между 3 до полудня и 5 до полудня и достигает пика около полудня...

I'll tell you nearer the day. – Я сообщу Вам скоро.

I'll let you know nearer to the time. – Я дам вам знать ближе к делу.

Временной **предлог toward** по грамматическому значению свидетельствует о полном переходе отнаречного слова в омонимичный предлог, характеризующий совершение действия к определённом времени. Он выражает семантический признак ‘**к**’, ‘**около**’, например:

Toward the end of the afternoon – к концу второй половины дня;

Toward midnight – около полуночи.

Временной **предлог towards** реализует также семантический признак ‘**к**’, ‘**под**’ и характеризует совершение действия к определённом моменту:

Towards the end – под конец.

Семантический признак ‘**под**’ в таджикском языке выражается предлогом **дар арафаи**, например:

Предлог дар арафаи. Неопределенность, приблизительность времени передается также сочетаниями с предлогами **дар арафаи** («под»): *Дар арафаи соли нав нархҳо ба осмон дака хӯрданд* [12, с.65]. – *Под Новый год цены резко поднялись* [13, с.249].

Ин ҳам тасодуф нест, ки дар арафаи даврони истиқлоли миллӣ, ҳамин ки нахустин нишонаҳои наздик расидани истиқлол намудор омад, яъне дар охири даҳаи ҳаштодум дар чомаи тоҷикон. - Неслучайно, что накануне эпохи национальной независимости появились первые

признаки независимости, то есть таджикское общество в конце восьмидесятых годов [7, с.126].

Временная семантика приблизительности обозначаемого временного момента предложениями **toward** и **towards**, вероятно, получила чисто грамматическое служебное значение.

Предлог **around** выражает семантический признак ‘около’, ‘к’:

It was around six when we came home. – Было около шести, когда мы пришли домой.

He saw the reflected glare of the lights of the city at what must have been around ten o'clock at night [22, с.110]. – Он увидел зарево городских огней около десяти часов вечера [19, с.60].

Предлог **наздики**. **Наздики ними шаб борони сахт борид**. – Около полуночи шел сильный дождь; **Наздики шом** якбора раъду барқ сар шуд. – К вечеру разразилась гроза; **Наздики бегоҳӣ** фаҳмидам, ки давутози онҳо бо вазифаи аслиашон заррае муносибат надоштааст [12, с.220] – Только к вечеру я узнал, что поспешность, с которой металась по дорогам эти машины, не имела ничего общего с их назначением [13, с.111].

Предлог **дар қариби**. **Дар қариби шом** сеюм дар ҳамворие борҳои уштуронро фаровардем [12, с.130]. – К третьей ночи в долине мы освободили верблюдов от груза [13, с.25].

Ин маҷмуаи дастаҷамъӣ дар арафаи ҷашни мубораки 20-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон тухфаи хоксоронаи мост ба фарзанди миллат, ки Тоҷикистони ободу хуррамро ба мо ва ворисони мо ба тақдир овардааст. – Этот коллективный сборник к 20-летию Независимости Таджикистана – наш скромный подарок ... нации, подарившей нам и нашим наследникам процветающий Таджикистан [3, с.57].

Семантический признак ‘около’, ‘к’ в таджикском языке выражается предложениями **дар қариби**, **наздики** и **дар арафаи** и имеет полное соответствие.

в) семантический признак ‘почти’:

Семантический признак ‘почти’ выражается предлогом **about** и отнаречным предлогом **nearly** в английском языке:

He waited about twenty minutes when a tall man appeared [23, с.44] – Он ждал почти двадцать минут, когда показался высокий человек [23, с.45].

I slept about two hours, and dreamed I was at home with my wife and children (J. Swift. Gulliver's Travels, p.95). – Я проспал почти два часа, и мне снилось, что я дома в кругу семьи (Дж. Свифт. Путешествия Гулливера, с.85).

Предлог **nearly** выражающий семантический признак **почти**, например:

His mother went into town nearly every day (D.H. Lawrence. The Rocking-house Winner, p.56). – Почти каждый день мать ездила в город (Д.Г. Лоуренс. Победитель на деревянной лошадке, с.57).

For nearly an hour did this contrasting duet continue, varied only by an occasional recitative in the hoot of the great horned owl, or cantata penserosa in the lugubrious wail of the prairie wolf [25, с.57] – Почти целый час длился этот дуэт; время от времени ему аккомпанировали крики ужасной совы и заунывный вой койота [15, с.47].

Семантический признак ‘почти’ в таджикском языке выражается изафетным предлогом **наздики** и имеет полное соответствие, например:

То саҳар намозу дуъо мехонд ва гиря мекард. Наздики саҳар ҳам барои хӯрдани саҳарӣ садо мезад. – Он молился и плакал до утра. Было почти утро, и он звал завтракать. [20, 59]

Семантический признак приблизительности даёт представление о какой-то степени близости к истинному моменту происхождения действия. Для выражения такого значения используются предлоги **about**, **around**, **near**, **toward**, **towards**, а в качестве аналогичного их соответствия в таджикском языке выступают предлоги **қариби**, **дар қариби**, **наздики**, **дар арафаи** и др. Предлоги **қариби** и **наздики** являются взаимозаменяемыми друг друга, использующиеся для обозначения временной приблизительности. Например: Сафар қариб ду ҳафта вақти моро мегирад. – Сафар наздики ду ҳафта вақи моро мегирад. – Поездка займет до двух недель времени.

Таким образом, семантическая структура темпоральных предлогов в английском языке так же, как и в таджикском, системно строго организована и выражает отношения определенности и неопределенности, выделяя видовые и подвидовые типические темпоральные отношения (микрополя). В таджикском и английском языке эти отношения нам представляются полностью

эквивалентными. Однако при сравнительном исследовании примеров в сопоставляемых языках обнаруживаются специфические отношения, что становится объектом анализа в данной статье.

Рецензент: *Джамшедов П.* - д.ф.н., профессор, НАНТ

ЛИТЕРАТУРА

1. Арзуманов, С.Д. Забони тоҷикӣ / С.Д. Арзуманов. – Сталинобод: Маориф, 1951. – 416 с.
2. Баринова, И.В. Семантика предлогов, выражающих временные отношения в современном английском языке / И.В. Баринова: дис. канд. филол. наук. – М., 1999. – 211 с.
3. Бахтофарин (мачмуаи шеърҳо, мақолаҳо ва очеркҳо). Зери таҳрири: д.и.х., проф. Рахимов М.З., Ориёфар Т.С. – Душанбе: Адиб, 2011. – 350 с.
4. Бухорой, М.Ш. Хуросон аст ин чо / М.Ш. Бухорой - Душанбе: Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон, 1999. – 113 с.
5. Всеволодова, М.В. К вопросу об операциональных методах категоризации предложных единиц / М.В. Всеволодова // Вестн. МГУ. Сер. 9. Филология. – 2011. – № 3. – С.103-135.
6. Грамматика современного литературного русского языка. Под редакцией Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – С.311.
7. Икромӣ, Ҷ. Сафари Махсум ба Бухоро / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 1980. – 230 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
9. Лондон, Дж. Любовь к жизни. Рассказы / Дж. Лондон. – М.: Детская литература, 1973. – 78 с.
10. Неменова, Р.Л. Очерки. Предлоги в таджикском языке / Р.Л. Неменова. - Сталинабад: Академия наук ССР Таджикистан, 1954. – 39 с.
11. Ниёзмухаммадов, Б. Морфологияи забони тоҷикӣ / Б.Ниёзмухаммадов, Л.Бузургзода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941. – 380 с.
12. Мухаммадиев, Ф. Осори мунтахаб иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 2. Повестҳо / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 448 с.
13. Мухаммадиев, Ф. Повести. Рассказы / Ф. Мухаммадиев. – М.: Художественная литература, 1976. – 349 с.
14. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. I. Варзобский говор таджикского языка / В.С. Расторгуева. – М.: Акад. наук СССР, 1952. – 207 с.
15. Рид, Т.М. Всадник без головы / Т.М. Рид. – Душанбе: Адиб, 1987. – 445 с.
16. Рейман, Е.А. Английские предлоги: Значения и функции / Е.А. Рейман. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1982. – 240 с.
17. Садирова, Б.Д. Сопоставительный анализ предлогов, выражающих временные отношения в таджикском и английском языках: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / Б.Д. Садирова. – Российско-Таджикский (Славянский) ун-т. – Душанбе, 2014. – 24 с.
18. Свифт, Дж. Путешествия Гулливера / Дж. Свифт. – М.: Художественная литература, 1980. – 287 с.
19. Хемингуэй, Э. Старик и море / Э. Хемингуэй. – М.: Знание, 1977. – 88 с.
20. Ҳусайнӣ, С.З. До / С.З. Ҳусайнӣ. – Душанбе: Шарки озода, 2015. – 150 с.
21. Dixon R.M. English Prepositions: Their Meanings and Uses. / R.M. Dixon – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 464 p.
22. Hemingway E. The Old Man and the Sea. / E. Hemingway – Moscow: Progress, 1971- 128 p.
23. Henry. O. Amusing stories = О. Генри. Забавные истории. / О. Henry – М.: Эксмо, 2012. – 208 с. – (Билингва. Слушаем, читаем, понимаем).
24. London J. Love of life <http://sunsite.berkeley.edu/London/Writings/LoveLife/life.html>.
25. Reid T.M. The Headless Houseman. / T.M. Reid – Moscow: Eksmo, 2013. – 522 p.
26. Swift. J. Gulliver’s Travels. / J. Swift – Moscow: High School Publishing House, 1973. – 330 p.

МИКРОМАЙДОНИ СЕМАНТИКИИ ПЕШОЯНДҲОИ ЗАМОНӢ БО МАӢНОИ ТАХМИНИИ ИШОРАИ ЛАҲЗА ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақола ба омӯзиши семантикии пешояндҳои замони дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Пешояндҳои замони дар микромайдони семантикии бо маънои тахминии ишораи лаҳза дар забонҳои муқоисасаванда баррасӣ мешаванд. Маънои пешояндҳоеро, ки муносибатҳои замони роифода мекунад, таҳлил намуда, мо маҳз он пешояндҳоеро ҷудо мекунем, ки характери тахминии амал ё ҳодисаро дар забонҳои омӯхташаванда роифода мекунад. Микромайдони маъноии пешояндҳои замони бо маънои тахминии ишораи лаҳза ё ҳодиса тавассути пешвандҳои изофетӣ, аз қабилӣ **қарибӣ**, **наздиқӣ** ва таркибҳои, ки аз пешояндҳои сода бо вожаҳои роифодакунанда ба мисли **дар арафаи** таркиб ёфтаанд, дар забонҳои тоҷикӣ ва забони англисӣ роифода мешавад. Пешояндҳои замони аз рӯйи меъёрҳои маъноӣ ба “тақрибӣ”, “ба”, “қарибӣ” ва “наздиқӣ” гурӯҳбандӣ мешаванд. Мақсади мақола таҳлили семантикии пешвандҳои замони мебошад, ки ишораи тахминии лаҳзаро дар ҷанбаи муқоисавӣ роифода мекунад, ки дар асоси он шабоҳат ва мувофиқати пешвандҳои забонҳои омӯхташуда ошкор карда мешавад. Муносибати мақола - бори аввал ҷанбаи маъноии пешояндҳои замони, ки иҷрои тахминии амалҳоро дар ҷанбаи муқоисавӣ (дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) нишон медиҳад, баррасӣ карда мешавад. Муаллиф дар ҷараёни таҳлили ин масъала ба маводҳои тадқиқоти илмӣ оиди пешояндҳо дар забонҳои тоҷикию англисӣ, адабиёти муосир ва адабиёти Аврупои Ғарбӣ таъия намуда, мисолҳои муътамад меоварад.

Калидвожахо: пешванд, пешванди замонӣ, таҳлили маъноӣ, тахминӣ, қариб, дар бораи, амалҳо, мувофиқат, семантика, хусусият, маъно, маъноӣ луғавӣ.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ МИКРОПОЛЕ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ПРЕДЛОГОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРИБЛИЗИТЕЛЬНОСТИ УКАЗАНИЯ МОМЕНТА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена семантическому изучению темпоральных предлогов в английском и таджикском языках. Временные предлоги рассматриваются в семантическом микрополе со значением приблизительности указания момента в сопоставляемых языках. Анализируя значения предлогов, передающих временные отношения, выделяются именно те предлоги, которые выражают приблизительность совершения действий или событий в изучаемых языках. Семантическое микрополе темпоральных предлогов со значением приблизительности указания момента или какого-либо события выражается изафетными предлогами, такими как **қарибӣ**, **наздиқӣ** и сочетаниями простых предлогов с отыменными словами **дар арафаи** в таджикском языке, а в английском языке выражается предлогами **about**, **around** и **toward**. Темпоральные предлоги классифицируются по семантическим признакам как «приблизительность», «к», «почти» и «около». Целью данной статьи является семантический анализ темпоральных предлогов, выражающих приблизительность указания момента на сопоставительном аспекте, на основе которого выявляются сходство и соответствие предлогов изучаемых языков. Актуальность статьи - впервые рассматривается семантическая сторона темпоральных предлогов, указывающих на приблизительность совершения действий в сопоставительном аспекте (в таджикском и английском языках). В процессе анализа данной проблемы автор опирается на материалы научных исследований по предлогам таджикского и английского языков, приводит достоверные примеры из современной художественной и западноевропейской литературы.

Ключевые слова: предлог, темпоральный предлог, семантический анализ, приблизительность, почти, около, действий, соответствие, семантика, признак, значение, лексическое значение.

SEMANTIC MICROFIELD OF TEMPORAL PREPOSITIONS WITH THE MEANING OF APPROXIMATE INDICATION OF THE MOMENT IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to the semantic study of temporal prepositions in English and Tajik languages. Temporal prepositions are considered in a semantic microfield with the meaning of approximate of the moment in the compared languages. Analyzing the meanings of prepositions that convey temporal relations, we single out those prepositions that express the approximate of actions or events in the being studied languages. The semantic microfield of temporal prepositions with the meaning of approximate of a moment or an event is expressed by isophat prepositions, such as **қарибӣ**, **наздиқӣ** and combinations of simple prepositions with denominate words such as **дар арафаи** in Tajik and it is expressed by the prepositions **about**, **around** and **towards** in English. Temporal prepositions are classified according to semantic criteria as «приблизительность», «к», «почти» и «около». The purpose of this article is the semantic analysis of temporal prepositions, expressing the approximate of the moment on the comparative aspect, on the basis of which the similarity and correspondence of prepositions are revealed in studied languages. The topical of the article - is the semantic side of temporal prepositions, expressing the approximate performance of actions which is examined for the first time in a comparative aspect (in Tajik and English). In the process of analyzing this problem, the author relies on scientific research materials on the pretexts of the Tajik and English languages, modern fiction and Western European literature, and gives reliable examples.

Keywords: preposition, temporal preposition, semantic analysis, approximate, almost, about, actions, correspondence, semantics, feature, meaning, lexical meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Садирова Бибинисо Давлатшоевна* - Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи англис. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода 30. E-mail: bibiniso.sadirova.86@bk.ru. Тел.: (+992) 985-63-36-99

Сведения об авторе: *Садирова Бибинисо Давлатшоевна* - Российско-Таджикский (Славянский) университет, к.ф.н., доцент кафедры английской филологии. **Адрес:** 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: bibiniso.sadirova.86@bk.ru. Тел.: (+992) 985-63-36-99

Information about the author: *Sadirova Bibiniso Davlatshoevna* - Russian-Tajik (Slavonic) University, Candidate of philology sciences, associate professor of the Department of English Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursunzade, Str., 30. E-mail: bibiniso.sadirova.86@bk.ru. Phone: (+992) 985-63-36-99

COMPARATIVE ANALYSIS BESET WITH TENSE FORMS OF PASSIVE VOICE IN
ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Eshonkulova M.B.

Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov

Introduction

It is common-knowledge that English and Tajik transitive verbs possess two voice forms. These kinds of verbs occupy a crucial role in the formation of active and passive voices in the comparative languages. Into the bargain, transitive verbs are comprehended as those ones being capable of taking any objects directly or indirectly. The article under consideration dwells on comparative analysis beset with tense forms of passive voice in English and Tajik languages and determination the formers in question`s isomorphic and allomorphic properties being taken into account as well.

In conformity with Prof. A.I. Smirnitsky`s opinion one can assert the fact that “such kind grammatical category of verb expresses relationship between an action to its bearer. In reference to it, he takes into account the ontological aspect of the relevant category...” [6, p.286].

As well as, according to Prof. G.N. Vorontsov “the relevant grammatical category expresses the relationship of an action to the nature of the participation in it of persons or an object determined by this action” [1, p. 223-224].

The object of the corpus of our study is the comparative analysis beset with tense forms of passive voice in English and Tajik languages and determination the formers in question`s isomorphic and allomorphic properties on the example of the relevant traces entitled as “Асарҳои мунтахаб” (“Selected Works”) by Jalol Ikromi (1989) [4], “Vafo” by F.Niyozzi (1958) [7] and “Modern Comedy” by Galsworthy J. (1976) [12] depicting different historic events, literary genre and the history of Tajik and English gradually. The formers in question are considered to be one of the priceless and fundamental sources contained a numerous historico-literary facts and evidences belonging to the history of Tajik and English languages.

The aims of the corpus of our study are:

- to dwell on morphological peculiarities and the level of usage of the relevant verbal voice in terms of its function and meaning;
- to compare the relevance of the theme explored in the comparative languages;
- to elicit certain distinctive peculiarities of tense forms of passive voice in English and Tajik languages and determination the formers in question`s isomorphic and allomorphic properties.

Scientific novelty

The article under consideration dwells on the comparative analysis beset with tense forms of passive voice in English and Tajik languages and determination the formers in question`s isomorphic and allomorphic properties on the example of modern belles-letters works [7; 8; 12; 16] in the field of comparative linguistic studies, for the first time. It is worth mentioning this kind of tense forms in our factological materials are not identical in terms of their usage and they are of great importance in the exploration of grammatical category.

Methodology

In order to make our study convincible a visual method of research was used; at the same time, comparative-historical methods, synchronic and diachronic analysis were resorted to as well.

Main results and discussion

It is worth mentioning that “the subject of language typology includes all the systems of the world's famous languages, which make conclusions in all them. In reference to it, the typology of the language is considered to be as a part of general linguistic studies. A series of factological materials and proved evidence concerning the comparative study of near and foreign languages is one of the natural branches of linguistic typology. There is a difference between typological and comparative studies of languages - both in terms of the linguistic research method: in comparative research they use the deductive method, and in terms of typology - the inductive method is used” [2; 3;]. Hereby, the category of transitive verbs includes those ones require only a direct object [10, p.99]: 1) Arthur was taken to the huge medieval

fortress [16, p.86] – Arthur-ro ba qal`a-i buzurg-i asrimiyonagi guzaronida (burda) shud [2, p.82]. 2) Tuscany was threatened [2, p.106]. – Ba Tuskani tahdid kardand [16, p.102].

The transitive verb *to take* is resorted in the first sentence which requires a direct object and is in the passive voice. There is a non-transitive verb *to threaten* in the second sentence. Therefore, the former in question can take an indirect object, it is adduced in the passive form as well. Its equivalent *tahdid kardan* cannot be in the passive voice in TL. As a rule, MTLL`s norms the relevant sentence cannot be translated with passive voice: *Tuskani tahdid karda shud* it is translated as an indefinite personal sentence, upon the whole.

In order to confirm our assertion concerned with the relevant theme, we are going to translate two sentences from Tajik into English languages:

1) Nina pesh az in voqea ba deha-i Erzovka *firistoda shuda bud* [7, p.88] – Before this event Nina *had been sent* to the village of Erzovka [Translated by the author];

2) Shodi ba ruy-i Quدرات nigoq kard [4, p.118] – Shodi looked at Quدرات [Translated by the author].

Seemingly, the English word-form *was sent* and the Tajik nominal composite verb *firistoda shuda bud* can be transformed into an active voice, since the verb under study is transitive one in the comparative languages and the former in question can have both an active and passive voices. However, the Tajik nominal composite verb *nigoh kardan* cannot be used to form a passive form, because it is not a transitive verb, while its English equivalent *to look* can be used in the passive form: Quدرات was looked at by Shodi. This possibility is due to the fact that in English any verb that can be used with an indirect object can be in the passive voice.

The finite form of the verb possesses an intertwined network of tense and other categorical forms in the comparative languages. However, not all of these forms can be used in passive voice. PV of English verb is resorted to primarily in (the Present Indefinite Tense): “The decisions of the Vatican are sometimes not communicated until the last moment” [16, p.118]. The relevant verbal form is an analytical one containing “the conjugated form of in present tense of the auxiliary verb *to be* (are, am, is) and the participle form II of some semantic verb, i.e. the structure of the passive is as follows: am, are, is+V.+en” [9, p.76-77].

Let`s translate the above English sentence into Tajik: *Qarorho-i Vatican ba'zan to lahza-i oxirin ba mardum dastras (ma'lum) karda nameshavad* [Translated by the author].

The predicate verb *dastras karda nameshavad* is in passive voice form, which is also an analytical formation in the Tajik translation. Difference between these two comparative languages is that, contrary to English, the Tajik auxiliary verb of *shudan/to become* is used always in PV.

Into the bargain, EPV is used in Past Indefinite Tense, “and here the passive is formed in an analytical way containing personal form of the auxiliary verb *to be* based on the relevant tense *was, were* and the participle II of the semantic verb” [5, p.379].

For example: “The knock was repeated and he awoke with a violent start” [16, p.224]. Tak-tak takror karda shud va u ba zuddi az xob bedor shud [2, p.218].

Apparently, EPV in Past Indefinite is translated into TL by virtue of PF as a simple past tense formed by the auxiliary verb *shudan* in the past tense and the participle preceding the semantic verb. In order to shorten our time we will adduce only one example from MTLL: *Safar dar armiya boz mondan-i xud-ro ruirost guftani bud, ki dar-i daromad kufta shud* [7, p.281]. - As Safar was going to tell directly his desire to remain in the army, the entrance door was knocked [Translated by the author].

There is a so-called auditive form, which can be resorted to in PV (in past form) in MTLL and the relevant form promotes either English Present Indefinite or Present Perfect forms:

1) Durust, hama-i ozuqa az anbor doda shudaast [8, p.96]. – That`s right, all food has been given from the barn [Translated by the author];

2) Ammo man haironam, ki charo dar in doston nom-i xudi u guzoshta nushudaast? [7, p.211] – But I am surprised why his name is not fixed (written) in this novel [Translated by the author].

The relevant TPF`s verb being analytical containing five significant components: PTS of semantic verb *dod, guzosht* is added the formant of the participle *-a doda, guzoshta* and PTF of the auxiliary verb *shudan (shud)* to which is added the participle *-a: shuda*, as well as the truncated or full form of the auxiliary verb *ast* depending on the form of the subject changes in persons and numbers:

Single	Plural
Man firistoda shudaam.	Mo firistoda shudaem.
Tu firistoda shudai.	Shumo firistoda shudaed.
U/Vai firistoda shudaast.	Onho firistoda shudaand.

We can notice the passive voice formed by four significant elements in EPP (English Present Perfect): personal form of PT present of the auxiliary verb *to have* (*have, has*) + PP II (participle form II) of the auxiliary verb *to be* (*been*) + SSV (stem of semantic verb) *to write*, “which the participle marker II -en is added” [13, p.189]:

I have been sent to visit a dying man [16, p.188]. – Man baro-i on firistoda shudam, ki yak mard-i favtidaistoda-ro ayodat kunam [Translated by the author];

His letter has been stopped in the post this week [16, p.114]. – In hafta maktub-i u dar pochta bozdosta shudaast [2, p.109].

It became clear from the translations of PPPF (Present Perfect Passive Form) of transitive verbs is transmitted into MTLL mostly by dint of RTPP (retelling past tense passive) *zamoni guzashtai nakli*, which is also called the auditive form. The former in question sometimes be transmitted into MTLL in the form of the simple past tense as well:

“My courage has been mended up after a fashion” [17, p.77]. – Jasorat-i man bad-i parhezgari barqaror gardid [Translated by the author]. Or: Jasorati man badi parhezgari barqaror karda shud [Translated by the author].

Zamon-i guzashta-i hikoyagi possesses PF (passive form) in MTLL [3, p.295]:

Dar ovoz-i u iztirobu hayajon his karda meshud [7, p.118]. – Nervousness and alarm were felt in his voice [Translated by the author].

It is asserted that the relevant categorical form of PV promotes English one based on simple past tense (Past Indefinite).

As well as, PF passive is resorted to in Past Perfect Tense: “The matter had been taken up without his instructions” [17, p.188]. – In kor be maslihat-I u niz ogoz karda shuda bud [Translated by the author]. The translation of the relevant of PF into Tajik indicates that it corresponds to the letter in question before-past tense which it is possible to use TPV:

Yak miz-i khurd dar peshgoh-i chaila guzoshta shuda bud [7, p.218]. - A small table had been put in front of the hut [Translated by the author].

In English, the mentioned form of PV consists of three components: PTF of the auxiliary verb *to have* + *been* + participle II and base verb. Its Tajik equivalent consists of three elements: participle of the semantic verb starting with *-a* + the participle form of the preceding auxiliary verb *shuda* + the personal form of the auxiliary verb *budan* (*bud*) [9, p.137].

I. Present Continuous Tense: I quite agree with you that Italy is being led away by a will-o-the-wisp [16, p.198] – Man bo shumo komilan rozi hastam, ki Italy dastnoras shuda istodaast.

II. Past Continuous Tense can also take PF: “All the wiring of her London house was being overhauled” [12, p.213]. – Hama-i nokilho-i barqrason-i xona-i dar London buda-i u tamir shuda istoda budand [Translated by the author]. It is clear that the mentioned passive form consists of three elements: PFV *to be* in the past tense (was) + PF I of the auxiliary verb *to be being* + the participle form II of the semantic verb. Of these two forms of the verb *to be* (*was, being*), the first is a continuous past tense marker, and the second is a passive marker. The considered passive form of English verb is transmitted into Tajik language by dint of PF of the prepast tense of continuous ones: ta'mir shuda istoda budand. This tense form of the Tajik verb can occasionally be used in PVF: Ba nug-i pilotka yak damage lenta-i surkh dukhta shuda istoda bud [7, p.119] - A piece of red ribbon was being sewed on the side-cap [Translated by the author]. The relevant Tajik passive voice contains four significant units: the suffix *-a* + the auxiliary verb *shudan* in the form of the same participle + the auxiliary verb *istodan*.

In English, unlike Tajik, there are special forms of the future tense, two of which can be in PV. The first form is called Future Indefinite Tense:

1) He will be half clothed again when Fear comes in [12, p.94] – Vakte ki Floer meoyad, u az nav nimbarahna karda xohad shud [Translated by the author].

There is almost no special FFT in Tajik language. The so-called “zamon-i oyanda-i kitobi” is used very rarely in book style. The relevant tense possesses PVF: *Bad-i du ruz polki Safarino ham az hatti peshi hang baro-i damgiri ba qafu ovarda xohad shud* [8, p.211].

The meaning of the future tense is expressed by the present-future tense form in MTL. The relevance of an action to the future tense is determined from the constitutive conditions of the utterance. The form in question can be used in the passive [3, p.305]: *Mansurov muvofiq-i hohish-i xud az vazifa-i mudiri va muallim-i maktab ozod karda meshavad* [7, p.88]. Here “ozod karda meshavad” is a passive form and denotes a future action. It corresponds to the future indefinite tense form of the English verb: *Mansurov az vazifahoyash ozod karda meshavad*. – *Mansurov will be relieved of his posts* [Translated by the author].

Adducing the results of the above-adduced two English examples PF in the future indefinite tense is formed by means of two auxiliary and one base verb. The first auxiliary verb *shall or will* serves to indicate the meaning of the future tense, and the second auxiliary verb *to be* in the form of an infinitive without *to* in PVF.

The first Tajik equivalent of English Future Indefinite Tense Passive entitled as “zamon-i oyanda-i kitobi” consists of the participle form preceding the semantic verb *ovarda*, followed by the auxiliary verb *xostan* in the personal form *xohad* and in PVF of the auxiliary verb *shudan* in a contracted form *shud*: *will be punished – jazo doda xohad shud*. The second Tajik equivalent of Future Indefinite Tense Passive, which is the present-future tense is formed by the participle form of the preceding semantic verb *ozod karda* and the personal form of the auxiliary verb *shudan meshavad*: *will be relieved – ozod karda meshavad*.

In English, Future Perfect Tense can also occasionally be used in the form of the passive voice [9, p.94]. For example: *I shall not have been shown these rooms by the time you return* [11, p.211]. – *To bozgatat ba man in hurahoro nishon namedihand (nishon nahohand dod)* (Translated by the author).

This form of the English passive, being an analytical formation, consists of three auxiliary and one semantic verb in the form of participle II (shown). The first of them “shall (will)” serves to express the meaning of the future tense, the second auxiliary verb “have” indicates the grammatical meaning of the perfect, and the last “to be” in the form Participle II (been) acts as a passive marker: *shall have been shown – nishon nahohand dod (nishon namedihand)*.

Apparently, the Tajik equivalent of the relevant English passive voice can be either two or three components: *nishon namedihand, nishon naxoxand dod*. However, English passive voice is conveyed by the active form of Tajik verb in an indefinite-personal sentence, since the verb *to show/nishon dodan* is used in its intransitive meaning: *nishon dodan ba kas-e*.

The verbal forms Future-in-the Past-Indefinite & Future-in-the Past-Perfect can be resorted to in the passive voice in English as well [9, p.95]: 1) *He said that the house would have been sold by the end of the year* [15, p.1148]; *U guft, ki in xona to oxir-i sol furuxta xohad shud (furuxta meshavad)* [Translated by the author]. 2) *Inquiries revealed that she would be cast for the part of Olivia* [12, p.211]. – *Pursujuyeho sobit kardand, ki u dar naqsh-i Olivia ba navor girifta meshavad* [Translated by the author].

Seemingly, the relevant verbal category possesses a complicated analytical structure containing 4 components in the first sentence and three ones in the second one. The first component *would* is used to express the meaning of futurity in both cases, the second one *have* expresses the meaning of the perfect, the third one of the first sentence *been* and the second one of the second sentence express the meaning of passive voice grammatically. The last elements of these two analytical constructions *sold, cast* have both lexico-morphological notions, upon the whole.

The passive voice also represents an analytical formation *furuxta xohad shud, ba navor girifta meshavad*, where the auxiliary verb *shudan* in the forms *shud* and *meshavad* denoting the meaning of the passive alongside with the indicator of the participle *-a furuxta* and *ba navor girifta* and the component *xohad* serves to express futurity in MTL. Therefore, *would* and *xohad* have an identical function in the comparative languages. Into the bargain lexico- grammatical meanings of predicative-verbs are expressed by dint of *furuxta* and *ba navor girifta* in Tajik language.

As far as we are concerned the fact the above-adduced translated forms of English sentences designing on the premise of passive form: Future-in the-Past-Indefinite and Future-in the Past-Perfect

promoting Tajik passive forms based on present-future *ba navor girifta meshavad* or bookish one *furukhta xohad shud*.

Conclusion

To sum up, the theme explored occupies the key role and is considered to be as verb analytical form containing from two to four or five components in the comparative languages. It is worth mentioning that such kind of verbal form possess their own morphological features. Hereby, in English, the auxiliary verb *to be* in terms of functions and meanings based on the relevant form with PP (part-participle) II and its Tajik equivalent the verb *shudan* derived by the suffix *-a* participates to perform such verbal grammatical category. The auxiliary verbs in question act as a conjugated component once, and they are not conjugated depending on the number of auxiliary components in other cases.

Reviewer: Ashrapov B.P. – Candidate of Philology, Associate Professor of Khujand State University named after academician B.Ghafurov

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронцова, Г.Н. Очерки по грамматике английского языка / Г.Н. Воронцова. - М.: Изд. Литературы на иностранных языках, 1960. – 398 с.
2. Войнич, Э.Л. Гурмагас / Э.Л. Войнич. - Душанбе: Маориф, 1982. – 320 с.
3. Забони адабии ҳозираи адабии тоҷик. Қ.И. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Ирфон, 1973. - 35с.
4. Икромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 3. / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. – 452 с.
5. Камянова, Т. Грамматика английского языка: теория и практика. Ч.1 / Т.Камянова. - М., 2017. – 766 с.
6. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. - М.: Изд. литературы на иностранных языках, 1959. – 440 с.
7. Ниёзӣ, Ф. Ҳар беша гумон мабар, ки холист / Ф. Ниёзӣ. - Душанбе: Ирфон, 1957. – 526 с.
8. Ниёзӣ, Ф. Вафо. Китоби дуюм / Ф. Ниёзӣ. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 448 с.
9. Усмонов, К. Грамматикаи амалии забони англисӣ. Китоби дарсӣ / К. Усмонов, Н.Қурбонова. - Хучанд, 2012. - 284 с.
10. Blokh, M.Y. A Course in Theoretical English Grammar / M.Y. Blokh. - М.: Higher School Publishing House, 1983. – 384 p.
11. Dickens, Ch. Martin Chuzzlewit / Ch. Dickens. М.: Foreign Languages Publishing House, 1950. – 256p.
12. Galsworthy, J. A. Modern Comedy. Book 2 / J. Galsworthy. М.: Progress Publishers, 1976. – 280p.
13. Ganshina, M.A., Vasilevskaya, N.M. English Grammar. М.: Higher School Publishing House, 1964. – 544p.
14. Hardy, Th. Far From the Madding Crowd. // Th. Hardy. Lnd.: pan Books LTD, 1967. – 398p.
15. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary / A.S. Hornby. Oxford University Press, 1989. – 1578p.
16. Voynich, E.L. The Gadfly / E.L. Voynich. М.: Foreign Languages Publishing House, 1954. – 332p.
17. Waugh, E. Prose. Memories. Essays / E.Waugh. М.: Progress Publishers, 1980. – 448p.
18. Ashrapov, B.P. Word-building potential of Tajik adverbial prefix бо-/bo- and its English equivalents / B. P. Ashrapov // Начала Русского мира. – 2022. – No. 1. – P. 15-18. – EDN WMZTCK.
19. Мирмухамедов, О.Т. Баъзе мулоҳизаҳо роҷеъ ба унсурҳои вожаҷосоз дар забони адабии тоҷикии қарни XVIII / О.Т. Мирмухамедов, Б.П. Ашрапов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2022. – No. 6. - P.36-42. – EDN НЕНРМВ

ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ШАКЛҲОИ ЗАМОНИИ ТАРЗИ МАФЪУЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Шакли мафъули забонҳои муқоисашаванда дорои шаклҳои гуногуни замонию намудии феъл мебошанд, аммо шумораи онҳо назар ба шаклҳои фоил камтаранд. Дар забони англисӣ дар шакли фоил онҳо дар доираи сифаи хабарӣ фарқ карда мешаванд. Инҳо 16 шаклҳои замонию намудии феъланд, ки ба шаклҳои гурӯҳи “Indefinite”, “Continuous”, “Perfect” ва “Perfect Continuous” ҷудо мешаванд. Аз ин 16 шаклҳо танҳо 10-тоашон дар шакли мафъул мавриди истифода қарор мегиранд. Инчӯ ҳамаи шаклҳои “Indefinite”, 4 шаклҳои гурӯҳи “Perfect” ва 2 шаклҳои гурӯҳи “Continuous”, ки “Present Continuous” ва “Past Continuous” маҳсуб меёбанд, дохил мешаванд. Истифодаи нашудани шакли мафъули феъл дар шакли “Perfect Continuous” ва ду шаклҳои “Continuous” яқинан бо он алоқаманд аст, ки ҳангоми самти мафъул натиҷа ва анҷоми амали нисбат ба мубтадо нигаронидашуда ба инобат гирифта мешавад. Шаклҳои “Perfect Continuous”, “Future continuous”, “Future-in-the Past-Continuous”, ки мафҳуми натиҷаи амалро надоранд, амали ояндаи давомдорро ифода мекунанд. Дар забони тоҷикӣ ҳашт намуди шаклҳои замонию намудии феъл дар сифаи хабарӣ шакли мафъул доранд: **ҳозира-оянда, ҳозираи давомдор, гузаштаи одӣ, гузаштаи нақлӣ, гузаштаи хикоягӣ, гузаштаи дур, гузаштаи дури давомдор, ояндаи китобатӣ.**

Калидвожаҳо: шаклҳои замонию намудӣ, самти мафъул, сифаи хабарӣ, замони ҳозираи номуайян, замони гузашта, замони оянда, шакли аналитикӣ, замони ҳозира-оянда, феъли ёридиҳанда.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВИДОВРЕМЕННЫХ ФОРМ ПАССИВНОГО ЗАЛОГА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ

У страдательного залога сопоставляемых языков имеются различные видовременные формы, но их число меньше, чем у форм действительного залога. В английском языке в активе они разграничиваются в сфере

изъявительного наклонения. Это 16 видовременных форм, которые подразделяются на формы групп “Indefinite”, “Continuous”, “Perfect”, “Perfect Continuous”. Из этих 16 форм только 10 могут употребляться в пассиве. Сюда входят все 4 формы “Indefinite”, 4 формы группы “Perfect” и две формы группы “Continuous”, которыми являются “Present Continuous” и “Past Continuous”. Неупотребимость пассива с глаголами в форме «Perfect Continuous» и двух форм «Continuous» связано, очевидно, с тем, что при пассиве акцентируется результат или следствие действия, совершённого над подлежащим извне. Формы “Perfect Continuous”, “Future continuous”, “Future-in-the Past-Continuous”, у которых отсутствует значение результата, обозначают будущее длительное действие.

В таджикском языке формой пассива обладают восемь видовременных форм глагола в изъявительном наклонении: **хозира-оянда, хозираи давомдор, гузаштаи одди, гузаштаи накли, гузаштаи хикоягӣ, гузаштаи дур, гузаштаи дури давомдор, ояндаи китобатӣ.**

Ключевые слова: видовременные формы, страдательный залог, изъявительное наклонение, настоящее неопределенное время, прошедшее время, будущее время, аналитическая форма, настояще-будущее время, вспомогательный глагол.

TENSE FORMS OF PASSIVE VOICE IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The passive voice of the compared languages has various types of tense forms, but their number is less than the active voice forms. In the active voice of English language they are differentiated in the sphere of the indicative mood. These are 16 tense forms divided into “Indefinite”, “Continuous”, “Perfect”, “Perfect Continuous” group forms. Out of these 16 forms, only 10 can be used in the passive voice. All 4 forms of the “Indefinite”, 4 forms of the “Perfect” group and two forms of the “Continuous” group, which are “Present Continuous” and “Past Continuous” include here. Passive voice can not be used with verbs in “Perfect Continuous” and two forms of “Continuous”, because it emphasizes the result or consequence of an action performed on the subject from the outside. The “Perfect Continuous”, “Future continuous”, “Future-in-the Past-Continuous” forms which do not have a meaning of result, denote a future continuous action. In the Tajik language, eight tense forms of the verb in the indicative mood have passive form: Present-Future, Present Continuous, Past Tenses (**гузаштаи оддӣ, гузаштаи наклӣ, гузаштаи хикоягӣ, гузаштаи дур, гузаштаи дури давомдор**) and Future Tense (**ояндаи китобатӣ**).

Keywords: Tense forms, passive voice, indicative mood, Present Indefinite Tense, Past Indefinite Tense, Future Indefinite Tense, analytical form, Present-Future Tense, auxiliary verb.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эшонкулова Муслима Бахтиёрвна* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузарг. Мавлонбеков 1. E-mail: muslima.eshonkulova@mail.ru

Сведения об авторе: *Эшанкулова Муслима Бахтиёрвна* – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, ассистент общеобразовательной кафедры иностранных языков. **Адрес:** 735700, г. Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова, 1. E-mail: muslima.eshonkulova@mail.ru

Information about the author: *Eshanqulova Muslima Bakhtiyorovna* - Khujand State University named after academician B.Gafurov, assistant of the all-university department of foreign languages. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov trav., 1. E-mail: muslima.eshonkulova@mail.ru

АДАБИЁТШИНОСӢ - ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ: 891.550+82.32

ТАСВИРИ МАСОИЛИ СИЁСӢ-ИҚТИМОӢ ДАР ҲИКОЯҲОИ РАШИД ҶАҲОН

Раҷабов Ҳ., Асозода З.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳиндустон яке аз сарзаминҳои соҳибтаърих ва тамаддунофари олам ба шумор меравад. Ҳанӯз аз ибтидои таърихи башарият мардуми ин кишвар бо касби донишу маърифат фарҳанги пурғановату мондагоре эҷод намуданд ва онро ба тамоми оламиён пешниҳод карданд. Ин фарҳанги бой тули асрҳои зиёд таваҷҷуҳи ҳамагонро ба худ ҷалб сохтаву имрӯз низ донишмандон онро меомӯзанд, аз он баҳра мегиранд. Дар замони авҷи худ илму адаби Ҳиндустон ба фарҳанги дигар мамлакатҳои ҷаҳон таъсирашро расонида, сарчашмаи рушди онҳо гардидааст. Бахусус, адабиёти гуногунмавзӯ ва дилфиреби ҳиндӣ оламиёро мафтун кардааст. Аммо чун гардиши айём ҳамеша якнавохт нест, замоне дар сарнавишти ин сарзамин ҳатти сиёҳ пайдо гардид ва барои як муддати тулонӣ ин сарзамин макони бегонагон гашт. Ҳузури аҷнабиён на танҳо ба доираҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, балки ба ҳаёти адабӣ ва илмиву фарҳангӣ низ таъсири худро гузошт. Мавҷудияти фарҳанги пурғановат ва адабиёти фарогир сабаб шуд, ки ин мамлакат бори дигар аз худ дарак диҳад. Замоне пеш омад, ки барои мардуми тамоми соҳаҳои ҷомеаи Ҳиндустон ҷунбиши нави иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиро фароҳам сохт. Ин рӯйдоди муҳим ба озод шудани Ҳиндустон саҳт алоқаманд буд.

Дар соҳаи адабиёт низ ин ҷунбиш таъсири амиқи худро ба ҷомеа ва алаҳхусус ба занон гузошт. Ҷунбишҳои милли-озодихоҳӣ дар тамоми қаламрави Ҳиндустон бо иштироки натавон мардон, балки занони шучоъ низ ба вуҷуд омаданд. Мутолиаи адабиёти фаровони илмиву таърихӣ нишон медиҳад, ки талаботи сиёсии ҷунбиши миллатгарой дар давраи мавриди назар дар Ҳиндустон, ба занон таъсири амиқ гузошта, ба онҳо нақшо ва имкониятҳои нав барои исбот кардани арзишҳои худ ва нишон додани мавқеи ҷамъиятии хеш дар муҳити хеле гуногун фароҳам овардааст. Ин нуқтаро Ҷералдин Форбс яке аз таърихшиносони амрикоӣ низ дар мақолааш бо номи «Занон дар Ҳиндустони муосир» (*Women in modern India*) дар як пажӯҳиши ҷиддие дар бораи занони ҳинду, таърихи наватарини онҳоро аз асри нуздаҳум дар зери ҳукмронии мустамликавӣ то асри бистум пас аз истиқлолият, баррасӣ мекунад: «Ҷунбиши ислоҳот, ки аз ҷониби мардон барои таълим додани занон ба вуҷуд оварда шудааст, ҳаёти занонро тағйир дода, ба онҳо имкон медиҳад, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ иштирок кунанд» [5, с128].

Давоми ин солҳо насли наво нависандагону адибон пайдо шуданд, ки онҳо дар муддати хеле кӯтоҳ бо эҷоди асарҳои навини худ шуҳратёб гардиданд ва ҷойгоҳи хешро дар арсаи адабӣ пайдо намуданд. Дар баробари мардон эҷодкор, занони озодандешу ҷасур низ дар ҳамин лаҳзаҳои мушкил дар арсаи адабӣ бо офаридаҳои бочуръатонаву замонавияшон пайдо шуданд. Ҷунончи Зоҳира Аббосӣ дар мақолаи «Ҳаёт ва фаъолияти Рашид Ҷаҳон, Исмаи Ҷугтай ва Ҳуршед Мирзо» иброз медорад: «Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX чанд зани шучоъ буданд, ки урфу одатҳои мамнӯъбуда ва қолабҳои иҷтимоиро шикаста, намунаи мардонагӣ ва шучоат нишон доданд. Ин занҳо дар он замон танҳо ба арсаи мубориза баромада, дар минбарҳои иҷтимоӣ фаъол шуданд» [1, с14].

Номи Рашид Ҷаҳонро месазад дар радифи маҳз ҳамин гуна занони пешқадами мубориз, ҳомиёни озодии Ҳиндустон, ки мехостанд натавон худ, балки тамоми занони ҳиндуро аз зулму асорати аз ҳар ҷониб ба зан ҳамлаовар озод намоянд, ёдовар шуд. Ба ҳамин монанд, Раҳшанда Ҷалил, ки оиди паҳлуҳои зиндагии Рашид Ҷаҳон ва инчунин пиромуни офаридаҳои беҳамтои адиба бисёр тадқиқот гузаронидааст, дар яке аз мусоҳибаҳои ҷунин қайд менамояд: «Доктор Рашид Ҷаҳон нависандаи пешрафтаи урду, муаллафи ҳикояҳои бадеӣ ва романавис буд. Ӯ давраи нави адабиёти урдуро, ки

намояндагони зиёде аз кишри занон дошт, оғоз кард. Вай равзанаи имконоти азимро барои занони ҷавони мусалмон, алалхусус барои занони эҷодкор боз намуд» [11, с.110].

Муборизи матини роҳи озодӣ, ватандӯсти ҳақиқӣ Рашид Ҷаҳон бо ҳикояҳои беҳамтояш маҳбуи дили мардуми ситамдида ва умеди занони беҳуқуқе, ки ҳаёти хешро дар асорат гузаронидаанд, гардида буд. Мавзуи ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон бештар оҳанги фақру нодорӣ, сатҳи пасти зиндагӣ, побандӣ ба урфу одатҳои куҳан, мушкилоти табакаи мусалмонро доро мебошанд. Аммо мавзуи зан ва озодии ӯ як масъалаи муҳимме мебошад, ки онро дар бештари офаридаҳои Рашид Ҷаҳон дидан мумкин аст. Ӯ истиқлолиятро барои ҳамагон мехост, вале зиёдтар дар фикри озодии занон буд. Нисбат ба шахсияти Рашид Ҷаҳон дигар нависандаи Ҳиндустон Хуршед Мирзо чунин ёдоварӣ менамояд: «Истиқлолият моҳияти табиати Апабӣ (Рашид Ҷаҳон-А.З.) буд ва вай инро барои ҳама мехост» [8, с.129].

Ӯ бо замона мечангид ва дар дили ноумедон шуълаи умед меафрӯхт. Рашид Ҷаҳон бо зарби қаламаш ба анъанаҳои куҳан, инчунин ба урфу одатҳои баде, ки асрҳо зерӣ ниқоби дин идома дошт, зарба зад. Доктор Тоҳира Козимӣ дар мақолаи «Доктор Рашид Ҷаҳон: муаллифи «Ангаре» ё саропо чароғ» дар бораи адиба ёдовар шуда, назарашро оид ба шахсияти ӯ чунин иброз менамояд: «Дар хотир доред, ки қалам ва сухани нависандаи часур метавонад орзуи раҳна сохтани деворҳо ва кушодани пайроҳаҳои навро омӯзонад ва ба мазлумон дарси озодихоҳӣ диҳад. Дар хуни Рашид Ҷаҳон барки адолат ҷорист» [17, с.13].

Бо кӯшишҳои бемисл дар офаридани ҳикояҳо аз тарафи нависанда образи зани идеалии ҳинд аз нав кашф ва гоҳҳои куҳна маҳкум карда шуданд. Инчунин адолату барорбарҳуқуқӣ миёни мардум барқарор гардид. Занон саъй мекарданд, ки дар муборизаи миллӣ барои озодӣ ширкат кунанд. «Барои занони солҳои 1920 ва 1930 равшан буд, ки раҳӣ аз урфу одатҳои ҳуқуқро маҳдудкунанда ба онҳо имкон медиҳад, ки дар барқарорсозии Ҳиндустон саҳм гузоранд. Мавҷи аввали фемианизм дар Ҳиндустон бо хоҳиши хосси зан ба ҳуқуқҳои сиёсӣ ва оғоҳии ғайриоддӣ аз номуайянии мақоми ӯ дар назари мардон нишон дода мешавад» [12, с.116].

Бахши зиёде аз намояндагони ин давра, ки ба ҳимояи ҳуқуқи занон машғул буданд, қисми асосии ҳаракати сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Тақрибан ҳамаи онҳо ба сиёсат ба воситаи кори ҷамъиятӣ ва ҳисси миллӣ омада буданд. Рашид Ҷаҳон низ мисли ҳаминҳо буд. Вай дар ҳикояҳои кӯтоҳаш на танҳо ба озодӣ ва истиқлолият даъват мекард, балки дар пиесаҳои худ ба тобеияти занон муроҷиат менамуд. Ҳангоме ки Рашид Ҷаҳон барои ҳимояи камбизоатону занон қалам ба даст мегирифт ва ба эҷоди ҳикояҳо мепардохт, ба ӯ аз ҳар тараф таҳдидҳоро раво медиданд, аммо бо вучуди ин ҳама мушкилиҳое, ки пеши роҳи нависанда сар мезаданд, ӯ бочуръатона ба пеш гом мениҳод: «Рашид Ҷаҳон бори дигар чуръат намуд, ки натавонад аз муҳофизат даст накашад, балки хидматро ба камбизоатону занон идома диҳад» [11, с.20].

Яке аз адибони ҳамасри Рашид Ҷаҳон, ки аз офаридаҳои адиба илҳом мегирифт ва ӯро ҳамчун як зани шучоъ ва озодандеш мешинохт Исмаи Чугтай буд. Ӯ дар бораи адиба чунин ибрози ақида намудааст: «Вай ақидаҳои маро иваз намуд, зеро вай хеле часур буд ва ҳар гуна суханро ошкоро ва баланд мегуфт ва ман фақат мехостам ӯро нусхабардорӣ намоям» [7, с.118].

Дар ҷомеаи ҳамонвақтаи Ҳиндустон занони зиёде ба мисли Исмаи Чугтай буданд, ки пайваста дар пайи раҳиҳои ватан аз асорат, озодии занон ва ташвиқи равшанфикрӣ буданд. Тасдиқи ин гуфтаҳоро мо дар муқаддимаи китоби Раҳшанда Ҷалил бо номи «Исёнгар ва корномаи вай: Зиндагиномаи Рашид Ҷаҳон» (*A Rebel and her Cause: The Life of Rashid Jahan*) дида метавонем: «Рашид Ҷаҳон бо офаридаҳои ба як насли адибони зан, аз ҷумла Исмаи Чугтай, Атиа Ҳусайн, Розия Сачҷод Зоҳир ва Садиya Бегим Сӯҳравӣ илҳом мебахшид. Рашид Ҷаҳон бештар аз як зане буд, ки оид ба мавзӯҳои замони худ бо часорат менавишт». Ва ё ҷойи дигар чунин оварда шудааст: «Заноне мисли Рашид Ҷаҳон саъй мекарданд, ки бо ворид шудан ба майдони муборизаи миллатгарой барои озодии кишвар ва озодии занон шахсияти нав пайдо кунанд. Саҳми адабии ӯ рамзи азми ӯст» [7, с.118]. Рашид Ҷаҳон низ дар паҳлуи онҳо ин муборизаро бо офаридани ҳикояҳои баҳсбарангезаш дучанд месохт.

Рашид Ҷаҳон инчунин бо низоми диние, ки дар кишвараш ҷорӣ буд ва танҳо садди роҳи пешраҳии занону духтарон мешуд, розӣ набуда, онро исломӣ намехонд ва бо он

муҳолифат менамуд: «Низоме, ки дар байни мусулмонони Ҳинд мушоҳида мешавад, аслан исломӣ нест ва воқеан барои пешрафти таҳсили духтарони мо хеле зараровар аст» [12, с.4].

Яке аз адибони Ҳиндустон Шакил Сидикӣ, ки муаллифи китоби «Ҳикояҳои мукаммали Рашид Чаҳон» мебошад, дар пешгуфтори китобаш оиди маҳорати баланди ҳикоянависи Рашид Чаҳон ёдовар шудааст. Инчунин зикр намудааст, ки ӯ дар ҳикояҳои пайваста ба тасвири ҳаёти занони заҳматкаши табақаи поёнии Ҳиндустон машғул будааст: «Рашид Чаҳон дар ҳикояҳои ҳаёти занони заҳматкаши табақаи поёнии Ҳиндустонро хеле бо маҳорати баланд ба қалам додааст. Тасвири образи зан, муборизаи ӯ бар зидди ноадолатӣ, таассуби динӣ, хурофотзадагии омма ва дигар омилҳои номатлуби ҷомеа дар ҳикояҳои Рашид Чаҳон дида мешавад. Маҳз талоши халқи заҳматкаши камбағал, зани ҳинду, хусусан, кӯшиши занони ситамдидаи табақаи поёнӣ, он афсонаҳоро аҳаммияти беандоза бахшидаанд. Мо дар ҳикояҳо ва драмаҳои Рашид Чаҳон бо калимаҳои оммафаҳм мушкилоти занони дар ҳақиқат заҳматкашида, инчунин муборизаи шадиди онҳоро бар хилофи ноадолатӣ мушоҳида намуда метавонем» [6, с.4].

Рашид Чаҳон на танҳо дар бораи зан ҳамчун объекти эҷод менависад, балки маҳдудиятҳоеро, ки ҷомеа нисбат ба зан раво дидааст, дар офаридаҳои тасвир менамояд. Тасдиқи ин гуфтаҳо мо дар китоби аз ҷониби доктор Атия Абид, ки бо номи «Рашид Чаҳон: Маҷмуи ҳикояҳо ва песаҳо» (Rasheed Jahan: Selected Short Stories & Plays.) навишта шудааст, дида метавонем: «Чанд маҷмуаи ҳикояҳои бадеии Рашид Чаҳон ба табъ расидаанд, ки дар онҳо мушкилоти иҷтимоӣ, ба хусус мушкилоти занон хуб баррасӣ шудааст» [3, с.14].

Дар ин китоб ӯ шарҳи интиқодӣ ва пажӯҳиши шароити зиндагии Рашид Чаҳон, таҳаввулоти равонӣ, офаридаҳо, ҳикояҳои бадеӣ, навиштаҳои гуногун ва хидматҳои марбут ба ҳуқуқи занонро қайд намудааст.

Касби Рашид Чаҳон ба ӯ имкон дод, ки ба ҷаҳони ботинии занон дастрасӣ пайдо намояд. Вай зуд-зуд бо заноне вохӯрд, ки бо тарзҳои изтиробовар зери таъқиб, сарқӯб ва шиканча қарор гирифтаанд. Давраи фаъолият дар олами тиб ӯро нисбат ба масъалаҳои саломатӣ ва хушбахтии занон ҳассос месозад. Бояд қайд намуд, ки Рашид Чаҳон ҳангоми бо ҳаёти занон аз наздик шинос шудан, тасмим гирифтааст қаламашро барои ҷомеаи ҳуқуқҳои онҳо истифода барад. Ва исботи ин гуфтаҳо мо дар мақолаи навбатӣ дида метавонем: «Рашид Чаҳон зарурати баёни худро дарк карда, қаламашро ҳамчун воситаи муҳолифат бар зидди кӯҳнапарастӣ ва таассуби динӣ истифода бурд. Вай аз тобеияти занон нигарон шуда, танқиди бартарияти расму одатҳои мусулмониро интиҳоб кард» [9, с.18].

Тавассути ҳикояҳои адиба на танҳо нобаробарии амиқи байни ҷинсро ошкор сохтааст, балки қобилияти занонро барои барқарор кардани ҳувиюти худ низ аён намудааст. Чунончи: «Рашид Чаҳон пайвандии занонро дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа меомӯзад. Таваҷҷуҳи асосии ӯ саломатии занон аст, ки, пеш аз ҳама, ба насл ва модар вобаста аст» [2, с.28]. Дар ҷойи дигари ҳамин мақола мавзӯи фаъолияти эҷодии адиба баррасӣ шудааст: «Эҷодиёти Рашид Чаҳон сабабҳои зулми занонро пайгирӣ мекунад. Вай зарурати таҳсил ва шуғли занонро дар миқёси васеъ эътироф мекунад. Ӯ ҳамчун нависанда дар бораи урфу одатҳои кӯҳан бо салоҳият суҳан мегӯяд» [2, с.24].

Рашид Чаҳон ҳамчун табиби бемориҳои занона ба саломатии занон таваҷҷуҳи шахсӣ зоҳир мекард ва пайваста бо занон дар иртибот буда, ба онҳо оид ба гигиенаи хонагӣ, беҳдошти саломатӣ, нигоҳубини кӯдак маслиҳатҳо медиод. Ӯ ба ақидаи омма, ки занонро танҳо дар муҳити хона тасаввур мекарданд ва барои онҳо таҳсилу фаъолияти мустақилонаро дар фазои озод ғайриимкон мешумориданд, зид буд. Ҳатто ҳуди занон, алаҳхусус занони табақаҳои гуногун аз ин гуна фаъолиятҳо худдорӣ менамуданд. Онҳо ба маҳдудиятҳои, ки нисбатан ҷомеа раво медид, то дараҷае одат намуда буданд: «Занони синфҳои болоӣ аз мутолиаи роман, навиштани шеър, тамошои пиесаҳо худдорӣ мекарданд, зеро онҳо чунин ақида доштанд, ки ин кор нодуруст аст ва занон барои ин амал ҳуқуқ надоранд. Ягона роҳи ҳалли ин масъала тағйири зеҳниятҳо ва фаҳмондадихӣ буд, ки он бар души Рашид Чаҳон барин равшанфикрон воғузур шуда буд» [16, с.110].

Рашид Чаҳон бо эҷодиёташ на танҳо рамзи сукутро шикаст, балки ба таври возеҳ ибраз дошт, ки зулмро танҳо тавассути эҷоди огоҳона аз ҳуқуқҳои худ дар дин ва ҷомеа бартараф кардан мумкин аст. Баланд бардоштани шуур барои нависанда ва касби ӯ ҷузъи ҷудонашаванда буд. Рашид Чаҳон чунин ақида дошт: «Гурӯҳи мазлум бояд дар як вақт

чахонеро, ки онро ихота кардааст, пора-пора кунад ва ҳамзамон симои худро ба таърих гузорад. Барои он ки хувияти худро фарқ кунад, бояд худро намоён созад ва ин роҳ танҳо ба воситаи эҷод имконпазир аст» [1, с.8].

Рашид Чаҳон танҳо як ном нест, ӯ як феминист аст, ки пешбарандаи ҳаракати занони озодандешу тараққипарвар дар Ҳиндустон мебошад. Вай аввалин нависанда-феминист аст, ки на танҳо ҳамчун табиб ба ҷомеа хидмат кардааст, балки садои худро бар зидди муносибати золимонаи ҷомеа, хурофот, дин, ки нисбат ба занон ва камбағалон равона гардидааст, баланд кардааст. Рашид Чаҳон ҳамчун як арбоби пешқадами «Чунбиши адибони пешқадам» ҷасорат ва матонат дошт, ки алайҳи беадолатӣ, нобаробарӣ ва неруҳои душман, ки боиси саркӯби тобеон ва нотавонон, инчунин занон гардидаанд, ҳарф занад.

Чуноне дар боло ёдовар шудем, муаллифи китоби «Рашид Чаҳон: Маҷмуи ҳикояҳо ва песаҳо.» (Rasheed Jahan: Selected Short Stories & Plays.) Атия Абид, ки таҳқиқи густурдае дар атрофи зиндагинома ва ҳикояҳои Рашид Чаҳон анҷом додааст, бар ин назар аст, ки дар муҳити солиму созгор бо волидони равшанфикру дастгир, ки барои таҳсил ва рушди занон бетараф набуданд, ба воя расидани Рашид Чаҳон, яке аз сабабҳои дигари офаридани образи зан дар ҳикояҳои адиба мебошад. Атия Абид ин нуқтаро дар муқаддимаи китоби худ чунин зикр намудааст: «Хонаводаи равшанфикре, ки ба чунбишҳои иҷтимоӣ ва зехнии замони худ саҳт содиқ буд, хонаводаи Рашид Чаҳон буд, ки дар сафи пеши «ҳаракатҳои ислохотталаби фикрӣ ва маърифатӣ дар ҷомеаи мусулмонӣ дар оғози садаи бистум» қарор дошт. Падар, модар ва аммаҳои ӯ дар ташкили мактабҳо ва коллечҳо барои занон дар Алигарх машғул буданд, ки ин бори дигар тасдиқи он аст, ки Рашид Чаҳон дар чунин як оилае, ки ҳамагон ҳомии занон буданд, ба воя расидааст. Вай ба оилаи равшанфикри Алигарх тааллуқ дошт» [11, с.113].

Акнун боз бармегардем ба масъалаи эҷоди занон дар атрофи мавзуи зан дар адабиёти Ҳиндустон. Муҳаққиқони зиёде оиди ин масъала мақолаҳо ва асарҳои ҷудогона навиштаанд. Алалхусус, адибаҳои ҳамзамони Рашид Чаҳон, Исмат Чугтай, Амрита Притам, Меҳруннисо Парвиз, Саодат Ҳасан Манто, Курратулайн Ҳайдер ва дигарон, ки бо неруи қалам пешорӯи ақидаҳои кӯҳану шахшудаи ҷомеа баромад менамуданд. Онҳо нависандагоне буданд, ки Рашид Чаҳонро дар роҳи ҳақиқатнигорӣ ягона ва бузургтарин илҳомбахшашон меҳисобиданд. Яке аз чунин адибаҳо Меҳруннисо Парвиз мебошад, ки ҳикояҳояш ба мисли ҳикояҳои Рашид Чаҳон оҳанги адолату муборизаро ҷиҳати дастгирии занон дорад. Ӯ низ дар ҳикояҳояш ҷойгоҳи занро дар мадди аввал гузоштааст: Тасдиқи ин гуфтаҳоро мо дар рисолаи «Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Меҳруннисо Парвиз», ки аз ҷониби яке аз паҷуҳишгарони муваффақи адабиёти ҳинд, Латипов Алихон ба таърифи расидааст, дида метавонем: «Дар осори адабии Меҳруннисо Парвиз пардохтан ба масоили иҷтимоӣ ва махсусан мушкилоти зан дар ҷомеаи Ҳиндустон яке аз масъалаҳои калидӣ ба шумор меравад» [13, с.10].

Ҳифзу ҳимоя ва баланд бардоштани ҷойгоҳи зан, тасвири ҳаёти талхи занони табақаи миёна, побандӣ ба урфу одат ва расму русуми шаклгирифтаи ҷомеа ва дигар мавзӯҳои мубрами замон дар ҳикояҳои Исмат Чугтай дарҷ гардидааст. «Тасвири образи зан дар ҳикояҳои баҳсбарангези Амрита Притам дар минтақаи Панҷоб низ аз ҷасорати Рашид Чаҳон сарчашма гирифтааст» [11, с.120].

Мавзуи зан, мавқеи он дар ҷомеа, алалхусус вазъи ҳуқуқии занон аз зумраи мавзӯҳои мебошанд, ки дар адабиёти тамоми миллатҳо мавҷуданд. Бо вучуди пешрафти ҷамъият ва саводнок гардидани омма, зиёданд ашхос ва гурӯҳҳои, ки оиди масъалаи баробарҳуқуқии занону мардон мувофиқ нестанд. Ҳатто дар замони муосир масъалаи вазъи занон ва масъалаи ҳифзу ҳимояи ҳуқуқҳои онҳо боиси нигаронист. Бо вучуди ин, инсонҳо ва хосса ҳуди занҳо дар пешорӯи ин гуна беадолатӣ хомӯш намешинанд. Бо ҳар роҳу восита муковиматро бар зидди ин гуна беадолатӣ, ки боиси нигаронӣ мегарданд, дучанд менамоянд.

Ҳадафи асосии навиштани ҳикояҳо аз ҷониби Рашид Чаҳон тарғиби ин гуна ғояҳо буд. Тамоми ҳикояҳои ӯ бо баррасии масъалаҳои занон оғоз мешуданд. Мушкилоти занон, аз ҷумла мушкилоти марбут ба зӯроварии занон аз мавзӯҳои ҳалталаб ба ҳисоб мерафтанд. Вай ба ин масъалаҳо тавачҷуҳи махсус дошт. Рашид Чаҳон боварӣ дошт, ки муколамаҳои, ки дар аксари ҳикояҳои ӯ истифода мешуданд, паёми ӯ ба мардум буданд ва театр дар асл, ҳамчун воситаи расонидани ин паём ба мардум хизмат менамуд.

Ҳамин тариқ, Рашид Чаҳон аҳволи аксарияти занони Ҳиндустонро тавассути муколамаҳо аз забони қаҳрамонони ҳикояхоҷаш бо маҳорати баланд ба қалам меод. «Дар паси парда» - пиесаи яқпардагӣ, ки ба антологияи «Ангаре» дохил карда шудааст, диққати хонандаро бештар ҷалб намудааст. Дар ҳикоя бо истифода аз муколамаи байни ду хонум, ду зани мусалмон, адиба кӯшиш намудааст, ки аҳволи рӯзмарраи оилавино дар муҳити хона, ки хеле ташвишовар мебошад, тасвир намояд. Дар муколама масъалаҳои беҳуқуқии зани ҳинд, риояи расму оинҳои кӯҳан, азобу шиканҷаи зан дар оила баён гардидааст. Ба андешаи омма озодона баён намудани чунин проблемаҳои хонаводагӣ, ки боиси поймол гардидани ҳуқуқи занон мегардид, номумкин ҳисобида мешуд. Чунинчун дар мақолаи «Хувияти зан дар асари «Дар паси парда»-и Рашид Чаҳон» (*Female Identity in Rashid Jahan's 'Behind the Veil'*), ки муаллифи он Сачид Ансорӣ ба таҳлили ҳикояи болозикр пардохтааст, чунин гуфта шудааст: «Баёни озодонаи ин гуна мушкилоти оилавӣ он рӯзҳо мавзӯи мамнӯъ ҳисобида мешуд ва барои ҷомеаи ҳамонвақта номувофиқ буд, ки занони нависанда онҳоро зикр кунанд. Ҳангоми суҳбати хусусӣ, чунин мавзӯҳо барои занон метавонанд маъмул бошанд, аммо ҳеҷ гоҳ онҳоро ба таъб намерасонанд» [12, с.83]. Ҷойи дигар муаллиф чунин қайд менамояд: «Муаррифии занони мусалмон дар ҳаёти ҷамъиятӣ дар таърихи адабиёти ҳиндӣ як падидаи нав ба шумор меравад. Рашид Чаҳон дар замони худ бар ин назар буд, ки догма ё қоидаҳои шахшуда дар бораи даҳлатнопазирии ҳуқуқҳои зан дар миёни мардон мусулмон густурда буд» [12, с.83].

Рашид Чаҳон қаҳрамонҳои зани худро асосан ҳамчун мусулмонони элитаи баланд ё синфи миёна дар даргирӣ бо ҷомеаи маҳалгаро қарор медиҳад ва муборизаи онҳоро барои баромадан аз вазъи ташвишовари онҳоро тасвир мекунад. Пиеса бо суҳбати Муҳаммадӣ Бегум ва Афтоб Бегум оғоз меёбад, ки қаҳрамон аз хорӣ ва бечорагии Муҳаммадӣ Бегум суҳбат мекунад, ки чунин аст: «Ман аз ин дунё чунон хаста ва бемор шудаам, ки агар фикри ин кӯдакони хурдсол намебуд, худамро заҳролуд мекардам». (*میں اس دنیا سے اتنا بیمار اور تھکا ہوا ہوں کہ اگر ان چھوٹے بچوں کی فکر نہ ہوتی تو میں خود کو زہر کھا لیتا*) [12, с.54]

Аз муколамаи боло маълум мешавад, ки Муҳаммадӣ Бегум аз зиндагии худ то ҳаде норозӣ мебошад, ки аз он даст кашидани мешавад. Муколамаи ӯ зиндагии пурмашаққати ӯро ба таври возеҳ нишон медиҳад. Ин ҳолат беадолатии иҷтимоӣ ва бемории ҷомеаро ошкор мекунад. Тавассути ин намоишнома адиба мехоҳад шууреро инъикос кунад, ки мушкилоти занонро ифшо намуда, роҳи ҳалли онро пайдо намояд.

Озодбаёнӣ ва сахмгузори занон дар пешрафти ҷомеа яке аз паҳлуҳои дигари эҷодиёти Рашид Чаҳон мебошад. Изҳороти Рашид Чаҳон, ки аз ҷониби ӯ дар конференси адибони тараққипарвар (PWA) садо дод, чунин буд: «Мо рӯи болини таълими занон хобидаем ва худро аз шуури аввалин бо курпаи таҳсили занон пӯшонидаем» [9, с.8].

Ба воситаи асархоҷаш адиба барои баррасии масъалаҳои, ки занони мусалмон рӯ ба рӯ мешуданд, ба хонандагон таъсир расонидааст. Вай ҷомеаро воқеӣ инъикос мекард ва ба тағйир додани он ба қадри имкон омода буд. Рашид Чаҳон дар адабиёти урду, дар бунёди ҳаракати озодихоҳии Осиеи Чанубӣ ва инкишофи адабиёти муосир сахми беҳамто гузоштааст. Бояд гуфт, ки Рашид Чаҳон ва Курратулайн Ҳайдер пешбарандаи адабиёти тараққипарвар дар Ҳиндустон шинохта мешуданд: «Курратулайн Ҳайдер, Рашид Чаҳон нависандагоне буданд, ки ҳамчун пешоҳангони адабиёти тараққипарвари занон шинохта мешуданд ва намунаи ибрат барои ҳама занон дар солҳои минбаъда ба ҳисоб мерафтанд» [9, с.10].

Муайянсозии хувияти зан ва мақоми ӯ дар ҷомеа дар байни нависандагони пешрафта бо як силсила муқовиматҳо мувоҷеҳ гардида, пас аз имтиҳону озмоишҳои зиёд онҳо ба барқарор кардани хувияти худ дар ҷомеаи анъанавӣ имкон пайдо карданд. Ҳисси хувият як неруи эҷодии доимӣ дар нависанда аст. Баъзан фард кӯшиш мекунад, ки шахсияти худро дарк кунад, то мавҷудияти худро дар ҷомеа дарк кунад. Аксари қаҳрамонони ҳикояҳои Рашид Чаҳон занони мусалмон ҳастанд, ки бо масъалаҳои доғи иҷтимоӣ, аз қабилӣ мустамликадорӣ, истисмор, миллатгароӣ, факр, таассуби наҷодӣ ва мазҳабӣ азият дидаанд.

Хулоса, эҷодиёти Рашид Чаҳон шояд зери реҷҳои замон дафн шавад, аммо руҳи бебозгашт ва ҷасорати ӯ дар қалби садҳо заноне, ки имрӯз дар чаҳон орзуи далерона навиштанро доранд, шарора мепошад. Мероси вай - тухфа ба занон аст. Рашид Чаҳон фикр намекард, ки замоне дар байни дӯстдорони каломии урду номи ӯ маъмулу машҳур мегардад.

Меросе, ки ӯ боқӣ гузошт, миллионҳо занонро илҳом бахшид, то онҳо на танҳо ба майдони адабиёти урду, балки дар маҷмуъ адабиёти ҷаҳонӣ ворид шаванд. Муносибат, ҷасорат ва руҳияи шикастнопазири Рашид Ҷаҳон дар он замонҳо барои занон ҷиҳати бо мардонагӣ ва тавоноӣ навиштани дарди ҷомеаи худ сабаб гардид ва имрӯз низ аз ин гуна таъсир бархӯрдор аст.

АДАБИЁТ

1. Abbasi, Z. Breaking Stereotypes: Life and Works of Begum Rashid Jahan, Ismat Chughtai and Begum Khurshid Mirza / Z. Abbasi. – London: Journal of Social Sciences & Humanities, 1994. - Vol. 28. - Issue 1. – P.71-84.
2. Ali, M. The Women of the PWA: The Politics and Writings of Rashid Jahan and Qurratulain Hyder / M. Ali. – New Delhi: College of William and Mary, 2018. – 14 p.
3. Attia, A. Dr. Rasheed Jahan: Selected Short Stories & Plays / A. Attia. – New Delhi: Yash Publications, 2010. - P.349.
4. Bano, Sh. Rashid Jahan's Writings: Resistance and Challenging Boundaries, Angaare and Onward / Sh. Bano. – New Delhi: Indian Journal of Gender Studies, 2012. - Vol 19. - No 1. – P.57-76.
5. Forbes, G. *The new Cambridge history of India, Part 2: Women in modern India* / G. Forbes. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P.290.
6. Hajra, B. Kuch Rashid Jahan ke bare mein. In Rashid Jahan. «*Voh aur dusre afsane wa drame*» / B.Hajra. - New Delhi: Maktaba Jamia Limited, 1977. – 15 p.
7. Hamida, Said-uz-Zafar. A Conversation with Rashid Jahan's Sister-in-Law / Said-uz-Zafar Hamida // Journal of South Asian Literature. - Vol. 22. - No.1. P.158-165.
8. Khurshid, M. A Woman of Substance: The Memoirs of Begum Khurshid Mirza / M. Khurshid. – New Delhi: Maktaba Jamia Limited, 2005. – P.245.
9. Poulos, S.M. Feminine Sense and Sensibility: A Comparative Study of Six Modern Women, Short Fiction Writers in Hindi and Urdu: Rashid Jahan, Ismat Chughtai, Qurratul-Ain-Hyder, Mannu Usha Pviyay Chauhan / S.M. Poulos. - Chicago: University of Chicago, 1975. - P.988.
10. Rakhshanda, J. A Rebel and her Cause: The Life of Rashid Jahan. Women Unlimited / J. Rakhshanda. - Oxford: Oxford University Press, 2014. - P.246.
11. Rakhshanda, J. The Furore over the Publication of Angarey / J.Rakhshanda. - Oxford: Oxford University Press, 2014. – P.146-189.
12. Sajid, A. Problematising Female Identity in Rashid Jahan's «Behind the Veil» / A. Sajid. - Aligarh: Department of English, 2018. – P.120.
13. Латифов, А.Д. Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Меҳруннисо Парвиз (монография) / А.Д. Латифов. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 180 с.
14. Раҷабов, Ҳ. Рашид Ҷаҳон – ҳикоянавис / Ҳ. Раҷабов // Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ. – Душанбе, 2005. - С.8.
15. Раҷабов, Ҳ. Даҳ чехраи адабиёти ҳиндӣ / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: Дониш, 2014. – 250 с.
16. ارتضى كريم- «رشيد جهان»- ساينتيه اكاڊمى- دہلى - 2008 - س- 120
- س- 190. تشكيل صديقي .-«رشيد جهان كے مكمل افسانے» لكهنؤو- 2019 .17
- 30 س - 2020 ڈاكٽر طاہرہ كاظمى- ڈاكٽر رشيد جهان: انگارے والى يا سراپا چراغ18.

ТАСВИРИ МАСОИЛИ СИЁСӢ-ИҶТИМОӢ ДАР ҲИКОЯҶОИ РАШИД ҶАҶОН

Дар мақола масъалаи мавзӯҳои асосии ҳикояҳои нависандаи озодихоҳи урду Рашид Ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ҷараёни таҳлил ва омӯзиши мавзӯ, муаллиф, сараввал, оид ба фарҳанги бузурги мардуми Ҳиндустон, адабиёти пурғановати он ва мушкилоти дар даврони гуногун пешорӯи ҷомеа қароргирифта маълумот додааст. Мардуми Ҳиндустон бо касби донишу маърифат фарҳанги мондагоре эҷод ва ба мерос гузошанд, ки ҳанӯз ҳам мавриди қабули оламиён мебошад. Бо вучуди дар асорати чандасра қарор доштани ин сарзамин, мардуми он тавонистанд тавассути илму адаби худ зинда монанд ва бо гузашти солҳо бори дигар аз худ дарак диҳанд. Ин ҳолат дар натиҷаи ҷунбиши иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву адабӣ амалӣ гардид. Рӯйдоди мазкур ба озод шудани Ҳиндустон саҳт алоқаманд буд. Сипас, таъсири ин ҷунбиш дар соҳаи адабиёт шарҳ дода шуда, саҳми муборизи матини роҳи озодӣ, ватандӯсти ҳақиқӣ Рашид Ҷаҳон дар бедорсозии умеди занони беҳуқуқе, ки ҳаёти ҳешро дар асорат гузаронидаанд ва дар маҷмуъ, мавзуи зан ва озодии ӯ низ нишон дода шудаанд. Муаллиф дар мақолаи мазкур фикру андеша ва назарияи олимону муҳаққиқони соҳаро низ оид ба масъалаи мазкур овардааст.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, адабиёт, Рашид Ҷаҳон, феминизм, ҷунбиш, озодии занон, беҳуқуқӣ.

ОПИСАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В РАССКАЗАХ РАШИДА ДЖАХАНА

В статье рассматриваются основные темы рассказов свободолюбивого писателя урду Рашида Джахана. В процессе анализа и изучения темы автор прежде всего даёт информацию о великой культуре народа Индии, его богатой литературе и проблемах, с которыми сталкивалось общество в разные эпохи. Народ Индии с его знаниями и образованием создал и унаследовал культуру, которая до сих пор принята в мире. Несмотря на то, что на протяжении многих столетий люди находились под игом иностранных завоевателей, их жители смогли выжить благодаря своей науке и литературе и с годами снова проявить себя. Эта ситуация реализовалась в результате экономического, социального, культурного и литературного движения. Это событие было тесно связано с освобождением Индии. Затем объясняется влияние этого движения в области литературы, вклад борца за свободу и истинного патриота Рашида Джахана в пробуждение надежды бесправных женщин, проведших свою жизнь в

неволле, и в целом раскрывается тема женщин и их свободы. Следует отметить, что в данной статье автор также представил мнения и теории ученых и исследователей в данной области по данному вопросу.

Ключевые слова: Индия, литература, Рашид Джахан, феминизм, движение, свобода женщин, бесправие.

DESCRIPTION OF POLITICAL AND SOCIAL PROBLEMS AND STORIES BY RASHID JAHAN

The article deals with the main themes of the stories of the freedom-loving Urdu writer Rashid Jahan. In the process of analyzing and studying the topic, the author first of all gave information about the great culture of the people of India, its rich literature and the problems faced by the society in different eras. The people of India, with the profession of knowledge and education, created and inherited a culture that is still accepted by the world. Despite being in captivity for many centuries, its people were able to survive through their science and literature and show themselves again over the years. This situation was realized as a result of economic, social, cultural and literary movement. This event was closely related to the liberation of India. Then the influence of this movement in the field of literature is explained, the contribution of the freedom fighter, true patriot Rashid Jahan in awakening the hope of disenfranchised women who spent their lives in captivity, and in general, the topic of women and their freedom are also shown. It should be noted that in this article, the author also presented the opinions and theories of scientists and researchers in the field regarding this issue.

Key words: India, literature, Rashid Jahan, feminism, movement, women's freedom, lack of rights.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Ҳабибулло* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор, кафедраи филологияи Ҳинд. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: rajabov_h@yahoo.com. Тел.: (+992) 997-96-30-00

Асозода Зарина Сайфиқдин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯӣ, кафедраи филологияи Ҳинд. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 915-90-59-19

Сведения об авторах: *Раджабов Хабибулло* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, кафедра индийской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. E-mail: rajabov_h@yahoo.com. Тел.: (+992) 997-96-30-00

Асозода Зарина Сайфиқдин - Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра индийской филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 915-90-59-19

Information about the authors: *Rajabov Habibullo* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Indian Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: rajabov_h@yahoo.com. Тел.: (+992) 997-96-30-00

Asozoda Zarina Sayfiddin - Tajik National University, applicant, Department of Indian Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 915-90-59-19

АЗ ТАЪРИХИ ТАРЧУМАИ БАДЕЙ ДАР АДАБИЁТИ ТОЧИК (СОЛҲОИ 50-80)

Мурувватиён Ҷ. Ҷ.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар ибтидои солҳои 50-ум тарҷумаи бадеӣ ҳамчун як навъи комилан мустақили фаъолияти адабӣ падида шуд. Ва он, аллақай, дар нимаи солҳои 50-ум вижагиҳои нав пайдо мекунад, масалан, дар тарҷумаҳо истифода бурдани унсурҳои забони гуфтугӯӣ, лаҳҷа, калимаву мафҳумҳои таърихӣ (архаизмҳо), носазогӯӣ ва ғайра расм мешавад.

Вазифаи асосии мутарҷимони он даврон ин буд, ки “руҳи” асари тарҷумаро таҳриф накунад. Ва ин, дар навбати худ, ба намудор шудани фардияти эҷодии ҳар як тарҷумон мусоидат кард.

Аз ин таҳаввулот санъати театрӣ ҳам дар қанор намонд. Дар саҳнаҳои театрҳои тоҷик аз рӯи тарҷумаи асарҳои классикони рус ва хориҷӣ ба забони тоҷикӣ, аз қабилҳои драмаҳои Н. Островский “Арӯси бе ҷихоз” (“Бесприданница”) ва К. Симонов “Ҷавонписаре аз шаҳри мо” (“Парень из нашего города”) дар тарҷумаи Ғанӣ Абдулло, операи П. Чайковский “Евгений Онегин” дар тарҷумаи Муҳиддин Аминзода ва монанди инҳо ба намоиш гузошта шуданд.

Бо шарофати адибони маъруфе, ба монанди Аҳмадҷон Ҳамдӣ, Ҳасан Ирфон (Мамадхонов), Суҳайлӣ Ҷавҳаризода, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Муҳиддин Аминзода, Раҳим Ҳошим, Раҳим Ҷалил, Бокӣ Раҳимзода, Рашид Абдулло, Клавдия Улуғзода (Благовещенская), Ҳабиб Аҳрорӣ, Ҳабиб Юсуфӣ дар адабиёти тоҷикии солҳои 20-30-юми асри ХХ тарҷумаи бадеӣ дар Тоҷикистон ташаккул ёфт ва дар таъсири онҳо дар баъзе мавридҳо таҳаввули аксари жанрҳои насри муосири тоҷикӣ сурат гирифт.

Яке аз мушкилоти асосие, ки ба рушди раванди тарҷума ба таври назаррас монеа мешуд ва дар навбати худ ба унвони як фанни илмӣ муаррифӣ намудани тарҷумашиносии тоҷикро имкон намедод, набудани танқиде буд, ки бурду боҳти матнҳои тарҷумаро баррасӣ намояд.

Аз ин рӯ, он вақт концепсияи тарҷума низ вучуд надошт, ки имрӯз ҳам он дарки илмии худро тақозо мекунад. Мақолаҳо оид ба тарҷумаи бадеӣ, ки дар саҳифаҳои матбуоти маҳаллӣ пайи ҳам ба таъбир мерасиданд, асосан ба ҷашнвораҳо бахшида мешуданд.

Мақолаҳои, ки оид ба вижагиҳои бадеии забон ва тарзи баёни нусхаи матнҳои асли тарҷума, маҳорати нависандагии муаллифи он баҳс мекарданд, амиқ ва фарогир набуданд.

Дар ин даврон бо он ки мактабҳои тарҷумоние, ки мутарҷимони касбино тайёр мекарданд, набуданд, ба вучуд омадани тарҷумаҳои хуб ва ҳунармандона ба забони тоҷикӣ натиҷаи меҳнати фидокоронаи чанде аз адибон буд, масалан, тарҷумаҳои Эмонуил Муллоқандов ва Ҳасан Ирфон барои пажухиш ва барқарор намудани саҳифаҳои дурахшони тарҷумаи бадеӣ ба забони тоҷикӣ манбаи хубе шуда метавонанд (Нигар.: А. Чехов “Каштанка” (1935); Ҷ. Лондон “Дар талоши ҳаёт” (“Любовь к жизни”, 1936), “Мартин Иден” (1981); Н. Островский “Зодағони тӯфон” (“Рожденные бурей”, 1939), П. Вершигор “Одамони поквичдон” (“Люди с чистой совестью”); М. Шолохов “Онҳо дар роҳи Ватан меҷангиданд” (“Они сражались за родину”, 1949), “Дони ором” (“Тихий Дон”, 1955-1960); И. Эренбург “Барои сулҳ” (“За мир!”, 1952); Л. Толстой “Ҳикояҳои Севастопол” (“Севастопольские рассказы”; А. Макаренко “Достони педагогӣ” (“Педагогическая поэма”); Н. Гогол “Тарас Бульба” (1953), “Ҷонҳои мурда” (“Мертвые души”, 1955); М. Азев “Абай” (1955); М. Стелмах “Ҳуни одаме об не” (“Кровь людская — не водица”); А. Гертсен “Саргузашт ва афкор” (“Былое и думы” (порчаҳо); И. Тургенев “Падарон ва фарзандон” (“Отцы и дети”, 1962), “Ишқи аввал” (“Первая любовь”, 1965); Джон Рид “Даҳ рӯзе, ки оламро ба ларза овард” (“Десять дней, которые потрясли мир”, 1964) и др.); тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон (трилогияи М. Горкий “Бачагӣ” (“Детство”, 1933), “Дар байни мардум” (“В людях”, 1936); “Дорулфунунҳои ман” (“Мои университеты”, 1937), асарҳои А.

Толстой “Ғалла” (“Хлеб”, 1949), Б. Полевой “Қиссаи марди ҳақиқӣ” (“Повесть о настоящем человеке”, 1951), романҳои Н. Чернышевский “Чӣ бояд кард?” (“Что делать?”, 1955); Салтыков-Щедрин “Ҷанобон Головлёвҳо” (“Господа Головлевы”, 1959), дучилдаи С. Бородин “Ситораҳо дар осмони Самарқанд” (“Звезды над Самаркандом”, 1961); И. Франко “Борислав механдад” (“Борислав смеется”, 1955); романҳои Г. Севунтс “Техрон” (“Тегеран”, 1959); Даниел Дефо “Робинзон Крузо” (1936); Жюль Верн “Бачаҳои капитан Грант” (“Дети капитана Гранта”, 1938); Р. Джованиоли “Спартак” (1956) ва ғайраҳо).

Бо ин ҳама тарҷумаҳои тоҷикӣ дар нимаи аввали асри ХХ, мутаассифона, аксари вақтҳо бо иштибоҳҳои маъноӣ ва баргардони ҳарфбаҳарф (буквализм) ба таъби мерасиданд ва шояд сабабаш ҳам дар он буд, ки онҳоро асосан шахсоне анҷом меоданд, ки таълими махсус нагирифта буданд ва на ҳамеша ду забонро ба таври комил медонистанд ва ё аз фарҳанг ва адабиёти халқӣ, ки аз забони онҳо тарҷума мекарданд, дониши кофӣ надоштанд.

Нақши асосии тарҷумаҳои осори адабиёти русӣ ва Аврупои Ғарбӣ ба забони тоҷикӣ дар он буд, ки онҳо адабиётҳои гуногунро ба ҳам наздик карданд ва хонандаи тоҷик ба воситаи онҳо имкон пайдо кард, ки бо фарҳангҳои барояш ношинос бигаравад. Агарчи ханӯз хонанда аз рӯи он тарҷумаҳо на ба маҳорати нависандагони рус ва на ба қудрати эҷодии тарҷумонҳо ба таври бояду шояд баҳо дода наметавонист. Зеро тарҷумонҳо маъмулан ба таври қуллӣ муҳтавои осори фарҳангии ғайр ва услуби фардӣ муаллифонанро баён мекарданд. Афсӯс, ки тарҷумонҳоро оғоҳӣ надоштанишон аз фарҳанги бегона ва суннатҳои он мушавваш намекард. Ин боис ба он гардид, ки ҳарфгарой (буквализм) ҳамроҳ бо носаҳеҳӣ ва иштибоҳҳо дар тарҷума сабаби норавшани бозтоби хусусиятҳои миллӣ дар тарҷумаҳо шуд. Методология ва заминаи назарии хусусиятҳои миллӣ дар адабиёт ва тарҷумаи бадеӣ низ маълум набуд. Дар натиҷа, дар нахустин тарҷумаҳо ба забони тоҷикӣ равишҳои мухталиф дар ҳалли масъалаи мазкур вучуд дошт: тарҷумаи ҳарфбаҳарф бо тарҷумаи озод, тарҷумаи донишмандона бо тарҷумаҳои бемасъулиятона ва бесаводона паҳлуӣ ҳам буданд. Аммо ҷамъият рушд меёфт ва дар равандҳои адабии замон “на танҳо шаклҳои лириқию романтиқии типикунонии адабиёти украин ё романи таъриқии гурҷӣ, ки баёнғари руҳи халқаш аст ва ё насри озарӣ, ки дорои хусусиятҳои рамзӣ ҳаҷвӣ ва тобишҳои шартӣ маҷозӣ мебошад ва онҳо ба анъанаҳои адабиёти форсии тоҷикӣ хеле наздик аст, балки инчунин (масъалаи -Ҷ.М.) романи психологии литвагӣ ба назар мерасад” [22, с.254].

Дар ин давраи тақдирсоз нақши Садриддин Айнӣ бузург аст, ки осори илмию адабии ӯ “ҳам ба илми академӣ ва ҳам ба публитсистикаи илмӣ ба як андоза тааллуқ дорад. Нуқтаи назари публитсистии осори илмию адабии С. Айнӣ, пеш аз ҳама, бо ҳадафҳо ва вазифаҳои мушаххаси иҷтимоии ӯ, ки ба тарбия ва тарғиби хувияти миллии тоҷикон нигаронида шудаанд, ҳамбастагӣ дорад. С.Айнӣ дар асарҳои сершумори илмию адабии худ худшиносии миллӣ-таъриқӣ ва миллӣ-фарҳангии тоҷиконро асоснок карда, ба ин васила ба хувияти тоҷикон заминаи таъриқию фарҳангӣ фароҳам овардааст” [1, с.316]. Садриддин Айнӣ аҳамияти миллии тарҷумаи бадеиро дарк карда, дар гирди худ адибони ҷавони боистеъдодро, ки таҷрибаи маданияти дигар халқоро бомуваффақият аз худ менамуданд, муттаҳид карда буд. Ин иқдом барои рушди адабиёти тоҷикӣ – як навъ мактаби нахустини мутарҷимон натиҷаҳои хуб овард. Ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти тарҷумонии онҳо нишон дод, ки дар адабиёти тоҷикии даврони шуравӣ навшавии шаклҳои анъанавӣ, устувор гардидан ва инкишоф ёфтани усули тасвири реалистӣ ба назар мерасад. Тарҷумонҳои ҷавоне, ки таҳти роҳбарии С. Айнӣ кор мекарданд, аз ҳаваскорон бо муносибати софдилона ба мазмуни асл, тавачҷуҳ ба вижагӣҳои шаклии он фарқ мекарданд. Бо вучуди он ки бисёре аз тарҷумаҳои ин адибон бартариқҳои бузург доштанд, онҳо аз камбудҳо низ озод набуданд, бештари онҳо аз қабилӣ тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ, бо баёни аз ҳад ошқорои шакли асл, бо вайрон намудани талаботи забони тоҷикӣ буданд.

Хушбахтона, эҷодиёти устод Айнӣ хеле мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, “аммо як соҳаи фаъолияти адабии ӯ ба таври кофӣ омӯхта нашудааст” – зикр кардааст З. Муллоҷонова [3, с.148-164] бо ишора ба андешаҳои С. Айнӣ оид ба мушкилоти тарҷумаи бадеӣ. Маълумотҳо дар бораи фаъолияти муҳарририи Айнӣ, қайдҳои ӯ дар хошияи

дастхати тарчумаҳо, маслиҳатҳои пурарзише, ки ӯ дар замина дар мактубҳои ба забони русӣ баён намудааст, худ арзиши муайяни илмӣ ва амалиро доро мебошанд. Дар ин бора А. Сайфуллоев дар китоби “Мактаби Айнӣ” қайд кардааст [6, с.350]. Вай аз таҳрирҳои С. Айнӣ, ки дар хошияи дастхатҳои тарҷумаи Ҳ. Карим навишта шудааст, намуна меорад.

С. Айнӣ ба тарҷумаи асарҳои М. Горкий ба забони тоҷикӣ аҳамияти махсус меод. Мулоҳизаҳо ва ислоҳотҳои хеле муҳимми ӯ дар хошияи китоби “Ҳикояҳо” (“Рассказы»), ки Ҳаким Карим (1940) тарҷума кардааст, мавҷуд аст.

Ва маҳз дар чунин солҳои душвору хатарнок тарҷумасозӣ, ки дар ибтидои қарни XX аз ҷониби адибон ва мутарҷимони касбии тоҷик анҷом дода шуда буданд, дар ташаккул ва рушди тарҷумаи бадеии тоҷикӣ нақши муҳим бозиданд. Ҳамзамон бояд хотиррасон кард, ки, мутаассифона, на ҳамаи он тарҷумасозҳо то ба имрӯз арзиши худро нигоҳ доштаанд. Тавре ки З.Муллоҷонова муайян намудааст: “Баъзе тарҷумасозони тоҷикӣ, ки кӯҳна шудаанд ва зарурати аз нав тарҷума кардани баъзе аз асарҳо ба миён омадааст. Аммо онҳо бо вучуди он ба таври худ арзишманданд. Аксари китобҳои нависандагони русу шуравӣ ва ҳамчунин адибони кишварҳои хориҷӣ дар он солҳо танҳо баъд аз дуои хайри С. Айнӣ пешкаши хонандаи тоҷик шудаанд. Ӯ ҳар як ифода, ҳар як калимаро дар тарҷума нуктасанҷона аз назар мегузаронид [3, с.148-164].

В.Б. Шкловский Садриддин Айниро бо як самимияти хосе ёдовар шуда, дар сарнавишту саргузашти ӯ гузаштаву имрӯзи таърихи халқӣ тоҷикро мегӯяд: “Калимаи Айнӣ 48 маъно дорад. Намедонам, ки ин таҳаллусро аз қадом луғат гирифтааст, вале ба фикрам ин вожа маънои дигаре ҳам дорад - он пули бузургест, ки гузаштаву имрӯзаро пайваст мекунад” [21].

Камбудии асосии мутарҷимони давр ҳарфгарой буд ва он бо сабабҳои мухталиф зухур менамуд: хоҳиши ҳарчи дақиқтар нигоҳ доштани вижагиҳои миллии таърихӣ; кӯшиши ифодаи хусусиятҳои услубии нусхаи асл; дарки нодурусти мутарҷимон дар бораи фарқи унсурҳои шаклии забонии асл ва услуби он. Мутарҷимон ҳамчунин “вучуди дараҷаи тафовутро, ки дар байни нақши услубии унсурҳои шаклан якхела ё шабеҳ дар ду забони гуногун буданд, дуруст ба эътибор нагирифтанд. Ҳамин тавр, ин навъ тарҷумасозони матни нусхаи аслро таҳриф мекарданд, дарки онро мушкил сохта, хонандаро аз он дур нигоҳ медоштанд. Ва сабаби ин дар масъалагузори дар асл ғалате буд ва маҳз ҳамин аст, ки ҳалли он ба натиҷаҳои матлуб намеовард. Чунин тарҷумасозони одатан дар танқиди фикри тақрибҳои шадиди баҳсталабро ба бор меоварданд” [16, с.348]. Дар натиҷа, тарҷумасозони ғолибан хусусияти иттилоотии муаррифироро пайдо намуда, ҳиссаи бузурги системаи арзишҳои даврҳои тасвиршуда нопадид мешуд. Аслан, таъсири муҳити иҷтимоӣ фарҳангӣ дар осори мутарҷимон, “ҷаҳишҳои” услубӣ, ки на ба сарчашмаи асли ва на ба мақоми иҷтимоии персонажҳо мувофиқат мекарданд, эҳсос мешуд.

Бешубҳа, тарҷумаи бадеӣ ба адабиёти тоҷикӣ мавзӯ, тасвир ва сужетҳои тоза овард, вале набудани заминаи назарии тарҷумасозӣ ба инкишофи он ба таври назаррас ҳалал мерасонд. Заминаи асосии назарии мутарҷимони тоҷик мактаби тарҷумонии шуравӣ буд, ки аз ҷониби тарҷумасозони рус таъсис ёфта буд.

Дар ин маврид мехостем хусусан заминаи назарии мактаби тарҷумасозии ўзбекро низ қайд намоем, зеро бисёр маҷаллаҳои адабӣ ва рӯзномаҳои он давр дар Тошканд ба забони русӣ ба таъбир мерасиданд ва нашрияҳои Ассотсиатсияи нависандагони пролетари Осиёи Миёна ба шумор мерафтанд ва баъдтар нашрияҳои Бюрои Осиёи Марказии Иттифоқи нависандагон, мисли маҷаллаҳои “Адабиёти советии халқҳои Осиёи Миёна”, “Ҳафт рӯз” ва рӯзномаи “Адабиёти Осиёи Миёна”. Ҳамин тавр, аллакай, дар солҳои аввали баъди Инқилоби Октябр дар рӯзномаҳои маҷаллаҳои Ўзбекистон оид ба тарҷумаи бадеӣ, проблемаҳои набудани луғатҳо ва тайёр намудани фарҳанги истилоҳот мақолаҳо чоп мешуданд. Ҳамзамон дар солҳои 30-юм якбора 3 китоб дар мавзӯи тарҷумаи адабӣ ба таъбир расид. Соли 1936 нашриёти “Узгосиздат” китоби С. Сиддиқ “Санъати тарҷумаи адабӣ” (“Адабий таржима санъати”) ва мақолаҳои ӯро аз чоп баровард [8].

Китоби А. Мухтор “Баъзе масъалаҳои тарҷумаи адабиёти бадеӣ аз забони русӣ ба ўзбекӣ» диққатро ба худ ҷалб мекунад [4]. Солҳои 30-ум, чунон ки М. Шукуров зикр кардааст, “майли мутақобилаи адабиётҳо ва эҳтиромии бепоёни адибони миллатҳои гуногун

нисбат ба ҳамдигар манбаи адонашавандаи ғанигардони эҷодиёти хеш мебошад” [22, с.237]. Тарҷумаи бадеӣ дар як муддати кӯтоҳ ба аслиҳаи пуриқтидори мубориза барои мустақкам намудани қудрат ва воситаи тарғиби ғояҳои коммунистӣ дар байни омтабдил меёбад. Ба воситаи тарҷума намояндагони ҷавони зиёиёни тоҷик ба тарғиби идеяҳои партия шурӯъ намуданд.

Барои дарки аҳаммиати тарҷумаи бадеӣ ҷузъиёти вазъиати иҷтимоии он давраро омӯхтан зарур аст, зеро мундариҷаи ҷараёни адабии он солҳо ба омилҳои иҷтимоию сиёсӣ ва идеологӣ вобастагӣ дошт. Ин омилҳо хосияти адабиёти бадеиро дар солҳои 20-30-юми садаи ХХ дар Тоҷикистон муайян кардаанд.

“Тасдиқи ин гуфтаҳоро дар сарнавишти талхи адибону шоироне, ки дар давраи таҳқиқ ба эҷодиёт машғул буданд, мушоҳида кардан мумкин аст. Қишри зиёиёни эҷодкор, ки ба Ҳокимияти Советӣ содиқона хизмат мекарданд ва дар байни омта обрӯю эътибори калон доштанд, таҳти назорати қатъии идораҳои беҳатарӣ ва цензура қарор доштанд. Бо мақсади боз ҳам маҳдудтар кардани фаъолияти онҳо ва пурзӯр намудани назорат аз болои фаъолияти адибон 21 декабри соли 1928 Қарори махсуси КМ УПК (б) “Дар бораи расондани хизмати китоб ба омтаи халқҳо” (Об оказании книжных услуг широких народных масс) қабул карда шуд” [Аз таърихи сохтмони мадания дар Тоҷикистон, 1966: 196]. Бинобар ин, ба нависандагон ва шоирон тавсия мешуд, ки чунин асарҳое эҷод кунанд, ки вазифаҳои дар назди партия ва ҳукумат истодаро дар асоси принципи “ҳар як асар дар инъикоси ҳаёти халқи тоҷик барои омтаи хонандагони советӣ аҳаммиати махсус дорад” иҷро намояд [Съезди умумииттифоқии нависандагони советӣ (1; 1934; Москва). Съезди якуми умумииттифоқии нависандагони советӣ, 1934 [Матн]: гузориши стенографӣ. - М.: Художественная литература, 1934. - VI, 718 с.]. Дар асарҳои он солҳо асосан “равандҳои баландбардории ҳосилнокии меҳнат дар хоҷагии қишлоқ, тарбияи синфи коргар, ба муборизаи зидди боқимондаҳои ҷамъияти буржуазӣ сафарбар намудани меҳнаткашон, ситоиш кардани ленинизм, сталинизм ва ғайра” инъикос ёфтаанд [5, с.144]. Ҳамаи ин омилҳо ба инкишофи тарҷумаи бадеӣ бевосита алоқаманд буда, самтҳои онро муайян мекарданд. Монанди кулли ҳаракатҳои адабӣ тарҷумаи бадеӣ низ дар ин солҳо мувофиқи принципҳои сохти коммунистӣ инкишоф меёфт, ки он хусусияти раванди тарҷумаро муайян кард. Ва ин маънои онро дорад, ки майли мутарҷимони тоҷик ба адабиёти русӣ, моҳиятан, дар ҷаҳорҷӯбаи модели мавҷудаи идеологӣ танзим мешуд, ки ин, пеш аз ҳама, дар интиҳоби зарурии тарҷумаҳо зуҳур мекард: бартарият ба асарҳое дода мешуд, ки ба концепсияи сиёсии режими вақт – режими коммунистӣ мувофиқ бошанд. Ин боиси ба вучуд омадани диди яктарафа ва нопурраи адабиёти русӣ гардид. Мутарҷимон асосан нависандагон ва шоиронро, ки асарҳояшон ба талаботи ғоявии давру замон ҷавобгӯӣ буданд, аксаран осори давраи баъдиинқилобиро интиҳоб мекарданд, мисоли равшани ин эҷодиёти М. Горкий мебошад, ки ба асарҳои ӯ тавачҷуҳи хосса зоҳир мекарданд: “Ҳар яки мо, аз адибони тоҷик, ки аз Горкий омӯхтему то ҳол сабақ мегирем, метавонем бо сухани шоир М. Миршакар бигӯем: “Китобҳои Горкий барои ман на танҳо асарҳои бадеӣ буданд, балки ҳамчун китобҳои таълимӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ ва ҷамъиятии маро васеъ карданд.

Барои нависандаи ҳақиқии советӣ шудан, лозим аст, ки осори Горкийро амиқ омӯзем ва ҳар рӯз аз ӯ сабақ бигирем” [14, с.74].

Гузариши ба истилоҳ “ҷашнвораҳо”, ки бо номи адибони рус ва хоричӣ алоқаманд буданд, зуҳуроти бевоситаи дастурҳои идеологӣ гардиданд. Чунин дарки “тақвими”-и санъат махсусан дар нимаи дуими солҳои 30-юм авҷ гирифта буд, вақте ки саросари Иттиҳоди Шуравӣ солгардҳои Шота Руставели, Алишери Навоӣ, А. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Т.Г. Шевченко ва дигар адибонро ҷашн мегиританд.

Дар рисолаи номзадии “Таърих ва принципҳои тарҷумаи лирикаи А.С. Пушкин дар адабиёти тоҷикӣ» (1999) Х.Р. Холов принципҳои тарҷумаи ашъори А.С. Пушкинро дар солҳои 30-50-ум, ки марҳалаи махсуси ташаккул ва таҳаввули мактаби тарҷумонии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, қайд шудааст, ки ибтидои тарҷумаи муназзами А.С. Пушкин ба забони тоҷикӣ ба соли 1937 рост меояд, он замон, ки дар кишвар 100-солагии даргузашти шоирро васеъ ҷашн мегиританд. Ин сана бо теъдоди зиёди тарҷумаҳои А. Лохутӣ, Ҳ. Юсуфӣ, М. Раҳимӣ, Суҳайлӣ, М. Турсунзода, Р. Ҷалил ва дигарон хос буд.

Чуни дастури идеологии шитобзада дар мақолаҳои ҷашнии бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти нависандагон ва шоирон хусусияти маърифатӣ дошта, ба муносибати ҷашнвораҳо тарҷума шудани асарҳои алоҳида ба хоҳири ба таври сунӣ вусъат додани робитаҳои адабӣ буд. Аммо, чунонки бармеояд, дар ҳамаи онҳо аз ҷиҳати эстетикӣ тайёр будани тарафи даркунандаро ба назар намегирифтанд.

Ҷиҳати дигари манфии ин ташаннучи сунӣ дар сифати тарҷумаҳои алоҳида зоҳир мегардид. Ҷиҳати мусбии ин дастури сунӣ дар васеъ шудани доираи шиносоии адабиёти тоҷик аст, ки то давраи зикршуда ниёз ба баёни арзишҳои тозае эстетикӣ дошт. Хусусияти дигари инкишофи тарҷумаи бадеӣ он буд, ки иртиботи адабиёти тоҷикӣ бо адабиёти хориҷӣ бевосита сурат намегирифт, балки ба воситаи адабиёти рус, яъне – тарҷума аз рӯи тарҷума, баёни дубораи асарҳои ба забони хориҷӣ эҷодшуда. Дар адабиёти тоҷикии солҳои 20-30-юми асарҳои хориҷиро танҳо аз тарҷумаҳои ба забони русӣ тарҷума мекарданд. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки концепсияи тарҷумаи адабиёти бадеӣ ва стратегияи интихоби тарҷума дар адабиёти тоҷикии солҳои 20-30-юм мувофиқи омили сиёсӣ идеологӣ муқаррар карда мешуд, ки дар ташаккул ва рушди тарҷумаи бадеӣ таъсири калон дошт.

Аз ҷумла, дар байни зиёиёни тоҷик аз солҳои 30-юм сар карда, шавқу ҳавас ба адабиёти халқҳои англисзабон шиддат гирифт. Тарҷумонҳои тоҷик дар ин қор ба намунаҳои тарҷумаи русӣ таъҷиб мекарданд. То ин вақт бисёр асарҳои адибони англисзабон дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳурӣ ҳамчун китобҳои ҷудоғона ҷоп шуда буданд. Аз он ҷумла, “Гаврош”-и Виктор Гюго дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ (1938), “Наваду сеюм”-и (“Девяносто третий”) В. Гюго дар тарҷумаи Ҳабиб Юсуфӣ (1934), “Гаврош”-и Л.Э. Войнич дар тарҷумаи Сотим Улуғзода (1931) ва дигарон ба таъҷиб расида буданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоев М.А. Проблемаҳои таҳаввули ҳувияти миллӣ дар публицистикаи тоҷик: охири асри XIX – нимаи аввали асри XX: дис... док. илмҳои фил.: 10.01.10 / М.А. Абдуллоев. – Душанбе, 2011. – 343 с.
2. Аз таърихи сохтмони маданият дар Тоҷикистон ... [Матн]: [Маҷмуаи санадҳои маводҳо]: Дар 2 ҷилд. Таҳти таҳр. умум. д. и. таърих акад. З.Ш. Раҷабова. - Душанбе: Ирфон, 1966. - Ҷ.2: ... аз соли 1941 то 1960. Ҷ.2. Мураттиб Н.И. Герцман, А.М. Казанцева, Т.В. Каширина [ва диг.] – 1972. – 510 с.
3. Муллоҷонова, З. Забонро аз халқи худ омӯз (Учиться языку у своего народа) Устод Айни дар бораи тарҷумаи бадеӣ / З. Муллоҷонова // Помир. - 1987. – № 5. – С.148-164.
4. Муҳаммадиев, Ш. Силсилаи филмҳо дар мавзӯи “Ҳақиқати таърихӣ - ҳақиқати ҳаёт” / Ш. Муҳаммадиев // www.1tv.tj, (2000-2012).
5. Неъмонов, Б.З. Таърихҳои сиёсӣ дар Тоҷикистони советӣ дар солҳои 20-30-уми асри XX. (Политические репрессии в Советском Таджикистане в 20-30-е годы XX века) / Б.З. Неъмонов: рис. ном. илмҳои таърих: ихтисос: 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (илмҳои таърих) – Душанбе, 2019. – 193 с.
6. Сайфуллоев, А. Мактаби Айни / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 350 с.
7. Сиддик, С. “Адабий таржима санъати” / С. Сиддик. - Тошкент: Нашриёти давлатии УзССР, 1936. - 126 с.
8. Сиддик, С. Саҳнада тил / С. Сиддик // “Қизил Ўзбекистон”, 1935, 9 март; Тухматгаушшаган танқид // “Қизил Ўзбекистон”, 1936, 16 август.
9. Солеҳов, Ш. Диди нависанда ва воқеияти зиндагӣ / Ш. Солеҳов // Адабиёт ва санъат, 2009. - 4 июн. - С.5.
10. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он: Маҷмуаи мақолаҳо / Ш. Солеҳов. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 345 с.
11. Солодуб, Ю.П. Теория и практика художественного перевода: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 033200 (050303) - Иностр. яз. / Ю.П. Солодуб, Ф.Б. Альбрехт, А.Ю. Кузнецов. - М.: Academia, 2005. - 296 с.
12. Съезди умумии тифокии нависандагони советӣ (1; 1934; Москва). Съезди якуми умумии тифокии нависандагони советӣ, 1934 [Матн]: гузориши стенографӣ. - М.: Художественная литература, 1934. – VI. - 718 с.
13. Улуғзода, С. Дар бораи баъзе масъалаҳои танқиди адабӣ ва адабиётшиносӣ дар республика (О некоторых вопросах литературной критики и литературоведения в республике) / С. Улуғзода // Шарқи сурх, 1954. - № 7.
14. Улуғзода, С. Единение [Текст]: Избр. статьи и очерки / С. Улуғзода. - Душанбе: Таджикгосиздат, 1963. - 200 с.
15. Улмасова, З.Х. Истиқлол ва инкишофи романи таърихӣ (охири асри XX ва ибтидои садаи XXI) / З.Х. Улмасова. - Хучанд: Нури маърифат, 2011. - 344 с.
16. Федоров, А.В. Введение в теорию перевода [Текст]: (Лингвистич. проблемы). - 2-е изд., перераб. / А.В. Федоров. - Москва: Изд. лит. на иностр. яз., 1958. - 374 с.
17. Ходжибаева, Б. Пушкин и Восток. Монография / Б. Ходжибаева, М. Мирзоюнус. Ответственный редактор Дун А. З.-Худжанд: Государственное издательство имени Рахима Джалила, 1999. - 190 с.
18. Холов, Х.Р. История и принципы перевода лирической поэзии А.С. Пушкина в таджикской литературе: дис ... канд. филол. наук: 10.01.03. / Х.Р. Холов. - Душанбе, 1999. - 143 с.

19. Чуковский, К.И. Высокое искусство [Текст] / К.И. Чуковский. - Москва: Сов. писатель, 1968. - 382 с.
 20. Шкловский, В.Б. "Сухане дар ҳаққи Айнӣ / В.Б. Шкловский // "Тоҷикистони советӣ", 1978, 13 апрел.
 21. Шукуров, М. Обновление. Таджикская проза сегодня. Монография / М.Шукуров. - М.: Советский писатель, 1986. - 272 с.

АЗ ТАЪРИХИ ТАРЧУМАИ БАДЕИ СОЛҲОИ 50-80

Мақола ба таърихи тарҷумаи бадеии солҳои 50-80 бахшида шудааст. Муаллифи мақола кӯшиш кардааст, ки проблемаҳои нимаи дуюми асри бистумро муайян намояд. Ба ақидаи муаллиф, вазифаи асосии тарҷумонҳо дар он замон ин буд, ки «руҳ»-и асари тарҷумаро таҳриф накунад. Дар адабиёти тоҷик ба туфайли намояндагони барҷастаи адабиёт, монанди Аҳмадҷон Ҳамдӣ, Ҳасан Ирфон (Мамадҷонов), Сухайли Ҷавҳаризода, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Муҳиддин Аминзода, Раҳим Ҳошим, Раҳим Ҷалил, Боқӣ Раҳимзода, Рашид Абдулло, Клавдия Улуғзода (Благовешенская), Сотим Улуғзода, Эмонуил Муллоқандов, Ҳабиб Аҳрорӣ, Ҳабиб Юсуфӣ дар ин давра осори адибони рус ба забони тоҷикӣ тарҷума шуданд. Гуфта мешавад, ки яке аз мушкилоте, ки ба рушди фаъолияти тарҷума монеъ мешуд, бетаъсир будани танқид аст. Мушкилоти тарҷума дар нимаи дуюми асри XX натиҷаи иштибоҳҳои маъноӣ ва айнӣ буд, ки дар тарҷумаҳои нимаи аввал мушоҳида мешуд, ки Эмонуил Муллоқандов дар мақолаҳои худ аксаран мавриди муҳокима қарор меёфт, аз ҷумла, дар мақолаи «Нависандагони тоҷик ва забони русӣ» дар маҷаллаи «Садои Шарк» маълум гардид, ки фазилати асосии тарҷумаҳо ба забони тоҷикӣ дар он буд, ки онҳо адабиётро ба ҳам наздик мегардонанд, хонанда имкон пайдо мекунад, ки бо фарҳанги ношинос дар иртибот шавад, ҷомеа инкишоф ёбад ва таъбу завқи худро ба миён гузорад ва дар ин давраи сарнавиштсоз нақши Садриддин Айнӣ хеле бузург буд, ки осори илмию адабии ӯ ба тарбия ва тарғиби хувияти миллии тоҷикон нигаронида шудааст. Ба ақидаи муаллифи мақола, тарҷумаҳо, ки дар ибтидои садаи XX аз ҷониби адибон ва мутарҷимони хирфаии тоҷик анҷом дода шудаанд, дар ташаққул ва рушди тарҷумаи бадеии тоҷик нақши муҳим бозиданд, вале мутаассифона, на ҳамаашон то имрӯз аҳамияти худро нигоҳ доштаанд.

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, адабиёти тоҷик, нимаи дуюми асри XX.

ИЗ ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (50-80-ЫЕ ГГ.)

Статья посвящена истории художественного перевода 50-80х годов. Автор статьи пытается определить проблемы второй половины XX века. По мнению автора, главной задачей переводчиков на тот момент было не исказить «дух» переводимого произведения. В таджикской литературе, благодаря таким ярким представителям литературы, как Ахмаджон Хамди, Хасан Ирфон (Мамадҷонов), Сухайли Ҷавҳаризода, Муҳаммадҷон Раҳими, Муҳиддин Аминзода, Раҳим Ҳошим, Раҳим Ҷалил, Боқӣ Раҳимзода, Рашид Абдулло, Клавдия Улуғзода (Благовешенская), Сотим Улуғзода, Эмонуил Муллоқандов, Ҳабиб Аҳрорӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, в этот период появились на таджикском языке произведения русских писателей. Утверждается, что одной из проблем, тормозивших развитие переводческой деятельности, было отсутствие критики. Проблемы перевода во второй половине XX века были следствием смысловых ошибок, буквализма, которые наблюдались в переводах первой половины XX века, о чем в своих статьях часто рассуждал Эм. Муллоқандов, например, в статье «Нависандагони тоҷик ва забони русӣ» в журнале «Садои Шарк». Выявлено, что главная заслуга переводов на таджикский язык заключалась в том, что они сближали литературы, читатель приобретал возможность через них соприкоснуться с незнакомой ему культурой, общество развивалось и выдвигало свои вкусы и в этот судьбоносный период велика роль Садриддина Айнӣ, научно-литературные произведения которого были направлены на воспитание и пропаганду таджикской национальной идентичности. По мнению автора статьи, переводы, осуществленные в начале XX века таджикскими писателями и профессиональными переводчиками, сыграли важную роль в становлении и развитии таджикского художественного перевода, но, к сожалению, не все они сохранили свою значимость в наши дни.

Ключевые слова: художественный перевод, таджикская литература, вторая половина XX века.

FROM THE HISTORY OF ARTISTIC TRANSLATION IN TAJIK LITERATURE (50-80 YEARS)

The article is devoted to the history of literary translation of the 50-80s. The author of the article tries to identify the problems of the second half of the twentieth century. According to the author, the main task of the translators at that time was not to distort the "spirit" of the translated work. In Tajik literature, thanks to such outstanding representatives of literature as Ahmadjon Hamdi, Hasan Irfon (Mamadkhonov), Sukhaili Javkharizoda, Muhammadjon Rahimi, Muhiddin Aminzoda, Rahim Koshim, Rahim Jalil, Boki Rakhimzoda, Rashid Abdullo, Claudia Ulugzoda (Blagoveshchenskaya), Sotim Ulugzoda, Emonuil Mullokandov, Habib Ahrori, Habib Yusufi, during this period the works of Russian writers appeared in the Tajik language. It is argued that one of the problems that hampered the development of translation activity was the lack of criticism. Translation problems in the second half of the twentieth century were a consequence of semantic errors and literalism, which were observed in the translations of the first half, which Em often discussed in his articles. Mullokandov, for example, in the article "Navisandagoni tojik va zaboni rusi" in the magazine "Sadoi Shark". It was revealed that the main merit of translations into the Tajik language was that they brought literatures closer together, the reader acquired the opportunity through them to come into contact with an unfamiliar culture, society developed and put forward its tastes, and in this fateful period the role of Sadriddin Aini, whose scientific and literary works were aimed at educating and promoting Tajik national identity. According to the author of the article, translations carried out at the beginning of the twentieth century by Tajik writers and professional translators played an important role in the formation and development of Tajik literary translation, but, unfortunately, not all of them have retained their significance today.

Key words: literary translation, Tajik literature, second half of the twentieth century.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мурувватиён Ҷамила Ҷамол* - Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илми филология, сарҳодими илмии шуъбаи адабиёти муосир. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 21. E-mail: Alika-xan@mail.ru.
Тел.: (+992) 937-60-22-33

Сведение об авторе: *Мурувватиён Ҷамила Ҷамол* - Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела современной литературы. **Адрес:** 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 21. E-mail: Alika-xan@mail.ru.
Тел.: (+992) 937-60-22-33

Information about the author: *Muruvvatiyon Jamila Jamol* - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philology, Leading Researcher of the Department of Contemporary Literature. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 21. E-mail: Alika-xan@mail.ru. Phone: (+992) 937-60-22-33

Маҳмудов Д.О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бартелеми д'Эрбело де Моленвил 4-уми декабри соли 1625 дар Париж ба дунё омадааст. Дар бораи падару модар ва аз кадом табақа баромадани онҳо ягон маълумоти дақиқе мавҷуд нест. Тахмин меравад, ки ин оила ба табақаи судяҳо ё дворянҳо мансуб будааст. Танҳо ҳаминаш аниқ будааст, ки д'Эрбело аз оилаи бадавлат будааст, чунки ӯ илмҳои ҷамъиятӣ ва фалсафаро дар назди машхуртарин устодони Донишгоҳ тавонистааст аз худ кунад. Дар бораи он ки касе ба ӯ ёрӣ додааст ё ин ки ӯро парасторӣ намудааст ягон маълумоте нест. Аммо худи шоҳ ӯро пуштибонӣ мекардааст.

Баъди анҷоми таҳсил д'Эрбело ба омӯхтани забонҳои шарқ шурӯъ мекунад. Ӯ махсусан забони яҳудии қадимиро бо мақсади дарк намудани ҳикмати китоби Аҳди Қадим (Ветховый Завет) меомӯзад. Д'Эрбело шахси парҳезкор ва донандаи илми илоҳии дини католикӣ ба ҳисоб мерафт.

Соли 1655 д'Эрбело ба Италия сафар мекунад. Ӯ меҳоҳад дар он ҷо бо арманиҳо ва дигар халқҳои мамолики шарқӣ, ки ба шахрҳои бандарӣ зуд-зуд меомаданд, ошноӣ пайдо кунад ва дониши забонии худро сайқал диҳад.

Дар пойтахти Италия шаҳри Рим д'Эрбело бо шарофати хислатҳои хубаш дӯстони зиёдеро аз ҷумлаи кардиналҳо ва фозилон пайдо мекунад. Дар китобхонаи Ватикан вай тавонистааст бо дастхатҳо ва китобҳои нодир ошно шавад. Соли 1656 ускуфи аъзам (архиепископ)-и Эксан-Прованса кардинал Грималдӣ, д'Эрбелоро ба назди маликаи Шветсия, ки аз дониши чуқури забонҳои шарқӣ ӯ ба ҳайрат омада буд, мефиристад.

Баъди бозгашт д'Эрбело пайравинависанда Франсуа де Ларошфуко (1613-1680) мешавад. Ларошфуко ба ӯ ба маблағи 1500 ливр мукофоти пулӣ инъом мекунад. Дар байни шиносони Ларошфуко д'Эрбело бо Ла Фонтен шинос мегардад ва онҳо бо ҳам дӯст мешаванд. Эҳтимол меравад, ки д'Эрбело, сайёҳ Бернье ва тарҷумони Масалҳои Пилпой Голмен ба Ла Фонтен суҷаҳоро барои масалҳои шарқӣ ӯ пешниҳод карда бошанд.

Муддате нагузашта д'Эрбело соҳиби вазифаи котибӣ ва тарҷумони забонҳои шарқӣ мешавад. Вақте ки боридигар соли 1666 ба Италия сафар менамояд, ӯ аллакай шахси машхур буд ва Гертсоги бузурги Тоскана ӯро хеле олий пазирой кардааст. Баъдан котиби давлатӣ ӯро пешвоз гирифта ҳамроҳӣ мекунад ва барояш хонаеро бо тамоми таҷҳизоти олий ва ҳуҷраҳои барҳавои зебо пешкаш менамояд.

Он замон дар Флоренсия китобхонае ба фурӯш монда шуда буд ва Гертсоги Бузург аз д'Эрбело хоҳиш менамояд, ки дастхатҳои ба забонҳои шарқӣ навишташударо дида барояд ва беҳтарини онҳоро интихоб карда нарххояшонро низ муайян намояд. Баъди он ки ин корҳо анҷом дода шуданд, шоҳи олиҳиммат он дастхатҳоро харидорӣ мекунад ва ба ҷаноби д'Эрбело тухфа менамояд.

Маҳз баъди ин воқеа дар Флоренсия д'Эрбело нақшаи навиштани асари «Китобхонаи Шарқӣ»-ро мекашад. Ӯ аз китобхонаи Гертсоги Бузург истифода бурда, рӯйхати китобҳои олимон ва адибони машриқзаминро, ки дар он ҷо буданд, тартиб медиҳад. Италия ягона давлате буд, ки д'Эрбело ба он ҷо рафтумад мекард. Агарчи Галлан ба кишварҳои Шарқ сафар карда, асарҳои худро навишта бошад, д'Эрбело ҳеҷ гоҳ дар кишварҳои Шарқ набуд. Баъди он ки Гертсоги Бузург ӯро бо шукӯҳу шаҳомат қабул мекунад, д'Эрбело чунон машхур мешавад, ки Жан-Батист Колбер (роҳбари ҳукумати Людовиқи XIV), ӯро боз ба Фаронса даъват менамояд.

Баъд аз ин д'Эрбело яке аз мутахассисони машхури соҳаи шарқшиносӣ мегардад. Шоҳ Людовиқи XIV ӯро хеле эҳтиром мекард ва бо ӯ борҳо суҳбат орофтааст. Аз тарафи Колбер ба д'Эрбело боз моҳонаи пулӣ таъин карда мешавад. Колбер шахсан ба асари «Китобхонаи Шарқӣ» тавачҷуҳ зоҳир мекунад ва қарор медиҳад, ки он ба забони арабӣ навишта шавад ва дар Лувр мавриди нашр қарор гирад. Аммо бо сабаби марги Колбер ин нақша амалӣ намешавад ва билохира асари «Китобхонаи шарқӣ» ба забони фаронсавӣ нашр мешавад.

Соли 1692 д'Эрбело сазовори унвони муаллими шоҳии забонҳои шарқ дар хозира Коллежи де Франс мегардад. Ҷ 8 декабри соли 1695 дар Париж вафот кардааст.

Д'Эрбело шахси оқилу фозил буд. Аз илми адабиётшиносӣ хуб воқиф буда, хеле инсонӣ ҳалиму меҳрубон буд. Д'Эрбело ҳеҷ гоҳ ҳавобаландӣ намекард, ҳеҷ гоҳ фикру ақидаҳои худро аз дигарон боло намегузошт. Ҷ аз ҳама гуна хархашаву иғвогарихо дурӣ меҷӯст ва ба ҳар як сарзаниши ҳукуматдорон итоат мекард. Тибқи маълумотҳо калисо нисбат ба кишварҳои машриқзамин муносибати хуб надошт. Бинобар ин ба д'Эрбело лозим омад, ки бо сензура ошно шавад. Пас аз Италия баргаштан соли 1667, вай дар яке аз академияҳо, дар маҷлиси озодаи олимони иштирок намудааст, ки дертар бо фармони калисо он маҷлис пароканда мешавад. “Академия, ки олимони ширқшиносро дарбар мегирифт ва ба илми теология низ машғул буд, пароканда карда шуд. Эҳтимол ин чаласа барои римиҳо чаласаи шубҳанок намуд, чунки дар он сухбатҳо хеле озод бурда мешуданд” [12].

Аммо мударре нагузашта, д'Эрбело ин академияро дубора барқарор намуда, роҳбарии онро ба зимаи худ мегирад. Ба ҳар ҳол, соли 1692 вай фаъолият дошт, чунки Никола де Бленӣ (эссенавис, таърихчӣ ва шарроҳи шоҳ) чунин менависад: “Ҷаноби д'Эрбело, ки дар кӯчаи Конде зиндагӣ мекунад, ҳар бегоҳ, баъди соати ҳафт дар хонааш маҷлис ташкил мекунад” [11, с.28].

Калисо ба ориенталистика то он дараҷае таваҷҷуҳ дошт, ки барои фаъолияти миссионерии ӯ лозим буд, аммо нигоҳи мусбии ислом ӯро мушавваш мекард. Ришар Симон дар қайдҳояш дар бораи Voyage du Mont-Liban du R. P. Dandini (Paris 1675) доир ба ислом бе ягон ҳисси бадбинӣ менависад, ки ин амал адовати ӯро боз ҳам зиёдтар мекунад.

Соли 1697, яъне, баъди ду соли вафоти д'Эрбело асари “Китобхонаи Шарқӣ” нашр мегардад. Аз он мартабаи д'Эрбело боз баландтар мегардад. Барои наشري асари “Китобхонаи шарқӣ” дастгирии шахсии Колбер ва шоҳ лозим мешавад. Дӯсти беҳтарини д'Эрбело аббат Ренодо буд, ки якҷоя бо ӯ он қисмати асарро, ки дар он сухан дар бораи китобҳои шарқии аз каталоги дастхатҳои Китобхонаи Шоҳӣ, бо номи каталоги Никола Клеман (1682) мерафт, тартиб доданд. Эзеб Ренодо котиби Боссюэ (роҳиб (хатиб) ва факех) буд, ва ҳангоми мунозира бо Ришар Симон ӯ дар мавриди забони қадимаи яҳудиён баҳсу маълумотҳои беназир баён намудааст. Ғайр аз ин Ренодо сензураи шоҳӣ дар соҳаҳои дин, адабиёт ва забони қадими яҳудиёро назорат мекард. Бинобар ин, д'Эрбело имкон дошт, ки бидуни даҳолати сензура “Китобхонаи Шарқӣ”-ро тартиб диҳад.

Лоихаи ин асар аз се қисм иборат буд: асари “Китобхонаи шарқӣ”, “Анталогияи матнҳои шарқӣ” ва “Луғат” (туркӣ, форсӣ, арабӣ ва лотинӣ). Аз ҳамин қисматҳо асари “Китобхонаи Шарқӣ” бояд рӯйи ҷоп меомад, аммо қисмати “Анталогия” нашр нашуд ва матнҳои вай нобуд шуданд. Луғат бошад, ҳамчун моликияти шахсии оилаи д'Эрбело боқӣ монд ва ба ақидаи де Гине дар асри XVIII гумшуда ҳисоб мешуд ва танҳо дар охири асри XIX ин қисмати асар бо дигар асарҳои Эзеб Ренодо ҳамчун моликияти Китобхонаи Миллӣ мегардад.

Дар тартиб додани асари “Китобхонаи Шарқӣ” саҳми А. Галлан (1646-1715) низ назаррас аст. Галлан ҳангоми дар Константинопол буданаш аз байни дастхатҳо фарҳанги библиографии Ҷоҷӣ Халфаро пайдо мекунад. Аз нуқтаи назари техникӣ ин китоб аз ҳамаи он масъалаҳои илмии Машриқзамин, ки то ин дам дар Ғарб кашф карда шуда буданд, бартариӣ зиёд дошт. Галлан як қисми ин асарро тарҷума карда, дастхатро ба Колбер мефиристад. Дар асоси иншои Ҷоҷӣ Халфа вай ба тарғиби асари “Китобхонаи Шарқӣ” сар мекунад, аммо азбаски ба ӯ супориши дигар дар мавриди кишварҳои Машриқ супорида мешавад, вақти ба ин кор машғул шуданро пайдо намекунад.

Галлан соли 1689 ба Париж бармегардад ва мефамад, ки д'Эрбело ба тарғиби додани чунин асар машғул аст ва ӯ аз нақшаи худ пурра даст мекашад. Яке аз дӯстони д'Эрбело Мелхизедеҳ Тевено, ки дар китобхонаи Шоҳӣ хизмат мекард ва худ низ соҳиби китобхонаи калон ва дастхатҳо буд, Галланро барои тарҷума кардани асарҳо ба забони шарқӣ даъват мекунад. Тевено моҳи октябри соли 1692 вафот мекунад. Баъди вафоти Тевено д'Эрбело барои дастгирӣ ва назорат бурдан ба наشري асари “Китобхонаи Шарқӣ” Галланро даъват мекунад. Кор дар болои ин асар хеле пеш меравад. Дар моҳи августи соли 1694 Journal des Sçavans хабар медиҳад, ки кор аллақай дар баҳши ҳарфи “N” рафта истодааст. Ин маънои онро дорад, ки муносибати д'Эрбело ва Галлан хеле хуб мебошад ва д'Эрбело супоридани дастхатҳои нодирро ба ӯ бовар мекунад ва дар ҳуди асари “Китобхонаи Шарқӣ” дар ин

бора гуфта шудааст. Дар ин асар дар боби Чингизхон чунин омадааст: “Мирхонд зиндагии Фотеҳи бузург ва оварандаи балои сари мусулмонҳоро муфассал тасвир кардааст. Ман ин дастхати хеле нодирро, ки ба шарофати Гертсоги Бузурги Тосканӣ ба дастам афтода буд, ба яке аз дӯстонам, ки онро истифода мекард, додам, то ки зиндагии ин ҳокимро бо ҳама тавоноияш нишон диҳад. Ин асар бояд ба қарибӣ рӯйи чоп ояд”.

Дар ин порча сухан танҳо дар бораи асари чопнашудаи Галлан “Таърихи Чингизхон ва ворисони он, ки аз тарафи таърихнигори эронӣ Мирхонд навишта шудааст” меравад. Баъди вафоти д’Эрбело Галлан онкори муштаракero, ки якҷоя мекарданд анҷом медиҳад ва асари “Китобхонаи Шарқӣ” соли 1697 рӯйи чоп меояд. Пешгуфтори онро худи А. Галлан навиштааст, ки он манифести ориентализм мегардад.

Дар аввал асари “Китобхонаи Шарқӣ” дар Фаронса он қадар эътибор пайдо намекунад. Баъди сад соли нашри асар де Гин нақл мекунад, ки чӣ тавр ин асар қабул карда шуд: “Эҳтимол ақидаҳои боқимондаи ғалатфаҳмӣ, ки як вақтҳо бар зидди мусулмонҳо мавҷуд буд, сабабгори он шуданд, ки асари олиҷаноб дар Фаронса қобили қабул нагардад. Ба қадри он нарасиданд, аммо хориҷӣҳо қадру қимати онро аз мо пештар фаҳмида, чӣ қадар шумораеро, ки тавонистанд, бо худ бурданд. Вақте ки мо ба худ омадем ва хатои худро фаҳмидем, танҳо якчанд нусхи ин асар боқӣ монда буд, ки нархаш хеле боло рафта буд” [5].

Шарл Перро зарур шуморидааст, ки номи д’Эрбело дар қатори одамони машҳури замони Людовики Бузург ҷой дода шавад, зеро арзиши асари “Китобхонаи шарқӣ”-и ӯ хеле боло рафта буд. Дар асри XVIII қадру қимати ин асар баланд мешавад ва як академики уҳдабаро дар ин бора чунин навишта буд: “Ин асар барои аксарияти одамони соҳибмаърифат як ҷаҳони нав, таърихи нав, сиёсати нав, урфу одатҳои дигар, хулосаи гап замини нав ва осмони нав мебошад” [10, с.106].

Ин суханон аз он шаҳодат медиҳанд, ки хонандагони асари д’Эрбело на танҳо шарқшиносон, балки умуман одамони бомаърифат буданд. Дар Фаронса Хадидӣ дар китобаш “Волтер ва Исломи”, Дюфренуа дар асари “Шарқи романтикӣ” ҳамчун шахсияти давраи маорифпарварӣ нишон доданд, ки ин асари д’Эрбелоро истифода бурдаанд. Муаллифи “Ватек” Вилиям Бекфорд заҳмати д’Эрбелоро дар қатори аввалин сарчашмаҳо мегузорад.

Аслияти асари д’Эрбело дар он аст, ки вай аз рӯйи маълумотҳои нашрнашуда тартиб дода шудааст. Д’Эрбело аз он маълумотҳое, ки пеш аз ӯ нашр шуда буданд, чизе дохил накардааст. Дар ин маврид ӯ чунин навишта буд: “Мақсади ягонаи ман мухтасар баён кардани он чизе, ки ман аз манбаҳои аслии ёфтаам ва муаллифони мо онҳоро қайд накардаанд” [8].

Асари “Китобхонаи Шарқӣ”-и д’Эрбело қариб тамоми масъалаҳои умуман ба мардуми Шарқ тааллуқ дошта, таърих, анъанаҳои гузашта ва муосир, дин, сиёсат ва тарзи ҳукуматдорӣ, қонунҳо, анъанаю маросимҳо, ҷангҳо ва бесарусомониҳо дар империяи онҳо, илму фарҳанг, олимони, файласуфон, муаррихон ва асарҳои онҳо ва бисёр дигар масъалаҳоро дарбар мегирад.

Аслан ин касар ба шоҳ бахшида шуда буд. Он дар асри XVIII чандин маротиба нашр мешавад ва ба тақдирӣ фанни ориенталистӣ таъсири сахт мерасонад. Соли 1861 “Китобхонаи Шарқӣ” асари хеле муҳимми таърихӣ шуморида мешавад ва талабгори зиёде пайдо мекунад. “Асари д’Эрбело барои омӯзиши олимони ва адибони шарқ ниҳоят зарур аст. Ин асар хеле нодир буда, онро шахсиятҳои муътабар сазовор донистаанд” [9, с.283].

Аввалин луғати библиографӣ, ки дар он тадқиқотҳои бисёрасраи аврупоӣ дар бораи Шарқ ҷамъоварӣ карда шудаанд, «Gallia Orientalis» (1665) ном дошт ва он ба қалами олим ва китобдори фаронсавӣ Пол Коломей (1638-1692) мутааллиқ аст. Аммо бо вучуди ин, дастоварди олии шарқшиносии Фаронса маъмулан асари “Китобхонаи Шарқӣ”-и д’Эрбело де Моленвил (1625-1695) дониста мешавад, ки маълумотҳоро аз таърих, сиёсат, дин, санъат ва тамоми мероси фарҳангии Шарқро дар бар мегирад, солҳои дароз барои Аврупо сарчашмаи асосии маълумот дар бораи олимону адибони Шарқ гардид [1, с.37].

Матни асари “Китобхонаи Шарқӣ” пурра аз асарҳои муаллифони Машриқзамин иқтибос шудаанд.

Асари “Китобхонаи Шарқӣ” ҳамагӣ ҷаҳор маротиба нашр шудааст. Нашри аввал ҷи тавре ки дар боло гуфтем, соли 1697 дар Париж ва се нашрҳои дигараш байни солҳои 1776 ва 1789 аз чоп баромадаанд. Нашри соли 1697 нашри дақиқ ва бозътимодтар ба шумор

меравад, чунки зери назари д'Эрбело ва Галлан мураттаб гардидааст. Ин асар дар шакли ин-фолио (қоғазии наشري дукат) нашр шуда, зиёда аз ҳазор саҳифаро дар бар мегирад ва дар он баъзе камбудихо низ ҷой доранд. Тартиби алифбой на ҳамеша дурусту аниқ буда, сарлавҳаҳои иловагӣ ва замимаҳо қайд нашудаанд. Ду наشري дигар дар наشريёти ҳолландӣ аз ҷоп баромадааст. Соли 1776 дар наشريёти Дюфруа ва Ру дар Мэстрихт бо замимае, ки соли 1780 пешниҳод карда шудааст, он соли 1777 дар наشريёти С. Нолма ва С. Ван Даален дар Гаага бо замимаи соли 1783 нашр гардидааст. Аммо қайд кардан лозим аст, ки наشري соли 1776 қисман нусхаи китоби соли 1697 мебошад.

Соли 1782 шарқшиносон Алберт Шултенсии ҳолландӣ ва Иоганн Якоб Рейскеи олмонӣ боз баъзе мақолаҳо иловаҳо карданд ва билохир, орфографияи асар вобаста ба талаботи замон ва матнҳо тағйир дода шуда, нисбати наشريи соли 1697 беҳтар ва хонданибоб шудааст.

Ғайр аз ду наشريи ҳолландӣ, наشريи фаронсавии солҳои 1781-1783 мавҷуд аст, ки аз якҷанд чилд дар формати ин-октаво (ҳаштҷаки - ҳаштҷаки қоғазии наشري оид ба ҳаҷми китоб ва ғ.) иборат аст ва барои доираи васеи хонандагон бахшида шудааст. Қисми зиёди маълумотномаҳои феҳристӣ (библиографӣ) ва ҷуғрофӣ дар ин шумора мадди назар шудаанд.

Қаблан д'Эрбело хоҳиш надоштааст, ки дар асараш қайдҳои сайёҳони аврупоиро истифода барад. Дар ин шумора бошад, бисёр мақолаҳо илова шуданд. Ин мақолаҳо қайдҳои сайёҳонро дарбар мегирифтанд, ки баъди марги д'Эрбело ба кишварҳои зиёд сафар карда буданд. Сухан дар бораи таҳрифи ҳақиқии ғоя (матлаб)-и д'Эрбело ва ҳатто хиёнати идеяҳои вай меравад.

Матнҳои таҳқиқшуда, ғайр аз матни д'Эрбело, аз пешгуфтори А. Галлан, қайдҳои Клод Виделу ва инчунин замимаҳои Шултенс ва Рейске, ки аз наشري соли 1783 гирифта шудаанд, иборат мебошанд. Дигар матнҳои изофа шуда ба асари “Китобхонаи Шарқӣ” бевосита дахл надоранд..

Заҳмати бузурги Бартелеми д'Эрбело де Моленвил “Bibliothèque orientale ou dictionnaire universel contenant tout ce qui regarde la connaissance des peuples de l'Orient” (Китобхонаи Шарқӣ ё фарҳанги умумие ки тамоми маълумотҳоро дар бораи мардуми Машриқзамин дар бар мегирад), ки қариб тамоми давраи ҳаёти ӯро дарбар мегирифт, соли 1697 аз тарафи Антуан Галлан анҷом дода шуд.

Адабиётшиноси тоҷик Шокир Мухтор дар китоби худ “Замон ва тарҷумон” дар бораи д'Эрбело ва асараш чунин овардааст: “Шарқшиноси маъруф Бартелеми д'Эрбело, ки дар соҳаи ховаршиносӣ инқилоби илмие дорад, Галланро ба худ мегирад, то ки барои поён додани асари тули зиндагиаш “Библиотека Ориентал” ҳамкорӣ кунад. Д'Эрбело заҳмати чандсолаашро хотима дода натавонист, шохқорӣ ӯ баъди ғавташ бо кӯшишу ғайрати Галлан анҷом ёфт ва соли 1697 дар ҷаҳон китоби бузургҷаҳм манзури хонандагон гашт, ки мислашро аврупоиён надидаю нашунида буданд...” [2, с.12].

“Муҳтавои “Китобхонаи Шарқӣ”-ро фаҳмидан душвор аст ва чуноне ки Ламберт гуфтааст: “Агар танҳо ба шоҳаи илмӣ асар қаноат кунем, ин “ҷаҳони нав”, таърихи нав, сиёсати нав, назми нав, хулоса осмони нав ва замини нав” аст” [10].

Матни асари “Китобхонаи Шарқӣ” ду ҷанбаҳои гуногун, яъне, ҷанбаҳои илмӣ ва адабиётро дар бар мегирад. Мақолаҳо, пеш аз ҳама, мазмуни тарҷумаҳои ва географӣ доранд. Аз нигоҳи аввал сухан дар бораи элементҳои ахборотдиҳӣ ба монанди: номи муаллиф, номгӯи асарҳояш, тарҷумаи ин номгӯӣ, номи шаҳрҳо ё давлатҳо, мавқеи географии онҳо ва ғоҳо баъзе маълумотҳои адабӣ ва таърихӣ меравад. Ин гуна мақолаҳо зиёда аз нисфи зиёди муқаддимаи асари “Китобхонаи Шарқӣ”-ро ташкил медиҳанд.

Тавассути мақолаҳои асар беканории фарҳанг ва тамаддуни ислом, бепоёнии арзҳои географии, ки дар он доман афрохтаанд, эҳсос мешавад.

Қисмати аввали таълифоти феҳристӣ (библиографӣ), ки аз тарафи Ҳочӣ Халфа талқин карда шудааст ва инчунин феҳраст (каталог)-и асари “Китобхонаи Шарқӣ” дар замони худ барои онҳое, ки ба адабиёти Шарқ таваҷҷуҳ доштанд, хеле арзишманд буд. Дар баробари ин, қайдҳои географии ин асар, ки аз манбаъҳои дақиқи сайёҳон ва муҳаққиқон оварда шудаанд, барои илми ҷуғрофияи асри XVII сарчашмаи хеле муҳим ба шумор мерафт.

Қисмати дуюми асари “Китобхонаи Шарқӣ” такмилёфта мебошад. Ногуфта намонад, ки ин асар аз рӯи нақшаи аввал бояд ба забони арабӣ таълиф мешуд ва бинобар ин,

матнҳои д'Эрбело бо мақсади муайян аз ин забон тарҷума шудаанд. Ғайр аз ин, кишварҳои Аврупо ба сарчашмаҳои адабиёти Шарқ чунон побанд шуда буданд, ки матнҳои шарқиро бидуни шарҳашон тарҷума мекарданд.

Баъди ҳафт соли наشري “Китобхонаи Шарқӣ” асари “Ҳазору як шаб” дар тарҷумаи А. Галлан рӯйи чоп мебарояд ва аз ин давра эътиборан дар адабиёти Ғарб ва менталитети мардуми Ғарб тасаввуроте дар бораи Шарқ пайдо мешавад, ки муддати дароз пойдор мемонад. Ҳангоми мутолиаи ин ду асар хонанда ҳис мекунад, ки онҳо дар ифодаи факту далелҳо бо ҳам зич алоқаманданд, зеро ҳарду асарҳо дар охири асри XVII пешкаши хонандагон гардидаанд.

“Китобхонаи Шарқӣ” аввалин асаре буд, ки барои рушди ояндаи тамоми соҳаҳои боқимондаи ориенталистика ҳамчун: омӯзиши таърих, фарҳанг, адабиёт, фалсафа ва монанди инҳо оғоз бахшид. Ин асар дар таърихи ташаккули шарқшиносии Фаронса мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Муқарриз: Курбонов Ҳ. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Махмудов, Д.О. Влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. (на примере «Тысячи и одной ночи»): дис. ... канд. филол. наук: 10. 01. 03 / Д.О. Махмудов. – Душанбе, 2021. – 159 с.
2. Мухторов, Ш. Замон ва тарҷумон / Ш. Мухторов. - Душанбе: Адиб, 1989. – 208 с.
3. Dufrenoy, l'Orient romanesque. - Paris, 1946-47. - P.20-21, 215, 368-370, см. также L'idee de progres et la diffusion de la matiere d'Orient. La revelation de la fiction orientate, Antoine Galland et ses emules. - Paris, CDU 1960. - P.38, 82.
4. Gervais, E. Reed; Claude Barbin, Hbraire a Paris au XVIIe siecle. - Paris-Geneve, 1973.
5. Goujet, Memoire historique et litteraire surle College royal de France. - Paris, 1768. - P.432.
6. De Guignes, Essai historique sur l'origine des caracteres orientaux de nprimerie Roy ale, in Notices et Extra its des manuscrits de la Bibliotheque du Roi; 1787, I, p. LXI.
7. Henry Laurens. La Bibliotheque Orientale de Barthelemi d'Herbelot. – Paris: Maisonneuve et Larose, 1978. – 102 p.
8. Herbelot de Molainville. Bibliothèqе orientale, ou dictionnaire universel contenant tout ce qui regarde la connaissance des peuples de l'Orient. - Paris, 1697. Préface
9. Hoeffler, Nouvelle biographie generate, T.XXIV. - P.283.
10. Lambert, Histoire iitteraire du regne de Louis XIV, dediee au Roy par l'abbe Lambert. - Paris 1751, Tome III. - P.106 et seq.
11. Livre commode des adresses de Paris pour 1692. - Paris 1878, I. - P.28.
12. Mohamed Abdel-Halim Antoine Galland: sa vie et son oeuvre. – Paris, 1964. – 547 p.

Д'ЭРБЕЛО ДЕ МОЛЕНВИЛ ВА АСАРИ «КИТОБХОНАИ ШАРҚӢ»-И Ӯ

Дар ин мақола сухан дар бораи ҳаёт ва фаъолияти олим ва шарқшиноси фаронсаӣ Бартелеми д'Эрбело де Моленвил меравад. Муаллиф дар бораи истиқомати ӯ дар Италия, дар бораи шиносии ӯ бо архиепископи Эксан-Прованс кардинал Грималдӣ, ки д'Эрбелоро ба назди маликаи Шветсиё мефиристонанд, нақл мекунад. Ӯ аз забонҳои шарқиро донистани д'Эрбело ба вачд меояд. Дар Флоренсия д'Эрбело бо Герсоги Бузург шинос мешавад ва ба шарофати ӯ соҳиби дастхатҳои беҳтарини шарқӣ мегардад. Маҳз дар ҳамин давра дар сари д'Эрбело фикри бунёди “Китобхонаи Шарқӣ” меояд. Дар тартиб додани “Китобхонаи Шарқӣ” саҳми А. Галлан низ назаррас аст. Дар давраи будубоши худ дар Константинопол ва ҳангоми ҷустуҷӯи дастхатҳо Галлан фарҳанги библиографии Ҳочӣ Халфаро пайдо мекунад. Ӯ як қисми ин асарро тарҷума карда ба Колбер мефиристонанд. Дар асоси маводи ҷамъоварда ӯ мехост асари “Китобхонаи Шарқӣ”-и худро тартиб диҳад, аммо вақт намеёфт. Вақте ки соли 1689 А. Галлан ба Париж бармегардад, мефаҳмад, ки д'Эрбело ба навиштани “Китобхонаи Шарқӣ” машғул аст ва ӯ аз фикри худ бармегардад. Д'Эрбело Галланро даъват мекунад, ки дар навиштани асар ширкат намояд ва ӯ барои ёрӣ додан розӣ мешавад. Мутаассифона, ба д'Эрбело дидани наشري китоби худ муяссар намешавад, асар соли 1697 баъди ду соли вафоташ нашр мегардад. Онро А. Галлан ба анҷом мерасонад. Маҳз тавассути мақолаҳои асар беканонии фарҳанг ва тамаддуни ислом, бепоёнии арзҳои географии, ки дар он доман афрохтааст, ҳис карда мешавад.

Калидвожаҳо: шарқшинос, шиносӣ, будубош, тарҷума, китобхонаи шарқӣ, тартибдиҳӣ, фарҳанг.

Д'ЭРБЕЛО ДЕ МОЛЕНВИЛ И ЕГО «ВОСТОЧНАЯ БИБЛИОТЕКА»

В данной статье речь идёт о жизни и деятельности французского учёного и востоковеда Бартелеми д'Эрбело де Моленвил. Автор рассказывает о его пребывании в Италии, о его знакомстве с архиепископом Эксан-Прованса кардиналом Грималди, который отправляет д'Эрбело к королеве Швеции. Она была восхищена его знанием восточных языков. Во Флоренции д'Эрбело знакомится с Великим Герцогом и благодаря ему он получает лучшие восточные рукописи. Именно тогда у д'Эрбело появляется мысль создать свою «Восточную библиотеку». В составлении «Восточной библиотеки» вклад А. Галлана также значительный. Во время своего пребывания в Константинополе и в поисках рукописей Галлан находит библиографический словарь Ходжи Халфа. Он переводит часть этого произведения и отправляет Кольберу.

На основе собранных материалов он хотел составить свою «Восточную библиотеку», но у него не было времени. Когда в 1689 году А. Галлан вернулся в Париж, он понял, что д'Эрбело занимается составлением «Восточной библиотеки» и отказался от своей идеи. Д'Эрбело пригласил Галлана принять участие в составлении произведений, и он согласился ему помочь. К сожалению, д'Эрбело не увидел публикации своей книги, она была издана в 1697 году, через два года после его смерти. Её закончил А. Галлан. Благодаря статьям данного произведения чувствуется безграничность культуры и цивилизации ислама, его бесконечные географические широты.

Ключевые слова: востоковед, знакомство, перевод, поиск, восточная библиотека, составление, культура.

D'HERBELOT DE MOLENVILLE AND HIS "ORIENTAL LIBRARY"

In this article the author talks about the life and work experience of the French scientist and orientalist Barthelémy d'Herbelot de Molenville, about his life in Italy, his acquaintance with the Archbishop of Aixan-Provence, Cardinal Grimaldi, who sent d'Herbelot to the Queen of Sweden. She was delighted with his knowledge of oriental languages. In Florence, d'Herbelot met the Grand Duke and grace to him he received the best oriental manuscripts. At that moment d'Herbelot had an idea of creating his own "Oriental Library". Gallan's contribution to the compilation of the "Oriental Library" is also significant. During his life in Constantinople and during the search for manuscripts, Gallan found the bibliographic dictionary of Khoja Halfa. He translated part of this work and sent it to Colbert. Based on the collected materials, he wanted to compile his "Oriental Library", but he did not reach that. When A. Galland returned to Paris in 1689, he realized that d'Herbelot was compiling an "Oriental Library" and he abandoned his idea. D'Herbelot invited Galland to take part in the composition of the works and he was agree to help him. Unfortunately, d'Herbelot didn't see the publication of his book because it was published in 1697, two years after his death. It was completed by A. Gallan. Grace to the articles in the work we can feel the boundlessness of the culture and civilization of Islam, its endless geographical latitudes.

Keywords: orientalist, acquaintance, translation, search, oriental library, compilation, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудов Давлатхуджа Орифович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ, факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: khudja70@mail.ru. Тел.: (+992) 934-48-84-39

Сведения об авторе: *Махмудов Давлатхуджа Орифович* – Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков, факультет языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: khudja70@mail.ru. Тел.: (+992) 934-48-84-39

Information about the author: *Makhmudov Davlatkhudja Orifovich* – Tajik National University, candidate of philological science, assistant professor, Department of Foreign Languages, Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: khudja70@mail.ru. Phone: (+992) 934-48-84-39

АНДАР БАҲСИ ЗЕБОИШИНОХТИИ ИНЪИКОСИ ВОҶЕИЯТ ДАР КАЛОМИ ҲУНАРӢ

Раҳмонов Ҳ.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар даврони шуравӣ чунин нуқтаи назар ҳукм дошт, ки гӯё олами ашӯ ё табиат дар шуури мардум ғайримустақим тавассути маҷмуи муносиботи иҷтимоӣ инъикос мешавад. Ҳамчун намуна метавон ҳулосаи афкори мутафаккирони маъруф, аз қабили А.Г. Мисливченко [19], В.И. Толстих [27], М.П. Скирдо [23] ва дигаронро овард.

Инчунин назари дигаре ҳам вучуд дорад, ки тибқи он улуми табиӣ на ҳастии иҷтимоӣ, балки табиатро инъикос мекунад, аз ин рӯ, вай ба шуури иҷтимоӣ шомил намешавад. Аммо аз нигоҳи функционалӣ онро ба шуури ҷамъиятӣ дохил мебояд кард, зеро он ба ҳаёти ҷомеа хоҳу нохоҳ таъсир мерасонад [27]. Ба ин монанд, метавон тасдиқ кард, ки шаклҳои эстетикӣ бадеии шуур на танҳо воқеияти иҷтимоӣ, балки ҳастии табииро низ инъикос мекунад. Ба фарзи мисол, дар адабиёти бадеӣ ва манзаранигорӣ – тасвири манозире табиат, дар мучассамасозӣ – тасвири ҳайвонот ва ғайра.

Барои фаҳму дарки он ки чӣ гуна воқеияти табиия ва иҷтимоия дар шуури бадеию эстетикӣ сабт мешавад, мебояд сараввал моҳият ё асли мафҳуми эстетикӣ ва бадеиятро дақиқ кард. То кунун дар мавриди он ки ба ҷаҳорҷӯби эстетика ё зебоишиносӣ чӣ дохил мешавад, ҳулосаи ягона вучуд надорад.

Бори аввал олими олмонӣ Александр Баумгартен соли 1735 истилоҳи “эстетика”-ро (гунаи тоҷикиаш – ҷамолшиносӣ, зебоишиносӣ) ворид кард, ки аз вожаи юнонии «esthesis» (“эстезис” - аз ҳиссиёт даркшуда, тавассути ҳис фаҳмшуда) гирифта шуда буд [3, с.62]. Бо ин истилоҳ Баумгартен илмеро роҷеъ ба маърифати ҳиссӣ асос гузошт, ки ба файласуфон “имкони дарки ҳунархоеро ба вучуд овард, ки қобилияти маърифатии поёниро ба тариқи беҳтар ба нафъи умум боло бибаранд” [16, с.452]. Зери мафҳуми “эстетика” ӯ “маърифати ҳиссиро дар назар дошт, ки ба дарки зебоии воқеият кумак мекунад” [13, с.9]. Ҳамин тарик, А.Г. Баумгартен моҳияти эстетикаро дар зебоӣ меидонд, зебоие, ки тавассути эҳсосоти одаме маърифат мешавад.

Воқеан ҳам, таҳти мафҳуми “эстетика” ё сифати нисбии “эстетикӣ” (зебоишинохтӣ) ҳусну барозандагӣ (прекрасное) ва зебоиро мефаҳманд ва ин ҳарду мақулаҳои бунёдӣ эстетикӣ ба шумор меоянд. Ҳоло ҳама гуна фаъолиятро мардум бо мафҳуми эстетика марбут меанд, масалан, аз “эстетикаи хонавода” то “эстетикаи истеҳсолот”, аммо ҳамеша ба ин нуқтаи назаранд, ки “асоси фаъолияти эстетикӣро ҳунар ташкил медиҳад” [5, с.62]. Ҳамчунин эстетикаро ҳамчун илм “дар бораи моҳият ва қонунмандии эҷоди бадеӣ” низ маънидод мекунад, яъне ҳамчун назарияи санъат ё ҳунар [33, с.417].

Агар зеро сифати нисбии “эстетикӣ” зебоӣ фаҳмида шавад, пас, оё имкон дорад, ки эстетика ҳам илм дар бораи зебоӣ ва ҳам назарияи ҳунар бошад? Агар ин тавр бошад, зебоӣ ва ҳунар ҳарду объекти як илм мешаванд ва вожаи “эстетика” маънои духӯра касб мекунад. Аммо зебоиву ҳунар як чиз нестанд ва ҳунаршиносон эътироф мекунад, ки ҳунар гуфта фақат зебоиро фаҳмидан дуруст нест, дар радифи он ҷиҳатҳои дигаре ҳаст, мисли сиёсат, маънавият ва ғайра ...

Ҳамин тавр, дар зеро як калима ва он ҳам – «эстетика» ду илми гуногун ниҳон аст. Ба андешаи мо, беҳтар мебуд, ки танҳо як маънои ин вожаро ниғаҳ дорем, яъне он чизе, ки дар он илми зебоӣ маъно дорад ва назарияи ҳунаро санъатро бояд назарияи ҳунаро санъат номид, то иштибоҳ дар истилоҳфаҳмӣ роҳ наёбад. Ҳатто мутафаккири бузурги рус Н.Г. Чернишевский ба ин гуна иштибоҳ ишора карда, онро аз ҷиҳати мантиқ хато мегуфт ва ба ҷудо кардани маъноҳои гуногуни калимаи «эстетика» исроф мекард. Вай навишта буд, ки «эстетикаро ё ҳамчун илми зебоӣ ва ё ҳамчун илм дар бораи ҳунаро санъат фаҳмидан лозим аст» [33, с. 288].

Агар эстетика (аз рӯи мундариҷаи худаш) илми ҳусну барозандагӣ бошад, пас вай ҳақ надорад дар бораи улвият ҳарф занад, мисли он ки дар бораи некӣ, ҳақиқат ва ғайра. Аммо, агар мо бо эстетика илм дар бораи санъатро дарк кунем, пас, албатта, он бояд дар бораи

улвият сухан ронад, зеро улвият ба соҳаи хунар дохил мешавад” [32, с.21-22]. Аммо ин даъвати олим дар замонаш бидуни вокуниш монд ва то кунун ҳарду маънои калимаи «эстетика» нигоҳ дошта мешавад.

Душворӣ дар он аст, ки эстетикаро аксаран ҳамчун назарияи хунару санъат мефаҳманд. Масалан, А. Велик, ки эстетикаро ҳамчун илми зебоӣ таъриф медиҳад ва дар аини замон иддао дорад, ки ин илм то соли 1735 «бо номи поэтика, илм дар хусуси завқ ё хунароҳои нафиса ва ғайра вучуд дошт» [7, с.102]. Дар баробари ин, дар таърихи эстетика роҷеъ ба мулоҳизаҳо дар бораи зебоӣ низ сухан меравад.

Чаро чунин омехтагӣ ба амал меояд? Баумгартен истилоҳи “эстетика”-ро ба илм ворид кард, аммо ӯ дар мушаххас кардани мавзӯи ин илм миёни зебоӣ ва хунар фарқ нагузошта буд. Эстетика ҳамчун илм дар бораи маърифати ҳиссӣ аз ибтидо барои ӯ бо хунаре, ки ин дарк ё маърифатро тақомул кунад, алоқадор буд. Аммо дар баробари ин, дар мадори эстетика ба ҷуз аз «хунароҳои озод» зебоӣ низ дохил мешавад, ки ба ақидаи ӯ, бо гуногунрангии худ ҳам ҳамчун «ҷамоли ашё ва андеша» ва ҳам ҳамчун «зебоии чизу чора ва материя» зохир мегардад.

Вай инчунин мафҳуми зиштро, ки хилофи зебоист, ҳарчанд дар бораи ашёи зишт фикри зебо ва баръакс, дар бораи чизҳои зебо андешаи зишт кардан мумкин аст. Ҳамин тавр, ба қавли файласуфи маъруф В. Асмус, “зери мафҳуми эстетика Баумгартен назарияи хунаро дар назар дошт, ки дар он дарки ҳиссӣ то сатҳи тақомул мерасад, яъне то ҳадди зебоӣ” [1, с. 7]. Ин навъи назар то замони мо қурби хешро гум накардааст. То ҳанӯз аксар муҳаққиқон эстетикаро “ҳамчун илм дар бораи муносиботи эстетикӣ инсон ба воқеият ва оид ба хунар ҳамчун шакли олии ин муносибатҳо” [20, с. 10] муқаррар ва дарк мекунанд.

Аммо дурустии чунин фаҳмиш андаке шубҳанок ҳам аст, зеро идроки ҳиссӣ на мавзӯи эстетика, балки асосан раваншиносист. Ба андешаи мо, ғояи оқилона, ки дар мафҳуми А.Г. Баумгартен ҷой дорад, танҳо он аст, ки эстетика маънои зебоӣ дорад ва эстетика илми зебоист. Дуруст аст, ки чунин тафсир ба этимологияи калима мувофиқат намекунад, аммо ҳолатҳои ба ин монанд зиёданд, бинобар ин, ҳеч чизи таъҷубовар нест.

Масалан, «дар илмҳои табиатшиносӣ» истилоҳи «физика» дар ибтидо як фан ва соҳаи мушаххаси илмро ифода мекард ва баъдтар барои ифодаи хосиятҳои гуногуни мавзӯи он ибораҳои «физикаи ҷисмҳои сахт», «физикаи плазма», «физикаи рӯшноӣ ва ғайраро истифода мебардагӣ шуданд [21, с. 18].

Файласуфи дигари олмонӣ Г.В.Ф. Гегел равшан ифода кардааст, ки эстетика илми зебоӣ дар воқеият ва дар хунару санъат аст. Аммо тамоми асарҳои ӯ оид ба эстетика ба хунару санъат бахшида шудаанд, ки барои ӯ яқин аст, яъне маърифати табиати эстетикӣ олами ашё. Аз ин рӯ, ӯ дар муқаддимаи «Лексияҳо роҷеъ ба эстетика» дурустии унвони ин лексияҳоро зерин шубҳа гузошт ва таъкид кард, ки ба баррасии масоили зебоии табиат машғул нахоҳад шуд. “Ин лексияҳо ба эстетика дахлдоранд, мавзӯи онҳо шоҳигарии олами ҳусн, дақиқтараш – соҳаи хунар аст ва боз ҳам дақиқтар – эҷоди бадеист. Дуруст, ки истилоҳи “эстетика” чандон ба гуфтори мо дуруст намеояд, зеро он илм дар бораи эҳсосоти одамӣ, тариқи ҳис фаҳм кардани олам аст.

Ин истилоҳ дар мактаби илмии Волф ба ҳайси илми нави фалсафӣ ба вучуд омадааст ва он замон дар Олмон чунин принсип раво буд, ки тибқи он, осори бадеиро аз нигоҳи таъсираш ба эҳсосоти одамӣ пажӯҳиш мекарданд, масалан, ҳисси лаззат, шавқу ваҷд, тарс, шафқату раҳм ва ғайра. Азбаски “эстетика” ҳамаи инҳоро фаро гирифта наметавонист, истилоҳи дигар – каллистикаро пешниҳод карданд (каллистика аз вожаи юнонии *καλλος* (калос) – зебоӣ, аммо зебоии комил, ҳамаро фарогиранда ҳосил шудааст – Ҷ.Р.).

Аммо ин истилоҳ низ мувофиқ наомад, чунки илмеро, ки мо дар назар дорем, хусну зебоиро на ба таври мукамал, балки танҳо зебоиро дар хунар фаро мегирад. Ба ҳар ҳол, ягона ифодае, ки мазмуни илми моро дар бар мегирад, ин “фалсафаи хунар” ё боз ҳам фаҳмотар – “фалсафаи эҷоди бадеист” [10, с. 119].

Дар бораи он ки чаро Гегел дар концепсияи эстетикаш табиатро сарфи назар кардааст, мо аз муқаддимаи “Лексияҳо оид ба эстетика” посух меёбем. Мазмуни муҳтасари ин посух дар шарҳи мо чунин аст: дар ҳаёти муқаррарӣ одамон аз чизҳои зебо зиёд сухан мегӯянд (ранги зебо, осмони зебо, ҷӯю дарёи зебо, гулу буттаҳои зебо, бархе ҳайвоноти зебо ва ғайра). Аммо баҳси он ки то чӣ андоза ин чизҳо ба меъёри зебоӣ ҷавобгӯ ҳастанд, як сӯ гузошта, тасдиқ мешавад, ки ҳар чизи аз ҷиҳати бадеӣ зебои волотар аз табиат аст... Зеро

зебоии санъат зодаву эҳёшуда дар пояи руҳ аст ва ҳар андоза, ки руҳ ва тааллуқоту ҳосилоти он болотар аз табиат ва падидаҳои он бошад, ҳамон андоза зебоӣ дар ҳунар волотар аз зебоии табиист.

Дигар ин ки ҳар ҳаёли ночизе, ки дар мағзи инсон меояд, болотар аз ҳар маводи табиат аст, зеро дар ҳар ҳаёл чизе руҳонӣ ё озодие ҳаст. ...Фақат руҳ ибтидоӣ ҳама гуна ҳақиқатхост ва ҳар чизи дорои ҳусн барои он зебост, ки ба ин руҳи мутлақ нисбате дорад ва зодаи он аст. Ба ҳамин маъно, зебоӣ дар табиат фақат рефлексияи (таҷассуми) зебоии руҳ аст. Маҳдуд кардани предмети эстетика бо зебоӣ дар ҳунару санъат дуруст аст, чунки дар ҳама мунозараву гуфтугӯҳо ба ёди касе наомада, ки ба омӯзиши ашъи олами модӣ аз нигоҳи зебоии онҳо шуруъ кунад ва илме бунёд гузорад, ки баёни бонизоми ин зебоӣро дар бар гирифта бошад.

Аммо аз нуқтаи назари манфиатнокӣ одамон илм дар бораи ашъи табиатро чиҳати кумак барои мубориза бар зидди бемориҳо асос гузоштаанд, инчунин илм дар бораи *materia medica* (тасвири маъданҳо, маҳсулоти кимиёвӣ, рустаниҳо ва ҳайвонотро, ки барои муолиҷаи маризҳо заруранд – Ҷ.Р.) ба вучуд овардаанд. Аммо касе то кунун ҳама ашъи табиатро аз назари зебоӣ баррасӣ накардааст. “Мо ҳис мекунем, ки тасаввури мо дар бораи зебоӣ номуайян аст ва дар ин соҳа мо меёру мизони мушаххас надорем ва барои ҳамин ҳам муттаҳид кардани ашъи табиат аз нуқтаи назари зебоӣ маъно дошта наметавонад” [10, с. 8-9].

Гумон мекунем, ки чунин посухи Гегел аз мавқеи идеализми объективии ӯ бармеояд, ки тибқи ин система, асоси ҳама ҳастӣ ва сароғози маънавият руҳи мутлақ аст. Ин руҳи мутлақ асоси ҳама ҳастӣ – табиат ва ҳаёти иҷтимоӣ бо ҳама зухуроташ ба шумор меравад. Ҳамин сифати эстетикӣ низ як навъе идея дар марҳилаи муайяни рушди он ҳисоб мешавад.

Зебоиро Гегел ҳамчун “падидаи ҳисӣ ва намоиши ҳиссии идея” [10, с. 119] муқаррар мекунад. Дар “Лексияҳо оид ба фалсафаи дин” ин мутафаккир таъкид кардааст, ки “зебоӣ дар худии худаш ҳадаф аст, дар муносибат ба ҳастии бевосита сидқ дорад, яъне дорои аҳаммият мебошад” [9, с. 84]. Дар асари дигараш – “Фалсафаи руҳ” аломати асосии зебоиро ин тавр зикр мекунад: “Шакли зебоӣ” шакли мушаххасе ҳаст, ки “дар он моҳияташ аломати идея мебошад” [8, с. 354].

Марҳалаи олии инкишофи идея руҳи мутлақ аст. “Руҳи мутлақ ҳадафи дигаре надорад, ба ҷуз ин ки худашро мавзуи худаш қарор бидиҳад ва моҳияти худашро ифода кунад. Ин руҳи озод, беохир ва мутлақ аст. Вай аз мувофиқии зоҳирии ҳисӣ ба тасаввур ва аз он ба тафаккури мафҳумҳо бадал мешавад. Ба ақидаи Гегел, руҳи дар озодии комил таҷассумёфта ҳамин ҳунару санъат аст. Танҳо ҳунари асил “яке аз васоити тааммул ва ифодаи зухуроти яздонӣ, манфиатҳои жарфи инсонӣ ва ҳақоқиқӣ ҳамаро фарогирандаи руҳ мебошад” [10, с. 13]. Аммо доираи муайян ва зинаҳои муайяни ҳақиқат таҷассуми худро дар шакли асари бадеӣ дармеёбанд” [10, с. 13].

Гегел санъатро шакли аввал ва нокомили худифшоқунандаи идея меҳисобад. Барои ҳамин ҳам ӯ ҳунару санъатро якҷо бо дин ва фалсафа ҳамчун василаи маърифати идеяи мутлақ баррасӣ мекунад. Мафҳуми ҳусну зебоӣ дар консепсияи эстетикӣ Гегел ҳамин гуна рушд кардааст.

Н.Г. Чернишевский афкори Гегелро мавриди нақд қарор дода менависад: “Зебоиро ҳамчун зуҳури пурраи идея дар вучуди мушаххас муқаррар карда, мо ба ҳулосае меоем, ки “зебоӣ дар воқеият танҳо шабаҳ аст ва маҳсули тахайюли мост. Ва аз ин ҳулоса мешавад, ки зебоӣ тавассути ҳаёли мо ҳосил мешавад, ҳол он ки дар воқеият вучуд надорад. Модом ки чунин аст, “сарчашмаи санъату ҳунар пур кардани холигоҳи зебоӣ дар воқеияти объективист ва “он зебоиро, ки ҳунар меофарад, аз зебоии олами ҳастӣ болотар меистад” [30, с. 14-15]. Инҳо моҳияти эстетикаи Гегелро ташкил медиҳанд ва аз инкишофи мантиқии мафҳуми ҳусну зебоӣ бармеоянд.

Барои Н.Г. Чернишевский асоси эстетика ин таърифаш буд: “Зебоӣ худӣ зиндагист”. Аз ин таъриф бармеояд, ки “зебоии ҳақиқӣ ва воло ҳамон зебоиест, ки инсон онро дар олами вақоъ дармеёбад, на он зебоие, ки тавассути ҳунар офарида мешавад. Бо чунин биниш пайдоиши ҳунар аз дигар сарчашма бояд бошад, баъди ин, аҳаммияти ҳунар дар партави дигар зухур хоҳад кард” [30, с. 14-15].

Чунон ки мо собит кардем, барои Гегел эстетика назарияи ҳунару санъат аст. Масъалаҳои бадеятро ӯ бо зебоӣ ҳамсанг медонад. Карл Маркс низ мегуфт, ки ҳунар

ифодаи зебоист. Ин нуқтаи назар то кунун ҳукми густарда дорад ва ҷонибдоронаш афзунанд.

Оё ин дидгоҳ мутлақан саҳеҳ аст? Магар ҳунар фақат ифодаи зебоист, аммо бо далелҳое, ки ҳунару санъат моро аз нигоҳи маънавӣ камол мебахшад, аз назари ахлоқу фарҳанг тамиз ва воло мекунад, чӣ бояд кард? Мисолҳои зиёде аз осори бадеӣ зиёд овардан мумкин аст, ки фаҳмо шавад: ҳунар танҳо пойбанди зебоӣ нест. Масалан, Зайнаб – қаҳрамони қиссаи “Ёрони боҳиммат”-и устод Сотим Улугзода баъди фаҳмидани он ки шавҳараш дар ҷанг намурда, балки маъюб шудааст, ба сӯроғаш меравад ва ўро ба хонашон бармегардонад. Ин рафтори Зайнаб оё зебоист ё мансуб ба маънавияти одамай?

Ё дар қиссаи “Духтари капитан”-и А.С. Пушкин қаҳрамони асосӣ Гринёв ба Пугачёв пӯстии аз пашми харгӯш сохташударо тухфа мекунад. Ин ҷо сухан аз зебоии пӯстин аст, ё зебоии Пугачёв, ё рафтори неки Гринёв? Ин ду намуна аз мазмуни маънавии ҳунар гувоҳӣ медиҳад.

Ё худ дар образи Мунаввар аз ҳикояти “Сози Мунаввар”, ки зебоии зоҳирӣ надорад, аммо дар рафтору муносибаташ инсондӯстӣ ва меҳру муҳаббату вафо сидқ мекунад.

Мутафаккири бузурги рус В.С. Соловёв ҷунин ақида дошт, ки вазифаи асосии ҳунар манзур кардани чизест, ки табиат онро ифода карда наметавонад. Ў ҷунин ақида дошт, ки “моҳияти зебоӣ бояд дар зухуроти аслию воқеияш фаҳму дарк шавад” [24, с. 46].

Ҳамин тариқ, мо тибқи имкону тавон нишон додем, ки мавзуи асосии бозтоби бадеӣ на танҳо сифатҳои эстетикӣ инсон, балки ҳӯю хислати маънавӣ ва иҷтимоию сиёсӣ ҳам ҳаст. Дар ин хусус одими машҳури ҳунаршинос М. Алпатов дар мақолаи “Эҷодиёти Микеланчело” (тасвири Одам, ки аз биҳишт ронда шудааст – Х.Р.) менависад:

“Микеланчелоро жестҳое (ҷунбишу ҳаракоте), ки неруи маънавии одам ва рағбату шавқу иродаи ўро ифода мекунад, ба худ ҷалб кардааст. Дар ҳуди як ҳаракати ҷисм ва дастони Одам, ки фариштаро аз ҳудаш дур мекунад, ҳам худшиносӣ, ҳам кулфату андӯх ва ҳам мардонагиву омодагӣ ба имтиҳони азими зистан ва қувваи мағлубнопазири зебоии ҷисмониаш таҷассум ёфтааст” [15, с. 117].

В.Г. Белинский, Н.Г. Чернишевский ва А.В. Плеханов дар асарҳояшон нишон додаанд, ки соҳаи ҳунару санъат танҳо бо тасвири зебоӣ маҳдуд намешавад. Санъат бо дастовардҳои баробар метавонад ҳам чизҳои зебо ва ҳам муҳолифи онро тасвир кунад. Агар объектҳои тасвирро дар назар дошта бошем, майдони ҳунару санъат назар ба соҳаи зебоӣ хеле густардатар аст. Чернишевский ақида дошт, ки санъат ҳама он чизеро, ки ба одами ҷамъиятӣ мароқовар аст, тасвир мекунад.

«Аҳамияти ҳунар бозтоби он чизҳоест, ки одам дар воқеияти асли ба он шавқу ҳавас дорад, ҳар он чизе, ки вай дар борааш фикр мекунад, ўро хушнуд ё ғамгин мегардонад», - таъкид мекунад мутафаккир. «Ҳунар бо тасвири хеш ҳар он чизҳоеро, ки ба мо рағбатовар аст, ба ёд меорад, кӯшиш мекунад, ки то як андоза моро бо ҷиҳатҳои мароқовари ҳаёт, ки дар зиндагӣ мушоҳида накардаем, ё ба мо имтиҳон нашудааст, шинос кунад» [30, с. 144].

Аммо вақте ки мо дар бораи зебоӣ ҳамчун мавзуи илми эстетика сухан меронем, чиро дар назар дорем? Мисли бисёр калимаҳову вожаҳо истилоҳоти «зебоӣ» ва “ҳусн” маъноҳои гуногун дорад. Масалан, “одами зебо” ва “ҷашмони зебо”. Дар ин ҷо ифодаи “зебо” ба ду маъно корбурд шудааст: одами зебо ба маънои инсонӣ хуб, бошараф, нек, хушмуомила ва агар ҷашмони зебо гуфтем, фақат як ҷиҳати зебоии ҷисмонӣ одамро дар назар дорем.

Дарвоқеъ, «хуб» ва «зебо» мафҳумҳое ҳастанд, ки ба ҳамдигар зич алоқаманданд, аммо онҳо ба ҳеҷ ваҷҳ якхела нестанд. Қаҳрамони асосии романи Лев Николаевич Толстой «Ҷанг ва сулҳ» Пйер Безухов одами зиштсурат, вале дар айни замон нақуниҳод аст, аммо ҳамсараш – Элен хонуми бадқирдор ва беномус мебошад. Ҳамин тариқ, ашӯ дар як вақт хуб ва зебо буда метавонад, аммо метавонад сиратан хуб, аммо сурати зебо надошта бошад. Ин вобаста аз он аст, ки мо ин ё он ашӯро мушоҳида карда, ба он аз ҷиҳатҳо ва дидгоҳҳои гуногун баҳо медиҳем.

Вақте рафтори зебо мегӯем, кирдори нек, муомилаи маънавиро дар назар дорем ва ин арзишдоварии мо аҳамияти ахлоқӣ (этикӣ) пайдо мекунад. Иммануил Кантро ба ёд биёрем, ки мегуфт: “Зебоӣ самбули нақунии маънаivist”. Баъдан, дар бораи амал ё манфиати ашӯ сухан ба миён оварем, Сукрот ба хотир мерасад, ки сабади порукаширо ҳам чизи зебо

мегуфт, яъне аз нигоҳи утилитарӣ (бахраёбӣ) муносибат мекард. Ин ҷо моҳияти ашё дар назар дошта мешавад, ки худ аз худ фаҳмоӣ.

Сеюм, вақте ки мо аз зебоии инсон, ин ё он падидаи табиат мегуём, онҳоро баҳои эстетикӣ медиҳем. Дар ҳама ҳолатҳо мо як вожа – зебоиро истифода мекунем. Аммо танҳо аз нигоҳи эстетикӣ ҳусн ё зебоӣ гуфта, мо чизе аз ҳад зебо, ниҳоят зеборо ба тасаввур мегирем. Ҳамин тариқ, зебоӣ ҳамчун предмети омӯзиши эстетика – зебоӣ дар ғояти баланди зуҳури он аст. Маълум аст, ки масалан, Фирдавсии бузург дар баробари тавсифи инсонҳои бузург (шоҳону қаҳрамонони воқеӣ ва устураӣ) шахсиятҳои баду зиштро низ тасвир мекард, рассомони бузург Рафаэл ва Титсиан объектҳои зеборо барои тасвир интихоб мекарданд, аммо С. Айнӣ, Ҷ. Иқромӣ, О. Балзак, Н. Гогол, Ф. Достоевский ва дигар устодони сухан аз “қабохату палидиҳои ҳаёт” низ зиёд навиштаанд ва ин маънои онро надорад, ки онҳо гӯё чизҳои бадро ба наку тарҷех дода бошанд.

Иҷмолан ба ёд биёрем, ки дар як ҳуди “Ёддоштҳо”-и устод Садриддин Айнӣ чӣ миқдор бадихои ҳамон рӯзгор – бадгӯйӣҳо, макру фиреб, мумсикию бахилӣ, мунофикиву зиштиҳои одамон ва талхҳои ҳаёти иҷтимоӣ тасвир шудаанд ва сухани устод муқобили онҳо дар ҷаҳорҷӯби тасвири басо мавридшиносона баён шудааст.

Ё худ Оноре де Балзак дар бораи драматургии маъруфи асри XVII-и Фаронса Жан Батист Поклен Молийер чунин менависад: “Агар имкони пурра ислоҳ кардани одамон мебуд, маҷбур намудани онҳо барои шарм кардан аз кирдорҳои носавоб, нуксу иллатҳои бад, пас қонунгузор чӣ ҷамъияти ормоние асос мегузошт. Ў аз одати миллати хеш гуфтори дурушт, пуррӯйӣ, рашки беақлона, булҳавасиҳо, никоҳҳои нобаробар, фурухта шуданҳо, бузургоманишӣ, беадолатии судяҳо ва эмпиризми ҷоҳилонаи табибон, ҷафвоҳои аблаҳонаи руҳониёнро дур меафканд. Чунин аст манзараи муҳтасари офоту бадихое, ки бо онҳо Молийери бузург мубориза мебард...” [2, с. 207].

Аз ҷониби дигар, наметавон таъсири тарбиятии санъату адабиётро қанор гузошт. Насри бадеии устодон Сотим Улуғзода, Абдулҳамид Самад, Баҳром Фирӯз, Фазлиддин Муҳаммадиев, Саттор Турсун, Урун Кӯҳзод, Сайф Раҳимзоди Афғардӣ ва дигарон ҳамагӣ аз таблиғи ҳисоли ҳақиқати инсонӣ, даъват ба ҳифзи шарафу эътибори одамӣ, гиромидошти меҳан ва арзишҳои фарҳангии миллии иборат буд. Ё силсилаи филмҳои ҳунарии коргардони маъруф Борис Кимёгаров бар асоси матни “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (“Достони Рустам”, “Рустам ва Сухроб”, “Сиевуш”), ё табуи маъруфи рассоми гурҷӣ И. Тоидзе “Модар-Ватан даъват мекунад” (ки ба рафтори мушаххаси меҳанпарастона – ҳифзи ватан аз душмани ғосиб ишора мекунад) ҳамагӣ ҳосияти таҳриқбахшанда ё талқинқунанда ба арзишҳои инсонӣ доранд. Аз ин мисолҳо маълум мешавад, ки ҳадафи аслии ҳунар, аз ҷумла адабиёти бадеӣ дар таркиби он, на танҳо дар инъикоси зебоӣ, балки маърифати густарда ва ҳамаҷонибаи воқеият ва на фақат дар парвариши эҳсоси зебоипарастӣ ва завқи эстетикӣ, балки ҳама эҳсосоти зебои одамӣ ва бавижа шуури маънавӣ арзёбӣ мегардад.

Албатта, Гегел равшан мефаҳмид, ки «шоҳигарии зебоӣ» аз «соҳаи санъат» хеле васеътар аст ва ҷаҳорҷӯби ҳунару санъат низ аз эҷоди бадеӣ ниҳоят густардатар мебошад. Аз ин сабаб, лексияҳои ҳудро бо вучуди он ки “фалсафаи эҷодиёти бадеӣ” номидааст, таҳти мафҳуми “Эстетика” нашр кардааст.

“Вақт аст, ки аз қорбурди чунин истилоҳотсозии мучмал даст кашем, чунон ки Гегел дар муносибат бо анъанаи аз Баумгартен омада раво дид”, навишта буд Г.Н. Поспелов [21, с. 18]. Н.Г.Чернишевский инро аллақай хуб дарк карда, Гегелро барои он танқид кард, ки зебоиро ҳамчун «ягонагии идея ва образ» ё «зуҳуроти комили идея дар предмети алоҳида» таъриф додааст. Вай менависад: “... Ин ибора аз аломати воқеан муҳим сухан меоварад, аммо на ғояи зебоӣ дар умум, балки он чизе, ки “асари ҳунармандона таълифшуда” ё асари бадеии ҳунари номида мешавад.

Асари бадеӣ дар ҳақиқат ҳамон вақт зебо мешавад, ки муаллиф дар асараш ҳар он чизеро, ки меҳост ифода кунад, баён карда тавонад. Масалан, рассоме чехраи касеро, ки меҳост наққошӣ кунад, агар воқеан зебо наққошӣ кунад, пас ҳунарманд аст. Аммо «зебо кашидани чехра» ва «чехраи зебо кашидан» ду чизе тамоман муҳолифи ҳамдигаранд.

Баъдан ин мутафаккир аниқ мекунад, ки дар муқаррарот оид ба “на зебоӣ дар табиати зинда, балки асарҳои зебои ҳунари” аллақай натиҷаи он равияе дида мешавад, ки эстетика одатан афзалтар медонад, яъне зебоиро дар ҳунар нисбат ба зебоӣ дар воқеият [30, с. 7-8].

Ў идома медиҳад: “Соҳаи санъат танҳо бо соҳаи зебӣ ба маънои эстетикӣ сухан ва камоли шакли он маҳдуд намешавад, балки олами ҳунар он чизҳоро манзур мекунад, ки барои ҳар инсон дар зиндагӣ мароқовар бошад” [30, с. 143]. Дигар муҳаққиқи фалсафа А.П. Белик низ зидди он аст, ки тамоми мундариҷаи ҳунар бо мафҳуми зебӣ маҳдуд шавад, зеро “фаъолияти бадеӣ зотан ҳама чизро дар бар мегирад, ки барои инсон дар зиндагӣ қобили таваҷҷуҳ бошад” [12, с. 186].

Ба андешаи мо, Иммануил Кант масъаларо беҳтару жарфтар баррасӣ кардааст. Ӯ эстетика гуфта зебӣ ва бариловаи он улвиятро низ дар назар дошт. Мисли Гегел ӯ эстетикаро илм дар бораи ҳунар меномад, аммо ҳамчун илм дар бораи хусну барозандагӣ ва улвият фаҳм мекунад. Кант “вижагии эстетикӣ ва дарунмоӣ он – зебоиро дар тафовут аз таносуби дигар ашё ва тасаввурот бо ҳисси лаззату ҳаловат ва ғайри он, инчунин гуворо ва наку ҷустуҷӯ кардааст.

“Ҳар чизе гуворост, ки лаззат ато кунад, ҳар чизе зебост, ки ба кас писанд уфтад, чизи ҳуб ҳамонест, ки онро мепазирад ва дар он арзиши объективиро дармеёбад”, - меҳонем дар “Нақди хиради ҳолис”-и Кант [18, с. 211].

Мафҳуми улвиятро ӯ асосан барои тавсифи маънавият ба қор мебарад ва онро ҳамчун унсур таркибии эстетика меҳисобад. Дар ин афоризми машҳури Кант афкори ӯ возеҳ аст: “Ду чиз қалбҳои моро саҳт ба ҳайрат меорад ва дар айни замон ба иззату иқром фаро меҳонад, ҳар қадар ки дар бораи онҳо мо тӯлонитар биандешем – осмони пурситора дар болои сар ва қонуни маънавий дар ҳуди ман” [18, с. 500].

Дар идомаи ин андеша метавон гуфт, ки «содатарин ва беҳтарини таърифи эстетика ин аст: илм дар бораи зебӣ ва аз ин рӯ, мавзӯи он пажӯҳиши идеяи зебӣ, ҷанбаҳои гуногуни он ва ҷӣ гуна амалӣ шудани он дар таҷриба аст» [30, с. 15].

Дар баррасии мавзӯи эстетика ҳоло якҷанд нуктаи назар мавҷуд аст. Яке аз онҳо, чунон ки дар боло зикраш рафт, мавзӯи эстетикаро танҳо ба санъату адабиёт маҳдуд мекунад ва эстетикаро назарияи умумии санъат мешуморад.

Дар мақолаи П. Трофимов чунин таърифи эстетикаро пайдо кардан мумкин аст: «Эстетика илм дар бораи моҳият ва қонунҳои асосии баҳрабардории бадеии воқеият аз тарафи одам мебошад, ки зерини баҳрабардории бадеии воқеият дарки эстетикӣ - образноки олами атроф ва таъсири фаъоли инсон ба он, инчунин тарбияи одам ба воситаи ҳунару санъат фаҳмида мешавад» [28, с. 49]. Аммо, ба назари мо, ин таъриф низ нақс дорад, зеро мавзӯи илми мазкурро ба омӯзиши моҳият ва қавонини ҳунар вобаста мекунад.

Магар танҳо нисбаи эстетикӣ (ҳамчун сифат, албатта) ба омӯзиши эстетика шомил мешавад, пас, масъалаи эстетика дар воқеият чист? Масалан, чунин шаклҳои маърифат, мисли ҳаяҷони эстетикӣ, завқи эстетикӣ, ормони эстетикӣ ва ғайра... Ин гуна фаҳмишро муҳаққиқ Ю.В. Суворов низ қонибдор аст. «Эстетика илм дар бораи қонунҳои умумиест, ки фарогирифти бадеии воқеиятро аз тарафи инсон муайян мекунад», - менависад ӯ. «Азбаски шакли олии вусъатёфтаи баҳрабардории бадеӣ ҳунар аст, эстетика, пеш аз ҳама, илм дар бораи қонунмандии асосии санъат мебошад» [22, с. 64]. Ба назари мо, чунин таърифи предмети эстетика боиси як навъ ҳаммонанд шудани мафҳуми эстетикӣ ва бадеӣ мегардад, ки чандон дуруст нест.

Дар китоби А.Я. Зис «Эстетика: идеология ва методология» таърифи эстетикаро метавон пайдо кард, ки чунин аст: “Илм дар бораи омӯзиши қонуниятҳои бадеии фаро гирифтани воқеиятҳо ва қонунҳои зебӣ. Азбаски ин қонунҳо ҳамаҷониба ва бевосита дар ҳунар ифода мешаванд, аз ин рӯ, эстетика инчунин илм дар хусуси қонунҳои умумии ҳунар ва табиату моҳияти он низ ҳаст” [14, с. 8].

Барилова ӯ менависад, ки эстетика қонунҳоро меомӯзад, ки нисбат ба навъу жанрҳои ҳунар умумӣ мебошанд. Суоле меҳзад, ки оё ин қонунҳои умумӣ қонунҳои зебӣ ҳам ҳастанд? Мушкул ин аст, ки агар назарияи ҳунарро эстетика бинем, илм дар бораи зебоиро ҷӣ гуфта лозим аст? Ҳар қасе, ки ҳунарро ҳамчун предмети эстетика мефаҳмад, мафҳуми эстетикаро низ барои таъйини назарияи ҳунар истифода мекунад. Аммо набояд бо як вожа ду навъи назарияро ном гирифт. Пас, бо мафҳуми эстетика ҷиро бояд ном барем: назарияи зебоиро ё назарияи ҳунарро? Ба фикри мо, мантиқан дуруст мебуд, агар бо мафҳуми “эстетика” назарияи зебоиро дарк карда бошем.

Муҳаққиқи дигар Н.А. Недошивин ақида дошт, ки предмети эстетика ҳама анвои муносиботи инсонро ба воқеият фаро мегирад, ки мисли дилхоҳ муносибатҳо тарафҳои объективӣ ва субъективӣ доранд. Аммо ин олим мафҳумҳои эстетикӣ ва бадеиятро яксон медонад, ки ба фикри мо, дуруст нест.

Донишманди эстетика Ю.Б. Борев роҷеъ ба тафовути ҷаҳлиятҳои эстетикӣ ва бадеӣ андешаҳои ҷолиб меорад. Ӯ менависад: “Як мисоли одӣ. Тулуъи офтоб, самои пурситора, рехтани барфрезаҳо ҳамагӣ зебоанд, аммо бадеъ нестанд. Ё акси маҳтоб дар оби ҳавзи ором низ зебост, ба кас ҳисси эстетикӣ ато мекунад, аммо бадеъ ки нест. Аммо мисоли дигар: кас мусаввараеро бибинад, ки дар он ҳамин манзараҳо наққошӣ шудаанд, як олам эҳсоси эстетикӣ мегирад. Ин бозтоб ё инъикоси бадеии воқеият аст. Яъне ҷаҳлияти эстетикӣ густардатар аз ҷаҳлияти бадеист” [5, с. 26].

Чунин муқаррар кардани предмети эстетика ба он оварда расонидааст, ки аксар муҳаққиқин пажӯҳиши зебоиро расман ба эстетика мансуб медонанд, аммо бештар ба омӯзиши санъату ҳунар машғул мешаванд. Муҳаққиқон Ш.М. Герман, В.К. Скатершикова (дар китоби “Сухбатҳо аз эстетика”), инчунин муаллифони “Асосҳои эстетикаи марксист-ленинӣ”, “Лексияҳо оид ба эстетика” ва ғайра, ки ниҳоят зиёданд, ба проблемаи эстетикӣ хеле кам тавачҷуҳ кардаанд.

Гуруҳи дигари муаллифон эстетикаро ҳам илм дар бораи зебоӣ ва ҳам илм дар бораи ҳунар медонанд. Масалан, донишманди маъруф М. Каган менависад: “Ду объекти муҳимми омӯзиши эстетика вучуд дорад: яке арзишҳои эстетикӣ дар табиат ва ҳаёти одамон (зебоӣ, улвият, ҷоқеият, мазҳакавият ва ғайра) ва дигаре – ҳунар. Кӯтоҳи суҳан, эстетика илм дар бораи фарогирифтани эстетикӣ воқеият аз ҷониби инсон аст” [17, с. 9].

Дар луғати энциклопедии фалсафӣ таърифи зеринро меҳонем: «Эстетика илми фалсафист, ки ду доираи ба ҳам алоқаманди падидаҳои меомӯзад: соҳаи эстетикӣ ҳамчун зухуроти хоси муносибати арзиши одам нисбат ба олам ва доираи ҷаҳлияти бадеии одамон» [29, с. 773].

Ба ақидаи дигар муҳаққиқоне, ки сари мавзӯи эстетика ва дарунмоии он баҳс мекунанд, эстетика набояд фақат илми назарӣ бошад. Вай бояд қонунмандҳои зебоиро дар соҳаҳои афзуншумори ҳаёт омӯхта, баъдан дар соҳоти амалии зиндагии мардум – дар тарзи пешбурди ҳаёт ва ҳунар истифода кунад. Аммо масъала ин аст, ки ин қор бидуни муайян кардани вижаҳои предмети эстетика ҳамчун илми мустақил ва ҷудо кардани он аз назарияи умумии ҳунар имкон надорад. Суҳан ин ҷост, ки ҷонибдорони он ки ду илм вучуд дошта наметавонанд, он якест - илм дар бораи зебоӣ ва ҳам илм дар бораи ҳунар, низ хеле зиёданд.

Воқеан ҳам, эстетика илми зебоист гуфта аксар муҳаққиқон зимни баррасии проблемаи ҳусну зебоӣ назарияи ҳунаро санъатро пажӯҳиш мекунанд. Фаразан, Гегел тасдиқ мекард, ки эстетика илм дар бораи зебоӣ дар ҳунар ва воқеият аст, аммо ҳама осори ин мутафаккир ба проблемаи ҳунар бахшида шудаанд. Ба зумраи чунин олимони Л.Н. Столович ҳам дохил аст. Ӯ низ ин ду таълимотро якҷо дидан меҳаҳад, зеро зебоӣ сифати аслии ҳунари ҳақиқист ва ҳунар бошад, падидаи эстетикӣ ба шумор меояд.

Аммо як ақидаи Л.Н. Столович шубҳанок аст, ки меғӯяд: “Муҳолифгузори эстетика ва назарияи умумии санъату ҳунар ба хориҷ шудани сифати эстетикӣ аз санъат ва баръакс, ҳунар аз сифати эстетикӣ оварда мерасонад, ки ба маърифати на ин ва на он мусоидат намекунад” [25, с. 99].

Чаро ба хориҷшавӣ мерасонад, номаълум. Агар дар ҳунар сифати эстетикӣ бошад ва таҳти ин мафҳум мо зебоиро бифаҳмем, пас, эстетика илм дар бораи татбиқи сифати эстетикӣ дар санъату ҳунар ҳам ҳаст, яъне зебоӣ дар ҳунар. Ин ҷо каме мантиқ заъиф менамояд. Аммо Л.Н. Столович, ки назарияи моҳияти эстетикӣ доштани ҳунаро тасдиқ мекунад, ҷонибдорони зиёде дорад. Яке аз онҳо олими маъруфи эстетика, муаллифи даҳҳо китоби вижа оид ба ин илм Юрий Борев аст.

Ӯ эстетикаро чунин маънидод кардааст: “Илм дар бораи принципҳои умумии фарогирии (ҳазми) ҳаҳон тавассути қонунҳои зебоӣ дар раванди ҷаҳлият аз ҷониби одам ва қабл аз ҳама, дар ҳунар, ки натиҷаҳои ин фарогириӣ шакл мегиранд ва ба нуқтаи камол мерасанд” [4, с. 5].

В.В. Ванслов, муҳаққиқи дигари рус, муаллифи китоби маъруфи “Проблемаи зебоӣ”, ба ин навъ масъалагузори эрод дорад ва менависад: “Эстетика назарияи умумии ҳунар аст,

аммо бо фаҳмиши шакли олии фарогирии эстетикӣ ҳаёт. Ҳунар шакли олии ифодаи муносибати эстетикӣ одамон ба воқеият аст, аз ин рӯ, он предмети асосии эстетика мебошад. Аммо бояд ба хотир гирифт, ки зебӣ эстетикаро аз он ҷиҳат ба худ ҷалб мекунад ва маърифат мешавад, ки бо ҳунар алоқадор аст. На зебӣ дар воқеият ва ҳунар бо моҳият ва вижаҳои худ бе муносиботи ҳамдигарӣ маърифат нахоҳанд шуд, зеро ҳунар ҳамчун шакли олии фарогирии эстетикӣ воқеият аз ҷониби инсон аст” [6, с. 8].

Аммо дар ин иқтибос ибораи “муносибати эстетикӣ” нофаҳмост. Аз рӯи маъно Н.Г. Чернишевскийро фаҳмидан мумкин, зеро ӯ диссертатсияи худро “Муносибати эстетикӣ ҳунар нисбат ба воқеият” номидааст. Ҳарчанд ки ӯ муқаррар накардааст, аммо аз номи китоб маълум, ки кадом зебӣ авлотар аст: зебӣ дар воқеият, ё зебӣ дар ҳунар? Аз мухтавои рисолаи ӯ маълум мешавад, ки муносибати эстетикӣ – ин муносибати зебӣ дар ҳунар бо зебӣ дар воқеият аст.

Иштибоҳ дар таъйини предмети эстетика миёни муҳаққиқони маъруф - Л.Н. Столович, В.В. Ванслов, Ю.Б. Борев аст, ки нисбаи эстетикаро ба зебӣ мувофиқ накарда, ба он мафҳумҳои фочеият, мазҳакавият, драматизм, даҳшат ва хеле зиёд аз ин қабил сифатҳоро низ муносиб медонанд. Ҳамаи ин хосиятҳо, ба фикри онон, ба предмети ҳунар дахл доранд ва аз рӯи моҳияташон падидаҳои эстетикӣ мебошанд.

Онҳо ин хосиятҳои эстетикаро аз “муносиботи ғоявӣ-эмотсионалии одамон ба ин падидаҳо” (Л.Н. Столович), аз “тафаккури манфиат доштани ин падидаҳо барои тамоми инсоният” (Ю.Б. Борев), аз “руҳбаланд сохтани одам” (С.С. Голдентрихт) дарёфтаанд. Масалан, Л.Н. Столович эътироф мекунад, ки “зебӣ мафҳуми аслии эстетикӣ”, аммо илова мекунад, ки “ҳар чизе эстетикӣ мешавад, ки ба муносиботи эстетикӣ ворид мешавад”.

Ӯ идома медиҳад: “Ба объекти эстетикӣ ин хосиятҳои воқеият ва ҳам ҳунар дохил мешаванд, ки зебӣ, қабоят, ҳусни воло, пастӣ, нафратангезӣ, улвият, зишти рафтор, фочеият, мазҳакавият, драматизм ва ғайра ном доранд. Ин хосиятҳоро, ки сарчашмаи объективии пайдоиши ҳаяҷони гуногуни эстетикӣ ҳастанд, мо хосиятҳои эстетикӣ меномем” [26, с. 39].

Эҳсоси шаъну шараф, қарзи инсониро, ки ба доираи муносибатҳои мушаххаси эстетикӣ вориданд, ҳамчунин характери эстетикӣ пайдо мекунад. Дар ҳамин асараш (“Предмети эстетика”) ин олим тасдиқ мекунад, ки дилхоҳ ашӯву падида хосияти эстетикӣ мегирад, агар онҳо дар алоқа бо дигар предмету зухурот аҳамияти иҷтимоиву инсонӣ касб кунанд. “Яке аз хусусиятҳои истисноии бадеӣ ва маҳорат дар он аст, ки адиб дар падидаи гӯё то андозае беаҳамият хосияти эстетикӣ онро дарёбад ва онро ба як чизи шавқовар табдил дода тавонад” [26, с. 58].

Функсияи эстетикӣ ё зебоишиносии адабиёти бадеӣ низ ҳамин аст: аз воқеияти ҳазорранги олами ашӯ дарёфтани хосиятҳои зебо ва онро дар матни калом бадеӣ барои хонанда ҳамчун чизи наву тоза ва мароқангез пешниҳод кардан. Ин вазифа барои адабиёти бадеӣ аз таъйиноти илми эстетика сарчашма мегирад ва моҳияти онро бояд ифода карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Асмус, В.Ф. Немцкая эстетика XVIII века / В.Ф. Асмус. – М.: Искусство, 1962. – 311 с.
2. Бальзак, О. Собр. соч. в 15 т. / О. Бальзак. – М.: Гос. изд-во худож. литературы, 1951–1955. - Т.5.: Человеческая комедия; Сцены провинциальной жизни; Турский священник; Старая дева; Пьеретта; Жизнь холостяка. – М.: Гос. изд-во худож. литературы, 1952. – 649 с.
3. Баумгартен, А.Г. Эстетика / А.Г. Баумгартен. Пер. с лат. яз. А.В. Белоусова, Г.С. Беликова, Д.В. Бугая, М.И. Касьяновой, А.О. Корчагина, Е.Ю. Чепель, Ю.А. Шахова. Под общ. ред. А.В. Белоусова и Ю.А. Шахова. – М.: Изд-во Университета Дмитрия Пожарского, 2021. – 742 с.
4. Борев, Ю.Б. Эстетика. 3-е изд-е. / Ю.Б. Борев. - М.: Политиздат, 1981. – 399 с.
5. Борев, Ю.Б. Эстетика / Ю.Б. Борев. - М.: Политиздат, 1988. – 496 с.
6. Ванслов, В.В. Проблема прекрасного / В.В. Ванслов. - М.: Политиздат, 1957. – 264 с.
7. Велик, А. Эстетика и современность / А.Велик. - М.: Искусство, 1963. – 159 с.
8. Гегель, Г.В.Ф. Философия духа / Г.В.Ф. Гегель // Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1977. – Т.1. – С.350-364.
9. Гегель, Г.В.Ф. Философия религии. В 2-х т. Т. 2. / Г.В.Ф. Гегель. Общ. ред. А.В. Гулыги. Пер. с нем. П.П. Гайденко и др. - М.: Мысль, 1977. – 573 с.
10. Гегель, Г.В.Ф. Эстетика. В 4-х т. Т.1. / Г.В.Ф. Гегель. - М.: Искусство, 1968. – 330 с.
11. Гумницкий, Г.Н. Материализм или идеализм? Философские очерки / Г.Н. Гумницкий. – Иваново: Ивановское отделение РФО; Ивановская архитектурно-строительная академия, 2000. – 86 с.

12. Дискуссия о предмете эстетики // Вопросы философии. – 1956. - № 3. - С.144-186.
13. Зись, А. Искусство и эстетика / А.Зись. - М.: Наука, 1975. – 447 с.
14. Зись, А.Я. Эстетика: идеология и методология / А.Я. Зись. – М.: Наука, 1984. – 337 с.
15. Искусство. Книга для чтения по истории живописи, скульптуры, архитектуры. Сост.: М.В. Алпатов, И.И. Ростовцев. – Изд-е второе. – М.: Гос. учебно-пед. изд-во Мин. Просвещения РСФСР, 1961. – 384 с.
16. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. Т.2. - М.: Искусство, 1964. – 836 с.
17. Каган, М. Начало эстетики / М.Каган. - М.: Искусство, 1964. – 278 с.
18. Кант, И. Сочинения в 6-ти т. / И. Кант. Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. – М.: Мысль, 1966. - Т. 5. – 564 с. - С.211.
19. Мысливченко, А.Г. Диалектический и исторический материализм / А.Г. Мысливченко. - М.: Политиздат., 1988. – 268 с.
20. Основы марксистско-ленинской эстетики. - М.: Гослитиздат, 1960. – 640 с.
21. Поспелов, Г.Н. Искусство и эстетика / Г.Н. Поспелов. - М.: Искусство, 1984. – 325 с.
22. Проблемы эстетики. Отв. ред. В.Ф Берестнев. - М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 172 с.
23. Скирдо, М.П. Социальная философия: учебное пособие / М.П. Скирдо. – М.: Триада, 2000. – 266 с.
24. Соловьев, В.С. Философия искусства и литературная критика / В.С. Соловьев. – М.: Искусство, 1991. – 701 с.
25. Столович, Л.Н. Красота. Добро. Истина / Л.Н. Столович. - М.: Республика, 1994. – 464 с.
26. Столович, Л.Н. Предмет эстетики / Л.Н. Столович. - М.: Искусство, 1961. – 114 с.
27. Толстых, В.И. Общественное сознание и его формы / В.И. Толстых. - М.: Политиздат., 1986. – 367 с.
28. Трофимов, П. О назначении эстетики как науки / П. Трофимов. – М.: Искусство, 1987. – 214 с.
29. Философский энциклопедический словарь. Ред. коллегия: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – М.: Изд-во сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
30. Чернышевский, Н.Г. Статьи по эстетике / Н.Г. Чернышевский. - М.: Государственное социально-экономическое изд-во, 1938. – 314 с.
31. Чернышевский, Н.Г. Эстетика / Н.Г. Чернышевский. – М.: Искусство, 1939. – 446 с.
32. Чернышевский, Н.Г. Эстетические отношения искусства к действительности / Н.Г. Чернышевский // Полн. собр. соч. в 15 т. Т.2. – М.: Гослитиздат, 1949. – 369 с.
33. Эстетика-словарь. Под общ. ред. А.А. Беляева. - М.: Политиздат, 1989. – 445 с.

АНДАР БАҲСИ ЗЕБОИШИНОХТИИ ИНЪИКОСИ ВОҶЕИЯТ ДАР КАЛОМИ ХУНАРӢ

Масъалаи бозтоби хунарии вожеият дар адабиёти бадеӣ ҳам барои ҳуди илми назарияи адабиёт ва ҳам барои илми эстетика проблемаи бунёди ба шумор меравад. Андешае аз ҷониби ҳама муҳаққиқон собит шудааст, ки шаклҳои эстетикӣ бадеии шуур на танҳо вожеияти иҷтимоӣ, балки ҳасти табириро низ инъикос мекунад. Ҳоло дар илм ду нуктаи назар мавҷуд аст, ки тибқи онҳо илми эстетика ҳам илм дар бораи зебоӣ ҳасту ҳам дар бораи назарияи хунар. Муаллифи мақола ба ин андеша аст, ки танҳо як маънои ин вожаро ниғаҳ дорем, яъне он чизе, ки дар он илми зебоӣ маъно дорад ва назарияи хунару санъатро бояд назарияи хунару санъат номид, то иштибоҳ дар истилоҳфаҳмӣ роҳ наёбад. Дар ин мақола нуктаи назари олимони гуногуни соҳаи адабиёт ва эстетикаву фалсафа роҷеъ ба ҳамин масъала, яъне чудо кардану мушаххас намудани мавзӯи омӯзиш ва пажӯҳиши эстетика ҳамчун илм дар бораи назарияи хунару санъат меравад. Муаллиф аз афкори асосгузори илми эстетика Баумгартен шуруъ карда то маъруфтарин олимони марҳалаҳои баъдиро паҳлуи ҳам гузошта, қўшиш кардааст, ки ба ин масъалаи муҳим рӯшани андозад.

Калидвожаҳо: адабиёти бадеӣ, эстетика, мафҳум, зебоӣ, хунар, муносиботи иҷтимоӣ, бозтоби хунари, муносибати эстетикӣ, функсияи эстетикӣ, асари бадеӣ, вожеият, арзишҳои эстетикӣ.

К ВОПРОСУ ОБ ЭСТЕТИЧЕСКОМ ОТРАЖЕНИИ ДЕЙТЕЛЬНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Проблема художественного отражения действительности как фундаментальная проблема в литературе не только важна для самой теории литературы, но и для эстетики, как науки, впрямую касающейся вопросу прекрасного в искусстве в целом. К мнению о том, что художественно-эстетическое сознание охватывает не только социальную реальность, но и всё природное бытие, все исследователи литературы и искусства относятся положительно, здесь не существует разногласий. Однако, в науке много разногласий и нет единого подхода касательно того, что что является объектом познания науки эстетика: она занимается вопросом прекрасного в искусстве, или все таки теорией искусства в целом. Автор статьи поддерживает мнению о том, что необходимо разделить и выяснить основополагающий подход к разрешению данного вопроса: эстетика это наука о прекрасном, а науку о теории искусства необходимо назвать теорией искусства, исходя из объекта изучения такой науки. В статье приводится многочисленные теории и суждения ученых-литературоведов и философов-эстетиков касательно этого вопроса. Разбор этих размышлений и дискуссий составляет основу данной статьи. Автор, начиная от основоположника эстетики Баумгартена до известных поздних авторов противопоставляет мнения и рассуждения, пытаясь найти ответ на заданный вопрос. Таким образом, статья является ценным в научно-теоретическом плане.

Ключевые слова: художественная литература, эстетика, понятие, красота, искусство, общественные отношения, художественное воспроизведение, эстетическое отношение, эстетическая функция, литературное произведение, действительность, эстетические ценности.

ON THE ISSUE OF THE AESTHETIC REFLECTION OF REALITY IN LITERATURE

The problem of artistic reflection of reality as a fundamental problem in literature is not only important for the theory of literature itself, but also for aesthetics, as a science that directly concerns the issue of beauty in art in general. All researchers of literature and art have a positive attitude towards the opinion that artistic and aesthetic consciousness embraces not only social reality, but also all-natural existence; there is no disagreement here. However, there is a lot of disagreement in science and there is no single approach regarding what the object of knowledge of the science of aesthetics is: it deals with the issue of beauty in art, or the theory of art in general. The author of the article supports the opinion that it is necessary to separate and clarify the fundamental approach to resolving this issue: aesthetics is the science of beauty, and the science of the theory of art must be called a theory of art, based on the object of study of such a science. The article presents numerous theories and judgments of literary scholars and aesthetic philosophers regarding this issue. An analysis of these reflections and discussions forms the basis of this article. The author, from the founder of aesthetics Baumgarten to famous later authors, contrasts opinions and reasoning, trying to find an answer to the question asked. Thus, the article is valuable in scientific and theoretical terms.

Keywords: fiction, aesthetics, concept, beauty, art, social relations, artistic reproduction, aesthetic attitude, aesthetic function, literary work, reality, aesthetic values.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонов Ҳафиз Азизович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Тел.: (+992) 900-900-429

Сведения об авторе: *Рахмонов Хафиз Азизович* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Тел.: (+992) 900-900-429

Information about the author: *Rahmonov Hafiz Azizovich* - Tajik National University, candidate of philological sciences, the senior lecturer of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Phone: (+992) 900-900-429

МАНЧУЛ БҲАГАТ ВА САБКИ ЭҶОДИИ Ӯ

Латифов А.Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хусусияти бузургтарини адабиёти бадеии муосир дар он аст, ки дар ин давра дар баробари ба миён омадани шаклҳо – жанрҳои нави адабӣ, бисёр занони ҳикоянависро ҳам тарбия намуд. Офаридаҳои занони ҳикоянавис бо диду назари нав, дарку фаҳмиши тоза ва дунёи дигар фарқ мекунад. Ҳамин аст, ки онҳо ба адабиёти бадеӣ қабои навро ҳада намуданд.

Занони эҷодкор, хосса занҳои ҳикоянавис дар адабиёти муосири ҳиндӣ бештар ба мавзӯҳои иҷтимоӣ, мушкилоти бевазанҳо, занҳои барҷомонда ва ғайраро рӯ оварданд.

Манчул Бҳагат (1936) яке аз номҳои маъруф дар байни занони ҳикоянависи муосир, баҳусус занони эҷодкоре мебошад, ки солҳои 1970 ба саҳнаи адабиёт омадаанд. Вай бо асолати бадеии худ ва навгонии мавзӯ дар байни ҳикоянависони ҳиндӣ ҷойгоҳи хоси худро дорад. Манчул Бҳагат тавассути ҳикояҳо ва романҳои худро дар ҷомеаи адабии ҳинд хуб шиносонидааст.

Дар байни занони ҳикоянависи замони худ, аз қабилӣ Мридула Гарга, Носира Шарма, Прабха Хатун, Кшама Шарма ва Судха Арора, Манчул Бҳагат бо тафаккуру андешарониҳои созандаи худ мақоми хоссаро ишғол мекунад [12].

Дар бораи табиату хислати Манчул Бҳагат донишманд Камал Кишор Гоянка мегӯяд: «Ҳисси кунҷковӣ ва ҳассосияташ ӯро ором шудан наместонад. Ҳушу зеҳни беқарор дорад. Вай аз ҳар як ҳодиса ва лаҳзоте лаззат мебарад. Ҳар як лаҳзаи зиндагиро ба қор мебарад» [6, с. 10].

Манчул Бҳагат аз он қабилӣ адибоне мебошад, ки сабку услуб ва забони хоси нависандагии худро дорад. Ҳангоми мутолиаи ҳикояҳои касро эҳсоси дигаргунае фаро мегирад. Дар ҳикояҳои хунари хуби образфариро метавон вохӯрд. Барои инъикоси масоили муҳим дар ҳикояҳои аз забону равиши хос қор мегирад, ки он бозгӯи ҳақиқат мебошад.

Агар рафтору кирдор ва ё табиату характери ягон шахсро ба таври махсус тасвир карданӣ бошад, ӯ забону равиши пайванди вожагони офаридаи худро сунъӣ оро навода, онро табиӣ инъикос менамояд. Яъне, портрети қаҳрамонро зиндаву табиӣ мунъакис менамояд. Ҳамин аст, ки образҳои офаридаи Манчул Бҳагат тавре ба назар мерасанд, ки гӯё мо онро дар зиндагии худ аз сар гузаронида бошем. Ҳикояҳои ӯ хонандаро механдонад, мегирёнад, гоҳо ҷиддӣ мегардонад ва ба фикру андеша қардан водор месозад. Касе, ки ба хондани ҳикояҳои ӯ оғоз мекунад, гаштаю баргашта онҳоро мутолиа менамояд, чунки дар воқеъ осори ӯ дилкашу хонданӣ аст.

Бояд изҳор дошт, ки эҳсосоти нависанда дар асари адабӣ ҳамчун омили асосии барангезанда дар фаъолияти адабии ӯ аҳаммият касб мекунад. Ба дигар суҳан, ин эҳсос нест, ки дар матни бадеӣ дар либоси вожагон чехраи худро боз мекунад, балки матни адабӣ ва калимаҳо ҳастанд, ки ба эҳсос мубаддал мегарданд [1, с.315].

Дар адабиёти муосири ҳиндӣ барои ҷаззобу хонданӣ шудани осори бадеӣ нависандагон аз ҳаҷв қор гирифта, матлаби мавриди нзашонро бо он иброз мекоранд. Инро ҳиндиносии маъруфи тоҷик Нурува Майрамбӣ ба таври зайл таъйид мекунад: «Дар эҷодиёти ин ё он адиб ягон намунаи асари ҳаҷвиро пайдо карда метавонем. Яъне, то замоне ки дар Ҳиндустони озод насли нави адибон ба саҳнаи адабиёт қадам гузоштаанд, аллакай, беҳтарин намунаҳои асарҳои ҳаҷвӣ маълум буданд» [9, с.91].

Қорбурди истиораву ҳаҷву истехзо дар эҷодиёти Манчул Бҳагат зиёд ба назар мерасад, ки доир ба ин хусусияти эҷодии нависанда саравал тавачҷу қардан ба ҳикояҳои “Қошонаи ҳусн” (“Бӯти салун”) ва “Пеш аз худкушӣ” (“Атмаҳатя се пехле”) бамаврид хоҳад буд. Дар ин ду ҳикоя масоили мубрам роҷеъ ба ҳаёти муосир ва ҷомеаи муосир тасвир ёфтааст. Бо вучуди ин ҳангоми мутолиаи ин ҳикояҳо ягонагиву монандии масъалагузори махсус намешавад, балки бо назардошти мазмуни ҳаҷвӣ рамзӣ доштан ҳикояҳо муассиру ҷолиб ба назар мерасанд. Қаҳрамонони ин ҳикояҳо аз табақоти гуногун интиҳоб шудаанд

ва ташвиши онҳо дар рӯзгор тафовут дорад. Гоҳе ташвишҳои рӯзгори ин ё он шахс дар зиндагӣ зиёд мебошад ва каме таваҷҷуҳ намояд, ки агар шумораи чунин одамон дар ҷомеа зиёд бошад, пас, ташвишу парешониҳо дар ҷомеа бештар ба назар мерасад. Нависанда ба ин хотир ин ҳикояро таълиф намудааст, ки то аз онҳо талаботу зарурати ҷомеаро хонанда дарк кунад. Бо дигар суҳан, дар дар образи қаҳрамонҳо хусусиятҳои ҳаҷвию истехзоангезро офаридааст, ки ин симои онҳоро барҷаста нишон медиҳад.

Тавре ба назар мерасад дар зиндагии духтароне, ки дар қошноаи хусн кор мекунанд ва занҳои ба он ҷо таширфмевардагӣ мушкilotи ҷиддии зиёд мавҷуд аст. Занҳо барои таваҷҷуҳи шавҳаронашонро ҷалб кардан ва онҳоро ба ҷанг овардан худро орову торо дода, зебо нишон додан мехоҳанд. Сарпои худро зебову дилкаш кардан мехоҳанд, то таваҷҷуҳи шавҳаронашон бештар ҷалб кунанд ва садде байни онҳоро дигар занон эҷод намоянд. Барои ҳамин онҳо пайваста ба қошноаи хусн меоянд. Масалан, хонум Батра муштарии асосии қошна мебошад ва қаҳрамони асосии ҳикоя низ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми оро додани мӯйҳои ӯ эҳсоси ородихандаи мӯйро нависанда чунин баён намудааст: - «Ба мӯйҳои хонум Батра оҳар (крахмал)-и лак молида лозим хоҳад омад. Бо аз ин ранг кардани мӯйҳои ҷилдораш ӯ ошики хунолудро менамояд, - фикр карда зеро лаб хандид вай» [7, с.157].

Ородихандаи мӯйҳо Малаки духтари худро аз истифода ашӯи дар қошна истифодашаванда манъ мекарда ва ҳамеша таъкид менамояд: - «Хушёр бош, Примроз, аз зарфҳои дар қошна буда ҷизеро ба пусти баданат боз намоӣ, зеро онҳо ҳамашон поруву минералҳо барои заминҳои бекорхобидаанд» [7, с.158].

Ҳамин гуна дар ҳикоя, аз нигоҳи аввал, аз услуби истехзову ҳаҷви хурд кор гирифта шуда бошад ҳам, вале воқеият ин аст, ки дар ин гуна ҳаҷвҳо баъзе аз мушкilotи ҷиддии занҳо инъикос ёфтааст ва барои баён намудани он мушкilot нависанда зарурати истифодаи ҳаҷву истехзоро дар баъзе мавридо эҳсос намудааст. Ин ҳазлу истехзо дар асл дар ҷомеае, ки мардон ҳукмронанд, ба зебоии занҳо равона гардидааст. Оё занҳо танҳо барои мардҳо худро оро медиҳанд, оё занҳо барои ҳадашон фикри хурдро орову торо доданро намекунанд?

Дар ҳикояи «Пеш аз худкушӣ» бошад, нависанда аз забони ҳазлу ҳаҷв ва истехзо кор гирифтааст. Ин ҳикоя дар бораи як шахс – Виҷай Саксена мебошад, ки дар тамоми зиндагии худ бо мушкilotу нобаробариҳои рӯзгор бархӯрд карда, се бор кӯшиши худкушӣ карданро мекунад. Вале ҳар дафъа чунин вазъияте ба вучуд меояд, ки аз он ӯ қарори худкушиашро дигар мекунад. Ин ҳолат маҳз лаҳзае ҷанд пеш аз худкушиаш рух медиҳад.

Нависанда инро бо истехзову ҳаҷв тасвир намуда, баён намудааст, ки дар ҳар ҳолате, ки набошад, худкушӣ қарори бештар ва ё охири буда наметавонад. Ҳикояро нависанда чунин оғоз бахшидааст: «Виҷай Саксена дар зидагӣ се бор худкушӣ кардан хост. Дар се маврид ягон ташвише пеш омад ё қисмат таваҷҷуҳаро ба дигар тараф ҷалб кард. Бори аввал вақте ба ин даст зад, тақрибан ҳадаҳсолаву ҳафтмоҳа буд ва ҳама норозигӣ ба рӯи падараш дошт. Шоми охири он бо тамоми эҳсосоташ ба навиштани «номаи вопасин» оғоз карда буд. Рӯ ба рӯ болои миз таппонҷаи қарз гирифтааш хобида буд. Тамом, лаҳзае баъд онро зер мекунад ва бо як марги хуниву ҳафнок писари ягонаа падараш дунёро падруд хоҳад гуфт. Як умр гиря кун саратро дошта! Зулму истибдод бар наслҳо аз байн рафт!» [7, с.107].

Дар тамоми ҳикоя аз ҳаёту рӯзгори Виҷай Саксена суҳан рафтааст. Рухдодҳо дар зиндагӣ нохушоянданд, вале бо вучуди ин нависанда тамоми ҳикояро бо як равиши ҳазломез нақл кардааст, ки онро хонанда инро мутолиа намуда дар бораи худкушӣ барин андешаҳои аблаҳона фикр мекунад, ки оё ин дуруст аст ё ғалат? Сабаби дуҷумбора ба худкушӣ даст задани Саксена ин дар ҷойи кор соҳиби мансаби баланд шуда натавоништанаш буд. Барои он ӯ бо ҷони дил меҳнат мекунад, вале ҳеҷ натиҷае ба даст намеорад. Маънос шуда дубора боз ба ин хулоса меояд. Ин дафъа ба ҷойи ба падараш хат навишта гузоштан, фикри ба кадом як газета мактуб навиштанро мекунад, ки нависанда инро чунин мунъакис намудааст: - «Ин бор ӯ барои навиштани хатти худкушӣ заҳмат кашида истода буд, зеро ба кадом як маҷалла хат фиристодани буд. Вай ба содаву равон ва пуртаъсир сохтани забони нома пардохта буд. Марги ӯ пур аз ғаму андӯху эҳсоси пурҳаяҷон буд. Як марги ҷиддиву қатъӣ» [7, с.108].

Барои ду бор аз сӯйи тақдир бекор шудани қарори худкушии ӯро низ нависанда бо як маҳорати баланд тарсим намудааст. Бори аввал ҳангоми шунидани хабари марги падараш

қарори худро дигар мекунад ва бори дуюм вақте ӯ аз сохтори идориашон маънос шуда мурданӣ, яъне худкушӣ қарданӣ буд, аз тарафи як шахси бадрафтор мавриди лату кӯб қарор гирифта, қораш нотаом мемонад. Он авбош дар воқеъ барои куштани ӯ омада буд ва Вичай бошад, бо ӯ ба ҷангу ҷанҷол мекунад. Ва Вичай инро эҳсос мекунад: «Бо ҷисми дардноку дардманд ва бо оҳу нола Вичай ҷашмонашро кушод. Ҷангу ҷидол бо ин андоза бузург бо як марде аз ҷамъият муборизаву бархурдро аз ботини ӯ пурра берун кашида буд. Вай худро якуяқбора ҳолӣ эҳсос карда истода буд. Ин дафъа марг худааш омада ӯро аз худкушӣ наҷот дода буд. Худ марг танӯро захмӣ карда баргашта рафта буд» [7, с.109].

Донишманди адабиёти муосири ҳиндӣ доктор Омпракаш Синх доир ба ҳунари нависандагии Манҷул Бҳагат чунин менависанд:

«मंजुल भगत मध्यवर्गीय जीवन की विसंगतियों और आर्थिक दबाव के बीच टूटते-बिखरते पात्रों की मनःस्थितियों को चित्रित करने वाली विशिष्ट कहानी लेखिका हैं» [15].

(Манҷул Бҳагат як ҳикоянависи вижаест, ки ҳолати рӯҳии қаҳрамонро дар байни номутобикатии зиндагии синфи миёна ва фишори иқтисодӣ тасвир мекунад).

Аз ин маълум мешавад, ки адиба Манҷул Бҳагат натавон аз санъати тасвирии ҳаҷву истиораву истехзо боҳабар будааст, балки дар робита ба тасвиру инъикосу ҳолати қаҳрамон аз ҷиддият низ қор мегирад. Ҳамин аст, ки ҳикояҳояш то ба охир ҳоно боқӣ мемонанд, яъне ҳонанда мекушад то ба охир бо завқи баланд офаридаҳои ӯро мутолиа намояд.

Дигар паҳлуи хуби ҳунари Манҷул Бҳагат ин аст, ки вай қаҳрамони асарашро вобаста ба шахсияташ ба ҳонанда табиӣ ошно месозад. Забони қаҳрамонашро низ аз рӯи шахсияти ӯ баён мекунад. Бигузур дар ҳикояш тасвири занҳо бошад ва ё қаҳрамони яқлаҳзаина бошад, ҳамаро ӯ бо ҳамон усул, ки гуфтем, ба ҳонанда мешиносонад, ки аз ин гоҳо нисбат ба қаҳрамон дили раҳми кас меояд. Дар ҳикояҳои ба занҳо бахшидааш ҳамин равиши тасвир ба назар мерасад. Тавре ки дар ҳикояи «Аммачон» нахустин шиносӣ дар бораи амма чунин дода шудааст: «Каниз Баҳуэро «аммаҷон» гуфта ҷеғ мезананд. Лоғарандом, ҷеҳраи пажмурда ва дар тан куртаии сарии кутӯҳи бедомани чиркин он каниз беҳад мазлум ба назар мерасид» [7, с.62].

Дар ин ҳикоя қиссаи талхи зиндагии Аммаҷонро адиба тавре тасвир намудааст, ки онро мутолиа намуда ҳонандаро беихтиёр нисбат ба он беадолатихоёе, ки дар ҷомеаву ҳонавода ҷой дорад ва ба амал меояд нафраташ пайдо мешавад. Ранҷу азоби Аммаҷонро дар суҷаҳои гуногун инъикос намудааст, вале хеле кутӯҳу маҷаз ва хеле равшану фаҳмо. Ҷӣ тавр Аммаҷон ба он ҳона ҳамчун дурхтари ҳона ворид мешавад, писари ҳона ба ҷойи ӯро ҳамчун хоҳар қабул қардан, чун воситаи ҳаловату маишати худ қарор медиҳад. Берун аз ҳона дар ҷомеа барои обрӯи ҳонадонро ниғаҳ доштан ӯро чун хоҳару аммаҷон садо қарда, ба дигарон муаррифӣ мекунанд, вале дар дохили ҳонавода ҷӣ қадар як ҳақиқати сиёҳ мавҷуд аст. Дар охири ҳикоя нависанда ба ҳонандаву ҷомеа саволеро ҳавола мекунад, ки оё чунин қардан дуруст аст?

Ҳамин тавр, дар ҳикояи дигари худ зери унвони «Ниша» Манҷул Бҳагат симои қаҳрамони асосӣ Нишаро чунон офаридааст, ки ҳангоми мутолиа касро ҳам эҳсоси дилсӯзӣ ва ҳам ханда фаро мегирад: «Номи ӯ Ниша буд. Дурхтари хушқисмат буд, ӯ худро вай чунин мешуморид. Маҳз аз хурдӣ модар ба ӯ меҳру муҳаббати кофӣ надода, дар руҳияи андешаҳои зишту даҳшатангез тарбия намудааст. Дар байни хоҳарон ӯ ҷаҳорум буд. Саломатӣ, нерӯи ҷисмӣ ва иштиҳоаш хуб буд ва ҳар гулу гиёҳе, ки пеш меомад, истеъмол мекард. Гӯё мисли гиёҳе буд, ки бе обу пору рӯйида қалон шуда истода буд. Симои умумӣ дошт. Ҳеҷ гоҳ ба ҳона меомадагиҳо, яъне меҳмонон ба ӯ таваҷҷуҳ зоҳир намекарданд, ки ягон хел худро нишон диҳад. Ҳар гуна фармоишҳои душвору бемаъниро ба ӯ мефармуданду ба хоҳарони дигараш бошад, бо муҳаббатуну навозиш муомила мекарданд. Мисле ки меғуфтанд – ваҳ, ҷӣ қадар дурхтари дустрӯяк аст» [7, с.67].

Ниша низ меҳост қору чизеро анҷом диҳад, ки аз он дигарон ҳайрон шаванд ва ба сӯйи ӯ таваҷҷуҳ намоянд. Лекин ҳонавода дар ҷое ё дар ягон ҳолате дар худ бовар доштани ӯро нодида гирифта, ин боварро дар ӯ қам қарда буданд. Нависанда муносибати алоҳида доштани падару модарро бо Ниша ва хоҳаронаш тасвир намудааст. Инчунин Нишаро дар ҳоли ба бурд табдил додани худбодарӣ, ки ба бохт рӯ ба рӯ шуда буд тасвир намуда, аз модарро тақягоҳи худ қарор доданашро нишон додааст. Ҳарчанд ки модар ба ӯ таваҷҷуҳи

хосе надорад, вале $\bar{u}$ ба модараш эҳтиром гузошта аз кумаки $\bar{u}$ хуздорӣ намекунад. Бо ин нависанда чуръати баланди духтареро дар чомеа ва доираи хонавода мунъакис кардан хостааст.

Тасвири унсурҳои табиат ва манзараҳои зебои он дар асарҳои бадеӣ зиёд ба назар мерасад ва ин аз назари Манҷул Бҳагат дур намондааст. Нависанда барои комил ва пурра тасвир намудани зиндагиву муҳити зисти инсонӣ аз унсурҳои табиат қор гирифтааст. Дар оғози ҳикояи «Зебоии бевазан» («Видҳва ка шрингар») дарахти дар ҳавлӣ бударо бо гулҳои бугенвилеи дар он овезон чунин тарсим намудааст: «Он дарахти нимхоб ҳар ду шоҳаҳои бузургу боқувваташро мисли дасти одам кушода буд. Одамони он хона дигар шоҳаҳои онро бурида буданд ва дар он гули дурангаи бугенвилеи овезон карда буданд. Гули бугенвилеи бо шукуфтаҳои сафеду қирмизӣ худ мисли чавони ошиқ дарахтро печонида гирифта буд. Дарахт ҳарду шоҳаи худро ба сӯйи осмон бардошта ба мисли зоҳиде дар чойно чойгоҳи худ устувор буд» [7, с.73].

Дар ин ҷо перомуни як дарахти буридаву хамида сухан рафт, лекин забону сабки нигориши бадеӣ чунин аст, ки дар оғози ҳикоя нақшин дарахт хеле муҳим ба назар мерасад. Гоҳ-гоҳ табиат низ баробари эҳсоси қалби инсон шукуҳу шаҳомату симои худро дигар мекунад. Табиат ва инсон пайванди ҳамешагӣ доранд ва аз ин рӯ доимо дар адабиёт барои ифодаи амиқи эҳсосу хислати инсонӣ аз аносири табиат истифода бурда мешавад. Дар ҳикояи мазкур дарахт як унсури доимии табиат тасвир гардид, ки он ҳам бошад дар ҳавлии хонаводае ва ду шоҳа дошт, ки боки шоҳаҳояш аз тарафи аҳли хонавода бурида шуда буданд. Бурида шудани шоҳаҳои дарахт ишорат аз парокандагии як хонадон аст. Вале он ҷо гуле дар атрофи дарах тасвир ёфтааст, ки онро комилан ғасб карда буд. Шоҳаҳои бурида ин аъзоёни оила мебошанд, ки бо иллатҳои гуногун аз он ҷудо мешаванд. Аммо хона худ мисли зоҳиду обиде, ки дар ақоиди худ устувор аст, побарҷост. Он хонаро боз дигар дустрӯякон фаро гирифтаанд, зеб додаанд. Яъне нависанда бо тасвири гули печон дар атрофи ин дарахт раванду қонуни зиндагии инсониро нишон додааст.

Ҳикоя дигаре, ки хеле ҷолиб ва хонданӣ аст, ҳикояи «Кӯлча ва қимакабоб» («Павротва катлетс») мебошад, ки дар он робитаи инсон бо гуруснагӣ инъикос шудааст: «Гуруснагӣ! Як эҳсоси бадсурати инсонист ва барои онро дилчасп сохтан инсонро забони мазаҳуракаш хазиначшудааст. Ҳамон гуруснагӣ бо бадсуратӣ ва бесабрӣ бархоста ин ҷо як маҳорате шудааст. Дар нуғи меҳи чилодор бо салиқа лукма бардошта, каме даҳон кушода, бо тамкин онро хоида фуру мебаранд. Агар дар ҳамин ҳолат дар он тарафи куча бачагони гуруснаро дар ҳолати садақа талабидан бананд яку якбора гуруснагиашон аз байн меравад ва иштиҳояшон мепарад. Аммо онҳо ба он тараф кушиши нигоҳ карданро намекунанд ё чашмашон ногаҳон афтад, дарҳол рӯй мегардонанд. Дар гӯшаи кӯчаи Сарпилӣ якчанд авҷавон бо ҳам оғуш кашида нишастаанд» [7, с.89].

Чи қадар ҳолати ҳам ҳузнангезу ҳам ҳазломез аст. Нависанда дар ин ҷо аз истиораву маҷоз қор гирифтааст, аммо ин усул хонандаро боз ҳам ҷиддӣ месозад. Зеро ин ҷо одамоне гуруснагии худро рафъ карда истодаанд, лекин рӯ ба рӯйи маҳз онҳо бачаҳои гурусна низ аст, ки онҳоро дидан намехоҳанд. Кӣ медонад ин бачаҳо аз одамоне дар тарабхонаҳо нишаста ҳамчун садақа хурок напурсанд? Одамоне ҳам меҳуранд ва ҳам хурокхоро исроф мекунанд, лекин барои додани каме садақа ба камбағалон дасташон меларзад. Ин ҳикоя ба мо ва маҳз ба ҳуди мо саволеро пешкаш менамояд, ки оё мо дар воқеъ инсонем ё танҳо инсонҳои девсиришти гуруснагиамонро рафъ мекардагӣ?

Манҷул Бҳагат кӯшиш мекунад, то бо мантиқи калом, бо чиррадастӣ муназзам калимаву ибороти суҷаи мавриди назарро инъикос созад. Ин ҳунаро истеъдоди нависанда дар ҳикояҳои мазкур хеле барҷаста ифода шудааст.

Дар эҷоди осори ҳунари Манҷул Бҳагат барои бозтоби ҳолатҳои руҳиву равонии қаҳрамон ва саҳнаҳои зиндагиро бо шеваҳои гуногун, санъатҳои бадеӣ, зебу зинатҳои адабӣ ва ғайра тасвир намояд, то ҳадаф дилчаспу муаассир ва хотирнишин бошад.

Муқарриз: Қурбонов Ҳ. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Латифов А.Д. Меҳруннисо Парвиз ва сабки нигориши $\bar{u}$ (дар мисоли ҳикояҳои «Шинохти хеш», «Модари кашмир» ва «Садбарги сурх») / А.Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. - Душанбе: Сино, 2020. - № 7 – С.312-317.

2. Латифов А.Д. Мехруннисо Парвиз намояндаи адабиёти навини хиндӣ / А.Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. – Душанбе: Сино, 2019. – № 5. – С.253-258.
3. Латифов А.Д. Тасвири пайвандҳои хонаводагӣ ҳикояҳои Мехруннисо Парвиз / А.Д. Латифов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. - Душанбе: Сино, 2022. – №. – С.232-243.
4. Латифов А.Д. Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Мехруннисо Парвиз (монография) / А.Д. Латифов. - Душанбе: Эр-граф, 2022. – 180 с.
5. Мадхучханда Чакрвартӣ. Услуб ва забони ҳикояҳои Манҷул Бҳагат. Дехлӣ, 1991. – 50 с.
6. Майна Чагтап. Зан дар ҳикояҳои Манҷул Бҳагат. – Дехлӣ, 2010. - 250 с.
7. Манҷул Бҳагат. Маҷмуаи ҳикояҳо. – Дехлӣ: Китабгхар Пракашн, 2017. - 160 с.
8. Нирмала Чайн. Хунари ҳикояюфарии Манҷул Бҳагат. - Дехлӣ, 2018. - 300 с.
9. Нурова, М. Ҳикояҳои Камлешвар чун намунаи насри адабиёти муосири хиндӣ / М. Нурова. – Душанбе: Сунатулло, 2007. – 160 с.
10. Патил Прашант Пракашрав. Афкори зан дар ҳикояҳои Манҷул Бҳагат. – Дехлӣ, 2017. – 350.
11. Рачабов, Х. Адабиёти хиндӣ дар давраи нав / Х. Рачабов. - Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 496 с.
12. Табассум Чаҳан. Тасвири мушкилоти занон дар ҳикояҳои Манҷул Бҳагат. - Дехлӣ, 2016. – 286 с.
13. डॉ॰ बलीराम संभाजी. मंजुल भगत के कथा साहित्या में नारी चेतना. उदगीर. 2017. - पृ० 350.
14. श्रीविद्य एल. के. मंजुल भगत का कथा साहित्या.तिरुवनन्तपुरम .2011. - पृ०111.
15. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/hinp01/chapter/हिन्दी-कहानी-का-विकास/>

МАНҶУЛ БҲАГАТ ВА САБКИ ЭҶОДИИ Ӯ

Дар мақола сухан дар бораи хунари нависандагии яке аз нависандаҳои пурбори адабиёти муосири хиндӣ Манҷул Бҳагат меравад. Нависанда Манҷул Бҳагат дар мавридҳои хос қахрамонони худро бо тарзу шеваҳои нодир тавсиф месозад. Ӯ онҳоро мавриди сарзанишу таҳрим қарор наметад, балки чунин шароити фароҳам месозад, ки онҳо битавонанд ҳақони андешаи худро дар бораи ҷаҳон, ҷомеа, муҳит ва дигарон бошгуянд. Манҷул Бҳагат яке аз номҳои маъруф дар байни зан-ҳикоянависи адабиёти муосири хиндӣ ва бахусус занони эҷодкор, ки пас аз солҳои 1970 ба сахнаи адабиёт омаданд, мебошад. Вай бо асолати бадеии худ ва навгонии мавзӯ дар байни ҳикоянависи хиндӣ ҷойгоҳи хоси худро дорад. Манҷул Бҳагат тавассути ҳикояҳо ва романҳои худро дар ҷомеаи адабии хинд хуб шиносонидааст. Офаридаҳои нависанда бо диду назари нав, дарку фаҳмиши тоза ва дунёи дигар фарқ мекунад. Бо офаридаҳои худ ӯ ба адабиёти бадеӣ қабои навро ҳада намулдааст.

Калидвожаҳо: сабк, эҷодиёт, ҳаҷв, иҷтимоӣ, Ҳинд, зиндагӣ, муосир, зан, табақаи миёна, ҷомеа.

МАНДЖУЛ БХАГАТ И ЕГО ТВОРЧЕСКИЙ СТИЛЬ

В статье говорится об искусстве письма одного из плодовитых писателей современной индийской литературы Манджула Бхагата. Писатель Манджул Бхагат уникальным образом описывает своих персонажей в особых случаях. Он не упрекает и не наказывает их, а создает такие условия, чтобы они могли рассказать свой мир мыслей о мире, обществе, окружающей среде и других. Манджул Бхагат — одно из самых известных имен среди женщин-рассказчиков современной индийской литературы, особенно творческих женщин, пришедших на литературную сцену после 1970-х годов. Благодаря своему художественному своеобразию и новизне темы он занимает особое место среди индийских сказочников. Манджул Бхагат прославился в индийском литературном сообществе благодаря своим рассказам и романам. Творения писателя отличает новый взгляд, свежее понимание и иной мир. Своими произведениями он придал литературе новое измерение.

Ключевые слова: стиль, творчество, сатира, социальный, индийский, быт, современный, женщина, средний класс, общество.

MANJUL BHAGAT AND HIS CREATIVE STYLE

The article talks about the writing art of one of the prolific writers of modern Indian literature, Manjul Bhagat. Writer Manjul Bhagat writes his characters on special occasions in a unique way. He does not reproach or punish them, but creates such conditions so that they can tell their world of thoughts about the world, society, the environment and others. Manjul Bhagat is one of the most famous names among women storytellers in modern Indian literature, especially the creative women who came onto the literary scene after the 1970s. Due to his artistic originality and novelty of the theme, he occupies a special place among Indian storytellers. Manjul Bhagat rose to fame in the Indian literary community through his short stories and novels. The writer's works are distinguished by a new look, fresh understanding and a different world. With his works he gave literature a new dimension.

Keywords: style, creativity, satire, social, Indian, life, modern, woman, middle class, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Латифов Алихон Давлатович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 98-519-28-06

Сведения об авторе: *Латифов Алихон Давлатович* - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры индийской филологии факультета языка Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 98-519-28-06

Information about the author: *Latifov Alikhon Davlatovich* – Tajik National University, Teacher of the Department of Indian Philology of the Faculty of languages Asia and Europa. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Тел.: (+992) 98-519-28-06

**МАВЗУИ ВАТАНДҶҮСТӢ ВА ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР АШӢОРИ
НУРМУӢАММАД СИРОЧӢ**

Имомиён Раҷабалӣ

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Нурмуҳаммад Сирочӣ дар баробари сурудани анвои гуногуни шеърӣ, ки дар мавзӯҳои мухталиф ва ба сабку услуби хосси худи шоир ба бор омадаанд, ҳамчунон бештар ба мавзуи Ватан ва ватандорӣ, ки, пеш аз ҳама, дар вобастагӣ ба заминаи асосии дорои аҳаммияти худшиносии миллӣ ба бор омадаанд, бо самимияту ихлоси дӯстдориву ошиқ будан бар Ватани хеш таваҷҷуҳ кардааст, ки дар робита ба ин ҳама чакидаҳои хомааш саршор аз чунин самимияту садоқатанд. Аз ин ҷост, ки асоси мундариҷаи ғоявӣ ва мазмуну бадеияти мавзуи мазкурро дар ашӯри ӯ бештар маъниву мафҳум ва муҳтавои хештаншиносӣ, худоғоҳӣ, дарки ҳувияти миллӣ, эҳтирому гиромӣ доштани муқаддасоти миллӣ, амсоли Сарқонун, Парчам, Суруди миллӣ, ватандӯстӣ бо эҳсосот ва масъулияти хифзи марзу буми он, истодагарӣ дар посгоҳи Ватан ва ғайра таҷассум намудаанд.

Бо таваҷҷуҳ бар ин, донишманди маъруфи адабиёт, узви вобастаи Академияи милли илмҳои Тоҷикистон, устод Аламхон Кӯчарзода дар зимни арзи таассуроти хеш баъд аз тиловати маҷмуаи “Ирфони сукут”-и ин шоир таъкид кардааст, ки: “...ҷавҳари асосии мавзуи ашӯри ӯро муҳаббати беандозаи шоир ба Ватани зебо ва рӯз то рӯз гулгулшукуфон, ба мардуми софдилу самимии диёраш, ваҳдат, забони тоҷикӣ, истиқлол, парчам, худшиносии миллӣ, инчунин таровати иди Наврӯзу Меҳргон, ишқи пок ва амсоли инҳо ташкил медиҳанд” [4, с.4].

Бар ин ақида аст, ки шоир дар сурудани ашӯри ватанпарваронаи хеш ба тамоми паҳлуҳои оини ватандорӣ назари амиқ, диди возеҳ ва таваҷҷуҳи хос дорад. Чунон ки гоҳо шаҳомати “Ватан”-ро ба суvari “ахтари нангу номи Сомонӣ” ва гоҳе ба “Шед”-у “Маҳ”, гоҳо ба “манбаи имон”-у “пайванди ҷону тан”, вале дар ҳар сурат ба сифати сармои ифтихор ва “сарчашмаи иқбол”-и худ пеши назар мебинад ва дар маҷмуъ бо вақори шоиронаи худ ин симоро ба сифати “Модар” ситоиш мекунад ва мегӯяд, ки:

Меҳри ту дар шарёни ман,
Пайванди ту бо ҷони ман,
Эй Меҳанам, имони ман,
Ҷон, Тоҷикистон - Модарам!

Воломакони Меҳанам,
Боло зи ҷони Меҳанам,
Тоҷи ҷаҳонӣ, Меҳанам,
Ҷон, Тоҷикистон - Модарам!

То Қаҳқашонҳо боли ман,
Сарчашмаи иқболи ман,
Мулки ҳумоюнфоли ман,
Ҷон, Тоҷикистон - Модарам! [4, с.17].

Адабиётшиноси фарҳефта, доктори илмҳои филологӣ Лоло Давлатбеков ҷанбаҳои ватанпарастонаи ашӯри шоирро ба таҳқиқ гирифта, аз ҷумла дар робита қайд кардааст, ки: “Бештари ашӯри Сирочӣ руҳияи хушбинона дошта, хонандаро ба кӯшишу ғайрат, талошу ободкорӣ, нангу номуси баланд ва миллатдӯстиву ватанпарастӣ даъват менамоянд. Дар ашӯри ӯ ба мавзуи ваҳдату якдилӣ ва муттафиқии миллати тоҷик шеърҳои зиёде бахшида шудаанд, ки якпорчагии Ватани азизамонро тараннум мекунад” [4, с.14].

Нурмуҳаммад Сирочӣ дар ҳама мавзӯҳо шеър мегӯяд, аммо ба ҳар ҳол бештар шоири тараннумгари симои Ватан, ваҳдати мардумон ва талқингари худшиносии миллӣ ба шумор меравад. Ӯ, бо истиқбол аз суҳанони Пешвои муаззами миллат, ки дар паёмҳои пайваста ва суҳанронихо дар зимни мулоқоту вохӯриҳо бо мардуми кишварамон иброз медоранд ва, пеш аз ҳама ҳамбастагиву ягонагии мардуми Тоҷикистонро гиромӣ медоранд, ҳамчунон

арзи дили хешро бо шеър баён мекунад ва мутмаин аст, ки низоми ваҳдат асоси бороварди саодати инсонхост ва дар истикрори сулҳу ҳамбастагиву ватандорӣ ва садоқат ба меҳри Ватани азиз, зарур ва ба ҳаdde ногузир аст. Барои мисол тавачҷух мекунем ба шеъри “Ваҳдат”, ки мегӯяд:

Шаҳпари мурғи саодат ваҳдат аст,
Меваи боғи ибодат ваҳдат аст!
Қудрати гоми накӯи орзу,
Бар баландиҳои ҳиммат ваҳдат аст!
Домани поки зарандуди Ватан,
Қомуси тобони ифбат ваҳдат аст!
Аз сафои талғаташ обод мо,
Хуштарин пайғоми нусрат ваҳдат аст!
Чашмаи имони мо саршор аз ўст,
Номаи ҳукми адолат ваҳдат аст!
Ҳамчу хуршеди ривочи зиндагӣ,
Аз шукуфтанҳо башорат ваҳдат аст! [4, с.16].

Дар робита бояд қайд кард, ки ваҳдати миллӣ, метавонад, пеш аз ҳама, танзимгари оромиш ва таҳпоияи устувори сулҳ бошад ва ин ду маънӣ дар ба ҳам омадани мардумон ва ҳамдигарфаҳмиву мусолимати дӯстии байни одамон ва устувор нигоҳ доштани истиклолияти кишвар заминаи эътимодбахш мебошанд. Албатта, ин ду мафҳуми беназир метавонанд дар тақвияту таҳким бахшидани пойдевори асосии номуси миллат созгор ва ҳам бояд бегазанд бошанд, ки асоси ватандорӣ ҳам бо ин ду рукн мустаҳкам буда метавонад ва аз ин лиҳоз, ҳам маҳаки асосии эҷодиёти шоиронро дар вобастагӣ ба ин ду мафҳум, тараннуми арзу гул ва ҳастии марзу буми Ватан ташаккул додааст.

Нурмуҳаммад Сирочӣ, низ аз зумраи он шоиронест, ки ҳамчунон ифтихорманд аз соҳибистиклолии кишвари хеш аст. Арзи садоқат ба кишвар ва ҳифзи истиклоли онро қарзи вичдон медонад. Дар боби соҳибистиклолии мамлакат, пешрафту худшиносии аҳли ҷомеа, камоли маърифати мардум, рушди фарҳангу тамаддун ва, пеш аз ҳама, ноил шудан ба дастовардҳои таърихӣ ва амалӣ гардидани орзуву омоли беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷикро ба шаҳодат дарёфтааст, ки тавсифи онро беш аз ҳар назаре гиромӣ медорад. Айни мавзӯро дар шеъри “Тараннуми Истиклол”-и ӯ ба шаҳодат мебинем, чунон ки мегӯяд:

Тоҷикистон, Меҳани чун ҷаннати афсонавӣ,
Доманат пурфайз шуд аз ваҳдати афсонавӣ!
Рӯзи чашнат Моҳу Хуршеданд аҳсангӯи ту,
Мешукуфӣ ҳар замон бо зиннати афсонавӣ! [4, с.24].

Мавриди дигар офаридани суҷа дар мавзӯ аст, ки Нурмуҳаммад Сирочиро дар коргоҳи офариниши шеър муваффақ доштааст. Ё дар офаридани ҳар мисраъ ва ё байт, дар натиҷаи заҳматҳои эҷодӣ аз дастоварде дарак медиҳад, ки шоҳиди маҳорату истеъдод ва салиқаи шоирӣ ба шумор мераванд ва дар ин амр коргирӣ бар офаридани суҷет, мазмун, дарёфти ғояи мундариҷа ва пероста гардондани мавзӯ ба маънии сараву комил дар ашъори ӯ ба сароҳат метавонад шаҳодати гуфтаҳои фавқ бошад.

Чунон ки бармалост, дар ашъори Нурмуҳаммад Сирочӣ мавзӯи Ватан, худшиносии миллӣ ва тавсифи сулҳу ваҳдату гиромӣ доштани соҳибистиклолии Ватан ҷойгоҳи хос дошта, дар маврид шоир саъю талошҳои сулҳсозӣ ва ба ваҳдат овардани мардуми Тоҷикистон аз ҷониби Пешвои муаззамии миллат Эмомалӣ Раҳмонро шоистаи офарин меҳонад. Назири чунин ғояву мундариҷаи мазмунӣ дар шеърҳои тавсифӣ ва ситоишии ин шоир низ бештар бар самимияту садоқат ва ифтихороти ӯ бар асари эҳсоси ватандӯстиву ватандорӣ як инсонии асил бор овардааст, ки дар зимни овардани мисолҳои дақиқ метавонем далолат бар ин иддао дошта бошем. Чунон ки айни садоқатро дар шеъри “Эҳтироми пешво”-и ӯ ба мушоҳида мегирем, ки бо саршор будан аз ифтихорот бар асари дастовардҳои тоза ва пайдарҳам, ба амал баровардани афкори ақидаҳо ба тариқи паёмҳои Сарвари давлат, Пешвои миллат, ки ҳамасола ба тариқи гузориши алоҳида ба Маҷлиси Олии кишвар ба самъи вакилон ва мардуми Тоҷикистон расонида мешавад, арзёбӣ шудаанд. Чунон ки меҳонем:

Ибратангезу малакаҳтар каломи Пешво,
Тоҷикистон гул кунад аз ҳар мароми Пешво.

Талху шӯриҳои умри халқ карда баргараф,
 Ин замон бодо ҳалолаш, шахд коми Пешво.
 Чон ба каф бигрифту баҳри халқ чонбозӣ намуд,
 То расад авчи самоҳо сулҳбоми Пешво.
 Аз шароби ваҳдату ҳамбастагӣ лабрес шуд,
 Бар кафаш аз иттиҳоду амн чоми Пешво.
 Оби тоза оламеро мерасад ҳамчун даво,
 Ояд ин маънӣ зи панди бардавоми Пешво.
 Аҳли миллатро бувад дасти чадал бахтофарин,
 Ин ҳама бошад нишони эҳтироми Пешво.
 Пешрав шуд кишвари мо бо нидоҳои: “Ба пеш!”
 Пешгомӣ файз орад аз мақоми Пешво [5, с.2].

Тавсиф ва тараннуми Ватан дар адабиёти тамоми олам ва, бахусус дар адабиёти тоҷик аз ҳама бештар аз мавзӯҳои писандида ва қалбиву ҷонии адибон маҳсуб аст, ки нахустманбаи илҳомӣ ҳар як шоир низ ба ин мавзӯ вобастагӣ дорад. Дар робита ба ин, агар ба мавзӯҳои эҷодии тамоми адибони замони муосир, аз ҷумла Абулқосим Лоҳутӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода, Мирсаид Миршакар, Ғаффор Мирзо, Аминҷон Шукӯҳӣ, Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ, Муъмин Қаноат, Ғоиб Сафарзода, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Ашур Сафар, Гулназар, Меҳмон Бахтӣ, Гулрухсори Сафӣ, Аскар Ҳаким, Саидҷон Ҳакимзода, Ҳақназар Ғоиб, Камол Насрулло, Муҳаммад Ғоиб, Салими Хатлонӣ, Фарзона, Рустами Ваҳҳоб, Шаҳрия ва дигарон бодикқат назар намоем, мебинем, ки пеш аз ҳама манбаи илҳомӣ, бавижа ин шоирон тараннуми ишқи Ватан, эҳсоси ватандорӣ, садоқату муҳаббат ба Ватан, пос доштани номи Ватан, хифзи шаъну шараф ва марзу буми Ватан ва монанди чунин мавзӯҳо будааст ва чунон ки аз баррасии осори онҳо маълум мегардад, бахши аъзами эҷодиёти ин зумра адибон ба номи Ватан вобастагӣ дошта, ҳар кадоме саъй кардаанд, ки васфи ин номи муқаддасро бо гиромидошт, ҳар яке аз дигаре хубтару беҳтар ва бо тасвиру обуранги дилнишинтаре ба қалам дода тавонад.

Нурмуҳаммад Сирочӣ низ аз зумраи он адибони хушсалиқаи замони соҳибистиклолии Тоҷикистон аст, ки дар эҷодиёти ӯ ба тараннуми ин мавзӯ метавон ба теъдоди ашъори ҷудогонае рӯбарӯ гардид ва чунон ки аз чакидаҳои хомааш ба шаҳодат маълум гардидааст, шоир дар офаридани рамзу тасвирҳои ҷолиб дар робита ба тасвири ному намо ва ҷойгоҳи Ватан хеле аз муваффақият қор гирифтааст. Мафҳуми Ватан дар эҷодиёти ин шоир маъноӣ пурвусъат дошта, сифати яке аз муқаддасоти олии мавриди парастиишу дӯст доштани инсонро муайян намудааст, ки дар маҷмуъ тамоми рукнҳои ишқу муҳаббату садоқати инсонро ба ҳама мавҷудоте, ки дар ин қаламрав, аз ҷумла обу хоку ҳавову деҳу шаҳру кӯху камар ва дигар манзараҳои он вучуддоранд, бо таҷассуми воқеъбинона дар ашъори худ ҷой додааст. Чунон ки шоир дар шеъри «Эй Ватан» ситоишгар аст:

Эй Ватан, эй модари ғамхори ман,
 Мазраи осоиши пиндори ман!
 Доманат чун ҷонамозе аз биҳишт,
 Ҳадя шуд бар миллати бедори ман!..
 Офтобӣ, Меҳано, бар сар маро,
 Шуълабахши дидағони тори ман!
 Чун Сирочӣ ҷонсупорам баҳри ту,
 Эй Ватан, эй манбаи ашъори ман! [4, с.360].

Бо тавачҷуҳ бар чунин мисраъҳои шеърӣ Сирочӣ, маълум мегардад, ки ӯ ба маъноӣ пурраи калом аз шоирони ватанпарвару ватанпараст буда, тавонистааст, ки ҳассостарин ҷузъиёти мансуб ба ин номи муқаддасро ба эҳсос гирад ва дар ҳоли тасвири ин ном дар ҳолати қорбурд беҳтарин ва шевотарин ҳарфу ҳичоро мавриди истифода қарор диҳад. Айни чунин гуфтаҳои дар аксари падидаҳои ба Ватан бахшидаи Сирочӣ, аз ҷумла дар шеърҳои «Ватан», «Ҷон Тоҷикистон, Модарам», «Меҳрномаи Ватан», «Тоҷикистон», «Ҳомии нанги Ватан», «Шаҳидони Ватан», «Қаҳрамони Ватан», «Эй Ватан», инчунин дар бахши ғазалу рубоиву дубайтиҳои ба ин мавзӯ бахшида ва ғайра метавон ба шаҳодат гирифт, ки ҳама моллом бар арзи садоқату самимият ва муҳаббати ватандӯстии ин шоир мебошанд.

Қаҳрамони асосии Сирочӣ дар шеъри ғиноии ба Ватан бахшидаи ӯ худи шоир аст, ки таҷассумгари симои тамоми мардумони ин кишвари паҳновар ба шумор меравад. Самимияту садоқати ӯ бештар ба тариқи ашъори ғиноӣ дар ҳамбастагӣ бар муҳаббату дӯстдории аҳли чома нисбат ба Ватан арзёбӣ мегардад. Яъне, садои дили шоир ҳамнавову ҳамовози дили халқи диёри ӯ мебошад, ки дар ин сатру абёти дилнишини ӯ инъикос ёфтаанд. Ва, таъкид бар чунин мисолҳо дар ашъори Сирочӣ ба тадриҷ аст, ки намунаи онҳоро дар ҳар сафҳаи осори ӯ дучор меоем. Дар маврид бо пеш овардани шеъри «Ватан»-и шоир хулоса мегирем, ки бо иртибот ба гуфтаҳои фавқ тавсиф кардааст:

Ватан, доманатро бибӯсам, бибӯсам,
Ватан, барзанатро бибӯсам, бибӯсам!
Ба хокат бимонам қадам бо навозиш,
Руҳи равшанатро бибӯсам, бибӯсам!

Дили шодмонам, Ватан, аз ту бошад,
Хурӯши ҷаҳонам, Ватан, аз ту бошад!
Зи ҳар шодии ту фузун шодии ман,
Баҳору ҳазонам, Ватан, аз ту бошад!

Ватан, тан ту бошӣ, манам ҳамчу хунат,
Ба гардиш, зи таппиш кунам ман фузунат!
Ватан, колбад ту, манам ҳамчу ҷонат,
Ҷаҳон то бувад, ман нагардам бурунат! [3, с.22].

Нурмуҳаммад Сирочӣ шоирест, ки набзи ӯ бо набзи Ватан ҳамнавову ҳамчӯр аст. Худро дар баробари ҳомиёни Ватан ҳомиву шабзиндадору устувору содиқ мебинад. Ҳамин дилбастагиву самимияту садоқат ба шермардони шучои Ватан аст, ки тасвири аскарону марзбонону мардони қавируҳу шучои онро дар шеъри худ ба ҳақиқат инъикос кардааст. Ҳатто дар маврид, хидмати фидоӣ ва сарбозони Ватан, ки барои дифои марзу бум чони худро дарег надоштаанд, аз назари ин шоир дур намондааст. Чунон ки дар абёти зерини ӯ бахшида ба шаҳидони марзбони қисми сарҳадии «Н» меҳонем:

Дар дифои марзи Меҳан чони худро бохтанд,
Олами ишқу умед, армони худро сохтанд!..
Баъди ин марзи Ватанро то абад шабзиндадор,
Рӯҳи поки ин шаҳидони далери корзор!.. [4, с.320].

Ба ҳамин монанд, ҳатто дар марсияҳое, ки аз дили ҳассос ва саршори раҳму шафқати шоир сар овардаашро ба ин қаҳрамонону далерони шучоатманди Ватан мебахшад, худ аввалкасест, ки дар баробари ақрабони ин шаҳидон навҳагару нолону андуҳгин аст. Аммо, бо ин огоҳ, ки тавонад нақшу тасвири як инсонӣ андуҳгину навҳагарро бо асрори як гӯяндаи марсия ва ҳам марсияхон таҷассум карда бошад, дар ин ҳад низ аз шоирони комёбу муваффақ аст. Бо ин иддао ба марсияи бахшидаи ӯ бо номи «Қаҳрамони Ватан», ки ба руҳи яке аз ҳомиёни шучои диёр Масабур Сатторов бахшида шуда ва дар симои ӯ шучоату далериву ҷоннисории фарзандони номдори Ватанро сабт кардааст, бо диққат тавачҷух мекунем, ки дар ин бандҳои он овардааст:

Номуси Меҳанат бандубори ту буд,
Ваҳдати миллатат, ин шиори ту буд!
Покии сарзамин, навбаҳори ту буд!
Ту баҳороварӣ бар ҳазони Ватан,
Қаҳрамони Ватан! Қаҳрамони Ватан!

Асрҳо нав шавад, солҳо бигзарад,
Шоҳини умрро болҳо бигзарад!
Аз китоби фалак фолҳо бигзарад,
Вале зинда ту, ҷовидони Ватан,
Қаҳрамони Ватан! Қаҳрамони Ватан! [4, с.321].

Шоир дар диду шинохти мафҳуми Ватан, фаротар аз назари масоҳатнигар мебинад, яъне аз шинохти маъонии «деҳ»-у «диёр»-у «зодгоҳи кӯчак» ба азамати вусъатбор ва паҳновари Ватан менигарад ва дар маврид тамоми қаламрави Тоҷикистони азизаш ба

мавзуи эҷоди ӯ табдил меёбад ва бар ин асос шеъри худро ҳамчун рамзи сипосу эҳтиром ба ин гахвораи таърихии тамаддун ва беш аз ин манбаи маҳбубияту саодатфизояш болои сафҳа меорад. Ба ин иддаост, ки дар ин пораи шеъри бо ном «Меҳрномаи Ватан»-и хеш ба тавсиф аз тамоми манотиқи он, Бадахшону Зарафшону Вахшу Хатлону Раштону Ҳисору Хучанд ва дар маҷмуъ аз шарофати Тоҷикистон мегӯяд:

Як модару як нияту имон дорам,
Сарчашмаи меҳр, ман Бадахшон дорам!
Хучанду Ҳисору Рашт бар ман Ватан аст,
Озод диёр, Тоҷикистон дорам! [4, с.108].

Ватан, аз дидгоҳи Сирочӣ, сараввал макони муқаддас ва маъбади ниёишҳои ҳар инсон бояд бошад, вале, дар ҳар сурат манбаи ҷазбдиҳандаест, ки фарзандони хешро доимо ба сӯйи худ тамоюл додааст ва шоир дар ашъори ғиной ва муъҷаз намеҳадад, ки ба мисли падидаҳои дурӣ аз Ватан, ғарибиву ғурбат, ранҷи дуриву орзуи нобасомони ҳаҷр ва, дар маҷмуъ, берун аз хоки Ватан мондани азизонашро бинад ва дар эҷодиёти ба Ватан бахшидаи хеш, ҳамзамон талқингари ҳамеша бо Ватан будану дар Ватан мондани фарзандони он аст. Чунон ки дар шеъри «Тоҷикистон»-и шоир мехонем:

Тоҷикистон!
Тоҷикистон!
Хоки покат файзбахшу ҳотам аст,
Мекашад бар сӯи худ тифли ғариби хешро...
Мекашад хокат ба сӯяш ҷумла фарзанди наҷиби хешро!
Чунки баҳри тоҷикони рафта дур аз марзи ту,
Бе канори гарму бе рӯҳи навозишпарварат,
Тираю тор аст олам! [4, с.218].

Ва, ё дар ҳама ҳолат, Ватанро манбаи илҳому дастовардҳои ҳар инсони соҳибватан медонад. Аз ин лиҳоз аст, ки дар шеъри писандаи худ ин мазмунро ба сифати сарманшаи тамоми орзуҳои инсонияш қаламдод мекунад ва ба тариқи шеъри воло дар ҳичрат будагонро ба оғӯши Ватан меҳонад, чунон ки айни чунин даъвати ватанпарварона ва ҷалбу ҷазбдиҳандаи шоирро, ки тавонофару зӯрбахш аст, дар ин байти дубайтии шоир мехонем:

Зи хоки Меҳан одам зӯр гирад,
Ба ғурбат қанд таъми шӯр гирад!.. [4, с.88].

Чунон ки аён аст, шеъри Сирочӣ як навъ оҳанги талқингароёна ва даъватгароиро низ дар худ нухуфтааст, ки маҳз дар мавриди нотавонбинону маҳалбозону ҷудоиандозон метавонад чорагару қорагар бошад, чунон ки барои ваҳдату ҳамбастагии мардуми кишвар нигаронида шудааст. Шоир намеҳадад, ки мардуми Ватанаш аз маҳаллу деҳи худ ҷудо бошанд, балки меҳадад ҳамеша дар сояи парчами ваҳдату ягонагӣ ба сар баранд ва аз меваи истиқлолу дӯстиву вафодорӣ дар ҳоли бо ҳам будан масруру шодоб бошанд. Айни чунин даъватро дар рубоии шоир мехонем:

Эй миллати тоҷик, амалбозӣ макун,
Бо душману дӯст бас дағалбозӣ макун!
Даҳ панча ба ҳам шавад, тифоқӣ ояд,
Якҷоя шаву дигар маҳалбозӣ макун! [4, с.172].

Дар ҳоле ки Сирочӣ худро вассофи Ватан ва талқингари худшиносии миллӣ муаррифӣ мекунад, пеш аз ҳама, ҳисоли самимӣ ва қалби саршори муҳаббати ӯ метавонад ба ин иддао ҷавобгӯ бошад, ки дар ҳоли тасвири манзараҳои дилфиреби табиат ва хулқи ҳамидаи мардуми кишвар бо ҳисси ифтихору дилбастагӣ ба ҳамдигар ва дар ин якҷоягӣ изҳор доштани садоқат ба обу хоку ҳавои Ватан инъикос ёфтаанд ва, албатта, ин ҳама ҷаззобияти зебову дилпазирӣ дар шеър аз вобастагӣҳои шоир дар қорбурди саноеи бадеӣ бештар рӯнамо гардидаанд, чунон ки дар ҳоли баёни матлаб аз санъатҳои рамзу кинояву лутфу тазодду масалу иҳому ибҳому такрору тавсифу талмеҳ ва ғайра таносуби сухан оро кардааст ва дар зимни қорбурди онҳо бо ҳусни тавачҷуҳ ва камоли маҳорат қор гирифтааст ва дар офаридани тасвирҳои ҷаззобу дилнишин ба комёбӣ расидааст.

Ғояи асосии шеъри ватанпарваронаи Сирочӣ, дар ҳар сурат нахуст талқингари худшиносии миллӣ буда, дар руҳбахшиву дилнавозии он бештар хувайдо гаштааст ва ҳар шеър, аз бандубасти он шурӯъ карда, то ба мазмуну муҳтавоаш ҳидоятбахш мебошанд ва

инро метавон дар саросари ин ашъор, дар шеърҳои баландмазмуну хотирмони ба Ватан бахшидаи ӯ ба мушоҳида гирифт.

Афкори ватандӯстона ва ватанпарваронаи Сирочӣ бо тобишу рангҳои гуногун бар маонии арзишманд пероста шуда, бо як навъ ҳисси хосси шоиронаи ӯ болои қор омадаанд ва ба сароҳат аст, ки ин шоири нуктасанҷ дар ифодаи назари ватанпарваронаи хеш, хонанда ва ҳаводори шеърашро ба худшиносӣ ва дарки хувияти миллӣ ва ҳудогоҳии бештар даъват мекунад ва чунин иқдом дар эҷодиёти ӯ аз шеър то шеър ба фасоҳату арзиши тозатару қолиб рушд кардааст.

Бо таваҷҷуҳ бар нигоштаҳои дар ин замина иншонамудаи шоир метавон хулоса кард, ки ашъори Нурмуҳаммад Сирочӣ дар зимни амалӣ гардидани орзуву ормонҳои қалбии ӯ баҳри худшиносии миллии шаҳрвандон ва эҳтиром ба Ватани маҳбуб сабақомӯз буда, ҳар байту банди шеъри ӯ муайянкунандаи омили асосии ӯ ба хоҳири пос доштани ваҳдати миллист ва чунин иқдоми шоиста мақсади ӯро дар қори эҷодӣ ва ба намо гузоштани хунари шоирӣ эътимодбахш кардааст.

Муқаррир: Қосимзода С.С. – д.и.ф., и.в. профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
2. Қосимов, С.С. Рӯзгор ва осори Салими Хатлонӣ / С.С. Қосимов. – Душанбе: Истеъдод, 2014. - 192 с.
3. Сирочӣ, Н. Андешаҳо / Н.Сирочӣ. – Кӯлоб, 1993. - 64 с.
4. Сирочӣ, Н. Мунтахаби ашъор - Шоҳини маънӣ / Н.Сирочӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. - 440 с.
5. Сирочӣ, Н. Эҳтироми Пешво / Н.Сирочӣ // Чумҳурият. 11.11.2022.
6. Словарь литературоведческих терминов / Р. Ходизода, М. Шукуров, Т. Абдуджаббаров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 188 с. (на тадж. яз.).
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 947 с.
9. Фолклори Кӯлоб. Қисми 1. - Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.
10. Ҳаким Аскар. Собрание сочинений в 7 томах. Т.4. Исследования и статьи по современной таджикской поэзии / Аскар Ҳаким. – Ходжент: Ношир, 2017. – 564 с. (на тадж. яз.).
11. Шақурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти асри бистуми тоҷик / М.Шақурӣ. – Душанбе, 2006. - 455 с.
12. Шамсов, Н. Ҳабибулло Файзулло ва мақоми ӯ дар назми солҳои 60-70-уми садаи XX / Н.Шамсов. – Душанбе: Матбааи Вазорати маориф ва илми Чумҳурии Тоҷикистон, 2015. - 201 с.
13. Раҳмон, Шохзамон. Эволюция и структура лирических жанров в персидско-таджикской поэзии / Шохзамон Раҳмон. – Душанбе: Пайванд, 2010. – 310 с. (на тадж. яз.).

МАВЗУИ ВАТАНДҶУСТӢ ВА ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР АШӢОРИ НУРМУҲАММАД СИРОЧӢ

Мақолаи мазкур назару андешаи Нурмуҳаммад Сирочиро бо эҳсосоти ботинии ин шоири дақиқбин ва нозуқхаёл ба мавзӯи самимият ва муҳаббат дар ашъори ба “Ватан” бахшидаи ӯ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ашъоре, ки дар ин мақола мураттаб шудаанд, дар тавсифи меҳру муҳаббати ба Ватан доштаи шоир болои қор омада, бештар ифшоғари рози садоқати ӯ ба ин рамзи муқаддас ва ифтихороти миллӣ мебошанд. Афкори ватандӯстона ва ватанпарваронаи Сирочӣ бо тобишу рангҳои гуногун бар маонии арзишманд пероста шуда, бо як навъ ҳисси хосси шоиронаи ӯ болои қор омадаанд ва ба сароҳат аст, ки ин шоири нуктасанҷ дар ифодаи назари ватанпарваронаи хеш, хонанда ва ҳаводори шеърашро ба худшиносӣ ва дарки хувияти миллӣ ва ҳудогоҳии бештар даъват мекунад ва чунин иқдом дар эҷодиёти ӯ аз шеър то шеър ба фасоҳату арзиши тозатару қолиб рушд кардааст. Бо таваҷҷуҳ бар нигоштаҳои дар ин замина иншонамудаи шоир метавон хулоса кард, ки ашъори Нурмуҳаммад Сирочӣ дар зимни амалӣ гардидани орзуву ормонҳои қалбии ӯ баҳри худшиносии миллии шаҳрвандон ва эҳтиром ба Ватани маҳбуб сабақомӯз буда, ҳар байту банди шеъри ӯ муайянкунандаи омили асосии ӯ ба хоҳири пос доштани ваҳдати миллист ва чунин иқдоми шоиста мақсади ӯро дар қори эҷодӣ ва ба намо гузоштани хунари шоирӣ эътимодбахш кардааст

Калидвожаҳо: Ватан, ваҳдат, худшиносӣ, садоқат, Сирочӣ, сарзамин, Тоҷикистон, тоҷик, кӯҳ, диёр, самимият ва ғайра.

ТЕМА ПАТРИОТИЗМА И НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В НАСЛЕДИИ НУРМУҲАММАДА СИРОДЖИ

Данная статья подробно рассматривает мысли и взгляды Нурмухаммада Сироджи и внутренние чувства одарённого поэта на тему верности и любви в его стихотворении, посвящённом “Отчизне”, символу святости и национальной гордости. Собранные в этой статье стихи, посвященные любви и верности Родине, опираются на поэтическое чувство творца, а также обобщающие его взгляды на данную тему. Патриотические мысли Сироджи обогащаются различными оттенками и красками ценного смысла, и он подошел к работе с каким-то особым поэтическим чувством. Принято считать, что он, выражая свой патриотический взгляд на самопознание и понимание национальной самобытности, призывает к большему артистизму и такой шаг развивался в его творчестве от стихотворения к стихотворению, к более свежему и интересному красноречию и значению. Обращая внимание на мысли, написанные поэтом в этом контексте, можно сделать вывод, что поэзия Нурмухаммада Сироджи – это урок

реализации заветных мечтаний, национального самосознания граждан и уважения к любимой Родине, каждая строфа его сочинений определяет его основные цели по защите национального единства, и его творчество и поэтическое искусство заслуживают доверия.

Ключевые слова: Родина, сплачённость, самопознание, преданность, Сироджи, страна, Таджикистан, таджик, горы, край, искренность.

THE THEME OF PATRIOTISM AND NATIONAL IDENTITY IN THE HERITAGE OF NURMUHAMMAD SIROJA

This article carefully examines the thoughts and views of Nurmuhammad Siroji and the inner feelings of the gifted poet on the topic of fidelity and love in his poem dedicated to “Motherland,” a symbol of the shrine and national proud. The poems collected in this article dedicated to love and loyalty to the Motherland are based on the poetic feeling of the creator, as well as generalizing his views on this topic. Siroji's patriotic thoughts are enriched with various shades and colors of valuable meaning, and he approached the work with some special poetic feeling, and it is good to see that he, expressing his patriotic view towards self-knowledge and understanding of national identity and calls for more artistry and such a step has developed in his work from poem to poem, to more recent and interesting eloquence and meaning. Paying attention to the thoughts written by the poet in this context, we can conclude that the poetry of Nurmuhammad Siroji is a lesson in the realization of cherished dreams, national self-awareness of citizens and respect for their beloved Motherland, each stanza of his writings defines his main goals for protecting national unity, and such a worthy step made his goal in creativity and popularization of the poetic art credible.

Key words: Motherland, piece, self-knowledge, devotion, Siroji, country, Tajikistan, tajik, mountains, edge, sincerity and others.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Имомиён Раҷабали* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хисрав, кафедраи адабиёти тоҷик, докторанти Ph.D. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Айни, 65.
Тел.: (+992) 882-00-57-77

Сведения об авторе: *Имомиён Раҷабали* – Бохтарский государственный университет имени Н.Хусрава, кафедра таджикской литературы, докторант Ph.D. **Адрес:** 735140, г.Бохтар, Республика Таджикистан, ул.Айни, 65.
Тел.: (+992) 882-00-57-77

Information about the author: *Imomiyon Rajabali* – Bokhtar State University named after N.Khusrav, Department of Tajik Literature, doctoral student Ph.D. **Address:** 735140, Bokhtar, Republic of Tajikistan, Aini Str., 65.
Phone: (+992) 882-00-57-77

Ашурова Д.Б.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари гиромӣ доштан ва арҷ гузоштан ба забони давлатӣ ва адабиёти ноби ниёгонамон, омӯзиши забон ва адабиёти хориҷӣ, ба вижа забон ва адабиёти англис, рус, олмон, фаронса, араб, чин ва ғ. ба роҳ монда шудааст. Ҳамчунин барои мақоми беҳтару бештар касб намудан, пеш аз ҳама, давлатҳои хориҷӣ тавассути сафоратҳои худ ин забонҳоро ташвиқ менамоянд. Дар раванди бархӯрди тамаддунҳо ва ҷаҳонишавӣ воситаи ягонаи ҳифзи арзишҳои миллий – ин донишҷӯи забонҳои хориҷӣ мебошад. Дар зарфи 32 соли Истиқлоли кишвар як қатор марказу мактабҳои забонмӯзӣ бунёд ёфтанд, ки аз тавачҷуҳи шумораи зиёди шавқмандони омӯзиши забонҳои хориҷӣ дарак медиҳад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки бо дастгириҳои чунин марказҳо, шаҳрвандони кишвар ба зинаи баландтари забондонӣ расида, дар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятиву илмӣ қору фаъолият мебаранд, ки пайваста аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ меёбанд. Дар мамолики хориҷа қору фаъолият намудани шаҳрвандони кишварамон шаҳодати гуфтаҳои болоянд.

Албатта, мақсади асосии омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар кишвар дар маҷмӯъ, ин шинохти мамолики Шарқ ба Ғарб мебошад, зеро онҳо таърихи беш аз ҳазорсола доранд.

Боиси зикр аст, ки шинохти забон ва адабиёти ҷаҳон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду марҳала сурат гирифтааст:

- замони шуравӣ;
- даврони истиқлолият.

Дар заминаи марҳалаи аввал мақоми забон ва адабиёти хориҷӣ ба ғайр аз забони русӣ ва собиқ кишварҳои шуравӣ басо заиф буд. Забонҳои собиқ давлатҳои шуравӣ бошанд, ҳамчун забони миллий ба ҳисоб мерафтанд.

Марҳалаи дувумро давраи нашъунамо ва рушди ҳам забони давлатӣ ва ҳам омӯхтани забонҳои хориҷӣ дар ҳудуди кишварамон, ки давраи Истиқлолиятро ташкил медиҳад, номидан мумкин аст. Ин ҳама дастовардҳо, ки мактаби бузурги адабии дохиливу хориҷиро дучанд афзудааст, ба шарофати дастгириҳои Ҳукумати кишвар, бевосита зеро роҳнамоиҳои Ҷаноби Олӣ, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сурат мегиранд.

Ёдовар мешавем, ки ҳамасола Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллии Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ироа мешавад ва дар ҳар Паём масъалаи забонмӯзӣ, пос доштани осори ниёғони худ ва аз худ намудани забонҳои хориҷӣ зикр мегарданд. Дар Паёми ниҳойӣ, ки моҳи январи соли 2021 сурат гирифт, Президенти кишвар чунин қайд намудаанд: «Мо бояд ба рушди забони шево ва шоиронаи тоҷикӣ низ эътибори аввалиндараҷа диҳем. Чунки забони давлатӣ яке аз сарватҳои муқаддас ва гаронбаҳотарини мо мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, яъне таҳҷуми фарҳангиву забонӣ моро зарур аст, ки баробари омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла русӣ ва англисӣ барои пешрафти забони тоҷикӣ ва тавсеаи доираи истифодаи он мунтазам кӯшиш ва ғамхорӣ намоем» [11, с. 1].

Боиси қайд аст, ки ҳадаф аз таъкид намудани чунин нуктаҳо рушд додани сатҳу сифати наовариҳои илмӣ, ки тавассути забон ба вучуд меоянд, мебошад. Ҳамчунин ҳадафи дигари он сохтани пули дӯстӣ миёни Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ ва рушд бахшидани ҳамкориҳои гуногунҷабҳа мебошад.

Албатта, аз қадимулайём миёни тоҷикон ва намояндагони адабиёту фарҳанги Шарқ ва Ғарб ба маънои тоҷаш равобити адабӣ вучуд доштааст. Шарқ дар ҳама даврҳои таърихӣ наовариҳои илму фарҳангро пешниҳод мекард ва онҳо аз ҷониби Ғарб эътироф меёфтанд.

Зимни таҳқиқи фарҳанг, илм, забон ва адабиёти Шарқ дар Ғарб нахустин маротиба Ҳёте чунин қайд намудааст: «Дар ҳама ҳолат забон, адабиёт, илм, фарҳанг ва дигар

арзишҳои Шарқ дастболо аст. Ҳатто Фарб аз Шарқ дастовардҳои зиёдро ба даст овардааст» [5, с.329].

Муайян кардани вақти дақиқи рӯ ниҳодани ғарбиён ба арзишҳои маънавии Шарқ, ба вижа забон ва адабиёти он кори басо мушкил ба ҳисоб меравад, ки онро шарқшиноси рус Е.М. Дяконов чунин баён намудааст: «Пайдоиши пайвандҳои Шарқу Фарб аниқ маълум нест, аммо таърих нишон медиҳад, ки равобита байни Миср, Рум ва Форс мустақкам будааст. Бо пайвандии чунин халқҳои қадим ҳамрадиқӣ ва зиддиятҳои зиёд низ ба вучуд омаданд, ки онҳо низ бо мурури замон ҳаллу фасл шуданд» [7, с.6].

Дар замони шуравӣ ба омӯхтани забонҳои хориҷӣ аҳаммияти қиддӣ дода нашуда буд, аммо пас аз ба даст овардани Истиқлолият имкониятҳои зиёди аз худ кардани забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла барои таҳсил дар хориҷи кишвар бештар гардид. Вобаста ба фикри мазкур шарқшиноси рус С.Ф. Олденбург чунин иброз намудааст: «Халқи тоҷик бо доштани забон ва адабиёти тоҷик, ки арзишҳои ботинӣ-равонӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ маҳсуб меёбад, дар ҷаҳон мавқеи баландро дорад ва омӯхтани забон ва адабиёти ҷаҳон барои ин халқи бофарҳанг низ зарур аст» [9, с.5-8].

Роҷеъ ба масъалаи мазкур муҳаққиқ ва шарқшинос А. Гейзер андешаҳои ҷаҳонро чунин ба қалам додааст: «Мардуми соҳибтамаддуни тоҷик, ки дорои ақлу ҳуши қавӣ мебошанд, дар омӯхтани забон ва адабиёти ҷаҳон ҷойгоҳи маҳсусро доранд. Нисбат ба дигар давлатҳои собиқ шуравӣ дараҷаи забондонии онҳо баланд аст ва теъдоди зиёди онҳо дар хориҷи кишвар, бештарашон дар Фарб таҳсил ва қору фаъолият мекунанд» [6, с.86].

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дарвоқеъ тоҷикон дар тамоми мамӯлики дунё қору фаъолият ва таҳсил мекунанд. Бояд қайд кард, ки ба муваффақиятҳои назаррас низ ноил гардидаанд ва ин дастовардҳо бе донишдони забонҳои хориҷӣ ғайриимкон аст.

Рӯй овардани аврупоиён ба Шарқро В.В. Бартолд дар таҳқиқоти илмии ҳеш қайд кардааст. ӯ дар асари илмии «Таҳқиқот оид ба таърихи шарқшиносӣ» марҳилаҳои шарқшиносиро аз оғоз то даврони зиндагии худ мавриди таҳлилу таҳқиқ ва арзёбӣ қарор додааст В.В. Бартолд дар таҳқиқоташ шавқи аврупоиён дар омӯзиши ҳаёти шарқӣ ва Осӣ, Ҳинд, Миср, Африқо, Чинро ба таври васеъ таҳлил кардааст.

Нахустин маълумот оид ба Вилиям Шекспир ва ашъори ӯ дар нақд ва адабиётшиносии тоҷик дар ибтидои асри ХХ дар нашрияҳои тоҷик, яъне дар аввалин рӯзномаву маҷаллаҳо ба таъ расиданд. Масъалаи мазкурро С. Улуғзода, С. Бону, Лоҳутӣ, Н. Нурҷонов, Қ. Киром ва дигарон дар қорҳои илмӣ дар шакли мақолаҳои илмӣ ва қисматҳои тарҷумонӣ баррасӣ кардаанд.

Дар баробари таҳқиқоти илмии осори Вилиям Шекспир ба забонҳои русиву тоҷикӣ, пеш аз ҳама, таҳлилҳои англисӣ ҷойи намоён мегирад. Соли 1947 аз тарафи муҳаққиқи англис Чарлз Лэмб бо шарҳу тавзеҳот ва тарҷумаҳои С.А. Крейнс ва С.С. Толстой китоб таҳти унвони «Three comedies of Shakespeare» («Се комедияи Шекспир») ба таъ расид [19, с.56].

Тарҷумаи асарҳои Вилиям Шекспир ба забони тоҷикӣ нисбат ба дигар забонҳои дунё пуарарзиштар, ҷаззобтар ва фаҳмотар мебошанд, зеро он ҳама мазмуни ҳаёту рӯзгореро, ки дар осори ин адиб инъикос ёфтаанд, дар адабиёти ниёғони мо нав нестанд ва онҳоро садҳо сол пеш Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва даҳҳо шоирону бузургонамон гуфтаанд.

Бояд тазаккур дод, ки мазмуну маъниҳои баланд дар ҷаҳорҷӯбаи назм баён шуда, ҳифз гаштаанд. Ҳама гуна осори адибони ҷаҳон ба забони форсии тоҷикӣ тобиши худро мегирад ва мутарҷими хушсалиқа онро бо унсурҳои шарқӣ тарҷума мекунад. Ҳар қадар ашъор равонтару ҷаззобтар бошад, ҳамон қадар тезтар дарк карда мешавад. Ногуфта намонад, ки дар айни замон аксарият барои дақиқ баён кардан ва собит сохтани фикри худ аз осори ниёгон мисолҳо меорад.

Осори шоирони ҷаҳонро беш аз ҳама мутарҷими барҷаста С. Бону ва шоири тавоно А. Лоҳутӣ тарҷума карданд. Тарҷумаи асарҳои пуарарзиши Вилиям Шекспир низ дар баробари дигар нобиғони дунё ба забони форсии тоҷикӣ маҳз аз тарафи С. Бону ва А. Лоҳутӣ ба анҷом расидаанд. Дар тарҷумаи онҳо вазну қофия ва равонии назм дар ҷаҳорҷӯбаи шеъри адаби форсии тоҷикӣ нигоҳ дошта шудаанд ва шахс бори аввал ҳаёл мекунад, ки он шеъри шоирони форсу тоҷик мебошад.

Шарқшиносон, донишмандон ва олимони тоҷик дар замони пас аз соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таҳқиқи осори адабии шоирон ва нависандагонӣ

чаҳон рӯ оварда, корҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотино анҷом додаанд. Албатта, ин имкониятҳо тавассути равобити илмӣ, адабӣ ва фарҳангӣ, инчунин дар заминаи тарҷумаҳо ба миён омаданд. Осори шоирону нависандагони Фарб, бавижа англис ба забони тоҷикӣ аз солҳои 20-30-юми асри XX тарҷума ва ҷоп шуданд. Осори нависанда ва намоишнависи (драматург) бузурги англис Вилиям Шекспир низ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудаанд.

Дар ин бора С. Бону чунин мегӯяд: «Образҳои фасеҳи Шекспир гоҳе ба Абулқосим Лоҳутӣ образҳои назми классики азизи ӯро ба хотир меоваранд ва ин масъалаи табиӣ, шоирона садо додани тарҷумаро сабуқ мекард». Тарҷумаи осори Вилиям Шекспир аз истеъдоди баланди шоири ширинкалом Абулқосим Лоҳутӣ дарак медиҳад.

Тарҷумаи осори оламшумули Вилиям Шекспир маҳз ба Абулқосим Лоҳутӣ ва С. Бону Лоҳутӣ муяссар гардидааст ва онҳо пештар дар тарҷумаи «Шоҳнома»-и безавол даҳсолаҳо заҳмат кашидаанд. Маҳз истеъдоди баланди тарҷумонӣ ва шоирии ин ду шахсият буд, ки осори пурарзиши шоирони бузургро ба оламиён муаррифӣ намуданд.

Муҳаққиқ ва мунаққиди театр Нурҷонов Н. доир ба нозуқиҳои тарҷумаи осори Вилиям Шекспир аз ҷониби А. Лоҳутӣ ва С. Бону фикрҳои ҷолиб баён намудааст: «Дар вақти тарҷумаи шеърӣ беқофияи Шекспир, ки дар назми тоҷик вучуд надорад, Абулқосим Лоҳутӣ ва С. Бону як шакли махсус ёфтанд, ки аз насри хушоҳанг иборат буда, дар лаҳзаҳои хеле бошиддат бо монолог ва ҳикматҳои пурарзиш зебу оро дода шудааст. Дар адабиёти классикии тоҷик ин шакли наср анъанаҳои қадим дорад» [6, с.67].

Лозим ба зикр аст, ки аз осори Вилиям Шекспир ду асари машҳур тарҷума шудаанд. «Отелло»-и Вилиям Шекспир ҳанӯз соли 1940, ки замони оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд, аз тарафи шоири бузурги шуравӣ Абулқосим Лоҳутӣ ва тарҷумони соҳибистеъдод Силсила Бону ба забони тоҷикӣ тарҷума шуд. Ба ғайр аз мутарҷимони асили шоҳқории беназири Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилиям Шекспир устод Лоҳутӣ ва Силсила Бону нависандаи бузурги шуравии тоҷик Ҷалол Иқромӣ низ дар тарҷума сахм гузоштааст. Маълум мегардад, ки тарҷумаи осори нависандаи машҳури англис Вилиям Шекспир дар адабиёти тоҷик аз ҷониби ин нависандаи хушсалиқа кори тоза маҳсуб меёбад.

Сарсухани тарҷумаи ин асари оламшумули Вилиям Шекспир ба қалами Ф. Астафев тааллуқ дорад. Ӯ тарҷумаи «Отелло»-и Вилиям Шекспирро дастоварди олий барои хонандаи тоҷик доништа, барои он давра (солҳои 40-уми асри XX) муҳим ҳисоб намудааст: «Ба забони тоҷикӣ тарҷума шудани фоҷиаи «Отелло» асари драматурги бузурги англис – Вилиям Шекспир аҳаммияти хеле бузурги маданӣ дорад. Ин асар саҳифаи дурахшони таърихи эҷодиёти драматурги Европай (Аврупо) ғарбиро мекушояд, ки он бо оҳанги ғоявии ҳудаш дар давраи мо ҳамовоз шуда метавонад. Дар санъати тоҷикӣ овардани мероси адабии Шекспир аҳаммияти ба таъб расидани ин асарро боз ҳам зиёдтар мекунад» [4, с.5]. Мазмун ва муҳтавои ин асари оламшумул, ки мисли «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ саршор аз инсонгароӣ, ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ аст, барои тарбияи маънавии мардум хеле судманд буд.

Масъалаи тарбияи инсоният дар роҳи некиву накукорӣ, ватандӯстиву ҳештаншиносӣ дар ҳеч вақту замон аз байн намеравад. Бинобар ин, осори Фирдавсии бузург ва Шекспири тавоно то ҳол дар маркази диққати шоирону донишмандон, мунаққидону муҳаққиқон, муаррихону мутарҷимон ва умуман аҳли илму адаб ва фарҳанг мебошад.

Дар саҳифаи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» соли 1964 мақолаи иттилоотӣ таҳти унвони «Асарҳои Шекспир ба забонҳои халқҳои СССР» ҷоп шудааст. Дар он дар бораи шахсияти бузург ва эҷодиёти нотақрори ӯ баҳс шудааст. Маълум мешавад, ки дар он замон асарҳои Вилиям Шекспир ба забонҳои гуногуни шуравӣ тарҷума шуда, бо тиражи калон ҷоп шудаанд.

Воқеан осори пурарзиши Вилиям Шекспир дар замони Иттиҳоди Шуравӣ дар 15 ҷумҳурии шуравӣ ба забонҳои мухталиф таҳия ва ҷоп шудаанд. Осори ӯ нахуст тарҷума шуда, баъдан мавриди пажӯҳиши олимону донишмандон ва шекспиршиносон қарор гирифтааст. Дар ин замина тарҷумонҳои варзидаи шуравӣ, ба мисли С. Маршак, В. Левин, Ю. Корнеев, М. Морозов, Б. Пастернак, Ю.И. Лифшиц, М. Шайзода, А. Лоҳутӣ, С. Бону ва дигарон хидмати шоиста анҷом доданд.

Ҷангоми тарҷумаи «Шоҳ Лир»-и Вилиям Шекспир С. Бону ҳиссиёташро чунин баён намудааст: «Дар байни тарҷумаи «Отелло» ва ду фоҷиаи ояндае, ки қайд шудаанд, бо кори тарҷумаи асарҳои А.С. Пушкин рост омад. Шеърӣ буррову салиси драмаҳои хурди

«Мотсарт ва Салери», «Меҳмони сангин», «Русалка» муносибати озодро ба худ раво намедид, дар болои шакл муттасил кор карданро талаб мекард. Шиносоии ман бо забони англисӣ имконият меод, ки асарҳои Шекспирро бевосита аз нусхаи асл тарҷума кунем, руҳи он, оҳангҳои зиндаашро ҳис кунем» [7, с.2].

Дар баробари дигар асарҳои Вилиям Шекспир «Соннетҳо» дар Тоҷикистон тарҷума ва нашр шудааст. Шоири маъруфи тоҷик Қутбӣ Киром 74 соннетро ба забони тоҷикӣ бо лафзи бурро ва қолаби адабӣ ба назм даровардааст.

Осори Вилиям Шекспир ҳам дар тарҷума ва ҳам дар омӯзиши тоҷикӣ мақоми баланд дорад ва то ҳол дар маҳфилҳо ва чаласаҳои баландтарини илмӣ шоҳкорҳои зиёди ӯ таҳлил ва арзёбӣ мегардад.

Дар ин раванд олимони ва муҳаққиқон тавонистанд мактабҳои адабӣ-илмӣ худро бунёд кунанд, ки онҳо дар оянда риштаи робитаҳои адабӣ фарҳангиро дар байни мардуми форсу тоҷик ва англис мустақкам менамоянд.

Зимни таҳлили нуктаҳои дар боло қайдгардида ба ҳулосае омадем, ки тарҷума ва таҳқиқоти олимони дохиливу хориҷӣ заминаи асосӣ барои бунёди мактаби адабии ғарбшиносӣ шуда метавонанд. Маҳз нашри китобҳо ба забони хориҷӣ то ҳол дар маркази диққати муҳаққиқон, мутарҷимон ва донишмандон қарор дорад.

Ҳамин тавр, дар давраи муосир тақвият бахшидани сатҳи забондонӣ омӯзиши забон ва адабиёти ҷаҳонро ханӯз дар зинаи таҳсилоти миёна дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пурзӯр кардан лозим меояд. Агар таҳкурсии забондонӣ қавӣ бошад, дар зинаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олӣ он ба дараҷаи баланди ҷаҳонӣ баробар мегардад. Донишҷӯи забони хориҷӣ ин огоҳ будан аз таърих, фарҳанг, тамаддун ва воқеияти ҳаёти халқу миллатҳои дигар кишварҳо аст. Хушбахтона, дар кишвари мо ба масъалаи бисёрзабонӣ диққати махсус дода шудааст ва донишҷӯи забонҳои хориҷӣ ба шахс имкониятҳои зиёдеро фароҳам меорад. Забондонӣ аз давраҳои пеш то ба имрӯз воситаи асосии омӯختани илм дар ҳама давру замон, муомилот ва муошират байни одамон, мубодилаи захираҳои маънавӣ ва омили асосии пешрафти тамаддунҳо буда, донишҷӯи ин ё он забон ба аҳли адаб имконият медиҳад, ки осори адибони хориҷиро ба забони модариашон тарҷума карда, пешкаши ҳаводорони сабки ин ё он адиб гардонанд. Ҳақ ба ҷониби файласуф ва равшанфикри асри XVII, нависандаи фаронсавӣ Волтер аст, ки дар мавриди донишҷӯи забонҳои хориҷӣ чунин баён намудааст: “Донишҷӯи забонҳои зиёд маъноӣ доштани калидҳои зиёди як қулфро дорад”.

Муқарриз: Шозиёева Г.П. – д.и.ф., профессори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

АДАБИЁТ

1. Бартольд, В.В. Работы по востоковедению. Соч. в 9 т. / В.В. Бартольд. - Москва: Наука, 1977. - Том 9. - 545 с.
2. Семенов, И.В. Язык и литература мира / И.В. Семенов Вестник Европы. - Москва, 1815. - №10. - 87 с.
3. Веселовский, Н.И. В.В. Григорьев по его письмам и трудам / Н.И. Веселовский. - Санкт-Петербург, 1887. - 412 с.
4. Восток / Литература Ирана X-XV в., Сборник второй. Под ред. А.А. Болотникова, А.Н. Тихонова, К.И. Чайкина. - М.-Л.: Academia, 1935. - 491 с.
5. Гёте, И.В. Западно-восточный диван / И.В. Гёте. - Москва, 1988. - 757 с.
6. Гейзер, А. Восток в английской прозе восемнадцатого века / А. Гейзер // Памир (ежемесячный литературно-художественный журнал). - 1982. - №5. - С.8-89.
7. Дьяконов, Е.М. Восток-Запад: литературные взаимосвязи в зарубежных исследованиях / Е.М. Дьяконов. - Москва, 1989. - 196 с.
8. Жирмунский, В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад / В.М. Жирмунский. - Москва: Наука, 1979. - 493 с.
9. Ольденбург, С.Ф. Связи Запада с Востоком старинные / С.Ф. Ольденбург // Восток – Запад. - Москва, 1982. - 143 с.
10. Орлов, Р. Введение / Р. Орлов // Восток / Литература Ирана X-XV в. Сборник второй. Под ред. А.А. Болотникова, А.Н. Тихонова, К.И. Чайкина. - М.-Л.: Academia, 1935. - 491 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21 январи соли 2021, ш. Душанбе.
12. Patrick Clawson. Eternal Iran. - Palgrave, 2005. - P.25.
13. Persian Literary Influence on English Literature. - London, 1969. - P.81.
14. Priestely J.B. English Humour. - London, 1929. - P.163-164.

15. Rabb, Kate Milner. (1969). National epics. Freeport. - NY: Books for Libraries Press.
16. Rachewiltz I. de, Papal Envoys to the Great Khans. - London, 1971. - P.176.
17. Reed Elizabeth A. Persian Literature: ancient and modern. - Chicago, 1893. - 419 p.
18. Reinaud M. Relation politique et commercial de l'empire Romain avec l'Asie Orientale. - Paris, 1863. - 185 p.
19. Russel B. Wisdom of the West / edited by P. Foulkes. - 1959. - 341 p.
20. Said Edward. Orientalism. - New York: Vintage Books, 1979. - P.364.
21. Shapiro J. A year in the Life of William Shakespeare, 1st edn. - London: Faber@Faber, 2015. - 464 p.
22. Southern R. W. Western Views of Islam in the Middle Ages. - Harvard University press, 1962. - P.54.
23. Sylvestre de Sacy. Mémoires de l'Institut royal de France, Académie des inscriptions et belles-lettres, VI. - Paris, 1866. - P.470-522.
24. The Early Travelers in Palestine, ed. Thomas Wright. - London, 1848. - P.103-120].
25. The new Encyclopaedia Britannica. - Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1998. - Vol.8.

МАСЪАЛАҲОИ ТАРҶУМАҲОИ АКАДЕМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: РУШД ВА АФЗАЛИЯТҲО

Муаллиф дар мақолаи мазкур нақш ва ҷойгоҳи забон ва адабиёти ҷаҳонро мавриди таҳқиқи худ қарор додааст. Заминаи муҳимтарини масъалаи мазкурро равобитаи гуногунҷабҳаи мамолики ҷаҳон аз оғоз ташкил медиҳад. Таърихи гувоҳи медиҳад, ки тоҷикон аз замонҳои қадим дар баробари посдоштани забон ва адабиёти хеш ба забону адабиёти дунё эҳтиром мегузошт ва пайваста меомӯхтанд. Афзалияти асосӣ дар омӯзиши масъалаи мазкур донишмандони тоҷик дар ҳамкорӣ бо донишмандони хориҷӣ пажӯҳишҳои амикро ба анҷом расониданд. Пажӯҳишҳои олимон, забоншиносон ва шарқшиносони ҷаҳон, ба хусус рус, тоҷик, англис, фаросавӣ, олмонӣ ва дигарон мавод ва қорҳои илмиро дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ меомӯхтанд. Муаллифони мақола собит намудаанд, ки дар муддати ҳазорсолаҳо муҳимтарин нуктаҳо, ба хусус тарҷумаҳо, таҳқиқот ва омӯзиш ташаққул ёфтаанд. Дар ин замина илм, маданият, ҳунар, санъат ва дигар арзишҳои Шарқ, ба вижа ба Ғарб таъсири қалон расонид. Дар баробари посдоштани забони давлатӣ ва адабиёти ноби ниёгонамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон забон ва адабиёти хориҷӣ, ба вижа забон ва адабиёти англис, рус, олмонӣ, фаронса, араб, чин ва ғ. ҷойгоҳи махсус дорад. Вобаста ба ин барои макоми бехтару бештар қасб намудан пеш аз ҳама давлатҳои хориҷӣ тавассути сафоратҳои худ ин забонҳоро ироя менамоянд. Дар зарфи 30 соли Истиқлолияти кишвар яққатор марказу мактабҳои забонмӯзӣ бунёд ёфтанд. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки то ҳол бо дастгириҳои чунин амалҳо, ки ҳамагонро ба зинаи баланди ҷаҳонӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятиву илмӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ ёфтаанд. Дар мамолики хориҷа қору фаъолият намудани халқи мо шаҳодати гуфтаҳои моятанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Шарқ, ҷойгоҳ, таърих, Ғарб, тамаддун, адабиёт, тоҷикӣ, таърих, адабиёт, муҳаққик, рушд.

ПРОБЛЕМЫ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВА

В этой статье автор исследует роль и место языка и литературы в мире. Важнейшей основой этого вопроса являются многогранные отношения стран мира. История свидетельствует, что таджики издревле уважали свой язык и литературу, а также постоянно изучали мировой язык и литературу. Основным преимуществом в изучении этого вопроса является то, что таджикские ученые совместно с зарубежными учеными провели глубокие исследования. Исследователи ученых - лингвистов и востоковедов мира, особенно русских, таджикских, английских, французских, немецких и др., изучали материалы и научные труды на основе исторических источников. Авторы статьи доказывают, что за тысячелетия сформировались самые важные направления, особенно переводы, и исследования. В этом контексте большое влияние оказали наука, культура, искусство, ремесла и другие ценности Востока, особенно Запада. Наряду с сохранением государственного языка и дворянской литературы наших предков в Республике Таджикистан, иностранные языки и литература, особенно английский, русский, немецкий, французский, арабский, китайский и др. занимают особое место. Исходя из этого, для лучшего статуса и большей карьеры, в первую очередь, зарубежные страны представляют эти языки через свои посольства. За 30 лет независимости страны был создан ряд центров и школ изучения языков. Опыт показывает, что до сих пор при поддержке таких действий Правительство Республики Таджикистан поддерживало их на высоком уровне в различных социальных и научных областях. Подтверждением наших слов является деятельность наших людей в зарубежных странах.

Ключевые слова: Таджикистан, Восток, место, история, Запад, цивилизация, литература, таджик, история, литература, исследователь, развитие.

THE PROBLEMS OF ACADEMIC TRANSLATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: DEVELOPMENT AND PERSPECTIVE

In this article, the author explores the role and place of language and literature in the world. The most important basis for this issue is the multifaceted relations of the countries of the world from the very beginning. History shows that since ancient times Tajiks respected and respected their language and literature, and also constantly studied the world language and literature. The main advantage in studying this issue is that Tajik scientists, together with foreign scientists, have carried out in-depth research. Researchers of scientists, linguists and orientologists of the world, especially Russians, Tajiks, English, French, German, etc., studied materials and scientific works based on historical sources. The authors of the article prove that over the millennia, the most important points have been formed, especially translation, research and research. In this context, science, culture, arts, crafts and other values of the East, especially the West, have greatly influenced. Along with the preservation of the state language and noble literature of our ancestors in the Republic of Tajikistan, foreign language and

literature, especially English, Russian, German, French, Arabic, Chinese, etc., occupy a special place. Based on this, for better status and a better career, first of all, foreign countries provide these languages through their embassies. Over the 30 years of the country's independence, a number of language learning centers and schools have been created. Experience shows that so far, with the support of such actions, the Government of the Republic of Tajikistan has supported everyone at a high level in the world in various social and scientific fields. Our words are confirmed by the activities of our people in foreign countries.

Keywords: Tajikistan, East, place, history, West, civilization, literature, Tajik, history, literature, researcher, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ашуро́ва Дилафру́з Баситовна* - Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 33.
E-mail: ashurovadilafruz91@gmail.com. Тел.: (+992) 935-53-66-92

Сведения об авторе: *Ашуро́ва Дилафру́з Баситовна* – Национальная академия наук Таджикистана, соискатель.
Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки 33, E-mail: ashurovadilafruz91@gmail.com.
Тел.: (+992) 935-53-66-92

Information about the author: *Ashurova Dilafruz Basitovna* – National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant.
Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 33. E-mail: ashurovadilafruz91@gmail.com.
Phone: (+992) 935-53-66-92

ВАСФИ ТАБИАТ ДАР АШЪОРИ ВАН ВЭЙ

Самадова Г.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Осори назми классикӣ дар фарҳанги Чин мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Метавон эътироф намуд, ки маҳз дар назми қадим ҷавҳари фарҳанги чинӣ ҷой дода шудааст. Он дар тури мавҷудияти дуру дарози худ давраҳои инкишофу таназзул, давраҳои парвози босуръат, кашфиёт ва рукуди садсолаҳоро дидааст.

Яке аз намунаҳои давраҳои аввали рушди назм ин «Китоби суруд» ("Шитсзин") ва «Қитъаҳои ҷутсӣ» ("Чутси" 楚辭 - маҷмуаҳои қадимии шеърҳо); баъдтар – сурудҳои халқӣ, ки аз ҷониби амалдорон аз «Палатаи мусикӣ» ("Юэфу") ва «Дувоздаҳ шеърҳои қадима», назми Тсао Чжи ва Тао Юан-мин мебошанд.

Васфи табиат аз ҷумлаи он мавзӯҳоест, ки гумон аст ягон адиб дар эҷодиёти худ онро сарфи назар карда бошад. Мурочиатҳои шоирон ба васфи табиату унсурҳои он молик ба рукнҳои ахлоқӣ аст.

Маҳз манзараҳои мафтункунандаи табиати рангин аст, ки бо сирру асрори хайратовари худ илҳоми ҳазорҳо адибонро ба худ ҷалб намудааст. Адибони гуногун табиатро аз он васф мекунанд, ки манзараи зебоеро боз зеботар баён кунанд, агар гӯшаи торикеро тасвир карданӣ бошанд, пас кӯшиш мекунанд, ки он ҷо нуре ёбанду онро хотирмон ба қалам диҳанд. Адиби соҳир, ҳангоми тасвири табиат ба ҳамон нуктаҳои эътибор медиҳад, ки дар бисёр мавридҳо аз назари мо дур ва аз фаҳмишамон дар канор мондаанд. Вобаста ба табъ, завқ ва истеъдоди асарофарии адиб, инчунин, андозаи меҳре, ки ӯ ба табиати зинда дорад, ҳар як гӯшаи ҷойе, обу дарахту сабзаи маҳалле, шукуфтани гулҳои чамане, навои парандаҳои зебопару хушхони боғе, тобиши муъҷизамонанди фаслҳои сол ва мисли инҳо сурати тоза, ҷолиб ва мафтункунандаро мегиранд.

Зебоии пейзаж (манзара) танҳо тавассути мавҷудияти сифатҳои ҳиссӣ, ҳосиятҳои модии ҳодисоти табиат дар он кушода мешаванд.

Тараннуми табиат ва падидаҳои он ҳамонро дар осори Ван Вэй ва ҳамасрони ӯ – Ли Бо, Ду Фу ва дигарон ба расмият даромада буд. Инкишофи минбаъдаи ин мавзӯ дар осори шоирони асрҳои оянда беш аз пеш ба назар мерасад. Аҳаммияти Тао Юан-мин махсусан бузург аст: ба қавли чиншиноси рус академик В.М. Алексеев: “Ин шоир дар назми Хитой «нақши Пушкин»-ро бозидааст, эҷодиёти ӯ инкишофи назмро дар асрҳои минбаъда ба андозаи зиёд муайян кардааст ва гул-гулшукуфии мислаш диданашудаи он дар давраи Танро тайёр кардааст” [1, с.67].

Дар шеъри лирикии чинӣ усули тасвири табиат бо фасоҳат ва балоғати худ хусусиятҳои тоза пайдо кард, ки дар ин замина хидмати Ван Вэй хеле назаррас аст. Ван Вэй аз зумраи шоироне буд, ки тавонист ба василаи ин навъи шеър нухуфтагиҳои ботини инсонро дар тасвири табиат кашф кунад ва дар ин замина тасвирҳои муассири бадеӣ ба ёдгор гузорад.

Осори нафисаи ҳар як адиб ба табиат ва олами беруна алоқаи узвӣ дорад. Бинобар ин, инъикоси шароити табиӣ хусусиятҳои намоёни иқлими ҷуғрофӣ, фаслҳои сол ва ғайра, яъне колорити маҳаллӣ дар осори манзуму мансури суҳанварони ҳар як халқ ба муоина мерасад.

Табиат дар сурудаҳои Ван Вэй бо тамоми вусъат ва вижагии худ: баҳору ҳазон, рангу равшанӣ, боду борон, раъду барқ, парандаву чаранда, гулу буттаҳо ва амсоли инҳо зухур кардааст. Дар назми ӯ табиат дар ҳолати дигаргунӣ, рангомезӣ, бадалшавӣ ва ҳаракату ҷунбиш аксандоз шудааст.

Шоири Чин Су Ши ин хусусияти эҷодиёти шоирро ба таври умумӣ чунин тавсиф додааст: «Ман аз ашъори Мо Тзе (Мо Тзе номи дуҷуми Ван Вэй аст) лаззат мебарам - дар мисраъҳои шеъри ӯ расмҳо ва дар расмҳояш – шеърҳои мебинам».

Шоир, рассом, хаттот, мутриб. Ӯ дар баробари адибон Ли Бо ва Ду Фу яке аз се намояндаи бузурги назми Чини давраи Тан ба шумор меравад

Оид ба ҳаёти Ван Вэй, чун дар бораи ҳаёти бисёр дигар шоирони давраи қадими Чин маълумоти ноқис мавҷуд аст. Санаи аниқи таваллуд ва вафоти ӯ маълум нест. Муаррихон таваллуди шоирро соли 701 ва соли вафоташро соли 761 муайян намудаанд. Дар музофоти Пучжоу (дар ҷанубу ғарби музофоти Шанси муосир), дар оилаи мансабдор таваллуд шудааст; аҷдодони ӯ аз уезди Тзисян буданд [11, с.45].

Дар тағаззулоти мусамматоти санъаткор яке аз воситаҳои зебоиофаринӣ тасвиру тавсифи гулҳост. Олами гулҳо, ки олами рангу бору нақшу нигор аст, табиатро зиннату зебоии хоссае мебахшад. Ҳамин сифати зебоибахшоии гулҳоро тавассути образ ва санъатҳои бадеӣ ифода кардан, аз шоир маҳорати зиёд меҳояд. Дар манзараҳои тасвиркардаи Ван Вэй номгӯӣ 47 адад гулҳо мавҷуданд, ки ӯ онҳоро вобаста ба завқу саликаи эстетикӣ худ интихоб намудааст, ки ин зимнан ҷиҳати зебоӣ ва образнокии шеърро дучанд афзудааст. Табиист, ки ҳангоми мутолиа такроран ба забон овардани номҳои гуногуни гулҳо дар лавҳи хотир гӯшаҳои зебову рангини табиатро зинда месозад. Адиб дар пейзажҳои худ гоҳ дар ҷанд байти мурағаб ва баъзан дар абёти ҷудоғонааш аз анвои гулҳо ном бурдааст, ки гӯё гӯшаи табиат бошад ва гулҳо дар авҷи нумуанд.

Истеъдоди шоирӣ дар ӯ хеле барвақт зухур ёфт ва дар синни бистсолагӣ, аллакай, ҷанд асари машҳури худро, аз ҷумла, «Маъҳази шафтолуғӣ» (Персиковый источник) - тақлиди равшани шеъри машҳури Тао Юанмин, инчунин, рубоии машҳур ва хеле маъруфгаштаи «Дар рӯзи нухуми моҳи нухум бародаронро ба ёд меорам, ки дар шарқи кӯҳ монда буданд»-ро эҷод карда буд:

我独自生活在陌生的一面
就像一个奇怪的陌生人。所以，
只有春阳*的欢乐假期才会到来，
我加倍想念我的家人。
现在所有的兄弟都带着魔法草，
（远处被我记住了）
为了坚持茎，他们爬上了山……
但是那里没有人。 [12, с.96].

Ман танҳо дар шаҳри бегона зиндагонӣ мекунам
Мисли як дарвешӣ аҷиб. Ва ҳам,
Танҳо иди фарахбахши Чун-ян меояд,
Ман оилаамро дучанд ёд кардам.
Ҳамаи бародарон ҳоло бо алафи ҷодугаранд,
(Дар дур ба ёдам меояд)
Барои пояҳоро халонидан, ба кӯҳҳо бароманд ...
Аммо дар он ҷо касе нест (Тарҷумаи мо – С.Г.).

Адиб мактаби тасвири манзараҳои якрангро таъсис дод. Манзараҳоро бо истифода аз рангҳои сиёҳ тасвир менамуд. Вай абрешим, деворҳоро нақшунигорӣ мекард. Ба ӯ инчунин, рисолаи машҳури «Асрори рассомӣ»-ро яке аз асарҳои фундаменталии оид ба назарияи рассомӣ, ки ба инкишофи минбаъдаи назария ва амалияи рассомии Чин таъсири калон расонд, мансуб донистаанд. Ин асарро, ки бо насри вазни аъло, басо шоирона эҷод шудааст, метавон як навъ тафсири лирикаӣ манзараи Ван Вэй низ номид, ки дар он образҳои шоиронаро бештар аз образҳои сирф тасвирӣ ҷудо кардан душвор аст. Тасодуфӣ нест, ки вожаҳои вазн ба лирикаӣ манзараи Ван Вэй аз шоир Су Ши болдор шуданд: «Ман аз ашъори Мо Сзе (Мо Тзе номи дуҷуми Ван Вэй аст) лаззат мебарам - дар мисраҳои шеъри ӯ расмҳо; дар расмҳояш – шеърҳоро мебинам» [4, с.112].

Эҷодиёти шоир гуногун аст: дар он инъикоси «Қитъаҳои Чуте» («Чутские строфи») ва сурудҳои халқии қадима, ашъори Тао Юанмин ва ҳамзамонони ӯ; вай «шеърҳои кӯҳна» («гу ши») бо шакли озодтарини онҳо ва «шеърҳои усули муосир» («тзин ти ши»)-и фасеҳ - пайиҳамии мунтазам ва хушоҳангии мусиқӣ ба калимаҳои ҷинӣ хос навиштааст. [7, с.89].

Вай дӯстӣ, душворҳои лашкаркашиҳои тулонӣ ва ғаму ғуссаи зани танҳоро, қаҳрамониҳои далерони оламгард ва шабзиндадорӣ осоиштаи роҳибони буддоиро мадҳ кардааст; ӯ дар мавзӯҳои таърихӣ ва нақшаҳои ҳаррӯза, мулоҳизаҳо дар бораи пиронсолӣ

ва бебако будани ҳаёт, дар бораи мардони арзанда, ки дар сари на он коранд ва дар бораи сархушии ашрофзодагони пойтахт шеърҳо сурудааст ва албатта, шеърҳои сершумор дар бораи сахро ва боғҳо, кӯҳҳо ва обҳо навиштааст.

Бе муболиға гуфтан мумкин аст, ки вай дар ашъори худ қариб тамоми мавзӯҳоеро, ки пешгузаштагон ва ҳамасрони ӯро ба мушавваши меовард, дахл кардааст. Дар баробари ин, инро ба таври хос ва равшан, ҳатто, дар мавзӯҳои, ки аз эҷодиёти ӯ дар қанор қарор доштанд (масалан, дар шеърҳои «сарҳадии» худ ё дар шеърҳои, ки ашрофзодагони пойтахтро мазаммат мекунанд), дар дастовардҳои минбаъдаи чунин устодони эътирофшуда, ба монанди Бо Сзю-й ё Син Си-чиро пешакӣ пай бурдааст [10, с.99].

Чӣ қадар қуввату ҳаракат дар чунин мисраҳои шеъри ӯ эҳсос мешавад. Чунончи:

“在边界上”:

他们跑一匹马。

随便五个——

吹口哨的皮带摆动。

向州长报告

准时到达：

酒泉围城

匈奴军。

前哨站的降雪

都乌云密布

即使是信号火的烟雾

不可见。 [14, с.63].

«Дар сарҳад»

Онҳо асп метозанд.

Ҳар як панҷумин -

Ҳуштоки қулочи қамчин мезанад.

Хабарҳо ба волӣ,

Сари вақт расид:

Сзютсюан муҳосира шуд,

Аз лашкари Хун.

Бориши барф дар посбонгоҳ

Ҳамаро сар то сар фаро гирифт.

Ҳатто дуди оташи огоҳӣ

Нономаён аст. (Тарҷумаи мо – С.Г.).

Мавзуи асосии эҷодиёти Ван Вэй, ки бо комёбиҳои олиии эҷодии ӯ алоқаманд аст, мавзуи табиат ва ҳаёт дар байни табиат аст. Маҳз дар ҳамин чода Ван Вэй ҳамчун шоир шинохта мешавад ва маҳз дар ҳамин чода ба ӯ муяссар гашт, ки дарёфтҳои бадеии бузурги худро кашф кунад ва қулҳои баланди эҷодиёти худро созад [2, с.65].

Аз таҳлили намунаҳои гул, алвони рангҳо маълум гардид, ки шоир зебоиро бештар дар шакли намуди зоҳирии онҳо дарёфта, бо ин роҳ тасвиркорҳои манзур ва образҳои биной офарида тавониста бошад. Дар тасвири хушбӯйии ашъҳо зебоиро аз хусусияти бӯёии онҳо берун овардааст. Вале дар тасвири лаҳну садои парандагони табиат ва хушхонии онҳо зебоии амалиёт ва чихати шунавоии онҳо мавқеи аввал пайдо кардааст. Ё ба ифодаи чиншиноси рус Ю. Борев “табиати асосии зебоӣ дар ҳуди моддияти ҷаҳон, дар алоқамандии умумӣ, равобити ҳодисаҳои он ниҳон мебошад [8, с.58]. Зебоии пейзажҳои шоир танҳо бар ин гуфтаҳо асос наёфта, балки истифодаву интиҳоби калимаҳои зебову хушоҳанг, ташбеҳоту тавсифҳои дилкаш, қофия ва радиф барин унсурҳои поэтикаи шеър низ барои пояндагии зебоии манзараҳо ҳиссагузори кардаанд. Ниҳоят, ин зумра махсусиятҳо дар ҳампардагӣ ба пейзажҳои Ван Вэй зебоӣҳои нотакрор ва ҳусни беғубори олами табиатро инъикос намудаанд, ки "дар ин зебоии табиат маҳз ва фақат ҳаёти табиӣ дохилии вай боз шудааст" [10, с.175].

Инро бе шубҳа дар яке аз шеърҳои машҳури шоир – «Тирамоҳ ба Ланшан мебароям. Ба Чжани панҷум мефиристам» ҳис намудан мумкин аст:

白云间的北山。
老隐士为他的平安而高兴.....
为了寻找朋友，我登上了顶峰。
心飞翔，随鸟而去。
不知何故悲伤：太阳向日落倾斜。
但也有欢乐：出现了纯粹的距离。
在这里，我看到人们去村庄。
他们去了海岸，在码头休息。
靠近天空的树木就像小灌木。
在码头上，小船就像一个月..... [15, с.33].

Дар Бэйшан,
байни абрҳои сафед.
Дарвешӣ солхӯрда,
ба оромии худ хурсанд.
Дӯстро нигоҳ намуда,
ман ба қуллаҳо мебароям.
Дил дар парвоз,
дунболи парандагон ғоиб мешавад.
Чунончи, ғамгин аст:
обтоб ба ғуруб наздик шуд.
Лекин хурсандӣ низ ҳаст,
фазои тозае пайдо шуд.
Ман мебинам –
шахсони дар деҳа рафтаистода.
Дар назди соҳилҳо,
назди бандарҳо истироҳат доранд.
Дар наздикии осмон,
дарахтон чун буттаи хурд.
Дар назди бандар,
қайиқ ҳамчу мисли моҳ (Тарҷумаи мо - С.Г.).

Ашъоре, ки Ван Вэй ба васфи табиати баҳор, гулу лола ва дигаргуниҳои ин олами зинда бахшидааст, дар шеърҳои ӯ хеле фаровон аст. Вай ба табиати баҳор ва зимистон, тирамоҳ, шабу рӯз ва ғайраҳо низ диққат додааст. Васфи табиат аз хубтарин тарафҳои ҳаяҷонангези эҷодиёти Ван Вэй аст ва дар ин бобат шеърҳои вай, ҳатто, аз шеърҳои муосиронаш, ки низ дар ин мавзӯ шеърҳо бахшидаанд, фарқ мекунад [7, с.85].

Пейзажҳои Ван Вэй бадеианд. Воқеан, “пейзаж он гоҳ бадеӣ шуда метавонад, ки он барои руҳи пуртуғеи муаллифро ба хонанда расонидан ва ба он таъсири эстетикӣ гузоштан, қодир бошад” [6, с.13].

Ҳар кадом шеъри баҳорӣ Ван Вэй хубӣ ва латофати ҷудогона дорад. Онҳо мазмунан асарҳои барҷастаи қобили таҳлиланд. Дар онҳо наврӯзи баҳорон, манзараҳои ин фасл, табиати тозае он бо мушоҳидаҳои шоирона, дили ҳаяҷоноваронае ҷавонона ва шавқу сурур устудона ва нозук нигошта шудааст ва ин нигоришҳо бо оҳанг ва шаклу андоми дилфиребашон ба ҳиссиёти кас таъсир накарда наменанд.

Бар тасдиқи ин гуфтаҳо – ин як шеъри машҳури «Субҳи баҳорӣ», ки аз ҷониби Мэн Хао-жан дар жанри лирикае минифтӯрӣ – тэзюэтсзюй, жанре, ки шоир Ван Вэй дар эҷодиёти худ моҳирона эҷод намудааст, таълиф шудааст:

我在春天
不是早上醒来：
我来自四面八方
我听到鸟儿的叫声。

通宵达旦
风雨呼啸。
落花
多少——看！ [16, с.65].

Маро баҳорон,
на субҳ бедор намуд.
Ман аз ҳар су,
хониши парандагон мешунавам.
Тамоми шаб,
борону шамол ғавго дорад.
Гулҳои рехта,
нигаҳ кун – чӣ қадаранд (Тарҷумаи мо – С.Г.).

Шеърҳои Ван Вэй пур аз «номбаркунӣ» бо «Байтҳои ҷутсӣ» ва сурудҳои «юэфу», бо эҷодиёти Тао Юан-мин ва Се Лин-юн мебошад, онҳо пур аз иқтибосоти пинҳонӣ ва нимпинҳонии моҳирона дар мантҳои нав овардашуда ҳастанд. Дар тамоми абёт дигаргунии олам дар баҳорон бо пардозии шоирона тасвир шудааст. Шоир ҳамона аз болиши саҳроҳо ва хирмани ёкути румонии онҳо, бистари водиҳо, занбари мушки бӯстонҳо, чигунагии пари кабк, руҳи гулнори гули дурӯя, булбулу сулсул, гули наргис ҳикоятҳо кардааст ва дар ин ҳикоятҳои ӯ як олам маънию хубӣ ниҳонанд. Лексикаи бегона дар матнҳои Ван Вэй бисёр ба таври комил ва табиатан хос бофта шудаанд [6, с.58].

Дар ашъори Ван Вэй, асосан, нигоҳи дақиқу ҷиддӣ ба табиат хос аст, ки то ӯ назми пешинаи Чин шояд надида бошад. Фалсафайи чан (дзен)-буддизм, ки Ван Вэй онро парастид, мекард, ҳамчунин фалсафайи даосизми Лао-тсизӣ ва Чжуан-тсизӣ ба ӯ дар табиат дидани инъикоси бетакаллуфӣ, зоҳиршавии олии моҳияти ҳодисаҳоро омӯзониданд. Ҳар гуна ҳодиса дар табиат, новобаста аз он, ки чӣ қадар он дар назар хурд мерасад, ҳар лаҳза дар ҳаёти абадии табиат бебаҳост, ҳар як лаҳзаи муошират бо табиат бо маъноӣ олии тасвир шудааст. Барои шоири ҳақиқии табиатсаро мавзуи бузургу хурд, тасвирҳои расмҳои баланду паст, чизҳои беҳуда вучуд надорад [10, с.62].

Шояд аз ин ҷост, ки муҳаббати Ван Вэй ба «диди наздик» дар тасвири манзараҳои табиат, бо он зарраҳои хурду ночизе, ки басо шоирони гузашта онро қатъӣ назар мекарданд ва ҳамин аст, ки он яке аз дастовардҳои бузургтарини назми Ван Вэй гардидааст:

“下着毛毛雨
在一个阴沉的黎明。
慵懶地破曉
院子里的一天。
我看到了地衣
在旧牆上：
它想爬
给我穿裙子” [17, с.116].

Дар субҳи тира,
сим-сим борон меборад.
Оҳиста дар рӯи ҳавлӣ,
рӯз дамид.
Дар девори кӯҳна,
гулсангеро мебинам, ки
Меҳоҳад дар либос ҳазид,
Ба назди ман барояд (Тарҷумаи мо – С.Г.).

Ҳамин тариқ, аз ашъори манзаравии Ван Вэй, ки чанд намуна дида шуд, чунин натиҷа мегирем, ки табиати афзунгар барои қаҳрамони лирикӣ аз як тараф, манбаи илҳом, сурур ва орзую умедҳо бошад, аз тарафи дигар, ӯро гоҳо ба сӯйи андешамандӣ, хулосабарорӣ аз ҳодисаҳои зиндагӣ кашидааст. Тавассути тавсифу тасвири манзараҳои табиат, хусусиятҳои

фаслҳои сол ин ё он ҷиҳати ҳолату вазъи қаҳрамони лирикӣ ошкор шудааст ва гузашта аз он, таъсирбахшии ҳодисаҳои табиат ва ҳиссу ақл, ҷараёни психологии он низ ба қалам омадааст.

Муқарриз: Саидзода В. – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ
ба номи С.Улуғзода

А Д А Б И Ё Т

1. Алексеев, В.М. Китайская классическая проза / В.М. Алексеев. - М., 1958. – 342 с.
2. Бадылкин, Л.Е. О классической китайской пейзажной лирике / Л.Е. Бадылкин // Народы Азии и Африки. - 1975. - №5. - С.67-75.
3. Бо Сзюйи. Лирика. - М., 1968. – 187 с.
4. Ван Вэй. Тайны живописи // Мастера искусств об искусстве. - М., 1965. – 387 с.
5. Ван Вэй. Стихотворения. - М., 1979. - 192 с.
6. Завадская, Е.В. Эстетические проблемы живописи старого Китая / Е.В. Завадская. - М., 1975. – 407 с.
7. Китайская классическая поэзия. Пер. Л. Эйдлина. - М., 1975. – 367 с.
8. Померанцева, Л.Е. Поздние даосы о природе, обществе и искусстве / Л.Е. Померанцева. М., 1979. – 268 с.
9. Серебряков, Е.А. Китайская поэзия X-XI вв. / Е.А. Серебряков. - Л., 1979.
10. Три танских поэта: Ли Бо, Ван Вэй, Ду Фу. Триста стихотворений. - М., 1960. – 467 с.
11. Федоренко, Н.Т. Китайское литературное наследие и современность / Н.Т. Федоренко. - М., 1981. – 318 с.
12. 刘大杰. 中国文学发展史. 中国的发展史文学). 上海, 1958 年.
13. 王丽. 寒玉石露雪. 中文诗句). 上海, 1956 年.
14. 沉德谦. 唐氏必采. (唐代诗人诗集). 北京, 1964 年.
15. 海曙也没有. 唐氏的法尼. 将唐诗译成现代语言). 上海, 1954 年.
16. 王丽. 寒玉石露雪. 中文诗句). 上海, 1956 年.

ВАСФИ ТАБИАТ ДАР АШЪОРИ ВАН ВЭЙ

Васфи табиат аз ҷумлаи он мавзӯҳоест, ки гумон аст ягон адиб дар эҷодиёти худ онро сарфи назар карда бошад. Мурочиатҳои шоирон ба васфи табиату унсурҳои он молик ба рукҳои ахлоқӣ аст. Маҳз манзараҳои мафтункунандаи табиати рангин аст, ки бо сирру асрори хайратовари худ илҳами ҳазорҳо адибонро ба худ ҷалб намудааст. Ҷустуҷӯи аносирӣ табиат аз ҷониби шоирон ва ҷой додани онҳо дар шеър собит менамояд, ки диди гӯяндагони асри X ва ибтидои асри XI бештар диди табиат аст. Шоирон дар ҳар заминае, ки шеър гуфтаанд, унсурҳои табиату фаслҳои сол ҳамчун заминаи маънавии шеър кумак кардаанд. Зебоии пейзаж (манзара) танҳо тавассути мавҷудияти сифатҳои ҳиссӣ, ҳосиятҳои моддӣ ҳодисоти табиат дар он кушода мешаванд. Дар мақолаи мазкур эҷодиёти яке аз шоирони машҳури адабиёти классикӣ чинӣ Ван Вэй мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф лирикаи чинӣ, усули тасвири табиат бо фасоҳат ва балоғати худ хусусиятҳои тоза пайдо кардани онро дар эҷодиёти Ван Вэй шарҳу эзоҳ додааст. Инчунин, қайд карда мешавад, ки маҳз тавассути тавсифу тасвири манзараҳои табиат, хусусиятҳои фаслҳои сол ин ё он ҷиҳати ҳолату вазъи қаҳрамони лирикӣ шоир ошкор мешавад ва таъсирбахшии ҳодисаҳои табиат ва ҳиссу ақл, ҷараёни психологии он низ рӯйи варақ оварда мешавад. Мавзӯи асосии эҷодиёти Ван Вэй, ки бо комёбиҳои олии эҷодӣ ӯ алоқаманд аст, ҳаёт дар байни табиат аст. Маҳз дар ҳамин ҷода Ван Вэй ҳамчун шоир шинохта мешавад ва маҳз дар ҳамин ҷода ба ӯ муяссар гаштааст, ки дарёфтҳои бадеии бузурги худро кашф кунад ва қул्लाҳои баланди эҷодиёти худро созад.

Калидвожаҳо: Адабиёти чинӣ, Ван Вэй, назми классикӣ, тасвири табиат, ашъори манзаравӣ (пейзаж), фаслҳои сол, сифатҳои ҳиссӣ.

ВОСХВАЛЕНИЕ ПРИРОДЫ В СТИХАХ ВАН ВЭЯ

Восхваление природы - одна из тех тем, которыми вряд ли пренебрегал в своем творчестве какой-либо писатель. К моральным устоям относятся обращения поэтов к природе и ее стихиям. Именно завораживающие сцены красочной природы вдохновили тысячи писателей своими удивительными тайнами. Поиски поэтами элементов природы и размещение их в поэзии доказывают, что видение носителей X и начала XI веков является скорее видением природы. Поэты использовали элементы природы и времен года как духовную основу поэзии во всех контекстах, где они писали стихи. Красота пейзажа раскрывается только через наличие в нем эмоциональных качеств, материальных свойств явлений природы. В данной статье изучается творчество одного из известных поэтов китайской классической литературы Ван Вэя. Автор разъясняет китайскую лирику в творчестве Ван Вэя, способ описания природы его красноречием и зрелостью. Также отмечается, что именно через описание и изображение природных сцен в той или иной мере раскрываются характеристики времен года, а также исследуется влияние природных событий и чувств, разума и его психологический процесс. Поэтому именно Ван Вэй признан поэтом, ему удалось открыть свои великие художественные достижения и достичь высших вершин своего творчества.

Ключевые слова: китайская литература, Ван Вэй, классическая поэзия, описание природы, пейзажные стихи, времена года, эмоциональные качества.

IN PRAISE OF NATURE IN WANG WEI'S POEMS

Praise of nature is one of those topics that hardly any writer neglected in his work. Moral principles include poets' appeals to nature and its elements. It is the mesmerizing scenes of colorful nature that have inspired thousands

of writers with their amazing secrets. The poets' search for elements of nature and their placement in poetry proves that the vision of the speakers of the 10th and early 11th centuries is rather a vision of nature. Poets have used elements of nature and the seasons as the spiritual basis of poetry in all the contexts in which they wrote poetry. The beauty of a landscape is revealed only through the presence in it of emotional qualities and material properties of natural phenomena. This article studies the work of one of the famous poets of Chinese classical literature, Wang Wei. The author explains in Wang Wei's work Chinese lyricism, a way of describing nature with its eloquence and maturity. It is also noted that it is through the description and depiction of natural scenes that the characteristics of the seasons are revealed to one degree or another, and the influence of natural events and feelings, the mind and its psychological process is also explored. Therefore, it was Wang Wei who was recognized as a poet; he managed to discover his great artistic achievements and create the highest peaks of his creativity.

Key words: Chinese literature, Wang Wei, classical poetry, description of nature, landscape poems, seasons, emotional qualities.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самадова Гулҷаҳон* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, докторант, кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: samadova_2019@mail.ru. Тел.: (+992) 000-02-46-08

Сведение об авторе: *Самадова Гулҷаҳон* – Таджикский международный университет иностранных языков имени С.Улугзаде, докторант, кафедра теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Муҳаммадиева, 17/6. E-mail: samadova_2019@mail.ru. Тел.: (+992) 000-02-46-08

Information about the author: *Samadova Guljahon* – Tajik International University of foreign languages named after S.Ulughzoda, doctoral student theory and history of literature. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Mukhammadiev Str., 17/6. E-mail: samadova_2019@mail.ru. Phone: (+992) 000-02-46-08

Ихромов Т.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Манзараи табиат воситаи муҳимми тасвири вазъият, орзӯю омол, фикру андешаи ҳар як қаҳрамони қиссаву ҳикоя ба шумор меравад. Чунон ки маълум аст, мавзуи марказии эҷодиёти аксар нависандагони мумтози тоҷик ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошад. Дар баробари ин дар осори бадеии нависандагон тасвири табиат хеле зиёд ба мушоҳида мерасад, ки мазмуни онҳоро пурратар мегардонад.

Меҳри деҳот, манзараҳои кӯхистон, боғу роғ ва киштзор, ки баъзан бо ҳиссиёти баланд ифода мешавад, ҳоло дар адабиёт мазмуни нав пайдо кардааст. Тасвири табиат акнун фақат як воситаи зоҳир кардани ҳолати рӯҳии қаҳрамо нест, балки аз ҳама пеш дар роҳи чустанӣ оромии дили инсон, ки гирифтори сарпанҷаи суръату шиддати замони пешрафти илмиву техникӣ буда, дар қайди афзоиши мураккабияти зиндагӣ ва бесару сомониҳои он афтодааст, хизмат мекунад. Адабиёт ба муҳофизати табиат камари ҷиммат бастааст ва ҳатто қаҳрамони баъзе нависандагони ҷавон ҳам худро як ҷузъи табиат дида, ҳастии худро ба гузару ҳаловати рӯҳбахшии он саҳт вобаста медонад. Ин аст, ки дар ҳикояи шогирдонаи А.Арабов «Зови Карафса» (1980) Бобо пӯчак, ки ба табиати атроф, суҳан ба як дарахтибурси куҳансол меҳри махсус дорад, мегӯяд: «Гоҳо ба ман чунин менамояд, ки Рустамҷони ман ба ҳамин бурси пир як аст [5, с.115]. Дар ҳақиқат, он шабе, ки бурсро барқ зад, риштаи умри Бобо Кӯчак ҳам канда шуд.

Оид ба манзара ё ин ки пейзаж бисёре аз нависандагони кишварҳои мухталиф андешаҳои хешро баён кардаанд. Аз ҷумла нависандаи бузурги рус Г.Н.Михайловский ақидаи хешро нисбат ба манзара ба таври зер баён кардааст:

«Табиат китоби беҳтарин мебошад, ки бо забони махсуснавишта шудааст ва онро омӯхтан лозим аст» [1, с.18].

Тасвири табиат аз қисматҳои муҳимтарини манзара ба шумор меравад. Ҳар як чизи табиат зебо аст ва аз он лаззат бурдан лозим. Мақсад аз тамошоӣ ягон гӯшаи зебоманзари дараю водиҳо он аст, ки аз он лаззат ва кайфият барӣ, барои боз ҳам зеботар шудани он саъю кӯшиш намоӣ. Драматурги бузурги англис Шекспир зебоии манзараро ба назар гирифта, чунин гуфтааст: «Одам гули бебаҳои табиат аст» [1, с.18].

Пейзаж ҳамчун як предмети ҳаётӣ завқи эстетикӣ инсонро ба ҷӯшу хурӯш оварда, ба ӯ кайфият мебахшад, ҳиссиёти ватандӯстии хонандаро ба зодгоҳи азизаш афзуда, ӯро тарбия менамояд. Инчунин пейзаж мақсади нияти бадеии нависандаро маънидод карда, барои равшантар кушодани воқеа ёрӣ мерасонад. Вазифаи пейзажи тасвири бадеии ҳодисаҳои табиат ва шаклҳои он – фазо, нур, боду ҳаво, дарахтзору гулзор ва монанди инҳо мебошад.

Адабиёти шуравии тоҷик албатта дорои намунаҳои барҷастатарини ҳикояҳои реалистӣ мебошад, ки устодони моҳири ин жанр Садриддин Айнӣ, Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалил буда, аз адибони баъдӣ Пӯлод Толис, Фазлиддин Муҳаммадиев низ бо як қатор ҳикояҳои пурмазмуни завқовар мақоми онро баланд бардоштаанд.

Метавон гуфт, ки ҳикоя мушқилтарин жанри насри бадеист. Вай инкишофи баъзе хислатҳои махсусро дар истеъдоди эҷодкорӣ нависанда талаб дорад. Икромӣ пас аз навиштани романи «Ман гунаҳкорам», «Духтари оташ» ва «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» дар асоси таҷрибаи эҷодӣ, ки аз таълифи ин асарҳо ҳосил кардааст, гуфта буд:

«На ҳар нависанда ҳикояи хуб навишта метавонад. Шахсан барои ман романнависӣ нисбат ба ҳикоянависӣ осонтар аст [12, с.17].

Дар эҷодиёти Фазлиддин Муҳаммадиев ҳикоя мавқеи хос дорад. Бо кӯшиши ин нависанда ҳикояи тоҷик дар адабиёти солҳои шастум бо равиши тоза инкишоф ёфта, ба зинаи нави инкишофи сифатӣ бароварда шуд. Ҳикояҳои аввалини ӯ – «Мактуби дӯст» (1958), «Арзамас» (1960), Роҳ (1962) дар хусуси ахлоқи инсон ва мақоми ӯ дар зиндагӣ баҳс мекунанд. Модом, ки ҳикоя дар эҷодиёти Фазлиддин Муҳаммадиев мавқеи марказӣ дорад, пас чӣ гуна метавон онро бе тасвири пейзаж тасаввур кард? Манзара бештар дар ҳикоя

мавқеъ дорад, онро нависанда барои нишон додани замону макони воқеа, чиҳати ошкор кардани рӯҳия ва завқи персонаж ба кор мебаррад.

Масалан, ҳикояи «Сози Мунаввар»-и Фаздиддин Муҳаммадиев аз тасвири романтики табиати зебои деҳаи кӯҳистон оғоз меёбад. Дар ҳикояи «Сози Мунаввар» табиат барои дарки сирру сози муҳаббат мавқеи ҷудогона касб кардааст.

«Тасвири деҳа дар ҳикояи «Сози Мунаввар»-и амфитеатрҳои юнони қадимро ба хотир меорад, яъне кулбаи Мунаввар сахнаю худаш созанда ва табиат сомеъ». Табиат домани ин кӯҳро ба шакли нимтанӯр, ба тарҳи амфитеатрҳои юнони қадим чунон боб карда сохтааст, ки кадом одам ё чизи аз сар то канори деҳа бе ҳеч монеа сайр мекунад. Илова ба ин, ба овоз, хусусан ба садои торҳо як танини гуворо, як гулгулаи нозуки мисли акси садо салобатноке мебахшад. Мунаввар бо қувваи тасхиркунандаи созу наво чашми атрофиёро ба хусни замин, инсон ва табиат кушод [2, с.33].

Маҳорати нависанда онро таҷассум мекунад, ки зери таъсири мусиқӣ ҳар гуна ҳолати эҷодии инсон бедор мегардад. Шахсе, ки ҷолибияти эҷодкорӣ дошта бошад, аз хондани чунин сатрҳо ба вачд меояд, аз эҷодиёти баланд доштани нависанда дарак меёбад:

«Зарбҳои нафиси оҳанг дар фазои беғубор ҷавлон мезаданд ва ба гунбади ларзони нур, ки акси шуои ҷароғони деҳа буду бар сари он пору шуда мехобид расида гӯё хиромон-хиромон мераксиданд [6, с.56].

Бояд қайд кард, ки ин зарбҳои нафиси оҳанг садои тори Мунаввар ба замин ба табиат хусни тозае мебахшид. Бидуни ин, форами тори Мунаввар, ки гӯшрас аст бо зебоии манзара ҳамроҳ шуда, муаллақзании шодиомези кабутаронро ба лавҳи хаёл мерасонид.

Қалами Фаздиддин Муҳаммадиев сеҳре дорад, ки нозуктарин тапиши дили одамизодро ба гӯши оламиён мерасонад. Вай тарҷумони дилҳост ва байни соҳибдилон риштаи пайванд мекашад. Ин дар замони мо хеле муҳим аст. Ҳоло аз забони дили якдигар огоҳ шудани мардумони дуру наздик ва халқҳои гуногун беш аз ҳар вақт аҳаммият пайдо кардааст.

«Ба назари ман Фаздиддин Муҳаммадиев ошиқи ҳаёт, дилдодаи одамизод ва начобати дили ўст.

Аз ҳар сухани ў нисбат ба инсони ҳақиқӣ, нисбат ба корномаҳова фикру эҳсосоти олию начиби вай дунё-дунё меҳру муҳаббат хувайдост [14, с.51].

Ҳикояи «Сози Мунаввар» аз чиҳати устухонбандӣ хеле устодона эҷод шудааст. Дар он манзараҳои табиат хеле муассир инъикос ёфтаанд. Ин манзараҳо бо арзиши эстетикӣ худ ба хонанда таъсири калон расонида, ҳиссиёти зебоиро дар қалби инсон нисбати табиат бедор мекунад.

Дар ҳикояи мазкур нависанда манзараи тирамоҳро бо тамоми нозуқиҳои ба қалам додааст, ки шунаванда ё хонанда аз он кайфияти хеле амиқ гирифта метавонад: «Ҳар сол дар моҳи мизон, моҳи мувозинати шабу рӯз ва гармову сармо дар осмони софи айёми тирамоҳ манзараи ачибе мушоҳида мешавад: аз кучое пағаҳои нарми абрешиммонанде пайдо шуда, дар болои дарахтони зарринбарг, киштукоре, ки маҳсули яксоларо дода, акнун ба истироҳат рафтаанд, ба парвоз медароянд. Боди ноаён, ки ҳатто дар ҳавои оромтарин ҳам дар амал аст, баъзе аз ин торҳои пурчилоро ба нӯги дарахтони баланд андармон мекунад, онҳо дар ҳамин ҳолат то барфу борони нахустин дар зерин нурҳои гарми дурахшон меистанд...» [7, с.119].

Агар ин манзараи аҷибро аз як тараф садои ҷарангоси тори Мунавваршоҳ зебу зиннат дода бошад, аз ҷониби дигар Саид Амонро, ки ба садои тори навозандаи номаълум гӯш медод, ба фикр кардан водор месозад. Ў дар баробари гӯш додан ба садои форами тори Мунавваршоҳ маҳз ҳамин манзараро пеши назар меовард ва хаёломез худ аз худ мепурсид: !Оё ин гила нест? Ҳа ин гила аст, гилаи сабук аз рӯзгор. Вай аз айёми хушу беғашии ҷавонӣ ҳикоят мекунад, ки ҷаро аз даргузар будани он айём дар вақташ огоҳ накардӣ?

Ин манзара бо рӯҳияи Мунавваршоҳ саҳт алоқамандӣ дорад. Ҳарчанд садои тори Мунавваршоҳ шикаст аз тақдир ё аз рӯзгору қисмат бошад, лекин маҳз ин оҳанги тор бо оҳанги маҳзуни қалби Мунаввар ҳамоҳанг баромадааст. Агар ин садои тори навозанда ба гӯши Саид Амон намерасид, шояд ин манзараи ҷолиби тирамоҳро пеши чашмаш овардан ғайри имкон мебуд. Маҳз ҳамин манзара боиси он шуд, ки Саид Амон дарди дили Мунавваршоҳро пай бурд.

Ҳикояи «Даъво» низ чунин хусусиятро дорост. Дар ин ҳикоя низ манзара бо рӯҳияи қаҳрамон вобаста аст:

«Ҳоло мӯйсафедро дар хоб дида, ба зери садаи бузурге, ки рӯзона сояи гафсу ҳаловатбахшаш истироҳатгоҳи деҳқонони атроф буд, омада нишаст. Меҳост муддатеро дар ин ҷо дар саҳрои кушодгузаронида ғубори дилашро бардорад. Хирманҷой чи хосияте дорад, ки дили марди деҳқон аз ҳасрату олам лабрез бошад ҳам, соате нагузашта ҳамааш пароканда ва фаромӯш мегардад» [7, с.127].

Чи гуна ҳасрату алам Аҳмадака дар дил дошт, ки бо тамошои хирманҷой аз ин аламу ҳасрат фаромӯш кард? Албатта, дар тӯйхона дастфишории мулоимхунуконали Муҳаммадмурод, ки нигоҳҳои пурадоваташ ҳарчанд кӯшиш кунад, ҳам аз мадди назараш дур намерафт. Аз ин ҷо бармеояд, ки ягона чизе, ки ба қалби инсон оромӣ мебахшад, ғубори дилашро тоза мекунад ин тамошои манзара ва аз он ҳаловат бурда насту. Аҳмадака ҳарчанд кӯшиш мекард, ки аз ин андешаҳои гарон фаромӯш кунад, аммо наметавонист. Ба ин чиз танҳо манзара ё хирманҷой, ки нависанда истироҳатгоҳ ном бурдааст, қудрат доштаасту ҳалос. Лекин имрӯз хирманҷой қудрати худро гум кардааст. Манзараи хирманҷой имрӯз қудрат надоштааст, ки андешаҳои гарон сари Аҳмад-акаро тарк кунанд.

Дар ҳикояи «Даъво» нависанда дар тасвири манзара низ хирманҷойро мисол меорад, ки атрофии онро моҳирона ба қалам додааст.

«Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро ғарқи пур карда буд. Коҳу ҳаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он донаҳои сайқалхӯрдаи қаҳрабо милтас мезаданд. Чирчирақҳои бисёре суруди ҳазини худро месароиданд... [7, с.130].

Кӯҳ, дашт, дара таркибҳои мебошанд, ки ба манзара тааллуқ дошта, ба воситаи онҳо шоир ё нависанда дар ҳикоя ё асар манзараро меофарад. Манзараро бошад, садои форами булбулон ё ин ки овози мусиқии маҳину гуворо ҳусни рангинтаре мебахшанд. Дар ҳикояи «Даъво» бошад, хирманҷойро суруди ҳазини чирчирақҳо зебу зиннат бахшидаанд.

Дар қисми 1-уми ҳикояи «Даъво» таъсири табиат бомаврид омадааст: «Шаббода қувват гирифта, ба хирманҷой бӯи Пудина ва шуввоси мавҷҳои Ванҷобро мерасонид. Аз тӯйхона ҳоло фақат овози як ҳофиз ба гӯш мерасид. Эҳтимол, мутрибони тдигар ба хонахошон рафта буданд ва яктои боқимонда, ки аввали шаб ба ӯ фақат як-ду маротиба навбат расида буд, худро соҳиби майдон дида, то ҷон дошт, ҳунарнамои мекард» [7, с.140].

Чунин лаҳзаҳои ҳикояро хонанда мутолиа карда, дар пеши назараш табиат намудор мешавад ва инчунин аз баҳилии қаҳрамони ҳикоя – Муҳаммадмурод хабардор мешавад.

Ё ки дар ҷои дигари ҳикоя лаҳзае оварда шудааст, ки дар он табиат ба тариқи зайл тасвир ёфтааст: «Ҳоло дар ҳар ҷо фақат ягон-ягон чирчирақ монда буд, ки суруди худро бе ҳавсала, гӯё бо дили ноҳолам давом меод. Аз тарафи тӯйхона дигар садое шунида намешуд. Бӯи Пудина, коҳу гандуми кӯфта ба димоғи Аҳмадбек басо хуш мерасид» [6, с.116].

Дар пеши назари хонанда манзарае ҳувайдо мегардад, ки дар он қаҳрамон гӯё аз балое раҳо ёфта, сайру гашт мекунад ва озодона нафас мекашад.

Нависанда ҳикояи «Даъво»-ро ба тасвири табиат ба анҷом расонидааст: «Курси моҳ ба миёнаи осмон расида буд. Охири чирчирақҳо низ хомӯш шуда буданд. Дар сар то сари водии пахновар фақат нури фаровони моҳ ва шувоси Ванҷоб ҳукмрон буд [6, с.117].

Тасвири манзара дар ҳикояи «Даъво» басо доманадор буда, барои ҳар як илмҷӯ чун намунаи сари столӣ буд, ҳаст ва мемонад.

Ба қавли мунаққид устод Соҳиб табаров дар очерк ва ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев табиати бои Тоҷикистон кам тасвир ёфтааст. Дуруст аст, ки тасвири табиат дар асари бадеӣ роли асосӣ намебозад ва ин жанрҳо низ барои васеъ ва ҳартарафа нишон додани табиати зебо ва боигарии он имконияти калоне надоранд, аммо ба ҳар ҳол дар ҷойҳои зарурӣ аз тасвири табиат даст кашидан лозим нест. Дар очерки «Раиси нав» дар бораи кишлоқи Мискинободи райони Оби Гарми табиати хеле зебо дорад, сухан меравад. Аммо табиат бо чунин ибораҳои умумии тасвир ёфтааст, ки онро ба ҳама кунҷу канори ҷумҳурӣ татбиқ намудан мумкин аст: «Осмони сиёҳи бемоҳу ситора кӯҳсори бузургро бо тамоми водию дара ва куллаҳои тезу баландаш дар оғуши сарди худ гирифта ҳатто равшаниҳои ночизи барфи навборидаро ҳам фуру бурдааст [7, с.68].

Ба нависандаи очерки «Муҳоҷирон» табиати Дарвоз ва Қаротегин маводи фаровон дода метавонист, аммо ӯ аз ин имкониятҳо пурра фоида набурдааст. Дар бораи кӯҳҳо,

дараҳо, шаршараю чашмасорҳо, кӯталу тепшаҳо, пайраҳо ва оврингҳо, боғоту деҳоти ин маконҳо чи тавр лавҳаҳои пурмазмуни бадеӣ ба вучуд овардан мумкин аст! Ё ин ки водии Вахшро гирем, ки мавзӯи аксари очерк ва ҳикояҳои Фазиддин Муҳаммадиев ба ин водӣ тааллуқ дорад. Дар ҳеч кадоме аз онҳо лавҳаҳои зебои табиати ин водии зарҳез нишон дода нашудааст. Магар дар ҳикояи «Савдои умр» мумкин набуд, ки ҳусну латофати табиати Заргар барин кишлоқи сабзу хуррами Қурғонтеппаро, ки дар ҳикоя бо номи «Тали Заргар» ёдоварӣ карда мешавад, ҳарҷониба зинда ва аёни тасвир карда шавад? [7, с.44].

Мо ба ин гуфтани нестем, ки лавҳаҳои табиат, фаслҳои сол, ҷой, макон, маҳалҳо ва ғайра дар асарҳои Фазиддин Муҳаммадиев тамоман тасвир наёфтаанд. Баъзе тасвириро дақиқеро дар очерку ҳикояҳои ӯ хондан мумкин аст, ки аз мушоҳидакории муаллиф гувоҳӣ медиҳанд. Пас ин порчаҳоро хонда, лаззати рӯҳӣ мегирад: «Хайрият борон сар шуд. Вай мисли борони баҳорон якбора фуру рехта, то дар таги шипангчаи сари роҳ паноҳ шуданамонҳама ҷойро тар кард. Рӯи замин аз зарби донаҳои калон-калони борон чуқурча пайдо мекард. Оби наҳрча бошад ба таври аҷоиб мерақсид. Қатраҳои вазнину шаффоф ба рӯи пурчини об афтада меҷаҳиданд, ба дахҳо зарраҳои марворидгун тақсим шуда, дар рӯи наҳр мегелиданду нопадид мешуданд. Баъзе донаҳо баробари афтадан худро ба хубоби нозуки зебо мепӯшиданд, гӯё мехостанд, ки и пас аз саёҳати дуру дароз дар осмони сард дар ин ҷо ба худ манзил сохта ором гиранд. Вале, хайбат... қатраи обро ҳеч вақт оромӣ нест» ...

Ин тасвири борони баҳор чунон табиӣ, зебо ва аёнӣ, ки ба дили кас лаззат ва ҳаловати фавқуллодае мебахшад.

Ҷумлаҳои зеринро хонда, кас гумон мекунад, ки соҳмони истгоҳи обии электрики шаршара бо чашми ҳақ дида истодааст: «Ғуриши маторҳо, ғалоғулаи одамон, шақарроси занҷиру тасмаҳо, часар-чусури кафшери электрикӣ ба ҳам омехта, ба осмон мепечид. пардаи сафедчаи ғубор дар осмони болои ҳавза аз дуди экваторҳои пурзӯри нефтсӯз ва дахҳо автомобилу тракторҳо тираранг мегардид» [7, с.45].

Дар маркази очерки «Раиси нав» ин очеркро низ мухтасар таҳлил менамоем, ду тип роҳбар истодааст, ки нависанда ба воситаи ин персонажҳо идеали худро баён кардааст. Яке аз образҳо, ки нависанда дар симои ӯ хусусият ва хислати роҳбарони маишатпарстро ҷамъбаст намудааст, – ин образи Қ.Амиров мебошад. Амиров ҳамчун роҳбари колхоз тасодуфан ба раисӣ интиҳоб гардидааст. Ё яке аз он роҳбаронест, ки бе ҳеч ваҷҳ аз ӯҳдаи кори роҳбарӣ намебарояд.

Амиров дар вақти долу зарби қор бо ҳомиёну мухлисони худ ба маишат дода мешавад. Нависанда ҳолати меҳнати колхозчиён ва айшу ишрати Амировро дар ду эпизод бо далелҳои равшан тасвир менамояд:

«Дар айни долу зарби қорҳои саҳроӣ, ки деҳқонон дар зери офтоби сӯзон зағирро хишова мекарданд, бо алафдаравӣ тоза кардани хирманҷойҳо ва дигар қорҳо машғуланд, раиси правления ҳамроҳи ҷонишинҳо, мудирӣ анбор ва бригадирҳои дӯстдоштааш дар лаби наҳрчаи шӯҳоб қадаре болотар аз бинои ГЭС-и колхоз, дар зери сояи маҷнунбед кайфу сафо мебарад, моҳибирён меҳӯрад ва бо ибораи худаш «нӯшдору меҳӯрад» [7, с.22].

Аз тасвири ду манзара, яке офтоби сӯзон ва меҳнати колхозчиён, дигаре лаби обу сояи маҷнунбед ва кайфу сафои онҳо кирдор ва хислатҳои ин одамон ва Амиров дар пеши назари хонанда ба таври равшан аён мегардад.

Табиат маншаи ҳастист ва ҳам сарчашмаи азалист. Маҳз бо кӯшиши инсон табиат ба гулистон табдил меёбад. Ҳикояи «рӯзи дафнии усто Оқил» маҳз ҳамин фикрро тақозо менамояд. Чунки аксари иморатҳои пурнақшу ниғори зебои кишлок, ки мафҳуми «хунари ин усто буданд, ба табиат ё ибораи дигар ба манзара ҳусни рангинтаре зам менамуданд. Масалан, дар як ҷои ҳикоя омадааст, ки: «ба колхоз меҳмон ояд, албатта бурда китобхонаро нишон медиҳанд. Ҷор тарафаш тирезакорӣ. Аз субҳ то шом, ҳатто дар ҳавои абрнок ҳам пур аз нуру сафо...»

Яъне китобхона чунон ҷаззоб қандакорӣ шудааст, ки аз ҳуснаш ҳеч кас сер намешавад, гӯё зебогии табиатро дар ҳавои абрнок нигоҳ доштааст. Вале чи метавон кард, ки шогирде ҳамчун худ тайёр накарда, хунарашро ҳамроҳаш ба гӯраш мебарад. Борони бемаҳал ба дарди мардуми деҳа шарик буд мебориду барои тобуткашон роҳро душвору заминро лойолуд мекард:

–Шибир-шибир борон меборид... Аз афти кор, Усто Оқилро аз сидки дил дуои бад карда будаанд, ки дар рӯзи мурдааш борон борад. Се рӯз боз дам нагирифта мебораду меборад. Берун аз роҳу пайроҳаи шиббошуда пой монед то соқи маҳсӣ меғӯтад...» [6, с.116].

Табиат ба ҳоли Усто Оқили гулдаст гирия мекард. Агар шогирде чун худ тайёр мекард, шояд чунин манзараи дилбазанро дар ҳикоя мушоҳида намекардем.

Табиат гӯё аз ӯ умед баста буд, ки ҳатто дар ҳавои абрноку барфнок бо иморатҳои бо дасти худаш кандакоршуда ҳусни худро гум намекард. Аммо баъд аз вафоти Усто Оқил ва шогирд тайёр накардани ӯ, табиат яку-якбора ҳақиру зебогии худро аз даст дод. Вақте ки тобуткашон ва Абдурауф-амак аз азоби гарон ба сари пушта мерасанд, Абдурауф-амак ба поён, ба сӯи деҳа нигарист. Деҳа ба назараш ҳақиру хузнангез метофт. Ӯ аз дил гузаронид, ки дар ин музофот қишлоқи мо барин қишлоқи зебо нест. Ҳозир бошад ба чашмам бенур менамояд... Ҳар як лаҳзаи тасвир – дар рӯзи чанозаи Усто Оқил беист боридани борон, хангоми ба мазор бурдан аз ночорӣ, ба замин гузоштани тобут ва ҳам дар вақташ қанда нашудани қабр гувоҳ бар он аст, ки ин одам бадбахт аст.

Ҳар ҳикояи Фазлиддин Муҳаммадиевро, ки варақгардон кунем, дар онҳо манзараҳои рангоранг мисли гилеме, ки аз гулҳои ҳаррангаи латифу нозук иборат аст, дида мешавад. Агар ин манзараҳои муассироро ба гилеми сеҳроқи афсонавӣ, ки парвоз мекунад албатта бо гулҳои маҳин тасвирёфта ташбеҳ диҳем, хато намекунем. Зеро ин манзараҳо ба ҳар як хонанда болу пар баҳшида, ӯро дар осмон ба парвоз мебарорад.

Ҳамин тариқ, ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев манзараҳоеро доранд, ки яке ба дигаре монанд нест. Дар манзара як чизи нава ба мушоҳида мерасад. Манзараҳое, ки дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев ба қалам дода шудаанд ба хислату характер ва руҳияи қаҳрамонҳо мувофиқ омадааст.

Муқарриз: С.Эмомалӣ – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Акрамов, С. Асосҳои муҳофизати табиат / С.Акрамов. - Душанбе: Маориф, 1991.
2. Бақозода, Ҷ. Нависанда ва идеали замон / Ҷ.Бақозода. - Душанбе: Адиб, 1981.
3. Галанов, Б. Живопись словом / Б.Галанов. – М.: Посвещение, 1988.
4. Горкий, М. Суруд дар васфи мурғи туфон / М.Горкий // Бобоев Юрий. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974.
5. Мирзозода, Х. Қайдҳо оид ба ҳикояҳои насрнависони тоҷик / Х.Мирзозода // Шарқи сурх. - 1956. - № 9. - С.115.
6. Мирзозода, Х. Афкори рангин / Х.Мирзозода. - Душанбе: Ирфон, 1982.
7. Муҳаммадиев, Ф. Шаби савум. Ҳикоя, қисса ва очеркҳо / Ф.Муҳаммадиев. - Душанбе: Ирфон, 1978.
8. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Чилди якум / Ф.Муҳаммадиев. Душанбе: Ирфон, 1978.
9. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон / А.Набиев // Масъалаҳои тасвири психологӣ дар насри муосир. - Душанбе: Адиб, 1987.
10. Османова, З.Г. Художественная концепция личности в литературах советской Востока / З.Г. Османова. – М.: Просвещение, 1984.
11. Субҳонқулова, Н.А. Пейзаж как средство изображения образа родной в творчестве таджикских писателей / Н.А. Субҳонқулова // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 1. - Душанбе, 2022. - С.263-268.
12. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Китоби 1. / С.Табаров. - Душанбе: Ирфон, 1966.
13. Табаров, С. Услуби бадеӣ ва насри муосири тоҷик / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1975. - № 2. - С.135-142.
14. Табаров, С. Ҳикоянависӣ қори саҳл нест / С.Табаров // Газетаи «Маориф ва маданият», аз 27 апрели 1961.
15. Шукуров, М. Насри ҷалол Иқромӣ / М.Шукуров, Л.Димидчик. - Душанбе: Ирфон, 1979.
16. Шукуров, М. Диди эстетикаи халқ ва насри реалистӣ / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1973.

ТАСВИРИ МАНЗАРА ДАР ҲИКОЯҲОИ ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

Дар мақола мавзӯи пейзаж дар ҳикояҳои Фазлиддин муҳаммадиев баррасӣ шудааст. Ба андешаи муаллифи мақола тасвири манзара дар қушодани моҳияти характери қаҳрамони марказӣ, нақши бағоят муҳимро мебозад. Зидда аз он манзара дар дигаргунӣ, таҳаввул тасвир шудааст, ки вобаста ба рӯҳияву кайфияти персонаж тобишу ҷилои дигар пайдо мекунад. Дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев ин хусусиятҳои манзара ба пуррагӣ дида мешаванд. Яъне барои инкишофи воқеа, қушодани рӯҳияи қаҳрамонони Фазлиддин Муҳаммадиев манзара мавқеи муҳимро дар ҳикоя ишғол намудааст. Дар баробари ин бояд гуфт, ки дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев қаҳрамону манзара бо ҳам тавъаманд. Масалан, агар қаҳрамонро ғаме фаро гирад, манзара низ ғамгину ба дарди дили қаҳрамон шарик тасвир меёбад. Аммо баръакс шуданаш низ мумкин аст. Қаҳрамон ғамгину, табиат бошад дилошубу бо ҳусни нотақрораш дарди дили қаҳрамонро аз ғубор пок месозад. Дар ҳикояҳои нависанда манзараҳо тасвир ёфтаанд, ки дар онҳо розе ниҳон аст. Ва ин сиру асрори манзараҳо метавон аз дарди дили персонажҳо ё аз забони онҳо дарёфт. Ин хусусиятро бошад, бештар дар ҳикояи «Сози Мунаввар» метавон пайдо кард. Чунки дар асосе, ки садои тори мунавваршох ба

манзара омезиш ёфт, Саид Амон аллакай дарк кард, ки дар қалби Мунавваршоҳ сире ниҳон аст. Ӯ дарде дорад, ки садои тораи онро ҳикоят мекунад, насими форами табиат, хусусан насими манзараи тирамоҳ онро ба гӯши атрофиён мерасонад ё худ манзараи бо садои тори навозанда зиннат дода дардашро ба назар намоён месозад. Тасвири манзара акси муҳити табиӣ, манзили макон, нурафшонии офтоб, партави моҳ, ҷилои ситораҳо ва ғайра дар ҳикояҳо муфассалу мукамал истифода мешаванд.

Калидвожаҳо: Ҳикоя, Фазлиддин Муҳаммадиев, тарбия, адабиёт, фаҳмиши бадеӣ, манзара, истиора, рамз, гоҷи муаллиф.

ОПИСАНИЕ ПЕЙЗАЖЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФАЗЛИДИНА МУХАММАДИЕВА

В статье рассматривается тема пейзажа в рассказах Фазлиддина Мухаммадиева. По мнению автора статьи, изображение пейзажа играет очень важную роль в раскрытии сущности характера главного героя. Причем сцена изображена в изменяющейся, развивающейся манере, приобретающей различный лоск в зависимости от настроения персонажа. В рассказах Фазлиддина Мухаммадиева эти особенности пейзажа видны в полной мере. Иными словами, для развития события, раскрытия духа героев Фазлиддина Мухаммадиева пейзаж занимает важное место в повести. В то же время следует сказать, что в рассказах Фазлиддина Мухаммадиева герой и пейзаж переплетаются. Например, если героя охватывает печаль, сцена также будет изображена как грустная и разделит душевную боль героя. Но может быть и наоборот. Герой печален, но природа добра и своей неповторимой радостью очищает душевную боль героя. В рассказах писателя описаны сцены, в которых сокрыта тайна. И эти тайны сцен можно узнать по душевной боли героев или по их языку. Эту характеристику можно найти подробнее в рассказе «Сози Мунаввар». Потому что в тот момент, когда звук струн Мунавваршаха слился с пейзажем, Саид Амон уже понял, что в сердце Мунавваршаха скрыта тайна. У него есть боль, о которой рассказывает звук его струны, а приятный ветерок природы, особенно ветерок осеннего пейзажа, доносит ее до ушей окружающих или украшает пейзаж звучанием музыкальной струны и делает его боль видимой. В рассказах подробно используются изображения пейзажа, окружающей природы, домов и построек, солнечного света, лунного света, звезд и т. д.

Ключевые слова: Рассказ, литература, Фазлиддин Мухаммадиев, воспитание, художественное осмысление, пейзаж, метафора, символ, авторская идея.

DESCRIPTION OF LANDSCAPES IN WORKS OF FAZLIDDIN MUHAMMADIEV

The article examines the theme of landscape in the stories of Fazliddin Muhammadiev. According to the author of the article, the image of the landscape plays a very important role in revealing the essence of the character of the main character. Moreover, the scene is depicted in a changing, developing manner, acquiring a different gloss depending on the mood of the character. In the stories of Fazliddin Muhammadiev, these features of the landscape are fully visible. In other words, for the development of the event, the revelation of the spirit of Fazliddin Muhammadiev's heroes, the landscape occupies an important place in the story. At the same time, it should be said that in the stories of Fazliddin Muhammadiev, the hero and the landscape are intertwined. For example, if the hero is overcome by sadness, the scene will also be depicted as sad and share the hero's heartache. But it can also be the other way around. The hero is sad, but nature is kind and with its unique joy clears the hero's mental pain. The writer's stories describe scenes in which a secret is hidden. And these secrets of the scenes can be recognized by the mental pain of the heroes or by their language. This characteristic can be found in more detail in the story "Sozi Munavvar". Because at that moment, when the sound of Munavvarshah's strings merged with the landscape, Said Amon already realized that a secret was hidden in the heart of Munavvarshah. He has pain, which the sound of his string tells about, and the pleasant breeze of nature, especially the breeze of the autumn landscape, brings it to the ears of others or decorates the landscape with the sound of a musical string and makes his pain visible. The stories use detailed images of the landscape, surrounding nature, houses and buildings, sunlight, moonlight, stars, etc.

Keywords: The story, Fazliddin Muhammadiev, literature, education, creative interpretation, scenery, metaphor, symbol, author's idea.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи назарияи адабиёти навини форсӣ-тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: ilok_87@mail.ru. Тел.: (+992) 918-41-67-72

Сведения об авторе: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры теории новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: ilok_87@mail.ru. Тел.: (+992) 918-41-67-72

Information about the author: *Ihromov Talabsho Teshaeovich* – Tajik National University, applicant of the Department of Theory of New Persian-Tajik Literature. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: ilok_87@mail.ru. Phone: (+992) 918-41-67-72

Кудратова С.Н.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

Жанр катиба, как и другие жанры литературы: газели, рубаи и дубайти, в исторических и культурных текстах в эпоху Лоика не случайное явление. В катибах Лоика Шерали заложен большой смысл, но выраженный кратко. Кратко и емко выраженная мысль всегда привлекала человека. Тем более, если она заключена в стихотворные формы. В таком случае эпитафия легко запоминается, западает в душу.

Стихи часто имеют глубокий, философский смысл. В исторических и литературных книгах по поводу катиба как вида или жанра стихотворения ничего не сказано, не упоминается и об авторе - современнике данного формообразования. Наше исследование не затрагивает вопросов истории возникновения, теоретических основ и формообразовательных элементов этого жанра, мы лишь хотим напомнить, что появление, становление и развитие видов и литературных жанров на протяжении всех веков имеют социальную, культурную и художественную основу. Лоик впервые этот лирический вид традиционного стихотворения под названием катиба (эпитафия, надгробная надпись) собрал и опубликовал в сборнике «Родная земля» («Хоки Ватан») в 1975 году. К сожалению, в новых сборниках, вышедших в печать, после его смерти, отсутствует более подробный и развернутый терминологический анализ этого вида стихотворений и дано искаженное пояснение катибе. Отмечая духовную и художественную необходимость создания этого поэтического вида, Лоик пишет: «На самом деле, катиба нужна, но качественная катиба. Когда – то, в студенческие годы, я навесил кладбище Самарканда и увидел интересные надгробные записи на мраморных плитах. Я подумал о том, что народ нуждается в эпитафиях - реликвиях. Тогда я захотел написать подобные катиба, но у меня не получилось. После, я прочитал эпитафии Расула Гамзатова. Прочитав их, я еще раз убедился в том, что катибы необходимы» [1, с.559].

Известный таджикский поэт Аскар Хакимов (А. Хаким) отрицает необходимость катибы, «разве все стихи не есть катибы человеческой жизни?» - спрашивает он. Лоик относится к этому отрицанию снисходительно, предупреждая, что, с идейной точки зрения, эпитафии необходимы и многие его катибы шуточны [14, с.163].

Литературовед Х. Шадикулов обозначил катибы одним общим словом «цикл», считая, что «удачных вещей в цикле больше, нежели надуманных и слабых. Однако тут есть и такие, которые вряд ли вызваны внутренней необходимостью. Кое – где желание пошутить превращается в злую иронию, а иногда внимание обращено на весьма незначительные явления и детали» [12, с.183].

Создание Лоиком катибы в традиционной форме, в том числе написание книги, «прежде всего продиктовано самой жизнью, другие моменты являлись лишь толчком для создания этих произведений» [6, с.16]. Во многих случаях определение жанровой природы катибы является вспомогательной функцией для познания поэтики такого произведения. В литературоведении «жанрами называются группы произведений внутри литературных родов, объединённые общими формальными, содержательными или функциональными признаками» [8, с.25].

В этом случае, окончательное конкретизирование особенностей, свойственных жанру катиба, усложняется, так как внешние признаки данного жанра определены не четко и не способны обеспечить разнообразие его содержанию и поэтической форме. Несмотря на это, жанр катиба имеет определенную ценность, доминантность содержания и формы, в нем присутствуют черты описательности, проблемы, пафоса и поэтики. Как уже было сказано выше, возникновение того или иного жанра в творчестве Лоика имеет жизненный фундамент, связанный с интересами и просветительскими чертами самого поэта. Во многих стихотворениях начала шестидесятых годов и после отмечается, что поэт необходимость катиба видит в памяти духовного мира человека, покинувшего наш мир. Уже в 1962 году он написал книгу в форме чахорпора, которая представляла его духовную и просветительскую тему вечной любви двух сердец, обозначенных именами Лоика и Джанон.

Стихотворение начинается такими строфами:

Чу Ансорӣ ба рӯи тахтасанге
Навиштам чанд байти сӯзноке.
На баҳри шухратею ёдгорӣ,
Фақат бар хотири як номи поке.
Навиштам номи поки дилбареро,
Пас аз он байти ишқие навиштам.
Навиштам номи худро ҳам дар он чо,
Навиштам номи рӯзу мохро ҳам.
Намегӯям, ки он човид монад,
Намегӯям, ки он осор аз мост.
Намегӯям, ки баъд аз мурдани мо
Зи ман он ёдгорие ба дунёст [1, с.145].

Как Ансори на каменной плите
Написал несколько мучительных строк
Не ради славы и памяти,
Только ради одного имени
Написал чистое имя милой
После, написал любовное стихотворение.
Написал свое имя там,
Написал и месяц и день я там,
Не скажу, что оно останется на века
Не скажу, что это наследие от нас,
Не скажу, что после смерти нашей
От меня как память останется оно на этой земле [15, с.112].

Лоик создал и другое стихотворение “Каменная книга” (“Китоби сангин”), написанное в 1966 году, которое указывает на просветительскую основу его творчества. Данное стихотворение состоит из четырех строф шестистрочных строк и написано в ритме дубайта, два первых бейта каждой строфы имеет отдельную рифму и четыре строки, следующие за ним, написаны также в виде дубейта. Как например:

Ба рӯи санги қабри хоксоре
Чунин ҳақ гашта байти обдоре.
Маро бо хоҳиши ман н-офариданд,
Вале бо хоҳиши худ ҳам намурдам.
Ҳар он чизе, ки аз дунё гирифтам,
Ба дунё боз чун қарзаш супурдам [1, с.525].

В других строфах также поэт указывает на место фиксирования катибы, состоящей из таких выражений, как “смытый камень” (санги обшуста), “балка дома” (болори хона) и “эпоха колонны обители” (даври шаҳсутуни хонақоҳе). В двух примерах можно видеть, что идея создания такого плана просветительских стихов зародилась у него намного раньше, и вот, в начале семидесятых годов, он смог претворить эту идею в жизнь. Как мы уже отмечали, поэт впервые использовал жанр катиба в сборнике “Родная земля” (“Хоки Ватан”). Вариант данного стихотворения опубликован в Собрании сочинений (издание Худжанд) и в последнем издании его наследия (Куллиёт состоит из двух томов. Том1. Собр. соч., - Душанбе: “Адаб”, 2000). Всего изданные катиба составляют триста тридцать девять строк. Одна из отличительных особенностей книг Лоика состоит в том, что их темы, место и расположение имеют определенный характер. Например, “На трибуне” (“Дар минбар”), “В колыбели” (“Дар гахвора”), “В книге Хайяма” (“Дар китоби Хайём”) и т.д.

У Лоика Шерали формы катиба поэта короткие и емкие, состоят от одного до двенадцати бейтов. Их отличают краткость, безупречная лаконичность и традиционная таджикская поэтика и образность. Изобразительно-выразительные средства поэтического языка в них являются характерными чертами художественного мировоззрения поэта в данном жанре.

Важное значение его катибы заключается в их описательности. Лоик Шерали избегает многословия, нудного пересказа и с помощью обилия деталей и сравнений, символики и иносказания укрепляет структуру и поэтику катибы. Катибы Лоика имели большое воспитательное значение, и слова поэта звучат свободно и образно.

Жанр катиба в творчестве поэта имеет отличительные черты идейного и содержательного характера, с помощью которых поэт описывает разнообразные проблемы из жизни людей, для которых гораздо характернее не утверждение жизни, а метафорическое сопоставление жизни и смерти. Часть катибы несут в себе биографическую информацию, связывающую поэта и физически, и духовно с современностью и современниками. Катибы Лоика, так же, как и многие его стихи, имеют глубинную мысль о перипетиях жизни в социальном и нравственно-моральном аспекте, где главной темой являются события – присутствие смерти, даже если она не называется в тексте, то подразумевается всегда. Только тема слишком тяжела, глубока и специфична и чаще отражает время и атмосферу жизни самого поэта и его современников. Такое творчество поэта, прежде всего, отображает социальные явления, с помощью которых поэт решает и выражает свои интересы, мысли по поводу политических, социальных, нравственных проблем в обществе, защищая древние традиции и проповедуя добро, милосердие, веру.

Катибы поэта Лоика являются истинными сокровищами красоты языка и нравственной мысли. В катибах для передачи собственной мысли поэт использует не голые слова и описания, а украшает свои мысли с помощью ташбех (аллегории), истиора (метафоры), муболиға (гиперболы), ташхис (олицетворения) и других средств поэтического изображения, такими как вес, редиф, ритм, язык. В качестве примера обратим внимание на подобную катибу, которая имеет название “На трибуне” (“Дар минбар”) и является одной из первых при обращении поэта к данному жанру. Эта катиба написана в виде чохорпора и состоит из двух четырехстрочных строф. Чистота содержания определяет новизну внутренней структуры катибы, в которой присутствует обращение:

Эй шумо, ки нотикони минбаред,
Аз Сисерон ҳам шумо нотиктаред.
Иқтибос аз дигарон бишнидаем,
Иқтибос аз аҳли худ ҳам оваред
Дастро бардошта сӯи само
Ҳар гаҳе ки нутки бурро мекунед,
Аввал андешед, баъди анҷуман
Гуфтаҳои хеш иҷро мекунед? [2, с.301].

Эй вы, Ораторы, трибуны,
Вы красноречивее даже Цицерона.
Слышим только примеры от других,
Приведите примеры и свои!
Подняв руки к небу,
Каждый, кто громко заявляет,
Сначала подумайте, после собрания
Сдержите ли вы слово? [7, с.53].

Данная катиба воспета на фоне событий современности в период жизни поэта, и в ней выдвинуто определенное социально-нравственное требование. Этот жанр в творчестве Лоика в публицистических и лирических формах раскрывает аксиологические основы мировоззрения как просвещенных, так и низовых слоев общества, говоря об идеалах, этике, обычаях и нравах и тех, кто ушел, и самого поэта. Формальность деятельности политиков в решении человеческих вопросов, безнравственность и нарушение моральных кодексов чести, – все это ярко и образно выражено в данном произведении. В первой строфе, сравнение с римским оратором, намекает на всю несостоятельность ораторов, о коих идет речь. Во второй строфе поэт напоминает об их обязательствах, что указывает на социальную значимость стихотворения. Сравнение, иносказание в образе Цицерона выражает порой критику или, наоборот, свои надежды и ожидания. С этой точки зрения, катибы приобретают характер путевода и несут в себе определенную литературную ценность. Они всегда - итог жизни, даже если этот итог выражается

лишь как трагическое восприятие смерти на эмоциональном уровне. Воспитательная тема, с включенными подтемами, такими как умение ценить жизнь, уважение к своим истокам, истории, культуре, к родителям, обычаям и традициям, - основная цель данной катибы.

Данные темы по-своему яркие и выражены по-особому. Лоик смог найти ту экспозицию и описание данной темы, которые помогли ему раскрыть важные душевные, внутренние струны человеческой души, отношение его к жизни. К примеру, катибы о великом поэте Рудаки, его деятельности, и жизни написанной в виде чакорпора, повторить не сможет никто. Форма и стихотворная структура катибы привлекательны своим разнообразием и свойственными им очарованием. Это является первой катобой, где смысл указывает на Главного поэта и называется “В сочинениях Рудаки вместо многоточия” (“Дар девони Рӯдакӣ ба ҷои бисёр нуқтаҳо”). Размышления в катибе идут, на первый взгляд, поверхностно. Нам известно, что многие стихи Рудаки со временем исчезли и, по свидетельству Низома Арузи, сохранились лишь тринадцать тысяч, и то не в полном объеме, и именно эти катибы поэта в этом сборнике поставили точку. Конечно, никто не сможет заполнить это свободное место. Вот на фоне этого исторического и культурного трагического события Лоик смог оживить и вдохновить новым осмыслением жизнь и деятельность признанного поэта, а также раскрыть образ и определить место Рудаки в сознании читателей, что является свежим слогом в биографии великого поэта.

В творчестве Лоика Шерали отличительным и качественно новым явлением эпитафии Лоика становится появление тем неэпитафийных, по авторскому замыслу, о ценности жизни и умении дорожить каждой минутой, где помимо красоты лирического звучания есть биографический контекст. И это ни в коем случае не является «малой описательностью цели» [3, с.162], а наоборот, такой стиль изложения имеет общность и параллель со стилем поэта Хайяма.

В вышеуказанных примерах мы видим, что, несмотря на вынужденную краткость, эпитафии Лоика расширяют свою тематику за счет широкого включения объектов не только во внутреннюю структуру катибы, но и за счет эмоциональной близости с мыслью. Лоик использует катиба, для выражения общественной мысли, наставлений по нравственности и философии жизни. Таким образом, поэт, связывая год, эпоху и образ, раскрывает ее роль значимость в биографии поэта. Следовательно, поэт сталкивается с необходимостью обновлять тематику и средства выражения, что нередко встречается в его творчестве. В катибе “На могильной плите отца” (“Дар санги мазори падар”), “На могильных плитах” (“Дар санги гӯрҳо”) поэт находится в поиске нового видения и новой точки зрения на события истории и человека, как, например, катибы на могиле матери могут выражать его чувства, эмоции, связанные с человечеством. Тема жизни и смерти в персидской литературе не новая. Но для Лоика возвращение к этой теме не являлось “литературной и культурной модой”. В ней поэт затрагивает обязательство живых перед духами умерших, но в катибе они звучат по-иному: душевное бытие лирического героя отрывается от действительности жизни и концентрируется в мире воспоминаний. Соприкосновение с действительностью превращается в повод для постоянного погружения в прошлое в безнадежной попытке удержать то, чего уже нет и никогда не будет. Эти стихотворения имеют психологическую и эмоциональную основу, намекающую на связь с духами умерших, которые не хотят отпускать живых. Поэт кардинально меняет природу этой связи, наделяя ее поучительностью, извлекая из нее максимум назидания для будущего поколения. Например, “На могильной плите отца” (“Дар санги мазори падарам”): Падарам, рафтӣ чу ту бар дили хок, Дар дили ман ғаму андӯхи ту монд. Кӯхусахро, кикадамгоҳи ту буд, Ҳамчу сахрои туву кӯҳи ту монд. Чашмат аз гӯр ба сӯям нигарон, Дар сурудам шабаҳи рӯҳи ту монд. Дили маҷрӯҳ бибурдию ҷаҳон Баҳри ман чун дили маҷрӯҳи ту монд [2, с.300]. Отец, ты ушел в сердце земли, Оставив в моем сердце грусть, печаль. Горы и поля. Где ступала твоя нога, Остались как твои поля и края. Твои глаза смотрят на меня из могилы, В моих песнях остался след твоего духа. Раненное сердце и мир забрал с собой, Мне ты оставил раненное сердце свое [5, с.130]. Катибы Лоика не о мертвых, а о живых, где подтекстно говорится о смерти и в плане содержания и особенностей, они не могут находиться в одном ряду с эллегией, так как эллегия - это о прошлом, а эпитафии Лоика о будущем. Он не занимается пересказыванием жизни умерших и восхвалением их личности. В катибе Лоика смерть - явление психологическое, определяющее его мысли и внутреннее состояние души. Для усиления эмоционального влияния на читающего поэт выбирает психологически сильные эпизоды или моменты из биографии, которые могут

стать апогеей определенных эмоций. Это тема рассматривается поэтом с философской точки зрения со свойственной ему поэтикой, которая “по природе своей обладает наиболее мощным эмоциональным зарядом” [9, с.18]. Тема смерти для Лоика имеет философское осмысление продолжения жизни. Для него это не биологический процесс окончания жизни – это крах эстетического мышления. Поэтизация темы смерти означает для Лоика придание образности столь тяжелому и печальному этапу человеческой жизни, в котором поэт символизирует “землю, как небо, для оставшихся [4, с.68], с красивыми и запоминающимися моментами жизни, заслуживающими внимания. Катибы поэта передают не печаль и грусть по умершему, способные затуманить душу читателя, а душевную память о потерянном. Лоик с первых шагов в поэзии был известен своим новаторством и индивидуальным творческим мастерством, изысканным стилем и изяществом поэтического слова и никогда не ставил себе цель заниматься простым предсказыванием или повествованием. Уже в первых его стихотворениях в 1959 году мы видим создание новых образов и идей, расширение и углубление аспектов поэтического видения. Наблюдая за этой художественной особенностью Лоика, А. Сатторзода пишет: “Лоик, наравне с тем, что вступил на литературную арену, зарекомендовал себя как “молодой талантливый поэт” [5, с.130]. Первые его стихи были удостоены пристального внимания Устода Мирзо Турсунзаде. Несмотря на то, что и они творили поэзию и их произведения были полны новых, свежих тем, образностью, красотой стиля, все же, просветительское мировосприятие поэтов, отличались сильно” [5, с.133]. Катибы Лоика отличаются особым пристрастным отношением к каждому слову и выглядят как хорошо отредактированная биография, в них поэт пишет о жизни и смерти, и о бренности человеческой жизни. В катибах Лоика проявляются талант художника, в них спектр идей и выразительных средств наиболее ярко выявляет тематическое, стилистическое и композиционное разнообразие и возможности национальной специфики этого жанра. Описание предметов, событий и человеческих судеб в катибах дает возможность поэту более глубоко раскрыть суть современной мысли, ее духовные требования и человеческие ценности. Таким образом, в отображении предметов, событий и человеческих судеб и поэтом появляется тонкая связь соучастия и взаимопонимания. В то же время, описательность является показателем внутреннего мира самого поэта, его надежд, взглядов на социальные и нравственные проблемы. Говоря словами врача Махмуда Футуха, “наш внутренний мир заполнен сплошь и рядом такими противоречивыми чувствами, как любовь, ненависть, грусть, радость, надежда, страх, дерзость, гнев, доброта, стремление, сущность, и эти благодеяния вечны, т.е., в природе человека они есть и будут всегда. Эти стремления индивидуальны. Чем описание гуманнее, тем более оно запечатлевается в сердцах людей. Основной темой великих произведений являются милосердие и гуманность” [11, с.453].

Данный жанр в творчестве Лоика имеет отличительные характерные особенности и является подлинной действующей силой. В нижнем бейте есть описание собственной смерти поэта для облегчения участи Вселенной, символизирующее милосердие и переживание поэта о будущем человечества. Бейт из книги «Для моего надгробия»:

Ханда бар лаб, чом дар каф рафтам аз дори чаҳон,
То каме осон кунам бо марги худ кори чаҳон [1, с.520].

Улыбаясь, с кубком в руках ухожу я из мира сего,
Чтобы хоть немного облегчить участь Вселенной [7, с.60].

Описание Лоика “Я облегчу участь Вселенной смертью своей” (То каме осон кунам бо марги худ кори чаҳон) охватывает человеческое чувство: с улыбкой на лице и с кубком в руках уходить из жизни. Но вторая строка обрамляет первую более милосердными и философскими мыслями. Художественное слово поэта в этом и во многих других катиба производит впечатление, так как передает ностальгию, придающую силу во все времена и поколения. Такой стиль творения катибы, придает ей вечность, и не зря: люди по сей день пишут их на могильных плитах милых и любимых их сердцу людей.

Рецензент: Хамидова Н.И. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им. С.Улугзода

ЛИТЕРАТУРА

1. Лоик Шерали. Полное собрание сочинений: в 2 т. / Шерали, Лоик. - Душанбе: Адиб, 2008. - Т.2. – 559 с. (на таджикском языке).

2. Лоик Шерали. Я и река. (Ману дарё) / Шерали, Лоик. - Душанбе: Адиб, 1991. – 301 с. (на таджикском языке).
3. Нодири Нодирпур. Старое и новое. (Кухна ва нав) / Нодирпур, Нодир // Садои Шарк, 1968. - С.162-165.
4. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам... - Душанбе: Адиб, 1991. – С.68-69.
5. Сатторов, А. Точка связи (Нуктаи пайванд) / А.Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С.129-133.
6. Шарифов, Х. Лестница жизней (Нардбони умрхо) / Х.Шарифов // Садои Шарк, 1970. - № 6. - С.16-22.
7. Шарифов, Х. Лестница жизней (Нардбони умрхо) / Х.Шарифов // Садои Шарк, 1970. - № 6. - С.53-60.
8. Шарифов, Х. Литературные традиции (Суннатҳои адабӣ) / Х.Шарифов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – С.25-26.
9. Шердуст, А. Пейзаж современной таджикской поэзии (Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик) / А.Шердуст. – Душанбе: Адиб, 1991. – С.18.
10. Шамисо, Сирус. Гамма литературы (“Анвои адабӣ”) Сируси Шамисо. – Тегеран: Фирдоуси, 1381. – С.162-165.
11. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи бист / М.Шакурӣ. - Душанбе, 2006. - 455 с.
12. Шодиқулов, Х. Сухан аз лирика ва мазмуни граждании он / Х. Шодиқулов // Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1970. - С.183-224.
13. Шукуров, М. Мактаби одамият / М.Шукуров. - Душанбе: Адиб, 1991. - 280 с.
14. Хақимов, А. В краю слов (“Дар қаламрави сухан”) / А.Хақимов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – С.163.
15. Холшевников, В.Е. Основы стиховедения. Русское стихосложение / В.Е. Холшевников. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1972. - С.112.

НАҚШИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ДАР ОФАРИНИШИ ЖАНРИ КАТИБА

Дар мақола вижагиҳои бадеии Лоиқ Шерали дар эҷоди жанри катиба баррасӣ шудааст. Муаллифи матлаб менависад, ки зуҳури катиба ва ҳамчунин ғазалу рубой, дубайтӣ дар матнҳои таърихиву фарҳангӣ дар замони Лоик як падидаи тасодуфӣ нест. Эпитафия, чун қоида, дорои маъноӣ бузург аст, вале он мухтасар ифода ёфтааст. Катибаҳои Лоик истеъдоди хунармандӣ доранд, ки дар онҳо доираи идея ва воситаҳои баён гуногунрангии мавзӯӣ, услубӣ ва композитсиявӣ ва имкониятҳои хусусияти миллии ин жанро равшантар ошкор месозад. Тасвири ашӯ, ҳодиса ва сарнавишти инсон дар катибаҳо ба шоир имкон медиҳад, ки моҳияти афкори муосир, талаботи маънавӣ ва арзишҳои инсонии онро чуқуртар ифшо намояд. Сифати ҷолиби катибаи ӯ дар тавсифи он аст, ки шоир аз суханпардозӣ ва такрори дилгирунанда худдорӣ карда, бо ёрии истифодаи фаровони тафсилот ва қиёс, рамзӣ ва истиора сохтор ва поэтикаи катибаро мустақкам мекунад. Катибаҳои шоир дорои вижагиҳои хосси ғоявӣ моддӣ мебошад, ки шоир бо ёрии онҳо аксар вақт мушқилоти мухталифи зиндагии мардумро тасвир мекунад, ки барои онҳо на тасдиқи зиндагӣ, балки ба таври маҷозӣ муқоисаи зиндагӣ ва марг хостар аст. Дар бахше аз катиба маълумоти зиндагиномае оварда шудааст, ки шоирро чи аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати маънавӣ бо муосир ва ҳамзамононаш мепайвандад. Ҳамин тавр, дар байни ҳолати ашӯ, ҳодиса ва сарнавишти инсон ва шоир робитаи нозуки шарикӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ пайдо мешавад.

Калидвожаҳо: катиба, вижагиҳо, ифоданокӣ, жанр, ахлоқ, гуногунрангӣ, услуб, назар, миллий, вижагӣ, сохтор, арзиш.

РОЛЬ ЛОИКА ШЕРАЛИ В СОЗДАНИИ ЖАНРА КАТИБА

В статье рассматриваются художественные особенности Лоика Шерали в создании жанра катиба. Автор статьи пишет о том, что появление катиба, так же, как и газели, рубаи и дубайти, в исторических и культурных текстах в эпоху Лоика не случайное явление. В эпитафиях, как правило, заложен большой смысл, но выраженный кратко. Катибы Лоика отражают талант художника, в них спектр идей и выразительных средств наиболее ярко выявляет тематическое, стилистическое и композиционное разнообразие и возможности национальной специфики этого жанра. Описание предметов, событий и человеческих судеб в катиба дает возможность поэту более глубоко раскрыть суть современной мысли, ее духовные требования и человеческие ценности. Привлекательное достоинство его катибы заключается в ее описательности. Поэт избегает многословия, нудного пересказа и с помощью деталей и сравнений, символики и иносказания укрепляет структуру и поэтику катибы. Катибы поэта имеют отличительные черты идейного и содержательного характера, с помощью которых поэт часто описывает разнообразные проблемы из жизни людей, для которых гораздо характернее не утверждение жизни, а метафорическое сопоставление жизни и смерти. Часть катибы несут в себе биографическую информацию, связывающую поэта и физически и духовно с современностью и современниками. Таким образом, в отображении предметов, событий и человеческих судеб и поэтом появляется тонкая связь соучастия и взаимопонимания.

Ключевые слова: катиба, особенность, выразительность, жанр, нравственность, разнообразие, стиль, взгляд, национальный, специфика, структура, ценность.

ROLE OF LOIQUE SHERALI IN THE CREATION OF THE KATIBA GENRE

The article examines the artistic peculiarity of Loic Sherali in the creation of the katiba genre. The author of the article writes that the appearance of katiba, as well as ghazals, rubais and dubaitas in historical and cultural texts, in the era of Loic, is not a random phenomenon. Epitaphs, as a rule, contain a great meaning, but it is expressed briefly. Loic's katibas have the talent of an artist; in them, the range of ideas and means of expression most clearly reveals the thematic, stylistic and compositional diversity and possibilities of the national specificity of this genre. The description of objects, events and human destinies in katibas allows the poet to more deeply reveal the essence of modern thought, its spiritual requirements and human values. The attractive quality of his katiba lies in its descriptiveness. The poet avoids verbosity and tedious retelling and, with the help of an abundance of details and comparisons, symbolism and allegories, strengthens the structure and poetics of katiba. The poet's words have distinctive ideological and substantive features, with the help of which the poet often describes various problems from the lives of people, for which it is much more typical not to affirm life, but to metaphorically compare

life and death. Part of the katiba contains biographical information that connects the poet both physically and spiritually with modernity and his contemporaries. Thus, a subtle connection of complicity and mutual understanding appears between the state of objects, events and human fate and the poets.

Keywords: katiba, peculiarity, expressiveness, genre, morality, diversity, style, view, national, specificity, structure, value.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қудратова Сароҳат Насруллоевна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, муаллими калон, кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. **Суроға:** 734019, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиева, 17/6. E-mail: sarohataa@mail.ru.
Тел.: (+992) 001-77-41-73

Сведения об авторе: *Кудратова Сароҳат Насруллоевна* - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода, старший преподаватель, кафедра теории и истории русской литературы. **Адрес:** 734019, г Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Муҳаммадиева, 17/6. E-mail: sarohataa@mail.ru.
Тел.: (+992) 001-77-41-73

Information about the author: *Qudratova Sarohat Nasrulloevna* - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulugzoda, senior lecturer at the Department of Theory and History of Russian Literature. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Mukhammadieva Str., 17/6. E-mail: sarohataa@mail.ru.
Тел.: (+992) 001-77-41-73

Imomzoda M.S.
Tajik National University

During the years of the Great Patriotic War (1941-1945) the peoples of the Soviet Union witnessed the serious changes in the political, economic and cultural fields and were well aware of the idea of governor, a leader for securing the victory over the fully armed enemy – fascist Germany and who will facilitate development of national identity and sacred traditions of loving the Homeland in the literature and culture of the peoples of the country, including Tajik people. Representatives of different generations of Tajik literature, like S. Aini, Abulqasim Lahuti, Mirzo Tursunzoda, Sotim Ulughzoda, Jalol Ikrami, Rahim Jalil, Mirsaid Mirshakar, Abdusalom Dehoti, Habib Yusufi, Hakim Karim during these years of crucial for the destiny of the country used all the resources of description, creative and learning means of literary genres to defend the territory of the Homeland and its people.

During these years according to literary expert Abdukholiq Nabavi “the issue of the pride of the past and the sense of responsibility before the history came out very tense before Tajik literature and as a result the normative soviet literature came out of the political and class framework for some time to serve its main purpose [5, p.152].

Ustod Aini, the writer who saw and suffered much in his life, through his poems like “*Mo zi Gitler niqori bashariyat girem* (We will revenge Hitler for humanity, 1941), *Marshi Intiqom* (The March of Revenge, 1943), *Qahramon Leningrad* (Leningrad – the Hero, 1943), *Surudi Zafar* (The Song of Victory, 1943), and also through the publicistic articles, like *Chingizi asri XXI* (Chingiz of the XXI century, 1941), *Devi Haftsar* (Seven Headed Div, 1941), *Talvosai jonkanii darandai zakhmdor* (the Wondered Monster, 1942), *Sherzod* (Sherzod, 1942), *Khari Bedum* (Tailless Donkey, 1943) while exposing the symbol of hated and despised invader and enemy, invites the citizens of his country for brevity to defend the sacred border and the land of the Homeland. During the war, Aini wrote 30 articles, stories and poems of patriotic nature in Tajik and Uzbek languages.

One of the issues that during the war for Homeland the poets and writers had to deal with was to create literary works to describe the activities and deeds of heroes of the past Tajik generations like Ibn Muqanna, Abumuslim, Vose’ and others. When the writer Abdusalom Dehoti wrote to Aini in his letter about this issue, Aini chose the Muqanna’s topic. “From the themes that B. Gafurov has proposed Ibn Muqanna was appropriate for me, as I have completed much research about him [5, p.39].

And really, Ustod Aini even long before the start of the war collected a lot of materials about the historical situation, social relations and the conditions of the life of the inhabitants of Khurasan and Movarohunnahr in the VII-VIII, XII-XIII centuries and about the personalities and biography of Hashim Ibn Hakim (Muqanna’) and Temurmaliq of Khujand and in his outline *Tirozi Jahon* (Jewel of the World, 1936) devoted the important part of this work to the struggle of Temurmaliq against the Mongol invaders.

Ustod Aini, at the request of the heads of the *Tajikfilm* cinema company also was going to write a scenario named *White Cloth Wearers* to show the struggle of Muqanna against the Arab invaders. However, the circumstances during the war demanded these two works to be written in the form of historical documentary (*Muqanna’s Rebellion*) and *Temurmaliq the Hero of the Tajik People* (in the form of historical-literary outline) to be presented to the readers to describe the literary image of famous heroes of the Tajik people.

It should be mentioned that Aini’s historical-research outlines – *Muqanna’s Rebellion* (1944) and *Temurmaliq the Hero of the Tajik People* (1944) have a special deserved place among his other historical-research works and the style of their writing coincides with the sensitive image of the period of the war against fascists. The historical outline *Muqanna’s Rebellion* consists of five chapters and the first chapter is devoted to the social and political situation in Khorasan and Movarohunnahr before the Arab invasion, the attack of the Arabs on these countries from the beginning of the VII to the middle of the VIII centuries and the rebellions that took place before the Muqanna’s rebellion under the leadership Abumuslim Khurasani and Sharik ibn Lays. The next three chapters are devoted to the biography of

Muqanna' and his rebellion for freedom in Khorasan and Movarohunnahr that continued 14 years, the defeat of the rebellion and the reasons why the rebellion was unsuccessful. In the fifth chapter, the writer analysis Muqanna's Rebellion from the scholarly point of view and shows its historical, social and national importance.

It should be mentioned that though in conventional accounts Muqanna as an historical figure and 14 years of Muqanna's governance of the Rebellion of the White Cloth Wearers is described, many tale and unrealistic episodes are attached to his personality. Ustod Aini while using historic sources like *Ta'rikhi Narshakhi* (Narshakhi's history), *Ta'rikhi Tabari* (Tabari's History), *Ravzat-us-Safa* and other sources started the scholarly research of White Cloth Wearers' rebellion under Muqanna and for the first time in history discovered the national and patriotic features of this rebellion.

Ustod Aini emphasizes that every rebellion of the population of Khurasan and Movarohunnahr had close and strong connection with the destiny of the benevolent patriots of the region and had aspirations of freedom and independence. The author talking about the rebellion of Abumuslim Khurasani emphasizes the following idea:

“In sum, ultimately, Abu Muslim sought to establish a national government in Khorasan, Mavarannahr and, all the provinces where Tajiks and Iranians were living. Bringing the Abbasids to power would serve as a trampoline to jump to achieve this goal [1, p.103].

With all its resemblance, Muqanna's Rebellion differs from rebellions by Abumuslim Khurasani and Sinbad the Zoroastrian from the tactical and the focal goal point of view. Abumuslim brought to the power the Abbasids dynasty and was killed by the same dynasty treacherously. However Muqanna who was very smart, knew the language of his ancestors and had a profound knowledge in literature, history, chemistry and geometry and gained military experience participating in wars together with Abumuslim, turned his back of the Arab government, leaned on the masses of the population, who were fed of the financial and political burden and suppression of the invaders, for some time formed the government of the White-Cloth-Wearers in Mavarannahr and thus “with this idea in mind, the first and foremost result of Muqanna's rebellion would be the fact that he planted the seeds of hope for the national independence in the hearts of the peoples of Khorasan and Mavarannahr. He gave them the message, that whenever they saw a suitable chance, or an excuse, they have to rebel against the Arab aggressors, they have to fight a war against the enemy to achieve national independence” [1, p.160].

In spite all these military achievements and the support of the local population, Muqanna was defeated in severer battles in the Mount Siyom, in the fortress where the government of the White-Cloth-Wearers emerged, by Arab invaders and in order his body not to be left for the bloody enemy and be insulted “he jumped into the boiling water and perished” [1, p.148].

A literary critic P.N. Gen describes the historical and national importance of account – Muqanna's Rebellion in the following way: “The events of Muqanna's Rebellion, his and his followers defeat as the result of the war on the Siyom Mount passes through the eyes of the reader as a bright page of the history of the freedom loving people of Khurasan and Movarohunnahr [3, p.178].

S. Aini, contrary to the Middle Ages historians of Islam, who attached to Muqanna a great number of improper deeds and dishonorable characters, develops towards the main hero of his work a lot of attention and love and with logical facts describes his real character sincerely. «In spite of Muqanna's strengths as a heroic warrior, a great orator, well-known scientist, and a brave man, he lacked talent as an army commander and strategist [1, p.157].

At the end of the work, the author emphasizes the influence of Muqanna and his followers' rebellion on the political and social life of the population of Khurasan and Movarohunnahr. Numerous rebellions of freedom loving aboriginal population against Arab invaders, that became common since the time of Abu Muslim, persuaded the founders of the caliphate to govern these territories through the local emirs and governors.

Ma'mun (813-833), the son of Horun-ur-Rashid (786-809) appointed Ghassan ibn Ibad, the Zoroastrian, from the local inhabitants, the Amir of Khurasan and ordered him to appoint each of the sons of Asad Ibn Somoni (Nuh, Ahmad, Yahyo and Ilyas) the governor in Movarohunnahr provinces and thus “the sons of Asad ibn Saman and their family soon gained popular respect and trust for their competence, humane behavior and love of culture in Khorasan and Mavarannahr. They developed the national culture and national language. They established on the territories of Mavarannahr, Khorasan and Iran, the independent national Samanid state, with its capital in Bukhara” [1, p. 167].

Although in the documentary Muqanna's Rebellion, the scholarly research method has been developed by the author, in the essay Temurmalik – Tajik People's Hero, the importance of literary style prevails and here, as is observed in Muqanna's Rebellion, in the first part the attention of the reader is directed towards the social, political and cultural life of Mavarannahr, Khurasan and Khorazm of the XII-XIII centuries. It appears that the Central Asia before the Chinggizeeds conquest was one of the prospering State of the Muslim East and culture and literature were highly developed on these territories.

The assault of Chingiz Khan (1155-1227) and his bloody descendants started at the beginning of the XIII century and this foreign bloody army came across of a strong resistance of the local population.

The writer using a big number of historical sources describes the heroic defense the cities Utror (under the leadership Ghayir Khan), Tolqon and Herat (under the leadership Malik Shamsuddin), the suburbs of Samarqand (under the leadership of, young and brave man Jalal-id-Din), the son of Muhammad Khorazm Shah by the population of these cities. However, the population of the different regions of Central Asia were short of single coordinating leadership. Sultan Muhammad Khorazm Shah (1200-1220) not only treacherously fled himself, but also advised the population of the cities and villages not to resist but also advised to surrender the enemy. The writer condemning unworthy Sultan underlines: "However, Sultan Muhamad, unfortunately, could not benefit from the bravery, heroism, fearlessness and patriotic love of his people. If he had possessed just a small piece of knowledge and understanding of military defense of Homeland, he would have put the heroic population under one commander. He would not have allowed bloody, treacherous Mongols to plunder the gardens of the Fatherland and butcher the population of the cities one by one" [1, p.31].

The writer, after historical preview starts to outline the main part of his work in ten subdivisions: A fortress on the water and a roofed ship; Temur Malik's fighters, military training, spear and bow; The Chinggizeeds' attack on Khujand and a fight for the city, "Elephant" and "Witchcraft"; The occupation of Khujand, the role of traders in the Chinggizeeds conquest, the massacre of the population; Voyage on water, breaking the trap; War in the desert and arrow without iron; Travelling alone, Khorazm's tragedy, Turkan Khatun, in the city Cat, vengeance; A talk with Sultan Muhamad, accompanying Jamaluddin; Missing friends and homeland, life on the island; Chagatai Khan, the departure from the island, vengeance during the captivity, the perfume of coffin and describes Temur Malik's competence and leadership talent, his activity in the battlefields and further way of life of the main hero of his work.

Ustod Aini, based on the aesthetic ideals of the Tajik people that has great interest, inclination towards wonderful folklore descriptions and accounted stories and tales describes the deeds, and activities of his hero in a romantic way and this way of literary description greatly facilitated the interest towards the content of the work in the wartime condition. This work, – emphasizes the famous Tajik literary critic R. Ghafforov, – is a legendary story about a brave and courageous man, about resourceful and prudent commander-in chief, a story about a man that every inch of the soil of his Homeland was very dear for him like his life [4, p.182].

Temurmalik, who was well aware of the military affairs did not choose for defense against the enemy the strong fortress of Khujand but built in the middle of the river on an island a fortress that was safe from the fire and burning oil of the catapults of the enemy. Temurmalik as a talented chief engineer put together the best carpenters, built 12 covered ships with defensive doors, resistant to the arrows of the enemy and according to the author was also a chief teacher, who got together a thousand young brave man and personally taught them.

Yes, the war preparation of Temur Malik – the governor of Khujand, was so high that the bloody Uluq Noyon, who was heavily armed, massacred the population of Binokat, burnt the cities after plundering, and still was powerless against him. Aini describes the episode of the struggle of the brave Khujnadi against the invaders in the following way: "The arrows with iron arrowhead came from the bows of the young Tajik warriors thorough small doors of the ship, like eagles with their sharp nails. With the speed of thunder, they soared into the air, and without mistake they hit and cut the breast, bellies, face and eyes of the Mongols." [1, p.40].

Such colorful romantic descriptions, which one can abundantly notice in the work, while subjugating the mind and conscience of the reader inspire him to consider the soil of the Homeland sacred and instruct for the defense of the territory of the country from greedy foreign invaders.

Temur Malik in the writer's interpretation is a turbulent rainstorm, raging fire, brave lion and a great hero and all these bravery qualities can be seen even when he was defeated. When in spite all

courageous deeds of Khujandi hero because of the treachery of the traders the gate of the city Khujand was opened and its population was robbed and killed by Chingizeeds. Temur Malik found himself in a very difficult and desperate situation. “The tragedy of the surrender of the city Khujand, and the massacre of the population hit Temur Malik like a big, unexpected disaster. He roared like a wounded lion, but could not find medicine for his wound; he rose up like stormy sea, but his disturbance could not provide him any benefit, but rather put his life in danger. He was quaking like a fish on the sand, but this would send him farther from life... [1, p.49].

In describing the greatness and national ... of the image of Temur Malik Ustod Aini also masterfully uses the details of the peculiarities of life. From this point of view the expression *a little bit of the soil of the Homeland* (*yak kaf khoki vatan*) that gives the work the beauty, is a learning lesson. The hero while forcefully leaving Khujand city, like many other governors has not taken with him jewelry and wealth but a palm of soil in a small bag and this bag of the sacred soil was with him in all the traveling and wanderings.

When Temur Malik, for the last time, was fighting with the Qataghan Ulghon worriers in Konsoy region, not far from Khujand alone and was killed, khujandees when heard about it and a few people came to bury their native hero they found from his belt in a small bag with a palm of soil with a notice where it was written: “Oh, you that find my body, if you wish the people well, and love your motherland, bury me with this handful of soil that is the memory of my dear Homeland”!

At the end of the letter, there was the following verse:

The perfume of a coffin I dreamed from the soil of my motherland,

Oh, what a misfortune that I am taking that dream to my demise! [1, p. 80].

Thus, Ustod Sadriddin Aini was the first among Tajik writers who while using the reliable and famous historical sources during the very sensitive war to defend the Homeland created real and national symbols of the heroes like Muqanna and Temur Malik and used their struggle for freedom and independence as a powerful weapon against the treacherous enemy of the humanity – German fascists.

The documentary assays Muqanna’s Rebellion and Tajik people’s hero Temur Malik with their content and from the point of view of national character acquired a deserved place in the Tajik literature of modern period and had beneficial influence.

REFERENCES

1. Aini S. Qahramoni khalqi tojik Temru Malik. Isyonni Muqanna’ (Tajik people’s hero Temur Malik. Muqanna’s Rebellion. – Dushanbe: Maorif Publishing House, 1978. – 168 pp.
2. Aini K. Ghizn Sadiriddina Aini (The Life of Sadriddin Aini). – Dushanbe: Donsih Publishing House, 1982. – 121 pp.
3. Gen, Piotr Mikhailovich. Munosibati Sadriddin Aini ba voqea va shakhsoni ta’rikhi (The attitude of Sadriddin Aini towards historical events and personalities // Armughon. – Samarqand, 1970. pp. 172-179.
4. Ghafforov R. Zabon va uslubi ocherki “Qahramoni khalqi tojik Temurmlik // Jashnomai Aini. V. IV. (The language and style of the essay “Temur Malik – Tajik peoples’ hero. – Dushanbe, 1971. – pp. 181-201.
5. Nabavi A. Jangi vatani va afkori adabii tojiki (The war for Homeland and Tajik literary thought. – Dushanbe: Andaleb P, 2015. – 240 pp.

КОНТСЕПСИЯИ ВАТАНДҶУСТӢ ДАР МЕРОСИ ЭПИСТОЛЯРИИ С.АЙНИ

Дар мақола оид ба муҳимтарин мавзуи иҷтимоию ватандӯстӣ - хизмат ба Ватан сухан меравад. Тадқиқ дар асоси асарҳои бузургтарини адабиёти муосири тоҷик ва намояндаи оламшумули он – С.Айни сурат гирифтааст. Муаллиф осори С.Айниро ҳамчун далели равшани тамоюли ватандӯстӣ дар адабиёти давраи мазкур таҳлил кардааст. Қайд карда мешавад, ки С.Айни таърихи Хуросон, Мовароуннаҳр, Хоразми асрҳои VII-VIII, XII-XIII-ро амиқ омӯхтааст, ки баъдан ин мавод на танҳо дар як силсила нашрияҳо ва китобҳои ӯ, балки ҳамчун сценарияи филмҳои бадеӣ дар бораи шахсиятҳои бузурги таърихӣ тоҷикон дар роҳи муборизаи барои истиқлолият (Темурмалик бар зидди истилогарони муғул, Муқаннаъ бар зидди истилогарони араб ва ғайра) истифода шудаанд. Мисоли дигари намунаи ватандӯстӣ дар осори С.Айни мақолаҳо, қиссаи шеърҳо дар бораи қорнамони аскарони шуравӣ мебошанд, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ эҷод шудаанд. Муаллифи мақола ба хулосае меояд, ки С.Айни аввалин шуда, бо истифода аз сарчашмаҳои муътамади таърихӣ рамзҳои миллии мубориза барои озодӣ ва истиқлолиятро манзури хонандагон намудааст.

Калидвожаҳо: Ватан, С.Айни, Темурмалик, Муқаннаъ, ҳисси ватандӯстӣ, осори ватанпарастӣ, рамзҳои миллии, истиқлолият, сарчашмаҳои таърихӣ.

КОНЦЕПЦИЯ ПАТРИОТИЗМА В ЭПИСТОЛЯРНОМ НАСЛЕДИИ А.АЙНИ

В статье рассматривается важнейшая социально-патриотическая тема – служение Родине. В основу исследования легли величайшие произведения современной таджикской литературы и ее всемирно известного представителя – С. Айни. Автор анализирует творчество С. Айни как яркое свидетельство патриотических

тенденций в литературе рассматриваемого периода. Отмечается, что С. Аини изучал историю Хорасана, Мавераннахра, Хорезма VII-VIII, XII-XIII вв., и эти материалы впоследствии были использованы не только в серии его публикаций и книг, но и в качестве сценариев художественных фильмов о великих именах таджикской истории в аспекте борьбы за независимость (Темурмалик против монгольских захватчиков, Муканна против арабских захватчиков и пр.). Другим примером концепции патриотизма в творчестве С.Аини являются 30 статей, рассказов и стихотворений о подвиге советских солдат, написанных в годы Великой Отечественной войны. Автор статьи приходит к выводу, что С. Аини был первым среди таджикских писателей, который, используя достоверные исторические источники, создал национальные символы борьбы за свободу и независимость.

Ключевые слова: Родина, С. Аини, Темурмалик, Муканна, чувство патриотизма, патриотические произведения, национальные символы, независимость, исторические источники.

PATRIOTISM CONCEPTION IN EPISTOLARY HERITAGE OF S.AINI

The article studies such an important social-patriotic issue as serving the homeland. The research based on great samples of modern Tajik literature and its world-known representative – S. Aini. The author analyzes Aini's works as an evidence of patriotic patterns. S.Aini was extremely interested in history of Khurasan, Movarounnahr, Khorazm in the VII-VIII, XII-XIII centuries, and latter collected material had been used in the series not only of his publications and books, but as a scenario for feature films about great names of Tajik history due to its independence path (Temurmaliik against the Mongol invaders, Muqanna against the Arab invaders, etc.). Another example of patriotism conception in S. Aini's works is 30 articles, stories and poems about the feat of Soviet soldiers, written during the World War II. The author of the article concludes that S. Aini was the first among Tajik writers who using the reliable historical sources created real national symbols of struggle for freedom and independence.

Keywords: Motherland, S. Aini, Temurmaliik, Mukanna, sense of patriotism, patriotic works, national symbols, independence, historical sources.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдали* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, академики АМИТ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-580-64-44

Сведения об авторе: *Имомзода Мухаммадюсуф Саидали* – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор кафедры теории и современной таджикской персидской литературы, Академик НАНТ. **Адрес:** 734025, ш. Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-580-64-44

Information about the author: *Imomzoda Muhammadjusuf Saidali* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and Modern Tajik Persian Literature, Academician of the NAST. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. Phone: (+992) 93-580-64-44

ЖУРНАЛИСТИКА

ТДУ: 070.4 (575.3)

ФАЪОЛИЯТИ ПУБЛИТСИСТИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР РЪЗНОМАИ «ОВОЗИ ТОЧИК»

Бозорзода Н.Ш., Зиннатшо Л.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рӯзномаи «Овози тоҷик» 25-уми августи соли 1924 ба таъъ расидааст. Онро модари матбуоти тоҷик ҳам мегӯянд, зеро он аввалин нашрияест, ки дар сарзамини кунунии Тоҷикистон арзи ҳастӣ кардааст. Воқеан, нашри рӯзнома оғози ба майдон омадани матбуоти даврии минбаъда ва як гурӯҳ эҷодкорону публитсистони тоҷик гардид. Дар ин солҳо камбудиву норасоӣҳо дар ҷомеа зиёд буданд. Халқи тоҷик пас аз инқилоб давраи пуртаззодаи зиндагиро аз сар мегузаронид. Ақибмондагии сохти пӯсидаи Аморати Бухоро, бесаводии саросарии мардум, ҳукмронии таассубу ҷаҳолат, набудани мактабу муассисаҳои таълимӣ ва ғайра тараққиёти ҷомеаро ба ақиб мекашид. Хушбахтона, сохти нав оҳиста-оҳиста ҷабру зулму решақан намуда, барои ҳаёти нав замина фароҳам овард. Дар ин росто, таъсис ёфтани матбуоти даврӣ, махсусан, рӯзномаи «Овози тоҷик» падидаи нодири замони нав буд. Бо нашр гардидани рӯзномаҳои тоҷикӣ ва ба майдон омадани як гурӯҳ адибону нависандагони тоҷик вазъи зиндагии мардуми заҳматкаш тавассути навиштаҳои эшон дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ҳама тарафаи инъикос меёфтанд. Дар ҳамин солҳо кадрҳои миллии низ сабзида ба воя расиданд.

Яке аз чунин эҷодкорони боистеъдоди тоҷик, ки солҳои 20-уми асри ХХ қадамҳои аввалинашро дар рӯзномаи «Овози тоҷик» гузоштааст, Сотим Улуғзода мебошад. Академик М. Шакурӣ дар мавриди навқаламони он замон зикр мекунад, ки «Бисёр намоёндагони «насли комсомоли» фаъолияти ҷамъиятии худро аз муаллими ва кори газетаву журналҳо сар кардаанд. С. Улуғзода ҳам аз соли 1930 ходими матбуот шуд ва ин корро на фақат ба ҳаёти халқи советӣ, балки ба адабиёт ҳам наздиктар овард» [9, с. 9].

Улуғзода ҷавони зираку доно ва соҳиби истеъдоди баланди эҷодӣ буд. Маҳорати нависандаи ҷавон рӯз то рӯз сайқал меёфт, ки инро мо баъдан дар асарҳои калонҳаҷму романҳои таълифнамудаи ӯ дида метавонем.

Сотим Улуғзода соли 1925 дар сафи донишҷӯёни дорулмуаллимини шаҳри Тошканд ба таҳсили илму дониш машғул гардид. Ӯ дар як муддати кӯтоҳ ва кӯшишҳои зиёд тавонист осори гаронбаҳои гузаштагони миллат – Рӯдакиву Фирдавсӣ ва дигар намоёндагони барҷастаи адабиёти ҳазорсолаи тоҷикро аз бар намояд.

Улуғзода ҳангоми таҳсил дар дорулфунуни шаҳри Тошканд бештар ба вазъи таҳсил ва сатҳи дониши ҳамсабақонаш дар ин даргоҳи илм эътибори хосса зоҳир намуда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти таълимгирандагони даргоҳро ба риштаи таҳлил кашидааст.

Сотими ҷавон дар баробари таҳсил ба масъалаҳои мубрами ҳаёти онрӯзаи тоҷикон бепарво буда наметавонист. Ҳангоми таҳсил ӯ бо нависандагони варзида Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Нисор Муҳаммад, Абдуррауфи Фитрат ва дигар шахсиятҳои фарҳангии тоҷик вохӯрда, ҷаҳонбинии хешро васеъ сохт. Махсусан, асари безаволи С. Айнӣ «Одина», ки дар рӯзномаи «Овози тоҷик» чоп мешуд, ӯро мафтун карда буд. Ин асар на танҳо ба Сотим Улуғзода, балки ба дигар муҳассилини дорулфунун низ таъсири амиқ гузошта буд. Нависанда дар бораи аввалин таассуроти худ аз китоби «Одина» чунин гуфтааст: «Китоб аз саҳифаҳои аввалинаш сар карда маро ба худ мафтун кард. Ман он гуна суҳанҳои зебои хушоҳангро пеш аз он ҳеч нахонда ва нашунида будам. Аз варақҳои китоб гӯё мусиқии ҷозибадоре садо меод, гумон мекардам, ки дар ин ҷаҳон ҳеч чизи форамтару зеботар аз забони тоҷикӣ нест. Ман бисёр ҷоҳои «Одина»-ро саҳифа-саҳифа ба дафтарам кӯчонда аз ёд мекардам» [8, с. 8].

Дилгармӣ ба адабиёт Сотими ҷавонро ба шохроҳи пурвусъати эҷодӣ ҳидоят месохт. Вай пайваста меомӯхт ва захираи луғавии забону донишашро бою рангин месохт.

Мутолиаи бардавом ва мушоҳидаҳои дигаргуниҳои замони нав ҷавони донишҷӯву донишомӯзро ба ояндаи нек ва шукуфон хидоят месохт. Аз ин нигоҳ, ба душманоне, ки садди роҳи инкишофи давлати тоҷикон, забони тоҷикӣ ва адабиёти пурғановати он мегардиданд, часуруна мубориза мебуд, садо баланд мекард ва онҳоро фoš месохт.

Муҳаққиқ М. Муродов қайд мекунад, ки «С. Улуғзода ҳанӯз дар давраи таҳсил дар Дурулмуаллимани тоҷикон дар Тошканд тазйиқи пантуркизм ба тоҷиконро эҳсос карда, бо мактубҳои шикоятӣ ба матбуот муроҷиат мекард» [1, с.95].

Дар ҳамин давра фаъолияти публитсисти Сотим Улуғзода дар рӯзномаи “Овози тоҷик” бо наشري аввалин мақолаҳои «Дурулмуаллимани тоҷикон дар Тошканд» [2] ва «Аҳволи дурулмуаллимани Тошканд» [3] оғоз гардид. Ҳамкориҳои Улуғзода бо рӯшанфикрону адибони публитсисти он замон, аз қабилҳои Садриддин Айнӣ ва кормандони рӯзномаи “Овози тоҷик” торафт қавитар шуд. Ҳангоми ҷопи мақолаи зикршуда Сотим Улуғзода ҳамагӣ 16 сол дошт. Навиштани ҷунин мавод дар ин синну сол аз ҳар эҷодкор маҳорати баланди касбиरो талаб менамуд. Улуғзода дар мақолааш оид ба ҳаёти ҷавонони онрӯза, мушкилоти маорифу фарҳанг ва хонандагону донишҷӯён, умуман вазъи иҷтимоии мардум на ин ки шогирдона, балки бо як услуби хосси оммафаҳм маълумоти асоснок ироа намуд. Муаллиф қайд кардааст: «Мо гуфта наметавонем, ки ҳамаи шогирдон ба як ҳол ва дорой як қувва бошанд, балки шогирдоне ҳастанд, ки ҳанӯз қувваи қалам пайдо накардаанд. Вале дар сесолаи ташвиқи якдигар дар андак замон, ба роҳи матбуот дароянд. Танҳо матбуот набуда, балки тамоми корҳои маданӣ, маориф ва корҳои идорагӣ дар дасти ҳамин навҷавонон, ки соҳиби фикри нав ҳастанд, хуб идора мешуд. Барои ҳамин хоҳишмандем, ки навҷавонони мо ба ҳар гуна роҳҳои бад нағора накарда, худро барои хидматҳои бузурги миллати ақибмонда ва барои сохтани зиндагонӣ ва маишати тоза дар ватани худ ҳозирӣ бубинанд...

Шогирдон назар ба солҳои гузашта хеле хуб шудааст. Ақиб мондани худӣ шогирдонро аз ҷиҳати маориф ва маданият ба назар гирифта, барои омӯхтани илм ва иттифоқ шудани якдигар бисёр кӯшиш мекунанд. Аз тарафи дигар, фикрашонро ба тарафи матбуот давонда, доим аз хабарҳои гуногун аз аҳволи деҳқонон мақолаҳо менависанд. Ин ғайрати онҳо, албатта, аз як тараф, дар сояи тарбияи муаллимон бошад, аз тарафи дигар, ғайрати худӣ шогирдон мебошад» [3].

Муаллифи ҷавон дар мақолааш майлу завқи талабагонро ба омӯзишу азбар кардани илму дониш ва кӯшишу ғайрати онҳоро дар ҷодаи эҷод тасвир менамояд. Вай фикрронии таълимгирандагони он замон ва майлу рағбати шогирдонро барои саводнок шудан, доир ба ҷалби хонандагон ба омӯзиши илмҳои гуногун ва ҳамҷунин шароити таҳсил дар дорулмуаллимани ҷолиб ба қалам додааст. Ба пиндори ӯ, ҷавононе, ки дониш надоранд, хушёру зирак нестанд, на ба ҷомеа нафъ оварда метавонанд, на ба муқобили душманони синфию бадҳоҳои миллат мубориза бурда метавонанд. Замони нав ҷавонони часуру болаёқат ва муборизро тақозо мекунад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки яке аз мушкилиҳои асосии замони пас аз инқилоб сатҳи пасти саводнокӣ миёни мардум ва набудани мактабҳо барои таҳсили хонандагон ба шумор мерафт. Сотим Улуғзода ҳангоми иншои мавод бештар ин ҷиҳати масъалаҳоро ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Бе мактабу маориф, бе саводи мукамал ба мақсад расидани ҷавонон душвор аст. Дониш пояи асосии рушди тафаккури инсон, минҷумла ҷавонон маҳсуб меёбад.

Нависанда дар “Хабарҳои дорулмуаллимани Тошканд” [6] ҳаракати навҷавононро барои аз бар кардани илму дониш ва рӯ овардан ба матбуоти он давра, нигоҳи ҷавонони далеру шучои он замонаро хеле хуб тасвир кардааст. Хабарнигори ҷавон бо дарҷи ин гуфтаҳои диққати ҳукумати замонро нисбат ба таълиму тарбия, саводи кофии мардуми захматкаш бештар ҷалб менамояд. ӯ ҳамаи мушкилиҳои таълимо дар қатори шогирдонӣ дорулфунун аз наздик мушоҳида мекард ва онро навишта ба идораи рӯзнома мефиристод.

Бояд гуфт, ки Сотим Улуғзода дар давоми соли 1926 дар рӯзномаи “Овози тоҷик” доир ба вазъи таълиму тадриси дорулфунуни шаҳри Тошканд хабару мақолаҳои зиёд ба таъб расонидааст. Мақолаи дигари ӯ “Моро ҳам бояд оғоҳ мекарданд” [5] ҷи гуна ба озодӣ расидани мардуми тоҷикро гӯшзад намуда, оғоҳии навҷавононро барои ҳисса гузоштан дар ҷалби баланд бардоштани мафкураи мардум таъкид намудааст: “Ба ҳама маълум аст, ки тайи соли пеш аз ин ҳеч миллат озодии шахсӣ барои худаш надошт. Аз илму маориф

тамоман беҳабар монда буд. Ва аз сабаби нодонӣ ва аз беилмӣ дар торикӣ зиндагонӣ мекард. То соли 1914 дар сояи ҳаракат ва фаъолияти фирқаи коргарони Руссия ва дар натиҷаи муборизаи синфӣи заҳматкашон ҳукумати подшоҳиро сарнагун карда, ба тамоми миллатҳои Осиеи Миёна озодӣ бахшид” [5]. Ин ҷо адиби навқалам ҳодисаҳои замони пеш аз инқилоб ва ба озодӣ расидани халқро тасвир намуда, оид ба саҳми коргарони рус барои ба озодӣ расидани як қатор халқу миллатҳои Осиеи Миёна ибрази андеша кардааст. Муаллиф дар мақола зикр менамояд: “Агарчанде ки миллатҳои дигар ба зудӣ истиқлолият барои худашон гирифтанд, аммо аз ин лаззати озодӣ миллати тоҷик қадре маҳрум монд, зеро баъд аз сарнагун кардани ҳукумати подшоҳӣ дар чанд ҷойи Осиеи Миёна гурӯҳи босмаҷиён пайдо шуда, хусусан дар Тоҷикистон, ин ғоратгарӣ хеле тараққӣ кард” [5].

Аз ҷумла тоҷикон ҳам, дар давлати ақибмондаи зулмқеши Аморати Бухоро аз илму дониш маҳрум буданд. Сохти пӯсидаи Аморат ба ин имкон намерасид. Аз мактаб ному нишоне ҳам набуд. Ҳукуки мардум ҳар сари қадам поймол карда мешуд. Амиронро амалдорон ба айшу нӯш дода шуда, ба аҳволи мардуми бечора заррае ҳам тавачҷуҳ надоштанд. Мардум вазифадор буд, ки ҳар сол хазинаҳои онҳоро пур кунад. Андозҳои иҷборӣ ва вазнин тобу тоқати мардумро рабуда буд, вале онҳо сабр мекарданд ва дигар чора ҳам надоштанд. Агар эътирозҳои алоҳида ва ҷунбишҳои мардуми баъзе минтақаҳо ба инобат нагирем, лабҳо баста, гӯшҳо кар буданд.

Ҷойи дигар муаллиф ба ҷунин ҳулоса мерасад: “...Бояд донист, ки чандин ҷавонону фаъолони тоҷик, ки имрӯз дар ҳар ҷое, хусусан дар ҷумҳурияти Ўзбекистон ба мақсади тайёри дидан ба хидматҳои миллати худ бо заҳматҳои зиёд таҳсил менамоянд. Матбуоти тоҷик, ки имрӯз қадре рӯ ба тараққӣ гузоштааст, мо ба воситаи ҳамин рӯзномаҳои миллӣ аз ин тавр мушкилиҳо огоҳ мешавем ва хеле ҳам огоҳ шудаем” [5].

Сотим Улуғзода нақши матбуотро дар огоҳӣ ва ба роҳи дуруст ҳидоят кардани мардуми заҳматкаш муҳим арзёбӣ менамояд. Озодии матбуот барои ҳар миллат муҳим доништа мешавад. Муаллиф дар охир зикр менамояд: “Ҳоло мо, талабагон ва коргаронро лозим аст, ки дар бораи пеш бурдани матбуоти ақибмондамон сайъ намуда, дар бораи зиёд кардани адади он кӯшиш намоем ва саҳифаҳои рӯзномаамонро бо ахбороти фирқай, навҷавонон, ҷуфтгарон, занону духтарон ва аз фаъолиятҳои онҳо пур намуда, байни оммаи коргарону деҳқонон матбуотро паҳн намоем. Камбудии онҳоро дар рӯзномаҳои худамон нишон дода, ба гӯши ҳукуматамон барои чора дидан бишнавоём” [5].

Матбуот дар ҳама давру замон ҷашму гӯши мардум буда, ба ҷаҳонбинии он таъсири амиқ мерасонад. Тасвири ҷасуронаи масъалаҳо барои Сотим Улуғзода барин ҷавони навҷӯ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ӯ дорои малакаи баланди нигорандагӣ будааст ва тавонистааст нақши матбуоти он замонро дар ҳаёти мардуми тоҷик, бахусус занону духтарон, аз нигоҳи як ҷавони худогоҳу маърифатпарвар муҳим арзёбӣ кунад. Аз нигоҳи ӯ, занону духтарон ҳам барои пешрафти ҷомеа саҳм гузошта метавонанд. Барои ин, онҳо бояд хонанд, савод омӯзанд ва ба муқобили урфу одатҳои кӯҳна мубориза баранд.

Сотим Улуғзода дар саҳифаҳои рӯзномаи “Овози тоҷик” дарди дили коргарону ҷавонони он солҳоро бо маҳорати баланди касбӣ ба риштаи таҳлил кашида, заҳмати оммаи меҳнаткашро дар муқоиса бо солҳои пеш баррасӣ намудааст.

Сотим Улуғзода дар рӯзномаи “Овози тоҷик” пурсамар фаъолият намуда, барои ояндааш заминаи хуберо муҳайё сохтааст. Публиксист дар нашрия 5 сол фаъолият карда, бештар ба масъалаҳои илму маориф ва иҷтимоӣ аҳаммият додааст. Ҳангоми мутолиаи навиштаҳои Улуғзода кас бовар намекунад, ки дар ҷунин замони печдарпеч ва ноором як ҷавони кӯҳистонӣ ба ҷунин ҷуръат сазовор бошад. Воқеан ҳам, далерияи нотарсӣ ва тезу тунд ба миён гузоштани проблемаҳои замон ба ҳар кас муяссар намегардид. Аз ҳама чизи муҳимме, ки адиб ба он тавачҷуҳ намудааст, масъалаи таълиму тадрис, кушодани мактабҳои нав, озодии баён, проблемаҳои маорифи солҳои 20-уми асри гузашта маҳсуб меёфт. Тарзи нигориши Сотим Улуғзода аз навиштаҳои дигар адибони замонаш ба кулӣ фарқ мекард. Ӯ дар ҳар навиштааш вазъи зиндагии мардумро бо тамоми паҳлуҳои моҳирона ба қалам меод.

Маводи дигари нависанда “Дастовези мо ба анҷумани дувуми муҳбирон” [7] унвон дорад. Дар ин нигошта Улуғзода оид ба анҷумани дувуми муҳбирони коргару деҳқони Ўзбекистон, ки дар шаҳри Самарқанд баргузор гардидааст, маълумот ироа мекунад. Сотим Улуғзода зисту зиндагонӣ ва аҳволи мардуми заҳматкаши солҳои 20-умро хеле моҳирона ба

риштаи тасвир кашидааст. Вай дар мақолаи дигараш бо номи «Баҳра намебаранд» [4] ба ноадолатию бемасъулияти баъзе масъулин ишора намуда, зикр мекунад: “Дар гузари Иброҳимхоҷа қитъаи Сӯзангарон аксияи мактабӣ нест кардани бесаводӣ кушода шудааст, ки 30-35 нафар занону духтарон таҳсил мекарданд. Лекин толибагон аз дарс баҳра намебаранд. Сабаби ин он аст, ки дарс бо забони модарии занону духтарон нарафта, ба забони ўзбекӣ меравад. Барои ин ки толибагон саводнок шуда бароянд, лозим аст, ки дарс ба забони тоҷикӣ равад. Маорифи округи Самарқанд талаби моро қабул карда, муаллимаи тоҷик фиридад” [4].

Бояд ёдовар шуд, ки солҳои 20-30-юм пантуркистон ба муқобили тоҷикон ва забони тоҷикӣ баромада, онро эътироф намкарданд. Аз ин рӯ, муқобили таълим ба забони тоҷикӣ баромада, ҳамеша садди роҳи он мешуданд. Ҳатто, ўзбаккуни тоҷикон дар шаҳрҳои бузургтарини тоҷикон – Бухорову Самарқанд ҳукми анъанавӣ гирифта буд. Ин ҳолати номатлубро Сотим Улуғзодаи тоҷик меду мушоҳида мекард ва боз ҳам часуруна алайҳи душманони халқи тоҷику забони тоҷикӣ муборизаро пурзӯр менамуд.

Ҳамин тариқ, Сотим Улуғзода дар муддати 5 соли фаъолият дар рӯзномаи «Овози тоҷик» маводи зиёде ба таъби расонида, дар онҳо проблемаҳои замонашро моҳирона ва часуруна ба риштаи таҳқиқ кашидааст, ки барои худшиносии миллии халқи тоҷик арзиши баланд доштанду доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Муродов, М. Аз замон то замон / М.Муродов. – Душанбе, 2010. – 248 с.
2. Улуғзода, С. Дурулмуаллимани тоҷикон дар Тошканд / С.Улуғзода // Дониш биниш. – 1926. – №3-4. – С.22-23.
3. Улуғзода, С. Аҳволи дурулмуаллимани Тошканд / С.Улуғзода // Овози тоҷик. – 1926. – 21 октябр.
4. Улуғзода, С. Баҳра намебаранд / С.Улуғзода // Овози тоҷик. – 1926. – 20 ноябр.
5. Улуғзода, С. Моро ҳам бояд огоҳ намоянд / С.Улуғзода // Овози тоҷик. – 1926. – 28 ноябр.
6. Улуғзода, С. Хабарҳои дорулмуаллимани Тошканд / С.Улуғзода // Овози тоҷик. – 1927. – 27 январ.
7. Улуғзода, С. Дастовези мо ба анҷумани дуввуми мухбирон / С.Улуғзода // Овози тоҷик. – 1930. – 20 январ.
8. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С.Улуғзода. – Сталинобод, 1956. – С. 308.
9. Шукуров, М. Сотим Улуғзода / М.Шукуров. – Душанбе, 1961. – 74 с.
10. Юсупов, К. Сотим Улуғзода / К.Юсупов. – Душанбе, 1987. – 80 с.

ФАЪОЛИЯТИ ПУБЛИТСИСТИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР РӯЗНОМАИ «ОВОЗИ ТОҶИК»

Рӯзномаи «Овози тоҷик» 25-уми августи соли 1924 ба таъби расида, дар инъикоси ҳаёти воқеии он замон нақши бузургеро сомон додааст. Ҳамзамон нашрия як гурӯҳ эҷодкорону публикисистони тоҷикро тарбия карда, ба воя расонидааст, ки яке аз онҳо Сотим Улуғзода мебошад. Вай дар Дорулмуаллимани тоҷикии Тошканд таҳсил намуда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти таълимгирандагони даргоҳро моҳирона ба қалам додааст. Шинсой бо адибони варзида, чун Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Нисор Мухаммад, Абдурауфи Фитрат ва дигарон донишу ҷаҳонбинии ўро тақомул бахшидааст. Дар ҳамин давра ў дар рӯзномаи “Овози тоҷик” ба фаъолияти публикисистиаш оғоз бахшидааст. Вай дар рӯзномаи “Овози тоҷик” 5 сол фаъолият намуда, бештар масъалаҳои илму маориф ва таълиму тадрис, кушодани мактабҳои нав, озодии баён, ҳаёти иҷтимоӣ, вазъи замон, проблемаҳои маорифу фарҳанги солҳои 20-уми асри гузаштаро часуруна ба риштаи тасвир кашидааст. Ҳангоми мутолиаи навиштаҳои Сотим Улуғзода кас бовар намекунад, ки дар чунин замони мураккаб ва ноором як ҷавони кӯхистонӣ ба чунин чурбат сазовор бошад. Воқеан ҳам, далерии нотарсӣ ва тезу тунд ба миён гузоштани проблемаҳои замон ба Сотим Улуғзодаи ҷавон даст додааст. Ин нукта дар мақола зикр шудааст.

Калидвожаҳо: Сотим Улуғзода, публикисист, матбуот, «Овози тоҷик», дорулфунун, мактаб, маориф, маҳорат, часорат.

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОТИМА УЛУҒЗОДА В ГАЗЕТЕ «ОВОЗИ ТОДЖИК» («ГОЛОС ТАДЖИКА»)

Газета «Овози тоджик», первый номер которой вышел в свет 25 августа 1924 года, сыграла большую роль в освещении действительности того времени. Газета воспитала ряд видных таджикских публицистов, одним из которых являлся Сотим Улуғзода. Он учился в университете в Ташкенте и осветил в своих публикациях различные стороны деятельности этого учреждения. Знакомство с такими видными публицистами и писателями, как Садриддин Айни, Абулқасим Лахути, Нисор Мухаммад, Абдурауф Фитрат и другие, усовершенствовало его знания и мировоззрение. В это время он начал свою публицистическую деятельность в газете «Овози тоджик» и писал статьи по вопросам просвещения, открытия новых школ, свободы слова и культуры. Он проработал в газете «Овози тоҷик» 5 лет и смело освещал вопросы науки, образования и обучения, открытия новых школ, свободы слова, общественной жизни, образования и культуры XX века. Читая сочинения Сотима Улуғзода, никто не верит, что в такое тяжелое время молодой человек, вышедший из Кухистана, обладает таким мужеством. Действительно, молодой Сотим Улуғзода обладал смелостью, бесстрашием, чтобы освещать вопросы времени, о чем говорится в статье.

Ключевые слова: Сотим Улугзаде, публицист, пресса, «Голос таджика», университет, школа, образование, мастерство, мужество.

JOURNALISTIC ACTIVITIES SOTIM ULUGZODA IN THE NEWSPAPER "OVOZI TAJIK" ("VOICE OF TAJIK»)

The newspaper "OvoziTojik", the first issue of which was published on August 25, 1924, played a major role in covering the reality of that time. The newspaper raised a number of prominent Tajik journalists, one of whom was SotimUlugzoda. He studied at the University in Tashkent and covered various aspects of the institution's activities in his publications. Acquaintance with such prominent publicists and writers as SadriddinAini, AbulkasimLahuti, Nisor Muhammad, AbduraufFitrat and others improved his knowledge and Outlook. At this time, he began his publicistic activities in the newspaper "OvoziTojik" and wrote articles on education, opening new schools, freedom of speech and culture. He worked for the newspaper "Ovozi Tojik" for 5 years and boldly covered the issues of science, education and training, the opening of new schools, freedom of speech, public life, education and culture of the 20th century. Reading the works of Sotim Ulugzod, no one believes that in such a difficult time a young climber deserves such courage. Indeed, young Sotim Ulugzoda has the courage, fearlessness and urgency to raise the issues of the times. This is stated in the article.

Keywords: SotimUlugzoda, publicist, "voice of Tajik", University, problems of education, skill.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Бозорзода Нуриддин Шодипур* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17.

E-mail: bozorov62@mail.ru. Тел.: (+992) 909-15-15-16

Зиннатшо Лола – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯӣ, кафедраи матбуот. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-851-00-86

Сведения об авторах: *Бозорзода Нуриддин Шодипур* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

E-mail: bozorov62@mail.ru. Тел.: (+992) 909-15-15-16

Зиннатшо Лола – Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра печати. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-851-00-86

Information about the authors: *Bozorzoda Nuriddin Shodipur* – Tajik national University, doktor of philology, professor. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: bozorov62@mail.ru.

Phone: (+992) 909-15-15-16

Zinnatsho Lola –Tajik national University, applicant, Department of Printing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 93-851-00-86

Ҳамидиён И.И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз бе қироати маҷаллаи махсус парвози ҳавоиро тасаввур кардан душвор аст. Доштани маҷаллаи махсус ё бортӣ як унсури ҳатмии ҳамаи ширкатҳои ҳавопаймоии пешрафтаи ҷаҳон мебошад. Ҳар як ширкати ҳавопаймоӣ, ки худро эҳтиром мекунад, дорои маҷаллаҳои бортӣ ҳастанд. Вазифаи асосии онҳо аз он иборат аст, ки ба хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ сифат илова карда, парвозро барои мусофирон боз ҳам ҷолибтар созад. Ҳангоми таъсиси маҷаллаи бортӣ ба унсурҳои фароғатӣ ва фарҳангӣ бештар диққат дода мешавад.

Самти дигари тавсеаи ВАО-и иттиҳодиявӣ ба нашри маҷаллаҳои мучалло ва бортӣ табдил ёфтааст. Ба ин навъи маҷаллаҳо хислати иттилоотӣ-фароғатӣ муносиб мебошад. Онҳо маҷаллаҳои ҳастанд, ки тарзи ҳаёти зеборо ташвиқ мекунанд. Намунаи барҷастаи ин навъи ВАО-и иттиҳодиявӣ маҷаллаҳои бортӣ, маҷаллаҳои дохили ҳавопаймо ва ё инфлайт аст. Онҳо маҷаллаҳои ройгоне ҳастанд, ки аз ҷониби ширкати ҳавопаймоӣ дар дохили ҳавопаймо ва ё толори интизори фурудгоҳҳо паҳн карда мешаванд. Бисёре аз ширкатҳои ҳавопаймоӣ маҷаллаҳои бортӣ истеҳсол мекунанд, ки маълумоти муфассалро дар бораи ҳавопаймо, мақолаҳо дар бораи самтҳо ё дигар иттилооти сафар ва сайёҳӣ пешниҳод менамоянд. Маҷаллаҳои бортӣ ё нашрияҳои дохили ҳавопаймо дар миёни навъҳои гуногуни ВАО ҷойгоҳи хосро ишғол мекунанд.

Аксарияти ширкатҳои ҳавопаймоӣ барои истеҳсоли маҷаллаҳои худ ноширони хориҷиро истифода мекунанд. Тибқи назарсанҷии Harris Poll (Harris Insights & Analytics) – ширкат оид ба омӯзиш ва таҳқиқи бозор, тақрибан 94% мусофирон аз 30 то 120 дақиқа вақти худро барои шиносӣ бо маҷаллаҳои дохили ҳавопаймо сарф мекунанд ва аксарияти онҳо “маҷбур” ҳастанд маълумоти пешниҳодшударо мусбат қабул намоянд [11]. Ин иртиботи дарозмуддат бо ношир имкон медиҳад, ки ба аудиторияи худ дар иртибот бошад ва ҳадафашро дуруст фаҳмонад.

Таҳқиқ муайян намуд, ки тақрибан 90% маводи рекламавӣ дар маҷаллаҳои бортии Тоҷикистон амволи ғайриманкул, хизматрасониҳои бонкӣ, маводи ватании хӯрокворӣ, ашёи гаронбаҳо – заргарӣ ва мошинҳо мебошанд.

Барои тавсифи ин навъи ВАО-и иттиҳодиявӣ якчанд истилоҳот мавҷуданд. Адабиёти мавҷудаи таҳқиқотӣ истилоҳҳои «маҷаллаҳои авиатсионӣ» ва «маҷаллаҳои бортӣ»-ро истифода мекунанд. Дар ин истилоҳот фарқи хосе вучуд дорад. Масалан, «маҷаллаҳои авиатсионӣ» ба нашрияҳои дахл дорад, ки на танҳо дар дохили ҳавопаймо, балки дар дохили фурудгоҳҳо низ паҳн мегарданд. Нашрияҳои, ки ҳам дар ҳаво ва ҳам дар замин паҳн карда мешаванд, ба ин модели корӣ асос ёфтаанд.

«Маҷаллаҳои бортӣ» дорои хусусиятҳои зерини матбуоти иттиҳодиявӣ ҳастанд:

➤ Фароғирии манфиатҳои ширкат: огоҳ кардани истеъмолкунанда дар бораи хизматрасониҳо, хатсайрҳои нав, чадвали парвозҳо, муваффақиятҳои ҳавопаймоҳо бо мақсади ҳамгирии симои ширкат ба муҳити хонанда;

➤ Омӯзиши тамоюлҳои бозорӣ;

➤ Ҳузури аудиторияи мақсаднок (мусофирони бизнес ва эконо-класс).

Дар баробари ин, маҷаллаҳои бортӣ як қатор вазифаҳоро иҷро менамоянд. Аз ҷумла, вазифаи тижоратӣ. Ширкат тавассути ҷойгиркунии рекламаи ғайрибаҳо ба даст меорад. Ҷалби рекламадихандагонӣ нав ва нигоҳ доштани рекламадихандагонӣ куҳна нишондихандаи муассир барои истеъмолкунанда муфид аст.

Вазифаи имичсозии ин маҷаллаҳо бебаҳс аст. Онҳо дар асоси маводи зиёд имичи мусбати ширкатро нигоҳ медоранд. Доштани имичи устувор баргарики стратегияи ширкатро муайян мекунад, онро аз рақобат муҳофизат менамояд, вобастагии мутақобилаи дигар

хадамоти авиатсиониро коҳиш медиҳад ва дастрасӣ ба иттилоот, молия ва захираҳои инсониро осон мекунад.

Вазифаи ҳамгирой ё интегратсионӣ аз авлавиятҳои дигари маҷаллаҳои борти шинохта шудааст. Интегратсия дар иқтисодиёт ҳамчун раванди муттаҳид сохтани субъектҳои хоҷагидорӣ, инкишоф додани муносибатҳои байни онҳо ва беҳтар намудани ҳамкорӣ фаҳмида мешавад. Ҳамгирой шарикони нави тижоратӣ, рекламадихандагон, сахмдорон, сармоягузoron ва одамони машхурро ҷалб мекунад. Ин раванд имкон медиҳад, ки маҷаллаҳои борти дар маркази тавачҷуҳ буда, ҷолибият ва эътимодноро афзоиш диҳанд.

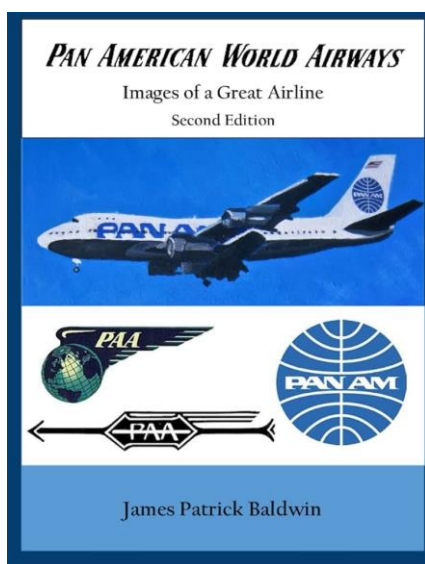
Вазифаи иттилоотӣ ва муҳабиротӣ. Бисёре аз маҷаллаҳо дар саҳифаҳои худ маълумотро дар бораи хизматрасониҳои гуногуни ширкати ҳавопаймой, дастовардҳо ва ҳадафҳои ширкат, ҳадафҳои стратегӣ, ҳаёти кадрӣ, марҳилаҳои нави рушди корхона, тавсеаи ҷуғрофияи парвозҳои байналмилалӣ, дохили ва ғайра нашр мекунанд. Ҳар як шумораи маҷалла дорои маълумоти гуногун дар бораи намоишгоҳҳо, рӯйдодҳо ва хотираҳои сайёҳӣ мебошад. Ҷопи порчаҳо аз асарҳои театри, сахнавӣ, мусоҳибаҳо бо одамони машхури театр, кино ва шоу-бизнес ҳамеша қобили тавачҷуҳи хонанда ҳастанд. Мавҷудияти шумораи зиёди аксҳои баландсифат ва суратгузоришҳо аз хусусияти фароғатии нашрияҳои дохили ҳавопаймо шаҳодат медиҳанд.

Вазифаҳои таълимии ин маҷаллаҳо аз он иборат аст, ки баъзе сарлавҳо ва матнҳо ҷанбаҳои таълимӣ ва ахлоқӣ доранд.

Барои мисол, бузургтарин ширкати ҳавопаймоии кишвари Федератсияи Россия – ширкати «Аэрофлот» бо як маҷалла маҳдуд нашуда, барои хонандагони худ, ба ғайр аз маҷаллаи универсалии «Аэрофлот», инчунин маҷаллаҳои «Aeroflot Premium» барои сарватмандон, маҷаллаи «Aeroflot Style» барои занон ва маҷаллаи «Aeroflot Junior»-ро барои кӯдакон нашр ва паҳн мекунад. Ин яке аз тамоюлҳои кунунии рушди маҷаллаҳои борти ҳамчун навъи ВАО-и иттиҳодиявӣ мебошад.

Хусусияти фарқкунандаи ҳама маҷаллаҳои муосири борти дар зиёд будани реклама аст. Аз ҷиҳати микдор, он ба ҳеҷ ваҷҳ аз дигар нашрияҳо камӣ надорад. Азбаски ҳавопаймоҳоро асосан одамони даромадашон болотар аз миёна ва ё миёна истифода мебаранд, ширкатҳои истехсолкунандаи молу хизматрасониҳо ҳамчун рекламадиханда ҷалб карда мешаванд.

Бо вуҷуди мушкilotи зиёди соҳавӣ, наشري маҷаллаҳои борти барои ширкатҳое, ки худ ва муштариёнашонро эҳтиром мекунанд, ҳамонро актуалӣ боқӣ мемонад. Маҷаллаҳои дохили ҳавопаймо нисбат ба маҷаллаҳои дигар камтар осеб дидаанд. Дар ҳоле, ки сифати ин маҷаллаҳо ба ношир вобаста мебошад, муҳтавои онҳо рекламадихандагонро аз тамоми бахшҳо – мошинсозӣ, брендҳои зебӣ ва мӯд, маконҳои ҷаҳонӣ ва сайёҳӣ ба худ ҷалб менамояд. Ҳисоб мешавад, ки аввалин маҷаллаи борти ба ширкати ҳавопаймоии «Pan American World Airways» [12] мансуб аст, дар ҳоле ки дарозмунтарин маҷаллаи борти Holland Herald аз ширкати KLM аст ва он бори аввал моҳи январӣ соли 1966 интишор гардидааст (*дар расм*).

Маҷаллаи «Tajik Air» мақоми расмии КВД «Тоҷик Эйр» буд. Теъдоди нашри он 5000 нусхоро ташкил намуда, давомнокии нашр ҳар семоҳоро ташкил меод. Формати маҷалла – 220x285 (А6). Маҷалла маводи ҷолибро дар бораи олами набототи ҳайвоноти Тоҷикистон, ҷойҳои тамошобоби таърихӣ ва шахсиятҳои маъруф дар бар гирифта, роҷеъ ба фаъолияти ширкати ҳавопаймоии «Тоҷик Эйр» маълумот паҳш менамуд ва маслиҳатҳои муфидро барои мусофирон пешкаш мекард. Маҷалла барои доираи васеи хонандагон пешбинӣ шуда, ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардид.

Маҷаллаи «Тоҷик Эйр» дар ҳавопаймоҳои КВД «Тоҷик Эйр» дар ҳама самтҳо – Москва, Екатеринбург, Санкт-Петербург, Новосибирск, Алмаато, Урумчӣ, Техрон, Шарча, Истамбул, Сочи, Иркутск ва Бишкек ройгон паҳн карда мешуд. Гуфта мешуд, ки имконияти табиғ дар маҷаллаи «Tajik Air» бо шартҳои мутақобилан судманд ба роҳ монда мешавад.

Ширкати ҳавопаймоии «East Air» ҳанӯз соли 2014 дар Тоҷикистон ба нашри маҷаллаи бортӣ оғоз намуд. Шумораи якуми маҷалла моҳи март аз ҷоп баромад. Маҷалла ба мусофирон кумак мекунад, ки дар вақти парвоз вақтро гуворо гузаронанд ва маълумоти зиёди муфид гиранд. Маҷалла дар се моҳ як маротиба нашр шуда, дар кабинаҳои ҳавопаймои ширкат, идораву намояндагиҳои «East Air», меҳмонхонаҳо ва марказҳои тичоратӣ ройгон паҳн карда мешуд. Формат ва мундариҷаи он зебо ва мусаввар буда, маводҳо дар мавзӯҳои гуногун ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешуданд. Теъдоди нашр 3 ҳазор нусха муайян гардид. Ширкати ҳавопаймоӣ таъкид кардааст, ки яке аз ҷойҳои марказии маҷалларо маводҳо дар бораи манзара ва зебоиҳои Тоҷикистон фаро мегиранд.

Дар маҷалла бахше барои мусофирони хурдсол низ мавҷуд аст, ки дар он сайёҳони ҷавон метавонистанд қиссаҳои ибратомӯз бихонанд, муаммоҳо ва муаммоҳои ҷолибро ҳал кунанд.

Ин талабот барои маҷаллаи «Parvoz»-и ҚСҚ «Сомон Эйр» ҳам хос аст.

Ба ҳисоби миёна, ҳоло дар ҷаҳон зиёда аз 200 номгӯи маҷаллаҳои бортӣ интишор мегарданд. Ғайр аз ин, дар замони пайдоиши технологияи рақамӣ, баъзе ширкатҳо пешниҳод мекунанд, ки маҷаллаҳо тавассути барномаҳои махсус дар планшет ё онлайн хонда шаванд. Ба сифати намуна, акси саҳифаи якуми маҷаллаҳои бортиро бо дастрасӣ аз манбаъҳои боз мегузорем.

Тахлилҳо нишон медиҳанд, ки модели қолабии маҷаллаҳои борти маъмулан аз бахшҳои зерин иборат аст:

✓ «**Фарҳанг**» – мақолаҳои муаллифӣ ва мусоҳибаҳои ихтисосӣ бо ситораҳои санъати эстрада ва кино, театр ва ғайра. Маълумот дар бораи далелҳои таърихӣ, ёддоштҳо дар бораи рӯйдодҳои муҳимми фарҳангӣ, санъат ва ҳаёти иҷтимоӣ;

✓ «**Саёҳат**» – мақолаҳо дар бораи манзараҳои зебои кишварҳои гуногун, мусоҳибаҳо ва аксҳо бо сайёҳони машҳур аз ҷуғрафияҳои гуногуни ҷаҳон;

✓ «**Варзиш**» – мақолаҳо дар бораи рӯйдодҳои муҳимми ҷаҳонии варзиш, мусоҳибаҳо бо варзишгарони машҳур, мураббӣён ва шореҳони варзиш, маълумот дар бораи намудҳои гуногуни варзиш ва ғайра;

✓ «**Технопарк**» (IT) – гузоришҳо аз намоишҳои автомобилӣ ва ҳавоӣ, баррасии маҳсулоти нав ва маслиҳатҳо оид ба фаъолияти мошинҳо, яхтаҳо, чархболҳо, асбобҳои маишӣ;

✓ «**Дунёи кашфиётҳо**» – мақолаҳо дар бораи ихтироъкорон ва ихтироъҳои олий, ёддоштҳо дар бораи падидаҳои ҷолиб; таърих ва табиат;

✓ «**Тичорат**» – мақолаҳо оид ба молия, ҳуқуқ, суғурта, сохтмон, менеҷмент, таблиғ ва ғайра, хабарҳо дар бораи амволи ғайриманқул, бонкдорӣ, иқтисод ва бозори саҳомӣ;

✓ «**Лоиҳаҳо**» – мақолаҳо дар бораи тарроҳон;

✓ «**Мӯд**» – ҳикояҳо ва мусоҳибаҳо аз олами мӯд;

✓ «**Зебӣ ва саломатӣ**» – хабару мақолаҳо аз олами зебӣ, атриёт ва косметика, маслиҳатҳои амалии мутахассисони соҳа;

✓ «**Лаззат**» – мақолаҳо ва мусоҳибаҳо дар бораи хӯрокҳои болаззати миллӣ, тарабхонаҳо ва ошхонаҳои миллию хориҷӣ.

Одатан, шумора бо рубрикаи «Роҳнамо» хотима меёбад. Ин бахш дар бораи тарабхонаҳо, меҳмонхонаҳо, нақлиёт, ҷойҳои сайр, ҳачву латифа, маълумоту хабарҳо дар бораи хидматҳои махсуси ширкат, тавсифи техникаи ҳавопаймоҳо, харитаҳои парвоз ва ғайра аст.

Ҳамаи бахшҳои номбурда дар маҷаллаҳои «Tajik Air»-и КВД «Тоҷик Эйр», «Parvoz»-и ҶСК «Сомон Эйр» ва «East Air»-и ҶСК «Ист Эйр» мушоҳида мегардиданд.

Афзоиши шумораи ҳавопаймоҳо боиси он шуд, ки ин васоити ахбори оммаи иттиҳодиявӣ ба чинс, синну сол ва ҳатто мафҳумҳои пурмазмун тахассус дошта бошанд. Дар байни ҳавопаймоҳои ҷаҳонӣ намунаҳои зергурӯҳҳои иттилооти парвоз ва маҷаллаҳои таълимиро пайдо кардан мумкин аст, ки пурра ё қисман барои як категорияи мусофирон бахшида шудааст. Масалан, имрӯз ширкатҳои ҳавопаймоии «Air France» (Фаронса) ва «Lufthansa» (Олмон) мутаносибан барои муштариёни наврас ва бонувон маҷаллаҳои хоссаи борти интишор менамоянд.

Дар ин маҷаллаҳо мақолаҳо одатан оид ба шахрҳои машҳур ва хатсайрҳои сайёҳӣ бахшида мешаванд. Аксар вақт жанрҳои очерки сафарӣ, шарҳ, ва тавфсири мавзӯӣ истифода мегардад. Дар дигар бахшҳо ин маҷаллаҳо бо нашр ва паҳни маводи иттилоотии стандартӣ ба ҳамдигар хеле монанд ҳастанд – ҳикояҳо аз ҳаёти одамони машҳур, ошхонаҳо, мошинҳо, олами технологияҳои баланд, амволи ғайриманкул ва ғайра. Саҳифаҳо барои реклама дар маҷаллаҳои бортӣ 2 моҳ қабл аз чопи шумораи навбатӣ фурӯхта мешаванд. Сабаб дар он аст, ки ширкатҳои ҳавопаймой ва фурудгоҳҳо мехоҳанд маҳсулоти иттиҳодиявии худро дар ҳудуди муайян ба муштарӣ дастрас намоянд. Як навъ баранда ва сарчашмаи хабари нотакрор ё эксклюзив бошанд.

Ба ибораи дигар, маҷаллаҳои бортӣ метавонанд дар байни дигар матбуоти даврӣ ҷойгоҳи хос дошта бошанд. Ҷойи зикр аст, ки дар бораи махсусияти ташаккули маҷаллаҳои хусусӣ дар Тоҷикистон соли 2014 муҳаққиқ Исомиддинов Бехзод Тоҳирҷонович диссертатсияи номзадӣ ҳимоя карда, соли 2016 монографияи худро интишор намудааст [6].

Маҷаллаҳои имрӯза ба ҳайси нашрияҳои баромад мекунанд, ки барои аудиторияи мушаххас нигаронида шудаанд ва ҳадафи асосии онҳо дар шуури муштарӣ ташаккул додани тарзи муайяни зиндагӣ аст. Паёми асосии ҳамаи маҷаллаҳои муҷалло ин аст, ки «мо Шуморо муваффақ мекунем ва барои расидан ба ин пирӯзӣ роҳнамоӣ хоҳем кард». Аз ин рӯ, онҳо ба ҳайси дастури «зиндагӣ барои бехтаринҳо» баромад мекунанд. Брендҳои машҳури олам, ки маҳсулоташон арзиши гарон дорад, тариқи маҷаллаҳои бортӣ ва муҷалло харидорони мустақим ва эҳтимолии худро пайдо менамоянд.

Моҳи майи соли 2015 Вазорати нақлиёти Тоҷикистон ба ширкати «Ист Эйр» дигар иҷозаи парвоз надодаанд ва ин ширкат аз ҳаққи парвоз марум гардид. Онҳо тариқи ҳавопаймоҳои лизингӣ аз моҳи сентябри соли 2007 дар мамлакат фаъолияти худро оғоз намуда буданд. Роҳбари ширкат Владимир Куимов он вақт гуфта буд, ки «мо ҳавопаймоҳои худро ба Афғонистон, Қирғизистон ва Қазоқистон фиристодем. Зеро ширкати мо дар ин кишварҳо фаъолият мекунад. Дар Тоҷикистон, ба ҷуз як ҳавопаймо, ки дар Кӯлоб садама карда, ҳоло мавриди баҳси додгоҳӣ қарор дорад, дигар ҳавопаймои ин ширкат боқӣ намондааст». Ба нақли ӯ, мурочиати батакрори онҳо барои тамдиди иҷозаи парвоз дар Тоҷикистон бенатича боқӣ монд. Ширкат мегӯяд, ки онҳо зери фишори рақибон қарор доранд. Далели он – арзон будани чиптаҳои ҳавопаймои ширкат нисбат ба нархи бозор аст. Бояд ёдовар шавем, ки «Ист Эйр» ҷамъияти саҳомӣ буда, 51% саҳмияҳои ба шахрванди Тоҷикистон ва 49% ба шахрванди Олмон тааллуқ доштанд. Ин ширкат дар ихтиёри худ 5 ҳавопаймо, аз ҷумла 3 Airbus-A320 ва 2 Boeing-737 дошта, аз фурудгоҳҳои Кӯлоб ва Бохтар ба шахрҳои Маскав, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Новосибирск, Қазон ва Оренбург парвоз мекард. Бо қатъ гардидани фаъолиятҳои нашри маҷаллаи бортӣ «Ист Эйр» қатъ карда шуд.

Таҳлили жанрҳои маҷаллаҳои бортӣ нишон дод, ки дар як қатор васоити ахбори оммаи ватанӣ жанрҳои реклама ва PR бо қолабҳои жанрии журналистӣ иваз карда мешаванд. Яъне, вазифаи эҷоди мундариҷаи ҷолиб, махсусан тавассути рад кардани рекламаи мустақим ва иттилооти PR «интиҳобӣ» баррасӣ мегардад.

Муҳаққиқон Агафонов Л.С. [1], Волкоморов В.А. [3] ва Бикадорова А.С. [2] бар ин назар ҳастанд, ки дар маҷаллаҳои бортӣ ва муҷалло тамоюли иваз шудани жанрҳои журналистӣ бо матнҳои PR, авлавиат пайдо кардани реклама ва табдил додани ин васоити ахбори омма ба воситаи реклама ва пиар мушоҳида мегардад ва онҳо на ба воситаи ахбор, балки фарҳангу фароғат ва PR табдил меёбанд. Умдатан, баррасии ВАО-и иттиҳодиявӣ ҳамчун ҷузъи таркибии PR дар доираҳои илмӣ пазируфта шудааст. Коршиносони шинохтаи рус Мурзин Д.А. [7] ва Горчева А.Ю. [4] дар таҳқиқоти худ ба ин масъала дахл кардаанд.

Таҳқиқи мо муайян намуд – жанрҳои анъанавии журналистика зери таъсири вазифаҳои мушаххасе, ки дар назди ВАО-и иттиҳодиявӣ истодаанд, тағйир меёбанд. Онҳо дар маҷмуъ коҳиш меёбанд, ба сифати меъёри шахшуда (стереотип) қабул мегарданд, хусусияти таҳлилӣ ва муқоламавии худро аз даст медиҳанд. Муҳаққиқ Лучинская Софя Юревна дар диссертатсияи худ – “Журналы-травелоги в условиях глобализации масс-медиа” (Краснодар, 2009, 165 саҳ.) хулоса менамояд, ки низоми нашри ВАО-и иттиҳодиявӣ бо PR-матнҳо фаъолон илова мешавад, ки зери таъсири онҳо жанр ва услуби матнҳои

журналистӣ метавонад комилан тағйир ёбад. Масалан, жанри бадеӣ-публицистии очерки сафарӣ ба номаи сипоси кормандон дар бораи хуш гузаштани таътили тобистона табдил ёфта, барои ташкили чунин фароғат ҳатман ба роҳбарияти муассиса изхори сипос карда мешавад. Ва ё очерки портретӣ ба жанри табрикотӣ ё хислатнома табдил меёбад. Хосияти умдаи ин жанрхоро профессор Саъдуллоев А. ва дотсент Аминов А. дар таҳқиқоти худ ибраз намуда буданд [8].

Оқибатҳои манфии табдили васоити ахбори омма, аз ҷумла ВАО-и иттиҳодиявӣ аз як институти хоссаи иҷтимоӣ ба корхонаи тичоратӣ дар он зоҳир мегардад, ки васоити ахбори омма ба ҷойи пешниҳоди маълумоти муҳим ва босифат танҳо иттилооти барои тичорат муфидро паҳн мекунанд ва ба дастгоҳи бевоситаи PR ва реклама табдил меёбанд. Вобаста ба ин масъала муҳаққиқ Ибраев Б.А. [5] низ чунин андеша дорад.

Бо мурури вақт, истифодаи жанрҳои журналистика самти худро дигар намуданд. Акнун матнҳои PR ва реклама ба жанрҳои журналистика иваз мешаванд. Бештари муҳаққиқон дар бораи конвергенсияи матнҳои журналистӣ ва PR-матнҳо ҳарф мезананд: рӯзноманигорон истифодаи унсурҳои жанрҳои журналистиро бо мақсади ғанӣ гардонидани мавод, ҷалби таваҷҷуҳи хонандагон ва истифодаи унсурҳои PR-ро дуруст мешуморанд. Дар маҷаллаҳои бортӣ матнҳои PR тавре пинҳон карда мешаванд, ки хонанда дар байни сатрҳо гӯё мақолаи журналистиро мутола менамояд, вале дар асл, тавассути очеркҳои сафарӣ ва портретӣ реклама ва PR ошкоро ва пинҳонӣ таълиф мешавад.

Аксар вақт, маводи PR дар доираи «баҳои коршинос» ҳамчун мақолаи таҳлилий пинҳон карда мешавад. Андешаҳои роҳбари ташкилот ва ё коршиноси муассиса ба мавқеи мавзӯи асосии PR мусоидат мекунанд. Яъне рӯзноманигорон барои арзёбии масъала ба «коршиносони дохилӣ» муроҷиат мекунанд ва вобаста ба посухи онҳо, шаклгирии мавқеи аудитория сурат мегарад. Ба ин таҷриба дар тамоми ВАО-и иттиҳодиявӣ муроҷиат мешавад. Аз ҷумла, дар маводҳои нашркунандаи Бонки рушди Тоҷикистон (<http://www.brt.tj/>), ташкилотҳои қарзии «Хумо» (<http://mdohumo.tj/>), «Имон» (<https://www.imon.tj/ru/#/>), Аввалин бонки молиявӣ хурд (<http://www.fmfb.com.tj/tj/>), «Финка» (<http://www.finca.tj/>), «Боварӣ» (<http://bovari.tj/>), мағозаи «Пайкар» (<http://paykar.tj/>), корхонаи «Оби зулол» (<http://shop.obizulol.tj/>), агентии рекламавии «Total advertising group» (<http://www.tag.tj/>) ва дигарон омили болозикр баръало мушоҳида мегардад. Ҳамзамон, бояд ибраз намуд, ки ошкор намудани маводи беғарази журналистӣ аз маводи PR ва реклама кори осон нест.

Бо назардошти тамоюли зикршуда, сутуни сармуҳаррир дар рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои ВАО-и иттиҳодиявӣ фарогири матнҳои PR буда, дар он метавонад сипос ба муштариён ҷиҳати интиҳоби хизматрасонии ширкат ва ё табрики кормандон ба ифтихори ягон санаи муҳим зикр гардад. Соли 2004 авиатсияи тоҷик 80-солагии худро таҷлил менамуд. Дар сутуни сармуҳаррири маҷаллаи «Tajik Air» чунин номаи табрикотиро мутолиа мекунем: «Ҳамкорони азиз! Шуморо ба ифтихори 80-умин солгарди авиатсияи тоҷик табрик мегӯем! Ин санаи муҳим барои ҳар яки мо аст. Кор дар ширкати ҳавопаймоии «Тоҷик Эйр» на танҳо шараф, балки масъулияти бузург аст. Ин иртиботи бефосилаи мо бо дахҳо шаҳрҳои ҷаҳон, ҳамлу нақли минтақавӣ ва байналмилалӣ, ҷорӣ кардани стандартҳои пешрафтаи байналхалқӣ дар соҳаи авиатсияи граждании Тоҷикистон ва дастгирии воқеии саноати авиатсионӣ мебошад...»

Дар «Тоҷик Эйр» одамони касбу кори гуногун кор мекунанд ва онҳо ба осмон содиқанд. Мо мехоҳем ба ҳама кормандон беҳтарин шароитро фароҳам орем, то онҳо ба интиҳоби худ ҳамеша содиқ бимонанд ва далерона ба қуллаҳои нав парвоз кунанд. Ба шумо ва наздиконатон саломатӣ, умри дароз, хушбахтӣ, саодат, парвози баланд ва осмони соф орзумандем». Бояд ёдовар шуд, ки 3-юми сентябри соли 1924 ҳавопаймои Ю-13 аз Бухоро ба Душанбе омад ва ҳамасола ин рӯз ҳамчун «Рӯзи авиатсияи тоҷик» қайд карда мешавад. Чунин маводҳо дар саҳифаи аввал ва ё дуҷуми нашрия ҷойгир карда мешаванд, ки бо услуби кории расмӣ иншо гардида, аз ҷониби мутахассисони робита бо ҷомеа таҳия карда мешаванд. Мақолаҳои мазкур аз ҷониби роҳбари аввал имзо гардида, ба номи онҳо интишор меёбанд.

Дар мавриди сутуни сармуҳаррир бояд гуфт, ки он аз номи мавқеи шахси якуми нашрия дар бораи рӯйдодҳои дорой аҳамияти ҷамъиятидошта ва хусусияти инъикоси онҳо дар ин расонаҳо иборат аст. Дар ҷунин матн принсипи муаллифӣ ва шахсияти ӯ возеҳ ифода меёбад. Ҷунин мавод бо сабаби мавқеъгирии журналистии муаллиф барои хонандагон ҷолиб менамояд. Тавре таҳлил нишон медиҳад, сутуннависи сармуҳаррирон барои ВАО-и иттиҳодиявӣ боиси таҷдид намудани матнҳои рекламавӣ гардид. Ёдовар мешавем, ки дар ин хусус дастури таълимии профессор Муқимов М. “Сутуннависӣ” (Душанбе, 2022. – 76 саҳ.) интишор шуда буд.

Ҳоло таҷрибаи ҷаҳонӣ тақозо менамояд, ки дар сутунҳои расонаҳои иттиҳодиявӣ ва махсусан маҷаллаҳои борти на ҷумлабандиҳои обшустаи анъанавӣ, балки ҳарфҳои муҳим ва барои ҷомеа арзишманд садо диҳанд. Масъалаҳои баррасӣ гарданд, ки барои аксарияти аудитория шинос бошанд, ягон масъалаи муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ё фарҳангиро муҳокима намоянд. Ҳолатҳои ҳам ба қайд гирифта шудаанд, ки дар хусуси мавзӯҳои барои аудитория шинос ҷеҳраҳои аввали иттиҳодия баромад менамоянд. Дар ин сурат ҳам муҳтаво ва ҳам услуби баён иваз мешавад. Акнун ин мақолаҳо ҳисоботи муқаррарӣ оид ба дастовардҳои ширкат дар ин ё он самт набуда, дар матн метавонад унсурҳои бадеӣ, гуфтугӯӣ ва ифодаҳои образнок истифода карда шаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Агафонов, Л.С. Корпоративная пресса: особенности функционирования, типологические характеристики и методика оценки эффективности: дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / Л.С. Агафонов. – М., 2008. – 188 с.
2. Быкадорова, А.С. Бортовой авиажурнал как тип корпоративного издания [Электронный ресурс] / А.С. Быкадорова // Релга. – 2010. – № 19 (217), 01.12.2010. – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=2801>.
3. Волкоморов, В.А. Корпоративная пресса как фактор формирования и развития экономической культуры организации : на примере внутрикорпоративных газет ОАО "Газпром" : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / В.А. Волкоморов. – М., 2008. – 161 с.
4. Горчева, А.Ю. Корпоративная журналистика [Текст] / А.Ю. Горчева. – М., 2008. – 220 с.
5. Играев, Б.А. Корпоративные СМИ и коммуникации в бизнес-процессах [Текст] / Б.А. Играев // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – № 1-1. – Тула, 2012. – С.15-19.
6. Исомиддинов, Б.Т. К истории частной журналистики Таджикистана [Текст] / Б.Т. Исомиддинов. – Душанбе, 2016. – 144 с.
7. Мурзин, Д.А. Корпоративная пресса: современные типологические концепции: дис. ...канд. филол. наук : 10.01.10 / Д.А. Мурзин. – М., 2007. – 182 с.
8. Садуллоев, А. Очерк: генезис, развитие и современное состояние [Текст] / А. Садуллоев, А. Аминов. – Душанбе, 2012. – 216 с.
9. Хамидиён, И.И. Корпоративные сайты и их практические основы как мощный рычаг и субъект влияния в Таджикистане [Текст] / И.И. Хамидиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2023. – №2. – С.272-282.
10. Чемякин, Ю.В. Из аутсайдеров в лидеры. Тенденции развития корпоративной прессы России [Текст] / Ю.В. Чемякин // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – № 40. – С.98-106.
11. <https://theharrispoll.com/>
12. <https://www.panam.org/>

МАҶАЛЛАҲОИ БОРТИ ДАР НИЗОМИ ВАО-И ИТТИҲОДИЯВӢ

Мақола ба омӯзиш ва асосноккунии типологии мавзӯи нав дар журналистикаи муосири тоҷик – маҷаллаҳои борти ё маҷаллаҳои дохили ҳавопаймо бахшида шудааст. Имрӯз бе қироати маҷаллаи махсус парвози ҳавоиро тасаввур кардан душвор аст. Доштани маҷаллаи борти як унсурҳои ҳатмии ҳамаи ширкатҳои ҳавопаймоии пешрафтаи ҷаҳон мебошад. Ҳар ширкати ҳавопаймоӣ, ки худро эҳтиром мекунад, бояд маҷаллаҳои борти дошта бошанд. Вазифаи асосии онҳо аз он иборат аст, ки ба хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ сифат илова карда, парвозро барои мусофирон боз ҳам ҷолибтар созад. Ба ин навъи маҷаллаҳо ҳислати иттилоотӣ-фароғатӣ муносиб мебошад. Онҳо маҷаллаҳои ҳастанд, ки тарзи ҳаёти зеборо ташвиқ мекунанд. Маҷаллаҳои бортиро маҷаллаҳои инфлайт ҳам мегӯянд - маҷаллаҳои ройгон, ки аз ҷониби ширкати ҳавопаймоӣ дар дохили ҳавопаймо ва ё толори интизори фурудгоҳҳо паҳн карда мешаванд. Тибқи назарсанҷиҳо, тақрибан 94% мусофирон аз 30 то 120 дақиқа вақти худро барои шиносӣ бо маҷаллаҳои дохили ҳавопаймо сарф мекунанд ва аксарияти онҳо “маҷбур” ҳастанд маълумоти пешниҳодшударо мусбат қабул намоянд. Дар мақола, инчунин хусусиятҳои маҷаллаҳои борти ҳамчун унсурҳои муҳими матбуоти иттиҳодиявӣ баррасӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи таҳлили мисолҳои мушаххас муаллиф ба ҳулосае меояд, ки баррасии ВАО-и иттиҳодиявӣ ҳамчун ҷузъи таркибии PR дар доираҳои илмӣ пазируфта шудааст. Истифодаи жанрҳои журналистика, реклама ва PR дар маҷаллаҳои борти низ таҳқиқ мегардад. Дар маҷаллаҳои борти матнҳои PR тавре пинҳон карда мешаванд, ки хонанда дар байни сатрҳои гуё мақолаи журналистиро мутолаа менамояд, вале дар асл, тавассути очеркҳои сафарӣ ва портретӣ реклама ва PR ошкоро ва пинҳонӣ таълиф мешавад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, ВАО-и иттиҳодиявӣ, маҷаллаҳои борти, реклама, PR, маркетинг, сомона, шабакаҳои иҷтимоӣ, рекламадиханда, имичсозӣ, ҳамгирӣ, Holland Herald, «Air France», «Аэрофлот», «Tajik Air», «East Air», «Parvoz», «Сомон Эйр».

БОРТОВЫЕ ЖУРНАЛЫ В СИСТЕМЕ КОРПОРАТИВНЫХ СМИ

Статья посвящена изучению и типологическому обоснованию новой темы современной таджикской журналистики – бортовых журналов. Сегодня сложно представить авиаперелет без чтения специального журнала. Наличие бортового журнала – обязательный элемент всех ведущих авиакомпаний мира. Любая уважающая себя авиакомпания должна иметь бортовые журналы. Их главная задача — повысить качество услуг авиаперевозок и сделать полет еще более интересным для пассажиров. Этот тип журнала имеет информационно-развлекательный характер. Бортовые журналы пропагандируют красивый образ жизни. Это бесплатные журналы, распространяемые авиакомпанией в самолете или в зале ожидания аэропорта. Согласно опросам, около 94% пассажиров тратят от 30 до 120 минут на чтение бортовых журналов, и большинство из них «вынуждены» воспринимать представленную информацию положительно. Также в статье рассматривается характеристика бортовых журналов как важного элемента корпоративной прессы. В результате анализа конкретных примеров автор приходит к выводу, что обзор средств массовой информации воспринимается как неотъемлемая часть PR в научных кругах. Также исследуется использование жанров публицистики, рекламы и PR в данных журналах. В бортовых изданиях пиар-тексты спрятаны таким образом, что читатель как будто читает между строк публицистическую статью, но на самом деле реклама и PR открыто и скрыто рекламируются через туристические и портретные статьи.

Ключевые слова: Таджикистан, корпоративные СМИ, бортовые журналы, реклама, PR, маркетинг, сайт, социальные сети, рекламодатель, имиджевая статья, интеграция, Holland Herald, «Air France», «Аэрофлот», «Таджик Эйр», «Ист Эйр», «Парвоз», «Сомон Эйр».

ONBOARD MAGAZINES IN THE CORPORATE MEDIA SYSTEM

The article is devoted to the study and typological substantiation of a new topic in modern Tajik journalism – on-board magazines. Today it is difficult to imagine air travel without reading a special magazine. The presence of an on-board magazine is a mandatory element of all the leading airlines in the world. Any self-respecting airline should have flight logs. Their main task is to improve the quality of air transportation services and make the flight even more interesting for passengers. This type of magazine is suitable for infotainment purposes. On-board magazines promote a beautiful lifestyle. These are free magazines distributed by the airline on the plane or in the airport lounge. According to surveys, about 94% of passengers spend from 30 to 120 minutes reading flight logs, and most of them are "forced" to perceive the information presented positively. The article also examines the characteristics of on-board magazines as an important element of the corporate press. As a result of the analysis of specific examples, the author comes to the conclusion that the media review is perceived as an integral part of PR in scientific circles. The use of the genres of journalism, advertising and PR in these magazines is also being investigated. On-board advertising, PR texts are hidden in such a way that the reader seems to read a journalistic article between the lines, but in fact advertising and PR are openly and covertly advertised through travel and portrait articles.

Keywords: Tajikistan, corporate media, on-board magazines, advertising, PR, marketing, website, social networks, advertiser, image article, integration, "Holland Herald", "Air France", "Aeroflot", "Tajik Air", "East Air", "Parvoz", "Somon Air".

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳамидиён Илҳомҷон Иномзода* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент, кафедраи телевизион ва радиоишунавонии факултаи журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: i.hamidiyon@gmail.com. Тел.: (+992) 919-70-81-70

Сведения об авторе: *Хамидиён Илхомджон Иномзода* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедра телевидения и радиовещания факультета журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: i.hamidiyon@gmail.com. Тел.: (+992) 919-70-81-70

Information about the author: *Hamidiyon Ilhomjon Inomzoda* – Tajik National University, candidate of philological Sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: i.hamidiyon@gmail.com. Phone: (+992) 919-70-81-70

Комилова З.Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони соҳибистиклолии кишвар барои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷуҳ бештар зоҳир мегардад. Заминаи асосии ҳуқуқи татбиқи ин ҳадафҳои ҳукумати мамлакат аз Конститутсия сарчашма гирифта, ҳамчунин қонуну қарорҳои дигари соҳавӣ онро пурра мекунад. Аз ҷумла дар моддаҳои 33, 34, 35-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва имтиёзҳои занон махсус зикр мешаванд.

Тадбирҳои алоҳидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвияти нуфузи қонун ва ҷаълоҳои онҳо дар ҷомеа иловатан шароит фароҳам меоранд. Чунончи, барои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа соли 1998 қвотаҳои президентӣ таъсис дода шуд, ки барои ба таҳсил фаро гирифтани духтарони ноҳияҳои дурдаст пешбинӣ шуда буд ва дар ин замина то имрӯз ҳазорҳо нафар бонувон дар самтҳои гуногун илм омӯхта, соҳиби диплом ва ихтисосу ҷойи қор мешаванд. Дар фазои илмӣ доир ба мақоми зан ва нақши онҳо дар ҳаёти иҷтимоии кишвар баъзе таҳқиқотҳо ба назар мерасанд, ки дар доираи диссертатсия ва мақолаҳои илмӣ рӯи ҷоп омадаанд. Аз ҷумла рисолаи номзадии С.А. Низомова бо номи “Становление и развитие женской периодической печати в Таджикистане” соли 2014 ҳимоя гардидааст [6, с.153]. Ҳамчунин мақолаҳои илмӣ И.К. Усмонов “Зани тоҷик дар замони истиқлолият” [11, с.167-195], А. Азимов [1, с.73-74] дар бораи нашрияҳои бонувон, ки “Бо роҳи Ленини” ном дошт ва Қ. Мухторӣ “Афкори умум дар масъалаи симои зани тоҷик (дар мисоли сомонҳои «Озодӣ» ва «Озодагон»)» [5, с.273-277] рӯи ҷоп омадааст, ки дар онҳо паҳлуҳои мухталифи ҳаёти занон ба таҳқиқ гирифта шудаанд. Дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ “Масъалаҳои асосие, ки ҳамчун мушкилоти занон баррасӣ мегардад, ниҳоят зиёданд” [9, с.273], ки зери рубрикаҳои домӣ ё аҳён-аҳён ба назар мерасанд. Вале дар баробари инъикоси ҳаёти бонувон дар саҳифаҳои матбуоти даврии Тоҷикистон, ҳамчунин маҷаллаҳои алоҳидае рӯи ҷоп меоянд, ки пурра ба ин мавзӯ алоқамандӣ дорад, ба монанди “Фирӯза” ва “Бонувони Тоҷикистон”.

Дар ин мақола мо кӯшиш кардем, матлабҳои, ки вобаста ба ҳаёт ва ҷаълоҳои қорҳои бонувон рӯи ҷоп меоянд, симои зани муосири тоҷикро маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” ҷӣ тавр муаррифӣ менамоем.

Дар ин мақолаи худ барои нишон додани симои зани муосир мо шумораҳои се сол (2018, 2019, 2020)-и маҷалларо аз нигоҳи қасбу қори қаноне, ки мавриди тавачҷуҳи аҳли қалами маҷалла қарор гирифтаанд, мазмуну муҳтавои маводи ба ин мавзӯ бахшидашуда ва истифодаи анҳои жанрҳои публицистика дар ин самт таҳлил менамоем.

Дар соли 2018 12 шумораи маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон» (ҳар моҳ як шумора) дастраси қонанда шудааст, ки дар онҳо 184 адад маводи гуногунмазмуну гуногунжанр ҷоп шудаанд, ки ба ҳаёти занон бахшида шудаанд. Дар ин теъдоди маводи маҷаллаи симои занҳои қасбу қори гуногун ба назар мерасанд. Таҳлил нишон дод, ки дар соли 2018 бештар аз ҳама бонувоне мавриди тавачҷуҳи қорандони маҷалла қарор гирифтаанд, ки дар соҳаи маориф ҷаълоӣ мекунанд. Аз 184 маводи доир ба мавзӯи мавриди назари мо, ки соли 2018 дар маҷалла ҷоп шудааст, беш аз 40 ададаш ба қорандону бонувони ин соҳа бахшида шудааст. Симои 20 нафар занҳои муаллима ва қорандони мухталифи соҳаи маориф дар ин давра рӯи авроқи маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” омадааст, ҳамчунин дар ҳусуси 20 нафар масъулону мудирони боғчаҳо мавод ба таъъ расидааст. Ақсари бонувони дар ин самт васфшуда, ки дар саҳифаҳои маҷалла ба таъъ расидаанд, бонувони сарвар дар ин соҳа мебошанд.

Аз нигоҳи фароғии бонувони қасбу қори гуногун дар маводи маҷаллаи занҳои қорандони соҳаи театру кино дар зинаи дуум қарор мегиранд. Дар соли 2018 дар ҳусуси ҳаёти бонувони ин соҳа дар маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” 36 мавод таҳия шудааст.

Ба ҳамин минвол симои занҳои қасбу қори гуногун, аз ҷумла табиб (11 нафар), қорандони муассисаҳои қорандони ва ободони боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ (10 нафар),

хуқуқшиносон (9 нафар) ва дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ (бонувони хонашин, ки кадбонуи хубанд, колхозчӣ, варзишгар, шоира, журналист, сиёсатшинос, соҳибкор, сохтмончӣ ва ғ. аз 1 то 8 нафар) дар маводи маҷаллаи мазкур инъикоси худро ёфтаанд. Таваҷҷуҳ ба ҳаёти занҳои дар сохторҳои қудратӣ фаъолияткунанда низ дар ин сол ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла дар маводе, ки зери унвони «Аз табори бузургон» дар маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон» нашр шудааст, ҳаёти як нафар бонуи дар соҳаи гумрук фаъолияткунанда – Сулҳия Мирзошоева мебошад. Ин мавод зери рубрикаи «Падарон ва фарзандон», дар шумораи якуми соли 2018 рӯйи чоп омадааст. Мавод ба қалами Гулноза Бобомуродова тааллуқ дорад.

Сулҳия Мирзошоева фарзанди ашхоси саршиноси олами фарҳангу санъат, Артисти халқии СССР, Ҳунарпешаи хизматнишондодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор, дорандаи ордени «Ситораи Президент» Ҳошим Гадо ва Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Гуландом Сафаралиева мебошад.

Маводи мазкур аз муаррифии қаҳрамон шуруъ мегардад ва дар фарҷоми он қаҳрамони асар ҳамчун бонуи хона муаррифӣ мешавад. Ба истилоҳи дигар ҳаёти оилавии қаҳрамон ба хонанда бозгӯ мегардад. Яъне муаллиф бо ин матлабаш мехоҳад симои як нафар зани дар соҳаи худ муваффақро нишон диҳад. Дар оғози мавод муаллиф дар хусуси қаҳрамонаш чунин маълумот медиҳад: «Қаҳрамони ман, агарчи корманди мақомот аст, адабиётро дӯст медорад. Бонуест зебо, оқила, отифа. Ором ҳарф мезанад, дар ибрази андеша хеле озод асту роҳат сари ҳар мавзӯ мешавад бо ӯ суҳбат кард» [17, с.8-10].

Матлаби мазкур дар қолаби жанри лавҳа таҳия шуда, дар он лаҳзаҳои мухталифи зиндагии қаҳрамон дар алоҳидагӣ бо зерсарлавҳаҳои «Духтари Шох Эдип», «Гардиш», «Гумрук», «Оила», «Симои занона» тасвир ёфтааст. Ба андешаи муҳаққиқ М. Муродӣ «Асоси жанри лавҳаро воқеаҳои ташкил медиҳанд, ки дар онҳо нақши инсос эҳсос мешавад» [4, с.228]. Истифодаи ин усул бо овардани маълумоти кӯтоҳ дар хусуси шахсияти қаҳрамони асар барои хонанда диққатҷалбкунанда мебошад. Дар маҷмӯъ, айёмӣ кӯдакӣ, наврасӣ ва фаъолияти қорӣ Сулҳия Мирзошоева пайхам таҳлил гардида, хеле омӯзанда нишон дода шудааст.

Ҳамчунин маводи дигаре дар шумораи соли 2018 ба фаъолияти зане бахшида шудааст, ки ба ҳунармандӣ-дӯзандагӣ машғул мебошад. Муаллифи маводи мазкур Сафаралӣ Назаров буда, дар бораи қаҳрамони худ рӯйи як саҳифаи маҷалларо пур кардааст [23, с.37]. Саёҳат Назарова аз имтиёзҳои, ки баҳри эҳёи ҳунарҳои миллӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шуд, истифода намуда, бо ҳунари волои худ маҳсулоти офаридаашро ба фурӯш бароварда, ба бучаи оилааш фоида ба даст меорад. Мазмуну муҳтавои матлаби мазкур дар хусуси ҳунари волои Саёҳат Назарова буда, паҳлуҳои гуногуни он ба монанди либосдӯзӣ, чакандӯзӣ, камзӯлу чомаҳои зардӯзӣ ва ғ. мебошад. Дар деҳаи Чорбоғи Ҷамоати деҳоти Кӯлоби шаҳри Кӯлоб қаҳрамони муаллиф Назаров С. зиндагӣ ва дарҳости мардуми гирду атрофро қаноатманд менамояд. Дар ин мақола муаллиф зиндагии одии як нафарро ба таҳлил гирифта, роҳи амалӣ ва ташаккул ёфтани орзуи деринтизорро нишон медиҳад. Аз ҷумла дар охири матлаб таъкид менамояд, ки: «Имрӯз молу маҳсулоти тайёрнамудаи ин ҳунарманд дар намоишгоҳҳои сатҳи минтақавӣ вилоятӣ пешкаши мардум мегарданд» [23]. Ба ин ҳунари бонувон ва офаридаи онҳо имрӯз дар ҷомеаи мо талабот зиёд буда, ҳатто диққати сайёҳонро ба худ ҷалб менамояд. Аз ҷумла дар мавридҳои зарурӣ, яъне тӯю сур асосан мардум зиёдтар фармоиш ва харидорӣ менамоянд. «Гулдузиву сӯзанӣ, қуроқу чакан, чодару чихози арӯс ва саду як маҳсулоти дигари Саёҳат дару девор ва сару пойи мардумро зебу зиннат медиҳанд» [23].

Аз нигоҳи жанр агар ба маводи болозикр таваҷҷуҳ намоем, хусусиятҳои мақоларо дорад ва «беҳтарин василаи баёни фикр ва мулоҳиза» [10, с. 189] маҳз мақола буда метавонад. Мақсади асосии жанри мақоларо муҳаққиқ И. Усмонов дар «...таҳлили ақидаи мақсади мақола мебошад, сухани гуфтани бошад, андешаи таблиғи қардани бошад, он гоҳ мақола навишта мешавад» [12, с.42] мебинад.

Дар маводи дуюм таваҷҷуҳ ба он зоҳир мегардад, ки барои амалӣ гардидани орзуҳо талош бояд дошт. Ин матлаб «Номи ӯ Зебунисос...» ном дорад, зери рубрикаи «Рисолат», дар шумораи №136, моҳи март соли 2018 рӯйи чоп омадааст. Мавод ба муаллиф Ситора Ашӯрова тааллуқ дорад.

Зебуниссо Азизова дар оилаи деҳқон чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Ӯ аз хурди орзуи журналист шуданро дар дил мепарварид, вале падару модараш розигӣ намедоданд, ки орзуҳои ӯ амалӣ шаванд. Аммо ӯ, ки саводу дониши мукамал дошт, падару модарашро ба роҳи илму адабомӯзӣ рафтани хеш розӣ намуд. Ӯ дар телевизиони «Пойтахт», сипас дар «Сафина» қору фаъолият намуд.

Дар оғози мавод муаллиф дар хусуси қаҳрамонаш чунин маълумот медиҳад: “Қаҳрамони ман, агарчи журналист аст, адабиётро дӯст медорад. Бонуст зебову оқила. Ором ҳарф мезанад, дар ибрази андеша хеле озод асту роҳат сари ҳар мавзӯ мешавад бо ӯ суҳбат кард” [16, с.22-23].

20 сол инҷониб дар соҳаи телевизион фаъолият дорад. Муаллифи барномаҳои «Толори оинаҳо» ва «Асолат» дар телевизиони «Сафина» мебошад. Барои фаъолияти судманд бо унвонҳои ифтихории «Аълочии Кумитаи телевизион ва радио», «Аълочии матбуоти Тоҷикистон», «Аълочии фарҳанги Тоҷикистон» қадрдонӣ шудааст.

“Зан дар оила ҳамсар асту модар ва дар ҷомеа роҳбар асту коргар, мегӯяд Зебуниссо” [16, с.22-23]. Зебуниссо аз муҳити оила низ меболад, зеро соҳиби 3 фарзанд се писари дӯстрӯяк – Сино, Исфандиёр ва Шаҳриёр аст. Маводи мазкур аз муаррифии қаҳрамон шуруъ мегардад ва дар фарҷоми он қаҳрамони асар ҳамчун бонуи хона муаррифӣ мешавад. Ба истилоҳи дигар, ҳаёти оилавии қаҳрамон ба хонанда бозгӯ мегардад. Яъне, муаллиф бо ин матлабаш мехоҳад симои як нафар зани дар соҳаи худ муваффақро нишон диҳад.

Матлаби мазкур дар қолаби жанри мақола таҳия шуда аз зерсарлавҳаҳои “Аз деҳа ба шаҳр, Айёми донишҷӯӣ, Самараи талошҳо, Рисолати зани коргар, Хонавода, Сирри зебой, Ормонҳо” иборат мебошад. Ҳаҷман ду саҳифаро дар бар мегирад ва бо ду акс, ки асосан муҳити оилавии ӯро бозгӯ менамояд, ҷой дода шудааст.

Дар маҷмӯъ айёмӣ кӯдакӣ, наврасӣ ва фаъолияти кории Зебуниссо Азизова пайиҳам таҳлил гардида, хеле омӯзанда нишон дода шудааст.

Дар шумораҳои соли 2019 батабърасидаи маҷалла (12 шумора) 122 маводе нашр шудааст, ки ба ҳаёти занҳои касбу кори гуногун бахшида шудааст. Фарқияти куллие, ки дар маводи марбут ба ҳаёти занон дар ин сол ба мушоҳида мерасад, ин бартарӣ касб кардани симои занҳои роҳбар ва дастгоҳҳои марказии мақомоти иҷроия мебошад. Шояд таъсири бартарӣ касб кардани чехраҳои дар ин самт фаъолияткунанда аз ҳисоби занон боис шуда, ки дар соли 2019 дар маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” рубрикаи “Шахсияти раис” таъсис дода шудааст. Аксари маводе, ки ба ҳаёти занҳои корманди мақомоти иҷроия бахшида шудааст, зери ҳамин рубрика ба таъб расидаанд.

Аз ҷумла дар мусоҳибае, ки зери унвони «Агар шаҳрро сарвар бону будӣ ...» [18, с.9-10] ҷоп шудааст, рӯзгори ҳамин гуна як зани роҳбар муаррифӣ мешавад. Дар ин мусоҳиба дар хусуси фаъолияти Раъно Ҳошимзода – раиси шаҳри Бӯстони вилояти Суғд маълумот дода мешавад. Ин мавод дар шумораи 1-уми соли 2019 (моҳи январ) рӯйи ҷоп омадааст ва муаллифи мавод Гулноза Бобомуродова мебошад. Мавод бо як расми ҳаҷман калон бо назардошти матн се саҳифаро пур кардааст. Дар мусоҳиба перомунӣ фаъолияти ин бону дар ҷодаи сиёсат, ки 26 сол собиқаи корӣ дорад, маълумоти фаровон ва арзишманд оварда шудааст. Раъно Ҳошимова дар ин мусоҳиба ҳамчун як зани кордоне, ки таҷрибаи зиёди омӯзгорӣ дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров дорад ва дар тарбияи дахҳо шогирд сахми арзишманд гузоштааст, муаррифӣ мешавад. Фаъолияти сиёсии ӯ дар мансабҳои мухталиф низ зина ба зина нишон дода шудааст. Аз ҷумла зикр мешавад, ки ӯ соли ба ҳайси муовини раиси шаҳри Хучанд фаъолият карда, баъдан ҳамчун муовини раиси шаҳри Бӯстон таъин мегузарад. Ҳамин тарик, пас аз муддате ба вазифаи раиси ин шаҳр сазовор доништа мешавад.

Мусоҳиба аз 14 савол иборат буда, ҳар яке аз он масъалаеро фаро мегирад. Ба монанди “26 соли омӯзгорӣ дар донишгоҳ, номзади илми иқтисод. “Аз соҳаи таълиму тарбия ба сиёсат”, “Чунин гаштро тасаввур мекардед?”, “Фаъолият дар кадом зинаи сиёсӣ осонтар буд?”, “Мушкил нест роҳбарии шаҳр ё ноҳия барои як бону?”, “Бонувон ҳам мехоҳанд корхонаҳои шахсӣ таъсис диҳанд?”, “Масъулияти вазифаи Шуморо шаҳрвандон чӣ гуна қабул карданд?”, “Идеали Шумо дар сиёсат кист? “Шумо, воқеан, эҳсос мекунед, ки “хидматгори халқ” ҳастед?” ва ғайра.

Дар маҷмӯъ, дар соли 2019 16 маводе ба таъб расидааст, ки ба ҳаёти занҳои роҳбар – раисони ноҳияҳо бахшида шудааст.

Дар маводи дигари фарогири ҳаёту фаёлияти бонувон дар маҷалла симои 13 нафар занҳои омӯзгор, 12 нафар мудирони боғча, 12 нафар занҳои ободкор, 9 нафар соҳибкор ва боқимонда занҳои варзишгар, журналист, пазанда, ҳунармандони театр ва кино, ихтироъкор ва ғ. инъикоси худро ёфтаанд, ки намунае аз онҳо “Футболбоздухтарон” [19, с.48-49] ном дошта, дар ҳаҷми ду саҳифа бо ду расм аз лаҳзаи бозии дастаи борнувони варзишгар рӯйи чоп омадааст. Муаллифи мавод Фарзона Восиева мебошад ва дар матлаби мазкур диққати хонандаро ба дастаи фулболбоздухтарони то синни то 15-сола ҷалб менамояд. Ҳамзамон дар идомаи мавод фикри мулоҳизаҳои роҳбари даста Зебо Гасимовна ва бозингарон ба монанди – Идимоҳи Ҷамолӣ, Амина Кӯчакова ва Шарофат оварда шудааст. Асосан аз мазмуни суханони роҳбари дастаи футболбозони бонувон бармеояд, ки дар самти варзиш ҷалби бонувон зиёд ба назар гирифта шавад ва ҳамчунин баъзе имкониятҳои дигар барои шавқманд гардидани бонувон низ ба инобат гирифта шавад. Дастаи мазкур дар чемпионати Ассотсиатсияи футболи Осиёи Марказӣ (САФА), ки дар шаҳри Тошканд доир шуд, бо дастаҳои Қирғизистон, Эрон, Ўзбекистон сабақат варзида, сазовори ҷойи савум гардидаанд. Чехраҳои намоёни ин чемпионат аз Тоҷикистон Рухшона Файзуллоева, Амина Кӯчакова, Муниса Гулова, Таманно Бӯриева, Марҷона Саидова, Идимоҳи Ҷамолӣ мебошад, ки дар маводи мазкур алоҳида аз ҷониби муаллиф таъкид мегардад. Маводи мазкур ба ду зермавзӯ “Осон набуд...” ва “Пайдоиши футболи занона” ҷудо шуда, аз нигоҳи жанр мақола мебошад. Ҳамчунин дар ин мақола ҷо-ҷо фикрҳои мураббия ва ду нафар варзишгарон айнан иқтибос гардидааст.

Агар имрӯз ба нақшу мақоми зан дар ҷомеа нигоҳе андозем, бонувони мо дар тамоми касбу кори гуногун фаёлият мекунад. Дар соли мавриди таҳқиқ рубрика таҳти “100 шахсияти дунё” дар бораи нахустин бонуи кайҳонавард Валентина Терешкова бахшида шудааст [22, с.37].

Маводи мазкур аз муаррифии қаҳрамон шуруъ мегардад ва дар фарҷоми он қаҳрамони асар ҳамчун бонуи хона муаррифӣ мешавад. Ба истилоҳи дигар ҳаёти оилавии қаҳрамон ба хонанда бозгӯ мегардад. Яъне, муаллиф бо ин матлабаш мехоҳад симои як нафар зани дар соҳаи худ муваффақро нишон диҳад. Дар оғози мавод муаллиф дар хусуси қаҳрамонаш чунин маълумот медиҳад: қаҳрамон зан агарчи кайҳонавард бошад ҳам, ба дигар касбҳо ҳам бештар рӯ овардааст. Матлаби мазкур дар қолаби жанри мақола таҳия шудааст.

Соли 2020 дар шумораҳои маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” 192 маводи гуногунҷанри публитсӣ ба таъб расидааст. Дар ин сол симои занҳои эҷодкор бештар мавриди таваҷҷуҳи аҳли эҷоди маҷалла қарор гирифтааст. Аз ҷумла ҳунармандбонувони театру кино дар ин сол муҳотабони маводи маҷалла мебошанд. Беш аз даҳ маводи калонҳаҷму боарзиши маҷалла дар ин сол ба рӯзгори бонувони ин соҳаҳо тааллуқ доранд. Ҳамчунин симои занҳои роҳбар, табиб, омӯзгор, сохтмончи, варзишгар ва ғ. дар соли 2020 авроқи маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон”-ро зеб додаанд.

Дар маводе, ки зери унвони «Бонуи дилдодаи касб» дар шумораи №6-и соли 2020 ба таъб расидааст, ҳаёти як нафар бонуи табиб ба хонанда муаррифӣ мешавад. Ин мавод зери рубрикаи “Духти Сино” чоп шуда, ҳаҷман ду саҳифаро дар бар мегирад [21, с.32-33]. Мавод ба қалами Шохҷамол Мирзочалол тааллуқ дорад. Қаҳрамони ин мавод Рубина Давлатова ном дошта, 35 сол боз дар шуъбаи ҷарроҳии беморхонаи ноҳияи Ванҷ, ба ҳайси ҳамшираи шафқат қору фаёлият кардааст. Тавре аз мазмуни мавод бармеояд, Рубинаро пизишкони шуъба ивазнашаванда меномиданд ва ба қори ӯ пайваста баҳои баланд медиҳанд. Қаҳрамони асар нафари қордон ва самимиву хоксор муаррифӣ шудааст. Муаллиф ӯро бонуи дилдодаи касб меномаду барои хизмати содиқона ба мардум васф мекунад. Илова бар ин, дар хусуси ҳаёти оилавии Рубина Давлатова маълумот дода шуда, аз ӯ ҳамчун модари бомасъулияту ғамхор ёд карда мешавад. Гуфта мешавад, ки Рубина Давлатова ба синни бознишастагӣ расида бо хоҳиши худ аз шуъбаи ҷарроҳӣ қанор рафтааст.

Маводи дигаре, ки дар шумораи №159 соли 2020 диққати моро ба худ ҷалб намуд, “Ҳаёт ҳадаест...” [20, с.21-33] буда, муаллифаш Неъматулло Қудбия мебошад. Дар маводи мазкур аз мушкилие сухан меравад, ки дар ҷомеаи мо имрӯз хеле зиёд ба назар мерасад, ки дар мақолаи илмӣ муҳаққиқ Мухторӣ Қ. ба ин масъала таваҷҷуҳ зиёд гардида буд. Худкушӣ ва бо ин роҳ аз мушкилии ба сар омада халос шудан. Маводи мазкур дар ду саҳифа бо шаш зерсарлавҳа чоп шудааст, ки пас аз мутолиа маълум шуд, ки аз панҷ сарлавҳа се-

тои он лаҳзаҳо аз ҳаёти одамон буда, ду-тои он назари мутахассисон мебошад. Масалан, пораи аввал бо номи “Рашк ва қасос...” омада, дар хусуси худкушии Марзия ном нафаре меравад, ки сабаби онро дар рашк нисбати шавҳар асоснок мекунад. Лаҳзаи дуум “Тарс аз овозаҳои беасос” мебошад, ки оқибати он даст задан ба худкушии анҷом меёбад. Лаҳзаҳои сеюм “Зулм, зӯрварӣ, беморӣ ё...” буда, дар хусуси худкушии писари 13-сола меравад. Порае аз суҳанони модари Ҷавтида оварда шудааст, ки сабаби худкушии писарро дар танбеҳ додани бародараш барои оворагардии ӯ мебинад. Аз ин се лаҳзаҳои овардашуда муаллиф мақсади матлаби овардаашро бо суҳанони коршиноси масоили динӣ – Муслиҳиддин Ҳочамиров ва зани рӯзгордида – Марҳамат Максудова тақвият мебахшад, ки зиндагӣ пур аз мушкилиҳост ва дар ин роҳ пуртахаммул бояд буд, зеро зиндагӣ худ мубориза аст.

Дар маҷмуъ, дар маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” дар солҳои 2018 – 2020 ҳамагӣ 557 мавод вобаста ба ҳаёту рӯзгори бонувон ҷоп шудааст. Матлабҳои мазкур аз нигоҳи мазмуну мухтаво муаррифгари чехраи бонувон ва ҷаҳолияти қорӣ онҳо дар самтҳои гуногун мебошад. Дар ин матолиб дар бораи бонувоне суҳан меравад, ки дар самтҳои гуногун ҷаҳолият менамоянд ва дар пешаҳои худ барои дигарон намунаи ибрат буда метавонанд.

Ҳамзамон, дар баробари муваффақияти бонувони касбу қорӣ гуногун чанде аз матлабҳои дар саҳифаҳои маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон” ҷоп шудааст, ки мушкили рӯз мебошад. Аз нигоҳи қолаби жанри таъҷиб муаллифон бештар ба мақола, мусоҳиба ва баъзан лавҳа ба мушоҳида мерасад.

Муқарриз: Мухторӣ Қ. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Публицистика ва воқеият / А.Азимов. – Душанбе, 2020. - С.73-74.
2. Забони Тоҷикистон (Маҷмуаи мақолаҳо). - Душанбе: Адиб, 2012. – 464 с.
3. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М.Муродӣ. – Душанбе, 2022.
4. Муродӣ, М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Муродӣ. – Душанбе, 2017. - 224 с.
5. Мухторӣ, Қ. Афкори умум дар масъалаи симои зани тоҷик (дар мисоли сомонаҳои «Озодӣ» ва «Озодагон») / Қ. Мухторӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2017. – № 4/6 2017. – С.273-277.
6. Низомова, С.А. Становление и развитие женской периодической печати в Таджикистане: дис... канд ..фил...наук / С.А. Низомова. - Душанбе, 2014. – 153 с.
7. Муқим, Ҷ. Гендер ва журналистика / Ҷ. Муқим. - Душанбе, 2006. – 123 с.
8. Отахонова, Х. Оинаи ҳаёти бонувон / Х.Отахонова // Ҳамрози бонувон. – Душанбе: Деваштич, 2002. - С.3-9.
9. Усмонов, И.К. Журналистика. Қ.3 / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2011. – С.167-195.
10. Усмонов, И.К. Жанрҳои публицистика / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2009. - 139 с.
11. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик И.Усмонов, Д.Давронов. – Душанбе: Ипериал-гурӯпп, 2008. – С.167-195.
12. Усмонов И.К., Усмонова Н.К. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.К. Усмонов, Н.К. Усмонова. – Душанбе: Олами дониш, 2020. – 250 с.
13. Ҳамрози бонувон (Маҷмуи мақолаҳо, ёддоштҳо, ҳикоя ва таронаҳо). – Душанбе: Деваштич, 2002. – 94 с.
14. Усмонов, И.К. Таҳкими сулҳ ва таҳаввулотӣ Тоҷикистон / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2016.
15. Бободжанова Р. Ислам, традиция и гендерные стереотипы / Р. Бободжанова. – Худжанд, 2005. - 198 с.

Манбаъ

16. Ашурова, С. Номи ӯ Зебуниссос... / С. Ашурова // Бонувони Тоҷикистон. – 2018. – №136. – С.22-23.
17. Бобомуродова, Г. Аз табори бузургон / Г. Бобомуродова // Бонувони Тоҷикистон. – 2018. – № 134. – С.8-10.
18. Бобомуродова, Г. Агар шаҳрро сарвар бону будӣ... / Г.Бобомуродова // Бонувони Тоҷикистон. – 2019. – №158. – С.9-10.
19. Восеева, Ф. Футболбоздухтарон / Ф.Восеева // Бонувони Тоҷикистон. –2019 ноябр. – №156. – С.48-49.
20. Қутбия Нейматулло. Ҳаёт ҳадияест... / Нейматулло, Қутбия // Бонувони Тоҷикистон. –2020 феврал. – №159. – С.31-33.
21. Мирзочалол, Ш. Бонуи дилдодаи касб / Ш. Мирзочалол // Бонувони Тоҷикистон. – 2019. – №151. – С.32-33.
22. Мадалиев, Қ. Валентина Терешкова / Қ. Мадалиев // Бонувони Тоҷикистон. – 2019. – №151. – С.37.
23. С. Назаров. Бонуи ҳунарманд / Назаров, С. // Бонувони Тоҷикистон. - 2018. - №139. – С.37.

СИМОИ ЗАНИ МУОСИР ДАР МАҶАЛЛАИ «БОНУВОНИ ТОҶИКИСТОН»

Дар мақолаи мазкур симои бонувони тоҷик дар мисоли маводи маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон» таҳлил мегардад. Дар баробари маводи маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон» ҳамчунин муаллифи мақола ба таҳқиқоти муҳаққиқоне тавачҷуҳ намудааст, ки ба мавзӯи ҳаёти бонувон бахшида шудааст. Аз ҷумла

тахкикоти олимоне чун И.Усмонов, А. Азимов, Қ. Мухторӣ ва С. Низомова. Дар баробари таҳлили маводи маҷалла, муҳаққиқ аз нигоҳи жанрӣ низ фикру мулоҳизаҳои муҳаққиқони соҳаро дар мавридҳои зарурӣ истифода менамояд. Дар маҷола аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ дар замони соҳибистиклолӣ таъкид мегардад, ки барои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳ бештар зоҳир мегардад. Заминаи асосии ҳуқуқии татбиқи ин ҳадафҳои ҳукумати мамлакат аз Конститутсия сарчашма гирифта, ҳамчунин қонуну қарорҳои дигари соҳавӣ онро пурра меқунанд. Аз ҷумла, дар моддаҳои 33, 34, 35-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва имтиёзҳои занон махсус зикр мешаванд.

Калидвожаҳо: журналистика, матбуот, занон, маҷалла, квотаи Президентӣ, жанр, лавҳа, мусоҳиба, конституция, оила.

ОБРАЗ СОВРЕМЕННОЙ ЖЕНЩИНЫ В ЖУРНАЛЕ «БОНУВОНИ ТОҶИКИСТОН»

В данной статье образ таджикской женщины анализируется на примере материалов журнала «Бонувони Тоҷикистон». Наряду с материалами журнала «Бонувони Тоҷикистон», автор статьи также уделил внимание работам исследователей данной темы из жизни женщин. В том числе, исследованиям таких учёных, как И. Усмонов, А. Азимов, Қ. Мухторӣ и С. Низомова. Наряду с анализом материала журнала исследователь при необходимости обращается к мнению исследователей по жанровым вопросам. В статье, с точки зрения права и законодательства в период независимости, подчеркивается, что правительство Республики Таджикистан уделяет большое внимание повышению статуса женщин в обществе. Основная правовая база реализации этих целей правительства страны исходит из Конституции, а также ее дополняют и другие отраслевые законы, постановления. В частности, права и привилегии женщин конкретно упомянуты в статьях 33, 34, 35 Конституции Республики Таджикистан.

Ключевые слова: журналистика, пресса, женщины, журнал, Президентская квота, жанр, зарисовка, интервью, конституция, семья.

THE IMAGE OF A MODERN WOMAN IN THE MAGAZINE “BONUVOONI TOKIKISTON”

In this article, the image of a Tajik woman is analyzed on the examples from the materials of the magazine “Bonuvoni Tojikiston”. Along with the materials of the Bonuvoni Tojikiston, the author of the article also paid attention to the work of researchers on this topic and the lives of women. Including the research of such scientists as I. Usmanov, A. Azimov, Қ. Mukhtori and S. Nizamova. Analysing all magazine material the researcher, if necessary, turns to the opinion of researchers on genre issues. From the point of view of law and legislation during the period of independence, the article emphasizes that the government of the Republic of Tajikistan pays more attention to improving the status of women in society. The main legal basis for the implementation of these goals of the country's government comes from the Constitution, and it is also supplemented by other sectoral laws and regulations. In particular, the rights and privileges of women are specifically mentioned in Articles 33, 34, 35 of the Constitution of the Republic of Tajikistan.

Keywords: journalism, press, women, magazine, Presidential quota, genre, sketch, interview, constitution, family.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Комилова Зебунисо Эргашбойевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи матбуот. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17.
E-mail: **Zebo. Komilova. 74 @ mail.ru**

Сведения об авторе: *Комилова Зебунисо Эргашбойевна* - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры печати. **Адрес:** 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17.
E-mail: **Zebo. Komilova. 74 @ mail.ru**

Information about the author: *Komilova Zebuniso Ergashboyevna* - Tajik National University, applicant for the Department of Printing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17.
E-mail: **Zebo. Komilova. 74 @ mail.ru**

Султонов М.И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи заминаҳои таърихӣю фарҳангӣ ва омилҳои сиёсӣю иҷтимоӣ пайдоиш ва ташаккули ин ё он наشريя, аз ҷумла рӯзномаи “Садои мардум” фақат ба омӯзиши мушкилоти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, тамоюлҳои инқилобии таҳаввулоти ҳаёти ҷомеа ва нақши шахсиятҳо дар ин раванд марбут набуда, доираи фарохтари таҳқиқу арзёбиро дар бар мегирад, ки якеи он дар алоқамандӣ бо ҳадафҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, замони ва хоси касбӣ омӯхтани замони пайдоиш, омилҳои таҳрикбахш ва шаклдиҳандаи сохтори мундариҷавию ғоявӣ ва жанриву хунарии наشريя мебошад. Бо назардошти мубрамияти масъалаи зикршуда дар ин мақола баъзе паҳлуҳои заминаҳои таърихӣ ва омилҳои асосии пайдоиши наشريя “Садои мардум”-ро ба таври мухтасар муайян, мушаххас ва арзёбӣ гардидааст.

Рӯзномаи “Садои мардум” ҳамагӣ чанд рӯз қабл аз Эълумияи Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон (9-уми сентябри соли 1990) таъсис шудааст, ки ба санаи 29-уми августи соли 1990 рост меояд. Маҳз дар ҳамин рӯз Қарори Совети Олии РСС Тоҷикистон “Дар бораи ташкили наشري рӯзнома – органи Совети Олии РСС Тоҷикистон” аз 29 августи соли 1990 интишор ёфт, ки дар он, аз ҷумла омадааст: “Бо мақсади сари вақт ва ҳаматарафа инъикос намудани фаъолияти ҳамаи соҳаҳои Советҳои депутатҳои халқ, роли онҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣю иқтисодии тараққиёти республика рӯзномаи мустақил-органи Совети Олии РСС Тоҷикистон бо унвони “Садои мардум” ташкил карда шавад” [11, с.31-32]. Санади мазкур дар миёни ҷумҳуриҳои собиқи Шуравӣ пас аз Русия дувумин кишвари соҳиби рӯзномаи мустақили парламонӣ будани Тоҷикистонро таъйид мекунад.

Ҳодисаи чанд рӯз қабл аз Эълумияи Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон таъсис ёфтани ин наشريя зехни моро ба сӯйи омилҳои мекашад, ки, бешак, ханӯз дар замони барҷо будани ИҶШС наметавонистанд ба чараёни таъсиси рӯзнома бетаъсир бошанд.

Ба назари мо, омилҳои асосии тақонбахши ин раванд бозсозии горбачёвӣ, озодии нисбии сиёсӣю маъмурии РСС Тоҷикистон, ки он замон дар тобеияти СССР қарор дошт ва ниҳоят мустақилияти нисбии кишвар буд, ки заминаро барои таҷдиди назар дар баъзе соҳаҳои ҳаёти сиёсӣю иҷтимоӣ ва фарҳангӣ фароҳам овард. Зери таъсири раванди дигаргуниҳои сиёсӣю маъмурӣ, ки дар ИҶШ-и он замон рух меод, соли 1990 номи Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон ба Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон иваз ва парламенти кишвар таъсис дода шуд. Ҳамзамон бо ин воқеаи муҳими сиёсӣ, ки моҳияти зохирӣ надошта ҳадафҳои муайяни миллии ояндадорро дунбол мекард, 1-уми августи соли 1990 дар СССР Қонун ИҶШС “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма” қабул гардид, ки сензураи пешакӣ ва монополияи фаъолияти наشريяхоро аз ҷониби ҳизби коммунист ва давлат бекор мекард [2, с.19].

Маҳз зери таъсири дигаргуниҳои зикршуда, вазъи сиёсӣю иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ИҶШС, ки ханӯз Тоҷикистон ҷузъе аз он ҳисоб меёфт, дидгоҳҳо оид ба нақши матбуоти даврӣ ва рисолати он дар ҷомеа тадриҷан тағйир меёфт. Зери таъсири ҳамин раванд ВАО-и Тоҷикистон, ба қавли Қ. Шарифзода “аз кишвар дида пештар мустақилият касб намуд” [12, с.54]. Муҳаққиқ М. Муродов асоснокии ин даъвои Қ. Шарифзодаро дар он дидааст, ки “ба шарофати бозсозии горбачёвӣ қонуни ИҶШС “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма”-и ИҶШС қабул гардид. Қабули қонуни матбуот имкон фароҳам овард, ки тӯли ҳамагӣ як сол дар Тоҷикистон наشريяхои гуногунмавқеъ мисли “Паёми Душанбе” – наشريяи ҷамъияти сиёсӣю пойтахт (январии соли 1990), “Растохез” (30 майи соли 1990), “Адолат”-и шаҳрванди ҷумҳурии Тоҷикистон Имомназар Холназар (20 сентябри соли 1990), “Дунё”-и шаҳрвандони ҷумҳурии Тоҷикистон Тоҳири Абдучаббор ва Аҳмадшоҳи Комил (1 майи соли 1991), таъсис ёфта ба фаъолият пардохтанд. Дар ҳамин раванди шаклгирии матбуоти даврии сифатан нав – таъсиси рӯзномаи “Садои мардум” ҳодисаи тасодуфӣ набуд.

Ниҳоят, баъди чанд рӯзи таъсиси рӯзномаи “Садои мардум” Эълумияи Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон низ интишор ёфт, ки ин омилҳои сиёсӣю таърихӣ ва миллии дар шаклгириӣ ва ташаккули минбаъдаи сохтори мундариҷавию ғоявӣ ва хунарию касбии рӯзномаи “Садои

мардум” ҳамчун органи Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон нақши муҳим ва созанда дошт. Ба қавли собиқадори матбуоти даврии тоҷик Бахтиёр Муртазо “нашрияи парлумонии “Садои мардум”...зодаи истиқлолияти Ватан” буда, “музаффариятҳои гаронқадри Истиқлолияти ваҳдатро бо ҷоннисорӣ ҳимоя намудааст” [5, с.3].

Омили дигари таъсиргузор дар пайдоиш ва ташаккули ин нашрияи даврӣ маҳсули раванди истиқлолхоҳӣ дар ҷумҳурӣ буда, ба интиҳоби беғаразона ва коршиносонаи ба таври алтернативӣ интиҳоб намудани сармуҳаррири рӯзнома рабт мегирад. Дари ҷосияи Совети Олии РСС Тоҷикистон, ки 5-уми октябри соли 1990 баргузор гардид, депутати халқии РСС Тоҷикистон Муродулло Шерализода (Шералиев) ба таври алтернативӣ (бо депутат Хоҷаев Ато (Ато Ҳамдам) сармуҳарри рӯзномаи “Садои мардум” интиҳоб мегардад. Шумораи аввалини ин нашрия зери назар ва раҳбарии бевоситаи ӯ дар рӯзи сешанбеи 1-уми январи соли 1991, дар матбааи “Нашриёти КМ ҶК Тоҷикистон”, бо теъдоди 20 ҳазор нусха ба ҷоп расидааст.

Интиҳоби унвони рӯзнома дар ҳамин шакл низ марбут ба талошҳои Муродулло Шерализода будааст. Дар яке аз ҷаласаҳои Совети олий шакли “Овози халқ” пешниҳод мегардад. Намояндагони мардумӣ анқариб бо як овоз аз ин ном тарафдорӣ менамоянд, вале сармуҳаррири навтаъин Муродулло Шерализода ба ин пешниҳод муқобил баромада, унвони “Садои мардум”-ро пешниҳод менамояд. Баҳс тӯл мекашад ва ниҳоят Муродулло Шерализода, ки донандаи хуби забон будааст, исбот менамояд, ки номи пешниҳод кардааш табиӣ, мардумӣ ва дар қолаби забони тоҷикист. Ба таъкиди рӯзноманигори муҳаққиқ Шариф Ҳамдампура, “Дар Маҷлиси Олий вакилони мардумие буданд, ки забонро хуб медонистанд ва ба ӯ ҳамовозӣ карданд. Қисми зиёди вакилон зери таъсири таҳлил ва баррасии амиқи сармуҳаррир ин номро тарафдорӣ карданд” [9].

Ҳамин тавр, фаъолияти кормандони нашрияи зери раҳбарии Муродулло Шерализода оғоз гардида, омодагӣ ба ҷопи шумораи нахустини он, ба шаҳодати рӯзноманигор Тилло Некқадам “ханӯз аз моҳи октябри соли 1990 оғоз ёфта буд” [8,с.17]. Сармуҳаррир дар интиҳоби мутахассисон ва рӯзноманигорон серталаб будааст, ки беҳтарин рӯзноманигорон ва публитсистон аз қабилӣ Бахтиёр Муртазо, Фотеҳи Абдуло, Обиди Умар, Зулфиқор Шодиев, Хушвақтшоҳ Муборақшоев, Умриқул Ҳақбердиев, Тилло Некқадамов, Қироншоҳ Шарифзода, Камол Абдурахимов, Мардон Шуқуров, Абдуқаҳҳор Маҳмадалиев, Эшонкул Эшонкулов, Акбари Саттор, Марямбонуи Фарғонӣ, Ғанӣ Ҷуразода, Раҳими Бобочон, Абдуғаффор Қурбонов, Мухтор Боқизода, Мардони Муҳаммад, Темур Исмоилов, Маҳмадшариф Бобошоев, Қурбон Мадалиев, Кароматуллоҳ Аҳмадов ба фаъолияти доимӣ дар нашрия ҷалб намудааст. Сармуҳаррир ҳайати зикршударо барои ташкили обуна ба рӯзнома, таҳия ва эҷоди мақола, очерк ва мусоҳибаҳо вазифадор кардааст.

Сармуҳаррир дар баробари ҳайати эҷодӣ, ҳамчунин кормандони ёрирасон ва техникиро интиҳоб ва ба кор пазируфтааст, ки дар ин гурӯҳ сармусоҳиби рӯзнома Иванова (Ҳасанзода) Шукуфа Чингизовна, мусоҳиб-ҳазинадор Зумрад Султонова, мудирӣ қабулгоҳ коргузор Нигина Ризвонова, корманди шуъбаи мактубҳо ва тадқиқоти иҷтимоӣ Ниёзбеғим Ҳоҷиева, хоҷагидор Саидмурод Холов, ронандаҳои аввалини муҳаррир ва мошини навбатдори икотибот Раҷабалӣ Аминов, Юрий Шуқуров ва Зиёдулло Шарифов аз рӯзҳои нахустин дар хидмати роҳбарият ва ҳайати эҷодии нашрия буданд. Идораи аввали рӯзнома дар нишони шаҳри Душанбе, кӯчаи Орҷоникидзе-70 (ҳоло Бохтар) қарор доштааст [8, с.19].

Зимнан бояд гуфт, ки аз ибтидо роҳбарони ҷумҳурӣ низ мутаваҷҷеҳи таъбу нашри рӯзнома буданд ва дар нашриёт мутахассисон, лентипҳо-хуруфчинҳо Ҳикмат Боронов, Фурқат Мирзоев, Татьяна Салихова, Равшан Қодиров, Татьяна Сағдуллаева дар нашри рӯзнома саҳм гирифтаанд.

Тарҳи макети аввали соли навии рӯзномаи “Садои мардум” омода ва паспорти онро рассом Салимшо Пирумшоев омода сохтааст, ки то соли 1993 мавриди истифода қарор гирифта будааст. Шиори рӯзнома дар аввал “Тамоми ҳокимият ба Шуроҳо!” будава бо гузашти замон дар шаклҳои “Ибодат ба ҷуз хидмати халқ нест!”, “Пояндагии Тоҷикистон-муқаддасоти мост!” ва “Конститутсия – қафолати рушди ҷомеаи адолатпарвар ва волияти қонун!” тағйир кардааст.

Аз ёддошҳои баъзе кормандони собиқ ва имрӯзгаи ин нашрияи даврӣ бармеояд, ки дар омода сохтани шумораи аввали он, ки ба ҷашни соли нав рост омадааст, саҳми котиби

масъул Шариф Ҳамдампура, муовини котиби масъул Абдуқаҳҳор Маҳмадалиев, рассом Юсуф Аскарров, саҳифабандҳо Камол Абдуллоев ва Кабир Ҳақимов хеле шоён будааст [8, с.19].

Ҳамин тавр, баъди омодагии семоҳа рӯзи сешанбеи якуми январӣ соли 1991 шумораи нахустини рӯзномаи “Садои мардум” ба чоп мерасад, ки муҳимтарин иттилооти ҳамон рӯзхоро фаро гирифта, мавриди писанди хонандагон гардидааст. Дар саҳифаи аввали нашрия “Мурочиати солинавии Президенти ИҶШСМ. С. Горбачёв ба халқи Советӣ” ва табрикоти Президенти ҶШС Тоҷикистон Қ. М. Маҳкамов таҳти унвони “Кӯш, то халқро ба қорой!” ба чоп расидааст. Аз ҷумла Қаҳҳор Маҳкамов дар табрикномааш навиштааст: “...Умед дорам, ки аз саҳифаҳои “Садои мардум” садои дили мардум ба гӯш мерасад ва матолиби мавриди инъикоси рӯзнома барои татбиқи барномаи ҳаётии мо – масъалаҳои бунёди манзил, иншооти маданияту маишӣ, тағйири соҳти иҷтимоии ҷумҳурии таи 5-10 соли минбаъда мусоидат менамояд. Тоҷикистони мо аз манбаи истеҳсоли масолеҳи хом ба манбаи тавлиди маҳсулоти тайёр табдил ёфта, мавқеи Ҳокимияти шуроҳо устувор мешавад ва ҷамъияти кӯчаки мо минбаъд бо қорҳои бузурги хеш, минҷумла, дар муомилоти байналмилалӣ иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ соҳиби обрӯю эътибор мегардад.

Дар роҳи адои ин вазифаҳои башардӯстона ба рӯзноманигорон, муштариён ва тарғибгарони “Садои мардум, ба ноширон ва қорғузорону муҳандисони матбаа барори эҷодӣ ва ривочи қор таманно дорам” [4]. Ин суҳанони роҳбари кишвар, пеш аз ҳама, ҳадафи хидоятгарӣ дошта, саъйу талоши ҳукумати вақтро дар таъсис ва рӯйи қоромадани нахустин нашрияи парламентӣ дар Тоҷикистон таъйид менамояд, ки албатта зерӣ таъсири ҷараёни истиқлолхоҳӣ анҷом гирифтааст.

Ҳамин тавр, дар саҳифаҳои якум то савуми нашрия сармақолаи сармуҳаррир Муродуллоҳ Шерализода таҳти унвони “Суҳане чанд ба ҳаводорони рӯзнома”, мусоҳибаи Шариф Ҳамдампура бо Раиси Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Қадриддин Аслонов “Роҳи наҷотро дар ваҳдат мебинам”, шеърӣ Амонбек Шоҳзода “Дар зодрузи “Садои мардум”, номаҳои табрикӣ таҳти унвони “Мавҷи табрикҳо” ва монанди инҳо маводҳо ба чоп расидаанд, ки чеҳранамои аввалин рӯзномаи парламентӣ Тоҷикистон мебошанд. Ҳамчунин ин ва шумораҳои баъдӣи нашрия бо вижагиҳои рӯстдорӣ, интиҳоби саҳеҳ ва ҳадафмандӣ рангу график, танзими саҳифаҳо, интиҳоби ҳуруфи сарлавҳа, матн ва андозаи он, ҳаҷми нашрия ва танзими он, нақши ранг ва тарзи саҳфаорӣ симои инфиродӣи нашрияи “Садои мардум”-ро дар як давраи муайян шакл додаанд, ки аз назари касбият дар он рӯзгор бе собиқа мебошад.

Чунон ки ишора шуд, дар қатори дигар маводҳо дар саҳифаи аввали нашрия шеърӣ Амонбек Шоҳзода таҳти унвони “Дар зодрузи “Садои мардум” ба чоп расида, ки ормони муаллиф ва хонандаҳои рӯзномаро дар худ ғунҷонида аст. Аз ҷумла байтҳои зер ифодакунандаи андеша ва орошоиранд, кидилу ёди хонандаро низ қовиш медиҳанд:

Бас садоҳои дили мо
Дар гулуи мо шикаст.
Бас ҷароҳатҳои моро
Ҳеҷ як дасте набаст.
Эй “Садои мардум” аз ту илтиҷо,
Синаи мо танг омад баҳри фарёд.
Кун садои мо бурун аз синаи мо,
Кун варо аз тангӣ озод.
Бим аз он,
Ки то битарконад садои хуфта рӯзе қалби моро,
Марг беҳ аз суннати хомӯш будан,
Марг аз хомӯшӣ воло.
Кун садои мо баланду мо диҳем бар ту баландӣ,
То набинӣ ҳеҷ пастӣ
Дар кашокашҳои тақдир,
Дар кашокашҳои ноҳамвори ҳастӣ...
Ҳичча ҳар ҳарфи ту қарда,
Умрро сарфи ту қарда.
Эй “Садои мардум”, эй овози армон,

Нусхаҳои поки вичдон,
Гар шавӣ ту ростгӯю ростчӯ,
Чойгирӣ дар радифи нону имон [14].

Сармақолаи сармуҳаррири рӯзнама Муродуллоҳ Шерализода “Сухане чанд ба ҳаводорони рӯзнама” низ раҳнамои хонанда дар шинохт ва баҳрабардорӣ аз ин нашрия буда метавонад. Дар он аз ҷумла мехонем:

“Рӯзнамаро оинаи зиндагӣ ва баёнгари воқеияти айём гӯянд. Аз ин рӯ ҳаргиз раво нест, ки ин оина қачнамоӣ кунад ё дунболагири ҳодисот бошад. Қаламкашони “Садои мардум” бо дарки ин ҳақиқат ва мутобиқ ба тақозои замони бозсозии инқилобӣ кӯшиш хоҳанд кард, то ба тамоми масъалаҳои ҳалталаби зиндагӣ аз дидгоҳи манофеъи мардум назар андозанд ва парда аз рӯи манфиатҷӯёну мунофиқон, чинояткорону савдогарон ва ханнотону ришвахӯрон бардоранд. “Садои мардум” ба сифати нашрияи Шурои Олии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, фаъолияти ҳамаи зинаҳои Шуроҳо, натоиҷи кори комитету комиссияҳои мухталиф, ҷидду ҷаҳди вакилони халқро дар роҳи таҳаққуқи ормонҳои волои бозсозӣ мавриди таҳқиқу инъикос қарор дода, барои эҷоди давлати ҳуқуқбунёд, вусъати равандҳои демократӣ мусоидат хоҳад кард”. Байти зерӣ хотимавии ин сармақола хонандаи рӯзнамаро ба ҳамкорӣ ва ҳамгироӣ дар роҳи амалӣ сохтани ормонҳои нашрия даъват мекунад:

Як гули мақсуд дар ин бӯстон,
Чида нашуд бе мадади дӯстон [13].

Дар ин замина суханони зерини Нависандаи халқии Тоҷикистон Ҷалол Иқромӣ дар шинохти ҳадафҳои мундариҷавию ғоявии нашрияи ҷолиби диққат мебошад: “...То суҳбат бо хабарнигори рӯзнама гумон доштам, ки “Садои мардум” рӯзнамаи расмӣ Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон буда, дар бораи адабиёт, ҳунар, умуман фарҳанг, зиндагии мардум чизе ҷоп намекунад, лекин тахминам нодуруст будааст. Рӯзнама шуъбаҳои гуногун, аз ҷумла шуъбаи маънавиёт доштааст, ки ин паёми нек боиси хурсандии ман барин адибони куҳансол аст.

Дар саҳифаҳои “Садои мардум” бояд доир ба мушкилоти фарҳанг, вазъи адабиёти муосир, рӯзгори ҳунармандони намоён ва ноаён, адабиёти ҳамзабонони мо (Эрон, Афғонистон) мунтазам мақолаҳо ба таъб расанд...” [3].

Муқоисаи шумораҳои гуногуниин нашрияи даврӣ нишон медиҳад, ки рӯзнама аз шумораи аввал сар карда, дар инъикоси хостаҳои Ҷалол Иқромӣ равиши хосро пеш гирифтааст. Масалан, нашрия дар шумораҳои минбаъдааш намунаҳо аз ашъори шоирони муосир ва мақолоти донишмандони соҳаҳои гуногунро ба ҷоп расонидааст, ки нашри ашъори Лоиқ ва мақолаҳои М. Шакурӣ ва Акбар Турсон аз он ҷумла мебошанд.

Ҳамчунон ки муҳаққиқи соҳа иматбуот Қ. Шарифзода ба мушоҳида гирифтааст, “Садои мардум”, ки дар айёми нооромии сиёсӣ иҷтимоии солҳои охири Шуравӣ рӯи қор омад, марҳилаи аввали фаъолиятро дар муҳити буғранҷи сиёсӣ ва парешониҳои ҷомеа тай намуд, вале ба қавли профессор Иброҳим Усмонов “Садои мардум” дар воқеаҳои солҳои 1991-1992 дар ҷумҳурӣ ягона рӯзнамае буд, ки ба Давлату Ҳукумати қонунӣ содиқ монд ва ба туфайлиин рӯзнама хонандагон аз ҳақиқати воқеаҳо бохабар гаштанд. Ҳамин ҳақиқатнигории рӯзнама буд, ки баромадхояшна ба ҳамаписанд меомад. Аз ин рӯ, душманони ростиву ҳақиқат сармуҳаррири рӯзнама Муродуллоҳ Шерализодаро ҳадафи тири худ қарор доданд. 5 майи соли 1992 ин рӯзнаманигори ҳақиқатпараст ба қатл расонида шуд. Вале рӯзнамаю коллективи эҷодии он аз роҳи ҳақиқатнигорӣ рӯй натофт” [11, с.32-33].

Бахтиёр Муртазо, ки худ аз собиқадорони ин нашрия буда, дар вазифаи сармуҳарририи он низ фаъолият намудааст, дар бораи нақши рӯзнамаи “Садои мардум” дар фазои иттилоотии онзамонии кишвар сухан карда, аз ҷумла оид ба усули интиҳоб ва кордории сармуҳаррири нашрия Муродуллоҳ Шерализода навиштааст: “Вақте ки рӯзнамаи парлумонии мамлакат “Садои мардум” таъсис гашт, вакилони халқ рӯзнаманигор, олими варзида, тарҷумон, шахси ниҳоят ватандӯст ва фидокори миллат Муродуллоҳ Шерализодаро бо як овоз сармуҳаррири ин нашрия интиҳоб карданд. Роҳбари одамшинос, қадрдон, донишманд дар муддати кӯтоҳ эҷодкорони аҳлу тифоқи рӯзнамаро ҷамъ намуд. Ў бо ҳамкорон ниҳоят хушмуомила буд ва ба тобеони худ “эҳтиромона хоҳиш дорам”-гӯён мурочиҷа тмекард. Ва ин мурочиҷати ӯ хеле табиӣ ва самимӣ садо меод.

Рӯзномаи “Садои мардум” бо сарвари Муродуллоҳи Шерализода барои муттаҳидӣ, тантанаи адолату ҳақиқат, таҳкими истиқлолияти Ватан, пирӯзии ҳукумати қонунӣ мубориза мебурд” [6, с.31].

Ҳамин тавр, вазъи сиёсату иҷтимоӣ ва фарҳангии солҳои навадуми садаи бист заминаи воқеиро барои пайдоиш ва ташаккули нашрияти “Садои мардум” ба вучуд овард, ки яке аз омилҳои муассири дигари он зуҳури нахзатҳои идеявӣ сиёсии ҷанбаи миллӣ дошта мебошад. Маҳз ҳамин омил ба шаклгирӣ ва фаъолияти ин нашрия асоси воқеӣ ба вучуд овард ва таваҷҷуҳи оммаро ба нашрия зиёд намуд. Ба ин далел, нахустин рӯзномаи парлумонии кишвар дар заминаи ормонҳои муайяни истиқлолҳои, ҷаҳоншиносӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва миллӣ ба вучуд омада, ҳамин тамоюли мусбат ташаккул ва таҳаввули минбаъдаи ин нашрияро дар тӯли солҳои муайян намуд. Тавре муҳаққиқи соҳаи журналистикаи тоҷик И. Усмонов навиштааст: “Дар як муддати кӯтоҳ газета таҳти сарвари олим ва журналисти варзида, шодравон М. Шерализода ба минбари ҳақиқии халқ табдил ёфт” [10, с.251].

Чунон ки дар ҷавоб ишора шуд, заминаи ҳосил таърихӣ ва омилҳои дигари пайдоиш ва ташаккули ин нашрияи даврӣ ҳамон аз тобеияти идеологӣ ва махсусан аз маҳдудиятҳои идеологӣ шуравӣ тадриҷан фосила гирифтани Тоҷикистон мебошад. Ин имконияти таърихӣ заминаи мусоидро барои танзими сохтори мундариҷавӣ ғоявӣ рӯзнома низ фароҳам овард. Зери таъсири ин раванд рӯзнома тавонист фазои иттилоотиро ба манфиати миллат ва доираи васеи хонандагон тавсия бахшад.

Санади дигари қобили мулоҳиза, ки низ зери таъсири воқеиятҳои сиёсату фарҳангии замони бозсозӣ ба вучуд омад, афзоиши таваҷҷуҳи мардум ба нашрияи парлумонӣ мебошад. Ин омил ба афзоиши бисобиқаи теъдоди нашри рӯзнома низ мусоидат намуда, ба шаҳодати котиби масъули он Шариф Ҳамдампура дар заминаи фуруши озод теъдоди нашри “Садои мардум ба 260 000 мерасад” [9]. Аз теъдоди зиёди нашр маълум мегардад, ки табақаҳои гуногуни мардум рӯзноमारо мехондаанд ва бештар дар алоқамандӣ ба вазъи сиёсии ҷомеа ба масоили сиёсӣ миллӣ диққат меодаанд. Дар рӯзнома фарогирӣ ва нашри матолиби сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки ба сарнавишти миллат пайванд меҳӯрад, тадриҷан афзоиш ёфтааст. Инро омилҳои дигари гароиши омма ба ин нашрияи даврӣ метавон маҳсуб донист.

Рӯзномаи “Садои мардум”, ки тобеияти сиёсӣ ва идорӣ дошт, яъне нашрияи парлумонӣ буд, тадриҷан ба тарзи нави инъикоси воқеиятҳои иҷтимоӣ рӯз иқдом намудааст. Ба ин раванд аз байн рафтани сензура ва таъмини озодӣ дар интишори матолибе, ки аҳамияти миллӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ фарҳангӣ доштанд, мусоидат намудааст. Дар маҷмӯъ нашрияи даврии “Садои мардум” дар солҳои аввали фаъолият хусусияти таълимию таблиғӣ пайдо карда, дар шаклгирии дидгоҳҳои умумӣ ва озод фазои ҷомеа низ таъсир гузоштааст.

Ба ин тартиб, дар заминаи таҳқиқ ва арзёбӣ, ки анҷом гирифт, метавон ба хулосаҳои зер омад:

а) заминаи таърихӣ ва омилҳои асосӣ пайдоиш ва ташаккули рӯзномаи “Садои мардум”, пеш аз ҳама, вазъи сиёсату иҷтимоӣ солҳои навадуми садаи бисте шуравӣ собиқ ва Тоҷикистон мебошад;

б) дар ташаккул ва таҳаввули ин равиш омилҳои таърихӣ суннати озодандешиву миллатдӯстӣ ва таҷрибаи матбуоти даврии даврони гуногун низ муассир будааст;

в) руҳи озод андешии ҷомеаи солҳои навадум низ яке аз омилҳои шаклгирии ин нашрия мебошад;

г) ниҳоят, истиқлоли Тоҷикистон ва мусоидати ҳукумати вақт ба тавсеаи фазои иттилоотии кишвар, кафолатҳои ҳуқуқӣ дар мисоли қонунҳои танзимкунандаи ВАО, таваҷҷуҳи мардум ба матбуоти даврӣ ва сифати нашрияи “Садои мардум” заминаҳои муҳими таърихӣ ва омилҳои сиёсату ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ буданд, ки ба зуҳур ва ташаккули таҳаввули минбаъдаи ин нашрияи даврии парлумонӣ мусоидати комил кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Асосзода, С. Рӯзномаи “Садои мардум” ва истиқлолияти давлатӣ ҳамсоланд / С. Асосзода // Садои мардум. – 1991. – 1-5-уми январ.
2. Вачнадзе, Г. Секреты прессы при Горбачеве и Ельцине / Г. Вачнадзе. – Москва, 1992. – 423 с.
3. Икромӣ, Ҷ. Тозагуле дар чамани фарҳанг / Ҷ. Икромӣ // Садои мардум. – 1991. – 1-5-уми январ.

4. Маҳкамов, Қ. Кӯш, то халкро ба кор оӣ / Қ. Маҳкамов // Садои мардум. – 1991. – 1-5-уми январ.
5. Муртазо, Б. Вобасин умеди растагорӣ / Б. Муртазо. Нурофарин. – Душанбе: Адиб, 2022. – С. 3-16.
6. Муртазо, Б. Фарзанди покчавҳари халк / Б. Муртазо // Уро як рӯз пеш аз маргаш куштанд. – Душанбе, 2015. – С. 27-31.
7. Муродов, М. Б. Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ / М.Б. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224 с.
8. Неккадам, Т. Садои бахт биёр, аз барои мардуми мо / Т. Неккадам // Тоҷикистон. – 2022. – № 3-4. – С. 17-21.
9. “Рӯзноманигорони “Садои мардум” асосгузори журналистикаи муосири тоҷиканд”. Мусоҳиба бо нахустин котиби масъул, собиқ чонишини сармуҳаррири “Садои мардум”, роҳбари медиа-холдинги “Оила” Шариф Ҳамдампур. Мусоҳиб Шариф Атобуллоев // Садои мардум. – 2021. – 1-5 январ.
10. Усмонов, И.К. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.К. Усмонов, Д.Давронов. – Душанбе: Азия-Принт, 2008. – 280 с.
11. Шарифзода, Қ. Газета (рӯзнома) аз таърих, вазифаҳои иҷтимоӣ, таснифот ва сохтори редакцияи он. Дастури таълими. Қисми 1 / Қ. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 109 с. [
12. Шарифзода, Қ. Мушкilotи озодии сухан (Маҷмуаи мақолаҳо бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) / Қ. Шарифзода. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 100 с.
13. Шерализода, М. Сухане чанд ба ҳаводорони рӯзнома / М. Шерализода // Садои мардум. – 1991. – 1-5-уми январ.
14. Шохзода, А. Дар зодрӯзи “Садои мардум” / А. Шохзода // Садои мардум. – 1991. – 1-5-уми январ.

ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ РӯЗНОМАИ “САДОИ МАРДУМ”

Дар мақола заминаҳои таърихӣ ва омилҳои пайдоишу ташаккули рӯзномаи парламонии “Садои мардум” таҳқиқ ва арзёбӣ шудааст. Омӯзиш ва таҳқиқ нишон медиҳад, ки дар таъсир ва нашри ин рӯзнома воқеиятҳои сиёсӣ фарҳангии замони бозсозӣ, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии солҳои навадуми садаи бист, истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, тавсияи фазои иттилоотӣ, қафолатҳои ҳуқуқӣ дар мисоли қонунҳои танзимкунандаи ВАО аз ҷумлаи омилҳои таъсиргузор буданд. Рӯзномаи “Садои мардум” 29-уми августи соли 1990 бо Қарори Совети Олии РСФСР Тоҷикистон таъсис шуда, шумораи аввали он бо имзои Муродуллоҳ Шерализода дар рӯзи сешанбеи 1-уми январи соли 1991, дар матбааи “Нашриёти КМ ҲК Тоҷикистон”, бо теъдоди 20 ҳазор нусха ба чоп расидааст. Дар шумораи аввали нашрия “Мурочиати солинавии Президенти ИҶШС М. С. Горбачёв ба халқи Советӣ” ва табрикотии Президенти ҶШС Тоҷикистон Қ. М. Маҳкамов таҳти унвони “Кӯш, то халкро ба кор оӣ!”, сармақолаи сармуҳаррир М. Шерализода таҳти унвони “Сухане чанд ба ҳаводорони рӯзнома”, мусоҳибаи Ш. Ҳамдампур бо Раиси Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон Қ. Аслонов “Роҳи начотро дар ваҳдат мебинам”, шеъри А. Шохзода “Дар зодрӯзи “Садои мардум”, номаҳои табрикӣ таҳти унвони “Мавҷи табриқҳо” ва монанди инҳо нашр гардидааст.

Калидвожаҳо: рӯзнома, “Садои мардум”, Истиклолият, қонун, матбуот, сензура, давлат, миллат, Шурои Оӣ, парламонӣ, омилҳо, таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ.

ВОЗНИКНОВАЮЩИЕ ФАКТОРЫ И ФОРМИРОВАНИЕ ГАЗЕТЫ «САДОИ МАРДУМ»

В статье рассматриваются и оцениваются исторические предпосылки и факторы возникновения и становления парламентской газеты «Садои мардум». Изучение и исследование показывают, что политические и культурные реалии периода восстановления, политическая, социальная и культурная ситуация девяностых годов XX века, независимость государства Таджикистан, расширение информационного пространства, правовые гарантии на примере законов, регулирующих деятельность средств массовой информации, были одними из влиятельных факторов влияния и публикации этой газеты. Газета «Садои мардум» была создана 29 августа 1990 года решением Верховного Совета РСФСР Таджикистана, а ее первый номер был подписан Муродуллохом Шерализодой во вторник, 1 января 1991 года, в типографии». Издательский комитет ЦК Таджикистана», тиражом 20 тыс. экземпляра. В первом номере издания «Новогоднее послание Президента СССР М. С. Горбачева советскому народу» и поздравление Президента Таджикской ССР К. М. Махкамова под названием «Будь полезен людям!», редакция главного редактора М. Шерализода под названием «Несколько слов поклонникам газеты», интервью Ш. Ҳамдампур и Председатель Верховного Совета Таджикской ССР К. Аслонов опубликовали «В единстве вижу путь спасения», стихотворение А. Шохзоды «С днем рождения «Садои мардум», поздравительные письма под заголовком «Волна поздравлений» и тому подобное.

Ключевые слова: газета, «Садои мардум», независимость, закон, пресса, цензура, государство, нация, Верховный Совет, парламентский, факторы, исторические, политические, социальные, культурные.

EMERGING FACTORS AND FORMATION OF THE NEWSPAPER “SADOI MARDUM”

The article examines and evaluates the historical background and factors of the emergence and formation of the parliamentary newspaper “Sadoi Mardum”. Study and research show that the political and cultural realities of the restoration period, the political, social and cultural situation of the nineties of the twentieth century, the independence of the state of Tajikistan, the expansion of the information space, legal guarantees on the example of laws regulating the activities of the media, were some of the influential factors and publications of this newspaper. The newspaper “Sadoi Mardum” was created on August 29, 1990 by the decision of the Supreme Council of the RSFSR of Tajikistan, and its first issue was signed by Murodulloh Sheralizoda on Tuesday, January 1, 1991, in the printing house.” Publishing Committee of the Central Committee of Tajikistan”, with a circulation of 20 thousand copies. In the first issue of the publication “New Year's message of the President of the USSR M. S. Gorbachev to the Soviet people” and the congratulations of the President of the Tajik SSR K. M. Makhkamov entitled ““Be useful to people!”, Edited by editor-in-chief M. Sheralizoda entitled “A few words to fans newspapers,” an interview with Sh. Hamdampur and

the Chairman of the Supreme Council of the Tajik SSR K. Aslonov published “In unity I see the path of salvation,” A. Shokhzoda’s poem “Happy Birthday “Sadoi Mardum,” congratulatory letters entitled “Wave of Congratulations,” and the like.

Key words: newspaper, “Sadoi Mardum”, independence, law, press, censorship, state, nation, Supreme Council, parliamentary, factors, historical, political, social, cultural.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Султонов Муҳаммадато Исоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи матбуот. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: ato61@mail.ru

Сведения об авторе: *Султонов Мухаммадато Исоевич* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры печати. **Адрес:** 734025 г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: ato61@mail.ru

Information about the author: *Sultonov Muhamadato Isoevich* - Tajik National University, applicant for the Department of Printing. **Address:** 734025 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: ato61@mail.ru

**ВАРЗИШ ҲАМЧУН САМТИ ФАЪОЛИЯТ, НИЗОМ ВА ҶАРАЁНИ МУХОБИРОТИ
ДАР ЖУРНАЛИСТИКАИ МУОСИРИ ТОҶИК**

Ҳамидиён И.И., Носиров И.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тарбияи ҷисмонӣ, ки яке аз ҷабҳаҳои фарҳанги умумии инсон, тарзи ҳаёти солими ӯ мебошад, бештар рафтори инсонро дар мактаб, ҷойи кор, ҳаёти ҳаррӯза ва дар муошират муайян менамояд, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва тарбиявӣ мусоидат мекунад. Рушди тарбияи ҷисмонӣ ҷузъи муҳимми сиёсати давлатӣ мебошад, ки татбиқи ғояҳо, арзишҳо ва меъёрҳои инсондӯстиро таъмин менамояд. Имкониятҳои бузурги иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд ба нафъи шукуфой ва рушди Тоҷикистон пурра истифода шаванд. Инҳо воситаҳои самарабахши барқарорсозии маънавӣ ва ҷисмонии мамлакат мебошанд. Асоси онҳо, пеш аз ҳама, иродаи субъект, муносибати ахлоқӣ ва равонии шахс, коллектив ва ҷомеа мебошад.

Дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш тавассути гуногунии шаклҳои ташкили он, манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ ба ҳадди аксар мутавозин ва ба ҳам наздик карда мешаванд, ки ин ба дарозумрии инсон, муттаҳидии оила, ташаккули фазои солим, ахлоқӣ ва равонӣ дар шароити гуногуни иҷтимоӣ демографӣ мусоидат мекунад. Рушди инфрасохтори варзишӣ ҷараёни ҷойҳои нави кориро ба вучуд меорад ва рушди варзиш ба ташкили индустрияи фароғатии дорои аҳаммияти бузурги иқтисодӣ мусоидат мекунад. Варзиш бо дастовардҳои олимпӣ, намудҳои олимпӣ тақони қавӣ барои ҳамкориҳои байналмилалӣ, ташаккули симои мусбати кишвар дар арсаи байналмилалӣ мебошанд. Ғалабаҳои варзишгарони мамлакат ва ҳавасмандгардонии онҳо дар сатҳи олимпӣ ба ташаккули андешаҳои ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ, таҳкими маънавиёти аҳоли ва ифтихор аз кишвар, вилоят, шаҳр, даста мусоидат мекунанд.

Дар ҷаҳони муосир оғоҳӣ дар бораи нақши тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун омили беҳтар намудани табиати инсон ва ҷомеа ба таври назаррас афзоиш меёбад. Тарзи ҳаёти солим ва хусусан тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш падидаи иҷтимоӣ, неруи муттаҳидкунанда ва ғояи милли маҳсуб меёбанд, ки ба рушди давлати қавӣ ва ҷомеаи солим мусоидат мекунад.

Дар бисёре аз кишварҳои хориҷӣ фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ, тандурустӣ ва варзиш талошҳои давлату ҳукумат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, муассисаҳои иҷтимоӣ ба таври органикӣ муттаҳид мекунанд. Рушди варзиш дар воҳидҳои гуногуни ҳудудӣ, пеш аз ҳама дар шаҳрҳо, ба зиммаи мақомоти шаҳрдорӣ гузошта шудааст ва дар маҳалҳо ин уҳдадориро ҷамоатҳо анҷом медиҳанд, ки барои ин мақсадҳо аз 1 то 3% -и буҷет равона мегардад.

Охири асри XX дар бисёр кишварҳо давраи навсозӣ ва сохтмони иншооти муосири варзишӣ доништа мешавад. Дар робита бо муносибатҳои комилан нави иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, моделҳои муассири ҳаракати ҷисмонӣ ва варзиш эҷод мегарданд, ки ба ташаккули масъулияти маънавӣ ва модии шахс барои вазъи саломатӣ ва тарзи ҳаёти шахсии худ равона шудааст ва онро на камтар аз равандҳои манфии демографӣ муайян мекунанд. Тамоюли ҷаҳонӣ инчунин афзоиши азими тавачҷуҳ ба варзиш мебошад, ки тағйироти куллии фарҳанги муосирро инъикос мекунад. Равандҳои ҷаҳонишавӣ то андозае тавассути рушди варзиши муосир, алалхусус олимпӣ ҳавасманд карда шуданд.

Дар шароити нави иҷтимоӣ иқтисодӣ пайвастан ба моделҳои нави рафтор, муносибатҳои истеҳсолӣ, истироҳат, бо афзоиши нархи доруҳо, хидматрасонии тиббӣ ва маърифатӣ, бисёр категорияҳои шаҳрвандон бепарвоии худро ба тарзи ҳаёти солим тағйир медиҳанд. Ин шавқ, мутаассифона, то ҳол хусусиятҳои низоми устувор ва ҷудонашавандаи рафторро ба даст наовардааст. Дар тасаввуроти шаҳрвандони Тоҷикистон дар бораи тарзи ҳаёти солим меъёрҳо ва услубҳои мавҷуданд, ки аз низомҳои гуногуни таърихӣ ва фарҳангҳои гуногун ба мерос мондаанд ва аз ин рӯ, онҳо бо ҳамдигар чандон мувофиқ нестанд. Сухан дар бораи тағйироти куллии вазъи иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш

хамчун яке аз чузъҳои ғояи миллӣ меравад, ки тарзи ҳаёти солими мардум ва нуфузи давлатро ташаккул медиҳад. Давлат бояд ба рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун як амали умумии шаҳрвандӣ муносибат кунад, ки ҳам амнияти кишвар ва ҳам кудрати аҳолии онро таъмин карда тавонад. Ҳамчун барандаи манфиатҳои ҷамъиятӣ давлат бояд намунаи саросарии ҳаракати ҷисмонӣ ва варзиширо ташаккул диҳад ва дар шаҳрвандон неруи нави пешбаранда - хоҳиши бурдани тарзи ҳаёти солим ва сифати баланди зиндагиро бедор кунад. Қабули қарор ва санадҳои самарабахши иқтисодӣ зарур аст, ки дар ҷомеа парастии бадани солим, ақли солим, анъанаҳои солим ва зиндагии солимро муқаррар карда тавонад. Дар сатҳи миллӣ самарани иҷтимоии чунин сиёсатро танҳо дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки ба ҳисоби миёна, ҳадди ақал 30% шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҷалб карда шаванд. Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ ва ҷомеаи демократӣ, аз ҷониби мамлакати мо қабул шудани арзишҳо ва ғояҳои глобалӣ, модели саросарии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун чузъи муҳимми тарзи ҳаёти солим бояд вазифаҳои зеринро ҳал кунад:

- нигоҳдорӣ ва таҳкими солимии ҷисмонӣ ва руҳонии одамон;
- тарбияи насли наврас, ки қодир аст ба муқобили падидаҳои манфӣ, аз қабили нашъамандӣ, майзадагӣ, тамокукашӣ, рафтори зидди иҷтимоӣ ва ғайра мубориза барад;
- муттаҳидсозии ҷомеа, таҳкими ваҳдати миллат;
- дастрасии ҳамаи табақаҳои аҳоли ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;
- муттасилии раванди тарбияи ҷисмонӣ дар тамоми марҳилаҳои ҳаёти инсон;
- таъмини қобилияти шахс барои пурра азхуд кардани барномаҳои таълимӣ дар тамоми марҳилаҳои таълим;
- омодагӣ ба фаъолияти истехсолӣ ва хизмати ҳарбӣ;
- таъмини қобилияти оммаи васеъ барои мутобиқ шудан ба ҳолатҳои душвор ва тоб овардан ба сарбории шадид;
- анҷом додани шаклҳои гуногуни фаъолияти фароғатӣ, ки метавонанд манфиатҳо ва талаботи табақаҳои гуногуни аҳолиро қонеъ гардонанд;
- барқарорсозии самараноки иҷтимоӣ ва ҷисмонии маъҷубон;
- эҷоди идеологияи нави инъикоси масъалаҳои тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва тарзи ҳаёти солим дар ВАО (алахусус дар радио ва телевизион).

Бо ихтилофҳои зиёд оид ба масъалаҳои мушаххас, муҳаққиқон бар он назаранд, ки варзиши муосир шакли институтсионалӣ ва таърихан муайяншудаи фаъолияти ҷисмонӣ мебошад, ки хусусияти муҳимтарин ва ҷудонашавандаи он рақобатпазирӣ мебошад. Дар баробари ин, варзиши муосир намудҳои гуногуни фаъолиятро дар бар мегирад, аз бозиҳои ғайрирасмӣ кӯдакон то мусобиқаҳои варзишгарони сатҳи баланди касбӣ.

Илова бар ин, дар остонаи ҳазорсолаи сеюм варзиш як унсури фарҳанги оммавии истеъмолӣ гардида, нақши он дар соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳанг ва сиёсӣ беш аз пеш меафзояд, мураккаб ва гуногунранг мегардад. Дар умум, эътироф шудааст, ки варзиш бори аввал дар нимаи аввали асри XIX дар кишварҳои пешрафтаи буржуазӣ ташаккул ёфта, баъдан ҳамчун “эпидемия”-и оммавӣ дар тамоми ҷаҳон паҳн шуд. Бо вучуди ин, дар бораи ин раванд назарҳои дигар низ зиёданд. Аз ҷумла, мураббии амрикоӣ С.Каприати пешниҳод кардааст, ки “се модели варзиширо аз ҷиҳати чуғрофӣ ҷудо кардан мумкин аст: осийӣ, аврупоӣ ва амрикоӣ. Дар модели осийӣ аслан анъанаҳо, риояи қатъии расму оинҳо ва дигар қавоид, ки тағйирёбандаанд, дар соҳаи варзиш аҳаммияти ҳалкунанда доранд. Дар модели аврупоӣ, аслан варзиш як шакли фароғат мебошад (ба ин этимологияи истилоҳи «варзиш» шаҳодат медиҳад, ки аз калимаи қадимии фаронсавӣ *disport* гирифта шуда, маънояш “бозӣ” ё “фароғат” мебошад). Ниҳоят, дар доираи модели амрикоӣ варзиш ҳамчун вақтхушии маъмул, унсури фарҳанги оммавӣ истифода мешавад. Дар ин ҷо варзиш на танҳо барои иштирокчиёни мусобиқа, балки ҳамчун фароғат барои тамошобинон ба шумор меравад” [16].

Ақидаи муҳаққиқи олмонӣ Томас Алкемейер (*Thomas Alkemeyer*) низ мавриди қайд аст. Ба гуфтаи ӯ, “модели осийӣ муносибати варзиш ва ҷомеаро бо созмони иқтисодии

аграрӣ ифода мекунад, модели аврупоӣ ба ҷомеаи индустриалӣ хос аст ва модели амрикоӣ муносибатро инъикос мекунад” [2].

Имрӯз ҳаракати варзишӣ дар натиҷаи саъю кӯшиши муштараки идораҳои давлатӣ ва соҳтору муассисаҳои ҷамъиятию хусусӣ инкишоф меёбад. Бешубҳа, дар ҷаҳон маъмултарин намудҳои варзиш олимпӣ мебошад. Маҳз намудҳои олимпии варзиш таваҷҷуҳи мардумро бештар ба худ ҷалб намуда, талабот ба иттилоот дар ин самт низ меафзояд. Дар байни намудҳои ғайриолимпӣ намудҳои варзише ҳастанд, ки маъруфият доранд, мисли мотоспорт (масалан, пойгаи “Формула-1” ё Ралли Париж-Дакар), билиард, регби, рақси варзишӣ, шохмот, санъати ҳарбӣ, футбол, баскетбол, волейбол, варзишҳои обӣ ва ғайра. Дар ҳар миллат метавон намудҳои шабеҳи варзишро пайдо кард, ки ҳатто барои ҳамсоҳно ношиносанд ва таваҷҷуҳи ВАО ба онҳо аксар вақт бо хоҳиши фароғат кардани тамошобинон бештар мешавад. Тавре ки варзиши муосир бо суръати тез тағйир меёбад, иттилооти варзишӣ низ мунтазам меафзояд. “Метавон гуфт, ки варзиш ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ як навъи мушаххаси истехсолоти ҷамъиятист, ки дар доираи он намуди муайяни муомила меёра ва қолабҳо ташаккул меёбанд, идеалҳо ва аксар вақт «улғуҳо» ба вуҷуд меоянд” [3, с.26-30].

Муҳаққиқ Розентал Б. се гурӯҳи асосии маводро оид ба ҷорабиниҳои варзишӣ муайян мекунад: “пешакӣ (ҳикояҳои пешакӣ), хулоса (хулосаи бозӣ) ва пас аз бозӣ (таҳлили пас аз бозӣ)” [1, с.10]. Навъи якум метавонад хеле гуногун бошад: аз маълумоти кӯтоҳ дар бораи он, ки дастаҳо ё варзишгарии алоҳида кай ва бо кӣ бозӣ мекунад; маводи таҳлили маълумоти оморӣ, изҳороти иштирокчиён, пешгӯиҳо ва шарҳҳои коршиносон; маълумот дар бораи ҷойи гузаронидани мусобиқа, шартҳои он ва ғайра.

Маводи навъи дуюм низ ҳатман бо гузориш додани натиҷа маҳдуд намешавад, балки метавонад, ба ҷуз аз ин, тавсифи нуктаҳои асосӣ, шарҳҳо эҳсосоти варзишгарон ва тамошобинонро дар бар гирад. Дар охир, навъи сеюм, пай дар пай, асоснок таҳлили рафти мусобиқа ва натиҷаҳои мусобиқа ба шумор меравад. Тахмин меравад, ки он барои категорияи муҳлисони фаъол пешбинӣ мегардад. Тавре Б. Розентал муайян кардааст, “тамошобиноне, ки дар бораи тамоми ҷузъиёт ғамхорӣ мекунанд, ба таҳлили муфассали бозӣ таваҷҷуҳ доранд, пешбинӣ шудааст” [1, с.11].

Мафҳуми «журналистикаи варзишӣ» ба мисли журналистикаи тичоратӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, иттиҳодиявӣ ва дигар шохаҳои мушаххас моро ба як маҳаки муштарақ – журналистика мебарад. Аз ин рӯ, аз мафҳумҳои мавҷудаи журналистика сар карда, мо метавонем мафҳуми журналистикаи варзиширо муайян кунем. Ба андешаи муҳаққиқи соҳа Д.А. Туленков: «Журналистикаи варзишӣ як фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим барои ҷамъоварӣ, коркард ва паҳн кардани иттилооти дахлдори варзишӣ тавассути матбуот, радио, телевизион, интернет ба аудитория ба шумор меравад» [7, с.27].

Ба ибораи дигар, журналистикаи варзишӣ инъикоси масоили варзишӣ, тарғибу ташвиқи соҳа ва ҳама ҷизҳои марбут ба он аст. Мафҳуми шабеҳро «Луғати истилоҳоти журналистӣ» пешниҳод мекунад, ки тибқи он журналистикаи варзишӣ «як намуди фаъолияти ҷамъиятӣ оид ба ҷамъоварӣ, коркард ва паҳнкунии иттилооти муосир дар бораи ҷорабиниҳои варзишӣ ба шумор меравад» [18]. Дар “Википедия” журналистикаи варзишӣ чунин шарҳ дода шудааст: “Журналистикаи варзишӣ як шакли навиштани мақолаҳост, ки масъалаҳои марбут ба мавзӯҳо ва мусобиқаҳои варзиширо дар бар мегирад. Журналистикаи варзишӣ дар ибтидои солҳои 1800-ум оғоз шуд, вақте ки он ба элитаи иҷтимоӣ нигаронида шуда буд ва хангоми пайдо шудани бахшҳои махсуси варзишӣ дар рӯзномаҳо як ҷузъи ҷудонашавандаи тичорати хабарӣ гардид” [17].

Константин Алексеев дар китоби худ «Варзиш. Журналистика» қайд мекунад: “Варзиш як падидаи ниҳоят васеъ ва гуногуншакл аст. Бинобар ин, сарфи назар аз он, ки журналистикаи варзишӣ мавзӯи баррасӣ, тавсиф ва таҳлили худро дорад, аксар вақт ба мавзӯҳои дахл мекунад, ки ба намудҳои дигари журналистика наздиканд” [1, с.26-30].

Аз нигоҳи мо низ журналистикаи варзишӣ як навъи фаъолият дар ВАО буда, бо саръият ба ҷамъоварӣ ва коркарду паҳнши иттилооти варзишӣ дар қолаби жанрҳои гуногун кор мегирад. Мутаассифона, муҳаққиқони тоҷик доир ба мафҳуми “журналистикаи варзишӣ” қариб ҷизе нагуфтаанд. Аз нигоҳи илмӣ ва иртиботи он ба журналистика мо

метавонем танҳо мақолаи муҳаққиқ З.Эшматовро номбар кунему хулос [14]. Новобаста аз он ки дар ҳама даври замон маводи варзишӣ дар матбуоти даврӣ, радио, телевизион ва интернет мавқеи хоса дошт, аммо таҳқиқи пурраи он аз ҷониби муҳаққиқони соҳа сурат нагирифтааст. Танҳо баъд аз таъсиси телевизиони “Варзиш” 1-уми март соли 2016 таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни журналистикаи варзишӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт.

Мавзуи асосии журналистикаи варзишӣ дар зухуроти худ, мисли ҷаҳон гуногунранг аст. Дар айни замон, амалан ягон соҳаи ҳаёти инсон вучуд надорад, ки бо варзиш робитае надошта бошад. Мутаносибан, ҳама соҳаҳои ҳаёт дар шароити муайян метавонанд ба доираи манфиатҳои журналистикаи варзишӣ дохил шаванд. Маълум мешавад, ки тамоми ҷаҳон, тамоми воқеияти гирду атрофи мо мавзуи баррасии журналистикаи варзишӣ аст ва ҳама чиз метавонад объекти таваҷҷуҳи рӯзноманигори варзишӣ гардад.

Ба гуфтаи Шишигин М.В., муаллифи китоби дарсии «Варзиш. Маълумот» журналистикаи варзишӣ аудиторияи мушаххаси худро дорад, ки онҳо мухлисони варзиш ном доранд. Ин аудиторияро камаш ба се қисм ҷудо кардан мумкин аст: мутахассисон, яъне шахсоне, ки бевосита ба соҳаи варзиш машғуланд (варзишгарон, мураббӣён, масъулони варзиш, рӯзноманигорон, кормандони иншооти варзишӣ ва ғайра), мухлисони ғайрифайол ва фантасӣ. Танҳо гурӯҳи дуюм метавонанд аз журналистикаи варзишӣ истироҳати эмотсионалӣ ва эҳсосоти мусбат гиранд [13, с.126].

Дар замони Шуравӣ мавзуи варзиш ҳамеша дар ҳама нашрияҳои ҷамъиятию сиёсӣ ҷойгоҳи хоса дошт, зеро варзиш василаи тавоноии таблиғот буд ва боқӣ мемонад. Сарфи назар аз таъсир ба ҷомеа ва миқёси бузурги рушд, журналистикаи варзишӣ дар низоми ВАО чун сиёсат ҳоло ҳам мавқеи калидӣ надорад, аммо варзиш рушд мекунад ва дар баробари ин, журналистикаи варзишӣ низ ташаккул меёбад.

Ҳоло дар ҷомеа таваҷҷуҳ ба варзиш хеле зиёд аст. Дар муқоваи маҷаллаҳо мо ситораҳои варзишро мебинем, дар телевизионҳо ҳар субҳ барномаи «Тамрини бадан» аз тарзи ҳаёти солим тарғиб мекунад. Ҳамаи ин моро ба таҳқиқи бештари журналистикаи варзишӣ равона месозад. Воқеан, нақши журналистикаи варзишӣ ҳамчун василаи тарбияи эҳсоси ватандӯстӣ бахусус қобили таъкид мебошад.

Муваффақиятҳои баланди варзишгарони Тоҷикистон дар мусобиқаҳои байналмилалӣ руҳбаландии омма ва ҳисси ифтихорро нисбат ба кишвари худ ба вучуд меорад. Яке аз анъанаҳои журналистикаи варзишӣи ватанӣ тарбияи ҷавонон дар мисоли пештозони соҳаи варзиш аст, зеро қомӯбиҳои бузург орзуву мақсадро бештар мекунанд, наврасону ҷавонони дигарро ба таҳрик меандозанд ва ба тақлид водор мекунанд.

Тамошои варзиш ҳамчун шакли истироҳат низ аҳамияти калон дорад. Варзиш ҳаяҷон ва эҳсосот аст. Ҳангоми тамошои бозӣ бо иштироқи дастаи дӯстдоштамон мо ҳаловат мебарем, аз эҳсосоти манфӣ ҳалос мешавем, ҳамдардӣ мекунем ё якҷоя бо варзишгари дӯстдоштамон хурсанд мешавем. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки варзиш баъзе ҳислатҳои инсон, аз қабилӣ матонат, ҷасорат, мубориза бо худ ва ғайраро ташаккул медиҳад, яъне журналистикаи варзишӣ нақши иҷтимоӣ низ дошта, мардумро ба машғул шудан ба тарбияи ҷисмонӣ водор месозад ва ба ин васила онҳоро аз одатҳои бад дур месозад.

Журналистикаи варзишӣ дар ҳаёти ҷомеаи имрӯз нақши муҳим бозида, дар тамоми бахшҳои он нуфуз дорад. Дар замони мо таблиғи фантасӣи варзиш ба назар мерасад, зеро он ҳамчун падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ рӯзноманигоронро ҷалб мекунад.

Варзиш дар журналистикаи муосир мавқеи муҳим дорад. Ин аст, ки ғайр аз нашрияву рӯзномаҳо ва радиову телевизиони махсуси варзишӣ анқариб дар ҳама навъи ВАО рубрикаи хосаи варзишӣ вучуд дорад.

Оммавигардӣи варзиш боиси пайдо шудани шабақаҳои махсуси моҳвораи гардид, ки шабонарӯзӣ аз ҷорабиниҳои варзишӣ хабару барномаҳо пахш мекунанд. Хабаргузориҳои ҷудоғонаи варзишӣ таъсис дода мешаванд, ки дар баробари хабарҳои сиёсӣ аз воқеаҳои варзишӣ шабонарӯзӣ иттилоъ медиҳанд. Фантасӣи пурсамари телевизионҳои “Варзиш” ва “Футбол” далели равшани гуфтаҳои боло ҳастанд. Қаблан, дар матбуоти даврии мо низ нашрияи “Футбол” ва саҳифаҳои алоҳидаи варзишӣ таъсис ёфта буданд, вале бинобар

набудани дастрасии пурра ба сарчашмаҳои иттилоотӣ ва ба рақобати бозор мутобиқ наомаданашон баста шуданд.

Варзиш, дар баробари муттаҳидшавӣ, омили муҳимми сиёсати муосир, имиҷсозӣ ва воситаи нигоҳ доштани ҳувияти миллӣ доништа мешавад. Варзишгарон тавассути ВЭА ба шахсиятҳои асаргузор табдил меёбанд. Варзиш холигии иттилоотӣ ва фарҳангиро пур карда, ба падидаи нави ҷомеаи муосир табдил меёбад. Журналистика ва иртиботи варзишӣ, бешак, имрӯз баҳши қобили мулоҳизаи фазои расонаи миллӣ ва ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, тақозо ба хабарнигорони варзишӣ пайваста меафзояд ва таваҷҷуҳи муҳаққиқон ба ин бахш зиёд мешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Алексеев, К.А. Спортивная журналистика [Текст] / К.А. Алексеев, С.Н. Ильченко. – М., 2019. – 428 с.
2. Воронков, П. Спортивная пресса как тип [Текст] / П. Воронков. – М. : Самиздат, 2006. Дата обращения – 29.12.2023с. Режим доступа http://samlib.ru/w/woronkow_p/sport_press.shtml.
3. Воситаҳои электронии ахбор ва ормонҳои миллӣ. – Душанбе, 2015. – 126 с.
4. Нуралиев, А. Журналистикаи советии тоҷик [Матн] / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. – Душанбе, 1989. – 88 с.
5. Сафарова, М.А. Таъсири телевизион ба афкори ҷомеа [Матн] / М.А. Сафарова. – Душанбе, 2018. – 172 с.
6. Сафарзода, М.А. Барномасозӣ дар телевизион [Матн] / М.А. Сафарзода. – Душанбе, 2021. – 100 с.
7. Туленков, Д.А. Спортивная публицистика и спортивная журналистика: особенности специализированного направления [Текст] / Д.А. Туленков // Журналистика. Молодые исследователи: Межвузовский сборник научных работ студентов и аспирантов. – СПб., 2004. Вып. 3. – 264 с.
8. Усмонов, И. Журналистика. Қ. 1 [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе, 2005. – 480 с.
9. Хочазод, С. Таърихи телевизиони Тоҷикистон [Матн] / С. Хочазод. – Душанбе, 2007. – 288с.
10. Хочазод, С. Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон [Матн] / С. Хочазод. – Душанбе, 2009. – 900 с.
11. Хамидиён, И.И. Содержательное и жанровое многообразие на таджикском телевидении [Текст] / И.И. Хамидиён, Б.А. Абдурахим. – Душанбе, 2019. – 248 с.
12. Шукроев, К. Таърихи мухтасари варзиши Тоҷикистон [Матн] / К. Шукроев, Б. Ҷобиров. – Душанбе, 1999. – 120 с.
13. Шишигин, М.В. Спорт. Информация [Текст] / М.В. Шинигин. – М., 1974. – 126 с.
14. Эшматов, З. Журналистикаи варзишӣ дар телевизион: муаммо ва пешомадҳо [Матн] / З. Эшматов // Воситаҳои электронии ахбор ва ормонҳои миллӣ. – Душанбе, 2015. – 126 с.

Сарчашма

15. Суханрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо варзишгарони мамлакат. – ш.Душанбе, 20-уми декабри соли 2010.
16. Caprihati S. Money or health? A little bit about TV and sport // Los Angeles Times, 2001, Sep. 17.
17. Rosenthal B. Sports journalism an introduction to reporting and writing. Plymouth, 2010
18. Словарь журналистских терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://jourdom.ru/news/8934> (дата обращения: 19.05.2019).
19. www.varzishstv.tj

ВАРЗИШ ҲАМЧУН САМТИ ФАЪОЛИЯТ, НИЗОМ ВА ҶАРАЁНИ МУХОБИРОТӢ ДАР ЖУРНАЛИСТИКАИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар замони муосир варзиш яке аз соҳаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, дар тамоми ҷаҳон ба пешравии он эътибори ҷиддӣ зоҳир мегардад. Таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба раванди бозихҳои варзишӣ беш аз пеш меафзояд. ВАО кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки тариқи мустақим ва ғайримустақим муҳлисонро шоҳиди бевоситаи бозихҳои варзишӣ гардонанд. Дар тамоми кишварҳо имрӯз ВАО-и варзишӣ фаъолият намуда, бо назардошти нозуқиҳои соҳа мавод таҳия ва паҳш мекунанд. Ҷумҳурии мо низ аз ин қатор истисно нест. Фаъолияти телевизионҳои “Варзиш” ва “Футбол” дар Тоҷикистон боиси бартараф гардидани фазои холии иттилоотии соҳавӣ гардид. Мавзуи асосии журналистикаи варзишӣ дар зухуроти худ гуногунранг аст. Дар айни замон, амалан ягон соҳаи ҳаёти инсон вучуд надорад, ки бо варзиш робитае на дошта бошад. Мутаносибан, ҳама соҳаҳои ҳаёт дар шароити муайян метавонанд ба доираи манфиатҳои журналистикаи варзишӣ дохил шаванд. Маълум мешавад, ки тамоми ҷаҳон, тамоми воқеияти гирду атрофи мо мавзуи баррасии журналистикаи варзишӣ аст ва ҳама чиз метавонад объекти таваҷҷуҳи рӯзноманигори варзиш гардад. Дар мақола маълумот роҷеъ ба варзиш ҳамчун соҳаи ҳаётан муҳим оварда шуда, мафҳуми журналистикаи варзишӣ шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Мақола ҷиҳати шинохти мафҳуми журналистикаи варзишӣ, фаълмандии он дар Тоҷикистон ва асосноккунии назариявии раванд кумак расонида, ба доираи васеи ихлосмандон тавсия мегардад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, журналистикаи варзишӣ, тарбияи ҷисмонӣ, ҳаёти солим, телевизион, матбуот, интернет, варзишгарон, бозихҳои варзишӣ, ТВ “Варзиш”, ТВ “Футбол”.

СПОРТ КАК ВИД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СИСТЕМА И КОММУНИКАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ

В наше время спорт считается одной из важнейших сфер, и во всем мире его развитию уделяется пристальное внимание. Интерес международного сообщества к процессу спортивных игр возрастает с каждым днем. СМИ

пытаются прямо и косвенно сделать болельщиков непосредственными свидетелями спортивных состязаний. Сегодня спортивные СМИ работают во всех странах, разрабатывая и транслируя материалы с учетом особых нюансов отрасли. Таджикистан не является исключением. Деятельность телеканалов «Варзиш» («Спорт») и «Футбол» в нашей стране привела к ликвидации пустого информационного пространства. Основная тема спортивной журналистики в своих проявлениях разнообразна. В настоящее время практически не существует сферы жизни человека, не связанной со спортом. Соответственно, все сферы жизни при определенных условиях могут быть включены в сферу спортивной журналистики. Весь мир, вся реальность вокруг нас является предметом спортивной журналистики, и объектом внимания спортивного журналиста может стать все. В статье представлена информация о спорте как жизненно важной сфере, а также объяснено понятие спортивной журналистики. Статья может помочь понятию концепции спортивной журналистики, ее деятельности в Таджикистане и теоретическому обоснованию этого процесса, а также рекомендуется широкому кругу читателей.

Ключевые слова: Таджикистан, спортивная журналистика, физическая культура, здоровый образ жизни, телевидение, пресса, Интернет, спортсмены, спортивные игры, ТВ «Варзиш» («Спорт»), ТВ «Футбол».

SPORT AS AN ACTIVITY, SYSTEM AND COMMUNICATION PROCESS IN MODERN TAJIK JOURNALISM

Nowadays, sport is considered one of the most important spheres, and close attention is paid to its development all over the world. The interest of the international community in the process of sports games is increasing every day. The media are trying to directly and indirectly make fans direct witnesses of sports competitions. Today, sports media work in all countries, developing and broadcasting materials taking into account the special nuances of the industry. Tajikistan is no exception. The activities of the TV channels "Varzish" ("Sport") and "Football" in our country have led to the elimination of an empty information space. The main topic of sports journalism is diverse in its manifestations. Currently, there is practically no sphere of human life that is not related to sports. Accordingly, all spheres of life, under certain conditions, can be included in the field of sports journalism. The whole world, the whole reality around us is the subject of sports journalism, and everything can become the object of a sports journalist's attention. The article provides information about sports as a vital area, as well as explains the concept of sports journalism. The article can help to understand the concept of sports journalism, its activities in Tajikistan and the theoretical justification of this process, and is also recommended to a wide range of readers.

Keywords: Tajikistan, sports journalism, physical education, healthy lifestyle, television, press, Internet, athletes, sports games, TV "Varzish" ("Sport"), TV "Football".

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҳамидиён Илҳомҷон Иномзода* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент, кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултаи журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: i.hamidiyon@gmail.com. Тел.: (+992) 919-70-81-70
Носиров Исфандиёр Нёматуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯй, кафедраи телевизион ва радиошунавонӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: Isfand.90@mail.ru. Тел.: (+992) 919-56-10-16

Сведения об авторах: *Ҳамидиён Илҳомҷон Иномзода* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедра телевидения и радиовещания факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: i.hamidiyon@gmail.com. Тел.: (+992) 919-70-81-70
Носиров Исфандиёр Нёматуллоевич – Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра телевидения и радиовещания. **Адрес:** 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: Isfand.90@mail.ru. Тел.: (+992) 919-56-10-16

Information about the authors: *Hamidiyon Ilhomjon Inomzoda* – Tajik National University, candidate of philological Sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: i.hamidiyon@gmail.com. Phone: (+992) 919-70-81-70
Nosirov Isfandiyor Nematulloevich – Tajik National University, candidate of the Department of Television and Radio Broadcasting. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: Isfand.90@mail.ru. Phone: (+992) 919-56-10-16

**ИСТОРИКО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ САЙИД АХМАД-ХАНА
«ПАМЯТНИКИ ДЕЛИ»**

Гоибова Ф.М., Усманова Н.К.

Таджикский национальный университет

Сайид Ахмад-хан был одним из крупных деятелей культуры мусульманского сообщества девятнадцатого века в Индии. Несмотря на его всестороннюю деятельность, диапазон литературных интересов этого публициста был весьма широк: он освещал историю, политику, археологию, религию и науку. Немаловажно напомнить тот факт, что мусульманская интеллектуальная деятельность в течение последнего столетия главным образом сосредоточилась вокруг него и его школы и вдохновлялась им. Слава учёного и оригинального мыслителя пришла к нему вместе с его первыми публицистическими работами.

Следует отметить, что многообразие архитектурных типов отличает зодчество феодальной Индии. Стремление к конкретности художественных образов, преклонение перед буйной тропической природой породили исключительную пластичность монументальных сооружений, её сближение со скульптурной пластикой. Под влиянием индийской архитектуры формировалась архитектура Юга - Восточной Азии - Индонезии, Цейлона, стран Индокитайского полуострова [3].

И не случайно историческая атмосфера Дели, его руины и великолепные памятники привели в восторг Сайид Ахмад-хана, и он начинает изучать архитектуру города вскоре после своего прибытия в Дели. При помощи имама Маулви Бахша Сахбая (1806-1857), главы персидского отдела колледжа Дели, он производит кропотливый личный обзор памятников Дели, довольно дотошно обращая внимание на различные детали. Проведение осмотра и исследования зданий в окрестностях Дели было нелегкой задачей, так как множество этих памятных зданий лежало в развалинах. Самые важные части некоторых древних зданий были уничтожены и невозможно было определить, для какой цели было построено это здание. Надписи на них были неразборчивыми или неполными, что затрудняло возможность прочитать их. Сайид Ахмад-хан блуждал в руинах старого Дели, копируя надписи, исследуя факты и собирая данные. Например, он так следил за точностью надписей на КутбМинар (QutbMinar), что почти рисковал своей жизнью в попытке прочитать их вблизи, так как они были расположены слишком высоко. Поэтому он сел в корзину, которая была спущена из башни, и скопировал надписи. Биограф Сайид Ахмад-хана Алтаф Хусейн Хали, описывая этот эпизод, отмечает, что в то время как мыслитель проводил эти действия, его друг МаулвиСахбай наблюдал за ним, весь побледнев от страха [2, с.51].

Таким образом, Сайид Ахмад-хан составляет подробный отчет о результатах своих наблюдений и вносит в список приблизительно 125 исторических зданий, прослеживая и воспроизводя надписи в их точной форме и составляя планы каждого полуразрушенного здания, девятнадцати городов и фортов, а также в этот список были включены 142 индуистских и 50 мусульманских правителей Дели с 1400 года до н.э. до 1853 года н.э. Здесь, кстати, он упоминает о названии Дели, считая, что город назван в честь раджи Дехлу, и что это было во времена прибытия Александра Великого, поскольку раджа Дехлу был убит в сражении с педжабским раджей Пором, который был впоследствии побежден великим завоевателем, и это указывает на дату образования города, которая является 328 годом до н.э. [2, с.21-32].

Результатом этой программы полевых исследований стала первая главная историко-публицистическая работа Сайид Ахмад-хана – «Большие памятники: Подлинная история зданий Дели» (Asar-ulSanadid: Imarat-i-Dehli kiMustanadTarikh). Это было первое в своем роде и довольно всестороннее описание архитектуры Дели. Работа была впервые опубликована в 1847 г., а в 1854 г. вышло её второе издание. Вскоре она была переведена на французский язык и получила очень высокую оценку со стороны европейских учёных-историков. А в 1864 году Сайид Ахмад-хан был избран членом Королевского Азиатского общества.

В «Памятниках Дели» Сайид Ахмад-хан дал блестящую картину величия и падения Могольской империи. Первый выпуск данной работы был написан на языке урду и носил характер словаря. Второй выпуск текста Сайид Ахмад-хана, однако, уже указывает на преобразование урду в язык прямой народной прозы, процесса, который начался в начале XIX-го века и проходил в большой степени под влиянием британских интересов. О различных изменениях, внесённых в работу, и причинах их размышлял английский ученый Кристиан Тролл [10, с.135-146].

Огромный успех этой работы восхитил членов Королевского Азиатского Общества, когда им представили изданный новый текст. Полковник Сэксон—член Королевского Азиатского Общества предложил перевести его на английский язык. Редактированием и переводом занялся Артур Робертс (1818-1869) - судья Шахиджаханабада и коллекционер, и Эдвард Томас (1813-1886) – судья сессий Дели и нумизмат. Конечным результатом этих преобразований была публикация в 1854 году энциклопедического текста из истории архитектуры Дели. Этот выпуск включает четыре категории информации: 1) всеобщая история индийской цивилизации; 2) планирование городов и строительство фортов на географической территории Дели (девятнадцать записей); 3) здания Дели (всего 134) и 4) иллюстративное воспроизведение надписей на памятниках Дели[9]. В выпуске 1854 года тема была значительно расширена и представляла многослойный исторический обзор города. Эта была публикация, которая представляет собой самый ранний всесторонний отчет о существующей архитектуре Дели. После индийского восстания 1857 года много построек, зарегистрированных в работе Сайид Ахмад-хана, было уничтожено, в том числе значительные части Красного форта в Дели.

С точки зрения двадцать первого века, этот труд может служить пособием по современной индийской историографии девятнадцатого века и может заинтересовать историков включиться в исследование прошлого Индии, а также помогает представить более реалистическую картину рассматриваемого периода. Именно с этой целью пробный выпуск отдельных разделов текста был переведен с их оригинального урду на английский язык. Этот перевод является попыткой чётко воспроизвести выдержки из текста Сайид Ахмад-хана и с точки зрения данной им информации, и с точки зрения тона его письма, и стремится обеспечить максимально точное чтение оригинала документов. Работа состоит из шести разделов: 1) Введение в создание фортов и городов Дели; 2) Столб Ашоки; 3) Мечеть Кувват-ул-Ислам; 4) КутбМинар; 5) Мечеть ДжахНумая; 6) ДжантарМантар (обсерватория). Первый раздел посвящён вопросам создания фортов и истории Дели. Согласно истории, греческие историки и философы разделили мир на семь частей и рассматривали каждую часть как отдельный регион, и по этой системе Дели находится в третьем регионе. Самый долгий день здесь длится тринадцать часов пятьдесят минут. Английская география делит мир на четыре части¹.

Согласно этой системе Дели находится в Азии и определённо расположен на полуострове Индостан, который тоже был разделён на три части, и Дели находится на средней части его. Это очень старый город. Городом управляли раджи, иногда от имени шахов Персии, а иногда управляли как независимые главы государства. В 1336 году во времена правления Султана Мухаммада Тоглук Шаха было решено, что столица должна переместиться ближе к центральной части империи. Таким образом, Шах переместил столицу из Дели в Кутбабад, который затем был переименован в Даулатабад. Султан Мухаммад Тоглук Шах был жестоким и кровожадным правителем и отдал распоряжение, согласно которому все жители Дели должны переехать в новую столицу. После этого принудительного перемещения никому не удалось остаться в Дели, и он превратился в пустой город, который начали заселять дикие животные. В 1341 году султан вновь возвратился в Дели, а населению дал выбор между возвращением в Дели или пребыванием в Даулатабаде. И таким образом, Дели был заселён ещё раз. Это очень известный неудачный инцидент в истории Дели, и, возможно, нет другого такого города, который бы оставили заброшенным таким образом. Далее известно, что, когда Султан Сикэндэр Лодхи пришел к власти, он избрал своей столицей город Агру. Когда могольский император Захиреддин Мухаммед Бабур победил Султана Ибрагима Лодхи, столица империи всё ещё базировалась в

---

¹ Английская география, по-видимому, относится к системе и правилам современной географии, которая действовала в Великобритании в то время.

Агре. Только когда король Хумаюн пришел к власти, столица империи опять переместилась в Дели. Город опять стал населённым в течение времён индуистами и мусульманами. В четырнадцати милях к югу от города есть руины городов и зданий, разбросанных на всём протяжении пейзажа. Глядя на эти строения, невольно можно подумать, что раджи и императоры активно занимались строительством новых фортов и городов, чтобы достичь известности. Кроме правителей, многие очень богатые граждане также строили здания различного назначения, некоторые из которых сохранились и до наших дней. «Именно поэтому я обращаюсь к теме истории строительства фортов и городов», - писал Сайид Ахмад-хан [6, С.12].

Первые разделы работы представлены здесь, чтобы установить историческую структуру, использованную Сайид Ахмад-ханом для оценки памятников Дели.

Форт Old (Старый) расположен приблизительно в двух милях к юго-востоку от города. Как указано в старых исторических работах, например, в «Айн-и-Акбари»², он был построен раджей Анакпалем Тонури в 372 году нашей эры. Сайид Ахмад-хан, однако, исправляет ошибку автора «Айн-и-Акбари» и указывает, что Анакпаль в 372 году не был правителем и пришел к власти только в 676 году и тогда построил этот форт.

Форт «Белый Дворец» был построен Кутуб-уд-дином Айбаком в 1205 году. В нём был коронован Султан Нэзир-уд-дин Махмуд, и здесь же он в торжественной обстановке принимал послов разных государств. На сегодняшний день от этого форта не осталось никаких следов. «Благородный Дворец» был построен Султаном Мойз-уд-дином Каем Кобэдом в 1286 году и стал известным как место отдыха дедушки Акбара Великого, который говорил: «Я называю это не Дворцом, а называю его Раем» [6, с.28].

Форт Фируз-Шах был построен Фирузшахом в 1354 году, и он перенес туда известный «столб Ашоки».

Этот столб был построен царем Ашокой и был расположен в деревне Нохра близ Аллахабада. На столбе имеются надписи на санскрите. Долгое время эти надписи не могли расшифровать, Фирузшах собрал многих экспертов, и, наконец, г-н Джеймс Принсеп прочитал и перевел текст³.

В надписях указано, что раджа Ашока был внуком Гупты и был возведен на престол приблизительно в 325 году до нашей эры. Этот столб был построен в двадцать седьмом году его царствования, т.е. в 298 году до н.э. Согласно персидской системе датирования можно сказать, что этот царь был на самом деле царём Кашмира и его законы управляли всем Индостаном. Символ веры, написанный на столбе, предоставляет некоторые свидетельства правоты теории, что Ашока, действительно, был правителем Кашмира. В 1368 году н.э. Фирузшах принял решение вырыть столб из его местонахождения и переместить его в Дели. С этой целью были собраны многочисленные мужчины из окружающих деревень и городов. Как только вся структура столба была раскопана, его обернули в сыромятную кожу, чтобы не повредить поверхность столба. Был построен фургон, у которого было сорок два колеса. Двести мужчин тянули веревки, чтобы переместить фургон со столбом. На реке, которая текла близ деревни Нохра, много лодок были связаны между собой и столб был перенесён туда и по реке отправлен в Фирузабад и, наконец, перенесён в форт Фирузшах и был установлен там. Бело-черный мрамор использовали наверху столба, чтобы создать красивую башенку, а медное украшение, покрытое золотом, было помещено на его вершину, которая дала всей структуре название Минора-е-Заррин (Золотая башня) [8].

К великому сожалению, ни сама башня, ни её украшения не сохранились до наших дней. Многие говорят, что ущерб был нанесён молнией или бомбой. Все эти сведения приводятся в I, II и III разделах работы Сайид Ахмад-хана. В четвёртом разделе учёный рассказывает о башне Кутб-и Минар. Известность, величие и красота этого памятника трудно поддаются описанию, и без преувеличения можно сказать, что равного этому памятнику на земле не сыскать. Говорят, что, если смотреть с башни вниз, люди на земле кажутся очень маленькими, т.е. можно наблюдать крошечных людей, маленьких слонов и лошадей; таким же образом тем, кто с земли видят людей на вершине как миниатюрных, кажется, как будто они – ангелы, спускающиеся с

² Айн-и-Акбари (Институты Акбара)-Официальное сообщение правительства Акбара, написанное советником могольского правительства Абу-л-Фазлэм Аллэми.

³ Джеймс Принсеп (1799 - 1841), известный филолог и нумизмат.

небес. Этот столб удивительной структуры, сделан полностью из красного камня, кроме четвертого уровня, где также использован белый мрамор. Есть инкрустация и такие блестящие рисунки, что каждая вырезанная виноградная лоза сплетена бесконечно со многими другими, и даже самые маленькие цветы и ветви были созданы красочно и искусно. Все эти элементы, создающие памятник, делали его великолепным. Многие историки считали, что эту колонну построил Султан Шэмсаддин Алтамаш, и эта информация часто приводится в книгах по истории и на эпитафии на входе [9].

В некоторых книгах по истории памятник идентифицирован как минарет мечети, и в некоторых-как столб Султана Миззадина [9]. Это не может быть минаретом, так как дверь колонны обращена на север, подобно индуистским храмам, в то время как двери минаретов всегда обращены на восток, и как распространено в мусульманском строительстве, столб должен был бы быть расположен на постаменте. Это также не похоже на индуистские постройки, в которых не используются постаменты. А постаменты полностью отсутствуют в этом памятнике. И в 1191 году, когда мусульмане завоевали храм, они добавили свои собственные эпитафии на здании, назначили Фазла ибн Абул-Маали смотрителем, написав его имя у входа [8].

В 1229 году Султан Шэмсаддин Алтамаш расширил мечеть, добавив три дополнительных арки к двум сторонам. Это расширение зарегистрировано в надписи на стене. С тех пор колонну называют минаретом, с надписями на каждом уровне, относящимися к этой идентификации, включая и те, которые призывают к молитве. В 1197 году из-за серьёзной песчаной бури и землетрясения верхние уровни колонны упали на землю. В 1829 году капитан Смит по распоряжению британского правительства восстановил всю колонну⁴.

Жаль, что во время этого строительства, эпитафии на упавших камнях не были тогда исправлены и восстановлены. Тщательное изучение показывает, что они неправильные, в некоторых случаях просто идет имитация алфавитов. Сайид Ахмад-хан прочитал их при помощи телескопа. Он пишет, что памятник абсолютно пуст изнутри и имеются там только винтовые лестницы, кружащие против часовой стрелки. В пятом разделе своей работы Сайид Ахмад-хан рассказывает о мечети ДжаханаНумая. Этот высший храм, эта мечеть расположена приблизительно в тысяче ярдов от Шахджаханабада к западу. Здание построено на небольшом холме императором Шэхебаддином Мухаммадом-Шах Джаханом с особой красотой и великолепием. Вся структура мечети построена из красного камня с инкрустацией в бело-черном мраморе и белом мраморе в интерьере. Все купола сделаны из белого мрамора с линиями черного мрамора. Мечеть в состоянии принимать такое количество прихожан одновременно, что они напоминают муравьев, и многие не могут даже услышать голос имама. Поэтому принц Мирза Салим, сын Акбар Шаха, в 1829 году повелел поднять платформу из камня посреди центральной арки так, чтобы имам мог с неё призывать мусульман к молитве и читать проповеди, и это доходило бы до слуха всех. Все этажи мечети – белый мрамор с черной мраморной инкрустацией, разграничивающей отдельные молитвенные места, а минбар сделан из белого мрамора необычайной красоты. В веранде северного раздела размещены некоторые святыне реликвии Пророка, и это место известно, как Magaam Dargah Asar-ul-Sharif (Святыня священных реликвий). На всех четырёх сторонах внутренних дворов мечети построены красивые веранды, комнаты и имеются интересные башни. В южных и восточных внутренних дворах имеются часы, чтобы указывать молитвенное время. В мечети имеется три прекрасные двери с медным покрытием. Шестой раздел работы Сайид Ахмад - хана идет под названием Джантар Мантар. Под словом «Джантар» автор подразумевает «инструменты», вероятно, именно те, которые применяются для измерения, «мантар» – это бессмысленное слово, которое присоединено к реальному слову в разговоре. Таким образом, это обсерватория, которая была построена раджей Свами джем Сингхом Джайпура во время правления Мухаммада Шаха в седьмой год его царствования в 1724 году. Фатима Курейши – помощник хранителя в Музее Дворца Мохатта в Карачи, историк, публицист считает, что в разделе «Обсерватория» автором допущены некоторые неточности. Контраст с другими частями текста указывает, что это объясняется затруднениями Сайид Ахмад-хана при схватывании технических аспектов инструментов

⁴ В современных источниках даются многократные ссылки на инженера по имени Смит, о котором известно очень мало. Это возможно, тот же самый капитан Смит, который обнаружил Пещерный комплекс Аджанта в 1819 году, но это ещё требует доказательства. (ФатимаКурейши).

обсерватории. То, что обсерватория была в руинах и не функционирующей, вероятно, означало, что он должен был полагаться на сведения соседних жителей, которые могли бы дать объяснения некоторым индивидуальным особенностям этого раздела, так как письменные источники отсутствуют[9].

Для точности в измерениях кроме этой обсерватории были построены также обсерватории в Джайпуре, Митре и Бенаресе. В этой обсерватории большинство измерительных инструментов были сделаны из известняка и облицованы камнем. Обсерватория в настоящее время находится в полностью разрушенном состоянии, её инструменты разрушены и единицы измерения на них стёрлись, и ни один из них не пригоден для измерений сегодня. Из всех инструментов только три, сделанные из известняка и камня, всё ещё находятся в некоторых сохранившихся частях здания обсерватории: 1) ДжейПракаш – инструмент для измерения длины теней. Он был помещён на верхнем уровне вокруг горизонтальной окружности, диаметр которой составлял около пятидесяти трёх футов. Состоял из четырёх уровней - одного подземного и трёх надземных. Стенка инструмента была разделена на шестьдесят делений. Окошки на них были вырезаны в виде ниши и поочередно закрывались и открывались; 2) Рам Джентер – инструмент – поднятая платформа. Его ширина, ориентирована к северному направлению четырьмя дугами. У каждой дуги есть лестница, бегущая с обеих сторон, так, чтобы можно было подняться на них и рассмотреть эффект теней. Под платформой находятся ещё две дуги. Единицы измерения для экваториального горизонта и знаков Зодиака были зарегистрированы на каждой дуге, но они были полностью стёрты; 3) Сэмрэт Джэнтэр – это здание и на самом деле является измерительным прибором. Пандус был размещен посреди экваториальных солнечных часов. Эта микроструктура сделана из известняка и облицована камнем. На пандусе есть лестница, чтобы позволить людям достигнуть вершины и наблюдать тени. Единицы измерения на этом инструменте также со временем стёрлись. В 1852 году Раджа Джайпура передал реконструкцию пандуса Археологическому Обществу Дели, но ремонтные работы так и не были закончены. Все эти три инструмента изобрёл Раджа Савай Джей Сингх, вот почему у них индийские названия. Фатима Курэйши считает, что Сайид Ахмад-хан при перечислении измерительных инструментов в некотором роде перепутал их названия: Джей Пракаш, например, состоит из двух полушарий, погруженных в землю, Рам Джентэр - солнечные часы и Сэмрэт Джэнтэр-экваториальные солнечные часы. В этой обсерватории английские принципы и правила астрономии были применены с самого начала, и, таким образом, обсерватория уникальна и известна среди англичан. В 1731 году раджа СавайДжэй Сингх послал группу математиков во главе с отцом Мануэлем⁵ в Англию и заказал им привести телескоп, а также английский инструмент, известный как лир, который проводил лунные календарные измерения во время солнечных и лунных затмений. Все эти факты показывают, что англичане также были привлечены к работе в этой обсерватории. Инструменты для наблюдения были подготовлены согласно принятым греческим и английским правилам астрономии. В обсерватории был зарегистрирован новый календарь, который известен как календарь Мухаммад Шахи. Календарь начинался с первого понедельника месяца Рабиъ-ул-Аввал (1718 года), который был объявлен как начало правления Мухаммада Шаха. Эти данные, согласно лунному календарю, совпадают с днями и месяцами календаря Хиджры. Единственная разница в том, что Календарь Хиджры начинается с месяца Мухаррам, а календарь Мухаммада Шаха-с Рабиъ-ул-Аввал. Все даты были вычислены, используя инструменты, и зарегистрированы. Как нам кажется, предшествующего резюме будет достаточно, чтобы показать природу содержания этой работы и стать свидетелем труда Сайид Ахмад-хана и его исследовательской деятельности.

Мы считаем, что исследования Сайид Ахмад-хана не были проведены в сугубо научной форме. Наоборот, данные исследования не ограничиваются пересказом исторических памятников, их культурных и творческих ценностей, но и большое внимание уделялось объяснению того, какое духовное значение имеют эти памятники для всей Индии и Востока в целом. С этой целью он не ограничивается описанием виденного, а обогащает их своими

---

⁵Отец Мануэль был иезуитским священником, который дружил с Раджой. Информация о Мануэле и СавайДжэй Сингхе может быть найдена во: В.Н. Шарме. Савай Сингх и его астрономия. Нью-Дели: Издатели MotilalBanarasidas, 1955 (F.Q.).

познаниями и мыслями. Известно, что такой метод творчества в публицистике называется «историческая публицистика».

Таким образом, этот историко-публицистический труд Сайид Ахмад-хана занимает важное место в индийской историографии и служит одним из ценных источников для изучения и исследования вопросов архитектуры, искусства, культуры и литературы прошлого Индии.

Рецензент: Мухтори К. – к.ф.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Акбаршоҳ, Али. Сэр Сайид Ахмад-хан / Али Акбаршоҳ. - Дарёганч, 2006. - 112 с.
  2. Алтаф Хусейн, Хали. Хаят-е джавид / Хали Алтаф Хусейн. - Алигарх, 2008. - 557 с.
  3. Большая советская энциклопедия. - Москва, 1970. - Т.2. - С.881.
  4. Гордон-Полонская, Л.Р. Мусульманские течения в общественной мысли Индии и Пакистана / Л.Р. Гордон-Полонская. - М., 1963. - 326 с.
  5. Степанянц, М.Т. Мусульманские концепции в философии и политике XIX - XX вв. / М.Т. Степанянц. - М., 1982.
  6. Gram, G.F. The life and work of Syed Ahmad Khan / G.F. Gram. - London, 1909.
  7. Hali Altaf Hussain. Hayat-e-Jawaid / Hussain Hali Altaf. Ed. by. T.R. Devid., J. Mathews. - Delhi: Rupa and Co, 1994.
  8. Syed Ahmad Khan. Asar-us-Sanadid / Ahmad Khan, Syed. - New Delhi: Tulika books, 2018.
  9. Quraishi Fatima. Asar-ul-Sanadid: nineteenth-century history of Delhi / Fatima Quraishi // Journal of Art Historiography. - California, 2012. 6 June.
  10. Troll W. Christian. A Note on an early Topographical work by Sayyid Ahmad Khan: «Asar-al-Sanadid» / Christian, Troll W. // Royal Asiatic Society. - London, 1972. - №2. - P.135-146.
- Источники
11. ru.wikipedia.org
  12. <https://bse.slovaronline.com>
  13. <https://www.goodreads.com/work/quotes/21671980-a-voyage-to-modernism-syed-ahmed-khan>
  14. <http://evartist.narod.ru/text4/40.htm>
  15. <https://www.livelib.ru/author/324160-sadriddin-ajni>

АСАРИ ТАЪРИХӢ-ПУБЛИЦИСТИИ САЙИД АХМАДХОН, «ЁДГОРИХОИ ДЕХЛӢ»

Дар ин мақолаи мазкур асари Сайид Аҳмадхон “Ёдгориҳои Деҳлӣ” мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ин яке аз аввалин асарҳои мондагори таърихӣ-публицистии Сайид Аҳмадхон ба шумор меравад, ки дар он меъморӣ Деҳлӣ ҳамачониба тасвир шудааст. Чуноне ки маълум аст, доираи ҷаҳонбинии адабии ин публицист хеле васеъ буда, таърих, сиёсат, археология, дин ва илмро фаро гирифтааст. Боиси қайди хатмист, ки навҳои гуногуни меъморӣ Ҳиндустон аз замони феодалии он фарқ мекунад ва аз ин рӯ, ёдгориҳои таърихии Деҳлӣ, махсусан харобаҳо ва ёдгориҳои боҳашамати он таваҷҷуҳи Сайид Аҳмадхонро ба худ ҷалб менамояд, ки дар натиҷа ба таҳқиқи он даст мезанад. Сайид Аҳмадхон бо ҷидду ҷаҳд ба ёдгориҳои Деҳлӣ таваҷҷуҳ намуда, дар ҷараёни омӯзиш, аз назаргузарони биноҳои атрофи Деҳлӣ, пайғирӣ ва нусхабардори катибаҳои дақиқан муайян менамояд, нақшаи ҳар яке аз ёдгориҳоро тартиб медиҳад, ки дар натиҷа биноҳои харобгардидаи наздаҳ шаҳру қалъаро муайян месозад. Дар натиҷаи таҳқиқоти саҳроии мазкур асари «Ёдгориҳои Деҳлӣ»-и ӯ ба майдон меояд. Сайид Аҳмадхон дар асари худ роҳи дурахшони ташаккул ва таназзули империяи Муғулистонро тасвир кардааст. Асари мазкур ба забони урду навишта шуда буд, аммо ба зудӣ ба забонҳои фаронсаӣ ва англисӣ тарҷума шуд ва аз ҷониби муаррихони аврупоӣ баҳои хеле баланд гирифт. Вай дар асари худ бо баёни арзишҳои фарҳангӣ ва эҷодии ёдгориҳои таърихӣ маҳдуд намешавад, балки аҳамияти маънавии ин ёдгориҳоро барои тамоми Ҳиндустон ва умуман Шарқ шарҳ медиҳад.

Калидвожаҳо: меъморӣ Деҳлӣ, муҷассамаҳо, ҷамъияти шохигарии Осӣё, таърих, сохтмони қалъаҳо, Сутуни Ашока, бурҷи тиллоӣ, Масҷиди Ҷаҳон Нуъма, расадхонаҳо, публицистика.

ИСТОРИКО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ САЙИД АХМАД-ХАНА «ПАМЯТНИКИ ДЕЛИ»

В данной статье рассматривается работа Сайид Ахмад-хана «Памятники Дели». Это первая в своем роде главная историко-публицистическая работа Сайид Ахмад-хана, в которой довольно всесторонне описывается архитектура Дели. Как известно, диапазон литературных интересов этого публициста был весьма широк: он освещал историю, политику, археологию, религию и науку. Следует отметить, что многообразие архитектурных типов отличает зодчество феодальной Индии, и поэтому не случайна историческая атмосфера Дели, его руины и великолепные памятники привели в восторг Сайид Ахмад-хана, и он начинает изучать архитектуру города. Сайид Ахмад-хан производит кропотливый личный обзор памятников Дели, довольно дотошно обращая внимание на различные детали, проводит осмотр и исследование зданий в окрестностях Дели, прослеживает и воспроизводит надписи в их точной форме и составляет планы каждого полуразрушенного здания девятнадцати городов и фортов. Результатом этой программы полевых исследований явилась его работа «Памятники Дели». В своей работе Сайид Ахмад-хан дал блестящую картину величия и падения Могольской империи. Работа была написана на языке урду, но вскоре она переведена на французский и английские языки и получила очень высокую оценку со стороны европейских ученых-историков. В своей работе он не ограничивается пересказом культурных и творческих ценностей исторических памятников, но также даёт объяснение того, какое духовное значение имеют эти памятники для всей Индии и Востока в целом.

Ключевые слова: архитектура Дели, памятники, Королевское Азиатское Общество, история, строительство фортов, столб Ашоки, «Золотая башня», мечеть Джахана Нумая, обсерватория, публицистика.

HISTORICAL AND PUBLICISTIC WORK OF SAYYID AHMAD KHAN “MONUMENTS OF DELHI”

This article examines the work of Sayyid Ahmad Khan “Monuments of Delhi”. This is the first major historical and publicistic work of its kind by Sayyid Ahmad Khan, which describes the architecture of Delhi quite comprehensively. As is known, the range of literary interests of this publicist was very wide: he covered history, politics, archeology, religion and science. It should be noted that the variety of architectural types distinguishes the architecture of feudal India, and therefore it is no coincidence that the historical atmosphere of Delhi, its ruins and magnificent monuments delighted Sayyid Ahmad Khan, and he began to study the architecture of the city. Sayyid Ahmad Khan makes a painstaking personal survey of the monuments of Delhi, paying quite meticulous attention to various details, makes inspections and studies of buildings in the vicinity of Delhi, traces and reproduces the inscriptions in their exact form, and draws up plans of every dilapidated building of the nineteen cities and forts. The results of this program of field research was his work "Monuments of Delhi". In his work, Sayyid Ahmad Khan gave a brilliant picture of the greatness and fall of the Mugul Empire. The work was written in Urdu, but it was soon translated into French and English and received very high praise from European historians. In his work, he does not limit himself to retelling the cultural and creative values of historical monuments, but also gives an explanation of the spiritual significance of these monuments for all of India and the East as a whole.

Keywords: Architecture of Delhi, monuments, Royal Asiatic Society, history, construction of forts, Ashoka's Pillar, Golden Tower, Jahan Numaya Mosque, observatories, journalism.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ғоибова Фирӯза Маҳмадовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, муаллими калон, кафедраи забонҳои хориҷӣ, факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: Gaibova_firuza@list.ru. Тел.: (+992) 93-404-44-47
Усмонова Наргис Кучаровна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсент, кафедраи матбуот, факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918-50-52-11

Сведения об авторах: *Гоибова Фируза Махмадовна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, старший преподаватель, кафедра иностранных языков, факультет журналистика.

Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: Gaibova_firuza@list.ru. Тел.: (+992) 93-404-44-47

Усмонова Наргис Кучаровна - Таджикский национальный университет, доцент, кафедра периодической печати, факультет журналистика. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918-50-52-11

Information about the authors: *Goibova Firuza Mahmadvona* – Tajik National University, candidate of Philology science, Senior Lecturer Department of foreign languages of the faculty of journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: Gaibova_firuza@list.ru. Phone: (+992) 93-404-44-47

Usmanova Nargis Kucharovna - Tajik National University, Associate Professor of the Department of Printing, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918-50-52-11

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ - ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Мирзоева М.Ч.</i> Нақши воситаҳои грамматикӣ дар шаклгирии маъноӣ шарт дар ҷумлаҳои мураккаб	5
<i>Абдуллоева Г.З., Раҷабова С.</i> Назаре ба вожагони ифодакунандаи ҷашну маросимҳои Наврӯз.....	12
<i>Саидзода М.Б.</i> Антропонимҳои яҳудии китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих.	
Аз Ориён то Сомониён»-и Эмомалӣ Раҳмон.....	18
<i>Шаҳбози Рустамшо.</i> Таҳқиқи таърихи забоншиносии якҷанд гидроними Авасто.....	26
<i>Юзмухамедов Р.Т., Бӯҳоваддинов О.И.</i> Вежагиҳои сарфӣ ва вачҳи қорбурди вазнҳои арабӣ дар ташаккули калимаҳои мураккаби тобеъ дар «Тарҷумаи Таърихи Яминӣ».....	35
<i>Холов Ф.К.</i> Қорбурди вожагони (истилоҳоти) соҳаи кишоварзӣ ва боғдорӣ дар асарҳои Сорбон.....	42
<i>Насимов Н.И.</i> Калимаи гул ва мавқеи истифодаи он дар фолклори Сари Хосор.....	50
<i>Маликов А.Р.</i> Шаклҳои хурдӣ, навозиш ва камият дар сифатҳои забони тоҷикӣ ва муродифи онҳо дар забони фаронсаӣ.....	55
<i>Илӯсова Ф.Т.</i> Шарҳи маъно ва мафҳуми истилоҳ ва ибораистилоҳоти амниятӣ дар забони тоҷикӣ.....	62
<i>Замонов З.</i> Лексика ва истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ ҳамчун объекти тадқиқоти илмӣ дар забони олмонӣ.....	69
<i>Абубақров Ш.Ч.</i> Усули истифодаи пешояндҳои содаи номӣ дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ва олмонӣ.....	75
<i>Ҳақимов Ф.И.</i> Нақши воситаҳои грамматикӣ дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	81
<i>Саъдизода Шаҳбоз Муллоидӣ.</i> Раванди воридшавии вожаҳои забони пашту ба забони дарӣ ва соҳаҳои асосии истифодабарии онҳо.....	90
<i>Ғуломова Ф.А.</i> Ихтисороти ҳарбӣ ва навъҳои он дар забони олмонӣ.....	97
<i>Солиҳов Н.Х.</i> Ҷойгоҳи «Лисон-ул-араб»-и Ибни Манзур дар миёни луғатномаҳои қадимаи арабӣ.....	104
<i>Масимов О.М., Нағзибекова М.Б.</i> Лексико-семантикӣ қисми «дом/жилище» дар таҷикӣ қисми қисми таҷикӣ.....	109
<i>Садирова Б.Д.</i> Темпоральные отношения микрополя предшествования, выраженные временными предложениями в английском и таҷикӣ қисми қисми таҷикӣ.....	119
<i>Эгамназаров Х.Х.</i> Система терминов родства как особое лексико-семантикӣ қисми қисми таҷикӣ.....	126
<i>Хусейнова Г.А.</i> Структура словарной статьи в толковых словарях таҷикӣ қисми қисми таҷикӣ.....	133
<i>Нозилшоев Д.Б.</i> Фразеологические единицы с национальным колоритом в романе «Рабы» Садриддина Айни и способы их передачи на русский язык.....	138
<i>Ахмедова З.А.</i> Структурные параметры терминов аэропорта в таҷикӣ қисми қисми таҷикӣ.....	145
<i>Садирова Б.Д.</i> Семантикӣ қисми қисми таҷикӣ қисми қисми таҷикӣ со значением приближенности указания момента в английском и таҷикӣ қисми қисми таҷикӣ.....	151
<i>Eshonkulova M.B.</i> Comparative analysis beset with tense forms of passive voice in English and Tajik languages.....	157

АДАБИЁТШИНОСӢ - ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Раҷабов Ҳ., Асозода З.С.</i> Тасвири масоили сиёсӣ-иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон.....	163
<i>Мурувватиён Ч.Ч.</i> Аз таърихи тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти тоҷик (солҳои 50-80).....	170
<i>Маҳмудов Д.О.</i> Д'Эрбело де Моленвил ва асари «Китобхонаи шарқӣ»-и ӯ.....	177
<i>Раҳмонов Ҳ.А.</i> Андари баҳси зебоишнохтии инъикоси воқеият дар каломҳои ҳунарий.....	183
<i>Латифов А.Д.</i> Манҷул Бҳагат ва сабки эҷодии ӯ.....	193
<i>Имомӣ Раҷабалӣ.</i> Мавзӯи ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар ашъори Нурмуҳаммад Сирочӣ.....	198
<i>Ашӯрова Д.Б.</i> Масъалаҳои тарҷумаҳои академӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва афзалиятҳо.....	205
<i>Самадова Г.</i> Васфи табиат дар ашъори Ван Вэй.....	211
<i>Ихромов Т.Т.</i> Тасвири манзара дар ҳикояҳои Фазлиддин Муҳаммадиев.....	218
<i>Қудратова С.Н.</i> Роль Лоика Шерали в создании жанра катиба.....	224
<i>Imomzoda M.S.</i> Patriotism conception in epistolary heritage of S.Aini.....	231

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Бозорзода Н.Ш., Зиннатшо Л.</i> Фаъолияти публицистики Сотим Улуғзода дар рӯзномаи «Овози тоҷик».....	236
<i>Ҳамидиён И.И.</i> Маҷаллаҳои борӣ дар низомии ВАО-и иттиҳодиявӣ.....	241
<i>Қомилова З.Э.</i> Симои зани муосир дар маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон».....	249
<i>Султонов М.И.</i> Омилҳои пайдоиш ва ташаккули рӯзномаи «Садои мардум».....	255
<i>Ҳамидиён И.И., Носиров И.Н.</i> Варзиш ҳамчун самти фаъолият, низом ва ҷараёни муҳаббатӣ дар журналистикаи муосирӣ.....	262
<i>Ғоибова Ф.М., Усманова Н.К.</i> Историко-публицистическое произведение Сайид Ахмад-хана «Памятники Дели».....	268

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ ДМТ»;
2. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. номи мақола;
6. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
8. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблӣ доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. тарҷумани номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. аризаи муаллиф(он) ба редакция оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [ ];
18. рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумани номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририи силсиламаҷаллаҳои илмӣ ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках).
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: Литературоведение; Языкознание; Журналистика. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

2024. №3

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К. Ибодова
Ответственный редактор серии филологических наук: М.Н. Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 31,125 усл. п.л. 8.
Подписано в печать 29.03.2024 г. Заказ №2018/04-01